

તાપીશંકરગદ્ય.

સ્થાપી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

તાપીશંકર. પ્રભુશંકર. રાવળ. સુરતકર.

માણ આ. સેક્રેટરી બરૂચ મ્યુનિસિપાલિટી, અને
હાલ શ્રીમંત મહારાજ ગાએકવાડ સરકારનાં રેવિન્યુ
તેમજ મેજિસ્ટ્રીઆતના શિરસ્તેદાર.

કંઠેર વિભાગ પ્રાંત નવસારી.

“Seven hours to law, to soothing slumber seven;
Ten to the world aliot, and all to all heaven.”
SIR WILLIAM JONES.

શ્લોક.

વિદ્યાનામનરસ્યરૂપમધિકં, પ્રચ્છન્નગુપ્તધનં;
વિદ્યાભોગકરીયશઃ સુખકરી, વિદ્યાગુરુણાં ગુરુઃ;
વિદ્યાવંધુજનો વિદેશગમને, વિદ્યાપરંદૈવતં;
વિદ્યાગજમુપૂજ્યતે નહિધનં, વિદ્યાવિહીનઃ પશુઃ॥૧

અમદાવાદ.

મામાની હવેલી મધ્યે પુનાઈટેડ પ્રિન્ટિંગ એન્ડ બુક્સ
એજન્સી કંપની “લિમિટેડ” ના પ્રેસમાં
રજુછોડલાલ ગંગાસમે છાપ્યો.

સને ૧૮૯૭નાં ૨૫ મા આક્ટ સુધી નોંધાવી પ્રગટ કરનારે
સર્વે હક પોતાને સ્વાધીન રાખ્યો છે.

સને ૧૮૯૪. સંવત ૧૯૪૦.

કીમત રૂ૨-૮-૦

અર્પણપત્ર.

શ્રીમંત સરકાર સેના ખાસધેલ સમશેર બહાદુર
વિજયમાન સયાજીરાવ મહારાજા માયકવાઢ
સરકાર, ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રાધિપતિ,
રાજ્ય વડોદરા.

આ ગરવી ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રને વિષે ઘણાંક વિ-
દ્યામાન દેશી ગણ્યો છે; તેમાં આપ શ્રીમંતનું ગણ્ય મુખ્ય
અને વિસ્તીર્ણ છે. વડોદરાના રાજ્યાસન ઉપર જે, જે, ગા-
યકવાઢ મહારાજાઓ પાવતસ્ત્રનશીન થઈ ગયા છે;
તેમાં પ્રજા પ્રત્યે મહારાજાના શું શું શુદ્ધ ધર્મો છે, તે
સમજવામાં, તથા વિદ્યામાં, આપ શ્રીમંત પ્રાધાન્યપણું ધ-
રાવો છો. યુવાન છતાં, ગંભીર, સંતોષ, ક્ષમા, શાંતિ,
દૃઢતા, અને સંમદાદિ, એ મ્હોટા ગુણોથી આપ શ્રીમંત
પૂર્ણ છો. વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરવામાં પાતાનું તન, મન, અને
ધન, સ્વાચ્ચે અતિ ઔદાર્ય છો; મારા શીરકુત્ર છો; વિગેરે,
વિગેરે, કારણને લીધે આ સ્ફૂટ વિષયોનાં સંગ્રહના પુસ્ત-
ક સાથે, આપ શ્રીમંત મહારાજા સાહેબનું નામ જોડવાની
ડત્કંઠાથી, આ લઘુ ગ્રંથ સેવક-ભક્તિની પ્રેમની નિશાની
દાસલ આપ મહારાજાને સ્વરા અંતઃકરણથી અર્પણ કરું છું.

તારીખ ૧ નવેમ્બર સને ૧૮૮૩

મોની કારતકસુદી ૯ શર શુક.
નવમારી.

હું છું

આજ્ઞાકિત આશ્રિત

તાપાશંકર પ્રભુશંકર રાવલ.
ચંથકાર.

પ્રસ્તાવના.

૧. આ પુસ્તકમાં જે જે વિષયો દાખલ કરવામાં આવેલાં છે, તે વિદ્વાન અને જ્ઞાનીના અઘાત તેમજ વિસ્તીર્ણ વિચારોના ઓઢા છે. તેઓને સમજવા એ ઘણુંજ કુદ્ધંટ તો છેજ; પરંતુ કેટલાએક વિદ્વાન, સુત્ર, તેમજ વિવેકી સત્પુરુષોના આશરે, તથા બોધ ઉપર પ્રીતિપૂર્વક લક્ષ રાખી, તેમજ જ્ઞાની, મહા પુરુષોના તરફથી જે અલૌકિક વિષયો સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત બાપામાં લખાએલા છે, તે મનન કરી તેમાંથી સારભૂત બાબતનો આ ગ્રંથમાં સંગ્રહ કરવાને હિંમત તથા ઉલટ ધરાવી છે. એ ઉપર સુસ્ત વિદ્વાનો પોતાનું ધ્યાન ખેંચી ગુણદોષની કૃપા કરી મારી આપણે એવી ઉમેદ છે.

૨. વિદ્વાનની પ્રીતિને પાત્ર થવું, તેઓની હારમાં ગણાવવું, એ કામ ઘણુંજ વિકટ તો છેજ; પરંતુ સંસ્કૃત વિદ્વાન મહાન કવિ કાળીદાસજી સરખા અભિમાન છોડી રઘુવંશના પુસ્તકમાં નાંચે મુજબ ખાલેલા છે.

શ્લોક.

ક્વસૂર્યમ્ભવોવંશઃ ક્વચાન્પવિષયામતિઃ॥

તિતોર્ષુર્દુસ્તરંમોહા દ્વદ્વપેનાસ્મિસાગરં. ॥

અર્થ—સૂર્યવંશની પ્રભુતા તે ક્યાં? અને મારી અદ્યમતી તે ક્યાં? તો સૂર્યવંશમાં ઉત્પન્ન થએલા રાજાઓના વશરૂપી મહાસાગર તરીકે જવાને (યથર્થ વર્ણન કરવાને) મારી પાસે ફક્ત નાહાની લાડી છે સારાંજ તેઓની કીર્તિનું વર્ણન કરવાને હું કેવળ અસમર્થ છું.

૩. જ્યારે આ મુજબ મહાન વિદ્વાન પુરુષ ખાલેછે ત્યારે મહારાજે વા પામરનું શું ગણ્યું?

૪. આ પુસ્તકમાં જે, જે, વિષયો મુકવામાં આવેલાંછે, તે કુનીયતે સ્વાર્થ અને પરમાર્થ એ બંને બાબતોને સાર ઉપયોગી પડવા સરખાછે; તેથી આશાછે કે આ પુસ્તકને ઘટીત આશય મળશેજ.

૫. આ ગ્રંથની અંદર સાતપટ અને હાથનો પંખે, જે ચિત્રથી મુકવામાં આવ્યા છે, તેને સારી પઠેમ નિહાળી જોવાથી ઘણા

ભાગે ભોધ અને સમજ મળે એવું છે; તો એ ઉપર પ્રેમપૂર્વક લક્ષ આપવા વિનંતી છે.

૬. પરગણામાં ફરવું, ઉપરીની તાબેદારી કરવી, એ કેટલું કડીણુ કામ છે તે સર્વને માહિતજ છે. સરકારી કામ સંભાળી પુ-
ગતકનું કામ જોવામાં આવેલું, તેથી જોઈતી સંભાળથી પ્રુદ્ધ તપા-
સાએલાં નહીં એમ કહેવાને બાધ કરતા નથી. સગળ ભૂલની માફી સુસજ્જનો આપજેજ એવી ઉમેદ છે.

૭. પુસ્તકની અંદર સૂક્ષ્મ પણ નિરર્થક નહીં ગણાય એવા ટુંકો હવાલ હવે મારી જીંદગાની બદલ આપવાને પગલું બંદું. આ મુજબનો હવાલ પુરાતની ફારસી ગ્રંથોમાં લખવાનો રીવાજ મ કેટ-
લાએક પુસ્તકોમાં માહારા વિદ્વાન મિત્રની સાહેલાયી જોએલો છે; તે મુજબ ગુજરાતી લીપીના પુસ્તકમાં એ રીવાજ બાબલ કરવાને મને પણ દુરસ્ત લાગેલું છે. જોઈ સંક્ષીપ્ત વર્ણન નાચે મુજબ આપું.

૮. મહારો જન્મ સુરત જોવા નામાંકિત અને પ્રાચીન શ્રેણીમાં થએલો છે; હાલ મહારી ઉમર ૩૬ વર્ષની છે. સાતિ વિસનગરા નાગર વર્ગ ગ્રહસ્થની છે, અટક રાવળની છે, સુરતમાં વિદ્યાભ્યાસ કરેલો છે. ઉર્ધ્વત મને આઠ વર્ષની ઉમરે અપભ્રં, ગાયત્રી ઉપદેશ મારી સાતિના દૈવસ જોતીરવર, તૃણાચર, જશંકરે, આપેલો છે. ગામઠા કળવણી સુરખી મંચારામ ફકીર બદ પાસેથી લીધેલી છે, અને તે નિશાળના, તેમજ અંગ્રેજી ભાષાની કળવણી લેતી વખતના મારા કેટલાએક સોગર્તાઓ હાલ ખ્રિષ્ટીય રાજમાં તેમજ દેશી રાજ્યોમાં, સારા હોદ્દાની જગો ભાગવે છે. સરકારી ગુજરાતી નિશા-
ળની કળવણી સુરખી ત્રિપુરાશંકર મણીશંકર પાસેથી મળી છે; અને તેઓએ મને કળવણી આપવામાં અતી શ્રમ કરેલો છે. અંગ્રેજી કળવણી આપવામાં સુરખી નવલરામ લક્ષ્મીરામ તથા સુરખી દેવી-
પ્રસાદ આત્મારામ એઓએ મારા તરફ પ્રેમપૂર્વક નાધેવાની રાખી વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા સારી કાળજી બતાવી છે. એટલુંજ નહીં પણ હેડમાસ્તર સુરખી નંદશંકર તુળજશંકરે માહારા ઉપર ધણીજ દયા વાપરી વિદ્યાભ્યાસ કરાવેલો છે.

ઉપર લખેલા તમામ ગુરુઓ તરફ, મારાથી કોઈપણ રીત-

ની યુરશિયા થઈ તેઓના ઉપકારનો ઓર્ગીંગળ થઈ શક્યો નથી, તે બદલ તેઓની પાસે અતી દીનવાણીથી સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ સાથે નજતાપૂર્વક ક્ષમા માગુછું.

૧૦. ઇંગ્રેજી વિદ્યાભ્યાસની અપૂર્ણતા રહેવાનું મુખ્ય કારણ તે વખતના, તે શાળાના આસીરૂંડ માસ્તર રાજેશી રતનરામ જ્યાનંદ થએલા છે. પરંતુ તેઓનો હાલ સ્વર્ગવાસ થયોછે, સમય વધારે સ્પષ્ટતા કરવી આ પ્રસંગે નિરર્થક છે એમ માનુછું.

૧૧. પીતાન્ને કાળ ઉપવિત દેવાયા પછી તુરંતજ થવાથી, નવ વર્ષની ઉમરથી આ દેહને માથે પડ્યું. દરમ્યાન કાકીનો, કાકાનો, પ્રથમ ધણીયાણીનો, માવુશીનો, અને બે બાઈયોનો કાળ અનુક્રમે થવાથી ગીરકુતારીમાં આબો. આવી ગીરકુતારી અઢાવીસ વર્ષની ઉમર સૂધી સોસતાં કેટલીએક નજીવી અને હસવા લાએક રાજદર-વારી ગીરકુતારી પણ વેકવી પડી. ફરી લગ્ન કરવામાં આવેલું તેને એક પુત્રી થઈ. મ્હારી ઓવીસ વર્ષની ઉમરે તે પુત્રીનો કાળ થયો.

૧૨. માણસને ઉપરાઉપરી દુઃખ પડવાથી તેની મનોવૃત્તી કેવી થતી હશે તેનો ચિતાર વિહાન, અને અનુભવી, સેહેજ ધ્યાનમાં લાગે કળી શકશેજ.

૧૩. યૌદ વરસની ઉમરે ચરીતાર્ય ચલાવવાનું માથે પડ્યું. ત્યારી નોકરી મેળવવાના સંમર્થ મારા પરમ મિત્ર રણછોડદાસ નરૌ-તમદાસના બાઈ જમનાદાસ સાથે પ્રદેશ નીકળ્યો. દેવયાગે વાપી અને દમણ ગંગાના પાણીએ મને બીમાર કરવાથી, કેટલાએક અર્થ ખર્ચ કરી ઘેર પાછો આવ્યો, અને રેલવે ખાતામાં નોકરી ફરીથી મેળવવા યત્ન બીલકુલ છોડી દીધો. બીજા જુદા જુદા સરકારી ખાતા-ઓમા નોકરી મેળવવાની હોંસ રાખી, સારા રાખ્ય અમલદારોનો આસરો લેવામાં આવેલો. તેઓના નામોની નોંધ નીચે મુજબ આપુછું.

રાજમાન રાજેશી નંદલાલ બીહારીલાલ.

ખાનખલાફુર ખરસેદજી પાત્રણજી.

રાવસાહેબ મોહનલાલ રણછોડદાસ.

મરહુમ ખાનમુહિબ રમતમજી જીવણજી.

મેહેરવાન કુપપટન એટકીનસન સાહેબ.

મેહેરવાન મેજર રસલ સાહેબ.

રાજમાન રાજેશી નરસિંહપ્રસાદ હરીપ્રસાદ.

રાવબહાદુર ચુનીલાલ વેણીલાલ.

મેહેરવાન ક્રાંટન સાહેબ.

રાવબહાદુર લક્ષ્મણ જગન્નાથ સાહેબ.

આ તમામ અમલદારોની ઉજ્જવળ, અને પ્રીતિપૂર્વક મારા હિ-
પર કૃષ્ણા દૃષ્ટિની નીધાથી, ઘણા ખાતાઓમાં નોકરી મેળવી, દબ્બ,
અને કામની યોગ્યતાને, પાત્ર થયેલો છું.

૧૪. જુના રીવાજ મુજબ ભરૂચ મૂકામે તલાટીની સન ૧૮૬૪
ના સાત્રમાં પરીક્ષા થઈ, તેમાં મને વાજબી આશરો રાવસાહેબ
જમીયતરામ ચીંતામણીશંકર, તેમજ રાજમાન રાજેશી પાર્વતીશંકર
મળીશંકરનો મળ્યો, તેથી તેઓ સાહેબનો પ્રેમપૂર્વક આભાર માની
ઉપકારી થાકું.

૧૫. હવે તા. ૬ જુન સન ૧૮૭૬ ને રોજ શ્રીમંત સેના ખાસ-
અત્ર સમશર બહાદુર મહારાજ સયાજીરાવ ગાએકવાડ સરકાર રાજ્ય
વંશદર, એઓ સરકારની બાબ્યાવરથાની કાફીદીમાં રાજ. સર. ટી.
માધવરાવ કે. સી. એસ. આઈ. દીવાનસાહેબ બહાદુર; તેમજ
નિંત્યુ કર્માશનર ખાનબહાદુર કાજી શાહાબુદ્દીન સાહેબના વખતમાં,
નવસારી પ્રાંતના સુબા સાહેબ રાવબહાદુર લક્ષ્મણરાવ જગન્નાથની
કેન્સારી દીક્ષ કર્તિ ઉપર, સુરતથી નજીક હોવાને લીધે તેઓનો નિષ્-
પક્ષપાત, અને ઉદાર વર્તણૂકનો આશરો લઈ, આ રાજ્યમાં નવસારી
પ્રાંતમાં દાખલ થયો. તે વખતની અગર જો મહારી સ્થિતિ સાધા-
રણ હતી, તોપણ આનંદો અને સંતોષી હોવાથી, કલ્પવૃક્ષ સમજી
રાવબહાદુર લક્ષ્મણરાવને સુરખી નિર્ધારી તેઓના ચર્ણકમલ ઇંગ્રે-
જી ખાસાનું લખાણ કરવા સારૂ થયાં. જેઓ સાથે સુમારે પાંચ
વરપ મુધી સંબંધ રહ્યો. અને એઓનીજ અમીદૃષ્ટિથી હાલ મુધી
આ રાજમાં દીપ્યમાન છું. સુરત શહેરના વતની તરફે આ રાજમાં
દાખલ થયા પછી, મોટા હોદ્દા ઉપર ખીરાજેલા નાએબસુબા ખાન-

સાહેબ શેખ બહાદુર સાહેબને જોવામાં આવ્યા. તેઓની સાથે રણારસંબંધના યોગે સહસા પ્રસંગ આવવાથી, ગિરતેદારીના ઓઠા ઉપર લગભગ પાંચ વરસ સુધી સંબંધ રહેલો ; એઓ સાહેબનાં ગંભીર, અને વિચારવંત સ્વભાવ હોવાને લીધે, મને ઘણાજ આનંદ મળતા, રેવીન્ડુ કામ શીખવાને તથા જાણવાને યોગ્યતાને પામ્યાં, તેથી નજીતા પૂર્વક તેઓનો આભાર માનું છું.

૧૬. નવસારી પ્રાંતમાં મારાસંબંધે મેં સુખા સાહેબો થયેલાછે. તેમાં મહેરબાન રાવબહાદુર ત્રંબકરાય વજરાય, અને રાવબહાદુર ગણેશ સાતારામ શાસ્ત્રી એઓએ પોતાનો પ્રેમ જે મારા તરફ દર્શાવ્યો છે, તે બદલ તેઓનો હું આભારી થયો છું. હાલમાં મહેરબાન રાવબહાદુર રામચંદ્ર ગોપાલ દેશમુખ, બી. એ. એલ. એલ. બી. તથા મહેરબાન રાવસાહેબ નાગોરાવ બીખાજી સુભે, અને નાએબ સુભ સાહેબના ઓઠા ઉપર ખીરાજેલાછે. તેઓ સાથે મારે સંબંધ હોવાથી તેઓની વિદ્વતા બદલ મારા મનમાં વખાણ છે.

૧૭. હવે મારા આત્મીક મિત્રોની નોંધ રહેવી જરૂરની છે તે નીચે મુજબ આપું છું.

૧. રાજમાન રાજેશી રણછોડદાસ નરોત્તમદાસ.

૨. રાજમાન રાજેશી કેદારનાથ જગબાથ.

૧૮. મારા બરોસાદાર અને વિશ્વાસુ સલાહકારમાં રાજમાન રાજેશી રણછોડદાસ નરોત્તમદાસ તથા ચીંરંજીવી ઉમેદરામ કેદારનાથ ગણેલા છે.

૧૯. મારા ઉપર સ્વભાવિક પ્રીતિ રાખનાર, તેમજ બહુ થવા માં ગુણદોષનો વિચાર ન લેતા, સાચા કરવામાં નિચેના સદ્ગુણરથી છે.

૧. રાવબહાદુર મણિભાઈ જસભાઈ.

૨. રાજમાન રાજેશી જગબાથ ઇચ્છારામ.

૩. રાજમાન રાજેશી ઉત્તમરામ નરભિરામ હેડમાસ્તર હાઇસ્કુલ.

૪. રાજમાન રાજેશી ગુલાબદાસ બાઈદાસ વકીલ.

૫. ખાનસાહેબ હીરજીભાઈ જીવણજી કોટવાલ.

૬. રાજમાન રાજેશી જટાશકર પ્રેમશંકર મારતર.

૨૦. મને આનંદ રાખનાર મુરબીની નોંધ પણ થવી જોઈએ.

૧. આનંદોદય સોરભી જી જાણીએ.

આ ગ્રહચોનો પ્રેમપૂર્વક આભાર માનું છું, કે મિત્રા વગુની મગરનીના અગ્રેગરપણામાં આવવાને અટકવાથી, કુનિઆઈ ફંદામાં રહેવા છતાં, પારમાર્થિક કામ કરવાને કાંઈ સુજ પડતાં, અહંકારનો સેજ વિરામ થયો.

૨૧. મારી ઉમરના પાંતરીસઝ વર્ષે મને એક પુત્ર થયો છે. જેની ઉમર હાલ લગભગ એ વર્ષની, ને નામ ધનશંકર રાખવામાં આવ્યું છે.

૨૨. અમંત મહારાજ સયાજીરાવ, મારા શીરછત્ર છે. તેઓની જગત્તમાં પરવર્ધી થવાને જ હું પાત્ર થએલો છું, તે માત્ર મહારા મુરબી રાવમહાદુર લક્ષ્મણરાવ જગજાય, જાતે આંદ્રસેની કાયરત પ્રમુ, રહેવાસી અલીગાગ, હાલ વડોદરા રાજ્યના સરસુમિ, તેઓનો આભાર માહરા વંશજે બૂલી ન જાય, તેટલા સાંજ આ નોંધ લેવામાં આવી છે. આ કાંઈ રજૂતિ અર્થે વિવેચન નથી.

૨૩. રાવસાહેબ વાસુદેવ મહાદેવ સમર્થ બી. એ. એફ એ વખતે વખત જે બાઈ ચારાનો પ્રેમ બતાવેલો છે, તે કાંઈ થોડો નથી.

૨૪. છિવટ આ પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરતી વખત, ઈશ્વર પાસે માથું ડાલું કે, માહારા ઉપર ઉપકાર કરનાર, તેમજ પ્રેમ રાખનાર, મુરબી, મિત્રો, અને મીરંજીવીનું દીર્ઘ આયુષ્ય થઈ, તેઓની કીર્તિ અક્ષય રહે, એવી પરમેશ્વર પાસે નમ્રતાપૂર્વક દીનવાણીની અંતઃકરણથી પ્રાર્થના છે, -તથાસ્તુ-

નવસારી તા. ૬ માઈ નવેમ્બર
સને ૧૮૮૩ મીતી કારતક સુદ ૬
વાર સુકર સંવત ૧૯૪૦

હું છું આસ્તિકિત.
તાપીશંકર પ્રભુશંકર રાવળ.
અંચકાર.

अनुक्रमणिका.

— ❀ ❀ ❀ —

विषय.	पृष्ठ.
१ स्वरोद्यथास्त्र.....	१— ३२
२ सानपट.....	
३ सामुद्रिकशास्त्र	३३— ५२
४ ध्वनि निर्णय विचार.....	५३—१२२
५ श्री गुरु समर्थनो आत्माराधन मोक्ष.....	१२३—१३४
६ धर्म मोक्षनुं विषयन.....	१३४—१४३
७ निवृत्ति प्रवृत्ति विषे.....	१४३—१५३
८ मन शुद्धि.....	१५३—१६८
९ नरमोक्ष.....	१६८—१७३
१० अहंशक्ति.....	१७३—१८५
११ आशा विषे	१८५—१९३
१२ नवसारी प्रार्थना समाजने करेली विनंती.....	१९३—१९५
१३ प्रभाषिकपक्षा विषे ..	१९५—२१७
१४ प्रस्ताविक मोक्ष	२१७—२२३
१५ पुरुष परीक्षा.....	२२४—२५३
१६ पुस्तकालय	२५३—२७३
१७ परदेश नवाधी यता क्षयता ..	२७३—२८८
१८ मोक्षक पार्ताओ.....	२८८—३१६
१९ नोकर लोकोने नोकरी आपवा आपत राज्यामां वहिवट केम राज्यावे ते विषे.....	३१६—३२७
२० रेवीन्यु संश्रंधी विचार.....	३२७—३३३
२१ पुताना गणेश वासुदेव गोश्री विषे कूंड करवा जल आपेक्षुं आपक्षु.....	३३४—३३७

- ૨૨ રાવઅહાદુર કૃષ્ણરાવ ગોપાલરાવના મૃત્યુ વિષે
તેઓના પિતા ઉપર લખેલો પત્ર.....૩૩૭—૩૩૮
- ૨૩ રાવઅહાદુર અંબકરાયને આપેલું માનપત્ર.....૩૩૯—૩૪૦
- ૨૪ રાવઅહાદુર આનંદરાવ સઆરામ ખર્ચેને આ-
પેલું માન.....૩૪૦—૩૪૧
- ૨૫ રાવસાહેબ અનંત ગંગાધર ખોતને આપેલું
માનપત્રનો મુસ્સદો તથા શરીર સાચવણી વિષે
ભત્રામણની કવિતા.....૩૪૨—૩૪૪
- ૨૬ શ્રીમંત મહારાજ સઆજીરાવને ત્યાં પુત્ર રત્નની
પ્રાપ્તિ થઈ તે બાબત આશિર્વાદાત્મક બાષણ...૩૪૪—૩૪૬
- ૨૭ દેશોકારીગીરીને ઉત્તેજન બાબત.....૩૪૬—૩૪૭

તાપીર્શંકરગદ્ય.

॥ શ્લોક. ॥

॥ શિવતનયવરિષ્ઠંસર્વકલ્યાણમાર્તે

પરશુકમલેહસ્તંશોભિતંમોદકેન॥

અરુણકુસુમમાલાઢ્યાલવદ્દોદરેણ

મમહૃદયનિવાસંશ્રીગણેશંનમામિ॥૧॥

અર્થ—હે શંકરમુત, તમે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ છો. તમારી પ્રતિમા કલ્યાણકારી છે. તમારા હસ્તમાં હરશી, કમલ ફુલ, અને મોદક, એ શોભી રહેલાં છે. તમારા કંઠને વિષે કમળના પુષ્પની માળા તથા સર્પએ કરીને બાધ હેવા ઉદરે કરીને શોભાયમાન અને વળી મારા હૃદયને વિષે વાસ નૈનો હેવા જે શ્રીગણેશ હું તમને નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૧ ॥

॥ શ્લોક દેવીની સ્તુતિનો. ॥

શુક્લાંબ્રહ્મવિચારસારપરમામાતૃયાંજગદ્વ્યાપીનીં

વીણાપુસ્તકધારિણીમભયદાંજાત્યાંધકારાપહાં॥

હસ્તેસ્ફાટિકમાલિકાંવિદધતિપદ્માસનેસંસ્થિતાં

વંદેતાંપરમેશ્વરીંભગવતીંત્રિબુદ્ધિપ્રદાંશારદાં. ॥ ૨ ॥

અર્થ—યુક્ત તારો વર્ણ છે; બ્રહ્મ વિચારનો જે સાર તેમાં તું ઉત્કૃષ્ટ છે, ને સર્વ રીતે પૂર્ણ છે વળી હે માતૃશ્રી તું સમગ્ર જગતને વિષે બાધમાન છે, તારી હસ્તકમળને વિષે વિણા અને પુરતક તે

પારણ કરેલાં છે, તું સર્વદા અભયને આપવા વાળી છે. મુર્ખ માણસનો જડતાણી જે અંધકાર તેનો નાશ કરવાવાળી છે, તારા હસ્તકમળને વિશે સ્ફટિકમણીની માળા શોભી રહેલી છે, તું પન્ના-સત કરીને બેઠેલી છે, દેવી ભગવતિ તું બુદ્ધિ આપવાવાળી છે તને હું પંદન કંઈકું અને વિનંતી કંઈકું કે આ શુભ પુસ્તકનો લાભ-સર્વ કોઈ લે એવિ બુદ્ધી હમારા ભાક્ષર્જકને પ્રેરક કરી મારા પુરત-કનુ કાર્ય તું નિર્વિઘ્ને પારપાડ અને તેમ થાઓ તથાસ્તુ.

સ્વરોદયશાસ્ત્ર

સર્વ દેવતાના અધિષ્ઠાતા અને કૃપાસાગર જે સાક્ષાત મહા-
દેવ તેને પોતાની અર્ધાંગના પાર્વતી વિનંતિ કરેછે કે કૃપાસાગર
મહેરબાની કરીને મને તત્ત્વજ્ઞાન અથવા સ્વરોદયશાસ્ત્રનું યથાવિધિ
વર્ણન સંભળાવો. હવે પાર્વતી મહાદેવને પૂછેછે.

શ્રી પાર્વતી પૂછેછે કે—હે ઇશ્વર આ બ્રહ્માંડ શી રીતે ઉત્પન્ન
થયું અને તેનું બદલાવયું શી રીતે થાય છે, તથા તેનો લયશી રીતે
છે. તેનો નિર્ણય મને કૃપાવંત યદ્ય કહેા.

શ્રી મહાદેવજી કહેછે—તત્ત્વ થકી આ બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન થયું
તત્ત્વ થકી સ્થિતિ થાયછે. અને તે તત્ત્વમાંજ લીન થાયછે. અને
તત્ત્વ થકીજ બ્રહ્માંડનો નિર્ણય છે.

શ્રી પાર્વતી પૂછેછે કે—તત્ત્વ વાદી લોકોએ એવો નિશ્ચય કર્યો
છે કે તત્ત્વ છે તેજ પરમ મૂળછે. એ કારણ થકી હું વિનંતિ કરે છઉં
કે તત્ત્વનું સ્વરૂપ કહેવું હોયછે. તે કૃપા કરીને બતાવો.

શ્રી મહાદેવજી કહેછે કે—પ્રથમ નિરંજન નિરાકાર એક દેવ
જેને મહેશ્વર કહેછે. તેનાથી આકાશ ઉત્પન્ન થયું આકાશથી
વાયુનો સંભવ થયો વાયુથી તેજ નીકળ્યું અને તેજથી પાણી થયું
અને તે થકી પૃથ્વી થઈ. આ પ્રમાણે પાંચ તત્ત્વે કરીને આ બ્ર-
હ્માંડ રચાયું. અને આજ તત્ત્વે કરીને ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લય
થાયછે. એટલુંજ નહીં પણ તેમાં જે તે રમેછે. હે મુંદરી પંચત-
ત્ત્વમય દેહ તેની મહિનાં જે પંચતત્ત્વને સૂક્ષ્મ રૂપે રહેલાછે. તેની
વાત યોગી લોકો જાણેછે. એ વાતને સાર આ શરીર મહેલો સ્વરોદય
છે. તે હું તને કહુંછું. જે સ્વરોદય થકી ત્રિકાલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાયછે.
આ જ્ઞાન તે ગુપ્તથી પણ અતિ ગુપ્ત છે. અને વળી સાર તથા
ઉપકારનો પ્રકાશ છે. અને તે વળી જ્ઞાની લોકોનાં મરતકનો મણી-
છે. એવું એ ઉત્તમ જ્ઞાન છે. તે સૂક્ષ્મ થકી અતિ સૂક્ષ્મ છે. વળી
તે સુબોધ છે. સત્ય અનુભવ છે આ જ્ઞાન કોહને બતાવવું જોઈએ
તે કહુંછું. કે જે મનુષ્ય જાત છે; (આ જ્ઞાનને નાસ્તિક લોકો આશ્ચર્ય

માનેછે; અને આશિતક લોકો તેને પ્રેમ પૂર્વક ખોળેછે.) સદાચારમાં શુદ્ધછે; ગુરુ બક્ષતછે; અને જેનું અંતઃકર્ણ તથા ચિત્તવૃત્તિ સ્વસ્થ છે; તથા જે માણસ બીજાનાં હિતમાં આશક્ત છે; (પરોપકારી) તથા કૃતસ છે, તેનેજ આપવું યોગ્ય છે. જે કુષ્ટ, કુર્બન, કૃપણ, અસત્ય, વ. મિથ્યા વાદી છે; ગુરુની સ્ત્રી સાથે ગમન કરવાની ઇચ્છા રાખનાર, અને જેનું પરાક્રમહીણુ યથું છે; અને જેનાં આચરણ સારાં નથી તેને આ સ્વરજ્ઞાન આપવું નહીં એવું શિષ્યનું લક્ષણ જેવું જોઈએ; એ જ્ઞાન હે દેવી, ઉત્તમ છે; એ હું તને કહું છું; તે સાંભળ્યા થકી સર્વસપાત્રું માણસ માત્રને પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્વરે કરીનેજ વેદ થયાછે; સ્વરે કરીનેજ શાસ્ત્ર થયાછે; અને સ્વરમાંજ ઉત્તમ ગાંધર્વ વિદ્યાછે. અને સ્વરમાંજ ત્રૈલોક્યનો વાસો છે અને સ્વરે તેજ આત્માનું સ્વરૂપ છે. સ્વરહીન જે દૈવસ છે (જ્યોતિષી) તે કેવા કે જેવા માલીક વિનાનાં ધરછે; તે પ્રમાણે તે લોકોછે. અને વળી શાસ્ત્ર જાણ્યા વગરનું સુખ તે કેવું કે જેવું માંથા વિનાનું ધડ તેની શોભા બરાબરછે. આ દેહને વિષે નાંડીનાં આલવા સુધી પ્રાણછે. (વૈદક મત પણ તેમજ બતાવેછે) તેથીજ તત્ત્વભેદ જે સુષુપ્ત અને તત્ત્વનો મિશ્રદેહ તેને જે જાણેછે તે જ્ઞાનને પામી સુકિત પામેછે હે એષ્ટમુખી સાકાર હોય વ. નિરાકાર હોય જે સુખવાયુ તેના બળને જાણવાને ક્ષિપ્રિત સ્વરજ્ઞાન કહેછે તે સાંભળ. અક્ષાંડથી તે પીંડસુધીની રિથિતિ તે સ્વરમાંજ નીમાએલીછે, ત્યારે સૃષ્ટીનો ઉત્પન્ન અને સંહાર કરતો સ્વરજ છે. તે સ્વર જે છે તે સાક્ષાત મહેશ્વરછે સ્વર જ્ઞાન થકી બીજું ગુહ્ય સ્વર જ્ઞાન થકી બીજું ધન અને સ્વર જ્ઞાન થકી બીજો મિત્ર મેં જોયો નથી, તેમ સાંભળ્યો નથી. સ્વર બળમાંજ શત્રુનો ધાત કરે; સ્વર બળથીજ મિત્રનો લાભ કરે; અને સ્વર બળથીજ લક્ષ્મિ પ્રાપ્ત કરે; અને સ્વર બળથીજ કીર્તિ અને સુખ થાય. સ્વર બળથીજ સ્ત્રી મળે સ્વર બળથીજ રાજ્ય દર્શન થાય. સ્વર બળથીજ દેવતા સિદ્ધિ તથા રાજ્ય મળે સ્વર થકીજ દેશાટણ કરે છે. સ્વર બળથીજ બાળન બાવેછે તથા મળેછે. ગ્રાડો તથા પીશાબ સ્વર બળથીજ યાયછે સર્વ શાસ્ત્ર પુ-

રાણ સ્મૃતિ વેદાંત પૂર્વક જે સ્વર જ્ઞાન તે સ્વર જ્ઞાનથી બીજી કાંઈ અધિક નથી. નામ રૂપાદિક સંપૂર્ણ મિથ્યા ભ્રમ વિભ્રમથી બધા મૂર્ખ છે તે મોહિત છે. જ્યાં લગી તત્ત્વને જાણતા નથી, ત્યાં સુધી તેઓ સત મૂર્ખ જાણવા. આ સ્વરોદય શાસ્ત્ર સર્વ શાસ્ત્રમાં ઉત્તમ છે અને આ દેહરૂપી ઘટને વિષે એક દીપક કલિકા માફક પ્રકાશિક સ્વરજ્ઞાન છે. આ સ્વરોદય જ્ઞાન જેનાં તેનાં માટે પ્રશ્ન હેતુથી કહેવાને મેં કહ્યું નથી. પરંતુ પોત પોતાનેજ જાણવા સારું કહું છું. આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી; તિથિ, નક્ષત્ર, વાર, ગ્રહ, દેવતા, વીજી, બ્વતીપાત, વૈધૃતી, ઇત્યાદિક કુપોગ, વ. અન્યદોષો કદાપિ બાધ કરતાજ નથી. યુદ્ધમાં સ્વરબળ થકીજ યશ મળે છે. નાભિ સ્થાનથી તે કંકની ઉપર સૂધી અંકુરથીજ નિર્મિત ખોતેર હજાર નાડી દેહમાં મૂકેલી છે, અને નાભીમાં રહેવાવાળી (નાડી) *કુંડળી નામની શક્તિ સર્વ આકારે વસે છે. ત્યાં થકી દસ નાડી ઉપર જનારી છે. દસ નીચે જનારી છે. બધે નાડી વાંકી જનારી છે. આ પ્રમાણે ચોવીસ નાડી થઈ, આ નાડીઓમાં પ્રધાન દસ નાડીઓ છે. દસ નાડીઓ વાણને પ્રવાહક કરવાવાળી છે. બધે નાડીઓ તીરીયક (પાસાના) વાણની અંદર યુક્ત છે. ચક્રની માફક દેહમાં આશ્રયમાં થયેલો છે અને તેમાં દસ નાડી છે તે એટલે. તે દસમાં ત્રણ છે તે ઉત્તમ છે. ૧ ઇડા ૨ પિંગળા ૩ સુષુપ્ત્રા ૪ ગાંધારી ૫ હસ્તિ-જીહ્વા ૬ પૂષા ૭ યશસ્વિની ૮ અલંબુશા ૯ કુહૂ ૧૦ શંખિની.

આ પ્રમાણે દસ નાડીઓ મધ્ય પહેલી ત્રણ ઉત્તમ ગણેલી છે. ઇડા ડાળી બાજુએ વસે છે. દક્ષિણ (નાશિક) પિંગળા વસે છે. સુષુપ્ત્રા મધ્ય દેશમાં વસે છે. ગાંધારી-વાંમનેત્રમાં વસે છે. દક્ષિણ-નેત્રમાં હસ્તિજીહ્વા છે. પૂષા દક્ષિણકરણે વસે છે. યશસ્વિની વામકણે વસે છે. અલંબુશા મોહોડામાં વસે છે. કુહૂ-લીંગદેશમાં સ્થાપિત છે. મુળસ્થાનમાં શંખિની વસે છે. -એ પ્રમાણે દસ નાડીઓ દસ દ્વારમાં આશ્રય-કરેલી સ્થિત રહે છે. ૧ ઇડા ૨ પિંગળા અને ૩ સુષુપ્ત્રા પ્રાણને રાખવાવાળી છે. આ પ્રમાણે દસ નાડીઓ દેહમાં અવસ્થિત

* આ જાણવાને મોગી પુરુષને શ્રુ કરવા જોઈએ.

છે. હવે શરીરમાં વાયુ કેટલા છે તેનું જ્ઞાન નીચે પ્રમાણે છે.

૧ પ્રાણ. ૨ અપાન. ૩ બાન. ૪ ઉદાન. ૫ સમાન.
૬ નાગ. ૭ કૂર્મ. ૮ ક્રીકલ. ૯ દેવદત્ત. ૧૦ ધનંજય.

૧ હૃદયમાં—પ્રાણ વસે છે.

૨ યુદ્ધમંડળમાં—અપાન વસે છે.

૩ નાભીદેશમાં—સમાન વસે છે.

૪ કંઠ મધ્યે—ઉદાન વસે છે.

૫ શિરસ્થાને—બાન વાયુ બાપે છે.

ઉપર પ્રમાણે પાંચ વાયુ પ્રધાન અંગ છે.—

નાગ વીગરે વાયુની ક્રિયાન નીચે પ્રમાણે વર્ણવું થું.

૧ ઉલટમાં—નાગ નામનો વાયુ વસે છે.

૨ ઉનમીલન (સંકોચન)—કૂર્મ નામનો વાયુ વસે છે.

૩ ક્ષુધામાં—ક્રીકલ-વાયુ વસે છે.

૪ ખગાસામાં—દેવદત્ત-વાયુ વસે છે.

૧૦ સર્વ બાધીરૂપ-ધનંજય (તે મરીંગવા પછી પણ રહે છે.)—

આ સધળા વાયુ આ સંપૂર્ણ નાડીઓમાં ૬૪૫ થઈને રહેલી માટે બધા કરે છે. તેના માટે પંડિત લોકોએ મુખ્યત્વે કરીને ૧ ઇડા.
૨ પિંગળા અને સુષુપ્ત્રા એ ત્રણ નાડીથી પ્રત્યક્ષ પ્રાણસંચાર રહેનો લક્ષ કરવો જોઈએ.

ઈડા નાડી વામ બાગે * રહેલી છે. પિંગળા દક્ષિણે વસે છે સુષુપ્ત્રા મધ્ય દેશમાં રહેલી છે, ઈડા નાડીમાં ચંદ્ર મા છે. પિંગળામાં સૂર્ય છે. સુષુપ્ત્રા શંખરૂપથી છે. હંસ જેવી ધોળાં છે. હ-કારથી બાહાર નીકળવું થાય છે સ-કારથી પ્રવેશ થાય છે. હ-કાર શિવરૂપ છે. સ-કાર શકિતરૂપ છે. તે ચંદ્ર વામ નાડીને વિષે રહેલો છે. દક્ષિણ નાડીનો પ્રવાહ શંકરરૂપથી સૂર્ય છે.—

* આ જોવાને નાશિકાની વચમાં જે ભેસ્વાસ લેવાને કાંણાં છે. તે જે વડે સૂગંધ વ-દૂર્ગંધ પારખીએછીએ તેથી આ જોવાનું છે. યોગી વ-સાની પ્રાસે વીશિષ્ઠ જીવદેશ લેવા.—

સુપુત્રા (મકર નાડી પણ કેહેછે) નાડીનાં ચરણ વખતે જેને દાન વિદ્વાનો તરફથી થાય છે. તેનું કૃણ કોટી કોટી ગણાયછે. મકર નાડીના સ્વાસને ઓળખનારને અતિક્રિતમ યોગી સમજવો અને જ્યારે આ નાડીને તે ઓળખી શકે ત્યારે જાણવું કે તે ચંદ્ર સૂર્યની નાડીને સંપૂર્ણ જાણેછેજ.

જીવ અને પ્રાણનો સંગમ થઈ બંને રિચરત્વ થાય ત્યારે તત્ત્વનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. તેથી હૃદયસિદ્ધિ થઈ—મહા લાભ તથા યશ થાય છે. ચંદ્ર સૂર્ય નાડીના જાણનાર જ્યારે માણસ સંપૂર્ણ થાય છે. ત્યારે તેને ભૂત તથા બવિષ્યનું જાણવાપણું સહસા સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય છે.—

નાડીનું ચાલવું જ્યારે હમેશ ડાબી બાજુએ રહેછે ત્યારે મૃતરૂપ થઈને જગતનું બક્ષણ કરેછે. જમણી બાજુએ જ્યારે નાડી ચાલેછે ત્યારે તે સદા જગતને ઉત્પન્ન કરેછે.

ધરતી બહાર નિસરતી વખતે જ્યારે ડાબી *નાડી ચાલે ત્યારે તે સુખ કૃણને આપે છે અને ધરમાં પ્રવેશ થતી વખતે જ્યારે જમણી નાડી ચાલે જ્યારે સુખ કૃણ આપેછે સદા ચંદ્ર છે તે સમજે. અને સૂર્ય છે તે સદા વિષમ છે. ચંદ્ર છે તે સ્ત્રી છે સૂર્ય છે તે પુરુષ છે. ચંદ્રગૌરવ વર્ણ છે. સૂર્ય રૂપેત છે. ચંદ્ર નાડીનાં પ્રવાહથી સૌમ્ય કામ કરવું જોઈએ સૂર્ય નાડીના પ્રવાહથી ક્રૂર કામ કરવા અને સુપુત્રા નાડીના પ્રવાહમાં સિદ્ધિ મુક્તિ આદીક કામો કરવા પ્રથમ સુઃલપ ક્ષમાં ચંદ્ર ચાલેછે. અને કુળપક્ષમાં સૂર્ય ચાલેછે. સુઃલપક્ષમાં ત્રણ દિવસ ચંદ્ર નાડીથી ઉઠવું અને પછી ત્રણ દિવસ સૂર્યથી ઉઠવું એમ અનુક્રમે કરવું અને કુળપક્ષમાં પ્રથમ ત્રણ દિવસ સૂર્ય નાડીથી ઉઠવું અને પછી ત્રણ દિવસલાગટ ચંદ્રથી ઉઠવું એમ અનુક્રમે કરવું.

સુઃલપક્ષમાં દોહડ ધડી શશિ (ચંદ્ર) રહેછે અને પાછી દોહડ

*ડાબી નાડી એટલે ચંદ્ર નાડી વ-હડા. જમણી નાડી એટલે સૂર્ય નાડી વ-પિંગળા.

ધડી રવી એમ અનુક્રમે ચાલેછે. અને કબ્જપક્ષમાં દોહડ ધડી પ્રથમ સૂર્ય અને પછી ચંદ્ર એમ રહેછે.

ઉપલી દોહડ ધડીનાં સ્વાસના બળે તેમાં કથું તત્ત્વ ચાલે છે તે તત્ત્વ જાણવું જોઈએ (એટલે-પ્રધ્વી-તેજ-જળ-વાયુ અને આકાશ) આ પ્રમાણે જાણવામાં ચૂક થએ જાણવું કે કૃષ્ણ પાણી વિશ્વમંત્રે.

સૂર્ય ઉદય વખતે ચંદ્ર નાડીનો પ્રવાહ જોઈએ. સૂર્યનાં અસ્ત વખતે સૂર્ય નાડીનો પ્રવાહ જોઈએ. આ પ્રમાણે રવાસને રોકવાને સારું પંડીતોએ અભ્યાસ રાખવો તેમાં ભ્રમ થએ વિપરીત કૃષ્ણ દાતા જાણવું.

રાત્રીનાં વખતે ચંદ્ર નાડી ચલાવવી, અને દિવસનાં વખતે સૂર્ય નાડી ચલાવવી, આ પ્રમાણે વર્તનારને પૂર્ણ યોગી સમજવો. એમાં કાંઈજ સંશય નથી.

સૂર્ય થકી સૂર્યને બાંધવો જોઈએ. અને ચંદ્ર થકી ચંદ્રને બાંધવો જોઈએ. (આ સજ્જતી કેહેવાયછે) આ પ્રમાણે જો માણસ ક્રિયા આચરે છે. તે માણસ ત્રેલોકને વશ ક્ષણમાં કરેજ.

૧ ગુરુ ૨ શુક્ર ૩ બુધ ૪ ચંદ્ર ને દહાડે વાંમ નાડી જો ચાલે તો સર્વ કાર્યમાં સિદ્ધિ ને આપેછે. અને તેમાં સુક્ષ્મપક્ષમાં વીશિષ્ટ કૃષ્ણ આપેછે.

• ૧ રવી ૨ મંગળ ૩ શની એ વારને દહાડે દક્ષિણ નાડી ચલાવવી જોઈએ પરંતુ કબ્જપક્ષ જો હોય તો અતિ ઉત્તમ છે. એક એક નાડીની પાંચ પાંચ ધડી ક્રમથી ઉદય પામે છે. અને એજ ક્રમથી એક એક નાડીમાં તત્ત્વનું આવવું થાય છે. આખી રાત્રી અંદર બાર નાડી ચાલેછે. તે બાર નાડીની માંહે ચંદ્ર છે. તે. ૨ વૃષભ. ૪ કર્ક ૬ કન્યા. ૮ વૃશ્ચિક. ૧૦ મકર. ૧૨ મીન. એ રાશીઓમાં બાર નાડીઓનું આવવું થાયછે.-૧ મૃષ. ૩ મિથુન. ૫ સિંહ. ૭ તુલા. ૯ ધન. ૧૧ કુંભ. એ રાશિની માંહે સૂર્ય નાડીનો ઉદય જાણવો. તે થકી શુભ અને અશુભનો નિર્ણય જાણવો.

પૂર્વ અને ઉત્તરમાં જ્યારે ચંદ્ર રહેલો છે. અને સૂર્ય પશ્ચિમ દક્ષિણમાં છે. અને દક્ષિણ નાડી ચાલવા માંડી ત્યારે પશ્ચિમ અને દક્ષિણમાં ન જવું.—

પૂર્વ ઉત્તરમાં જ્યારે વાંમ નાડી ચાલવા માંડે ત્યારે તે દિશાએ ન જવું—અને એ બાબત અસ્તાનપણીને લાંબી શ્રાવ્ય કર્યા વગર જાય તો ચોરેલીતી પ્રાપ્ત થાય. એમાં સંદેહ નજનણુવો સુખલપક્ષની બીજે ચંદ્ર પેહેછે, તારે માણસને લાભ મળેછે. કેમકે સૌમ્યતિથિએ સૌમ્યજ થવું જોઈએ.—

દિવસને રાત્રી ગઈ હોય તોપણ સૂર્યોદયમાં સૂર્ય હોય, અને ચંદ્રોદયમાં ચંદ્ર હોય ત્યારે સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ જ થાય છે.—

ચંદ્રકાળમાં સૂર્ય હોય અને સૂર્યકાળમાં ચંદ્ર હોય ત્યારે માણસને ઉદ્ભવ કલહ—ને હાની થાયછે. તે દિવસે શુભ કામ કરવું ન જોઈએ.—

ઉપલા ક્રમથી જો નાડીનો વખત અને તિથિમાં જેમ ચાલવાનું બતાવ્યું છે. તેમ જ્યારે જ્યુનપાણું હમેશ કાયમ રહે તો તેનું ફળ નીચે પ્રમાણે છે.

પેહેલે દિવશે માણસને ઉદ્ભવ થાય છે, બીજે દિવશે ધનની હાની થાય છે. ત્રીજે દિવશે જવું પાય છે. ચોથે દિવશે ઇષ્ટ નાશ થાયછે. પાંચમે દિવશે રાજ્યદરબારનો નાશ થાયછે. છઠે દિવશે સર્વ અર્થનો નાશ થાયછે. સાતમે દિવસે બાધા દુઃખ થાય છે. અને આઠમે દિવસે મૃત્યુ નિષ્પત્ત જરૂર થાય છે. આ પ્રમાણે થતાં જો કાંઈ જ્યુનાધિક ઉપજે તો ફળ બદલાઈ જાય છે.

સવાર ને બપોર જો ચંદ્રસ્પર્શ છે. અને સાંજે સૂર્ય છે. ત્યારે તે દિવશે જય તથા લાભ થાય છે. અને એથી ઉલટું હોય તો દુઃખ મળે છે.

ડાબી અને જમણી બાજુએ જ્યારે સૂર્ય તત્ત્વમાં નાડીનો પ્રવાહ ચાલે તે વખતે જાણવું કે યાત્રા કરવાનો યોગ આવ્યો છે. અને તે કાર્ય નિર્વિઘ્ને સફળ થાય છે.

ચંદ્ર સમાન કરવો જોઈએ. અને સૂર્ય સદા વિષમ કરવો જોઈએ તેનાં નીચે બતાવ્યા પ્રમાણે પૂર્ણપાદથી જાય તો યાત્રા પૂર્ણ રીતે થાય છે.

ચંદ્ર ચાલતો હોય ત્યારે ધરમાંથી બાહર નિકળતી વખતે ચાર

ડગલાં ડાગા પગનાં પ્રથમ મૂકી ચાલવું—અને સૂર્ય ચાલતો હોય તો જમણી બાજુનાં પગનાં પાંચ પગલાં પ્રથમ બૂમી ઉપર મૂકી ચાલવું.—આથી માણસને વિદ્ય થતું નથી.

જે અંગમાં વાયુ ચલન કરેછે. તે અંગે કરસ્થળ રહેલો છે, તે કરસ્થળ સુતી ઉઠતી વખતે મુખને સ્પર્શ કરી ઉઠેથી તે દિવસે દિવસ આણંદમાં ન્તય છે.

ધરથી નિકળતી વખતે બીજા માણસે જે આપું તે ગ્રહણ કરવું જોઈએ. અને જે અંગમાં નાડી પેહ છે તેજ હાથે ગ્રહણ કરવું જોઈએ—આ પ્રમાણે ધવાથી માણસને ગમન કરતાં પગમાં કાંટા નથી ખુચતાં—કલહ નથી થતો. મુખથી માણસ ઉપદ્રવ રહીત ફરેછે.

૧ ગુરુ. ૨ બાઈ. ૩ રાજ. ૪ માન્યકરમાણસ અને બીજા શુભદાઈ પદાર્થો જે અંગમાં નાડી ચાલતી હોય તે અંગ તરફ તેને રાખી પૂર્ણ કરવાથી કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

શત્રુ ચોર અને નિઃશ્વત તેમજ દુઃસ્થિત સ્ત્રીને તેને ૪-૯-૧૪ ને રોજ સાધ્ય કરવા કોશીસ વામનાડીથી કરવી.

જે દેશમાં અબ મળતું નથી અને જે દેશમાં બીતી ધણીજ છે. તે દેશમાં પ્રવેશ-સૂર્યનાડીથી કરવા જેથી સુખ મળે છે.

જે મનુષ્ય પોતાનાં મનમાં લાભ મેળવવા સમર્થ તથા પુદ્ગમાં ફતેહ મેળવવા ધારેછે. તેણે સૂર્યનાડીનાં પ્રવહ સૂર્યતત્વથી પૂર્ણ કરી જવું એટલે ફતેહ મંદીને પામે છે.

સ્વરને સૂચ્ય કરવાથી વચ્ચેથી હોય તો તે વિષે કાંઈ કામ થતું નથી. એટલે નાડી બરાબર જે પોતાનાં નીમેલ તત્વ પ્રમાણે નીમેલે વખતે ચાલતી નથી તેને સૂચ્ય પ્રવાહ સમજવો.

પેહવારમાં, ખજા દોઢાના દિવારમાં, વિદ્યાભ્યાસમાં ચોર ભોકોથી બચવામાં પૂર્ણ નાડીમાં આરંભ વ. પ્રિતિ કરવાથી બચાવતા થઈ પડે છે. મનમાં જે કાંઈ કામ ધારવું તે ચંદ્રનાડીમાં ધારવું ત્યારે તેની ફળમુતી મળેછે; અને કાર્યનાં હેતુને સાર પ્રવેશ સૂર્ય નાડીમાં કરવાથી હેતુનું ફળ પ્રશસ્ત મળે છે.

ચંદ્ર સ્વાસમાં ફુગ્ગેની નાસ્તી થાય છે. સૂર્ય-સ્વાસમાં સ્ત્રી વધ થાય છે. સુષુપ્તમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. એક દેવની એ પ્રમાણે રિયતિ છે.—

અયોગ્ય કાળે — નાડીની યોગ્યતા કરવી. અને યોગ્યતામાં અયોગ્યતા કરવી. કાળના રોધને સાર જીવના કૃળને સાર એ મુજબ ચલણ કરવું.

શુભ અને અશુભ કાર્ય માણસ જ્યારે કર્યા જાય ત્યારે કાર્યનાં અનુરોધ થકી નાડીને ચાલત આપવું એટલે જેવું જેવું કામ વ. કાર્ય કરવું તે પ્રમાણે નાડીને ચલણ આપવું સ્થિર કર્મમાં, અલંકાર પેહેરવામાં, અંતઃકરણના વિચારમાં, આત્મ માંડવામાં, માત્ર ખર્ચવામાં, વસ્તુ સંગ્રહમાં, વાવ ખોદાવવામાં, કુલો ખોદાવવામાં, સ્થંભના સ્થાપનમાં, યાત્રામાં, દાનમાં, વિવાહમાં, શાંતી-કર્મમાં, પૌષ્ટિક કામમાં, દીવ્ય ઔષધીમાં, રસામણ ખાવામાં, પોતાના સ્વામીનાં દરશણમાં, મિત્ર લાભમાં, વેપારમાં, અને અન્ય સંગ્રહ કરવામાં, ઘરપ્રવેશમાં, ખેતી ખેડવામાં, અનાજ કાપવામાં અને શુભ કાર્યમાં દુર્ભેષ ચંદ્રનાડી પ્રધાન તેનાં ચંદ્ર તત્વ સાથે જોઈ કરવું.

વિદ્યા શરૂઆત કરવામાં, મિત્રોનાં દર્શનમાં, જળમી કરીડા કરવામાં, ધર્મ કરવામાં, દીક્ષા લેવામાં, મેત્ર સાંધતમાં, કાળને જાણવામાં (ત્રિકાલજ્ઞાન) પ્રથુતી કાળમાં, અતુઃખાદને ઘરમાં લાયવામાં, કાળ વ્યાધીમાં, આકથામાં, સ્વામી સંબંધમાં, હાથી વ. ઘોડા ઉપર બેસવામાં, ધનુઃખને ગ્રહણ કરવામાં, ગજ અને અશ્વને બંધતમાં રાખવામાં, પરોપકાર કરવામાં, દ્રવ્યની થમણી એકઠી કરવામાં, અજ્ઞતામાં દ્રવ્યસ્થાપન કરવામાં, ગીત વાદ આદી નૃત્ય કરવામાં, ગીત શાસ્ત્રનાં વિચારમાં, પૂર અને ગ્રામનાં પ્રવેશમાં, દીલક અને છત્ર ધારણમાં, પીંડનાં શાકમાં, ખેતમાં, સ્વરીત મૂછીમાં, સ્વજન સ્વામી સંબંધમાં, ધાન્ય અને લાકડા સંગરવામાં, સ્ત્રીના દાંત રંગવામાં, અને રેખ લગાડવામાં, વ્રજીના વરથવામાં, ગુરુપૂજામાં, વીધને શાધવામાં, હે પ્રીય પાર્વતી આટલું ઈડાનાડીનાં પ્રવાહ વખતે થાય તો સિદ્ધિદાયક તથા લાંબી મુદત ઠકે છે આ નાડી ચંદ્રની ચાલણ

યતી વખતે અંદર જોયું જોઈએ કે વાયુ તત્વ અને અવકાશ તત્વ
આજણુતો નથી થતો અને તે થતો હોય તો તેને ત્યાગવો જોઈએ.

દિવસ અને રાત્રીની માહે જોટલાં કાર્ય આપેલા હોય તે બધા
મંત્ર નાડીના પ્રવાહથી શુભરૂપ આપે છે. હવે પિંગળા એટલે સૂર્ય
નાડીના વિષે બ્યામ કરેછું. કઠીણ અને કૂર વિદ્યા બણવામાં, અને
બણાવવામાં, સ્ત્રી સંગમાં, પેશીયા ગમનમાં, નૌકામાં ખસવામાં,
બટ કાર્યમાં, મુરોપાન કરવામાં, યંત્ર મંત્રાદિક ઉપાસનામાં, વિકુળ
વંશમાં, વૈરિની જેર આપવામાં, શાસ્ત્રનાં અભ્યાસમાં, પશુને શીકા-
રથી વધ કરવામાં, અને વળી-છંટ પાશાણ કાષ્ટ કાપવામાં રત્ન
વગેરે પદાર્થ ખસવામાં તથા તેના કટકા કરવામાં યંત્ર તંત્રના અ-
ભ્યાસમાં ભૂલવામાં, કઠીણ પર્વતો ઉપર ચઢવામાં જીવાર રમવામાં,
હાથી ઘોડાના રથ ઉપર ખસવામાં, કસરતમાં, મારણમાં, ઘાતમાં,
પટ્ટ કર્મનાં સાધનમાં, વૈતાળ, વીશ, ભૂત એટલાંએને સાધ્ય
કરવામાં મપેડા, ઊંટ, પાડો, ગજ, અશ્વ, અને હેવાજ ખીજા ઉ-
ચિત્ર સ્થાનો ઉપર ખસવામાં, તથા નદીના આધને કાર્પાને તરવામાં,
ઔપચ તૈઆર કરવામાં, લિપિ લેખન ક્રિયામાં, મારણમાં; મેહ-
નમાં; રથબનમાં; શત્રુ ઉચાટણ તથા તેને વશ કરવામાં, પ્રેરણામાં
અને આકર્ષણમાં મન કુખાવવામાં દાનમાં, લેવાદેવામાં ભોજનક-
માં રનાન કરવામાં અને સઘળા કૂર પહેવારમાં રવી શુભ ગણેલે છે.

કામો બુએ જમવું થાય વ, સ્ત્રીને વશ કરવામાં અને ખીજાના
ઉપર સુવામાં સૂર્ય નાડી પ્રશસ્ત છે.

જોટલાચર, કૂરકર્મ, તેવા કામો સૂર્યનાડીના પ્રવાહ વખતે કર-
વાજ તે સિદ્ધ થાય છે એમાં સંદેહ નથી.

સુપુત્રાનાડી—ક્ષણમાં વામ અને ક્ષણમાં દક્ષિણ વાયુ બ્યારે
વહે ત્યારે જણવું કે હવે સુપુત્રાનાડી વહેવા લાગી અને એ સુપુ-

પટ્ટકર્મ—૧ અધ્યયન. ૨ અધ્યાપન. ૩ યજ્ઞન. ૪ યાજ્ઞન.
૫ દાન. ૬ પ્રતિગ્રહ.

અર્થ;—૧ બણવું. ૨ બણાવવું. ૩ યજ્ઞ કરવો. ૪ યજ્ઞ કરાવવો.

૫ આપવું. ૬ લેવું. આ ૫ કર્મોનો અધીકાર માત્ર બ્રાહ્મણનેજ છે.

જાનાડી સર્વ માઈક કાર્યની નાય કરવાવાળી ગણેલી છે.

નાડીનો પ્રવાહ પોતાનો ઉપર પ્રમાણે ને નિયમ બતાવે છે તેને ઉલ્લંઘન કરીને બ્યારે ચાલન થાય તે વખતે તેમજ સુષુપ્તના પ્રવાહ થાય તે વખતે સર્વ કાર્ય જોયા મૂકી કેવળ જગદીશ્વરનું સ્મરણ કરવું. આવી વખતે જય અજય જીવંત તથા મૃત્યુનાં પ્રશ્ન વિષે તેમજ સાબ અસાબ વિષે કાંઈ પણ ધારવું નહીં.

મૃત્યુ તત્ત્વ વખત વેહેનારી ને સુષુપ્ત તેની માંહે વારંવાર આપ વ. વર આપે તો તે વર ફળીભૂત થાય પછી આશિર્વાદ આપે તો તે ફળે અને આપ આપે તો તે ફળે છે.

નાડીઓના મેલાપ કાળમાં તત્ત્વના મેલાપ વખતે વ. તેના બદલાવવા વખતે કાંઈ પણ કામ ન કરેતાં સુત્યકાર બેસવું રાત્ર પુન્ય કાંઈજ કરવું નહીં.

વિષમ વાયુના ઉદયમાં, યાત્રાનો મનથી પણ વિચાર કરવા ન જોઈએ તેમાં યાત્રા કરે તો હાની મૃત્યુ અને ક્લેશ થાય એમાં સંશય નથી.

આદી રહીત નિરાકાર નીરાકુલ ને વિષમ નાડી તેની શુદ્ધિ સાથે તેનો જય સૂક્ષ્મ દેહથી કરવાની કોશીસ કરવાને ને પ્રવૃત્ત થવું એનુજ નામ સંધ્યા સંધી કહેલી છે.

સંધ્યા અમરથુ નાક પકડવું એને કહેલી નથી. પણ અતિ સૂક્ષ્મ પ્રાણ બ્યારે પોતાની સંધી વખતે એક બીજા તત્ત્વમાં ગમન કરે તેનેજ સંધ્યાસંધી કહેલી છે.

વેદને વેદ નથી કહ્યા વેદ છે જો વેદ નથી. પરંતુ ને વેદથી પરમાત્માનું જ્ઞાન અને બાન થાય છે તેનેજ વેદ કહે છે—છતિ નાડીબેદ સંપૂર્ણ.

અથ તત્ત્વ નિર્ણય.

શ્રી પાર્વતી પૂછે છે.—હે દેવાતા દેવ હે સર્વ સંસાર તારક તમારા હૃદયમાં ને સ્થિત તત્ત્વ રહશ્ય તેનું કૃપા કરીને મને બાન કરો.

ધ્યારોવાચઃ—સ્વસ્તિ રહશ્ય શીવાએ બીજી કીંમત ઈષ્ટ

દેવતા નથી. સ્વરસાનમાં જે લીન તેજ યોગીમાં મોટો યોગી કહેવાય છે.

આ અૃષ્ટી પંચ તત્ત્વથી નિર્માએલીછે. તે કારણથી તત્ત્વમાં તત્ત્વ લીન થાયછે. તેના નામ ૧ પંચતત્ત્વ. ૨ પરતત્ત્વ. ૩ તત્ત્વાતીત. ૪ નીરંજન. ૫ તત્ત્વ.*

આ તત્ત્વનાં નામ જાણવા આ વાત શુદ્ધ યોગીઓએ શીક્ષીથી કાઢાડેલી છે. અને આજ કારણથી માણસનાં અષ્ટઓહ સ્વરોપમ લોકો જાણેછે.

૧ પૃથ્વી. ૨ આપ. ૩ તેજ. ૪ વાયુ. ૫ આકાશ આ પંચ ભૂતાત્મક સંપૂર્ણ જગત જે જાણેછે તેજ માણસ પુનઃનીક છે.

સંપૂર્ણ લોકોનાં જીવોનાં દેહ બિન તત્ત્વ થકી થએલાં નથી. પરંતુ નાડીના બેદથી પ્રથક પ્રથક છે. હે સુંદરી હું કહું તે સાંભળ. વાંમમાં ૫. દક્ષણમાં ઉદય પાંચ નાડી કહેલી છે. અને અષ્ટ-પ્રકારનાં તત્ત્વ કહેલા છે.

૧ પ્રથમમાં તત્ત્વ સંખ્યા કહેલીછે. ૨ ખીજમાં શ્વાસ સંધી. ૩ ત્રીજમાં શ્વાસ ઓહ. ૪ ચોથામાં શ્વાસ સ્થાન. ૫ પાંચમામાં વર્ણ. ૬ છઠામાં પ્રાણ. ૭ સાતમામાં સ્વાદ સંસ્કૃત. ૮ આઠ-મામાં ગતી લક્ષણ.

આ પ્રકારથી અષ્ટવીધ પ્રાણછે તે ચરાચરમાં વ્યાપેલોછે. હે કમળ પત્રાક્ષી હે દેવી સ્વરથી ખીજું અન્યથા કાંઈએ નથી.

પુરૂષ માત્રે વાહાણે વાએથી ઉઠી યજ કરી જોવું જોઈએ કે કાળને ડગવાને અર્થે યોગી લોકો કર્મ કરે છે તે કહેવી રીતે કરેછે.

૧ કાન. ૨ અંગુઠો. ૩ મધ્ય આંગળી. ૪ નાંકના બે છેદ. ૫ હાથની છેલી આંગળી (જેને કનિષ્ઠિકા કહેછે) જે આંખનો અંત (દ્રોગંદ) આ અંગમાં પૃથ્વી આદી તત્ત્વક્રમથી જોવા અને વળી પીત સ્વેત લાલ કાળ એવાં ખીજીથી નિરૂપાધીક જ્ઞાન થાય છે.

---

*આ બાબત યોગી લોકો ૫. હમેશ ચાલન કરનાર જાકોથી રૂબરૂ જઈ સ્તુતિપૂર્વક જ્ઞાન મેળવવાને આરંભ કરવી.

૧ કાન. ૨ અંગુઠો. ૩ મધ્ય આંગળી. ૪ નાકનાં ખે છેદ.
પૃથ્વી. આપ. તેજ. વાયુ.
૫ મેઢાનો વકાશ. ૬ છેલી આંગળી. ૭ દ્રીગંદ.
આકાશ. સંદ્રતત્વ. તેજતત્વ.

આ વસ્તુ જીવાને તથા સમજવાને સાર દર્શાવેલાં આસ નાંખી
જોવાથી તેનાં આકાર કાચ ઉપર પડવાથી તત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે.

ચાર કોણ, અર્ધચંદ્ર, ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ, ખીંડુઆથી આ-
કાશ જાણવું. આ આકાર જાણવાથી લક્ષણ થાય છે.

વચમાં પૃથ્વી, નીચે આપ, આ પ્રમાણે થવા વાળો અનજ
વાયુ જાણવો. ઉપર જોઈને વહે છે અને તીરીયક વાયુનો પ્રવાહ જ્યારે
ચાલે છે ત્યારે આકાશ તત્ત્વ જાણવું.

ચેતરપથી જળ જાણવું. પીતથી પૃથ્વી જાણવી. રક્તવર્ણથી
અગ્નિ જાણવી. ભુરાવર્ણથી આકાશ જાણવું. લીલાથી વાયુ
જાણવું.

૧ સંક્રમમાં—વળી છે. નાભી દેશે—પ્રભજન છે—જંગોમાં
પૃથ્વી છે. પાદમાં જળ છે. મસ્તકમાં મહદાકાશ છે.

ધણો મોટો, મધુર રસાદ, કસાએણુ જે જળ અને તીવ્ર એ
તેજનું રૂપ છે.

નાકના આસથી જીવાના હવે લક્ષણ તે આ પ્રમાણે.

અનજ નામનો વાયુ આઠ આંગળ વહે છે માદેદ્ર નામનો
વાયુ ૪ આંગળ વહે છે. અરણુ નામનો વાયુ ૧૬ આંગળ વહે છે.

પૃથ્વીતત્ત્વ વધે ત્યારે સ્થિર કામ કરવું જોઈએ. જળતત્ત્વ વધે
ત્યારે ચર કામ કરવું જોઈએ, તેજતત્ત્વમાં સમ કામ કરવું જોઈએ.
વાયુતત્ત્વ વધે ત્યારે મારણને ઉચાટણ કરવું જોઈએ, આકાશ તત્ત્વ
વધે ત્યારે કાંઈ ન કરતાં યોગ સેવા કરવી. બધા કરતા આકાશ
તત્ત્વ વધે ત્યારે કાંઈ કામ ન કરતાં શુન્ય બેસવું એમાં સંદેહ નથી.

પીતરંગનો વાયુ હજવે હજવે વહેતો મધ્યમાં વધીને ૧ હનુની

નિરૂપાધીક એટલે સ્વચ્છ.

* આ બધું યોગી, લોકો મનમાં ડસાવશે.

૧ સંક્રમ એટલે આંધ.

૧ હનું હડપચી.

પાસે આવીને ગુરુધ્વની થાયછે. અને તે કીર્તીત મરમ થાયછે. એવા વાયુ તેનું નામ પાર્થિવ વાયુ કહેવાયછે; તે રિયર કાર્ય સારી ઘેઠે કરી શકે છે.

હેઠળનો વહેવાવાળો ને મોટો વાયુ તે ઘણીજ ત્વરા થકી આવેછે. ને વળી શીતળ, ને શ્વેત, અને બાર આંગળ ચાલવા નેટલું નેતું જોરછે, એવા વાયુ, તેને જળતત્વ વાયુ જાણવા. તે શુભ કર્મનો કરવા વાળોછે.

નેતું ચલન ચક્ર ફરેછે અને અતી ઉઘણે ને વળી સૂવણુ એવા નેનો આભાસછે ને ચાર આંગળ નેતું જોરછે અને નેતું વહેવું ઉંચુંછે તે કુર કર્મ કરવાવાળો તેજવાયુ જાણવા.

કાંઈ ઉઘણતા અને કાંઈકી શીતતા નેનો વર્ણ કુણુ છે આક્ર નેતું ગમનછે તે છ આંગળનો વાયુ વપન નામનો છે. તે ચાર કામમાં સીધ ગણેલો છે.

ને વાયુ સમરસછે અને વળી સર્વ તત્વ અને ગુણનો ધારણ કરનારછે. તે વાયુને આવર નામક જાણવા યોગીઓને તેજવાયુ યોગનો આપનારછે, પીત, ચતુષ્કાળ, મધુર, મધ્ય આશ્રીત બ્રાહ્મ દંભ, (ભોગને આપવાવાળું) એવું પાર્થિવ તત્વ કહેવાય છે તે પ્રવાહમાં ૧૨ આંગળ છે.

શ્વેત થઈને ગોળાકાર, સ્વાદમાં કસાએલું, મદ્યથી બરેલું અને વળી લાભ આપવાવાળું, તેને વરણતત્વ કહેછે. તે પ્રવાહમાં ૧૬ આંગળ છે.

લાલ ત્રિકોણ તીક્ષ્ણ થઈને ઉપર જનાર, ને વળી નેમાં પ્રકાશનો આભાસ છે; તે તેજસ તત્વ કહેવાય છે તે પ્રવાહમાં ૪ આંગળ છે.

ચંદ્રમાની અંદર જેમ લીલો આભાસ દેખાય છે તેવો નેનો આભાસછે, ને વળી દેડકાની માફક નેતું કુદવું થઈ તીરીયક ગમન કરનારછે. અને કાંઈક ચપળતા રહેલીછે તે મરુતતત્વ વાળું કહેવાયછે તે પ્રવાહમાં ૮ આંગળ રમણું કરેલો છે.

અક્ષરેતું કરવાવાળું. અને વળી નેમાં સ્વાદીક ગતીછે તેમ.

જ અવ્યકત છે. તેમજ તે સર્વગાંભી તથા મોક્ષનું આપવાવાળું એવું નબસ્તત્ત્વ છે. (આકાશ તત્વ.) તે સર્વ કાર્યમાં નિષ્કૂળ છે.

પૃથિવિ અને જળ આગ્રીત જે તત્વ છે, તે શુભ છે. અને કૃષ્ણનાં હેતુ સારૂ પૃથિવિ અને તેજ તત્વ યુક્ત હોય તો તે અશુભ ગણેલો છે.

પૂર્વ અને પશ્ચિમને છોડીને જે પૃથિવિતત્વ, ને તેજતત્વ, દક્ષિણમાં પ્રવાહક થતો હોય તો અને વાયુતત્વ, ઉત્તરેદિશાએ હોય, અને મધ્ય કોણમાં આકાશ તત્વ હોય, અને પૃથિવિ અને જળતત્વ ચંદ્ર નાડી થઈ જાય, સર્વનાંડી, અગ્નીતત્વ હોય, તો આટલા પ્રકારનાં યોગ સર્વ કાર્યમાં સિદ્ધી જાણવા.

દિવસને સમે પૃથિવિતત્વનો ધાસ, ઉત્તમ ગણેલો છે, અને રાત્રીને વીષે, જળતત્વ લાભકારક છે; જો પૃથિવિ તત્વની સાથે અગ્નીતત્વ ચાલે તો મૃત્યુ નાપજે, અને પૃથિવિ સાથે વાયુ ચાલે તો ક્ષિત્તી જાણવી. આમાં આકાશતત્વ હોય તો ઉત્તમ નથી. લાભ, યથા, ખેતીમાં, ધન પેદા કરવામાં, મંત્ર સાધવામાં, યુદ્ધ કરવામાં, જવા આવવામાં, જીવવાને સારૂ મત્ન કરવામાં તેવે પ્રસંગે જળતત્વ સાથે પૃથિવિતત્વ સારા ગણેલા છે. તેમજ કેવળ વાયુતત્વ પણ ઉત્તમ ગણેલો છે. પરંતુ એકલો આકાશતત્વ, વ. એકલો જળતત્વ, એમાં હાંતી તથા મૃત્યુ છે. જ્યારે પૃથિવિતત્વ ચાલે ત્યારે મુળ ચિંતા જાણવા. જળ અને વાયુતત્વ એકઠા થઈ ચાલે જીવ ચિંતા જાણવી. અને જ્યારે તેજતત્વ ચાલે ત્યારે ધાતુ ચિંતા જાણવી, અને આકાશતત્વ ચાલે ત્યારે કોઈ પ્રકારની ચિંતા નથી. શુન્ય તત્વમાં કાંઈ જ નથી.

પૃથિવિતત્વમાં બહુ વાયુ ચાલે છે, જળમાં દ્વિપાદ વાયુ ચાલે છે. તેજમાં ચાર પાદવાયુ ચાલે છે, અને આકાશમાં વાયુ નથી.

મંગળ વન્દી રૂપ છે, રવિ પૃથિવિ રૂપ છે, શનિસ્થર વાયુ રૂપ છે, ચંદ્રમા જળ રૂપ છે, બુધ પૃથિવિ રૂપ છે, ગુરુ ચેત વાયુ રૂપ છે, શુક્ર જળ રૂપ છે. પૃથિવિમાં મુળનું જ્ઞાન થાય છે, (એટલે જડ વસ્તુનું) જીવનું જ્ઞાન, જળતત્વમાં થાય છે, અગ્નિ તત્વમાં ધાતુનું જ્ઞાન થાય છે, આકાશમાં શુન્ય જાણાય છે.

૧દ્રુષ્ટી, ૨પુષ્ટી, ૩રતી, ૪ક્રીડા, ૫જય, ૬દાશ્ય. આ પૃથિવ તથા જળતત્ત્વમાં થાય છે, તેજ મિત્ર વાયુ જ્યારે વહે છે ત્યારે જ્યારે અને કંપારી મનુષ્યને ઉપજે છે જેની આવરદા પુરી થાય છે અને મૃત્યુ સમીપ આવે ત્યારે એમ જાણવું કે આકાશ તત્ત્વની સાથે ચંદ્ર નાંડીનો પ્રવાહ ચાલવો જોઈએ. આવી રીતે બાર અવસ્થા સ્વરશાસ્ત્ર જાણનાર પાંડિતે જાણવી જોઈએ.

૧પૂર્વ (પૃથિવ), ૨પશ્ચિમ (જળ), ૩દક્ષણ (તેજ), ૪ઉત્તર (વાયુ) એની માટે મયાક્રમે પૃથિવ આદી બૂત બળીષ્ઠ જાણવા જોઈએ. હેવરાતને ૧ પૃથિવ, ૨ આપ, ૩ તેજ, ૪ વાયુ, ૫ આકાશ, આ પંચતત્ત્વથી દેહ જાણવો.

૧હા, ૨માંઉસ. ૩ત્વચા, ૪નાડી, ૫રોમ આ પાંચ પૃથિવતત્ત્વ છે. આ જાણવાને શ્રદ્ધાસાની વધારે ઊમેદવાર છે.

૧શુક્ર (વીર્ય), ૨લોહી, ૩મળ (લોંદો), ૪મૂત્ર, ૫લાળ, આ પંચથી આપતત્ત્વ નીરમીતછે. આ શ્રદ્ધાસાનીને જાણવાનું કહેલુંછે.
(આ વીસ વર્ષમાં જોવાનું મુખ્ય છે).

૧સુષ્કા, ૨તૃષ્કા, ૩નિદ્રા, ૪કાંતી, ૫અજ્ઞસ. આ તેજનાં પાંચ ગુણ છે, (આ જોવું જીવનામાં છે).

• ૧દોઃપું, ૨ચાલપું, ૩સુગંધ લેવી, ૪અંચપું, ૫ઝોળપું. આ વાયુતત્ત્વનાં પાંચ ગુણછે. (આ ચેષ્ટા બાધ્યાવસ્થામાં ઉપજે છે.)

૧રાગ, ૨રૂપ, ૩લગ્ન્યા, ૪ભય, ૫મોહ, આ પાંચ આકાશના ગુણ જાણવા. (આ વાત માણસને ત્રીશ વય ઉપરાંત ઉમર થાય છે ત્યારે ધીમે ધીમે પ્રાપ્ત થાય છે.)

૫૦ ધણી પૃથિવ, ૪૦ ધણું જળ, ૩૦ ધણું તેજ, ૨૦ ધણી વાયુ, ૧૦ ધણું આકાશ, આ પ્રમાણે એક પ્રમાણ તત્ત્વ ચાલન વર્ષે બતાવ્યા છે.

પૃથિવનો ભાગ વધે તારે લાભની અપેક્ષા થાયછે અને તેમાં લાભ મળેછેજ પણ તેમાં જરા સ્થિરતા રહેછે. વાયુનાં વધવાથી સ્વરૂપ લાભ મળે છે. અને અગ્ની તત્ત્વનાં વધવાથી કાર્ય નષ્ટ થઈ જાયછે.

પૃથ્વિનાં પાંચ ગુણુછે; જળના ચાર ગુણુ છે. તેજનાં ત્રણ ગુણુ, વાયુના બે ગુણુ અને આકાશનો એક ગુણુ છે. અને તેથી તત્ત્વજ્ઞાન સંપૂર્ણ થાયછે.

જરાધોળી, લાલ, ફાટેલી (valley) ખિન્ન નમ્ર એવી જે પૃથ્વિ, તે સંપૂર્ણ કાર્યમાં સાદ્રશ્ય કૃણ આપેછે.

નીચેના નક્ષત્ર કયા તત્ત્વનાંછે, તે દર્શાવ્યુ છે.—

૧ધનિષ્ઠા, ૨રોહિણી, ૩જ્યેષ્ઠા, ૪અનુરાધા, ૫શ્રવણુ, ૬અભિજિત્, ૭જીતરાવાહા, એ નક્ષત્ર મધ્યે પૃથ્વિતત્ત્વ વિચારવાનું લક્ષમાં રાખવાથી કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

૮પૂર્વાષાઢા, ૯આશ્લેષા, ૧૦મૂળ, ૧૧આર્દ્રા, ૧૨રેવતિ, ૧૩ઉત્તરાભાદ્રપદા, હે પ્રીય એ આપનાં નક્ષત્ર છે.

૧૪જરણી, ૧૫કૃત્તિકા, ૧૬પુશ્ય, ૧૭મઘા, ૧૮પૂર્વાફાલગુની, ૧૯પૂર્વાભાદ્રપદા, ૨૦સ્વાતી, હે પ્રીય આ નક્ષત્ર તેજનાં છે.

૨૧ચિશાખા, ૨૨ઉત્તરાફાલગુની, ૨૩હરત, ૨૪ચિત્રા, ૨૫પુનર્વસુ, ૨૬અશ્વિની, ૨૭મૃગ આ વાયુતત્ત્વનાં નક્ષત્ર કહેવાય છે.

જે નાંડી, જે વેળા જે તત્ત્વની વહેછે તે વેળા, શુભાશુભ પુછે તો તેવીજ તત્કાલિક સિદ્ધી મળે છે, એમાં સંદેહ નથી.

૧પ્રાણવાયુ એક આંગળથી પણ કમ છે તેનાથી કાંઈ કાર્ય થતું નથી. જે આંગળના વાયુના ચાલવાથી આનંદ પેદા થાયછે. ત્રણ આંગળ વાયુ ચાલવાથી કવિત્વ શક્તી પ્રાપ્ત થાય છે.

ગમન કરવામાં ચોવીસ આંગળ વાયુ પ્રસિદ્ધ છે. દોડવામાં ૪૨ આંગળ વાયુનો વેગ રહે છે. મૈયુન કરવામાં ૬૫ આંગળ વાયુ રહે છે. સુત્રમાં ૧૦૦ આંગળ રહે છે. આથી વિદ્વાન્મેનો મત છે કે પ્રાણનો દેહ મને વાસો વાયુના રહેવા સુધી રહે છે. માટે જન્મ અને તેમ વાયુ રોકાણ થાય એવી ક્રીયા કરવી. ઉપરનાં પ્રમાણથી આ વસ્તુ જન્મ અને તેમ ઓછી કરવી.

* જ્યારે તત્ત્વનું જ્ઞાન ન રહે ત્યારે નક્ષત્રથી જવું. કેમકે નક્ષત્ર પણા ઉપરથી માલમ પડેછેજ. રોહિણી આપને પૃથ્વિ બે છે, ૧ વાયુ અનુક્રમે પ્રથમ દરશાવેલાછે તે ઉપર વિચાર થવો.

વાયુ હમેશ ચાર આંગળ વહે તારે વાચા સિદ્ધી જાણવી. પાંચ આંગળ વહે તારે વ્રજી થવાની નહીં. છ આંગળ વાયુ પુરુષ વ. સ્થિતે વેહે તારે તે માણસ આકાશ ગમન કરે છે (આ વાત શાસ્ત્રી દેવજી બદાવરકરે પોતે નજરે જોઈ છે.) વાયુ સાત આંગળ વહે તારે ચંદ્ર વત્ થાયછે. આઠ આંગળ વાયુ હમેશ વહે તારે અષ્ટસિદ્ધી થાય છે. નવ આંગળ વાયુ હમેશ વહે તારે નવનીધી પ્રાપ્ત થાય છે. દશ આંગળ વાયુ વહે તારે દશ મુર્તિ થવાનો સંભવ થાય છે. એકાદશ આંગળ વાયુ વહેવાથી જાંબા નાશ થાય છે. બાર આંગળ વાયુ વહે તારે હંસનો ગની થાય છે. એટલે તે સ્વર્ગ, ગંગા, યમુનાદીક પૌત્રી અમૃત પાંત કરી શકે છે.

નખ રહીત પ્રાણથી પુણું એવો ને પુરુષ તેને કોઈ બક્ષક તથી અને તે કોઈને બક્ષ કરતો નથી.

આ પ્રકારનો પ્રાણ પ્રકાર કહ્યો છે. તે સર્વ કાર્યમાં ફળનો આપનાર છે. આ હકીકત ગુરુ વાક્યથી તથા તેની કૃપાથી જાણાય છે. કોટી વિદ્યા વ. કોટી શાસ્ત્રથી આ જ્ઞાન આવડતું નથી.

પ્રાતઃકાળે ચંદ્ર ને વળી સાંધકાળમાં સૂર્ય જો દૈવ યોગે ન મળે તારે મધ્યાનથી મધ્ય રાત્રીની મહિ સૂર્યની પ્રવૃત્તિ થાય છે. અર્થાત સૂર્ય વહે છે. યુદ્ધમાં ચંદ્ર જય આપતા છે. નજીક નજીકના યુદ્ધમાં સૂર્ય નાડી મંગળ છે, અને તે વહેતે વહેતે જ્યારે નાડીના બધા પાદ નીકળી જાય છે તારે સર્વ સિદ્ધી થાય છે.

માત્રા કરવામાં વિચારમાં, નયમાં પ્રથમે દાખલ થવામાં, અને સંપૂર્ણ શુભ કાર્યમાં ચંદ્ર સ્વાસ વહે તે સારો જાણવો.

સૂર્યાયન—(તથીના બદલાવવાની સંધી (ઉત્તરાયણ, દક્ષિણાયણ) ઉપર જો સૂર્ય સ્વાસ પોતાનાં તત્ત્વ યુક્ત યજ્ઞ કર્દાસીત્ દૈવયો. ગયી પુરુષને વહેતો તે પુરુષ રિપુના સૈન્યને હરાવે છે. સ્વરના સંયમન જાણનારને સાક્ષાત કેશવ પણ કોઈ પ્રકારનું વિધ્ન કરી શકતા નથી.

જીવનને રક્ષણ કરીને, જીવરક્ષાને જીવાંગમાં મુકીને યુદ્ધ

આ વાત યોગીને પુજવી.

કરવાથી જીવને જ્ય છે. અને તે માણસ પૃથ્વિનું રાજ્ય સારી રીતે કરી શકશે.

ભૂમીમાં, જળમાં, ગગનમાં, શાંતીકર્મમાં, વન્હી અને વાપુ એના પ્રદીપ્તમાં, આકાશ તત્વ જોષ્ટએ નહીં.

જીવ થકી શસ્ત્રને બાંધવું જોષ્ટએ જીવથીજ શસ્ત્રને કાઢાડવું જોષ્ટએ અને જીવથીજ શસ્ત્રને ફેંકવું જોષ્ટએ. તારે યુદ્ધમાં તે પુરૂષને સર્વદા જ્ય મળે છે.

પ્રાણ પવનને ખેંચીને વાહન ઉપર બેસે અને ઉતરતી વખતે તેજ પ્રાણમાં ઉતરેતો સંપૂર્ણ કાર્યનું સાધન થાયછે.

સૂર્ય તત્વમાં શત્રુની સામગ્રી તૈયાર કરે, પૂર્ણનાં પૂર્ણતત્વમાં વસ્ત્ર બખતર વીગેરે તૈયાર કરે અને બદાખ પૂર્ણ તત્વથીજ કરે તો એકજ પુરૂષ પૃથ્વિને વશ કરી શકેછે.

પૂર્ણ નાડીમાં પ્રાણ કરીને શુન્ય ઓગને તેની આગળ કરવું. શુન્યસ્થાનમાં શત્રુનું કરવાથી તેનો નાશ થાય છે.

ડાબો સ્વર ચાલે ત્યારે જેનું સમનામ આળ્યું હોય, તે પુરૂષ નષ્ટ થાયછે.

જો કોઈ કાંઈ પૂછવા સારૂ આવ્યો હોય, તે જમણી બાજુએ રહીને, જો તે વિષય અક્ષરવાળો હોય તો તેનું કાર્ય કૃતેહ થશે.

પુછનાર અને કેહેનાર બંનેની નાડી ચંદ્રસ્થ હોય તારે કાર્ય સિદ્ધી જાણવી, અને સૂર્યસ્થ હોય ત્યારે નિશ્ચય જાણવું.

પૃથ્વિવાયુ આગમાં હોય, તારે યુદ્ધ પ્રસંગ થશે એમ જાણવું, અને આપ તત્વ ચાલે તારે જાણવું કે સિદ્ધી છે. તેજનો યુદ્ધમાં ભંગ થયો તારે જાણવું કે વાપુમાં અને આકાશમાં મૃત્યુ થશે.

નિમીત કામને સારૂ કાંઈ પૂછવા જાય, તારે વાપુનું જ્ઞાન જો ન રહેતો પૂછતી વખત જુદીમાને તેજની ચંદ્રમિશ્રીત વૃદ્ધી કરવી.

કામનો પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરીને પૂર્ણઓગમાં શુ યતી વૃદ્ધી રહે તો શુષ્ક તેનું કૃણ કેહેવું જોષ્ટએ.

ઉભા રહીને બેસે, બેસીને પોતાના પ્રાણને ખેંચે, તે વખતે મનનો ભંગ ન થવો જોષ્ટએ અને તે પ્રમાણે થાય તો સઘળાં કાર્ય સફળ થાય છે.

જીવથીજ જળ તત્ત્વનું સ્થાપન કરવું, અને જીવથીજ આપ-તત્ત્વનો પ્રારંભ કરવો અને જીવથીજ નિત્યક્રીડા કરવી. તારે સર્વથા તે દ્યુતમાં જ્ય પામે છે.

સ્વર જ્ઞાનથી સંસારમાં બીજા બળ કાંઈજ નથી. આ લોકમાં ને વળી પરલોકમાં સ્વર જ્ઞાની સદા બળીષ્ઠ છે.

દશશત *આયુત લક્ષ, આઠલુ બળ કાંઈ રાગતનું હોય (લખ-રતુ) સોયસ કરેલો જે ઈંદ્ર તેનું બળ કોટીઘણું હોય; પરંતુ તેના કરતાં સ્વર જ્ઞાની વિશ્વેષ બળવત્ત છે.

શ્રી પાર્વતી પુછે છે કે—હે પ્રીય પ્રાણનાય, આપે પરસ્પર મનુષ્યનો યુદ્ધ પ્રસંગમાં જે જ્ય કહ્યો; પરંતુ યમની સાથે મનુષ્યને યુદ્ધ પ્રસંગ ઉત્પન્ન થાય. તો મનુષ્યને જ્ય શી રીતે મળે તે કૃપા કરીને કહો.

હિચર કહે છે—ઉપર દરજાઆ પ્રમાણે જીવને સ્થિર કરીને પ્રાણનો અને જીવનો સંગ કરવો તારે તે પુરૂષને ઈષ્ટ સિદ્ધી અવશ્ય થાય છે અને તેથી માહા લાભ અને જ્ય થાય છે. અને તેથી યમને પણ ક્રીડી શકે છે. નિરાકારથી ઉત્પન્ન થયું જે જગત તે સાકાર સંપૂર્ણ નિરાકાર જ્ઞાનથી સાકાર છે તોપણ નિરાકારમાં તન મય થઈ જાય છે.

દેવી પુછે છે—હે મહેશ્વર માણસની સાથે યુદ્ધ તમે કહ્યું તેનો જ્ય શી રીતે થાય છે. તે પણ આપે કહ્યો. પણ દેવોનાં વર્ણીકરણ શી રીતે થાય છે.

હિચર કહે છે—મંદ્રનું સૂર્ય થકી આકર્ષણ કરીને જીવ મંડળમાં સ્થાપન કરવું જોઈએ તારે તપોધન પુરૂષથી આ જન્મ મુધી ઈષ્ટદેવતા વસ થાય છે.

જીવથી જીવનું ઘટણ કરવું, અને જીવજ જ્યને આપેછે તારે જીવસ્થાનમાં ગમેલો જે જીવ તે જ્ઞાની આ જન્મ પર્વત વચ કરે છે.

રાત્રીને સમયે પ્રહરની માંહે જ્યારે સ્ત્રી સુષ્પ જાય છે તારે ૧જે

* આયુત ૧૦૦૦૦૦

૧ યોગીથી આ વાત બીચારી.

પુરૂષ બ્રહ્મથી જીવને પીધે છે અથવા બ્રહ્મરૂપ જે જીવ તેને પી જાય તો, તે પુરૂષ બાળાના પ્રાણુ અને મનને હરણ કરવા વાળો થાય છે.

આ કાળે સદરહું પ્રમાણે રતી સંગ થયા પછી અષ્ટાક્ષરના મંત્રનો જાપ કરી, તેજ કામમાં ચંદ્રસ્વર ચલાવવો જોઈએ.

શયનમાં, પ્રસંગમાં, તરણુ સ્થાને આલોગનમાં, જે પુરૂષ સૂર્ય થકી ચંદ્રને પીએ તે પુરૂષ મકરધ્વજ (કામદેવ) થઈ જાય છે.

શક્તીથી શીયનું આલોગન કરે પ્રસંગમાં પણ દક્ષણ નાડીથી મળે તો તત્ક્ષણુ સો કામનીને મોહ કરે છે.

સૂર્ય નાડીમાં—ત્રીજ, પાંચમ, સાતમ, નોમ, એ દિવસે સ્ત્રીનો સંગ થાય, અને ચંદ્રનાડીમાં બીજ, ચોથ, છઠ, એ દિવસે પ્રસંગ થાયતો કામની વશ થાય છે.

સૂર્ય અને વળી ચંદ્ર આ બેઉને, આકર્ષણ કરીને પૃથ્વી તત્ત્વનું અતિક્રમણ કરીને માહાપદ્મમાં (દુર્ગો ઉપર) સુખને સ્પર્શ વારંવાર કરવો જ્યાં લગી કાર્ય સંપૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી એમ કરવું.

પદ્મને સુધીને, જ્યાં લગી સ્ત્રી નોદ્રાને વશ છે તારપછી જાગ્રત વેળામાં તેના ગાલને અને નેત્રને ચુંગન કરવું જોઈએ. આ વીધી થી કામીએ કામનીને સર્વ અંગમાં સ્પર્શ કરવા જોઈએ તેથી સ્ત્રી સંપૂર્ણ રીતે વશ થાય છે. (આ વશાકરણ ક્રોધને કહેવું ન જોઈએ એવી ધમ્મરે આજ્ઞા કરીછે.)

શુક્રાળમાં પ્રાપ્ત થએલી નારીને પાંચમે દિવસે સૂર્ય કે ચંદ્રના યોગે કરીને સેવન કરે તો પુત્ર જન્મ થાય છે.

શુક્રસ્નાનની પાછળ, આ ઉપર કહેલા યોગમાં ગમન કરેતો રૂપ સુંદર, અને લાવણ્યતાવાળો, નરસિંહ જેવો પુત્ર ઉત્પન્ન થઈ કુળને તારે છે.

સુપુત્રા નાડીમાં સૂર્યગંધથી સ્ત્રી સાથે શુક્રદાન અપાય તો તે પુરૂષ અંગહીન થાય છે અને શરીરે નાજુક તથા શુષ્ક રહે છે.

વિષમ અંકમાં રાત્રીને સમય ચંદ્ર હોય, ને વિષમ અંકમાં દિવસને વીંશિ સૂર્ય હોય, તે વેળા ચંદ્ર અગ્ની તત્ત્વમાં રહે તો વંધ્યાને પણ પુત્ર પ્રાપ્ત થાય છે.

રતી ગમનનાં આરંભમાં પુરૂષની સૂર્ય હોય, રતી ગમનની આખરીએ ચંદ્ર આવે તો વંધ્યા સ્ત્રીને પુત્ર થાયછે જેના પ્રારબ્ધમાં નહીં હોય તેને પણ ઈશ્વર આપેછે.

ગમનના આરંભમાં પુરૂષને રવી હોય, સ્ત્રીને ચંદ્ર હોય, એવું થઈએનો સંગ થાય તો વંધ્યાને પણ પુત્ર પેદા થાયછે એમાં સંશય નથી.

પ્રમ્લકાળમાં ચંદ્રનાડી હોય, ત્યારે ગર્ભમાં કન્યા છે એમ જાણવું. પ્રમ્લકાળમાં સૂર્ય હોય તો પુત્ર ગર્ભમાં છે એમ જાણવું. અને ચંદ્ર સૂર્ય બે વહેતો હોય તો ગર્ભનો નાશ કેહેવો.

પ્રમ્લ વખતે સુપુત્રા નાડીનો પ્રવાહ ચાલતો હોય તો કેહેવું કે તેને છોકરો નપુંસક ઉત્પન્ન થશે.

પૂહતી વખતે પૃથ્વી તત્વ વધારે વહેતો હોય તારે કન્યા થવી, જળતત્વ વહેતુ હોય તારે પુત્ર થશે, અને પ્રભંજનનું વહેવું થયું હોય તો પણ, કન્યાજ થશે અને તે વેળા તેજની ઉત્પત્તિ થઈ ગર્ભપાત થશે આકાશ તત્વથી નપુંસક ઉત્પન્ન થશે.

શુન્ધમાં શુન્ધ—યુગ્મ, (સૂર્ય ચંદ્ર)માં યુગ્મ (જોડ) સંક્રમમાં નાડીના મેલાપ વખતે ગર્ભપાત થશે. સૂર્યભાગ પૂર્ણ થશે તો પુત્રજ થશે અને ચંદ્ર ભાગ થાય તો પુત્રી થાય.

વિષમ ભાગ વાયુ થાય ત્યારે ગર્ભ નષ્ટ કેહેવો. અને વળી સમ પણ નથી, અને વિષમ પણ નથી, તે નપુંસક થશે. આ મેં તને તત્ત્વજ્ઞાન કેહ્યું, હે સુંદરી તું આભાસથી જાણી લે.

ગર્ભાધાન વખતે વાયુતત્વ ચાલે તો ડુઃખ થાયછે. અને જળ તત્વ ચાલે તો સુખ થાય છે.

ગર્ભવંતી સ્ત્રીને વશ્ણુતત્વ રોજ વધે તો તે સ્ત્રીને જે છોકરું થશે તે ધનવંત અને સુખ યુક્ત થશે, અને મેટો ભોગવાન કેહેવો, અને આકાશ તત્વ ચાલે તો ગર્ભનો નાશ થઈ જાય છે. માહૈંદ્ર નામનો વાયુ વહે ત્યારે પુત્રની ઉત્પત્તિ થાયછે આપ તત્વ વધે ત્યારે કન્યા થાયછે. જેના સંભોગથી શેષ રહે તો છોકરું થતાંજ મરે, ગર્ભપાત કરે.

રવી મધે ચંદ્રની ગતિ રહે ને ચંદ્ર મધે રવીની ગતિ રહે તો

આ ગુણથી ત્વરિત જાણી જાય જે શું થશે. એવું ન જાણી શકે તો કોટોશાસ્ત્રથી પણ જ્ઞાન ન હોય, ઇતિગર્ભ પ્રકર્ણ સમાપ્ત.

સંવત્સર પ્રકર્ણ—ચૈત્ર સુદ ૧ ને રોજ પ્રાતઃકાળે પંડીતોએ તત્ત્વભેદથી જોવું, દક્ષણ નેત્રથી અવલોકન કરીને, ચંદ્ર સ્વરના ઉદય વખતે, પૃથ્વી, આપ, તથા વાયુ, આ જો વહેવાનું ક્રમે સર કરે તો, આખો સંવત્સર સફળ જઈ ક્રમે પોતાનો સ્વર આજશે, અને એ બાબત વધારે કાળજી રાખી ચાલન કરવું.

આકાશમાં તેજ આવી જાય તો ધોર બધ ઉત્પન્ન થાય છે, અને વળી દુઃખીહ ઉપજશે એમ જાણવું. આ પ્રમાણે વર્ષમાં, માસમાં, અને દિવસમાં, થાય તો દુષ્પ્રદાયક કૃળ સમજવું.

મધ્યમાં નાડી કુર હોય છે, અને કામને વિશે સંપૂર્ણ રોધિત છે. રોગનો તથા દેશબંધનો તથા કષ્ટનો ઉપદ્રવ કરે છે.

મેથ સંક્રાંતિના વખતે માણસે સ્વર ભેદનો સંપૂર્ણ અને અવશ્યક વિચાર કરવોજ જોઈએ, અને સ્વરભેદથી સંવત્સર ફળનો બાવ તત્ત્વ જ્ઞાનીએ વિચારવો જોઈએ તથા કહેવો જોઈએ.

સોંઘુ હોય, વૈભવની વૃદ્ધી હોય, પૃથ્વીમાં સંપૂર્ણ અન્ન હોય, બહુ વૃદ્ધી થાય, આરોગ્ય રહે, અને લોકને શોક પ્રાપ્ત થાય, તે શી રીતે તેનું વર્ણન કરે છડી તે સાંભળ. જળ તત્ત્વ વહે તે વખતે બહુ અન્ન પાકે, તેજ તત્ત્વ હોય તે વખતે દુકાળ થાય છે તથા રોગની ઉત્પત્તિ, એ જોવાને ચંદ્ર નાડીમાં તત્ત્વ વીચારવો.

મેથ સંક્રાંતિના વેળામાં આકાશ તત્ત્વ વહે તો ત્યાં શૂન્યતા જાણવી જોઈએ. અન્યથી સુખ હોય તો પણ વર્ષના પ્રવેશમાં સ્વાસ તેની પૂર્ણ રીતીએ અને પૂર્ણ નાડીથી વહે છે. ત્યારે તે સિદ્ધીનો આપવા વાળો હોય છે. સૂર્ય અને ચંદ્ર નાડીઓ પોતાનાં સ્વચ્છ રૂપમાં આવે નહીં તો સંગ્રહ કરી રાખવો. તે સંગ્રહ સર્વ પ્રકારે ઉપયોગી છે.

તેજ તત્ત્વ વિષમ છે, ને આકાશ તત્ત્વજ કેવળ જણાય છે. ત્યારે સર્વ પ્રકારનો સંગ્રહ કરવો કેમકે બે માસમાં ઘણીજ માધ્યારી થશે.

સ્ત્રીમાં નાડીનું સંક્રમણ થઇને, ગાલના પાસા ઉપરની નસ, તેને (ગલાંતમાં) બે સંક્રમણની નાડી આવે તો, આકાશ વાયુ અને તેજ, તેનો યોગ થતાં પણ મલાંત શુભકારક થઈ, જગતને સુખ આપે છે.

ધૃતિ સંવત્સર પ્રકર્ણ.

અથ રોગ પ્રકર્ણ.

પૃથિવ તત્ત્વમાં રોગ નર્ચી, જળ તત્ત્વ આણે ત્યારે જળ કૃત રોગ સમજવો તેજ તત્ત્વ હોય ત્યારે વાયુનો રોગ જાણવો. અને આકાશ તત્ત્વ વહે ત્યારે જાણવું કે શાકણી હોય છે.

પહેલે દિવશે વૈદને ઘેર આકર ગયો તે શુભમાં ગયો અને પાછળ થકી પૂર્ણ સ્વર થયો, ત્યારે જાણવું કે એ રોગી મુરછિત છે તો પણ ખચશે, જેને સાર તે પુછે છે તે.

જે અંગમાં જીવ રિયત છે, તે અંગમાં રહી માણસ પુછે છે ત્યારે રોગી જીવે છે તે રોગથી પૂર્ણ છે, તોપણ તેને આરામ થશે.

દક્ષણપાદથી વાયુ કઠીણ, અને કુખપાદક ધોરે આપે તો જાણવું જે માણસ જીવશે અને અંદ્રધાસ તેની સાથે ચાલતો હોય તો જાણવું કે જીવે કઠીણ છે. •

જીવના આકારને પકડીને, ને વળી જીવના આકારને ગ્તિ ને જીવરથ થઇને, જીવીતને જોય તો તેનું જીવાત નાસ્તે કરીને જાણવું.

અંદ્ર ચાલતાંજ સૂર્ય થઈ જાય, અન્ને પુછનાર આસામી આવે તે સંધી વખતેતો કહેવું કે તમારું કામ કૃતહ છે. અને કૃતની પણ સૂર્ય નાડી વહેતી હોયતો આતી ઉત્તમ છે.

પ્રશ્નમાં જીવેછે—તે અધસ્થિત છે. (અધર) અને જીવ છે તે નીચે કરીને જીવમાંજ છે. અને જીવ છે તે ઉપરની ઉપવૃત્તિમાં છે તારે યમાલયમાં જીવ જશે. અર્થાત તે મરશે.

૯ નોમ, ૪ યોય, ૧૪ ચક્રિય એ રિક્તા ત્રીયીમાં પુછવા વાળો બે પ્રશ્ન પુછે તો અને વળી નાડીનો પ્રવાહ વિપમ ચાલતો હોય તો કૃષ્ણ વિપરીત છે એમ કહેવું.

ચંદ્રસ્થાનમાં જીવ સ્થિત છે. સૂર્યસ્થાનમાં પુછવા વાળો છે. તારે જાણવું કે પ્રાણની મુક્તીજ થશે. અર્થાત તે મરશે, જો સાક્ષાત મહિચર ત્રાતા હોય તો પણ શું થયું.

એક જીવના બદલાવવાથી પુરૂષની પ્રકૃતી બદલાઈ જાય છે, અને તે પરસ્પરમાં મીત્ર વ. બંધુ હોય તો પણ વિપત્તી થાય છે. અને પાપવાડોઆમાં સ્થિતોનો ફેરફાર થાય છે. વ. મૃત્યુ થાય છે. ઇતિ રોગપ્રકરણ.

અથ કાળજ્ઞાન વિચાર.

માસને પેહેલે દાહાડે; સંવત્સરને પેહેલે દાહાડે, અને પક્ષને પેહેલે દાહાડે, ક્ષયકાળની પરિક્ષા કરવી જોઈએ. તે વાયુ જ્ઞાનથી થાય છે.

આ પંચભુતાત્મક રૂપી જે દીપ, તેને ચંદ્ર ચોકાસથી સીંચ-ન કરે ત્યાં સૂર્ય રૂપી વાતથી, રક્ષણ કરવું જોઈએ. તેથી કરીને જીવ સ્થિર થાય છે.

વાયુને બંધ કરીને સૂર્યને બાંધે તો અભ્યાસથી જીવનું જીવન થાય. પરંતુ સૂર્યકાળની ચીંતા કરવી જોઈએ.

આકાશથી ચંદ્ર તત્ત્વ ચાલે છે; તે ચંદ્ર તત્ત્વ કાયા રૂપ પદ્મનું સીંચન કરે છે. મોટ કર્મ યોગ, અને સદા અભ્યાસથી ચંદ્રનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

ચંદ્રની રાત્રી વખતે ચાલન કરવું જોઈએ. દિવસે સૂર્યની ગતી કરવી જોઈએ એવા અભ્યાસમાં જે રમે છે તેજ યોગી કહેવાય છે, તેમાં સંદેહ નથી.

રાત્રીને વીણે એકજ વાયુ હૃદય વહે છે તારે જાણવું કે તેનું આયુષ્ય ત્રણ વર્ષ છે.

જે સંપૂર્ણ રાત્રિ પિંગળાની સદા ગતી હોય તો જાણવું કે જે વર્ષજ તેનું આયુષ્ય છે એવું તત્ત્વવાદી જાણે છે.

જેનો વાયુ એકજ પ્રકારનો પુરસ્ત થઈને ત્રણ રાત્ર વહે છે તારે એકજ વર્ષ આયુષ્ય છે. એમ પંડિતોનો સિદ્ધાંત છે. રાત્રીબર ચંદ્ર છે. દીવસમર સૂર્ય છે. એવા જેનો નીરંતર શ્વાસ ચાલે છે, તે પુરૂષ ૬ માસ જીવશે.

એક દહાડાથી સોળ દહાડા સુધી નીચે તરફ સૂર્યજ વહે છે. ત્યારે જાણવું કે એનું મૃત્યુ હવે ધાતુંજ નજીક છે.

સંપૂર્ણ ચંદ્ર વહે છે; અને સૂર્ય જણાતો નથી. ત્યારે હવે મોત આગળ એમ સ્વરસાની જાણ છે.

જ્યારે માણસને મુત્ર, ઝાડો, અને વા છુટું; તે એકજ કાળે આપે ત્યારે જાણવું કે એ હવે ચાલવા બેઠો છે અને દસ દિવસમાં મરશે.

વશિષ્ઠની સ્ત્રી અરુન્ધતી ને વળી ધ્રુવ ને વીજ્યુતાં ત્રણ પગ (૧ ગયા, ૨ પ્રયાગ, ને ૩ કાશી.) તે આવરદાના દીન લોકો જોઈ શકતા નથી. ઓધુ ઉત્તમ માતાને પણ જોઈ શકતા નથી, એટલે માત્ર મંડળને જોઈ શકતા નથી.

૧ ગૌરી, ૨ પદ્મામ્, ૩ સચિમ્, ૪ મેધામ્, ૫ સાવિત્રી, ૬ વીજ્યધામ્, ૭ નવમુખી, ૮ સપ્તગ્રાશનું જળ, (* ગંગોત્રીથી બહીર કેદારનાથ સુધી) ૯ ને પાંચ તારા, ૧૦ ત્રણ નાશીકા, (૧ ઇડા, ૨ પિંગળા, ૩ સુપુત્રા,) ૧૧ જીંહા, અને ન જોઈ ત્યારે એકે દહાડે મરશે.

કાનને નેત્રને આંગળીથી દબાવીને જોવું જોઈએ ત્યારે ખીંકુ નજરે ન પડે તો દસ દહાડામાં જ્ય છે, તે મરશે નહીં.

ઈતિ નાડી રથાન સંપૂર્ણ.

અરુન્ધતી બાહુ છે, ધ્રુવ નાડીના અગ્ર ભાગે છે વિષ્ણુ બાવામાં છે, આંખની પુતળી માત્ર મંડળ છે, આદ્ય નાડીમાં સા. નીધ્ય કહ્યું છે. અને સાનીધ્યમાં સદ્ય પ્રત્યે કારક છે. ને યોગીતેને વશ કરીને ચાલે તો સર્વ સિદ્ધિને પામે છે.

પૂરક, કુંભક, ને રેચક આ ત્રણ વાયુ તેને યોગી લોકોએ દહાડાના સમ સિદ્ધીના દેતુસર જાણવા જોઈએ.

પૂરક તે પૃષ્ઠી કારક છે, તેજ ધાતુની સામ્યતા કરે છે કુંભક

* આ સંસ્તા દેહને વાંચી જોવાની છે. પરંતુ તે બાબત સ્વરસાન જાણનારને યુર કરી સમજો.

તે સ્થંભન કરે છે. અને તે શરીરને રક્ષા કરનાર તથા વધારનાર છે. રેચક તે પાપનુ હરણ કરે છે અને યોગપદને પોચાડે છે. પાછબથી લડાઈ કરનાર પણ તેજ છે અને બંધનવાળો તથા લયવાળો પણ તેજ છે.

સૂર્ય ચંદ્રને પીચે છે અને ચંદ્ર સૂર્યને પીચે છે, અન્યોન્ય કાળ-ભાવ થકી આ ચંદ્ર તારક જીવે છે.

થયા શક્તી પ્રસૂત કરીને વાયુને કુંભક કરવો જોઈએ અને વળી ચંદ્ર માર્ગ થકી તેજ વાયુને રેચક કરવો જોઈએ, અને સૂર્ય થકી તેને પૂર્ણ કરવો જોઈએ.

પોતાના અંગમાં જ્યારે નાડી વહે છે ત્યારે તે નાડી કુંભ નાડી કહેવાય છે.

*મુખ નાક આંખ કાન આ ઇન્દ્રિયોને આંગળીથી રોકવા જોઈએ, તો તત્વોદય થશે એન સમ્બંધ મૂખી કર્ણ તત્વોદય કહે છે. તેનુ રૂપ ગતી રવાદ, મંડળ, આ લક્ષણને જાણવા વાળા જે લોકો તે અલ્પ છે, તોપણ તે યોગીજ કહેવા.

આહાર વગરનો મૌન્ય યોગી બીજી કાંઈ પણ ચીંતન કરે નહીં અને વાંઉસના સઘળી દુર કરીને લીલાયકી કાળનો જય કરે છે.

વિધની આવેશીત શક્તી છે તે નેત્ર થકી જોઈ જાય છે. ત્યાંજ તે પુરુષ પોતાનું મન મુકે છે અને એક પ્રહર ત્યાં મન રાખે છે, તેનું આકૃષ્ય નિત્ય ધટી ત્રણ વધે છે આ પ્રકારનું તંત્ર શીવે પ્રાચીનકાળમાં કહેલું છે.

પદ્માસનવાળીને ગુરુ પવન એટલે પૃથ્વી તત્વનો પવન તેને રોકીને અપાનદ્વારે છોડવાથી મંત્રીન રહીત, પ્રાણ શક્તીથી ફરી રોકવું જોઈએ, એવું ભૂત યધને મુખપ્રાચી વિભ્રમ, રંધ્રમાં લઈ જઈને, વળી લમરંધ્રમાં રાખીને આકાશ માર્ગમાં નાંખીને શીવ શર્ણુ માણસ જે હોય તેને અતી ધન્ય છે, જે યોગી એને

---

*આ લક્ષણ કરવાને અભ્યાસ રાખવો જોઈએ. પછી ગ્રહસ્થ હો કે યોગી હો.

બાણે છે અને નીચ બાણે છે, તે સર્વ કુખ્યથી વિનિર્મુક્ત થઇને વાંછિત ક્રમને પામે છે.

જેને સ્વરસાન છે, તેને લક્ષ્મી હસ્તગતજ છે, ને આ સંપૂર્ણ તત્વને એકત્ર કરેછે તેને સુખ સદા હોયછે.

પ્રણવ છે તે સર્વ વેદનો મુખ્ય પ્રધાન છે.

દ્રષ્ટાંત—ખડ્ગાંડમાં જોવા સૂર્ય અને મૃત્યુ લોકમાં સ્વરસાનો સદા પુજનીક હોય છે.

નાડી ત્રયને જે બાણેછે એવું જે તત્વસાન તે બાણવાયાળાની ખરાખરે લક્ષ્મીકોટી રશાયન શાસ્ત્ર બાણુનાર પણ તુચ્છ છે.

નાડીમિદના ખતાવવા વાળાને, વ. તેનો ખરો અર્થ સમજાવનાર ને જે પુરૂષ થીજે, તેને તે કોટી મુદ્રા આપે તો પણ તે વચ્ચે મુક્ત થતો નથી.

સ્વરતત્વ, સુદ્ધપ્રસંગ અને સ્ત્રી આ મળવું એ ભાગ્યથીજ છે. કાંઈ ઉદ્યોગથી મળે છે એમ નથી.

આ પ્રકારનું લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે તે યોગીઓએ પ્રસિદ્ધ કરેલું છે તેનો પાઠ કરવા વાળો સૂર્ય ચંદ્રની સ્થિતી સુંધી જુવેછે અને બાણુવાયાળાને ધણું સિદ્ધિદાયક છે.

ઈતી ઓ ઈધર પાર્વતી સંવાદે શારીર સ્વરોદય સંપૂર્ણ.

૨૧૬૦૦ જે અજ્ઞાપા જાપ પોતાની મેળે થયા કરે છે, અને તેની સમજ આપણને થવી જોઈએ તે બાબત એક પૂરૂષે ખતાવેલી રીતીનું નામે પ્રમાણે જ્ઞાન થાય છે.

૧. મુળ, ૧ કમળ, ૨ પાંખડી ચાર (આંખો ચાર) દેવ ૩ ગ-
ણપતી, ૪ રીધી સીધી દેવી, અજ્ઞાપા, ૫, ૬૦૦ તેજો તાર ૬ શુદ્ધ.

૨. ૧ લોંગ કમળ, ૨ પાંખડી એવીશ, ૩ બૃહદેવ, ૪ સરસ્વતી દેવી, ૫ હંસનું વાહન, ૮ અજ્ઞાપા ૬૦૦૦, મર્જિત તાર.

૩. ૧ ઝંબુ (ફુંટી) કમળ, ૨ પાંખડી દશ, ૩ ઇધિર દેવતા, ૪ લક્ષ્મી દેવી, ૫ ગરડનું વાહન, ૬ પ્રાણ તાર.

૪. ૧ હ્રસ્વ કમળ, ૨ પાંખડી દ્વાદશ, ૩ શીવ, દેવતા ૪ ઉમીયા દેવી, ૫ નંદીનું વાહન, ૬ અજપા ૧૦૦૦, ૭ સ્વાસોસ્વાસ તાર.

૫. ૧ કુંડ કમળ, ૨ પાંખડી સોળ, ૩ માતૃદેવતા, ૪ અવિદ્યા શક્તિ, ૫ ખરનું વાહન, ૬ અજપા ૧૦૦૦ ૭ હોંઝંગ તાર.

૬. ૧ નેત્ર કમળ, ૨ પાંખડી બે, ૩ નીરંજનદેવ, ૪ સરસ્વતી દેવી, ૫ હાથીનું વાહન, ૬ અજપા ૧૦૦૦ ૭ સોહંગ તાર.

૭. ૧ નીજ કમળ, (લલાટ) ૨ પાંખડી અનંત, ૩ અક્ષયક, ૪ સમીપલોગ, ૫ અમૃતધાર, ૬ ચૈતન આત્મા, ૭ મીનનું વાહન, ૮ સરસ્વતી દેવી, ૯ અજપા ૧૦૦૦ ત્યાં ૧૦ ઝોં અક્ષ:

આ પ્રમાણે સાતે કમળનો—તાર (દ્યતિ) એકમાં એકડો થયો જોઈએ.

ઉપલા દેવોની સમાધ નીચે પ્રમાણે દર્શાવું છો.

૧. ઉન્મની સપરત સમાધ, રાખે છે.

૨. જમની લોહ સમાધ છે.

૩. લોંગની સત સમાધ છે.

૪. રૂપ સમાધ થીવની છે.

૫. નીર વિકલ્પ સમાધ જીવની છે.

૬. સેજ સમાજ નીરંજનની છે.

૭. મુછી સમાધ આત્માની છે.

આ પ્રમાણે સમાધો (એટલે સુવું, વ. કર્મ કર્યા વગર અટકવું) બતાવી. તેને વિષે જ્ઞાન થયા પછી, કેમ થવું જોઈએ તે નીચે પ્રમાણે.—

મુછી સમાધમાં જ સમાધ આવીને મળે, મકર નાંડીના તારમાં જ તાર આવીને મળે, નીજ કમળ (કપાળમાં) જ કમળ

આવીને મળે, તેમજ બ્રહ્મકોટમાં છ કોટ આવીને મળે; સીતાધીન ભુમીમાં સાત ભુમી આવીને મળે ત્યારે જાણવું કે, શ્રુતિ, સંધ્યા ધરને બરાબર જોઈને આવી, પોતાનાં સ્વસ્થપણાને પામી, અને જ્યારે શ્રુતિ ને આરામની સાથે વિશ્રાંતિ થઈ ત્યારે જાણવું કે તે પરબ્રહ્મ પર્માત્માનાં ધરને પામી.

સુચના.—આ જોવું બહીષ્ણવવાળાને નથી. પરંતુ અંતર-મુખથી આનો બરાબર કોઈ શુદ્ધ કરી, ઉપદેશ લઈ સમજી તે પ્ર-માણે ક્રીયા કરવી. ઐટલે કાળથી, બચતાં પ્રારબ્ધયોગે જીવન મુક્ત થવાને તાત્કાળ શક્તિમાન થશેજ.

શ્રીગણેશાયનમઃ

શારીર લક્ષણ.

૧.

સામુદ્રિક શાસ્ત્ર.

૧. અથ પુરુષ અને સ્ત્રીનાં લક્ષણ કહીએ છીએ. પ્રથમ સાક્ષાત ઈશ્વરને નમસ્કાર કરીને સર્વત્ર અને સર્વ દર્શિ એવું સામુદ્રિક શાસ્ત્ર પુરુષ અને સ્ત્રીના કલ્યાણને વારતે કહું છો.

૨. પ્રથમ તો આપુરદાની પરીક્ષા કરવી. પછી લક્ષણની પરીક્ષા કરવી. જો આપુરદા પરીપુર્ણ ન હોય તો લક્ષણ જોવાથી શું ફળ થશે?

૩. સર્વ પ્રકારનાં લક્ષણ પુરુષનાં જમણા ભાગ તરફ જોવાં, અને સ્ત્રીનાં લક્ષણ શરીરના ડાબા ભાગ તરફ જોવાં.

૪. માણસની લંબાઈ ઓછામાં ઓછી પાંચ હાથ હોય તો અતી ઉત્તમ ગણેલી છે.

૫. માણસના શરીરમાં પાંચ વસ્તુ મોહોટી જોઈએ. ચાર વસ્તુ નાહાની જોઈએ. પાંચ વસ્તુ ઝીણી જોઈએ. છ વસ્તુ લાંબી જોઈએ. અને ત્રણ વસ્તુ ગંભીર જોઈએ. તથા ત્રણ વીરતીર્ણ જોઈએ.

૬. ૧ બાહુ, ૨ નેત્ર, ૩ પગની પીંડી, ૪ પેદ, ૫ નાક, આ વસ્તુ મોહોટી જોઈએ.

૭. ૧ ગરદન, ૨ દાઢી, ૩ પીઠ, ૪ જાંઘ, એ ચાર વસ્તુ જોની ટુંકી છે તે સદા પુનર્જન્મ થાય છે.

૮. આંગળીના બેડકા, ૨ હાંત, ૩ વાળ, ૪ ત્વચા, ૫ તખ્ત, આ પાંચ વાંના ઝીણા હોય તો તે માણસનું પૂર્ણ આયુષ્ય હોય છે.

૯. ૧ બગલ, ૨ કુખ, ૩ છાતી, ૪ કાન, ૫ ખભા, ૬ કપાલ, એ છ વસ્તુ લાંબી હોય તો તે માણસ સુખી હોય.

૧૦. ૧ સ્વર, ૨ સત્વ, ૩ નાંબી એ ત્રણ વસ્તુ ગંભીર નોંધાયે.

૧૧. ૧ ઉર, ૨ શીર, ૩ લલાટ એ વીમ્તહ્ય નોંધાયે.

૧૨. હાથ તથા પગના તળા, નેત્રની અંતરો ભાગ, નખ, મોહનું તાળવું, જીભ, હોઠ, આ જે પુરૂષને લાલ, કમળ પત્ર જેવા હોય, તે પુરૂષ લક્ષ્મીવંત જાણવો.

* ૧૩. સર્વથી સત્વ યુગ્મ ઉત્તમ છે. અને તેથી ઉત્તમ સ્વર છે. અને સ્વરથી ઉત્તમ સત્વ છે. અને સંપૂર્ણ જગત સત્વમાંજ રહેલું છે.

૧૪. દેહનું અર્ધ શરીર તે મુખ કહેવાય છે અથવા સંપૂર્ણ શરીર તે મુખ રૂપજ છે. તેમાં નાક તે એટ છે. તેથી અષ્ટ આંખ છે.

૧૫. જે પુરૂષની આંખમાં લાલ તસર હોય તે ધનંત યામેજ. જે પુરૂષની આંખ પીળી હોય તે કુખી હોય. અને બાંબા બાહુવાળો રાજા હોય છે.

૧૬. જેની છાતી વિશાળ હોય તે ધનધાન્યનો ભોગી હોય છે, જેનું શીર મોહોડું હોય છે તે રાજ્યમાન યાય છે. કુંભર જેની મોહોટી હોય છે તે સ્ત્રી પુત્ર યુક્ત હોય છે. અને પેડી જેની વિશાળ હોય છે તે સ્વતઃ સુખી જાણવો.

૧૭. જેના નેત્રમાં રત્નેહ છે તે ભાગ્યશાળી હોય છે, જેના હાંત ચક્રચક્રીત વ. સ્વચ્છ હોય તેને સાર ભોજન હમેશ સ્વભાવીક મળેજ અને જેની આંમડી સ્વચ્છ વ. કુમળી હોય છે તેને માત્ર સુવાનું બીજાનું સાર પ્રાપ્ત થાયજ. જેનાં ચર્મપાદનાં તળીઆં કુમળાં હોય તેને વાહન (તથા પેદેરવાનાં મોળ-ઉપાન) મળેજ.

* ટીકા.—આ સાત લક્ષણ છે.

ટીકા—કામ કાજ કરવાથી હાથ કઠીણ થએલા હોય, અને ચાલવાથી પગ ઘસવા હોય પરંતુ તે જો નરમ હોય તો ઉપર પ્રમાણે સુખ મળેજ એ નીઃસંશય જાણવું.

૧૮. આંગળી જેની સાફ અને સુશોભીત અને નસો દેખાય નહીં, તથા તેની સાથે નખ પ્રકાશીત હોય, હેવા પગવાળો જે પુરુષ હોય તે વળી કાચબા જેવા અફકડા જેના પગ હોય તે રાજા હોય છે.

૧૯. સૂર્યના આકાર જેવી અને કુટક વાંકી વાંકી લીટીઓ નસ યુક્ત પગ, તે પાંજો અને લુખો હોય તો માણસ દુખી જાણવો.

૨૦. જેના પાદની તળે અંકુશ જેવી રેખા હોય છે, તે માણસ દુખી ને બયવાળો હોય છે, રેશા રહીત તથા થોડી રેશા પણ નિશીદ્ધ છે.

૨૧. પગની આંગળીઓ જેની છુટ્ટી છુટ્ટી છે તે દુખ જાગી છે ને ઊંચા ને વળી સમ ને બીકણા ને ગાંઠા રહીત એવાં જેનાં આંગળાં પગનાં છે તે સુખી ને ભાગી કહેવાય.

૨૨. ગોળ, લાલ, પ્રકાશીત એવા જેના પગના નખ છે. તેને રાજ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે.

૨૩. જેની અંગુઠાની પાસેની આંગળી દર્ધ અંગુઠાથી છે. તે પુરુષ ભાગને અને સુખને પામે છે. અને આંગળી નાહાની હોય તો તેની ભારીઆ મર્ણુ પામે છે.

૨૪. અંગુઠાની પાસેની આંગળી જેની નાહાની હોય; તે માણસ કષ્ટહવાળો જાણવો એટલે તેને રૂંદો ફીચાદ વધારે પ્રસન્ન હોય અને મધ્યમાં જેની મોહોટી હોય તેની સ્ત્રીનો નાશ સમજવો.

૨૫. મધ્યમાં જેની નાહાની છે તેને સ્ત્રી સુખ હોય છે. અનામીકા જેની મોહોટી છે. તે વિદ્વાન અને ભાગવાન હોય છે.

૨૬. અનામીકા જેની નાહાની હોય, તે માણસ પરદારાગમન કરનાર જાણવો અને જેની અનામીકા મધુલ (એટલે વધારે

સમજીત—અંગુઠ, મોહોટી આંગળી, તરજની અંગુઠાની પાસેની મધ્યમાં અંગુઠાથી બીજી, વચલી મોટી, અનામીકા એટલે ત્રીજી. કનિષ્ઠિકા એટલે ચોથી વ. અંગુઠા સાથે છેલી.

ટીકા—આ બધી આંગળીઓ એક બીજાના ક્રમે જાણવી.

જાડી આંગળાઓના ક્રમથી) હોય તે અને કનિષ્ઠિકા પણ સ્થુલ હોય, તો તેની માતાં બાળપણમાં મરશે. એવું સામુદ્રિક વચન છે.

૨૭. મધ્યમાં જેની સંમ, સાફ, શીઘ્રીત, હોય તેને ફરેન્દ ઘણા થાય, અને અધ્ય આયુશ્વત્તાન હોય છે. છેક નહાની હોવાથી તે માણસ, દાસકર્મ કરનાર હોવા જોઈએ.

૨૮. જેની ઘોડા જેવી જાંગ હોય, તે શ્રીમંત હોયછે, મૃગનાં જેવી જેની જાંગ તે રાજા જાણવો.

૨૯. મોહોટી જાંગવાળો લાંબું આયુશ ભોગવે; સમ જાંગવાળો દરિદ્રી હોય છે.

૩૦. સિંહ અને વાઘનાં જેવી જેની જાંગ તે ધનવંત તથા કોર્નિવંત હોય છે, અને જે પુરૂષની જાંગો અને પગની એક બીજાને મળે છે, તે દરિદ્રી વ. દુઃખ ભાગી જાણવો.

૩૧. શીયાળનાં જેવી જેની જાંગ, તેને લક્ષ્મી કદી પણ મળતી નથી. માંછલીનાં જેવી જેની જાંગછે, તેને આપથી આપજી લક્ષ્મી મળે છે.

૩૨. યુગ્મ, અને સૂક્ષ્મ જાંગવાળો જે પુરૂષ તે સ્ત્રી, એટલે લક્ષ્મીનો ભોગ કરેછે, અને હુંડ જેવી જાંગવાળો પુરૂષ તેને લક્ષ્મી ક્તચિત્તજ મળેછે, કાગડા સરખી જાંગવાળો રાજ્યમાન હોય છે.

૩૩. શરિરને વીંચે દરેક છાંદ્રે, એક રોમથી રાજા હોય, બે રોમથી ધનવાન હોય, ત્રણ રોમથી, ખંડીત હોય, એટલે સુખ દુઃખ સમાન જાણવું. બહુ રોમ શરિર ઉપર (છીદ્રમાં) હોય તો દરિદ્રી જાણવો.

અથ ગતિ લક્ષણું.

૩૪. હંસ અને હાથીનાં જેવી જેની ચાલ હોય તે પુરૂષ રાજા હોય છે. બળદ અને નીલકંઠ પક્ષી તથા પોપટનાં જેવી જેની ચાલ તે સંસાર સુખનો ભોગવાન હોય છે.

૩૫. જળનાં પાણી જેવી, ધુવડ જેવી જેની ચાલ હોય, તે

નીરધન હોય છે. કુતરા, ઊંટ, ભેંસ, ગવેડા, ડુફરનાં જેવી જેની સાલ હોય તે કમનશીળ જાણુવા. ઈંતી સામુદ્રિક ગતી લક્ષણમ.

લીંગ લક્ષણું.

૩૬. જમણી બાજુએ જેનો લીંગ પડતો રહેતો હોય, તે માણસને ઘણા પુત્ર થાય; અને ડાબી બાજુએ હમેશ્વર રહેવાથી પુત્રનો વધારો જાણુવા.

૩૭. મથુળ, કથ, તથા કાળો જેનો લીંગ હોય તે આદમી કુખી હોય છે; જે અતિ લાખો નહીં હોય, તથા વાંકો હોય તે સુખી હોય છે.

અથ મુત્ર લક્ષણું.

૩૮. લીંગમાં મુત્રની ધારા એક સાલે તો તે રાજા હોય. એ ધારા સાલે તો ધનવંત હોય, અને વધારે ધારા સાલે તો દરીદ્રી હોય.

અથ શુક્ર લક્ષણું.

૩૯. માંછડા જેવી જેનાં શુક્રની વાસ છે, તે પુરૂષ ધનવંત અને પુત્રવંત હોય છે. દુધ અને ધાંનાં જેવી જેનાં શુક્રની વાસ હોય તે માણસ પાસે ઘણી ગાય હોય.

૪૦. મધનાં જેવી જેનાં શુક્રની વાસ હોય, તેનાં ઉપર સ્ત્રી ઘણી પ્રીતી રાખે છે. પદ્મ કમળનાં જેવી જેના શુક્રની વાસ હોય, તે રાજા હોય છે.

૪૧. લાખનાં જેવી જેનાં શુક્રની મુગંધ હોય, તે દરીદ્રી હોય છે માંઉશનાં જેવી જેનાં શુક્રની વાસ હોય છે, તે ચોર હોય છે. દારૂનાં જેવી જેનાં શુક્રની વાસ હોય છે, તે કુખી હોય છે. લાહીનાં જેવી જેનાં શુક્રની વાસ હોય છે તે વ્યસની જાણુવા.

૪૨. કડવી, જેના વીર્યની ગંધ હોય, તે માણસ કુર્ભાગ્ય હોય છે. ખીરનાં જેવી જેનાં વીર્યની ગંધ હોય તે દરીદ્રી જાણુવા.

૪૩. દુધનાં જેવી જેના વીર્યનો રંગ હોય તે રાજા હોય છે. શ્યામવર્ણ જેના વીર્યનો રંગ હોય તે દેહભાગી જાણુવા.

અથ વૃથણ લક્ષણું.

૪૪. બિંધપર સમપાદ કરીને બેસે અને વૃથણ બિંધપર ઓડે તો તે માણસ કુખી વ. નીત્ય દરીદ્ર તેને પીડીત થાયજ.

અથ રક્ત લક્ષણું.

૪૫. પરવાજા જેવું જેનું લાલ લોહી હોયછે તથા હાથનાં પોંચ્યા ઉપર લાલ મણીબંધ જેવા રેશા પડેલી હોય તે રાજા તથા ખળવંત હોય છે.

૪૬. અડતા (લાખનું પાણી) જેવું જેનું લોહી હોય, તે ધ. નવંત તથા સુખી જાણે.

૪૭. પદ્મપત્ર જેવું જેનું લોહી છે તેને ઘણી કન્યા ઉત્પન્ન થઈ કુખી થાયછે.

૪૮. શીઆળ જેવું, કુતરા જેવું, ઉંટ જેવું, મહીશના જેવું, જેનું લોહી હોય છે તેને ધન મળતુ નથી, અને કુખી થાય છે.

અથ કટી લક્ષણું.

૪૯. જેની પોહોળી અને ચીકાશવાળી કમર હોય છે તે અતી ઉત્તમ અને માંસ રહીત પાતળી કમરવાળો પુરુષ કુખી જાણે.

૫૦. સિંહ તથા વાઘના જેવી જેની કમર છે તે દંડ ના-યક હોય છે.

૫૧. રીંછ વાંનર એના જેવી જેની કટિ હોય છે તે કાંઈ સુખ ગણેલી નથી.

અથ ઉદર લક્ષણું.

૫૨. હરણના જેવું જેને ઉદર છે તેને ધન્ય છે, મારના જેવું જેને ઉદર છે તેને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. દડકા જેવું જેનું પેટ છે તે રાજા હોય છે.

૫૩. વાઘના જેવું જેનું પેટ હોય તે ગજપતી હોય, સિંહના જેવું જેનું પેટ હોય તે અશ્વપતિ જાણે.

અથ ફુંટી લક્ષણું.

૫૪. જેની ફુંટી ગોળ અને ઘેરી હોય તે ઘણી સારી જા.

ભૂતી, જેની ફુંટી બાહાર નીકળતી અને વીરલ હોય તે સદા ફૂખો જાણવો.

અથ સ્તન લક્ષણું.

૫૫. જોઆ ચોડા દ્રઢ સકુમાર એવા જેનાં (પમોધર) સ્તન છે, તે માણસ વીશ્યમાં ધણો હોય છે; અને તે ભોગવાન હોય છે.

અથ હૃદય લક્ષણું.

૫૬. જેનું પોહણું અને માંજસથી ભરપૂર અને સમાન જેનું હૃદય હોય છે તે પુરૂષ ૧૦૦ વરસ જીવે છે, ધણો ખાનાર પીનાર તથા ધનવંત હોય છે.

અથ પીઠ લક્ષણું.

૫૭. સિંહના જેવી જેની પીઠ છે. તે ધનવંત જાણવો, કાચબા જેવી જેની પીઠ છે તે સુખ ભાગી હોય છે. અને રાજા વૃક્ષ સુખ ભોગવે છે.

અથ હાથ લક્ષણું.

૫૮. જેના હાથમાં હાથ હોય છે તે સર્વચુણ સંપન્ન હોય છે, અને જેના ટુંકા હાથ હોય છે તે દાસપણું કરેજ.

અથ હરત લક્ષણું.

પંજે જે મથાળે દાખલ છે. તે ઉપર આથી જોવું—

૫૯. જેના હાથમાં ૧ માંછલા જેવી રેશા છે તેને સંપૂર્ણ સિદ્ધી હોય છે. અને તે ધનાઢ્ય અને બહુ પુત્રવાળો જાણવો એમાં સંપદ નથી.

૬૦. જેના હાથમાં ૨ ત્રાજવુ, ૩ ગાંમ, ૪ તલવાર, ૫ વજ્ર, હાથ તે મોહાટો વેપારી હોય છે. *

૬૧. હાથને વિશે ૬ પદ્મ હોય ૧. ૭ શંખ, હોય અથવા કોઠા ૮ આધાર હોય, તે પુરપત્તે અધિકારી કહેવો.

૬૨. ૯ ચક્ર, ૧૦ દેવજન, ૧૧ ખડ્ગ એવા આકાર હાથને વિશે હોય તો, તે સર્વ વિદ્યાનો પ્રધાન હોય ને વળી શ્રદ્ધીમાન હોય.

૬૩. જેના હાથમાં ૧૨ શુળ હોય, તે પુરૂષ યત્ન, ધર્મદાન કરે. કેવ આઘાતનું પુજન કરે.

૬૪. ૧૩ શક્તિ, (તલવાર) ૧૪ તોરણ, ૧૫ ખાંણ, ૧૬ અંકુશ, ૧૭ કુંડળ, ૧૮ ચક્ર, ૧૯ રથ, જેના હાથમાં હોય તેને રાજ્યયોગ પ્રાપ્ત થાય છે.

૬૫. જેનાં હાથમાં ૨૦ વ્રક્ષ, ૨૧ તલવાર (વશકિત ૩૫ બીજી) હાથીઆર એવું ચીન્હ હોય તે અમાત્ય જાણવો અર્થાત તે કોઈથી ગાંધ્યો જાય નહીં.

૬૬. જેનાં હાથમાં નીચે પ્રમાણે રેશાઓ ૩૫ ચીન્હ હોય તે માણસ મુખી, બાગ્યવાન તથા મોટો છત્રપતિ હોય છે. અને તે મથાજે જે હાથ દરશાવ્યો છે તેના ચાર વિભાગ કરેલા છે. તે જે જે ચીન્હો જે જે ભાગમાં લખેલા છે તેમાંજ તે હોવા જોઈએ એટલે શીખર છે, તો તે છેલ્લી આંગળી તરફ હોય તો તે તેનાં સ્થાનથી દૂર છે. માટે ઠેરવેલીજ જગ્યાએ હોય તો ઉત્તમ ગણેલા છે. આ પ્રમાણે સઘળા ચીન્હો એકજ પુરુષને પોતાના હાથમાં હોતા નથી. માટે એક હોય તો પણ નાગો જુઓ રહેતો નથી.

હસ્ત રેશામાં જે જે ચીન્હો છે તેનાં નામ.

૧ મગરમચ્છ, ૨ સરોવર, ૩ હાથી, ૪ ત્રીશુળ, ૫, તીર, ૬ સિંહાસન, ૭ પેત્ર, ૮ સંજ્ઞક, ૯ અર્જ.

૧૭. ૧૦ ધનુષ્ય, ૧૧ ગુણ્ડક, ૧૨ હેલેરી, ૧૩ ચોકડી.

૧૮. હવે બીજી લીટીમાં જુઓ.

૧૪ નાવ, ૧૫ સારીઓ, ૧૬ તળાવ, ૧૭ મોર, ૧૮ ગદા, ૧૯ અંકુશ, ૨૦ સૂર્ય, ૨૧ ચંદ્ર.

૧૯. હવે ત્રીજી લીટીમાં જુઓ.

૨૨. વાહાણ, ૨૩ ચામર, ૨૪ ઘોડો, ૨૫ છત્ર, ૨૬ દર્પણ, ૨૭ પટકોણ, ૨૮ તલ, ૨૯ તારો.

૩૦. ૩૦ થંભ, ૩૧ રથ, ૩૨ ગંગાતટ, ૩૩ ધ્વજ, ૩૪ કમળ, ૩૫ પોપટ, ૩૬ ત્રિકોણ, ૩૭ મચ્છ, ૩૮ કળશ, ૩૯ શીખ, ૪૦ માળા. આ પ્રમાણે હાથમાં ચાર લીટીથી વિભાગ કરી ચીન્હો જ્ઞાની વ. અનુભવીએ ઠેરવેલા છે. તે મધ્યે જેટલાં વધારે ચીન્હો

હોય તેટલો તે સુખી જાણવો. તેની સમજ એ શાસ્ત્રનું જેણે અનુભવે કરી જ્ઞાન મેળવેલું હોય તે જાણેછે. એમ શામુદ્રિકનો કર- તા વચન કહેછે.

અથ આયુર્દા રેષા સમંધી વિચાર.

૭૧. જેનાં હાથમાં કનિષ્ઠિકા આંગળીથી તર્જની સુધી સ- લંગ રેષા આસેલી હોય તેનું ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય હોયછે.

૭૨. અને જેમ જેમ ટુટક યતી જાય, તેમ તેમ એક આંગ- લીએ પચીસ વર્ષ સમજી ગણવી ઓછી ગણવી.

૭૩. તેની સાથે જે બીજી રેષા આવે છે તે ધન રેષા જા- ણવી. ત્રીજી રેષા કુળવર્ધની રેષા જાણવી. અને ચોથી રેષાને યાત્રા રેષા પંડીનોએ ગણેલી છે.

૭૪. મંજીઅંધ રેષા કાંડાના ઉપર આવેલી હોય તો તે રેષા રત્ન વ. સુવર્ણ તાંબુપાણુ હાથે પેહેરાવવાવાળી જાણવી.

૭૫. અંગ્રુઠાથી નાકળી તર્જની સુધી રેષા જાય તો સંપૂર્ણ સુખી હોય છે.

૭૬. કનિષ્ઠિકાની મુળ પાસે જેટલી ગાંઠુએ રેષા હોય તે- ટલી સ્ત્રી જાણવી.

અથ ગર્દન લક્ષણ.

૭૭. ગર્દન જેની ગોળ ધડાની માફક છે તે રાજા જાણવો. લાંબી ગર્દન ગર્ધડા જેવડે, બકરા જેવી, પોપટ જેવી, અને રીંછ જેવી હોય, તે કેવળ નિશિદ્ધ જાણવી.

૭૮. જેની ડોક લાંબી મોરના જેવી, બગલા જેવી, કાગડા જેવી હોય તે પણ વર્જીત કરેલી છે.

અથ ખાંધ વિચાર.

૭૯. ગોધાના જેવી જેની ખાંધ, હાથીના જેવી જેની ખાંધ, કેળના સ્થંભ જેવી જેની ખાંધ, એ પ્રમાણે જેની ખાંધ હોય, તે પુરૂષ સુખી તથા ધનવંત હોય, અને તેથી ઉલટ જાતની ખાંધ નબળી જાણવી.

અથ મુખ લક્ષણું.

૮૦. જેનું ચંદ્ર સરખું મુખ હોય, તે પુરુષ ધણો ધર્મિષ્ઠ હોય, મૃગ અને ઊંદર જેવું જેનું મુખ તે માણસ ભાગ્યહિન સમજવો.

૮૧. બચંકર અને બેઠંગુ જેનું મુખ છે, તે ધનહિન જાણવો, અને ઘોડા જેવું મુખ છે તે દૂષ્ણ દાળીદ્રને ભોગવવા વાળો જાણવો.

અથ ગાલ લક્ષણું.

૮૨. જેના ગાલ પદ્મ પત્ર જેવા, સંપૂર્ણ કાંતીવાળા હોય છે તે માણસ ધણો ભાગ્યવાન અને સંપૂર્ણ વિદ્યાનો ધારક હોય છે, એ શીવાએનાં ન્યૂન ગણેલા છે.

અથ કપાલ લક્ષણું.

૮૩. સિંહ, હાથી, વાઘના જેવું જેનું કપાળ હોય છે તે માણસ બહુ ભાગ્યશાળી અને પૂતવાન હોય છે.

જેનું કપાળ અર્ધ ચંદ્રના જેવું હોય તે પૃથ્વી પતિ હોય, અને જેનું કપાળ ચોક્કુ હોય, તે વિદ્વાન હોય છે, અને જેનું લલાટ નાહાનું હોય, તે અદ્ય આયુષ્યવાળો જાણવો, જેનું લલાટ ઊંચું હોય તે ધનવંત હોય, જેનું લલાટ ખરાખર નહીં તે સદા દુખી હોય છે તથા તે ચારકાનું કામકાજ કરે તથા ખંધન પામે છે.

૧ જેના લલાટ ઉપર ત્રિશુળ હોય, અને જેના લલાટ ઉપર વજ્ર હોય તેને ધણું દ્રવ્ય હોય, તેમજ તે સ્ત્રીઓને ધણાજ પ્યારવાળો હોય છે.

૨ જેના લલાટ ઉપર આડી પાંચ રેશા પડે છે, તેનું આયુર્દી ૧૦૦ વરસનું જાણવું, ચાર રેશા વાળાનું આયુષ્ય ૮૦ વરસનું જાણવું, ત્રણ રેશા વાળાનું ૬૦ વરસનું આયુર્દી જાણવું, બે રેશા હોય તો ૪૦ વરસ જાણવું, ૧ રેશાથી ૨૦ વરસ આયુષ્ય જાણવું.

૩ કપાળ મધે રેશા નહીં હોય તો અદ્ય આયુષ્ય જાણવું.

અથ હોઠ લક્ષણું.

૮૪. જેના હોઠ લાલ હોય તે નાયક હોય ને ભાગ્યવંત હોય

છે. જેના હોઠ વાંકા તે અત્યંત દુખી જાણવો. જેના હોઠ રચુલ અને કાળા હોય, તે પણ દુખી જાણવો.

અથ દાંત લક્ષણું.

૮૫. જેના કદમનાં ડુલ જેવા અને કુંદન જેવા દાંત છે તે માણસ રાજા હોય છે. રાક્ષસ, રીંછી, વાનરના જેવા જેના દાંત હોય છે, તે સદા જીવ્ય મરાથી અને તરસથી પીડીત જાણવો.

૮૬. જેના દાંત હાથીના જેવા મોહોટા હોય, વ. વકાસ-વાળા હોય છુખા હોય તે દુખને પાત્ર યાય છે.

૮૭. જેના દાંત ૩૨ બરાબર હોય તે રાજા હોય. જેના દાંત ૩૧ હોય તે ભોગવંત જાણવો. જેના દાંત ૩૦ હોય તેને સુખ તથા દુખ સમાન આવેછે. (આ ગણતરી દાહડના દાંત સાથે કરવી.)

અથ જીભ લક્ષણું.

૮૮. જેની જીભ કાળી હોય, તે દાસત્વપણું કરેછે. શાંમળી (વ. કાંઈક કાળાશ) હોય તે પાપકર્મ કરેછે. અને રચુલ જીભ હોય તે કુર હોય. શ્વેત અને પાંખાશવાળી હોય તો તે માણસ આચાર વર્ણીત હોય છે.

૮૯. પદ્મ પત્રના જેવી જેની જીભ હોય તે મીઠાન બિનન કરે, અને રક્ત જીભ જેની હોય તે વિદ્વાન તથા લક્ષ્મીવંત થાયજી.

અથ તાળુ લક્ષણું.

૯૦. કંઠુ તાળુ જેનું હોય તે કુળ નાશક જાણવો. પદ્મ પત્રના રંગ જેવું જેનું તાળુ હોય તે ભૂપતી જાણવો. શ્વેત, રાત્રી, અને પીળું એ તાળુ પણ ઘણું સારું જાણવું.

અથ સ્વર લક્ષણું.

(ધાંટો.)

૯૧. જેનો સ્વર હંસના જેવો હોય તે ધનવાન હોય. મેઘના સરખો હોય તો રાજા હોય. બમરના સરખો તે ભોગવાન હોય. જેનો કઠિનચપક્ષી સરખો કંઠ હોય, તે બાગ્યશાળી હોયછે. ગધેડા તથા કાગડા સરખો જેનો સ્વર હોય, તે નીરધન તથા પાપ કર્મ કરનાર જાણવો.

અથ નાશીકા લક્ષણું.

૯૨. પોપટના જેવી જેની નાશીકા હોય, તે રાજા જાણવો.
અને જેની નાશીકા લાંબી હોય, તે ભોગી હોય. ટુંકી નાશીકા હોય
તે ધર્મશીળ હોય.

૯૩. હાથીનાં જેવું જેનું નાક હોય વ. પીળાશવાળું હોય તે
સર્વ જનને પ્રિતિકારક મનુષ્ય જાણવો.

૯૪. જેનાં નાકનું મૂળ જાડું હોય તે નીર્ધન જાણવો.

અથ આંખ લક્ષણું.

૯૫. જેની આંખમાં લાલ તસર હોય તે ધનવાન જાણવો.
વાધના જેવી જેની આંખ છે તે ક્રોધી જાણવો. કુતરાના જેવી
જેની આંખ છે તે સદા કુખી હોયછે.

૯૬. જેની આંખ હરણ જેવી છે તે સુખી સમજવો.
અને બીલાડી અને હંસના જેવી જેની આંખ છે તે અધમ
મનુષ્યછે.

અથ કાન લક્ષણું.

૯૭. જેનાં કાન ટુંકા છે તે મહા ભોગી હોય. જેનાં ઘણાં
લાંબા કાનછે તે મધ્યમ ગણેલા છે અને જેનાં કાન હાથી જેવા
તથા ઉપર નીમાળાનાં ગુચ્છા લાગેલા હોય તે સુખી સમજવો.

અથ શીર્ષ કેશ લક્ષણું.

૯૮. જેનાં માથાનાં વાળ ફાટા હોય, વ. લુખા હોય, વાંકા
હોય, જાડા હોય, તે પુરુષ ચોર હોય, કુખી હોય, ક્ષુધા પીડીત હોય.

૯૯. જેનાં વાળ છુટા હોય, ચીકણા હોય, પાતળા હોય,
કાળા હોય તે લક્ષ્મીવંત જાણવો. અથ સામુદ્રિક શાસ્ત્રે પુરુષ
લક્ષણું સંપૂર્ણ.

અથ સ્ત્રી લક્ષણી કથ્યંતે.

૧૦૦. હવે જે સ્ત્રીનાં લક્ષણ અસુખ હોય તો તેના માત
પીતા, ભાઈ, દીઝર, સ્વામી એને કુખદાયક જાણવા. અને સારા
લક્ષણથી તેઓને શુભ કર્તા છે.*

---

* ટીકા. જે સ્ત્રી સારા લક્ષણની હોય તો મેથક કુળને દી-
પાવેછે એ કહેતીથી પણ આ વિચારવું યોગ્ય જણાયછે.

૧૦૧. આ કારણથી શાસ્ત્ર જાણવા વાળા જે બ્રાહ્મણ તેનાં સમાગમથી મુહૂર્ત, તિથી, વાર, નક્ષત્ર, યોગ, ગ્રહનું બળ જોઈને કન્યાનું લક્ષણ જોવું. હાથ, પગ, આંગળી, નખ, રેશાઓ, જાંઘ, કમર, પેટ, પીઠ, શ્વેત, કાન, ભૂજા, નેત્ર, લલાટ અને માંધાના વાળ જોવા. શરીરના ઉપરના વાળની પંક્તી, ગદન, નાક, ઈત્યાદી સામુદ્રિક લક્ષણ જોઈ વિવાહ થવા જોઈએ એટલા સાફ શાસ્ત્ર કારની સાહવા, વ. તેની સ્તુતિ કરી મદદ લેવી. જેથી સંસાર સુખ તે સારી રીતે ભોગવી શકશે.

હવે સ્ત્રી કેવી હોવી જોઈએ તથા તેનાં શુભ વ. અશુભ લક્ષણ શી રીતનાં જાણવાં તે બાબત સૂક્ષ્મ સમુદાયે દર્શાવ્યું છે.

૧૦૨. સ્ત્રીનાં પગ માંડિસથી બરેલા, ચીકણા, પગ ચપટ ભુમી ઉપર લાગેલા નહીં હોય, કોમળ, લાલ, એવાં જે કન્યાના પગનાં લક્ષણ હોય તે કન્યા ધરનું બુદ્ધિજ્ઞ જાણવું.

૧૦૩. અંગુઠો જેનો અતી લાલ હોયછે. તે પોતાના શ્વામીને અતી માન્યકારી હોયછે. જેનો પગનો ઉપલો ભાગ માંડિસથી બરેપુર હોયછે તે ધૈર્ય સુખ પામેછે. જેનાં પગ ગોળ પદ્મવર્ણ જેવાં લાલ હોય, તેને પુત્ર ધણા થવા જોઈએ.

૧૦૪. જે સ્ત્રીનાં પગમાં ચક્ર, પદ્મ, છત્ર, ચક્રતી (ત્રિશુલચ. તલવાર) હોય છે તે રાજાઓની સ્ત્રી હમેશ થાયછે.

૧૦૫. જેનાં પગનાં તળામાં તર્જનીની આંગળી સુધી સલંગ એક સરખી રેસા આડી વ. ઉભી જાયછે તેના પેહેલા લગ્ન થઈ બરથારને પ્રીતીકારક થાય છે.

૧૦૬. જેનાં પગની ક્રિત્તિકા આંગળી ભૂમી ઉપર સ્પર્શ કરતી નથી, તે પોતાના બરથારને ઘાત કરીને બીજાના સાથે નીકળી જશે.

૧૦૭. જેનાં પગની અનામીકા, આંગળી નહાની છે તે કલહવાળી જાણવી. અંગુઠાનાં કરતાં જેની તરજની મોટી હોય તે સ્ત્રી કુમારી હોય તો પણ જરૂર કર્મ કરેછે.

૧૦૮. જેનાં પગની ધુટી સમાન છે, તે નહારા સ્વભાવની હોય. જેની ધુટી બહુ મોટી હોય તે વંધ્યા જાણવી.

૧૦૯. જેની લાંબી ધુટી હોય તે કુખી હેય છે. સમ ધુટી વાળી સારી રહે છે. અને પગની પેડી (ગુદ્) જેની પાડા જેવી છે તે બંધનને પામે છે. જેની પંગની પેડી ઘેરી હોય છે તે બરધારને ધણું સુખ આપે છે.

૧૧૦. મોટા અને વળી પાસે પાસે ચીકણા વાળ રહીત જેના હાથ છે, તે સ્ત્રી ધણીજ પુત્રથી જ જાણવી. પેદુ ઉપર કેડ ઉપર જે સ્ત્રીને રેશા હોય તે નીરંત જાણવી.

૧૧૧. જે સ્ત્રીનું પેદુ મોટું તથા માંથાના કેશ મોટા અને કાળા હોય તે સ્ત્રી બાળ્યવાન જાણવી.

૧૧૨. કાચખા જેવી જેની પીઠ છે અને થોડુ તથા સ્વાદીષ્ટ જેનું બોજન છે તે ધન ધાન્યવંતી તથા પુત્રવંતી થાય છે.

૧૧૩. માંઝિસ રહીત લાંબુ શુઝક તથા ધણી નસ હોય એવી જેની યોની છે તે કુખ અને દારીદ્ર પામે છે, તથા કુબાળ્યવાન હોય છે.

૧૧૪. ઊંચું અને જેનું વલણ યોનીનું દક્ષણ તરફ હોય છે તે સ્ત્રીને ફરજન ધણા થાય છે.

૧૧૫. ડાબી બાજુ તરફ જેના બગનું વલણ હોય છે તે કન્યા ધણી જણે છે. જે યોનીના મરતક ઉપર આવર્તક (વર્તુ-લાકાર બમરો) હોય તે પુત્ર તથા ધન ધાન્યથી પુકત હોય છે.

૧૧૬. કાચખાની પીઠ જેવી, તથા હાથીના ખાંધ જેવી, જેના બગની ઉચાઈ તથા વાળ ઘોડા ઉગેલ હોય, જેના ગર્ભસ્થાનની જગા અતી સંકોચ ઉપર હોય, વર્ણુ લાલ તથા પદ્મ વર્ણુ હોય તે શુભ ફળને આપે છે.

૧૧૭. ફીકા રંગની જેની યોની તેની સાથે ગધેડા જેવા જ ના વાળ મુઠો અને બેઠંઠી જેની ગર્ભસ્થાનની જગા ઘાડી જેવી જેની ઓડી સમ નહીં એવી યોની ડાહ્યા મૂરખોએ નીચિદ્ધ ગણેલી છે.

૧૧૮. ગંભીર નાભી ને સ્ત્રીને હોય તે પુરુષને સ્ત્રી ધણી પ્રીય હોય છે.

૧૧૯. પદ્માકાર કટી ને સ્ત્રીની છે તથા સમકટી ને સ્ત્રીની છે અને માંઝસથી બરપુર અને ચીકણી કટી નેની છે અને ઊંચી કટી ને સ્ત્રીની છે તે ધણી સારી જાણવી.

૧૨૦. જેનાં શ્વેત સુધડ દ્રઢ હોય મોટા અને ગોળ હોય, એવી સ્ત્રી વંશને વધારવાવાળી જાણવી.

૧૨૧. ઊંચી નેની પીઠ છે તે દાસી જાણવી અને ને સ્ત્રીના પીઠના કકડા થતા હોય તે પણ દાસી જાણવી.

૧૨૨. દોહણા જેવી નેની પીઠ છે તે પતીને નાશ કરવા વાળી જાણવી અને શરીરને વંશિ જેને નસો વધારે જણાય તે પણ કુખ્યથી બરપુર સમજવી.

૧૨૩. પદ્મ પત્ર જેવા ને સ્ત્રીના હોય છે, નરમ, છે, લાલ છે, એવા ને સ્ત્રીના હોય હોય તે બાગ્યશાળી હોય આકૃત કાંઈ દીવસ આવે નહીં અને પુત્રવંતી હોય છે.

૧૨૪. જેનું જાળવું ચેત છે તે જળમાં મૃત્યુ પામશે અને તાળવું માંસથી બરપુર હોય તે ધન રહીત હોય છે અને જેનું તાળવું શામ હોય તે કલહ પ્રીય જાણવી, ચેત તાળવા વાળી દાસી હોય કાળા તાળવા વાળી કુખી હોય છે.

૧૨૫. નેની જાંઘ લીલા રંગ વાળી હોય તે જોગણ થશે, ને સ્ત્રી મધ્યમ કદની હોય તે ઠીક કેહેવાય છે.

૧૨૬. દીર્ઘ નેના નાકનો ઐશ્ય છે, તે હમિય સ્ત્રી કોપાયમાન હોય છે. જેનું નાક નહાતું છેક હોય, તે સ્ત્રી દાસપણું કરે છે. અને નેની નાશીકા ચપટી હોય છે, તે સ્ત્રી વિધવાપણું બોગવે છે. સમ અને સુશોભીત નાકની સ્ત્રી ઉત્તમ ગણેલી છે.

૧૨૭. પીળાં નેનાં નેત્ર છે, તે ધનવંત અને સુખી સ્ત્રી હોય છે. અને ને લાલ, વ. કાળાશ, વ. ચેત, નેત્રવાળી સ્ત્રી અશુભ ગણેલી છે.

૧૨૮. જેનું ઉદર, લલાટ, બગ, પુષ્કળ ચોડુ હોય તે પોતાના ૧ દીઝેર, ૨ સસરો અને ૩ પત્નીને મારનાર ગણેલી છે. બગથી ભરથાર હણાય છે, ઉદરથી દીઝેર હણાય છે, લલાટથી સસરાને હણે છે. આવી કન્યાને વરવી ન જોઈએ.

૧૨૯. જેનું ત્રણ આંગળનું કપાળ છે, નસ તથા રોમથી વિવર્ણિત છે. નિરમળ છે, સાફ અને સમ છે, તે સ્ત્રી આપુશ્યવાળી સુખી અને ધનવંત જાણવી.

૧૩૦. માથાના જાડા જેના વાળ છે, તે પત્નીને હણવાવાળી જેના વાળ પીળા રંગના છે, તે પણ નેષ્ટ છે. તેમજ ટુંકા વાળવાળી પણ સારી ન જાણવી.

૧૩૧. હરણના જેવી જેની ગર્દન, જાંઘ, તથા પેટ, તે દાસી કુળમાં જન્મી હોય તો પણ રાજ્યપત્ની થશેજ.

૧૩૨. હીણ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી હોય અને જે લક્ષણથી યુક્ત હોય તો તે રાજપત્ની થશેજ આવી સ્ત્રી મેળવવાને શાસ્ત્ર જાણુકારે પુરૂષે યોજના કાઢે જગાડવાને બને તેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૧૩૩. સ્ત્રીનાં લાલ નેત્ર ગર્દન જેની મોઢાટી હોડ લાંબા વિકત મુખ અને પગ જેના ખરાબ વ. અડકડા અને ભેડોળ એવી સ્ત્રી મળેલી હોય તો તેને ઉદયોગ કરીને પણ છોડવી જોઈએ.

૧૩૪. હંસના જેવો જે સ્ત્રીનો શબ્દ છે, મેઘના જેવો વર્ણ છે અને દીર્ઘ જેનાં નેત્ર છે, એવી સ્ત્રી જેના ઘરમાં જાય, ત્યાં સુખની વૃદ્ધી જાણવી.

૧૩૫. જેના કપાળમાં ઉજ્જવળ અને લીલો ટીલક વ. ચિહ્ન જણાય તે ધનધાન્ય યુક્ત થઈને પાંચ પુત્રને જાણે છે.

૧૩૬. હંસના જેવો જેનો શબ્દ છે ને મેઘવર્ણ જે કન્યા છે તે આઠ પુત્ર તથા ધર્મ અને સૌભાગ્યવાળી જાણવી.

૧૩૭. દડકા જેવી જેની મૂખ હોય તે એક પુત્રને જાણે તો પણ તે રાજ થાય.

૧૩૮. કઉવચનાં જેવો, કોકીલ જેવો, ચક્રવાકના જેવો જેનો સ્વર છે; તે સ્ત્રી સુવર્ણ અને ધંત ધાત્વની વધારવા વાળી હોય છે.

૧૩૯. ચંદ્ર કાન્તિ જેવું જેનું મુખ છે, અને નાશીકા જેની સુસ્પર્શ છે; અને બમર (આંખ ઉપરની) જેની ચંદ્રાકાર હોય, તે સ્ત્રી ઘણું સુખ ભોગ ભોગવવા વાળી હોય છે.

૧૪૦. જે સ્ત્રીનાં નખ ઉપર કમળ પત્રની માફક લાક્ષી હોય, અને આંગળી તથા હાથ જેનાં નરમ છે; તે કન્યા નીરંતર સુખને પામે છે.

૧૪૧. જેની નંગ વર્તુળાકાર અને એક એક રોમથી છીદ્રમા બરેપૂરે હોય તો તે ધન ધાત્વવંતી અને સુખી હોય છે.

૧૪૨. જેનું શરીર નીલ, કમલવર્ણ, તથા તેની સાથે પીંગટ નેત્ર છે, તે સુવર્ણ, રૂપું, અને રત્નથી બરેપૂરે રહે છે; એ નીઃસંશય જાણ્યું.

૧૪૩. ચંપ, કુત, ચંદ્ર, એવા જે સ્ત્રીના દાંત છે; તે લક્ષ્મી ભોગી જાણવી, તેને શરીરમાં માંઉસ કોઈ વખતે વધશે પરંતુ તે કલ્યાણકારી ગણેલી નથી.

૧૪૪. જેની પગની આંગળી મધ્યમાં અંગુઠાથી વધેલી છે, તે પોતાના ઘણી સાથે પ્રીતી ન કરતાં પર પુરુષથી પ્રિતિ પાંધશે.

૧૪૫. જેની નાશીકા અત્યંત દાર્ઘ હોવાથી, નાઝું જોવાથી, પૃથ્વી ઉપર સ્પર્શ ન કરે તો, તે, બે પુરુષ છોડી ત્રીજો બરથાર કરશે.

૧૪૬. શરીરની રોમ પંક્તી નરમ નીરધ્રુમ હોય તો તે સુખથી સંપન્ન થઇને ધનવંત પતીને મળે આઠ પૂત જણે એક કન્યા જણે.

૧૪૭. ત્રણ ચક્ર; ૧ લલાટ, ૨ કટી, ૩ ઉદર, એ સ્થાને હોય તો તે ૧ દીએર, ૨ સસરા, અને ૩ પતીને બક્ષણ કરનારી સ્ત્રી જાણવી.

૧૪૮. પીઠ ઉપર જે ત્રણ ચક્ર હોય તો તે સ્ત્રી ઘણી જ કલ્યાણકારી જાણવી.

૧૪૯. જેનાં જંગમમાં વાળ ઘણાં હોય અને મુખ વિકાળ હોય તો તે સ્ત્રી પોતાના ઘણીને જલદી ખાશે.

૧૫૦. જે સ્ત્રીને પગની પેડીમાં નીમાળા હોય, તે વળી જો કુકર જેવા હોય, અને તે જો સુસ્વરૂપ હોય, રાજ કુળમાં જન્મી હોય, તો પણ તે દાસી થશેજ.

૧૫૧. કાગડા જેવી જે સ્ત્રીની જાંઘ, અને કુકરના જેવા જેના વાળ હોય છે; તેનો પતી કુખથી બરપુર હોય છે.

૧૫૨. જે સ્ત્રી ચાલે તે વેળા તેની કમર કીટ કીટ અવાજ કરે તે પતીને અશુભ જાણવી.

૧૫૩. જે સ્ત્રીના મોહોનો વાસ છઠ્ઠુંદર, મઝ, અને નોળી. આ, જેવો છે; તેને એકદમ વર્જવી.

૧૫૪. જે સ્ત્રીની વાણી ઉગ્ર છે, સર્વાંગ જગાએ રોમથી બરપુર છે; અને વળી પગ જેનાં રથુળ છે, તેવી સ્ત્રી દાસી કહેવાય. એવી કન્યા સાથે વિવાહ ડાહ્યા પુરવે કરવો નહીં.

૧૫૫. જે સ્ત્રીનાં હૃદયમાં લાલ તલ હોય, અને તેવુંજ બીજાં કાંઈ શુભાશુભ હૃદયને વિષે લાંછન હોય, તો તે શાબન જાણવું અને તે સ્ત્રી વિત્ત તથા સન્માનથી બરપુર હોઈ પોતાના સ્વામીને વશ કરે છે.

૧૫૬. આવા ચિન્હવાળી સ્ત્રી ત્રણ પુત્ર તથા ચાર કન્યા પોતાની ઉમરે ઉત્પન્ન કરે છે.

૧૫૭. સ્ત્રીના હૃદયને વિષે જો કાળો તલ હોય તો તે વેહેલીજ વિધવા થાય છે, અને અતિ દુઃખને પામે છે.

૧૫૮. નાભીને વિષે ગોળ કુંદોરા માફક લીટી હોય, તો તે સ્ત્રી ધણીજ ભાગ્યશાળી હોય, એટલુંજ નહીં, પણ પતી રાજ્યમાન હોય છે.

૧૫૯. જેની યોની વડે પત્ર જેવી હોય, તે નારી ધણી સૌભાગ્યવતી હોય પણ પૂર્ણ મણીબંધ હોય તો (હાથે પુરવેને મણીબંધ રેશા હોય છે તેવી સ્ત્રીને કમરે રેશા હોય છે.

૧૬૦. યોનીની ઉપર લાલ કુંકુ જેવો તલ હોય, તો, અથવા યોનીની દક્ષણ બાગે તલ હોય, તો, તે વધારે સુખ રૂપ જાણવું.

૧૬૧. જે સ્ત્રીના પગમાં ધ્વજન, છત્ર, મુસળ, અંકૂશ, એવી રેશા હોય તેને પતી વિદ્વાન મળશે.

૧૬૨. જોના પગ ઉપર, અને મસ્તક ઉપર, તથા છાતીએ નીલવર્ણ લાંછન છે; તે સ્ત્રી ભાગ્યવાન નીવડેલ.

૧૬૩. ગોળ, ઘણા કઠીણ નહીં, કોઠના આકાર જેવાં અને માંડિસથી યુક્ત, એવાં જે સ્ત્રીનાં સ્તનછે, તે સ્ત્રી સુખવાળી જાણવી.

૧૬૪. સ્ત્રીનાં સ્તનની વચ્ચે બાગે એટલે હૃદયને વિષે લાલ લાંછન હોય તે ઘણી કૂળવર્ધક તથા સુખી જાણવી.

૧૬૫. જે સ્ત્રીનાં વર્ષની ગંધ ધાન્ય જેવી છે, વ. જેને ગંધ નથી, તેવી સ્ત્રીને વર્જ કરવી.

૧૬૬. ક્ષીરનાં જેવા જેના વર્ષનો ગંધ છે, તથા ખારના જેવા જેના વર્ષનો ગંધ છે, તે સ્ત્રીને પણ વર્જવી જોઈએ.

૧૬૭. આવી ગંધની પરીક્ષા ગોમુત્ર, વ. હડતાળ લગાવવાથી તેનું સ્પષ્ટિકરણ થાય છે. તેમાં જો દૂધ ગંધ નિકળે તો તેવી સ્ત્રીને ત્યાગ કરવી.

૧૬૮. ચંપા, અશ્ણાક, એનાં પુષ્પ જેવી જે સ્ત્રીની ગંધ હોય તે નિત્ય પોતાના ઘણીને શુભ ફળ આપે છે.

૧૬૯. અન્ય જન્મમાં પુરૂષ, વ. સ્ત્રીએ કરેલા કર્મની ગ્રંથી. કા ઉપરથી આતા શુભ, વ. અશુભ ચિન્હો શરીરમાં દાખલ થઈ તેવા ફળને પામે છે; અને તેવું ફળ ભાગવે છે. એની ખૂબી માત્ર અનુભવી જનો લઈ શકે છે, તેનો પરતાવો અસાધ્ય થઈ ધર્ષા કરે છે એ બર્થ છે.

૧૭૦. ઢીચણ જેનાં મોહોટાં છે, શાયજ જેની મોટી છે, અને દાંત જેનાં બરાબર હોય, જંગ જેની મોટી, ને સુંદર, ચિકાશવાળા જેનાં કેશ છે તેનો બરથાર રાજ થાય છે, તથા પૂત્રવાન થાય છે.

૧૭૧. જેનાં પગ હાથીની સુંદર જેવા, અને સ્તન છે તે હાથીના ગંડસ્થળ જેવાં હોય, અને વડના પાંતરા જેવું જેનું બગ છે.—

૧૭૨. ઢગરા, લલાટ, કાચખાના જેવાં જોયા છે, ગુહસ્થાને, કમરે જેને મણીખંડ રેશા હોય તેને અયાગ દ્રવ્ય તથા સુખ મળેજ.

૧૭૩. પીળા જેનાં ડોળા હોય, સાયજ જેની જાડી હોય

અને પુરૂષના જેવો અવાજ, મોઢો ઉપર મુછ જેવા વાળ, ગવિડાના જેવો સ્વર, મોઠી જેની જંગા, ઊંચા જેનાં કેશ, લુખા જેનાં નેત્ર, વિકાળ જેનું મોઢોડું એવી સ્ત્રી અતિ દીન તથા દુખી જાણવી.

૧૭૪. સુકું જેનું શરીર હોય, બવા જેનાં મળી ગએલા હોય, અને સ્તન જેનાં વિશાળ હોય, એવી કન્યા કોઈ વખત સુખ આપનાર નથીજ.

૧૭૫. જે સ્ત્રીની નિદ્રા અલ્પ, ભોજન સ્વલ્પ, પાતળું શરીર, વાળ મુળેજ શરીર ઉપર નહીં, તે શુભ જાણવી.

૧૭૬. લાલ જેની જીભ, હરણ જેવી જેની આંખ, પેટ જેનું પાતળું, અને હાથી, તથા નાગના, જેવી જેની ચાલ, એવી સ્ત્રી લક્ષણવાળી ધણીજ ઉત્તમ ગણેલી છે.

૧૭૭. બીજાને અનુકુળ થવાવાળી, હર્ષેશ લડવું પ્રશન કરવાળી, પોતાના સ્વાર્થની વાતો કરવાવાળી, ધણું રોવાવાળી, સાત ઘરમાં પ્રવેશ કરવા વાળી, એવી ભાર્યા, જે દશ પુત્ર પુત્રી હોય તો પણ તેને તજ દેવી જોઈએ.

૧૭૮. જેનાં લાંબા સ્તન તથા હાથ હોય, એવી સ્ત્રી કોઈ વખતે બીજો પતી કરશેજ.

૧૭૯. ૧ વદી, ૨ કૂળ અને ૩ દેવી, એ ત્રણ નામની કન્યા પોતાના પતીનું ભક્ષણ કરશે. ૪ તિર્યં, ૫ શ્વસ, નામની કન્યાનું સુખ ન જોવું.

૧૮૦. આ શાસ્ત્ર જાણનાર સંસારના સુખનું મુળ છે. એ લક્ષણ અને અપલક્ષણ જાણવાથી કુળની વૃદ્ધી, યશ, અને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાયછે.

ઇતિ સામુદ્રિક શાસ્ત્ર સમાપ્ત.

इश्वर निर्णय विचार.

માહારા મનમાં ઘણા દિવસથી એક હેતુ મુસ્તકીન વિચારે હસેલો હતો, અને જે અદ્યાપિ સિદ્ધાંત રૂપે થઈ મને આતરી આપે છે, તે માહારા બાઈઓ આગળ દરસાવવો; હેવા હેતુથી આ મૂલ્ય લખાણ કરવાને જે હિમત બીડી છે. માહારામાં ઘણા પ્ર-કારના ગુણ દોષો માઇક વેહેવારને લીધે રહેલા છે. તે તરફ માહારા સચેતન બાઈઓએ લક્ષમાં ન લેતાં યુદ્ધિથી વાસ્તવિક મનન કરવાને હું બલામણ કહું છું, તે તરફ સંપૂર્ણ દેહાભિમાન છોડી લક્ષ આપવાને ચુકસો નહીં; તો મને આશા છે કે સર્વનું કૃતાર્ય સેજવારમાં થયેજ થશે.

આ વિષય ખાતત, વિષયુખાવા ખંભચારીનામના, એક પંડી-તે પોતાના વિચાર સદસત્ ખતાવી આ દુનીઆમાં અમર નામ મુકી હ'શ્વરના ચર્ણુ કમળને વિષે ગયા; એમ જ્યાંસુધી બીજી તર-ફથી તેઓના કૃત્વની કાળાશ નજર નથી આવતી ત્યાં સુધી મને માનવાને તથા સર્વ જ્ઞાનીઓને કારણુજ છે.

હાલના પ્રસંગમાં સ્વામી દયાનંદે પોતાના વિચાર હ'શ્વર સંજ-ધી ખતાવી લોકોના દીલ ફેરવવાને પોતાની શક્તિ કામે લગાડી છે. ઉપલા ખંભચારીને નજર જોવામાં નહીં આવેલા, તેથી તેઉનાં વા-સ્તવિક બાહીરના લક્ષણો વિષે મારાથી ઊંડાણુ જવાયું નથી. પણુ બાહારના લક્ષણુ ખાતત ગુણ દોષ જોવાનો માહારો વિચાર તદન છેજ નહીં. એટલે તેક ખંભચારીને જોયા હોત તોપણુ આ પ્રસંગે મને નિરર્થકજ હતું.

હવે સ્વામી દયાનંદજીના વિષે માહારા મનમાં કોઈ પ્રકારનો વિચાર લાવવો જોઈએ, કેમકે, તેઉની પ્રકૃતી, અને ચેહેરો, તથા તેઉનાં સદસત્ વિચાર હ'શ્વર જ્ઞાન સંબંધી જે જોવામાં આવ્યા તે ઉપરથી કાંઈ કહેવાને બાધ નથી. ઘણી દલગીરીની સાથે મારે આ પ્રસંગે લોકોના દીલમાં આ વાત હસાવવાની જરૂર પડેછે કે, મને સંસ્કૃત બાધાનું પૂર્ણ જ્ઞાન ન હોવાથી તેઓના સંસ્કૃત જ્ઞાન

વધે હું કાંઈ પણ અભિપ્રાય આપી શકતો નથી. પરંતુ મુર્તિપુજન ખડતળ ખાખત તેઓના વિચાર દેશમાં એકસંપ, સર્વ પ્રાણી માત્રને ભાંડુ માફક ગણવા, પુરુષાર્થ કરવું, અને હિંદુસ્થાનની ગએલી લક્ષ્મીને પાછી મેળવવી, એ ખાખત જે ધર્મના શૈલીરાખી બાધ કરવાનો જે જીરસો તેને શાખાસી આપતાં લોકોના મનમાં નીચ કપટપણે અથવા પોતાના મનનાં બાવાર્યને ખુલી રીતે પ્રગટ કરી સર્વ પ્રાણી માત્રની રૂચો એક સરખી પોતાના તરફ ખેંચવી. એ ખાખત તેઓ પછાત હતા, એમ માનવાને તો ખરેખર કારણ હતુંજ. તે ખાખત દેશીમિત્ર અને પંચદાડના ગ્રધડા ઉપરથી રૂપજ માલમ પડેછે. તો જ્યાં સત્યતા છે, વિચાર છે, દયા છે, ક્ષમા છે, ધૈર્ય છે, બુદ્ધિની ઐશ્વર્યતા છે, ઇત્યાદી જે ગુણોની ઈશ્વર સંબંધી વિચારમાં ગુખ્યત્વે જરૂર છે; તે જો એક પાપો મળજીત કરી લોકોના તરફ પોતાની વૈખરી ફેલાવી હોત, તો, બેશક બધા લોકો શાખાસી અને ખુશાલીના પોકાર મારતજ, એમાં કાંઈ સંશય નથી. તેમ થયું હોય એમ ન જણાવવાથી ભિન્નતત પ્રાપ્ત થઈ એક બખેડાનો માફક એઉનું ઉચ્ચારવું થઈ ચડ્યું, એ જરા શોકારક બીના છે. મારાથી અરૂચી બરેહું કથનતો નહોજ યાય. પણ જ્યારે મને જે ઠેકાણે જે શબ્દોને ઓડવવાને સર્વ સંમતીના જ્ઞાનની જ્યાં જરૂર છે. તેવે ઠેકાણે હું એકલો પોતાની બુદ્ધિ કેટલી દોડાવી શકીય તેહનો ક્યાસ કરવાને હું જ્યારે બેશું છું; તારે વિચાર રૂપજ યાય છે, કે હ.

માણસની ત્રણ પ્રકારની બુદ્ધિની તુલના જ્ઞાનીઓ કરી ગયા છે. મુસલામ, તૈલામ, કુશામ, અને તેમાં હાલમાં અર્વાચીન લોકોમાં વિશેષ કરી મુસલામબુદ્ધિ પ્રાધાન્ય રૂપે દેહમાં વસેલી છે. તેથી કદાચ મારા લખાણના દરમને સમજી મનન કરવાને વિલંબ લાગશેજ. તથાપી અભ્યાસે કરી તેનો નાશ થઈ ઉતરોતર જ્ઞાન થશેજ. મુસલામ બુદ્ધિનું જવું થવાથી તરતજ તૈલામ બુદ્ધિનો પ્રવેશ થશે, તેનું લોપ થવા પછી કુશામ બુદ્ધિનું આવવું શેહજ થશે. હવે મુસલામ બુદ્ધિ તે કોને કેહેવી, તે ખાખત સમજવું છું, તૈલામ

બુદ્ધિ કોને કેહેવી, અને કુશાગ્ર બુદ્ધિ કોને કેહેવી, તેનું વર્ણન મુખ્યત્વે-
સર કરી હું અલ્પમતીનો પામર માયાના વિસ્તિર્ણુ અને અપાર સ-
મુદ્રમાંથી કુખતા સર્વ પ્રાણી માત્રને સમજીતી આપી પાર કહાડવાને
જે હીમત મેં બીડીઝી, તે અગર જે ધણી કુધંટ છે, તો પણ
વારંવાર મનન થવાથી વિશ્વંબાવા, દયાનંદ, અને હું તાર્પશંકર,
એ ત્રણેના વિચારની તુલના કરી પોતાની ઉપરના ત્રણ પ્રકારની
બુદ્ધિમાંથી જેને જે વિચાર સાથે રહે, તેમાં સમાવી તેનો ક્યાસ
કરવાથી, મને ઝટ માલમ પડ્યોજ કે, આટલાએને આ વાત રચી
છે. મને કોઈ કેહેશે કે મારી ચંચળ બુદ્ધિ કુશાગ્ર ધર્મ ગઈ છે; તો
હું સમજી જાઉં કે મહારા વિચાર બુદ્ધિની સાહેતાથી તેનાં
અંતઃકરણને રચ્યા છે.

મારા અગાડીના લખાણમાં સર્વ કરતાં, મેં બુદ્ધિનો આ દે
હ, અને આત્માનો, મુખ્ય પ્રધાન કરેલો છે. તેથી બુદ્ધિજ મારો
ઈશ્વરમિત્ર, બંધુ, અથવા અર્ધાગના જે ગણો તે, તેજ; સર્વોપરી
અતિ પ્રિય, અને રૂળ દાતા છે. વારંવાર ખૂબ શાસ્ય કરવાને વિદ્વાન
અને જ્ઞાનીના પદાંબુજ આગળ મારી અલ્પ મતિની વૈખરી ચબ્દ-
ની રચના સાથે મુકવાને અવિવેક કરું. તે માફ કરશોજ કરશો.

મુસલાયવુદ્ધિ—એટલે જે પ્રમાણે ભાત ખાંડવાનું મુસળું
અણીએ જડુ રહેછે, તે પ્રમાણે જેની બુદ્ધિમાં જડાસ રહેલી છે તે.

તૈલાયવુદ્ધિ—એટલે જેની બુદ્ધિ તેલની માફક પસરી
સર્વને તપાસી શકેછે, તથા તેમાં પ્રવેશ કરી શકેછે તે.

કુશાગ્રવુદ્ધિ—એટલે દર્બનાં અગ્ર ભાગના જેવા નાજુક
ભાગમાં, જેની બુદ્ધિ પેહિયા સ્થિરત્વ રહી શકેછે તે.

આ પ્રમાણે બુદ્ધિને રહેવાને પંચતત્ત્વના પુતળામાં રચાનોછે.
તે સ્થાનોમાંથી બુદ્ધિ વારંવાર નીકળે છે, તથા પેસેછે. તે કુચવતારી
જે આપણી વૃત્તિ, બુદ્ધિ, ધર્માદિ હરેક નામ, દેશ, અને સમજથી
આ બુચર મનુષ્યે માની લીધેલા છે, તે વિષે હું બોલીશ.

આપણા હીંદુસ્થાનની આગળ હાલમાં ચાર ધર્મના સોળેની

શ્રેણી નજર આવેછે, એટલે ૧ હિંદુ, ૨ પારસી, ૩ મુસલમાન, ૪ અંગ્રેજ, તો તેઓ પણ આ મતને વિરુદ્ધ પડશે એમ મને તો લાગતું નથી. પરંતુ એમ કરતાં તેઓને નહીં રહે તો તેઓમાં મત ભિન્ન એક મોહાટું કારણ હશેજ, બાકી દરેક સ્ત્રાની દરેક ધર્મના સ્વીકાર કર્યા વગર રહેશેજ નહીં.

હિંદુલોકોના વિદ્વાન ધર્મગુરુ, પારસીના કેટલાએક મોખેદ, મુસલમાન લોકોના શૈયદ, અને અવલિઆ લોકો, અંગ્રેજના પાદરીઓસાથે, જુદે જુદે પ્રસંગે મારે ખેસવું થઈ દુરસદના વખતમાં ધર્મબાબત અને હિંદુ સંમંધી સ્ત્રાન મેળવવાની ઉત્કંઠાથી, મે, ઘણા લાંબા વખત કાલાડેલો તેમાં તેહના ધર્મનો વાસ્તવીક દરજ્જા મને જ મળેલો છે. તેની રોચ સર્વની સરખીજ છે, એમ મહેને બાધિત થવાથી, આ લખાણ કરવાને મે માથે લીધુંછે. તો હિંદુપાસે માગું છું કે, દરેક મનુષ્ય ઉપર, અને હિંદુ લીલા ઉપર મારી વૈરી જુદીનો ફલાવો ન થતાં મિત્રત્વ જુદી પ્રાપ્ત થઈ માહારા લખાણને આરંભવાનું મને સુજ્ઞે. એટલે હું કતાર્થ થયો, એમ માનીશ અને તેમ થાઓ. તથાસ્તુ.

પ્રશ્ન ૧ લો.

આ જગતનો પેદા કરનાર કોણ
અને કેવો છે?

જવાબ.

આ જગતનો પેદા કરનાર એક હિંદુ છે. એ હિંદુને ઓળખવાને માણસમાં વિવેક, બુદ્ધિ, મન, ચિત્ત, એ ચાર પ્રકારનો આ દેહમાં વાસો છે, તેણે કરીને ઝટ માલમ પડી આવે છે કે, આ જગતનો ઉત્પન્ન કરનાર કોઈ પણ છેજ.

વિવેક કરીને વિચાર સૂઝ પડે છે. અને વિવેક વાળો વિચાર સર્વત્ર રીતે સત્ય અને શ્વેત છે. માટે વિવેકમાં એક ગુણ જુદી હ-

શ્વરને ઓળખવાની રહેલી છે. આથી લોકમાં અને જગત કર્તાના મહિમાને આનંદની સાથે વિચારવામાં લેવા તે સર્વોપરી સાધન છે. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, લોકોમાં પ્રતિષ્ઠિત તે સર્વ પ્રભાંડમાં માનને પાત્ર છેજ.

બુદ્ધિ-આનો અર્થ બોધ કરવો અને બોધ થવો એ જ છે. હવે બોધ કરવામાં અને બોધ થવામાં મન, ચિત્ત, વિવેક, એનો પણ અપ છે. માટે બુદ્ધિના જે એ ઉપર પણ ભાગ બતાવેલા છે, તે, એટલે મુસલાય, તૈલાય, અને કુશાય. તેમાં મુસલાયમાં રથુલ દેહ, રથુલ વિચાર, રથુલ મન, રથુલ વિવેક, રથુલ ચિંતન કરવાથી તેનું પરિણામ રથુલ નીપજે, જેથી કાર્ય કારણમાં પણ તેવુંજ રથુલ ત્વ પાછું આવે છે. માટે બુદ્ધિનું જેવું વધવું, ઘટવું તેજ પ્રમાણે સર્વ અનુચરો અથવા સાક્ષકારોનું વર્તવું; અને તેનું છેવટ પણ તેવુંજ ક્ષણ દાતા જાણવું. માટે જ્ઞાનીઓએ મુસલાયબુદ્ધિના વિચાર વાળા પુરુષને ન્યૂન ગણેલા છે. તેને આ લખાણ અને ચર્મ ચક્ષુના દ્રષ્ટિત લોકોને આનું દૃશ્ય ધ્યાનમાં ઉતરવું મુશ્કેલ છે. કાંઈ માણસ ક્રમ અકલના હોય તો કેહેવામાં આવે છે કે, આ કેવો મુસળ જેવો છે. કે એને કાંઈ સમજ પડતી નથી. તૈલાય બુદ્ધિમાં એક આ ઉપર બતાવેલા સાથે મુકાબલો કરતાં જરા વધારે ચમત્કૃતી રહેલી છે; એટલે બુદ્ધિમાં પ્રવેશ કરવાની સત્તા, જેમ તેજ પસંરી જઈ અંદરના દૃશ્યને સમજી શકી કાંઈક સહેજ વાસો કરી કાર્ય કહાડી લે છે; તેમ તૈલાયબુદ્ધિ કરી શકે છે. પણ તેમાં સંપૂર્ણ સ્થિતિ રહેતી નથી, તથાપિ મુસલાય બુદ્ધિના લોકોને સારી રીતે ઓળખી શકે છે. તૈલાય બુદ્ધિવાળાનું મન, ચિત્ત, અને વિવેક, ઘણાં ચંચળ રહે છે, અને તેથી આ લોકમાં તેને લોકો ચંચળ બુદ્ધિના નામથી ઉપમા આપે છે. તેનું આ લોકોમાં અને પરલોકમાં ચંચળપણું પ્રાપ્ત થાય છે, શીવાય વધારે કાંઈ લાભ મળતો હોય એમ મનેતો લાગતું નથી.

હવે કુશાય બુદ્ધિ વિષે થોડું એક વર્ણન કરું છો. કુશાય બુદ્ધિને

મેળવવાને મુસલાત્ર બુદ્ધિ દરેક માણસને ગ્રહણ કરવી પડે છે. ત્યારબાદ તેલાત્ર બુદ્ધિએ જાય છે, અને છેવટ હિંદુ કૃપાએથી કુશાત્ર બુદ્ધિને પોહાયે છે. અનેને ઓળંગ્યાબાદ અભ્યાસે કરીને કુશાત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં મન, વિવેક, બુદ્ધિ, ચિત્ત, એ ત્રણ કુશાત્ર થયા એટલે તેમાંથી સંત્ય, આનંદ, પરમાર્થ, અને આત્મ દર્શણ થવાને લાયક થાય છે. પછી તેને નાપકલંક, નિર્લાભ, નીરાભિમાન, અને નિર્વેર વિગેરે જે ગુણો તેથી બરપુર થઈ, આ જગતનો પેદા કરનાર કોઈ છે, એમ સિદ્ધ થઈ હમેશાં મગ્ન માં રહે છે. એ સિદ્ધાંતને સાર લોકોમાં એમ કહેતી ચાલી છે કે “જિજ્ઞેષાયા ઇન્દ્રેણુપાયા” મતલબ જેણે આ બુદ્ધિથી હિંદુને ઓળખ્યા છે. તે બીજાને સમજાવી શકવાને શક્તિમાનતો થયે; પરંતુ તેના ખરા રૂપને ઓળખવાને બીજાની બુદ્ધિ બ્યાંસુધી કુશાત્ર થઈ નથી, ત્યાંસુધી તે માનવાનોજ નહીં માટે વેદ પુરાણ શાસ્ત્ર હતાદીકમાં જે જે દાખલાઓ અને હિંદુના ગુણ અને સ્વરૂપ વિષે અગાડીના મહાન પંડીતો જે, જે, નિરૂપણ કરી ગયા છે; તે પોતાની કુશાત્ર બુદ્ધિના જોરથી આત્મ દર્શણક લોકોના જ્ઞાને થએલું છે; તે હાલ રચવું અશક્ય છે. તે સિદ્ધ છે. તો તેથી સર્વને ટુંકાણમાં એટલુંજ બતાવું છજી કે, જેમ માના પેટમાંથી બાપની કૃપાવડે પૂત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે; તેમ (બ્રહ્મ) હિંદુની કૃપાએ કરીને માયામાં આ બ્રહ્મ રૂપી જીવ ધાવે છે, તે ધાવતો બંધ થઈ બાપના શ્રોત્રમાં એટલે બાપને ઓળખવાની તજવીજ અને તેના પેપારમાં પડ્યે. એટલે હિંદુર કેવો છે; તેનું જ્ઞાન પોત પોતાની મેજેજ બુદ્ધિની સાક્ષતાથી થયેજ. આ જગતનો ઉત્પત્ત કરનાર છે; એમ ખાતરી થયે. તેને તે જ્ઞેશ અને બવસાગરના ફેરામાંથી ટળ્યે. એ સિદ્ધ અનુભવ આત્મ પ્રતિતીથી થયે એટલે બોલવું તરત બંધ થયે.

માણસ માત્રનું પુરુષાર્થ પુરૂષને ઓળખવો એ છે. પણ માને ઓળખવી એ નથી. માટે માયા માં રૂપ છે. બ્રહ્મ (હિંદુ)

બાપરૂપ છે. પુરુષ વર્ગ છે. માટે પુરુષાર્થમાં જે બાપની પ્રિતિ અને ઓળખ કરે છે તેજ પુરુષાર્થ છે. તેનો અર્થ આ માયાના કુંદમાં પડેલા લોકો હજાર કૂતરું કહાડી બુદ્ધિથી ઓગરુંદમ ભટકે છે, એ અર્થ વ. મિથ્યા છે.

મને કરીને મનન કરવું, અને બુદ્ધિથી બોધ લેવા, વિવેકે વિચારવું; અને ચીત્તલગાડીને જોવું કે, આ મેં જે મનન કર્યું છે, તે વાસ્તવિક છે કે કેમ ? મારા વિચારને કોઈ હથી તો નહીં કહાડે; અથવા જે ઠેકાણે મારે મનથી મનન કરવું છે, ત્યાં મનનવાળી વસ્તુ સ્થિતિ કરીને કાંઈ જગ્યાને દાહા તો નહીં આપે. એવું જે જોવું તેનું નામ મનન. અને મનને ઊઠાડનારી વસ્તુને ઉર્મી કહે છે. તે ઉર્મી મનનું સ્થાન છે.

ચિત્ત એટલે ચિંતવન કરવું, એટલે ધારણા શક્તિ તે જે પ્રમાણે ફકાનદારોને અનાજ વીગરે પદાર્થો તોળવાને ત્રાજવું છે.

તે પ્રમાણે બુદ્ધિ, મન, અને વિવેક એની તુલના કરવા સાહે એક ત્રાજવું છે, તેથી ચિંતવન કરનાર પદાર્થને લેવાની સાથે જો એ ચિંતવન કરનાર ત્રાજવું મજબુત દાંડી અને તેને તોળવાની બુદ્ધિ, મન, વિચાર, બરાબરે કાટલાં હોય, તો તે ચિંતવન વાસ્તવિક દેડ કરીને પહેંચે છે. આ દોડથી એટલે વિવેક, બુદ્ધિ, મન, ચિત્ત, આ ચાર જો કુશાગ્ર થાય તો ધર્મરને વિષે અનુમાન કરવાની જરૂર ના પડતાં સત્યુપ્પ ધર્મરના દર્શણ થાય છે. એ દર્શણ પણ દેવતાને દુર્લભ છે.

શ્લોક.

યત્પૂર્વવૃત્તિ નિયતં તદુત્પત્તા વપેક્ષ્યતે

તત્તસ્ય કારણં પ્રોક્તં કાર્યં મુત્પાદ્ય યસ્યયત્

અર્થ—જે પદાર્થ પહેલેથીજ હોય, અને કોઈ વસ્તુ ઉત્પન્ન થવામાં જરૂર ઉપયોગી હોય; તે પદાર્થ ઉત્પન્ન થનાર વસ્તુનું કારણ જાણવું અને તે કારણથી જે ઉત્પન્ન થાય તે કાર્ય જાણવું.

આ સર્વ પ્રમાણ ઉપરથી એમ નીઃસંધય સિદ્ધ થાય છે કે,

આ જગતનો ઉત્પન્ન કરનાર એક સર્વ શક્તિમાન ઈશ્વર છે. જે પ્રમાણે કાયદાઓથી ગુન્હાની શિક્ષા થાય છે, અને કાયદાઓ આપણે માથે રાખ્ય કરતા કોઈ છે એમ સુચવે છે. તેજ પ્રમાણે ધર્મ પુસ્તકો આપણા ઉપર સર્વોપરી સત્તા ધરાવનાર ઈશ્વર છે, એવું સુચવે છે. તેને હાલના લોકો ગલત માને છે, એ કેવું તાજુબી ઉપજાવનારું છે. માટે પોતાનો કુતર્ક કહાડી નાંખવો, એજ વધારે સર્વોપરી મત છે. એટલે ઈશ્વર પ્રથમ અને માયા તેની બનાવેલી છે. માટે તે પછાત થઈ એમ સમજવું.

જો અનાદિ માયા છે, તો બ્રહ્મ અનાદિ છે, એમ કેવું પરજ અને બંને અનાદિ હોયજ નહીં એ સ્વતઃ સિદ્ધ છે. માયા આપણી આગળ ફરે છે અને બ્રહ્મ તેમ જોવામાં આવતો નથી, તેથી એમ પણ તર્ક કરી શકવાને કારણ છે કે, વડો વડાઈ કરતો નથી. આ કેહેવત ઉપરથી તમો સર્વ તેની બનાવેલી ચીજ જોઈ શામાસી આપવાને મંડી પડો, અને પોતે તેના બનાવેલા છો; એનું જ્ઞાન ન રહેવાથી જે સ્તુતીમાં તમો પોતે પણ કર્તાના રમકડાં છો એ વાત વિસરી એક સામાન્ય વ. રાજાને જેમ કાંઈ કામ સાંજે થયું હોય, તો શામાસી આપોછો, તેમ શામાસી આપી, તમારા ખુદનો બનાવનાર તે નથી, એવી બાંતી પેસવાયા તમારો ઉદ્ધાર શીરોતે થાય, એ વિચારથી સર્વ પ્રકારે તે અલગ રહ્યો છે, એમ આપણે જુદિથી તપાસો એટલે માલુમ પડશે, કે તે દૃષ્ટિત સર્વવત્તે નથી થતો એ વાસ્તવિક છેજ.

જેમ અવેરની પરિક્ષા અવેરીજ કરી શકે છે, તેમ તેના મહિમા અને ઈર્ષણ તે જ્ઞાન રૂપ અવેરીજ માત્ર જોઈ શકે છે, તો પ્રથમ અવેરી બનવાનો વિચાર તો દીલમાં ન લેતાં, એકદમ લાલ હીરો, લીલો હીરો, એમ કરી તે હીરાની પરિક્ષા કરવી એ અવેરી વગર શી રીતે થાય ? તેમ નર્કમાં રહીને કસ્તુરીના ગુણ વિષે વિચાર બાંધવો એતો કોઈ દિવસ પણ બંધાય નહીં. આ ઉપર પણ બ્યાલ કરો.

આ માંડે લખાણ સ્વતઃ સિદ્ધ છે. તથાપિ જો કોઈને ન રૂચે તો મને સંપૂર્ણ લાગે છે કે, તે ઈશ્વરના ફરમાનથી કેવળ ઉલટ ચાલ-

નાર છે; વ. તે કચીની અવકૃપાવાળો છે, અથવા તેનાં હાલના કર્મ નંદારાં છે. વ. તેની બુદ્ધિ મૂસળ છે, એમ માનવાને મને કારણ છે. આ માટે લખાણ સંસાર કસોટીના સાધન વાસ્તે કરવાની મારી ફરજ સમજાશે કદ્યું છે.

એ ઉપર એક કવિના છોટમકૃત કિર્તનમાળામાંથી પાનું ૭૭

પદ.

જીવ બ્રહ્મને જાણ જાણવા, ઓળખાણ નહીં એતરે;
ઓળખાણ તો તારે યાચે, બોલ આણ જડે જનરે; ૧
અક્ષર આણ પ્રણવ છે નરમાં, તેથી ઉપજે વાણીરે;
અવીરલધારે પાર રહી પોજે, તેની વાત અભણીરે. જીવ. ૨
પથુ પંખી જે વાણી વદેછે, અક્ષર ખેરે ચારે;
બાવન અક્ષર બોલી જાણે, એ નરનો અવતારે. જીવ. ૩
સ્થાવર જંગમ જંતુ જાતી, સરજે સદા મહેશ્વરે;
માનવ મુર્તિ મોટી જાણી, બુદ્ધિ આપી બેશ્વરે. જીવ. ૪
અંતરજામીને આધારે, જીવેછે સહુ જંતરે;
વિશ્વમાંહી બ્યાપક તે ઈશ્વર, સત્ સત્ અનંતરે. જીવ. ૫
સર્વ વસ્તુમાં પૂર્ણ રજો તે, પૂર્ણ બ્રહ્મ કેહેવાયરે;
જન છોટમ તેને જે જાણે, આવાગમન નહીં ધાયરે. જીવ. ૬

પ્રશ્ન ૨ જો.

પેદાકરનાર સાકારછે કે નિરાકાર?

જવાબ.

દુનિઆની અંદર કેવા પ્રકારની અપાર માયા રહેલી છે. તે સર્વ અનુભવને માહિત છેજ. માણસની બુદ્ધિ કેવા પ્રકારથી ભિન્નત્વ છે; તે સર્વ કોઇને વિદિત છેજ. પણ તેની સાથે એક હર્ષ થવા જેવી વાત છે; કે લોકોમાં જે ભાગથી વધારે બુદ્ધિનો ફેલાવો થયો છે. તે એકે એક ઈશ્વર સાકાર છે. બીજી વિચાર ઈશ્વર નિરાકાર

છે. અને ઘણીજ જુલ જુલિનો ફેલાવો ધધર છેજ નહીં. એ સૃષ્ટિની રચનાતો આજ આનાદિથી ચાલતીજ આવે છે. એટલે શૂન્યવાદી લોકો જે કહેવાય છે; જેને નાસ્તિકની ઉપમા લોકો આપે છે. અને વળી ઘણાખરાનો એમ પોકાર છે કે, આતો એક જાતની બ્રહ્મકૂટ છે. કાંઈ એતો મળવાનાજ નથી, એનું ધર કાંઈક દૂર છે. ૧ કવીર, ૨ નાનકસાઈ, ૩ રામાનંદો, ૪ શંકર્માર્ગ, ૫ વિષ્ણુમાર્ગ, ૬ દેવોમાર્ગ, ૭ સ્વામીનારાયણનોમાર્ગ, ૮ વિઠ્ઠલનાથજીનોમાર્ગ, ૯ કાંચલિબ્રાપેંચ, ૧૦ માર્ગીપંચ, ૧૧ જડનનોમાર્ગ, ૧૨ ઢુંઢીયાનોમાર્ગ, ૧૩ ગુરુદત્તાત્રિનોમાર્ગ, ૧૪ જોસકાઈસ્ટનોમાર્ગ, ૧૫ મોહમેદદંડનોમાર્ગ, ૧૬ સંદનોમાર્ગ, ૧૭ મોલેસલામ, ૧૮ હોરાલોકોનોમાર્ગ ઇત્યાદીક માર્ગના અધ્યક્ષ લોકોને જોતાં તેઓ ધધરની અંતઃકરણથી અદ્વાપૂર્વક બકિત કરેછે એમ માણુમ પડયું. તેની સાથે ધધરને આપણા શાસ્ત્રમાં બંધારણ બાંધણું તેમાં કેટલાએક પ્રકારનો ધર્મ અને પ્રપંચને બીધે લોકોમાં એક કત્તાને ઓળખવાને વિચાર ચાલેલો છે, તે નીચે શ્લોકથી બતાવું છું.

શ્લોક. (શાર્દૂલવિક્રિડિત છંદ.)

યંશૈવાઃસમુપાસતેશિવદ્વતિ વ્રજોતિવેદાંતિનો ॥

બૌદ્ધાબુદ્ધદ્વતિપ્રમાણપટવઃ કર્તેતિનૈયાયિકઃ ॥

અર્હદિસ્યથ જૈનશાસનરતાઃકર્મેતિમીમાંસકાઃ॥

સોયંવોવિદધાતુ વાંછિતફલંત્રૈલોક્યનાથોહરિઃ ॥૧॥

અર્થ—જે ધધરને શૈવ લોકો શીવ કરીને ઉપાસના કરેછે. વેદાંતી લોકો તે ધધરને બ્રહ્મ કરીને માનેછે. બૌદ્ધ લોકો તેને બુદ્ધ કરીને ઉપાસના કરેછે. પ્રમાણમાં જે ચતુર લોક છે તે નૈયાયિક (પૃથ્વી આદિક ઉત્પત્તિનો વિચાર કરનાર) તે લોકો તેને કર્તા ક-

રીને માનેછે. જૈનમત ધારણ કરનાર લોકછે તે તેને નિત્ય, (પૂજ્ય અર્હત) અનાદિ, અનંત રહીત કરીને માનેછે. મીમાંસક લોકો તેને કર્મ કરીને માનેછે. (માયાથી ધધર મળેછે) એવા જે ત્રેલોકીયના નાથ તે હમારા લોકોને વાંછીત ફળ આપ.

આ પ્રમાણે માણસની બુદ્ધિ ધુમે છે. તેમાં ધધર સાકાર છે, કે નીરાકાર છે, એ સવાલનો નિર્ણય થતો નથી, પરંતુ આથી ધધરને ઓળખવાને અનાદિથી બુદ્ધિની ચાલવણી થતી આવી છે. હવે જ્યારે ત્રણ પ્રકારથી લોકોમાં વાત ફેલાઈ છે, ત્યારે માહારે પણ સાકાર નિરાકાર એને વિશે વિચાર બતાવવાવાળા જોઈએ. માહારી બુદ્ધિએ પ્રથમ ધધરના સાકાર રૂપે કરી દર્શન કર્યાં પછી નિરાકારના રૂપે દર્શન કર્યાં; અને છેવટ ધધરને તેના ખરા સ્વરૂપમાં જોવાની મહારી બુદ્ધિને તક મળી, તો છેલી બાબતને સાફ જરા મનુષ્યને હસાવવું દુરઘટ પડશે તો પણ હવે તેનું જે નામે નિરાકરણ પ્રથક પ્રથક આપુંછું તે ઉપર ધોર કરમાવો.

માણસની બુદ્ધિ મે ત્રણ પ્રકારની જીપર બતાવેલી છે.

(૧ મુસલ્માન, ૨ તૈલામ, ૩ કુશામ.)

મુસલામ બુદ્ધિ વાળાને સાફ ધધરને ઓળખવાને વાસ્તે તેમાં વિશેષ ઝિંને સાફ તેની બુદ્ધિની દૃઢતા રાખવા મુર્તિ પુજા ગ્રાહ્ય છે. કેમકે તેને જોવાથી કર્તા વિશે તેની સ્મરણ શક્તિ આકર્ષણ કરવાથી તે દુનીઆમાં અનિતિના કામ કરી શકતિ નથી અને હમેશ તે કોમમાં ચુસ્ત રહેવાથી ધુલ, ફળ, સુગંધી ઇત્યાદિકનો તેને બાને બાકતા થઈ મુચળ રહેછે. ગમે તેવા કંજુસ પ્રકૃતિનો હશે તો પણ તેના નૈવેદ્યને અર્ચે જે જે સ્વાદિષ્ટ સામગ્રી હશે, તે, તેના કરતાં ઉપલી બુદ્ધિવાળો જે છે તે જે ધોરણ પ્રમાણે ચલાવવાનું બતાવી જશે; તેને ગ્રહણ કરીને ધધરના દિવસ મહિમાને પકડી બાજન બનાવશે, તે પોતે ખાશે, અને છોકરાંઓ તથા સ્ત્રીને, તે અર્પણ કરવાથી તેઓ જમીને તૃપ્ત થશે, એજ એને પૂજ્ય. અને તેઓનો જે આનંદ, એજ મુર્તિ પુજકોનો એવ સમજવો. આ શીવાય મુર્તિ પૂજાથી વધારે લાભ મમે બાધિત થતો નથી.

હવે તૈલાગ્ર બુદ્ધિવાળાઓ પુરાણ, વેદ, સ્મૃતિ, સ્મૃતિ, ઉપર લક્ષ રાખે છે. અને ધર્મરને ખોળે છે, કે ધર્મર કેવા છે. તથા એના મહિમામાં શું શું અમત્કૃતિ રહેલી છે; તે જ્ઞેવાને અગાડીના માહોન પેડિતો ને ને પોતાની બુદ્ધિથી નિરૂપણ કરી ગયા છે; તે તરફ લક્ષ આપે છે. પછી વાંચવાના અને મનન કરવાના ધ્યાનમાં પડી જાય છે. તેમાં મુર્તિ પુત્ર જોઈ છે, કર્મ જોઈ છે, અને બ્રહ્મ સત્ય છે, એમ કહે છે. પરંતુ તેમ ચાલતાં નથી; માટે તૈલાગ્ર બુદ્ધિ વાળો માત્ર કહેવાનો શરિગત છે. અને મુસલાગ્ર બુદ્ધિવાળો સાંભળવાનો શરિગત છે. શ્રુત અને વક્તા પણ એ બેથી કોઈ દીવસ આવો અપાર મહીમા વાળો પુરુષ મળે એનો ક્યાંસ જ્ઞાનિઓ તરત કરી જશે, જેમ (દૃષ્ટાંત,) રાણી વિઠ્ઠોરીઆ ધણીજ ધર્મિષ્ઠ, અને માયાળુ છે, એમ મેં કહ્યું. તે બીજા આદમીઓએ અવણ કયું; બાદ બીજા કામ ધંધામાં પડ્યા, ધર્મિષ્ઠ અને માયાળુ એ બે શબ્દ શીખ્યા. પણ તેમાં કાંઈ દર્શણીક લાભતો પામ્યોજ નહીં. તેમ કદાચ લોકોનો એમ સવાલ હશે કે ધર્મર બામમાન છે, માટે તેનેતો શ્રુતિ અવણ થાય છે. તો એક (દાખલો,) રસ્તેથી કોઈ માહોનું માણસ જતું હોય, તેને આપણે દૃષ્ટી સનમુખ દર્શન લઈ અરજ કરી, પરંતુ તે ડોકું નમાવી, અથવા સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરી ચાલ્યો જાય છે; તો એક કર્તા તેનાં માત્ર ગીત ગાવાથી શું લાભ છે. એ કાંઈ સમજાતું નથી, પરંતુ સૃષ્ટિસૌંદર્યને બતાવનાર કોઈ છે એમ જાણી પછી નિરાંતે સવામણની ઊંધ લે છે. માત્ર તેના મહિમાને જાણવા પછું આભ્યાથી આ લોકમાં અને પરલોકમાં શું તે કરી શકશે, તેનો ક્યાંસ કરવાને ખેડોએ તો રૂપક થશે કે કાંઈજ નહીં. પણ તેમાં બુદ્ધિને પ્રોવી; અને મુસલાગ્ર, અને તૈલાગ્ર એ બેનું મિશ્રિત પણ થઈ તેમાંથી ને કાંઈ તત્ત્વ, તેને ગ્રહણ કરી, કુશાગ્ર વૃત્તિથી બુદ્ધિએ પોહાંચવું એનું નામ કુશાગ્ર બુદ્ધિ. કુશાગ્ર બુદ્ધિનો આર્બંદ અને નિરમળ ધર્મર પ્રેમ તથા તેના દર્શનનો વાસ્તવીક લાભ તે લઈ શકે છે. હવે કુશાગ્ર બુદ્ધિથી ને ને પુરતકો લખાવલાં છે તે

બેહદ વખાણવા લાગ્યેક છે. અને તે પુસ્તકો મનન કરવાથી મને સંપૂર્ણ આશા છેકે જ્ઞાની થવાને અથવા ઈશ્વરના ઘર તરફનો ખરો રસ્તો તેને પોહોંચવાને તાત્કાલિક શકિતમાન થવાને ઉમેદ રાખે તો તે બેશક અને હીમતથી કરુંછું કે યામળ. તે પુસ્તકો, કુશાગ્રબુદ્ધિના ગિરથી, અને ઈશ્વરી કૃપાથી, અને સત્સના આલેશમાં બનેલાં છે. માટે તે પુસ્તકોના કરનાર તેમાંનો દુશ્મ અને જ્ઞાન ત્રણે વાસ્તવીક છેજ. વળી એવા પુસ્તકોનો અર્થ અને તાત્પર્ય સમજવામાં લોકોમાં જે કાંઈ લોભ વીલમ પાણું લાગે છે. તેનો મુખ્ય સમજ ઉપરનોજ હોય એમ અનુમાન પ્રમાણ સિદ્ધ છે. તે મુશળાગ્ર ને તૈલાગ્ર બુદ્ધિવાળો શું સમજે તેનું ગજી શું? અને તેના વિચાર શા? તેમ આ બાબત અગર જો એખા અને દાજી જુદી પાડી સમજવવાને માહારી પાસે જોઈતા ઉપાય ન હોવાને લીધે અગર જો હું પછાત છું, તો પણ માહારૂં લખાણ અને વિચાર માત્ર જ્ઞાનીઓનાજ ચર્ણ કમળને અર્પણ કરુંછું. મને સંપૂર્ણ આશા છે કે, તેઓ માહારા સદ્સત વિચારને એક અલ્પ પામર અને ઈશ્વરનો ખરો પ્રેમી બનત સમજી અંગિકાર કરવાને ચુકશે તો નહીંજ.

તેમ માણસમાં જ્યારે કુશાગ્ર બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે તેને જ્ઞાનના દર્શન થવાં અતિ ઉત્તમ છે. અને તેથી આ બોજી રીતે તેને મુર્તિ પુજા, વેદ, પુરાણ, અને મુર્તિ, સ્મૃતિ ઇત્યાદિક વસ્તુનો તર્ક કરવાનું બંધ પડશેજ, તે પોતેજ વેદ, તે પોતેજ પુરાણ, તે પોતેજ તેજ, એમ સમજી લેશે. માટે આત્મજ્ઞાન સર્વથી મોટું ફળ દાયક અને ઈશ્વરની કૃપાની સંપૂર્ણ લેહર નાચે છે. તો મુર્તિ પુજા આ દેહ અને માયાથી વિરથિલાને સારે બેશક ગ્રાહ્ય છે. કેમકે એવા આદમીઓની બુદ્ધી મુસલાગ્ર હોય છે; તો આશરવગર શી રીતે પોતાની દ્રુતા કરી શકે.

મુસલાગ્રબુદ્ધિ
મુર્તિપુજા
કર્મ
બોધ

તૈલાગ્રબુદ્ધિ
વેદસ્મૃતિ,
મનન
સમજવું.

કુશાગ્રબુદ્ધિ
જ્ઞાન સ્મૃતિ
ત્યાગી (કર્મત્યાગી)
અંગિકાર

પંચીકરણ.

પંચમહાભૂત ધંધરની ઇચ્છાથી માયા તમો ગુણ પ્રાધાન્ય થાય છે. તે તમો ગુણ પ્રાધાન્ય માયાથી આકાશ, વાયુ, તેજ, જળ, ભૂમી એ પંચ ભૂત રચાય છે. તે પંચભૂતમાં ક્રમથી શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ એ પાંચ ગુણ થાય છે. માયાથી શબ્દ સહિત આકાશની ઉત્પત્તિ, વાયુ આકાશનું કાર્ય છે. તે આકાશનો શબ્દ ગુણ વાયુમાં હોય છે. અને પોતાનો સ્પર્શ ગુણ હોય છે. વાયુથી તેજની ઉત્પત્તિ, તેજમાં આકાશનો શબ્દ, અને વાયુનો સ્પર્શ હોય છે, તથા પોતાનો રૂપ ગુણ હોય છે. તેજથી જળની ઉત્પત્તિ, આકાશનો શબ્દ, વાયુનો સ્પર્શ, અને તેજનું રૂપ જળમાં હોય છે; તથા પોતાનો રૂપ ગુણ હોય છે. જળથી પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ. આકાશનો શબ્દ, વાયુનો સ્પર્શ, તેજનું રૂપ, અને જળનો રસ પૃથ્વીમાં હોય છે; તથા પોતાનો ગંધ ગુણ હોય છે. આકાશમાં પ્રતિધ્વની રૂપ શબ્દ છે; વાયુમાં શી શી શબ્દ અને ઉછાલિત. કઠિણથી વિલક્ષણ સ્પર્શ છે. અગ્ની રૂપ તેજમાં ભુક્ ભુક્ શબ્દ, ઉછાલ સ્પર્શ, અને પ્રકાશ રૂપ છે. જળ માં મુલ મુલ શબ્દ, શીત સ્પર્શ, શુક્લ રૂપ, અને મધુર રસ છે. નોકેદાર તથા કટુ પૃથ્વીના સંબંધથી જળ પ્રતીત થાય છે. પણ જળનો રસ મધુર જ છે. તે મધુરતા હરીત આદિક બક્ષણ કરીને જળપાન કર્યાથી પ્રગટ થાય છે. પૃથ્વીમાં કટુકટ શબ્દ ઉછાલ શીતથી વિલક્ષણ. કઠિણ સ્પર્શ; શ્વેત, નીલ, પીત, રક્ત, હરિત આદિ રૂપ છે. મધુર, આમ્લ, ક્ષાર, કટુ, કષાય, તિષ્ઠ, રસ છે; અને સુગંધ તથા દુર્ગંધ એવા બે પ્રકારના ગંધ છે. એ રીતે આકાશમાં એક, વાયુમાં બે, તેજમાં ત્રણ, જળમાં ચાર, પૃથ્વીમાં પાંચ, ગુણ છે. તેમાં એક એક ગુણ પોતાનો, અને અધિક કારણના ગુણ છે. એ સર્વનું મૂળ કારણ ધંધર છે. તેમાં માયા અને ચેતન બે ભાગ છે. તેમાં સર્વ ભૂતમાં મીઠ્યા પણ માયાનું છે; અને સત્તા રક્તિ ચેતનતાં છે.

અંતઃકરણ.

પંચભૂતનો સત્વગુણ અંશ મળીને સત્વ એટલે અંતઃકરણ ઉપજાવે છે. અંતઃકરણ જ્ઞાનનો હેતુ છે. અને જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ સત્વગુણથી આંગિકાર કરી છે. માટે અંતઃકરણ ભૂતોના સત્વગુણનું કાર્ય છે. અને પંચભૂતોના કાર્ય પંચ જ્ઞાનેષદ્વિ તે સર્વનું (અંતઃકરણ) સાક્ષક છે. તેથી પંચભૂતોના મળેલા સત્વગુણથી અંતઃકરણની ઉત્પત્તિ કહીએ. દેહની અંતર એટલે બીતર છે અને કરણ એટલે જ્ઞાનનું સાધન છે. તેથી અંતઃકરણ કહીએ છીએ. અને ભૂતોના સત્વગુણનું કાર્ય છે. માટે અંતઃકરણનું સત્વ પણ નામ છે.

અંતઃકરણના જે પરિણામ તેને વૃત્તિ કહે છે. તે અંતઃકરણની વૃત્તિ ચાર છે, પદાર્થના સારા નરતા સ્વરૂપને નિશ્ચય કરવાવાળી વૃત્તિને શ્રદ્ધિ કહિયે છીએ, સંકલ્પ વિકલ્પ કરવાવાળી વૃત્તિને મન કહિયે છીએ, ચિંતા (પરાપર અનુસંધાન) કરવાવાળી વૃત્તિને ચિત્ત કહિયે છીએ, અહં, અહું, એવી અભિમાન કરવા વાળી વૃત્તિને અહંકાર કહિયે છીએ.

પંચપ્રાણ.

પંચભૂતના મળેલા રજ્જીગુણ અંશથી પ્રાણની ઉત્પત્તિ થાય છે. તે પ્રાણ ક્રિયાભેદથી અને સ્થાનભેદથી પાંચ પ્રકારના છે. જેનું હૃદયસ્થાન અને ક્ષુધા પીપાસા ક્રિયા છે. તેને પ્રાણ કહાયેછિયે. જેનું યુદ્ધસ્થાન અને મળભૂત્રી નીચે લઇ જાય છે તેનું નામ અપાન કહીયેછિયે. જેનું નાભિસ્થાન અને આધિષ્ઠું પિધેલું અત્તજળને પાચન કરે છે તે સમાન, જેનું કંઠસ્થાન અન્ન શ્વાસ ક્રિયા તે ઉદાન, જેનું સર્વ શરીર સ્થાન રસ મેલન (પોહિંચાડયો એ) ક્રિયા તે વ્યાન. એ પ્રકારે પંચ પ્રાણ છે. અને નાગ, કૂર્મ, કિકલ, દેવદત્ત, ધનંજય એ પંચ (ઉપ) પ્રાણ અધિક કહે છે. આંખ મીચાવિ ઉઘાડવિ એ કૂર્મનો વ્યાપાર છે. અગાસુ દેવદત્ત વાયુનો વ્યાપાર છે. આરકાડ આવો કિકલનો વ્યાપાર છે, છીંક આવી એ નાગ વાયુનો વ્યાપાર છે. શરીરને કુલાવડું એ વ્યાપાર ધનંજયનો છે. પૃથ્વી, તેજ, જળ, વાયુ

આકાશ, એ પાંચેના રન્નેગુણ અંશથી એક એકની ક્રમથી ઉત્પત્તિ કહી છે. અને અપાન, સમાન, પ્રાણ, ઉદાન, અને બ્યાન, એમની પણ પૃથિવિ આદિ એક એકના રન્નેગુણ અંશથી ઉત્પત્તિ કહી છે. સર્વના મળેલા રન્નેગુણ અંશથી નહીં; પરંતુ અદ્વૈત સિદ્ધાંતમાં એ પ્રક્રિયા નથી; કેમકે વિદ્યારણ્ય શ્વામિએ પંચદશિમાં તથા પંચીકરણ. માં (સુરેશ્વરાચાર્ય) વાર્તિકાકારે સૂક્ષ્મ શરીરમાં અને પંચકોશમાં નાગ કૂર્માદિક્ ગ્રહણ કર્યું નથી. અને તેઓએ અપાનાદિ પંચપ્રાણની ઉત્પત્તિ પણ ભૂતોના મળેલા રન્નેગુણ અંશથી કહી છે. માટે એક એકના રન્નેગુણ અંશથી અપાનાદિની ઉત્પત્તિ કથન અસંગત અને સૂક્ષ્મ શરીરમાં ગ્રહણ છે. પ્રાણ વિક્ષેપ રૂપ છે. અને વિક્ષેપ સ્વભાવ રન્નેગુણનો છે. માટે ભૂતોના રન્નેગુણ અંશથી પ્રાણની ઉત્પત્તિ કહી છે.

પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિ.

એક એક ભૂતોના સત્ત્વગુણ અંશ પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિ રચે છે. આકાશના સત્ત્વગુણથી શ્રોત્ર, વાયુના સત્ત્વગુણ અંશથી ત્વચ્ચા, (ચામડી) તેજના સત્ત્વગુણ અંશથી નેત્ર, જળના સત્ત્વગુણ અંશથી શ્રોત્ર, (રસના) અને પૃથ્વીના સત્ત્વગુણ અંશથી શ્રોત્ર, (નાશિકા) એ પંચ ઇન્દ્રિય જ્ઞાનના સાધન છે. વારંતે તેને જ્ઞાનેન્દ્રિ કહીએછીયે. અને જ્ઞાન સત્ત્વગુણથી થાય છે. માટે ભૂતોના સત્ત્વગુણથી ઉત્પત્તિ કહી છે. શ્રોત્રેન્દ્રિ આકાશના ગુણને ગ્રહણ કરેછે માટે શ્રોત્રેન્દ્રિની આકાશથી ઉત્પત્તિ કહી. તેમજ ભૂતના ગુણને જ્ઞે ઇન્દ્રિ ગ્રહણ કરેછે તે ભૂતથી તે ઇન્દ્રિની ઉત્પત્તિ કહી છે.

પંચકર્મેન્દ્રિ.

આકાશના રન્ને ગુણ અંશથી વાકૃષ્ઠન્દ્રિ ઉત્પન્ન થઈ છે. વાયુના રન્નેગુણ અંશથી પાણીની (હાથ), તેજના રન્ને ગુણ અંશથી પોંદની (પગ), જળના રન્નેગુણ અંશથી ઉપરચની (ચુસ) અને પૃથ્વીના રન્નેગુણ અંશથી, ગુદાની ઉત્પત્તિ થાય છે. ચ્ચિના

અને પુરુષના ગુણ સ્થાનમાં જે વિષયાનંદનું સાધન ઇન્દ્રિ તેને ઉપરથી કહીએ છીએ. કર્મનું નામ ક્રિયા છે ઉપરના પાંચ ઇન્દ્રિયો ક્રિયાના સાધન છે. માટે તેને કર્મેન્દ્રિ કહીએ છીએ. ક્રિયા રજો ગુણથી થાય છે; માટે ભૂતોના રજોગુણ અંશથી તેમની ઉત્પત્તિ કહી છે.

સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિ.

પંચાકૃત ભૂત અને તેનું કાર્ય આંતઃકરણ, માનેન્દ્રિ પ્રાણ, કર્મેન્દ્રિ એટલી સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિ કહીએ છીએ. સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિથી જ્ઞાન ઇન્દ્રિયી થતું નથી નેત્ર નાશિકાદિક ગોલક તો ઇન્દ્રિયના વિષય છે. પણ તે ગોળકમાં સ્થિત જે ઇન્દ્રિ તે કોઈની ઇન્દ્રિ વિષય નથી સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની અંદર ધર્મરની ઇચ્છાથી સ્થૂળ સૃષ્ટિ ના નિમિત્ત ભૂતોનું પંચાકરણ હોય છે.

સ્થૂળસૃષ્ટિ ચૌદલોક.

તે પંચાકૃત ભૂતોથી ઇન્દ્રિયોના વિષય જે સ્થૂળ અલ્પાંડ તે થતું હવું. તે અલ્પાંડના અંતર ભૂલોક, ભૂવલોક, સ્વાલોક, મહાલોક, જનલોક, તપોલોક, સત્ત્વલોક, એ સાત જુવન ઉપરના થતાં હવાં. અને આત્મ, સુતળ, પાતાળ, વિતળ, રસાતળ, તળાતળ, મહાતળ, એ સાત લોક નીચેના થતા હવા. તે ચૌદ લોકમાં જીવોના ભાગ યોગ્ય અનાદિક અને ભાગના સ્થાન દેવ, મનુષ્ય, પશુ આદિ સ્થૂળ શરીર થતાં હવાં. એ રીતે સંક્ષેપથી સૃષ્ટિનું નિરૂપણ કર્યું. અને માયાના કાર્યનું વિસ્તારથી નિરૂપણ કરવા જતાં, કોટી અલ્પાંડની ઉપરથી પણ માયા કૃત પદાર્થ નિરૂપણનો અંત આવે નહીં. એ વાક્યિકાએ અનેક ઇતિહાસથી યોગ વાચિણમાં નિરૂપણ કર્યું છે.

ત્રણશરીર.

માયા અને તેના કાર્યમાં ત્રણ શરીર અને પંચકોશ છે. શુદ્ધ સત્ત્વગુણ સહિત માયા ધર્મરનું કારણ શરીર છે અને મલીન સત્ત્વ શુદ્ધ સહિત અવિદ્યા અંશ જીવનું કારણ શરીર છે. ઉપર શરીરના

આરંભક પંચસૂક્ષ્મ બૂત, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર, પંચપ્રાણ, પંચસાનેન્દ્રિ. અને પંચકર્મેન્દ્રિ, એ સર્વે મળી જીવનું સૂક્ષ્મ શરીર થાયછે. અને સર્વે જીવના સૂક્ષ્મ શરીર મળાને હિંચરનું સૂક્ષ્મ શરીર છે. સંપૂર્ણ રથુળ બ્રહ્માંડ હિંચરનું રથુળ શરીર છે. અને જીવના બાહ્ય સ્થૂળ શરીર પ્રસિદ્ધ છે.

પંચકોશ.

એ ત્રણે શરીરમાં પંચકોશ છે કારણ શરીરને આનંદમય કોશ કહે છે. વિજ્ઞાનમય, મનોમય, અને પ્રાણમય, એ ત્રણ કોશ સૂક્ષ્મ શરીરમાં છે. અને પંચ સાનેન્દ્રિ અને નિશ્ચય રૂપ અંતઃકરણની વૃત્તી ને બુદ્ધિ તેને વિજ્ઞાનમય કોશ કહીયે છીયે. પંચસાનેન્દ્રિ અને સંકલ્પ વિકલ્પ રૂપ અંતઃકરણની વૃત્તી તેને મનોમય કોશ કહીયે છીયે. પંચ પ્રાણ અને પંચ કર્મેન્દ્રિ એ પ્રાણ મય કોશ છે. (એ ત્રણ કોશ પ્રથમ લખ્યા પ્રમાણે સૂક્ષ્મ શરીરમાં છે) રથુળ શરીરને અજમય કોશ કહે છે. એ રીતે ત્રણ શરીરમાંજ પંચ કોશ છે. હિંચરના શરીરમાં હિંચરના કોશ, અને જીવના શરીરમાં જીવના કોશ છે. કોશનામ મ્યાનનું છે. મ્યાનની પેઠે પંચકોશ આત્માના સ્વરૂપને આચ્છાદન કરે છે; માટે અજમયાદી કોશ કહીયે છીયે. અનેક મંદ મતી પુરૂષ પંચકોશમાં ને આનાત્મ પદાર્થ છે; તેમાંના કોઈ એકને આત્મા માનીને મુખ્ય સાક્ષી આત્મ સ્વરૂપથી વિમુખ્ત રહે છે.

ઉપર બતાવેલાં સર્વ તત્ત્વને દોરવનાર કોઈ જીદીજ વસ્તુ છે. તે વસ્તુ દીપક કલિકાતી માફક સર્વેની અંદર સરખાંછે. કેમકે, જીઓ સર્વને આહાર, ઐથુન, નિદ્રા, અનુકૂળ પડે છે. બાદ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે પંચાકરણને લીધે પ્રકૃતી જીદી જીદી છે. અને પ્રકૃતી એજ માયા અને ને સરખી તાહડ તડકો લાગેછે, તે બધામાં સરખુંછે. માટે સર્વ બાપક બધામાં એકજ છે. એતો સિદ્ધ છે. પરંતુ તેને ઝોળખવાને સાડ કોણ અને કેવાંછે તે બાબત હિંમતથી કડુંધું કે, આપણા ને આત્મા એજ હિંચર. તેનું ખંડ સ્વરૂપ પોતાની મેળે

અભ્યાસે અને ગુરુ મળે પ્રાપ્ત થશેજ થશે. કુતર્ક અને નિતિ અને બુદ્ધિની બટકવાની ટેવ સમાગમે મુકી દેશા એટલે ઝટ માલમ પડશેજ.

જેને માયાની ઉપર આધાર રાખવાની ઇચ્છા હોય, તો, તેણે કર્મ સાંગોપાંગ કરવાં. જેમ કે બાપનું આદ. એણે કરી રાજદરબારનું સુખ મળશેજ મળશે. માનું આદ અને તેની મર્ણુ નિધિ, તથા આસા એણે કરીને વાહન તથા ધરનું સુખ એ સ્વતઃસિદ્ધ છે. સ્વામી દયાનંદ કહેતા હતા કે જીવતાં કરવું, એ વાત ખરી છે, અને આદ એટલે મદ્દા. પરંતુ મરીગયા પછી શી રીતની મદ્દા તે બાબત તેના દિવસ ઉપર જે આપણાથી અર્ચાય તેજ આપણું સુખ સમજવું. આખી પૃથિવ બટકવાને સાર, અને દ્રવ્ય છે તે અર્ચવાને સારજ છે. તેનો જરા સોચ કરશો એટલે માલુમ પડશેજ. આ દુનિઆમાં દરેક આદમી બીખારીજ છે. તેનો તમોને થોડો એક બાગ સમજવુંહું. રાજા રૈએતની ચાચના કરેછે રૈયત જમીનની ચાચના કરેછે. એમ સૂક્ષ્મ તપાસતાં સર્વ માગણ માવાના છે. કોઈ માયાથી પરી પૂર્ણજ નથી. પછી જે ચીજ મળવાની ધણી કઠીણ છે. જેમાં વધારે અધારે કર્મ કરવાની જરૂર પડેછે. તેને પકડી બેસી રહેવા કરતાં ઈશ્વરના વિશે મગ્ન રહેવાથી જે સંતોષ, આનંદ, અને માયા તેનીજ છે; તે આધીન થાય એ યોજના સા સાર કામ લગાડતા નથી. તો કે સંગત તેવું ફળ. એ શિવાય બીજું શું. માટે માહારા દેશીઆ, બાધાઓ, ઈલાદી હતાદી, સમન્ને સમન્ને. જુરસારી કહુંહું કે સમન્ને માહારાથી શિક્ષ નથી કરી શકાતું કે ઇશ્વર નિરાકાર છે. પરંતુ સા કારપણ હું કહી શકતો નથી. જોતી સ્વરૂપ દીપક કલિકા માફક છે. તેનો આકાર અને પ્રકૃતિ બાંધવાને આ પંચમાણુતની અંદરનું ચૈતન્ય સર્વ બાપક બુદ્ધિની શાશ્વતાથી તમો સાનીનાં પદાંબુજ આગળ વૈખરી રૂપ કે વિદ્વાનની પંક્તીનું ડોળ ધરાવવાને ઇચ્છતો નથી. અગર જો મને હજો તો ખેર.

પ્રશ્ન ૩ જો

પ્રથમ-માયા કે બ્રહ્મ?

ઉત્તર

એ બાબત બે તરફનો વિવાદ ચાલે છે. મુરતના પ્રખ્યાત સાધુ નિર્મળ દાસજીએ માયા અને બ્રહ્મ વિશે કવિત બતાવ્યું છે. તેમાં માયાને મુખ્ય ગુણોને માયાની ઉત્પત્તિ પેદાશી બતાવેલી છે. શક્તિ ઉપાસક લોકો પણ માયાને મુખ્ય પ્રધાન રૂપ જાણે છે. તો બે વિચાર જ્યાં થાય તેમાં સાચું શું અને જીવું શું તે દરસાવવું મુખ્યત્વે અવશ્યક છે.

૫૬.

શ્રાંતિએ જીવ બને છે, સમજવીના શ્રાંતિએ જીવ બને છે.
તથી દૈવ તને નમે છે. ટેક.

મૂળ વિચાર કરે નહીં મનમાં, આપ બુદ્ધિયું અતાને;
દિગ બ્રહ્મ થાય તે અવજું દેખે, પૂર્વેને પશ્ચિમ માને. સમજવિના ૧
અખાલ લોકનો કર્તા હિંદુ, કામ અલૌકિક તેનું;
તેને તજીને અવર ઉપાસે, તુચ્છ જાણ પણ તેનું. સમજવિના ૨

ભાસે ભૂત જેમ ભાળા મનુષ્યને, જીવતાં જનના જેવું;
દેવ દેવી કે જે ને દીસે, તે તે જાણવું તેવું. • સમજવિના. ૩
મનમાં રૂપ અનેક થાય છે, તે સઉ જાણવી માયા;
મનનો પ્રકાશક મનથી અજગો, જો જાણે જન ડાહ્યા. સમજવિના. ૪
તત્ત્વ વિચાર તપાસ કરે તો, બુદ્ધિ સર્વથા ભાગે;
જન છોટમ જગદીશ બજે તો, મોહ નીશાથી જાગે. સમજવિના. ૫

આ કવિતા ઉપરથી કપાસ કરવાને એટલું જ બતાવું છું કે
પ્રથમ હિંદુ ને પછી માયા.

તેના સૂક્ષ્મ દાખલા નીચે પ્રમાણે આપવાથી બુદ્ધિનું લો.
વિદ્વંસ પાછું મટશે.

વેદ શાસ્ત્ર, સંપન્ન, જોગીઓ, જ્ઞાનીઓ, નિતિવાન, બુદ્ધિમાન, અને કર્મકાંડમાં કુશળ, એવા માહાન વિદ્વાનેનો મત જોતાં તેઓના મનમાં પ્રથમ પ્રશ્ન, અને પછી માયા એમ સિદ્ધ થએલું છે, જે જોતી સ્વરૂપ ન્દીપક કલિકાનો માફક, સર્વમાં પ્રકાશી રહ્યું છે. તે, સૂર્ય અગ્ની, દેવતા, શ્રીકૃષ્ણ, શંકર, નારાયણ, રામચંદ્ર, હિંદી સર્વમાં છે. તથાપિ તેનું નામ સું? તો લોકમાં આત્મા એ સંસ્તારી ઓળખવામાં આવે છે. તેથી સવાલ કરવો રહેતો નથી, કે, આત્મા તે સું? ઋતુ સમજી જાય છે કે આત્મા કોઈ આ દેહમાં પદાર્થ છે, તે સર્વ મનુષ્યને પોત પોતાના કાર્યમાં દોરેલ છે, અને રિયતી રાખે છે તે, પરંતુ કોઈ કેદેશ કે વનસ્પતિમાં જેમ તુરીઆં, હરેતી હાલ, જેને જ્ઞાન નહીં હોય તે પુછે કે તે કેવાં થાય છે? જોયા પછી ઓળખાણમાં રાખે. તેમ આત્મા કેવો છે, એનો સવાલ કોઈ વિરલોચ પુછે છે; અને તેને જોવાને સાર તો કોઈજ માત્ર પ્રયાસ કરી ટુંકો કહાડે છે. કવિ છોટમ જેણે આત્મ જ્ઞાન ઉપર પુસ્તક છપાવી હાલમાં જે તરત બાહાર પાડ્યું છે, અને તે બ્રહ્મચારી સેવાનંદે છપાવ્યું છે; તેને તથા મરસિંહ જેહતા તથા સર્વ માહાન પૂર્ણ પરાક્રમી પુરૂષો યદી ગયા. તે આત્મ દર્શણિક લોકોજ હતા, તેઓના યુર આત્માજ તે ઓળખવા ધણીજ કઠીણ છે. ત્યાં થઈ નાં જઈ થકતો નથી ધણીજ ખારીક જવાની સીડી છે. તેમાં અડવું અને ટોચને પોહાયવું અતિ ઘણું કઠીણ છે. તે કુશાચ બુદ્ધિ જેને પ્રકૃતી સંસાર આપેલ છે, તેહનો નાશ કરીને પોહાયવાનું છે. તે માયાથી તદન નિરાળો; અને આ દેશનું બાન ન રહેતાં તે દેશ તરફ જાય છે. પરંતુ દ્વિધા બંધિતથી એટલે-મારાં છોકરાં મારી આ રું જાતે પરાક્રમી હવાદિક માઈક પુષ્પિત વાગ્ય અને વિચારનો ત્યાગ કર્યો થીવાય તથા બાધકપણાનો મુળ વિચાર અભિમાન સહવર્તમાન ધારણ કરીને આત્મ દર્શણિક થવું બ્રહ્મ ને જોવા એતો કેવળ અનિતી અને અજ્ઞાનના સાધન છે. માયા માફક છે, બ્રહ્મ બાફક છે. માયામાં પ્રથમ આવવું, અને પ-

હી બાપને ઝોળખવા, એ વાત ખરી છે. તથાપિ આજનાર કોણ
અને કેવા, માયાને સર્વ વસ્તુ લેપન છે. બ્રહ્મને તેમ નથી. આત્મા
ગીતાના વાક્ય પ્રમાણે આ ઝોળીજી બદલી બીજામાં જાય છે. માયા
ને બીજામાં જવાની શક્તી નથી. તે બિચિટ થાયું છે તેને કર્મ નડે
છે. માયા કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે. અને આત્માને આગાધતન
પ્રકૃતી કરાવે છે. પ્રકૃતી આત્મા પાસે તમો ગુણના ઉબવળ સાધનથી
રહે છે. તે નીચે પ્રમાણે.

આત્મા.	શુદ્ધતમ.	સત્ય.	૨જ.	તમોતમ.
ચૈતન્ય.	પ્રધાન.	હજુરનાયબ પ્રધાન.	ખજાનચી.	માયા(અમલકરનાર).
	ઉત્તમ.	મધ્યમ.	કનિષ્ઠ.	અધમ.

આ પ્રમાણે માયા તો છેલા વર્ગમાં છે. તેને બ્રહ્મ કરતાં
પેહેલી ગણવી, એ કેવળ અજ્ઞાનતાનું સાધન છે. માયામાં પાછા
ત્રણ વર્ગ છે. ઉત્તમ મધ્યમ અને કનિષ્ઠ.

ઉત્તમમાયા. મધ્યમ. કનિષ્ઠ. } ભરલોક, ભરલોક, તપલોક,
સ્વર્ગ. મૃત્યું. પાતાળ. } સ્વર્ગલોક, જનલોક, અને સત્ત્વલોક,

હત્તાદિ લોકોમાં માયાએ વાસો કીધેલો છે. તે માયાને ઉત્પન્ન
કરનાર કોઈ બીજોજ સાક્ષી છે. તે નિચેની એક કવિતામાં ૨૨
મુકેલો છે તે ધ્યાનમાં લો.

(૫૬) રાગ પ્રભાત.

આટપટો દેશ સર્વેશ સૃજ નારનો, દેવ અધિ દેવ છે નામ જોહેનું;
શેષ શંકર અજ વિજ્યુને મણપતી. પ્રકૃતિને પ્રરૂપ ધરે ધ્યાનતોહેનું ટેક.
અગણિત અંડના અધિપ સુર જોટલા, તેટલા તે પ્રજુને આરાધિ;
વેદને ગુરૂથી જ્ઞાન પામે નર, તેહને તેહનો મર્મ લાધે. અટ. ૨
નામને રૂપગુણ જ્યાં લગી વિરત્યાં, ત્યાં લગી જાણવી સર્વ માયા;
માયાના ઊદરમાં સર્વ આવી ગયું, દેવ દાનવ નર નાગરાયા. અટ. ૩
માતાનું પોષણ પામી સર્વે મમ્મા, તાતની વાત જોઈએ ન જાણી;
નાશીને મંદ અવિનાશી માને સદા, નવ કરે બ્રહ્મની બક્ષિપ્રાણી. અટ. ૪
બ્રહ્મ જે જાણશે તે સુખ માણશે, હર વિષે આણશે એક કર્તી;
હોટમ મોક્ષ સુખ તેજનર પામશે, મન વિષે બ્રહ્મનું ધ્યાનધરતા. અટ. ૫

આવી રીતે માયાનું લક્ષણ છે. વળી જુઓ કે આ સંસારમાં જિને માયા રૂપ ગણેલી છે. અને પુરુષને ખંદ્ર રૂપ ગણેલો છે. પુરુષ જિના સંયોગ વડે દુનિઆની વૃદ્ધિ થાય છે. એનો લય થઇને પાછો તેના પ્રકૃતિના યોગે કરી જિરૂપી માયાના ઉદરમાંથી ઉત્પત્તિ પામે છે. યોનિના સંબંધમાં હમેશ પ્રકૃતિને અથડાવવું પડે છે, તે દુર થઈ દેવળ સરૂ રીતે સચેત અને પોતાના નિજ સ્વરૂપમાં રહેવું એનું નામ મોક્ષ; એજ ખંદ્ર, અને એજ આત્મા, તે ગીતાનાં વાક્ય પ્રમાણે અગ્નિથી બળતો નથી, તેમજ કોઈ રીતે પણ લેપાતો નથી, અને સચરાચર આત્માન છે. તે તેજ (આત્મા) સર્વમાં આત્મા રહેલો છે. માટે સચરાચર હિંચર છે, એ કેહેવું પણ વાસ્તવિક છેજ. માટે છે પ્રિય અને આનંદવાળા સાત્ત્વિક બુદ્ધિના માહાત પુરુષો આપ સર્વને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરાંને અરજ ગુણ રૂંધું. તે ઉપર મનન કરો. મને ધણીજ દલગીરી પેદા થાય છે કે આકાશ તત્વના બાગમુધી દરેક મનુષ્ય પોતાની ધારણા લઈ જઈ આકાશમાંજ ધુમી વગર ટોચે અટકી પડે છે. તેથી અકુળાવવું થાય છે. (પુનર્દારા, પુનર્વિત્તં, ન શરિં પુનઃપુનઃ) એ વાત ખરી છે તેનું દારણ કે, દેહ ગયો તે ફરી ધારણ કર્યેજ તો દેહ સલામત એ પ્રકૃતિ. તેથી તે પ્રકૃતિદેહ થઈ માયા દેહ થવાથી પુરુષ તો દેહ છે; તેને કરવાની તો જરૂર નથીજ. આશક મશુકનો જેવો પ્રેમ તે પ્રમાણે પ્રેમ રાખી કવિઓ જ્ઞાતિઓ જે જે કહી ગયા છે તે વાસ્તવિક છે. કવિ કેહેવાનો સરિગત, જ્ઞાતી તે પ્રમાણે આલવાનો સરિગત, અને એકજ વિચારવાળો વર્તવાનો અને તાંહાં પેહાચવાનો સરિગત. માટે ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ વર્ગ; સંહાર, મધ્યાન, અને સાયંકાળ, એ ત્રણ વર્ગ. વર્તમાન, ભૂત, અને બવિષ્ય, એ ત્રણ કાળ. આહાર, નિદ્રા, અને મૈથુન, એ ત્રણ પ્રકૃતિ, જીવવું, મરવું, પાછા થવું, એ ત્રણ ક્રમ. ઉઠવું, બસવું, મુવું, એ ત્રણ દેહના ધર્મ. એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ રીતે જોતાં ત્રિપુરીથી આ દુનીઆ પોતાનો ક્રમ કરે છે; તેને લક્ષમાં લઈ છોડી દઈ તેના ઉપર અચાચક પણ તેને ત્યાગવું એનું નામ જ્ઞાતી

અને એક વૃત્તિએ પોહોચવું એટલે માથા છુટી. બેઠા તાં બેઠાજ; સુતા તો સુતાજ. ઉભા રહ્યા તો ઉભાજ રહ્યા. એ જડ બરત વૃત્તિ, એને બ્રહ્મ એકદમ મળે. જ્ઞાની કરતાં માયાના ક્રમને તોડનારો ઈશ્વર ને વધારે પ્રિય છે. આમાં પ્રિયપાણું થવાનો યોગ આભો. હજી અગાડી પોહોચવાને વધારે વિચાર રહેલો છે. મારે કેટલાએક સાધુઓ સાથે ઈશ્વર સબંધી ચરચા કરતાં તેઓએ પોતાનો વિચાર હેવા બતાવેલો કે માત્ર આ કલિયુગમાં બક્તિજ કરવી. એટલે નામ સ્મરણથીજ માત્ર લાભ છે. કેમકે સત્યયુગ, દ્વાપર, ત્રેતા, એ ત્રણ યુગમાં ત્રણ ક્રમો રાખેલા હતા સત્યયુગમાં ઉત્પત્તી પ્રથમ થવાથી, દરેક માણસ અને વસ્તુતઃ તેમજ તત્ત્વ જેના ઉપર મૂળ બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ છે. તે ધણી સૂચીજ અને સ્વચ્છ હોવાથી માણસની વૃત્તિ ધણીજ પવિત્ર હતી; તેમજ દેહ ધણીજ મનજીવ હતી, તો ત્યાં તપ કરવાનું બતાવેલું. જો, કે, તે વખતે યજ્ઞ શકે. પછી દ્વાપરમાં યજ્ઞ કરવા તેનો સળખ કે લોકોમાં શુરાતન પોકેલું તો જો તમોશુણ તેને પ્રાધાન્ય ગણે. મારે તેમને આનંદ આપવો. ત્રેતામાં માણસ પૈસાના લોભી થવાથી દ્રવ્ય સંચય કર્યું. તો દાન ઇત્યાદિક આપવા ઉપર બધાની બુદ્ધિ પોહોચી, હાલ જોવામાં આવે છે, કે કોઈ પૈસાદાર હોય તો પોતાના પૈસાની કુમક બતાવશે. તો દાન કરવું એટલે તેથી લાભ. અને હમણાં કલિયુગમાં લોકોથી કાંઈ બને નહીં. મારે કમળેર અને ધુસ્સા ખોત તે નીચે પ્રમાણે દર્શાવે આવી કહ્યું. તેથી માલમ પડ્યુંજ અને આ યુગમાં અનુભવિ વાત સર્વ રીતે બાંધેલી છે; તેથી ખરા ખોટાની તુલના જ્ઞાનીઓ કરીશકયજ.

લોકોમાં પાપ કરવાની જો રીતીઓ અને પુત્ય કરવાની જો રીતીઓ તે બતાવું.

જો કોઈ માણસને કોઈ પણ મનુષ્યે ઉપકાર કર્યો હોય તો, તે તેજ વખત તેના મિત્ર આગળ કેહેવાનો કે બાધ માહારી શક્તિ નથી, નહીંતો એને કાંઈક આપું. તેથી હુંતો એનું બહુ કરો, એટલું જ કહ્યું; એ માત્ર કેહેવાપાણું.

જો કોઈ સાથે બડાઈ કરવી હોય તો બારણાં બંધ કરીને બારીએથી બાળાબાળી કરી કેહેશે કે તારી માંનેXX અને બાપનેXX એ તેનું પાપ મોહીનું. અને મોહીનુંજ પુત્ર, શક્તી હીન; કોઈ માણસ પ્રસન્ન થાય તો એક સારો પત્ર બખી આવેછે. આ તેનું પુરુષાર્થ. આ પ્રમાણે હજારો દાખલા ઘેરા તો માંત્ર મોહીથીજ વાત છે. તો આ સર્વમાં માણસે મુખ્યત્વે કરીને પોતાની જીભ કલિયુગમાં વશ રાખવી. અને અને તાંહાં સુધી સારા ક્રમથી ચાલવું. એટલે જન્મ અને તેમ કોઈનો જીવ દુઝાવવો નહીં. ધર્મ, દયા, નિતિ, સત્ય, ઇત્યાદિક ગુણોમાનો એકજ ગુણ પકડો, એટલે તેમાં બધાનો સમાસ થયજ. જેમકે કોઈ માણસે એકલુંજ સત્ય ગ્રહણ કર્યું, તો તે ખરું માનવાનો. તેથી તેના અંતઃકરણમાં ભોભ નહીં રહે. દયા, પરોપકાર, આવશ્યે. એમ સારા ગુણના વર્ગમાં સારા મિત્ર છે, અને નહારા ગુણમાં નહારા શોખિતિ છે. ચાર દારૂપોરોમાં તે મિત્ર, અને ચાર રંડીબાજમાં તે મિત્ર તે બધા એકઠા થવાતાજ. તેમ દયાળુ, સત્યવાદી, અને પરોપકારી, પુરુષ એ પરસ્પરમાં મિત્ર સ્વરૂપ થાય, તો ગુણોમાં કેમ કરી અપ્રિતિ હોય, હોયજ નહીં. વાસ્તે માયા અને બંધ એ બેમાં જેનો વર્ગ ઉત્તમ તે પ્રથમ. એમ તમારી બુદ્ધિથી ક્યાસ કરો. ગીતામાં બતાવેલું છે કે, જે માણસને મારી પ્રિતી થાયછે, તેને આનંદ ને સુખ માત્ર તેની બુદ્ધિનેજ મળેછે. પણ દેહને કાંઈ થતો નથી. માટે બુદ્ધિના નિર્મળપણનો માણસે પ્રથમ વિચાર કરવો જોઈએ.

આ દુનિયામાં સ્ત્રીનો વર્ગ નીચો છે. એ સર્વ રીતે તપાશસો તો માણસ પડશે. તો આ ઢેકાણે વધારે શું સમજાવું, આવા અઘાત વિષય ઉપર મારે માઠક દ્રષ્ટાંત આપી સમજાવવું પડેછે, તે ખાતે અત્યંત એક ઉત્પન્ન થાયછે; પરંતુ કાચાર, હવે બુદ્ધિ એ સ્ત્રીવર્ગ છે. અને તેને પતિવ્રત બારણું કરવું ને પ્રમાણે સ્ત્રીએ બિચાર કરવો નહીં; તેજ પ્રમાણે બુદ્ધિએ પણ બિચાર કરવો નહીં. સ્ત્રીનો જેમ પતી (સ્વામી) પ્રત્યક્ષ છે, તેજ પ્રમાણે બુદ્ધિનો સ્વામી

જે શાસ્ત્રાત પરબ્રહ્મ છે, તેના સેવામાં રહેવું. એનું નામ બુદ્ધિનો પ-
તિવૃત્ત ધર્મ, અને માયા થકી બ્રહ્મ મળે છે એ વાત સિદ્ધાંત છે.
કેમકે માયાના પ્રપાટને સહન કરવા અતિ દુરવશ છે. તથાપિ એ-
તો શુદ્ધ ખતાવે છે કે માયાના પેદેલાં બ્રહ્મ. આ આત્માને ભોળ-
ખવો બાદ તે તેના ધરમમાં જ મગ્ન થઈ રહેવાથી જ બુદ્ધિનું ભટકવું
મટશે, પદ્મિની સ્ત્રીના જેવા ગુણ છે; તેજ પ્રમાણે પદ્મિની બુદ્ધિ
થવી જોઈએ. તારે તે પોતાના પતી સાથે રંગફીડા કરી આનંદના
ઘરમાં બેસશે.

ઓં શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ:

प्रश्न ४ थो.

माया अनादि के ब्रह्म?

उत्तर.

આ બાબત ધણા માહાત પડિતો જેની બુદ્ધિ કુશાગ્ર થએલ છે. તેના નિરૂપણથી તો સિદ્ધ થએલું છે, કે, માયા કરતાં બ્રહ્મ પે-
હેલો છે; અને એ બાબતનું વિવચન અગાડી પ્રથમ માયા કે બ્રહ્મ
તેની અંદર સમાસ કરેલો છે. તો હવે દોહિરેવી દર્શાવવા કરતાં એક-
દુંજ બતાવું છું કે—જેમ એક માણસ મુર્તિમંત છે, અને તે ધણા
પરાક્રમી તથા સર્વ રીતે શક્તિમાન હોય, તો તેની સચા એટલે નામ,
ઓજો, શ્રમણ, એ જે કામ કરેછે તે તમો પ્રતક્ષ પ્રમાણ જોશો એટલે
માલુમ પડશે કે જ્યારે તે પોતે કર્તાપણાનો મનમાં અહંભાવ રાખ-
તો નથી. એટલે લોકો નિશ્કપટ, નિર્લોભ, નિરાબિમાન, નિર્વેરી,
એવા પુરુષ હપર કેટલી આહાતા રાખી તેનું કામ કરેછે, તે, રા-
જ રાયતના સંબંધ હપર જોશો તો ઝટ માલુમ પડશે, એક સરખી.
દૃષ્ટિએ જોવાથી સર્વે સમાનપણે જાસશે, તે જેમ આપણે સીધા
બહા હૈએ તો આપણો ઓજો વ. પ્રકાશ કેવા સિદ્ધો બશે તો જ્યારે
માણસ નહીં, તારે ઓજો યાત્રી, અને વળી માણસ નાનું તો ઓ-
જો એક મોટો પડછંગ જેવાં પડે છે. તેમ કરતાં સ્વયં પ્રકાશ અને

ધણાં અકળ હોવાથી તેના ઓળાને આપણે માન આપી તેમાંજ સુવું, બેસવું, અને ઉઠવું, અને તેજ ઉત્પત્તિને લય એમ માનીએછીએ. માટે મુસલાગ્ર બુદ્ધિ અને તૈલાગ્ર બુદ્ધિના કરતાં અધમ અકલ કેહેવાને બાધ નથી. જેમ બાવડીની અકલ પગના પાની સુધી. તેમ બાવડી માથારૂપ, પૃથ્વીરૂપ, અને બુદ્ધિ પણ પછી, આ પ્રમાણે કલ્પના કરે, અને નિરૂપણ કરે તો તે પણ પૃથ્વીરૂપ; પૃથ્વીરૂપ. એટલે જડ જેમાં કાંઈ યોગ્ય અને શ્વેતસૂ વિચાર નહીં તે આ પ્રમાણે માયાને ધારે સર્વથી પેહેલી તો કોણ ના કેહેછે.? જેમ એક હવેલી તેની અંદર સામાન સરંજામ ઇત્યાદિથી પૂર્ણ રીતે ભરપૂર કરો, અને તેનો બોગામન કરનાર કોઈ નહીં હોય, તો કેહેવામાં આવશે કે, આનો કોઈ માલિક નથી. બાદ થોડી મુદતે તેની અંદર એક દિપ્યમાન પુરૂષ વ. રાજાને સુપ્રત કરો. પછી તેની શોભા જુઓ? આ પ્રમાણે ઈશ્વર અને માયા એટલી સર્વ બાબત પ્રત્યક્ષ રોજંદા તન્માને જોવામાં આવતાં છતાં તેનો અનુભવ લેવાને બદલે જુલ થાપ આપે છે, એ કેવળ અધમમતી નહીં તો બીજી શું? પણ એમાં વાંક માત્ર પોતાની કૃતીનો છે. અને આ યુગ કૃતયુગ છે, માટે એ પ્રમાણે કલ્પમ પદાર્થના ઉપર ચાહના જાય, આસુરીમાયાને મોહ ઉપર લે, અને તેમાંજ નિમગ્નથી ગ્લાનીમાં બેશે એ કાંઈ તાજુબ નથી. રાજ્યના જે રીવાજો તે કેટલે દરજ્જે અનિતિના છે; નિતિ, તે અનિતિ, અને અનિતિ તે નિતિ, એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. તેને વાસ્તે કાંઈ મુત્ર ન પડે તો એ બૂલ કોની? માત્ર માયામાં પડેલા મુસલાગ્ર બુદ્ધિવાળાની, આખા દેશનો જે પ્રમાણે રાજા ધણી છે, તેજ પ્રમાણે આ સર્વ બ્રહ્માંડનો કર્તા એક ઈશ્વર છે. તેને જોવાને માત્ર બુદ્ધિજ છે. અને બુદ્ધિ નિર્મળ કરવાને નિર્મળ સ્નાનનીજ જરૂર છે. તે સ્નાન કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે. કર્મ એટલે નશીબ નહીં પણ જે કાંઈ કાર્ય કરવું તેને કર્મ કેહેછે. માયાને ઓળખવાનું કારણ પંચીકરણ તત્વ મુખ્ય વસ્તુ છે તેથી ઓળખાશે. (એટલે પૃથ્વી, તેજ, વાયુ, આકાશ, જળ) તે જોવાથી હસ્તકંઠ કિયાઓ

તેના સંપૂર્ણ સાધનથી બનેલાં છે. અને તેમાં જે પ્રમાણે માણસની બુદ્ધિ ફેલાઈ રહેલી તેવું તેનું રૂપક આપેલું તે જે પ્રમાણે ભવેમાં માણસ પોતાનું રૂપ વખતો વખત બદલે છે. તેજ પ્રમાણે આ પંચતત્વના સંધાને માયાએ પોતાનું રૂપ બદલેલું છે. એથી આ સૃષ્ટિમાં રૂપ ઓળખવાને અને માયાનો પાર નથી. એમ કહી વીક્ષમ બતાવે છે. તથાજી જે તેની જડ હાથ ઉપર આવે તો માયા થું છે તે પ્રતક્ષ જોવામાં આવે છે. ત્યારે જ્યારે તત્વ જોવામાં આવ્યા તારે પછી તે તત્વ સૈના બનેલા છે? તે કાણ બનાવ્યા? અને શી રીતે બન્યા? તેના ઉપર કુશાગ્ર બુદ્ધિનો ફેલાવો કરવાથી માણસને દૃઢિભુતપણું પ્રાપ્ત થવાથી સમજી જાય છે કે, આનો બનાવનાર કોઈ બીજો જ છે. આ બાબત તત્વદર્શિ થવાને કેટલાક જ્ઞાનીઓએ અને બોધ કરેલો હતો. જ્યારે તત્વદર્શિકે એ શબ્દ અને પ્રથમ મળ્યો ત્યારે હું બહુજાળ જાડા વિચારમાં પડેલો કે તત્વ એટલે હિંચર કે પંચતત્વ એ જોનો વિચાર કરતાં છેવટ બાધિત થયું કે તત્વદર્શિકે થયું તેમાં હિંચરની માયાનો પૂરો વિચાર થયો. એટલે માયા પરીપૂર્ણ ઓળખવામાં આવી, ખાદ્ય હિંચરને ઓળખાશે. એ પણ આ દેહનું એક મૂળતત્વ મળ્યું. માટે જેટલાં નામરૂપ છે, તે તમામ માયા, અને જોનો નાશ થાય છે. અને જે અવિનાશી અચળ અલૌકિક અદ્રશ્ય ઇત્યાદિક વિશેષણથી છે; તે ખંડની ઓળખાણ કરો.

દૃષ્ટાંત.

દરીઓ બરપુર બરેલી છે, તેની અંદર તરંગ થવા લાગ્યા, હવે તરંગ કેહેવા માત્ર છે. તેમાં જળ ચિત્રામ બીજું કાંઈ નથી.

સિદ્ધાંત.

તેમજ હિંચરરૂપે એક દરીઓ છે, તેની અંદર પોતાની સ્વચક્ષિતરૂપ પવનના સબબથી તેની અંદર તરંગની લહેરી દ્રશ્યમાન રૂપ જગત્ પ્રસિદ્ધ થયું. દૃષ્ટાંત જેમ એક રૂથી મુતરના તંતુ થયા. તે બધાજ રૂપ રૂપ છે. તેમજ ચક્ષિતસ્વરૂપ એ પણ હિંચરનું જ

૨૪૩૫ છે. બિન નથી. માટે પ્રથમ હધર અને તેની પછી માયા.
માટે માયા અનાદિ નથી. બ્રહ્મ અનાદિ છે. તેમજ માયા કેહેવામાત્ર છે.

પ્રશ્ન ૫ મો.

इश्वर सत्यछे तो असत्य रूप मायाने
उत्पन्न करवानुं कारण शुं ?

उत्तर.

આ સવાલ જે વખતે થયો તે વખતે મને ધણુંજ મારા
મન સાથે આકર્ષણ થતાં હું ધણુંજ ઊંડા વિચારમાં પેઠો કે, આ
બાબતનો જવાબ શું હોય. બાદ ધણા પુત્ર વિચારની સાથે એમ
સિદ્ધ કર્યું કે, હધર સત્યતો છેજ. પણ માયા શું બીજી છે. તે પ્રથમ
જાણવી. તે બાબત અગાડી જે જે ખુલાસા બતાવ્યા, તે પ્રમાણે
માયાને ઓળખી, જવાબ આપ્યો કે, જે પ્રમાણે માણસ, સૂર્ય, અને
બીજા તેવાજ પરાક્રમી પુરુષો તેનો જેમ ઓળો વ. પડછાયો
પડે છે. તે કાંઈ પડછાયો કર્તાપણીનો આવેશ નથી, પરંતુ એતો
સ્વભાવિકજ ઉત્પન્ન થાય છે. તો જેમાં સ્વભાવિકપણીનો ભાસ
છે, તેમાં તે સત્ય વ. અસત્ય છે, તેનું દુષણ તેને શીર નથી; પણ
ઓળીજ પોતાની મેળે તે કોનો બનેલો છે, તે જાણવાને જેમ જાય
છે. તેમ માયા સત્ય છે. એમ જાણીને પોતાના કર્તાને ઓળો છે.
એ પ્રમાણે આ સૃષ્ટિની રચના અપાર સમુદ્ર એવા માયાના અંત-
રપટથી બપટાઈ છે. તેનાથી નરવું એ ધણુંજ દુર્લભ છે. માણસ
જે પ્રમાણે મુર્તિમંત છે અરો; એમ ધડીબર માનો. તોપણ તેનો
ઓળો ખોટો છે એમ સમજી આપણે વિવેકથી જઘએ છીએ,
તેજ પ્રમાણે અપાર સાગર હધર તેની પડછાયા રૂપિ માયા તે
ખોટી છે એમ માનવાને શું બાધ છે. પરંતુ તેનું રૂપક બાંધીને
કર્તાને દોષ આપવો એ કાંઈ યોગ્ય નથી, આથી મુસલાત્ર બુદ્ધિ

વાળાની ત્રિપ્તિ ન થતી હોય તો સેહેજો તોડ એટલાજ કે જ્યારે સાકરની પરિક્ષા તેના ગળપણની કરવી હોય તો તેની સાથે ખાટા-નો મુકાબલો બેથક ગ્રાજ છે. તેથી ખાટો યોગ ન હોય તો બેથક ગળીની પરીક્ષા થતી નથી. માટે જુગલ વસ્તુની જુક્તિએ કરી માયામાં પરિક્ષા રહેલી છે. તો હંધર આગળ એવા જુગલપણાનો પ્રમાણ કેમ નહીં હોય, એ એક અનુમાન છે. વળી એમ પણ જોતાં નિકળે છેકે પાપને પુરુષ, ખાટુંને ખાટું. સ્ત્રીને પુરુષ, એ જ મ જુગલ છે. તેજ પ્રમાણે સત્ય, અસત્ય, જુગલ છે. તેજ પ્રમાણે હંધર, ને માયા, જુગલ છે; તેજ પ્રમાણે દેહમાં પુરુષ અને શક્તિ જુગલ છે. તેજ પ્રમાણે આત્માને બુદ્ધિ જુગલ છે. બુદ્ધિને પતિ-વૃત્ત ધર્મમાં નાંખીને, પોતાના પુરુષ આત્માને ઓળખવાની શક્તિ આવી એટલે તે પવિત્ર થઈ. એટલે જોવાનું ને કરવાનું કાંઈ નથી. આ પ્રમાણે હું બતાવાને જે અવાએશ રાખ્યું. તે માત્ર અહંકારના આવેશથી માહારી બુદ્ધિ માઈક પ્રકારના પ્રપંચમાં પડેલી છે. એટલું માઈ ભક્તિમાં બુદ્ધિનું બીલીચારે થાયું મારે માનવાનું મુખ્ય કારણ જ છે. નહીંતો મારે આ બાબત વિવેચન કરવાનું કારણ જ નહોતું. ઓ શ્રોતાઓ હંધર સત્ય છે. એ વાત ખરી છેજ. હું ટુંકાણમાં કહ્યું, તે તમો પોત પોતાની પ્રકૃતિ અને બુદ્ધિથી વિચારીને જુઓ એટલે તરત જણાશેજ.

પ્રશ્ન ૬ ઠો.

सर्व ब्रह्मांडमां चराचर जिव रहेलोछे
तो पाहाडो इत्यादिको वधता व-
घटता केम नथी.?

उत्तर.

આ સવાલનો જવાબ આપવો જોઈએ, આ જવાબ આ.

પથો ધણોજ કઠીણ છે. તેના જે સખખ એક તો બુદ્ધિમાં ચંચળ પાણું અને અગ્નિ તત્વના મિશ્રિત ભાગથી, પૃથ્વી તત્વના બંધારણને જોવાને અતિ ઘણા દુર્બળ; તે કારણથી પાહાડમાં સૂક્ષ્મ રીતે જીવ રહેલો છેકે, શી રીતે; એના ઝોળખાણ થવી અતિ ઘણી કઠીણ છે. દરેક ખજાંડની ખાંધણીમાં પાંચ તત્વનો સમાસ થયેલો છે. તેમાં પાહાડમાં પૃથ્વી તત્વનો ભાગ વિશેષ રહેલો છે. એતો તેની સ્થિતિના ૩૫ ઉપરથી જણાઈજ આવે છે કે જે પક્ષીઓ આકાશ તત્વમાં ઉડે છે. તેમાં પૃથ્વી તત્વનો ભાગ ઘણોજ થોડો છે. તેથી વાયુની અંદર તેઓ મંદ્રથી ઉડી શકે છે. માણસમાં સમાન ભાગ રહેલો છે, માટે તે પોતાની મરજી પ્રમાણે કરી શકે છે. એટલે આ સર્વ ઉપર પોતાની સત્તા સમાન રાખી શકે છે. દરેકમાં યુનાધિક તત્વનો ભાગ છે. એજ પ્રકૃતી અને એજ હથર લીલા પાહાડોનું વધવું વ. ઘટવું થાય છે, તે સૂક્ષ્મ રીતે આપણને માલમ પડે છે. જેમકે હાથીની ચાલ તેના સામર્થ્ય પ્રમાણે ઘણીજ વેગ વાળી હોય છે. તથા પોતાના શરિરને ઊંચકવાને તેને આપણા કરતાં કાંઈ વધારે વખત લાગે છે. તે સખખથી તેનામાં કેટલું જોર છે તેનો ક્યારે અનુભવ વગર એકદમ લેવાઈ શકાતો નથી તેમ પાહાડોનું વધવું પણ આપણા જોવામાં આવવું નથી. પરંતુ સૂક્ષ્મ તપાસથી તેઓ વધે છે, અને ઘટે છે, એ વાતતો સિદ્ધ જ છે. જ્યારે ઘણો મેલો પૃથ્વીમાં ફેરફાર થાય ત્યારે તે જોવામાં એકદમ આવે છે. જ્યાં તત્વ છે ત્યાં તત્વનો ખતાવનાર છેજ. એ વાત સિદ્ધ માનવી. તો આવા મોટા પ્રચંડ જેમાં તત્વનો આખો ભાગ રહેલો છે. જેમાંથી નદી અને પથરે ઇત્યાદિક નિકળી શકે છે. તેમાં કેમ જીવન નહીં હોય, અને જ્યાં જીવન રહેલું છે. ત્યાં ઉત્પત્તિ તથા લયનો સંભવ રહે છે. ત્યાં વધવું ઘટવું બેશક માન્ય ફારી છે. આ ખાખત વધારે સોચ કરવાનું કારણ નથી.

પ્રશ્ન ૭ મો.

સર્વ બ્રહ્માંડમાં ઉત્પત્તિ પ્રથમ કોનીં?

.ઉત્તર.

શાસ્ત્રમાં કહેવાય છે કે, પિંડે તે બ્રહ્માંડે. હવે આપણે પિંડ વાંધે વિચાર બાંધીએ છીએ, સર્વ કોઇને માહીત છે કે સ્ત્રિ પુરુષના યોગે કરીને સ્ત્રિને ગર્ભ રહેછે. તે ગર્ભમાં પ્રથમ પંચ તત્ત્વનું બંધારણ થાયછે. અને તે પરિપક્વ થયે, અંદર એક બીજા તત્ત્વનું ધર્મણ થવાથી એક ચૈતન્ય અલૌકીક પેદા થાય છે. એ બધી ઘડબાંજ થવાને નવ માસ થાય છે. તે મધ્યે સ્ત્રિ બ. પુરુષ ધડાધ તૈઆર થાયછે. પછી પૃથ્વી ઉપર બાહાર પડેછે. તે નવમાસ એજ નવ અવતાર અને આપણે દસમાં કહીએછીએ તે કલંકી સાથે, તૈજ્યારે કલંકીનો પ્રારંભ થશે તારે સ્ત્રિને ગર્ભ દસમાસે પુરો બાહાર પડશે. અને તે અનુમાન ખરું પડવાને, પણ એક કારણ છેજ, કે સ્ત્રિનો ધણીજ બાહ્યાવસ્થામાં પોતાના સ્વામી સાથે કીડા કરશે. અને તે આ પરિપક્વ દસમાં હોવાથી ગર્ભસ્થાનમાં જે કાંઈ બિંદુ રૂપે શક્તિ (વિર્ચ) પેસવાની છે. તેના ક્રમના ફેર ફારના યોગે કરીને જરા વધારે પાકટ થવાને વાર લાગશે એટલે દસમાસ પુરો સમજવા. તેજ પ્રમાણે આ બ્રહ્માંડને સાદું જે દેશ અવતાર કહેલા છે, તે પણ બરાબરજ છે.

ઉત્પત્તિ એકી વખતે કહીએ તો ચાલે, તે કઈ ? તો કે પાંચ તત્ત્વ. અગ્ની, જળ, પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, અને એ બધાનો દોર. વનાર અને તેના ખરા સ્વરૂપનું ગોંધળ થયા વગર મરિયાદમાં રાખનાર તેજ ચૈતન્ય, પરબ્રહ્મ, અને અક્ષર, ઇત્યાદિક નામથી ઓળખો. તો પાંચ તત્ત્વ, એ માયા, અને તેનો દોરવનાર જે, તે, બ્રહ્મ; બ્રહ્મની ઉત્પત્તિ શી રીતે થઈ તે જાણવાને કોઈ પણ પ્રકારથી બુદ્ધિની શક્તિ નથી. શક્તિ શક્તિને જોઈ શકેછે. અને પછી પોતાના ધણીને જોયછે. ધણી કોનો પુત્ર, તે જાણવાને શક્તિ પાત્ર નથી. તેમજ

પરશ્વેષ તે અવિનાશી, અવિચળ, અલૌકિક અદૃશ્ય વીગરે કાર-
ણથી તેની ઉત્પત્તિ વિશે વિચાર બાંધી શકાતો નથી. એ બાંધવો
એ કેવળ અજ્ઞાનતા છે. પરંતુ આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, પહેલી
ઉત્પત્તિ આ સૃષ્ટિમાં હધરની કૃપા વડે પાંચ તત્ત્વની થયેલી છે.
તેમાં પ્રથમ ઉત્પત્તિ જળની કહીએ તો ચાલે. તેનો એક સખખ
બતાવવાને આ ઠેકાણે મને સુજે છે. તે જુઓ, માણસ જ્યારે
ધણું જ હાંશીઆર હોય છે, તો કેહેવામાં આવે છે કે આનામાં
કેટલું બધું પાણી છે. હીરો સારો હોય તો પાણી કેટલું બધું છે,
અને તે સારો છે. તેમ માણસ જ્યારે તરશ્યો થાય છે, ત્યારે પણ
પાણી માગે છે, તેમજ જ્યારે મરવા પડે છે, ત્યારે તેને સીત વ. પાણી
આવે છે, હર્ષ, અને શોક, પણ પાણીના ચિન્હથી જણાય
છે. તેનો સખખ જ્યારે ખુશી થઈ શું ત્યારે હર્ષનાં આંસુ આવશે.
અને દલગીર થઈ શું ત્યારે પણ આંસુ આવશે. માટે અતિ સૂક્ષ્મ
વિચારથી માલમ પડે છે કે જળ સર્વથી પ્રથમ છે તે માત્ર મનુષ્ય
ઉત્પત્તિના કામમાં, ત્યાર બાદ તેમાં અગ્ની, વાયુ અને આકાશનો
સમાસ થઈ તેના ક્ષર્ણણથી પૃથિવિ ઉત્પન્ન થઈ. કોઈ એમ સવાલ
કરશે કે, જળ પૃથિવિ વગર શા ઉપર રહ્યું. તેનો એક વિચાર છે, તે
એ કે ચારે તત્ત્વ જ્યારે એકઠાં થાય ત્યારે આકાશમાં જરા ડોફું
જાંચુ કરીને જુઓ કે આકાશ અને પ્રકાશ શી રીતે રહ્યો છે. તે
તેના ગણીતા ક્રમ પ્રમાણે અને હધર કૃપા વડે ખરા સ્વરૂપમાં રહી
શકે છેજ, અને જ્યારે તે સંયુક્ત થાય ત્યારે તે માયા કહેવાય છે.
વ. પદાર્થનું બાન થાય છે, તે બાન આ ચર્મ ચક્ષુ ભ્રોકોને જાણવાને
સંયુક્ત વગર કાંઈ બનતું નથી પરંતુ સર્વ નીરાળા છેજ. માટે અહિં
જેતાં પ્રથમ પાણીની ઉત્પત્તિ અને લય પણ આ પૃથિવિનો જળ.
માંજ થશે. જુઓ વાયુ અગ્નિ અને પૃથિવિને સાર કોઈ દીવસ પણ
ભ્રોકો તૃણા વિશેષ રાખે છે? પરંતુ વરસાદની સહકોઈ અપેક્ષા રાખે
છે એ કેવું વખાણવા લાયક કૃત્ય છે. ત્યાં પ્રભૂને વિશે અને મારા
લખાણને સમજો.

આ વાત અગોળ, બૂગોળ ઇત્યાદિક કલ્પિત વિચાર સાથે મુકાબલો કરવાનો નથી. અનુભવ, જ્ઞાન, અને કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે. જ્ઞાનીનો વિચાર મારા લખાણ સાથે મુકાબલો કરવા જોગ છે, એ કેહેવું અભિમાન બરેલું છે. પરંતુ મારામાં જે કલમની તાકાત આવી છે. તે માત્ર મનમાં અહંકારના આવેશથી છે. તો પણ મારો અહંકાર, હંધર મહીમાના દર્શન અને તેનો પ્રેમ અચ્ચવા તરફ જવાથી મને ઘણોજ આનંદ પેદા થયો છે, તે આવેશમાં જો કદાચ મારાથી દર્શવાયું હશે તો તેમાં સુ દોષ છે. આ સવાલનો જવાબ પુરો થયો છે એમ હું સમજી છું, તે છતાં કાંઈ વધારે વિચારન કરવા જેવું હશે તો અમાડી કહી જવાશેજ શુદ્ધિમાં જોઈતું કુશાગ્રપણું થએલું છે એમ માનું છું છતાં નહીં થયું હશે તો હજી ગુરુ કૃપામાં ખામી હશે એમ માનવાને મને શું દોષ છે? આ માહારા અહંકાર રૂપી દુષ્ટ હથીઆરને વિરામ દશાને પોહોઆડવાને હું મા-ઈક અવિવેક કરું છું.

પ્રશ્ન ૮ મો.

જેની પ્રથમ ઉત્પત્તિ થયેલી છે તેનો
પ્રથમ લય થશે કે છેલી ઉત્પત્તિવાળી
ચીજનો પ્રથમ લય થશે?

ઉત્તર.

આગળના પ્રશ્નમાં આપણે પાંચતત્વનું મૂળ ખતાવ્યું છે. તેમાં જનને પ્રથમ ઉત્પન્ન થતું જણાવ્યું છે. અને ખીજને ઉત્તરોત્તર ખતાવેલાં છે. તો હવે જે ખીજની પેઠેલી ઉત્પત્તિ તે કય સકુથી છેલ્લો જણવો એમ નથી. પણ તેનો કય પેઠેલાં સમજવો.

આદમીની અંદર વિર્ષરૂપી પ્રથમ તાકાત કમ થશે અને વૃદ્ધિ નહીં તથા સરોવરના પાણીમાં ઝોજાપણું થશે. ખાદ માણસમાંથી

સ્નેહ ઓછો થયે. એટલે હર્ષ વ. શોક કમી થવાનો. જેથી પાણીજ ન મળે. તો પછી આ બધા બર્ષૂર રહે જાતા. પાણીનો નાશ થયે. એટલે બધાં તત્ત્વ બગાડ્યાં મારયે. તે થયું એટલે સૃષ્ટિની આખર સમજાવી. અજે પછી ઉત્પત્તી થવાને સાર દરેક તત્ત્વના ધર્મણથી પાધું પાણી નીકળયે. એ તમામ પોતાના તત્ત્વમાંથી વજ્રદંડ પડી આ સૃષ્ટિ પાણીમય જીવામાં આવયે. તેનું નામ માહાપ્રલય, એ પ્રમાણે પાણીથી ઉત્પત્તી પાણીમાં લય, અને પાણીથીજ સ્થાપના એમ એકસ બુદ્ધિશાસ્ત્ર કરી જોયો એટલે માલમ પડયે. તો પ્રથમ લય આ ઉપરથી જળનો થયે. એટલે લય પ્રથમ છે, એમ હું જાણું છું, અને તે વાત ખરીછે, અજ સમાન પ્રાણ, હાડ પણ હવે દહાડે દહાડે કમ થવા લાગ્યા છે.

માણસમાં પૃથ્વી ખંધારણ કમ, એટલે પંચદથો જીવાન નહીં, પ્રચંડ તથા મજબુત નહીં, એ પૃથ્વીનો મુકાબલો, શુરાતન, તથા હિંમત નહીં, એ અગ્નિતત્ત્વ કમ થવાનું કારણ, સારા સારા તર્ક તથા વિચાર નહીં, એ વાયુતત્ત્વનું ખામીપણું, પોતાના વિચારને રાખવાને મજબુત ધર નહીં, એ આકાશતત્ત્વનું કમીપણું. અને સર્વને સરખી રીતે ખરાખર નિયમમાં નરેહેવા દીધા, તેમજ કમીપણું, જે માલમ પડેછે તે જળતત્ત્વના કમીપણાનું કારણ.

આ બધો ફેરફાર આસ્તે, ધીમે, નહી કળાય તેવી રીતે વગર દુઃખે, વગર જાણવે, વગર એહેનતે, અને માર્કિક બુદ્ધિરૂપી એક જીના પ્રપંચે કરીને પોતાની ઝેળે પ્રકૃતિ કમ કરાવે છે. તેનો વિચાર આપણાથી થતો નથી. એ કેલું ઝેરઘાટનું અને દુઃખદાયક પરિણામ છે. પેહેલાના વખતમાં ઈનસાફ સર્વ માન્ય કરતા હતા. હવે તેમાં ફેરફાર થાયછે. તેનો સખખ માણસને સંગતમાં ઘણોજ વણામમને જેવા ઘટે તેવા વિચાર ન રાખતાં ફેરફાર કીધો છે. એક આદમી પાસે પોતાનો બંડોળ એકજ સાંગોપાંગ નહીં હોય જેમકે મોઢ પાસે થોડું અંગ્રેજી, ફારશી, અને અરબીતો, કોઈ પાસે શુજરાતી, સંસ્કૃત, અને મરાઠી, એ મુજબ બાષાપ્રત્યે પણ સ્નેહ નહો;

અને વર્તણૂકથી દોસ્તો પણ જીદાળ. ૧ ખાદ્યજીને મુસલમાન દોસ્ત, ૨ પારસી ને વાણીઆ દોસ્ત, ૩ ટેડા ને યવન દોસ્ત, ૪ પ્રમાણે જેનો વર્ણ તેનું બાન પ્રેરે ન થતાં દોસ્ત પોતાના વિચારમાં એવા જાય પછી તેમાં જે જે વ્યભિચાર અને અન્યદર ચાલે તેનો એક મોટો ફરફાર બણી લાંબી મુદતે સૃષ્ટિને જે સહેવા પડે છે, તેનો પશ્ચાત્તાપ આપણે કરવો નહીં તો બીજું શું ?

આ કેહેવત ઉપરથી ધારો, હાલની રૂઢિ ઉપરથી જીઓ, અને ખુદના સત્ય વિચારવાળા સ્વામીના ધર તરફ જીઓ; અને નાસ્તિક આસ્તિકના વિચાર તથા મનન તરફ જીઓ, તો આ માંડ દર્શાવવું સ્વત્ સિદ્ધ બાસજેજ, એમાં હું કંઈ સંશય સમજતો નથી, માટે મારા પ્રેમીજનો સમજો.

પ્રશ્ન ૯ મો.

લય કોનો થાયછે?

આપણે આગળ બતાવી ગયા છીએ કે 'પંચતત્વની ઉત્પત્તિ એકી વખતે થયેલ છે, તે મધ્યે પાણીને પ્રથમ ઉત્પન્ન થવું ગણવામાં આવ્યું છે. ત્યારબાદ ઉત્તરોત્તર પૃથ્વી, તેજ, વાયુ, અને આકાશ, એમ બતાવવામાં આવેલ છે. બાદ સર્વ ઉપર પાણી ફરી વળશેજ. પાણીને આસ્તા કરનાર કોઈ બીજોજ સક્ષ છે, તે આસ્તા પ્રમાણે વર્તવાથી સર્વ તત્વ પાણીમાં સમાઈ જરા આરામ લેશે બાદ પાછા હુકમ પ્રમાણે વર્તવાનું શિર કરશે; એ પ્રમાણે અનાદિથી ચાળવણી થયા કરેછે. તે ચાળવણી કરનાર જે સક્ષ તેજ ઈશ્વર, પરબ્રહ્મ; સાધારણ એવો નિયમ છે કે જે સ્થાનમાં ઉત્પત્તિ તેમાંજ લય માનવો, એ સઘળું આપણે માયીક વહેવારે જીવામાં અને તેનું રૂપક બાંધવામાં સુજ પડે છે. પરંતુ જ્યારે તત્વ, તત્વમાં સમાઈ જશે ત્યારે વ્યાપક મિદાત્મા માત્ર રહેશે, તેમાં સર્વ પોતાની પ્રકૃતીનો નાશ નીમસે કાળે કરી થવાનો છે તેમાં સમાઈ જશે.

પછી નાશ થું, અને અવિનાશી થું ! તેનું તેને વિવેચન કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. નામ તેનો નાશ છે, એ કેહેવત ઉપરથી વિચારી પુરૂષને વિચાર બાંધવાનો નથી, પરંતુ અસાનીને સમજવા સાર એક દાખલો આપું છું, વનસ્પતિ, માણસ, સ્ત્રી, ઇત્યાદિકમાં, પણ નામો આપવામાં આવે છે, તેમ સમુદાયનો પણ વનસ્પતિ વર્ગ આપવામાં આવેલો છે, એવી કલાસ નહીં બાંધેતો આ પ્રકૃતિ રૂપકને ઓળખાણ રહે નહીં, માટે જોનામાં ઓળખાણ રાખવાનું બાન જોઈએ તેણે સર્વ વર્ગને અનુસરી ચાલવું જોઈએ નિશાળમાં છોકરો બહુવા બેસે છે; તે જો છેલા વર્ગમાં હોય તો પહેલા વર્ગમાં આવવાની મનમાં હેંશ રાખે છે, તેજ પ્રમાણે જ આદર્શને ધૈર્ય સંબંધી વિચાર બાંધવો હોય તે જો લય થાય છે, અને નામનોજ લય છે, એમ સમજતો નથી, તેણે પ્રથમ ત્યાંમાં ઓળખાણ કરવાને તત્વની વર્ગ વારી લક્ષમાં લેવી. પૃથ્વી તત્વને સાર મુર્તિ, અગ્ની સાર, દીવા, જળને સાર, નદી, વાયુ સાર, કૃષ્ણ, અને આકાશતત્વ સાર, એકાંત વાંસમાં ફેરેરાના ધુમટનું પોલત્વ તેના મુળ બનાવવાના હેતુને લક્ષમાં લઈ જોશો એટલે તમને તત્વનું જ્ઞાન ગુરૂ કૃપાએ થશે, તે થયું એટલે પછી લય થાય છે કે નહીં તેનું બાન તરતજ આવશે, લય નામનો થાય છે પરંતુ તત્વનો લય થતો નથી, એ વાત સિદ્ધ માનવીજ. જ્યાં તત્વ સમાઈ ગયાં, એટલે તત્વનો બનાવનાર એકલોજ રહેવાનો, તે જો મોર પોતાની કુળા ફેલાવી પાછો પોતાના શરીરમાં એકી બે છે; તેજ પ્રમાણે આ બ્રહ્માંડને ઉત્પન્ન કરતાં સર્વ માયા પાછો પોતાનામાં એકી બે છે, તે માત્ર વિરામ દશા આપવાને સાર પણ તેનો ઉપયોગ ઉત્તરોત્તર કરનાર છે; તેથી તેનો સંપૂર્ણ લય થાય છે, એમ કેહેવામાં આવે છે. માણસ મરી જાય છે તો કેહેવામાં આવે છે કે, આ મરી ગયો બાઈ એ મરવું ઘણું સારું છે, પરંતુ તે મરતો નથી, પણ પાછો થાય છે. એ થવાપણામાં તેને જ જુઝ સોસવું પડે છે, એથીજ આપણે રડીએ છીએ, અને પાછા થવું ન પડે તેને સાર જુનિઆમાં નિતિ અને આ સર્વ જગત પોતાનું છે, એમ

નિયમપૂર્વક ચાલવાથી તેને કર્મ લેખન નહીં થાય, એટલે અત્રેજ માન પામી; આનંદમાં રહેવાનો, અને મરી ગયા પછી સર્વ ઈશ્વાદ કરવાના એજ એનું મોક્ષપદ માનવું, માટે કુશાગ્રબુદ્ધિવાળાને લય નથી, તેલાગ્ર બુદ્ધિવાળાને વારતે મનમાં જરા દ્યુપયુ, અને મુસ-લાગ્રબુદ્ધિવાળાને સાર નામ સેનો લય છેજ, આ પ્રકારે દુનિઆનો ઘેલેવાર ખતાવી, જેને જે રૂચે તેમ સમજવાને મારી કલમ દોરવી, આ બાબત વિવેચન કરવાનું અંધ કંરું.

પ્રશ્ન ૧૦ મો.

નાશ થતો નથી તો કારણ શું અને
થાયછે તો કારણ શું ?

ઉત્તર.

આ સવાલનો ખુલાસો ઘણી સહેલી રીતીથી કરવામાં આવે છે. તો હવે તેનું વિવેચન વારંવાર કરવું ને ફાલદા ધારું. પણ એટલુંજ ખતાવું કે.

“તાપીશંકર” એ શબ્દનો નાશ, તેના નાક, કાન, અને સંધાના અવયવોનો નાશ, પરંતુ તેના તત્ત્વનો નાશ નથી. જેમકે પાણી પાણીમાં સમાયે, વાયુ વાયુમાં સમાયે, બાદ અંજરનો જે હીપક કલિકા માફકનો આત્મા, તે પોતાની છેલી પ્રકૃતિના ખરા સાધન વડે જે ઠેકાણે તેના બુદ્ધીરૂપિ સ્થિ ગમન કરવાને ફરમાવશે, તેવા તત્ત્વરૂપિ સ્થાનમાં બિંદુરૂપ તે ખીરાજશે. અને ઝટ પોતાની પ્રકૃતિમાં ઉત્પન્ન થશે. એમ આ સૃષ્ટિની રેટમાળ ચાલ્યા કરવાની. તો જેવું જન્મતી વખત જ્ઞાન તેવુંજ લય થતી વખતનું જ્ઞાન એ બંને સરખાં છે. તો કાંતો બાળકજ્ઞાન રાખો, વ. અંતકાળનું જ્ઞાન રાખો, આ ને જ્ઞાન અર્થે વખાણવા લાયક બુદ્ધિવાને ગણેલાં છે. તે શિવાયનાં સર્વ ફાંફાં છે. તે નાશ અગાડી લખવા પ્રમાણે નામનોજ, વર્ગનો

અને અવધવનો નાથ છે. તત્વ અને વ્યાપક ચિદાત્માનો નાથ નથી. માહા પ્રલય વખત એકજ એટલે જળતત્વમાં જળ રૂપે પોતે રહેશે. તેથી સર્વ જગતમય જળ અને જળ એજ જગત એમ જ્ઞાનીનો સિદ્ધાંત અને આત્મ પ્રતિતી પણ એમજ છે. માટે અગર જો હું કર્મ અને વેહેવારમાં ગુંથાએલો છું, તેથી મોરા લખાણના દેશ્યને સમજવું કઠીણતો લાગે તો પણ કૃપાવંત વિચારથી અને હું તથા આપ સર્વે જુદા નથી, એમ સમાનપણું કરી જોવાથી આ દર્શાવવું ખજાને બેશકે.

પ્રશ્ન ૨૨ મો.

પાપ અને પુન્ય કોને કેહેવું?

ઉત્તર.

આ સવાલનો નિર્ણય ધણાજ સાવધવિચારથી અને લોકોના મનમાં રહે તથા તેઓ અંતઃકરણથી કબુલ કરે, તેવા કુશાગ્રબુદ્ધિના જ્ઞેર બરેલા વિચાર સાથે બતાવવાની યોજના કાઢી લગાડવી જોઈએ. કેમકે આ પ્રસંગ ઉપર લોકોની મનોવૃત્તિ, એ, કામ ઉપર વધારે તાકાત અને નરમાશ બતાવતી જણાય છે તો હે કૃપાવંત હંધર નારી પાસે હું ધણીજ આજીજની સાથે અરેજ કરી માગી લીધું કે, આ બાબતનું વિવેચન કુશાગ્રબુદ્ધિની સાક્ષતાથી, ઉજ્જવળ હંકારેના સાધનવડે, સર્વની મનોવૃત્તિને પસંદ પડે, અને વ્યાય પ્રમાણ કહેવાય, તેવા યોગથી સરસ્વતી માતાની ખરી પ્રેમની વાણી મને તાદૃશ્ય બતાવવાની રૂઝે અને તેમ થાઓ. અગતુ, અરતુ, અસ્તુ.

આ ફુનિઆમાં લોકો પાપ, અને પુણ્ય, એ બાબતને વિશે જોટલા ધર્મ સંબંધી બાબતને સાર સુસ્ત છે, તેટલા બીજા કામમાં ધણા કમ હોય એમ બાસે છે. ત્યારે એ ઉપર તો મુખ્ય આધાર રહેલો છે. પાપ એટલે શું, એ બાબત નિરાકર્ણ થશે, એટલે એની મેજે પુણ્યનો સમાસ આ નિર્ણયથી થશેજ. આ સૃષ્ટિમાં સર્વ પાપ રૂ.

પજા છે, એમ માનવાને ધડીબર કાંઈ અંદેસો નથી. છોકરો વ. છોકરી જન્મી, પછી તેની માતા આ સંસારનો લાહાવો સવડાવવાને પથપાન કરાવે છે. (એટલે દૂધ) તેની અંદર એ સંતા લીધા છે. એકતો આ સધળી સૃષ્ટિ દૂધ જેવી ઉજળી છે, તેને જો અમે દૂધ પી, બીજી રીતે જોતાં તું હમેશ દૂધ પી તારા દીવસ કાઢાડ; તેમ સર્વ સૃષ્ટિનું મૂળ વિષ્ય રૂપી તાકતને સાચુ પણ હમેશ દૂધ પી, અને જેમ હમો-એ આ સૃષ્ટિની વૃદ્ધિ સ્ત્રી પુરુષના યોગે કરી છે. તેમ તું કર. એ એક દૂધ રૂપી સંસારથી તે બચારો પ્રાણી મોટો થઇ અંછેર દુધ સાથે વાળુ કરવાની ધડબાંજમાં પડવાથી આ સંસારની અંદરના તમામ નાશવંત કામો, જેનો લય ધણોજ વેહેલો છે, તેની શોધ અને યોજનામાં પડે છે. એમાં તેને જે હાથવરાળ અને સોશવું પડે છે, એજ એનું પાપ. પાપ એટલે પશ્ચાતાપ અને પશ્ચાતાપથી તેને હાથે બાળે વખતે મોટા સાહારીક કર્મ કરવાની ફરજ પડે છે. તે ફરજમાં ખુન, ચોરી, આત્મહત્યા, વીગેરે મોહોટાં પાપ કરવાની તે યોજનામાં ઝુંપાય છે. એથી તેને આ સંસારનું મૂળ સાધન જે સુખ, તેની નાશિત થઇ, આ દુનિઆના હાકમતી નજર આગળ, અને લોકોની નજર આગળ તે ધણોજ હલકો પુરુષ દીસે છે. એ દીસવું એનું નામજ પાપ. તો આ દુનિઆજ પાપ રૂપ છે. એમ માનીએ છીએ, ત્યારે તેમાંના કલ પાપ રૂપજ હોય, એમાં શું તાજુબી? હવે ધારો કે દુનિઆ પાપ રૂપજ છે, ત્યારે મનુષ્યમાં, અને સૃષ્ટિમાં, પાપ રૂપ શું નથી, તેનો જવાબ માણસે પોતાના મનને કોઈ પ્રકારની સત્તા આપ્યા વગર કુદરતના નીચમની જે સ્વતંત્રતા છે, તે સ્વતંત્રતામાં વર્તવું, એમાં જે કાંઈ થાય તે જોયા કરવું. એમાં કાંઈ અડચણ નથી. પરંતુ વળી એમ પણ કેહેવાને અંદેસો નથી કે, દુનિઆ જ્યારે પાપ રૂપ છે, ત્યારે તે પાપીઓને જે વાત રહે તે કરવી એટલે બધાઓને ખુશ કરવાથી આપણને માઇક બિતી થોડી રહે. વાની એટલે તેથી આપણને આનંદ પ્રાપ્ત થવાનો, તે હેવા પ્રકારનો નહીં કે તે માગી આણેલો આનંદ, જેમકે ભાંગ પી આનંદ બો.

ગવો. પરંતુ સત્ય અને ઉત્તરજ, વિચારથી આ દુનિઆના ધણા જનને પસંદ પડે તેવાં કામો કરવાં, તે કરવામાં જોઈથી આપણી વૃત્તિમાં બિચારપણું તેટલુંજ આપણું પાપ સમજવું. સર્વને જ- માડવા, બ્રાહ્મણથી ચાંડાળ પર્યંત એ લોકો પુન્ય માનેછે. તો તે કાંઈ ગેરવાજબી નથી, તેમજ તરશ્યાને પાણી પાવું, એ કાંઈ ગેર- બાજબી નથી. તેમજ આ દુનિઆની હવા સારી કરવા વ. તત્વને કોઈ પણ પ્રકારે પુષ્ટિ આપવાને વ. તેનું તેજ છે, તે બક્ષવાને થત કરવા એથી પણ લોકોમાં અપ્રતિષ્ઠા થવાની નથી; તો એ પણ પુન્ય માનવું.

મતલબ જોઈથી ચાલે બિતી પૂર્વક અને આપણું મન આ- નાકાની કરી શરીરને કંપારી છુટે તેટલું કરવું, એ પાપ, અને જે કરવાથી સર્વ છદ્ધિ વ. લોકોના મન પ્રકલિત થાય એ આપણું પુન્ય માનવું.

પરદેશ અને જ્યાં જવાથી વર્ણાશ્રમનો વહેવાર ટળવાપણું આવે એમાં સાહાશીક થઈ કામ કરવાને તૈયાર થવું. એ વધારે પાપ કારક છે તે ખરું છે, કેમકે તેને પોતાની ઉત્પત્તિનું બાન નહીં રહ્યું, પોતાના માત પિતાનું બાન નહીં રહ્યું, જે દેશમાં તેની ઓ- જાણ થઈ એનું તેને બાન નહીં રહ્યું. અને જે હવાથી તેનો દેહ ઉછર્યો તેનું બાન નહીં રહ્યું, તારે તે બેબાન આદમીએને લોકો વર્ણ- શંકર, પતીત, અને જાત બાહાર એ સંસાર આપે એમાં અજવબ જવું એ કોઈ દીવસ પણ બને? એ ખીજવાવું એજ પ્રાયશ્ચીત, માટે જેમાં સદૈવ, આનંદ, અને લોક પ્રેમ રહે, એ કરવામાં જે માણસ તત્પર એ પુન્ય. અને જેમા લોક અએડો, અને આપણને કામ કરતાં કંડાળો પ્રાપ્ત થાય, એજ આપણું પાપ. આ શિવાય વધારે શું બતાવું. સૂક્ષ્મમાં ઘણું કહેલું છે તે ઉપર વિચાર કરો.

પ્રશ્ન ૧૨ મો.

નામ સ્મર્ણ કરવું તો કોનું કરવું, અને
તે કરવાથી લાભ શું?

ઉત્તર.

આગળ આપણે જાણી ગયા છીએ કે પોતાના આત્માને
ઓળખવા સારું કુશાગ્રબુદ્ધિ કરવી, અને પોતાની પદ્ધતિબુદ્ધિથી
પોતાના સ્વામી આત્મા સાથે ક્રિડા કરવાથી આ કુનીઆના તમા-
મ અનિતિનાં કામ બંધ પડશે. એ બંધ પડ્યાં એટલે પોતાના
આત્માને દિપક કલીકા માફક નિત્ય અને હરધડી જોયા કરશે,
જોવાને સારું આ દેહ મધ્યે પ્રથમ તો જીભથી આ કલીયુગના સં-
બંધ કરીને પોતાનામાં સામર્થ્ય ન હોવાને લીધે, ધણીએક અનિ-
તિનાં કામ બને છે, તેને વશ રાખવાને સારું એક જાતની ક્રિયા
જીભને સોંપવી, અને જ્યારે જીભને ક્રિયા સોંપવામાં આવી તેજ
વખતે સર્વ અવયવનું કામ પોતાની ગેળે અટકવાથી, આકાસતત્વ-
નું જોર વધવાથી, વાયુમાં સર્વ ઇંદ્રી ડાલમ ડોલ થવા માંડશે, જેમકે
તેજ વખતે ખગોળમાં આવશે એ સંસાર વાયુની છે, તેમાં પછી સર્વ
ઇંદ્રી સહવર્તમાન પોતાની વિરામ દશાને પામવાને ઉત્કંઠા રાખ્યા
પછી બધી ઇંદ્રીની સંમતીથી આ દેહ બોજાના ઉપર આરામ કર-
વાને વખત સોંપશે, પછી તેમાં નિરાંતે નિદ્રા લેવાને તત્પર થશે,
એમ હમેશ અને ધણીબર જો જીભને એકજ કામમાં લગાડશે
તો તેથી કરીને લોકોના તરફ તેની કોઈ પણ પ્રકારની ઈર્ષ્યા થશે
નહીં, તે ધર્મ નહીં, એટલે બક્તિ કરનાર આત્મા જેની બક્તિ કર-
વાને તેને ઉદ્દેશ મળ્યો હશે વ. તેના અંતઃકરણમાં સૃષ્ટિમાં જે
નામથી બક્તિ લોકો કરતા હશે તેમાંનું એક નામ પોતાને હશે તે
ગ્રહણ કરીને, પછી તેનું સ્મરણ કરવાની ધ્વનિમાં પેસવાથી, અંતે
તે નામ પાડે થશે, રૂંવાડે, રૂંવાડે, તેના બહુકારા માલમ પડશે, એમ

કરવાથી અભ્યાસે અને કાળાંતરે તેના કર્મબંધ પડશે; એટલે તેના દેહમાં મન વિકારની નાસ્તિ થવાથી, એક જાતની સ્વચ્છતા, અને આરોગ્યતા દાખલ થશે; ત્યારબાદ જેનું તે સ્મરણ કરતો હશે, તે કેવા છે તેની જાણમાં પેશશે, અને જ્યારે દર્શનિક કાંઈ જોવામાં નહીં આવે ત્યારે પછી ચુસ્કપાથી અને ભક્તિના યોગે કરીને પોતાના આત્માના તરફ લક્ષ દોડાવશે; ત્યારે તે મળશે અને પછી આનંદમાં નિવૃત્ત પામશે. ચુસલમાન લોકોમાં એમ કહેતી છે કે, જીને આદમકુ પિછાના ઓઈ આદમી, આદમ એટલે માણસ અને બીજી રીતે જોતાં આ-દમ (આદમ) આ દેહની અંદર દમ ધુંટાય છે તે શી રીતે અને કોની સત્તાથી તે જોવાથી તેને માલમ પડેછે કે આદમની કળા ઘણીજ અલૌકિક છે, જ્યારે તે જોવામાં આવ્યું ત્યારે પછી બીજું શું રહ્યું? સર્વ કરતાં હિંદુની ભક્તિ કરવાથી તેને આનંદ મળેછે અને સર્વ સમૃધ્ધીનું મૂળ ધરે આનંદજ છે, જે પ્રમાણે લોકો પોતાનો ખજાનો સાચવી રાખવાને કોશીશ કરે છે, એજ પ્રમાણે આનંદ અને પરમ આનંદ એ બેને ગોતવાને જો શુદ્ધમતથી વિચાર કરેજો પછી તેને સર્વ બીજી યોગે નાશવંત અને શુન્ય લાગશે, એ વાત સિદ્ધ માનવી. નામ સ્મરણ કોનું કરવું એ હવે બતાવુંછું. અને તેનો લાભ ઉપર બતાવી ગયા છેએ, તો લાભ બાબત તો વિવેચન કરવાને હવે કારણભૂત નથી. ષડાક્ષરીમંત્ર, દ્વાદશ અક્ષરીમંત્ર, ઈત્યાદિકમંત્ર અને ગાયત્રી યોગીસ અક્ષરીમંત્ર, આ પ્રમાણે (તે વળી સંસ્કૃતમાં) એ બધામાં હિંદુ કેવા છે તેનું અક્ષરે અક્ષર નિરૂપણ સંક્ષિપ્ત (ટુંકાણમં) સંસ્તારપે સ્નાત્રીઓએ કરીને બાંધેલા નામો મંત્રના હોય એમ માનવાનું છે. તથાપી જપ કરનાર વ. બજન કરનારને તેની સંસ્તા વ. સમસ્યાની માહિતી હોતી નથી તેથી તેને મંત્ર ઉપદેશ કરનાર વ. કોઈ સારો મંત્ર શાસ્ત્રી હોય છે, તે કહેછે બાળે વખતે તે બાબત કાંઈ દ્રબ પણ લેછે. પછી મૂળ મંત્ર બનાવનારનો ખરો બાવાઈ ગમે તેમ હો, તો પણ તેની સમજ્યુતમાં આવે, અને વ્યાકરણમાં જે રિતી કહી હોય તેમ

અક્ષરનું બાજક કરીને બાળ્ય ખતાવેછે, પણ બાહ્યો મારેજ નિરાકર્ણ કરવું વધારે અગત્યનું છેકે ધધરના સ્મરણમાં કોઈ અક્ષરના સંબંધની જરૂર નથી, તેના અનુપ્રાસની જરૂર નથી, તેના વિવેચન અને બાળ્યની જરૂર નથી. તેના શબ્દ ગોખવા અને નહીં મોહોડે ચડે એવા અધરા નથી. પરંતુ માઈકના લોકોએ માત્ર તેમાં પોતાની તૈલાગ્રબુદ્ધિ પોરવી ચંચળપણાનો એક બાળ્ય દાખલ કરી લોકોની મનોવૃત્તિ ચંચળપણામાં રાખી, તેના કરતાં કુશાગ્ર બુદ્ધિથી અને દ્રઢતાને સાહે, આ, શરીરમાં જે આત્મા છે, અને અંતકાળે જે શબ્દ શબ્દને ઊચકતી વખતે લોકો પોકાર કરે છે તે ધણું કરીને તમામ શુદ્ધ, પ્રાંક્ષણ, વર્ગમાં તે નામ અને મુસલમાન તથા બીજા લોકો પણ તે નામને માન્ય આપે તેમજ સેહેલું તથા તેનો અર્થ પણ સેહેલથી સમજમાં ઉતરે, તેવા અને તે નહીં તો લોકો પણ આપણી મશ્કરી કરેછે, તે નામ લેવું વધારે એટલે છે, એમ હું માનું છું. લોકોને એમ ધારવામાં ન આવવું જોઈએ કે મારો આ કામમાં મત્ત છે તથાપિ મને એ વધારે રચવા સરખા બુદ્ધિની સાહ્યતાથી લાગ્યું મારે સર્વ બાહ્યો રામ બજન કરો. તે બાલવામાં સેહેલું, માળા ફેરવવામાં સેહેલું, અને સર્વ રીતે માત્ર બેજ અક્ષર ॥મ્મા માયા રૂપ છે ॥રામ સંહાર કરતા અને રક્ષણ કરતા બે છે એ વધારે સ્વચ્છ, અને પ્રત્યક્ષ છે, કોઈ આદમીમાં તાકાત નહીં હોય તો કેહેવામાં આવેછે કે એનામાં ક્યાં રામ બળ્યા છે. રામ એટલે તાકાત તો જ્યાં મુધી તાકાત છે. ત્યાં મુધી સરવસ છે. મારે છેવટે અરજ ગુજરેછું કે, રામ બજો, બાહ્ય રામ બજો આથી પણ ટાળાંતરે તમોને સૂદ્ધનું બાન થવાથી જીવને વધારે કામમાં લેવાની જરૂર નહીં પડે એમ મને તો ખાતરી છે.

પ્રશ્ન ૧૩ મો. મોક્ષ એટલે શું?

ઉત્તર:

આ દુનિઆમાં સર્વ કોઈ મનુષ્ય પછી નારિતક હો, વ. આ નારિતક હો, તે સર્વ મોક્ષ વાસ્તે ઇચ્છા રાખે છે. અને મોક્ષની ઇચ્છાએ કરીને માહાદેવ, પાર્વતી, શ્રીકૃષ્ણ ઇત્યાદિકની પુજા કરી, માગે છે કે, હું ૪૫૨ હમારા અપરાધ સર્વ માફ કરીને હમાને મોક્ષ આપ. તેજ પ્રમાણે નારિતક લોકોનું માગવું પણ મનથી છે. તથાપિ તે કોઈ વિધિ પૂર્વક નથી. વિધિ પૂર્વક નહીં એટલે શું ? તો કે પોતાના સર્વ અવયવને સ્વાધીન થઇને એક અલગરજી પછાથી માગવું, એનું નામ વિધિ પૂર્વક નહીં; એમ હું માનું છું. કંઈ ઘણા બ્રાહ્મણ એકઠા કરવા, લોકોને બતાવવું એમ મારો દેવ નથી. વ. ઘણું દ્રવ્ય ખરચવું તે નથી. નારિતક એટલે જોની વિશ્વાસ અને મદ્દાનો બીલકુલ પાપો નહીં તે, અને નારિતક એટલે પોતાની મનોવૃત્તિ જુદીની સાક્ષતાથી સંપૂર્ણ પોરથી જ કોઈ પોતાની સર્વ ઇદ્રિઆ તેને તે કામમાંજ નાખતી, એનું નામ મદ્દા. માયા, અને આ દેહના સ્વાર્થ વગર જ કોઈ કરવું, એનું નામ ઉચ્ચ કર્મ હું માનું છું. અને તેમાં વિશ્વ કરીને પરમાર્થ કરવું, એજ મોક્ષ છે. પુન્ય અને પરમાર્થ એ જોમાં તફાવત શું છે ? તે ધ્યાન હું. પુન્ય એટલે જોમાં કોઈ ફજની અપેક્ષા રહેલી છે. અને પરમાર્થ એટલે પારકાનો અર્થ કરવા; અને તેમાં કોઈ પણ પ્રકારની આ દેહને બોગાવતન ફજની અપેક્ષા નહીં. પારકાનું હિત કરવું એજ પરલોક એમ માનું છું. અને ઘણા સમુદાયે પારકાનું હિત થવાથી સર્વ કોઈ જો આપણને માન આપશે, એજ પરલોક છે. પરલોક એટલે સ્વર્ગ, પરલોકનું હિત ન થયું, એટલે પરમાર્થ ન થયું; તેજ નહીં, એ શિવાય બીજી કોઈજ નથી. જો માણસ પરમાર્થ કરે છે, તેજો મોક્ષજ માનવા. તેને કરવાપણું, અને બોગાવતન કરવાપણું નથી. કેમકે તે સર્વ

હંધરને અર્પણ કરેછે. આવી તેની વૃત્તિ થસે, એટલે અભ્યાસે અને શુર કૃપાએ તે ઉતાવળો ધર્માત્મા, અને સ્થાની થવાથી, તેના પરોપકારપણાને તેના મનમાં ભાસ થવાથી, તે સમજીને ધંધો જારી રાખશે. મોક્ષ એટલે આ જુનિઆમાં અપકીર્તિના તમામ સાધન તેનો નાશ કરી જશે, તેજ તેનો મોક્ષ, અને કર્મ બંધન ન થાય, એજ મોક્ષ. અને મરવું એજ મોક્ષ, પરંતુ આ જુનિઆ મધ્યે જે બીજા પામર જીવો મરેછે, તેનો મોક્ષ નથી. તેનું કારણ કે, તે આ ખોળાનું બદલી બીજામાં પ્રવેશ કરેછે, માટે આ વિષયનું કારણ એટલુંજ છે કે, જેમ બને તેમ જુનિઆના ખરા સુખના સાધન, તમો બાગવી બીજને બાગવવાની તજવીજ કરી; એજ તમારો પૂર્ણ રીતે મોક્ષ છે. પછી તમો એ વાત માનો હયા નહી, તે તમારી સર્વની મરજી. મોક્ષ એટલે જેનો ક્ષય નથી એવી તજવીજમાં ફરવું તે, અને ક્ષય નથી તેને ઓળખવાની તજવીજમાં ફરવું, તારે જે રસ્તા હું બતાવું છું કે કર્મ કરવાં, જેમકે પારકાના હિતને સાર દાન કરવું, ખાવા આપવું, દ્રવ્ય આપવું, તે આવી તેની પાસે કાંઈ લાભની ઈચ્છા રાખવી નહી; અને વીસરણા સ્વભાવ રાખવો. એ એક પ્રકારનો મોક્ષ; અને બીજી તરફથી કાંઈ કર્મ કરવાં નહી. અને પોતાના દેહના બનાવવાની કળાંસી તરફ તથા પોતાની શક્તિથી જે બનવું નથી, તેના તરફ નીકા પોહોઆડી, આ દેહ મધ્યેનો ખરો ચાલેન કરનાર તેની શાધમાં ફરવું એ એક મોક્ષ, પહોણું હંધર કૃપાએ જે પદ મળેલું છે, એટલે ધન, દૌલત, પુત્ર ઇતિદિક તેનું અભિમાન જોડવાપણું યઈ તમો સર્વકૃપા કરીને આપેલ છે. એટલે તમનેજ પાડું આપણું. એથી હંધર રાજ થાયછે, કેમકે હંધરને પરમાત્માનો દરબજો આપેલો છે. જે વાત ક્ષણ સમુદાયને રહે, એ પરમાર્થ. પરં આત્મા એટલે પારકા તરફ પોતે જે કૃપા કરવી એ પરં આત્માની કૃપા જનવી એમજ માનવાને મળજીત કારણ છે, તો દ્રવ્યવાને પર આત્માનું ધ્યાન કરવું. અને વગર દ્રવ્યવાળાએ પોતાના આત્માનું ધ્યાન કરવું.

એ બેમાં પર આત્માવાળો ઉતાવળો માહાત્મા થાયછે. અને આત્મા-
વાળો જીતાવળો પરમાત્મા થાયછે, એ બંનેને જાણવા પછી પરબ્રહ્મ
પદ્ધિને પોહોઆ જળમય જગત, અને જગતમય જળ, એ પ્રમાણે
હીંચીનું પાણી જેમ સર્વમાં સમાઈ જાયછે. એ કેહેલી પ્રમાણે એ-
કજો પોતેજ સર્વ ઠેકાણે છે. એમ જાન થઈ માયાના અંતરપટના
મોટા વજૂ મોટથી ટુટેછે, ત્યારે તે મોક્ષ કેહેવાય. બાઈ મેક્ષ
થવું સેહેલું નથી. આ લખતાં મારા મન સાથે અને મારી
બુદ્ધિરૂપિ (માઈક વેહેવારને બીધે) દમ્પ પશ્વની મિત્રી ઉશ્કેર-
ણીથી મારા લોચન મધ્યથી આંસુની ધારા વેહેવા લાગી, અને
પશ્ચાતાપ થયો કે, હે હધર તું મને ઉતાવળો પર્મ આત્મા કર. મને
આ સમજું દર્શાવતિ વખતે મારા હૃદય, માહાદેવ, પાર્વતી,
મીઠૂબા, અને રામચંદ્રજીનાં, દર્શન થયાં, તે વખતે મને આશિ-
વાદના ઉચ્ચાર તેઓ તરફથી મળ્યા છે, એજ મારું આ દુનિયામાં
હું મોટું પુરુષાર્થ માનું છું. તેમ આપ સર્વ મારા પ્રેમી જનોને
થાઓ એટલે સર્વ મને મળ્યું. એમ હું ધારું છું. આ દર્શાવ્યા પ્રમાણે
સર્વે વર્તવું કે નહી. તેની ખુબાસો મારાથી અપાતો નથી. પરંતુ
જે કાંઈ ડાળમણેજ વૃત્ત આ વખતે પેલા મસ્તાના આમુરી વર્ગના
મતસર બેરેલા પોતાના કુતર્કે બતાવે તે ગ્રહણ ન કરવા; એ હેતુથી
આ દર્શાવવું થએલું છે. નહીંતર હુંતો બે કાયદા માનું છું. કેમકે
આમાં મારી વિદ્વતાનો ડોળછે, એમ સમજી હુંજ ઘણા મગરર
છું; એમ મને સુજેતો, તમો સર્વ બાઈને કેમ ન દેખાય. પરંતુ આ
પ્રસંગમાં તમારા તરફ ધડબાંજની ટેવ મારા જીવામાં વધારે આવેછે,
તેથી, અને સંસ્કૃતના બનાવેલા પુજ્ય બુદ્ધિના પુસ્તકોનો અનાદરહોવાથી,
તેમજ, આ પ્રસંગના સાધુઓ માત્ર આત્મદર્શીક હોય, તેથી પર્મ
આત્માના જાન તરફ તેઓનું વલણ થવું ધણુંજ દૂર્લભ છે. કેમકે
તેટલી શક્તિ થવાને આ યુગમાં કોઈ વિલોભ છે. માટે આત્મ દ-
ર્શીક લોકોને મળો. તેઓનું જોઈ શક્તિ હોય તો પરમાર્થ કરો. પર-
માત્માના દર્શન કરવાને આત્મ દર્શીક લોકોને ગુરુ કરી પર્મ આત્માને

પામો. એજ માટે પ્રશ્નનું પ્રશ્નાર્થ છે.

પ્રશ્ન ૧૪ માં.

પોતાના આત્માને ઓઝાવવો તે શી રીતે?

ઉત્તર.

આગળ આપણે બતાવી ગયા હિએ કે, પંચતત્વના અંધારણુ-થી આ દેહનું અંધારણુ થયું છે, તે મધ્યે વાયુ, અગ્નિ, જળ, આકાશ, પૃથ્વી, એ પાંચ તત્વથી દેહમાં પ્રકૃતી સંસારપે બુદ્ધિનો વાસો છે. તે મધ્યે પૃથ્વી તત્વરૂપિ ને બુદ્ધિ છે, તેનું કામ નેટલાં પૃથ્વી તત્વરૂપ ધ્રુવરને ઓળખવાને સાધન છે. તેને જોડે જમકે મુર્તિઓ, દેરાઓ અને વસ્તુતઃઓ, તેનું ખરીદ કરવું પણ તેમજ, નેટલા આકાશ તત્વના બાગની બુદ્ધિવાળા છે, તેટલા પોલત્વ-પણાની તપાસ કરશે. તે પછી શુન્યવાદી થઈ બેસે છે. એટલે ધ્રુવરનું રૂપક પોલત્વપણામાં ધાલી રહે છે. નેટલા જળ તત્વના અંધારણુવાળા હશે, તો તેનું જળ રૂપ છે. તેને ધ્રુવર કરીને માન આપે છે; જેમકે નદી, તળાવ, સમુદ્ર, ઇત્યાદિક અને તેજ રૂપકે ધ્રુવરનાં દર્શન કરી શકે છે. તેમ તેનો ખોરાક, તેનું ચલણ અને તેની સર્વ રીતની ક્રિયાઓ જળ રૂપજ હોય છે, અગ્નિ તત્વના અંધારણુવાળા એટલે જોની બુદ્ધિ અગ્નિ તત્વના અંદર ધુમ્મસી રહે છે, તેને દીવા, દેવલા, અને યજ્ઞ આદિક કામો કરવાં તેમાં ધ્રુવરને જીએ છે. અને તેનું રૂપ તેવું છે એમ માને છે. અને વાયુ તત્વમાં જોની બુદ્ધિ ધુમ્મસે તે કુદરતિ હવા ઇત્યાદિક જીએ છે, (અને વિશેષ કરીને ધ્રુમસ) ને હવા ખાવી તેને પ્રસન્ન પડે છે. આ પ્રમાણે પંચબુતના અંધારણુવાળા મનુષ્યમાં આવી રીતે બુદ્ધિનો વાસો છે. તે પ્રમાણે વર્તવું યાય છે. અને પોતાના અંદરના આનંદમય ચૈતન્ય તરફ લક્ષ બીલકૂલ આપતા નથી. પણ જ્યારે બુદ્ધિને કુ-

શાસ્ત્ર કરીને તત્ત્વનું ચાલન થતાં પાંચે તત્ત્વ પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં દીસે છે. ત્યારે તે બધા સામગ્રી પોતાના ઉપર કોઇનો સત્તાધિકાર છે. તેનું જ્ઞાન તેને સંપૂર્ણ થાય છે, ત્યાં ચિત્ત, બુદ્ધિ, મન, અંતઃકરણ ઇત્યાદિકનું સંપૂર્ણ પોતાની મરજી મુજબ જોર ચાલતું નથી. ચાલવાપણું બંધ પડ્યું કે પછી બધી ઇંદ્રિયો પોતાની મેળે એક સંપત્તી પોતાના પતિની ઓળમાં પડે છે. તે કાળે કરીને મળે છે, અને તે જોવામાં આવ્યું કે, ઘણાજ આનંદ પામી પછી નિરાંતે વિરામ દશાને પામે છે. આ પ્રમાણે પોતાને ઓળખવાને વાસ્તે પ્રથમ તો તત્ત્વનું બંધારણ દેહ મધ્યે પકડવું જોઈએ, અને જ્ઞાતોના મુખમાંથી વચન નીકળે છે કે, દરેક યોગનું તમો પ્રથમ મૂળતત્ત્વ પકડો, તત્ત્વ પકડવાથી તત્ત્વનો ખનાવનાર તરત હાથમાં આવશે, માટે બાહ્યો પ્રથમ બુદ્ધિરૂપિ સ્ત્રીને વશ કરવાને યોગના કરો; ખરાં કામ કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે; જોથી કર્મ તે શું તે જાણવું. કર્મ એટલે પોતાનામાં જે સ્વભાવિક નિયમો જે કુદરતે આપેલા છે, તેને સ્વભાવે ચાલન થવા દેવા, એજ કર્મ અને હસ્તક્રત ક્રિયાને સાચ પોતાની મરજી પ્રમાણે વૃત્તવાને બાધ નથી, પરંતુ તેમાં સ્વભાવિક અને હસ્તક્રત ક્રિયાના જુદાપણાને શોધી કાઢવાને જરા વિવેકનો અપ છે, તે પ્રમાણે કરવું આ સૃષ્ટીમાં પ્રથમ તાં ઓળખાણને સાચ વિવેક એ મોહોટો સૃષ્ટીનો પાયો છે. વિવેકે વિચારવું, ચિત્ત લગાડી જોવું. અને બુદ્ધિથી બોધ થવા, મને મનન કરવું; અને ત્યારબાદ ઇંદ્રિયે ચાલન કરી કીયાવડે કર્મ કરવાં, તે ઉપર પૂજા અને સદસત્ વિચાર કરશો તો, આ જગતનો ખનાવનાર કોણ છે. તેનું જ્ઞાન થશેજ, માટે આત્મજ્ઞાની થવાને બુદ્ધિવંતો ક્રિયા ને કર્મ, એ બે સાધ્ય કરવાને કોશીય કરશો, તો તમારા હાથમાં ક્રિયાપદ આવવાથી આખું વામ્ય સંપૂર્ણ રચાશે. આ બાકરણ સૈદ્ધી હાથ ઉપર લોજો તેથી બાધા બને છે. તેમજ બાધાના ઓળખાણવાળાને સાચ પણ આ કમ છે, સૂદમને તપાસવાને સૂદમ જ્ઞાનની જરૂર છે, અને દ્રષ્ટિને સાચ દ્રષ્ટાંતની નહીં પણ પ્રત્યક્ષની જરૂર છે, એમ પૂજા શોધ કરો આ બધું વામ્યમાં દર્શાવવાને સાચ મારી પાસે સંપૂર્ણ

(૧૦૨)

ઈશ્વર નિર્ણય વિચાર.

સાધન હોય એમ મને દીસતું નથી. તોપણ મારી કમ આકલ પ્રમાણે દર્શાવેલું છે. તેથી પોતાનું બાન ધશે, તો સર્વમાં કોણ છે; તે તરત જાણવામાં આવતાં બટકવાનું મટશે, માટે બાહ્યો આત્મજ્ઞાની થાઓ, આત્માને ઓળખ્યો એટલે થયું.

પ્રશ્ન ૧૫ મો.

તેત્રિસકોટિ દેવતાઓ, હિન્દુ, બૂત, દત્ત્યાદિક આપણી નજીકમાંજ હમેશ રહેછે તથાપિ આપણે જોઈ શકતા નથી તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર.

ઈશ્વર કેવો છે તેનું નિરૂપણ આપણે આગળ બતાવી ગયા છીએ તથાપિ આપણે જોઈ શકતા નથી તેનું કારણ યોગ્ય અને અર્થ છે. તેતો સર્વને બાબમાન થયું હશે, તથાપિ વળી કેહેવત છે કે “અધિકસ્ય અધિકં ફલં” તેમ આ બાબત જરા ભ્યાદે વિચેચન કરવાનું પગલું બંધું. આપણા સર્વને દિપંક કલિકાની માફક જ્યોતી સ્વરૂપે બૂચર, જલચર, ખગચર, અને વસ્તુતાની અંદર જે રહેલી તેજ આત્મા ને તેજ ઈશ્વર તેને જોવાને સાર આત્મજ્ઞાન, પરમાત્મજ્ઞાન, માહાત્મજ્ઞાન, અને છેવટ પરબ્રહ્મ પદ્ધતિ ઓળખી, ઈશ્વરના દર્શન થવાનાં છે. માટે ધૈર્ય ધ્રુવનું અને વગર ગુરૂનું અને વળી આનંદદાયક સર્વથી મહેલું પગલું ઈશ્વરને ઓળખવાને આત્મજ્ઞાન છે, સારેબાદ પરમાત્માને ઓળખવાને તજવીજમાં ફરવાને આગળ આપણે પરમાર્થ કરવાનું બતાવી ગયા છીએ, તે સ્વાર્થ વગર આશાની અને મમતાની કાંઈપણ ઉમેદ રાખ્યા વગર જે કરવું તેથી પરમાર્થનું બાન થાય છે. વળી એનો અર્થ પણ સાધારણ એમ થાય છે કે, પારકાના આત્માને જોવા એટલે પરમાત્માનું બાન થવાનું સાધન મળ્યું; સારેબાદ માહાત્મા એટલે જેની કીર્તિને વખાણ થાય છે, એ માહાત્મા, એટલે

ધધિરના સ્વરૂપને જાણનારો છે. એમ સર્વ પામર જીવોને માયા સહવર્તમાન બાન કરવાથી સામર્થ્ય વિશેષ માહાત્માની અંદર છે, એમ સંભવ રહીત સિદ્ધ થયું. એમાં દુનિઆનું કાર્ય બતાવ્યું, ત્યાર-બાદ પોતે સર્વ ઢોઢાણે એનું બાન થવાથી, જળ મય જગત અને જગત મય જળ, એમ કરી પોતે પોતાનાં સ્વયંબુ દશામાં વિરામ પામશે એ કાર્ય બાણું કરીશું છે, મોહોટા કર્મનાં અંધિકાના યોગે પ્રત્યક્ષ આશિરવાદ બનેછે, તેથી એ કસવું બાણું બુદ્ધિને વિષે દુરવ્રથ છે તો ટુંકાણમાં એટલુંજ સુમધુલું કે, આ દુનિઆમાં જે આપણો રાજ તેજ ધધિર, અને આપણા કરતાં જે દાનેશ્વરી તેજ ધધિર, જગતમાં જેનાથી વધારે અર્ચાતું થયુ, અને દુઃખીના દુઃખ ટળતા હોય, તે ધધિર, અને જે માણસો પોતાના યોગાભ્યાસની વૃત્તિમાં પોતાના આત્માના કદવાણુ સાર જે કાંઈ તપ વ. તિથિ કે-રનાર હોય એજ દેવતા. બ્રાહ્મણુ આદિ જે કોઈ વિધી પૂર્વક પો-તાના કર્મનાં અને અસુર વ.યવન પોતાના ધર્મમાં જે પ્રમાણે રીત પૂર્વક ધંધો ધારી ઇત્યાદિક કરવાનું રૂમાન બતાવી ગયા હોય, તેમ કરનાર એજ દેવતા જે આપણી દ્રષ્ટિ આગળ જાકટપણે વગર સોને, અને વગર સમજથી રખડે છે, એજ ભૂત, અને જેમ ધં-અમાહાભૂત એટલા શબ્દ ઉપરથી ભૂતનો અર્થ માયા, મતલબ,જેને માયા અને જોકરા ઇત્યાદિક લપટાયલા હોયછે, તેનેવો દેખીતા છે. પરંતુ જે દુઃખી દુરબૂજ, અને હલકા વર્ણ,વ.સ્વભાવના માણસને તે મેળવવાને જે અધારે કર્મ કરવાં પડે છે, અને રાત દીવસ તેજ વેદનામાં રૂંદે છે, એજ ભૂત. અને લોકિકમાં સાંભળે છેકે, ફલા-ણા આદમીને આમ ભૂત મળ્યું ખીશું તેમ નહીં. જેનો પ્રેમ વળગે છે, તેની ધ્વની પોતલપણાની અંદર બણી લાંબી મુદત સમાઈ રહેવાથી, વાયુના બાને તેની ઉર્મિ પ્રકૃતિરૂપિ બુદ્ધિના યોગે કરીને બાધેછે, તેમાં તેને સ્વપ્ન અવસ્થામાં વાયુ,અને આકાશના મિશ્રિ-તનું આકૃતિ સાથે પ્રતજી ખડું થાયછે, તેજ પ્રમાણે રોજંદા તમો જે મુર્તિના દર્શન કરશે, તેના ઉપર જે પ્રમાણે આપણુ વૃદ્ધા-વસ્થામાં આવેલી વખતે, જેમ પ્રત થાય છે, અને તે સ્વરૂપવાન

અને કોમળ વાણીનો હોય તો અને તેની હયાતીનો ને પ્યાર તેના મણી પછી આપણને યાદ આપેછે, તેનો બાસ સ્વપ્નામાં લાગે છે, તેજ પ્રમાણે મુર્તિનો (ઈશ્વરના મળવા નેટ્યોપ્યાર હોવાથી) પણ આવેછે, પછી જેવી મુર્તિ; તથાપી, તે પણ મિથ્યા છે એમ લોકો કહેછે. તેમાં એક વાત દર્શાવવાની છેકે નેટલા સ્વપ્ના વિશેષ અથવા વખતો વખત બાસ્તવમાન થાય છે, તે સ્ત્રી પુરુષના સંબંધે તેમાં સ્ત્રીને સ્વામી, શાખ, અને વેર વાળી બીજી સ્ત્રીઓ ને. આ કે પોતાની નિદ્રાના બાગમાં વધારે લાભ વ. હાની કરતાં હોય તેનો ચિતાર આવેછે. આવી રીતે યવાનું કારણ, મન વિકાર, અને ચિંતવનની ધ્વનીનું ક્ષણ તેમાં તે સુતી વખતના માટે તે તર્કજપર વિશેષ સ્મૃતિ તે તરફ દોડ કરનાર હોય, તેથીજ આપણે ઉપલા કવિતમાં બતાવી ગયા છીએ, કે નેટલા ભૂતના છેડાથી શબ્દ પુરો કરી બાબીએ તે સર્વ માયા અને મિથ્યા છે, તેને સાર વધારે થું, વિવેચન કરે. આ પ્રમાણે જોવાનો ભૂતનો રીવાજ લોકોમાં પસરેલો છે, મુર્તિના દર્શનનો પણ તે પ્રમાણે અને તે વળી વિશેષ કરી રાતેજ આને એમ થયું એમ બતાવે છે; પરંતુ જ્યાં સુધી રાતેને દીવસ સમજતા નથી ત્યાં સુધી સર્વ બધાવાનું મિથ્યા, જ્યારે કર્મનું બંધ કામ થાય એટલે તરતજ અકર્મનું પ્રાધાન્ય યાણે, તે કેકાણે આપણે મૈથુન કર્મ આરંભીએ છીએ, એટલુંજ કર્મ આપણે હાથ આપ્યા ૧૨ કલાક રહેછે. તેનું ચિંતવન કરવાથી ક્ષણ મુર્તિ પુત્ર વ. પુત્રિ સંસારી આપી તેમાં આપણે વધારે વખત રોક્યો, તેના સ્વામિત્વપણાની આપણને એકલાનેજ પરવાનગી દુનિયાઈ નિયમ પ્રમાણે મળે છે. તો ને જ્ઞાની છે, તે વખતે કર્મબંધનો વખત સમજી કર્મની અંદર અકર્મ મેળવી દઈ પોતાનું ઓળખાણ સંબંધી જ્ઞાન મેળવે છે, વળી બીજી રીતે જોશો તો રાતના વખત ઉપર જેમ પામર જીવ પોતાની મિથ્યા સ્ત્રી સાથે હાસ્ય વિનોદ કરીને ઊંઘી જાય છે, તેમ જ્ઞાની પોતાની બુદ્ધિપિ કુશાગ્ર (પદ્મની) સ્ત્રીને પોતાના સ્વામી આત્માની સાથે વિદ્યાસ ક્ષોગવવાને ઉત્તરગમે વેડેછે, એનું નામ

રતીસંગ ક્રિડા કહેવાય, તેમજ જાને થયે, મારે સર્વ કોણ છે, અને દેવતા ધ્રુવ, ભૂત, ઇત્યાદિકનું જ્ઞાન થયેજ, બાઈ બુદ્ધિ નિર્મળ કરો, એટલે પોતેજ જોઈ લેશે એમ શું સમજીશું. હા મારા બાઈ-બંધો કપા કરી જીઓ મનન કરો જ્ઞાની વ. વિશ્વાસ જેનાં ઉપર હસતો હોય, તેને આ પુછો વડિક થાઓ, અને આવું લખી મને ખત. વચાને પિંહમતવાન થઈ લોકોના સંશય છેદો.

પ્રશ્ન ૨૬ મો.

વેદના છ અંગો મિમાંસા, ન્યાય, પાંતાજલી, વૈદેશીય, શાંખ્ય, ધર્મશાસ્ત્ર, તેજે કરીને લોકોને શું દર્શાવેછે? તે પઠન અને પાઠન કરવાથી શું લાભ છે? અને લાભ છે તો શું થશે, અને લાભ નથી તો તે લાભનું ચરચા કરવાનું કારણ શું?

ઉત્તર.

વેદ એટલે જાણવું. શું જાણવું? તો કે આ સૃષ્ટીનો બનાવ. નાર કોણ છે, તે શી રીતે જાણાય તો કે મિમાંસા ન્યાય, ઇત્યાદિક જાણવાથી, તે જાણવાથી શું લાભ છે? તો માણસમાં જેટલું અજ્ઞાનપણાનું સાધન ધ્રુવ ઓળખવા સંબંધી તે દુર થાય છે, અને તે પઠન તથા પાઠન કરવાથી બાધા અને વિચાર ખુલે છે. તે જોઈને ધ્રુવ તરફની જે મનોવૃત્તિ તેમાં કમતિપણું હોય છે. તે પેટી પડન કરનાર વ. પાઠન કરનાર સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરે છે. આ દુ. ની આ મધ્યે માણસને પ્રતિતી સાદ ત્રણ પ્રમાણ લેવામાં આવે છે, એક પોતાના આત્માની પ્રતિતી, બીજી શાસ્ત્રની પ્રતિતી, અને છેવટ લોક પ્રતિતી, તે મધ્યે શાસ્ત્ર પ્રતિતી સાદ ઉપર દર્શાવેલા પૂજ્ય બુદ્ધિના પુસ્તકો અને તે હેવાં રચાયલાં છે કે, અગર જો બાધા પરત્વે ધણાંજ કહી શકે છે; તોપણ અંદરના દરખાસો જો મનન કરી અંગીકાર કરવામાં આવે તો તેમાંથી શું અંગીકાર કરવું? અને શું

શું મુકી દેવું! તેનું જ્ઞાન થાયછે. આમ થવાથી અને તેને જોવાને
 બહો કાળ ગુમાવવો પડેછે; તેથી કરી કર્મની ઝંધિ પાઠન રૂપિ
 ક્રિયામાં ગુંથાવવાથી બીજા અધોરે કર્મ કરવાની ક્રિયાથી રોકાયછે,
 એટલુંજ નહી પણ તેથી ક્રોધપણ રીતે લૌકિકને ઉપદ્રવ થતો નથી
 એ ઉપદ્રવ બંધ થવાનું જે કારણ તે વખાણવા લાયકજ હોય
 એમાં આશ્ચર્ય શું! અને તે આવી લાંબી મુદત સુધી પાઠન અને
 પાઠન કરવામાં આવે, તેમાં વિચારી પ્રરૂપને વધારે વજ્ર રોકવો
 પડે તેમાં તાજુબી શું! કેમકે લાંબી મુદત સુધી જે કૃત્યમાં ગુંથા-
 વવું પડે તેનો અંત અને સમજને સાર પણ બહો વખત જોઈ-
 એજ. તે વખત હાથ ઉપર આવ્યો એટલે પછી કરવાનું શું રહ્યું!
 તેમાં તે જોઈ વિવેકે વિચાર કરી પછી મૂળ બંધારણ થા ઉપરથી
 થએલું તેની શાસ્ત્રમાં પડવાથી છેવટ જ્ઞાન થાયછે કે આતો હાથર
 નિરૂપણ વિશે પ્રસ્તુત છે. તે નિરૂપણ થતાંજ પછી તેની શહેલી
 ક્રિયા કરવામાં પડેછે, તે બણીજ બારીકી ઉપર છે; તે જ્યાં સુધી
 ઉધાડી વસ્તુઓ જોવામાં નથી આવી ત્યાં સુધી બારીકી પકડાતી
 નથી. અને બારીકી પકડાઈ કે તેમાંથી સત્ય અને અસત્યનું જ્ઞાન
 થાયછે. તે જ્ઞાન થવાપણાનું જે સાધન એજ વેદ, અને જે પ્રમા-
 ણે લૌકિક ક્રિયાને સાર જેમકે કામદાઓ, રીવાજો, અને બાધા પરત્વે
 બાકરણ, તથા શબ્દ રચના શીખવી પડેછે. અને સંસારને સાર
 જેમ દેશ રૂઢી જાણવાની જરૂર પડેછે; તેજ પ્રમાણે હાથરના આ
 જખાણને સાર તથા બુદ્ધિની એકાગ્રદશને પોહોચાડવા સાર વેદ
 તથા વેદાંત, શીખવાની જરૂર છે. તથાપિ ખરા હાથર સંબંધી
 ઓળખાણને વારતે તો ક્રિયા; અને કર્મની સાથે સદ સત્
 જ્ઞાનની જરૂર છે. પરંતુ આ પણ એક જાતની રોચને પોહોચવાની
 શીડીછે. ક્રોધ એમ કેહેશે કે એ વાત બણીજ સર્વોપરી છે. તો તે
 પણ હા, ક્રોધ કેહેશે કે વેદ જોયો નથી, તો કે તે પણ હા. અને જોયો
 હશે પણ સમજ નથી તો પણ હા, પરંતુ માફ વિવેચન માત્ર
 ખરા પ્રેમી જ્ઞાનીને હું અર્પણ કરું. શાસ્ત્રના અર્થ કરનાર જુદા
 છે, અને તેને વાંચનાર જુદા છે, તેને મનન કરનાર જુદા છે,

તેમાં દરમને સમજી સ્થિતી બાધ કરનાર જીદ છે, તેમજ સા. જ્ઞાત મહી બતાવેલા ધધરના રસ્તા વિશે જ્ઞાન થનારા જીદજ છે એમ આ સંસારી કસોટીને પોતાની બુદ્ધિથી જાણવું ધણું જ કઠીણ છે. માટે વધારે શું દર્શાવું. ધધર ધધરથી જ મને મારી પોતાની બુદ્ધિએ જ્ઞાન કર્યું તે બતાવી આ બાજુ ત બંધ કરૂં છું.

પ્રશ્ન ૧૭ મો.

મર્ય અને માંડવ જ્ઞાનાર લોકો સુખિ છે અને તેથી
હલદું કરનાર લોક દુઃખિ છે તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર.

આપ સર્વ જન્મનો, અને વિદ્વાન માણક વેદવારમાં ગણાયલા, તેમજ આસ જ્ઞાનીઓની આગળ ધણી નમ્રતા સાથે અને સાં- જામ દંડવત પ્રણામ કરી માફની સાથે અરજ ગુજરી માગી લઉં છું કે, આજે જવાબ ધણા સહેજે છે, અને એટલેથી જો પ્રાપ્તિ નહીં થતી હોય તો જાદ પણ દર્શાવવાને જરા દિનિત કરીશ. હમેશ બસને કરીને આનંદનો બાગ ધધર તરફ વ. ગમે તે વેદવારમાં પછી તે લોકોને દુઃખદાયક હોય તોપણ પોતે તેમાં આનંદ મનિજો છે, તો આત્મજ્ઞાનીને તે આનંદ ઉત્તમ પ્રકારનો છે, અને બસની હમેશ આત્મગુતી વાળો હોયજ, અને જે પ- રમાત્માનું જ્ઞાન કલ્પાર છે, તેને બસન ધણું જ બુદ્ધિ દસિજે. અને તેમ તે કરતો નથી. માહાત્મ સ્થિતિવાળો તે કરવામાં અને સાંબ- જવામાં દૂષણ સમજે છે, તેજ ઉપરથી આપ જો પુરાતની અને માહાત્મ પક્ષી આગળ બતાવી ગયા તેવા પુરુષો, વ. બતાવેલાં ધર્મ પુસ્તકો વ. બોધની અંદર કોઈ દીવસ પણ આપું જ્ઞાન બતા- વેલું નહીં હોય કે તમારે બક્ષણ માલિષ વ. મધનુ કરવું, કેમકે તે આત્મા, પરઆત્મા, અને માહાત્મા, એટલા દરજ્જા અડેલો છે, તે જ કોઈ આદમી મધ માલિષ બક્ષણ નહીં કરતો હોય, તેને બક્ષણ અને રક્ષણબાળા માન આપતાં લોક પ્રીય હશેજ, પછી

તે હિંદુ હો. વ. પારશી હો, વ. મુસલમાન કાં અંગ્રેજ હો તોપણ બ-
ધાના ધર્મગુરુ વગર બક્ષક લોકોને વખાણીશ, તો આથી જો મા-
ણસને શક્તિ હીણ હોવાને લીધે જે દરબજા ચડવા તો કઠીણ છે.
પરંતુ આત્માને આનંદ આપવાને અને વિશેષ કરી પોતાનેજ તેને
સાર માણી બક્ષણ તથા મધ્ય અંગિકાર કરવાથી મુખી હોય તેમાં
આશ્ચર્ય નથી, વળી તેની સાથે હાલમાં પોતાના શરીરમાં રૂઝિ
અને વાયુ તત્વનો બાગ ધણીજ કમ હોવાથી તર્ક અને સ્થિતિ
શરીર સંબંધી ઘણીજ ખારીક સ્વભાવિક બુદ્ધિના નિયમથી હોવાને
લ. ધે માગી આણેલો તત્વનો કમ તેનો પૌષ્ટિક ઔશધી રૂપે વધારો
કરવાને આ વિચાર ધડી કાઢાડેલા હોય તો તે હાલના પ્રસંગે
બેશક ઠીક છે. પરંતુ તેને જો પોતાના અવયવ અને તત્વની માફક
બાહાર લેવાય તો તેના આનંદને હાંશી થાયછે અને તે ઉલટું
નર્ક દુઃખ માધક સંસાર આગળ દાંશેછે, માટે માફકસર, સ્થિતિ
બંધ, પહેવારને અનુકુળ પડે તેવું, અને પોતાની શક્તિની માફક
લેનારને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. એથી તે લોકો મુખી છે. જ્યાં
આનંદનો બાગ વિશેષ તાંહાં મુખનો વાસો કરી રહેજ.

હવે દ્રવ્યસંમધ ઉપર જઇએ તો તેને પામન ક્રિયામાં નાખ-
વાને સાર તે આદમી મહેનત અને બુદ્ધિના કાલાવાલા કરવામાં
પડવાથી પોતે વિદ્યા વ. હુન્નર શીખે છે. અને તેની મહેનત તે
સંપૂર્ણ કરવાને પોતે આ દેખીતાં કલ્પ અગર જો દુરાચારી છે, તો
પણ અંગિકાર કરી દુનિઆનો લાભ લઇ પોતાના આત્માને ખુશ
રાખે છે. માટે હમેશ આત્મજ્ઞાનિઓ તેમાં વિશેષ કરીને બસતી
હોય છે એ વાત ખરી છે, તે ઉદાર, દયાળુ, તથા જિલનસાર હોય
છે, તથા તમો પ્રકૃતિના ગુણનો બંડોળ, તથા સ્વભાવે બુલકણ તથા
હસમુખો હોય છે. પરમાત્માનું જ્ઞાન કરનાર પરીપકારી તથા સદ
સત્ વિચારવંત તથા આચારથી ભરપૂર હોયછે; તેને જનપ્રિયપણું
વધારે પસંત હોય છે, માહત્મજ્ઞાની પોતાના આત્માને આનંદ
આપવાને જ્ઞાનરમ બસનને દેહ સ્વાધીન કરી, પરમાત્માપણીના
ગુણ અંગિકાર કરી વર્તણુંકને બંધ કરીને કમ તજે.

આ પ્રકારે થવાથી હમણે આનંદની ધ્વનિમાં રહેછે. આપણે આનંદને સાર (અસન વાળાને) વર્ગ કનિષ્ઠ.

પરમાત્માસ્થાન.....વર્ગ મધ્યમ.

માહાત્મ સ્થાન... ..વર્ગ ઉચ્ચમ.

બાહ્યો સંસારમાં અને ધધર * તરફના કુરમાન કરનાર સ્થાની, અને વેદાંતિઓમાં, આ વિચાર તથા સમજ છે, આ શિવાય વધારે હોય તો ગુરુ જાગ, પામર, અસત, વિચારવાળા કુરુમજ, તથા અધમ મતિના મનક્રિકરને બતાવવાની મેહેરબાની કરેશો, તો અંગઃકરણથી મોટો એથાન માનીશ.

પરંતુ જે અસન વગર અને મિતાહરની સાથે સદસત્ વિચારથી આનંદ ભોગવવો, એનું નામ જ્ઞાન, અને આત્મજ્ઞાની તેને કેહેવો, તે ઉત્તમ કેહેવાય. બાકી જ્ઞેતાં સર્વ પ્રકારનાં ફાંફાં છે. બુદ્ધિને નિર્મળ કરી આનંદમય જગતને જોવાને હું બલામણુ કેહું. તેના દુઃખદાયક બનાવ તરફ નીધા પોચાડેશો તો તમે જાતે દુઃખના પંજમાં ફસાશો.

પ્રશ્ન ૧૮ મો.

આપણા હિંદુલોકો શિવાયના તમામ લોકો અને તેમાં વલ્લી ગણિતો જેઓ હિંદુની ગણત્રિમાં પણ છે; તે સર્વ માંડસ મક્ષણ કરેછે; તો સમુદ્રમાં જેમ નદીનું પાણી તેમ માંડસ મક્ષણ રહિત ઘાટલાજ થોડા કેમ હશે તેનો સવાલ શો ?

જ્ઞાન.

આગળ આપણે બતાવી ગયાછીએ કે, યુગના માહાત્મ પ્રમાણે તે તત્ત્વના અંદર ધરતે, ધરતે, આસતે, આસતે, અને નહી કળાય એવી રીતે દુરદુર થવાથી, માણસમાં પૃથ્વીતત્ત્વ અને વાયુતત્ત્વનો જામ કમ હોવાથી મોઝ પછી રીતે પોતાની ઉર્મિ પ્રમાણે ક્રિયા કરે.

વાને સંબંધ શક્તિરૂપ રહ્યું નહીં. અને સધી કરીને સેવાને સંસારનાં
 સુખ ભોગવવાને જરા વધારે સંકોચ માલમ પડ્યો. અને આનંદનું
 ધર તેને એકદમ મળી શક્યું નહીં, ત્યારે કોઈ વિચિત્રાણ પુરૂષ માત્ર
 આતરતિત્ર શાપી કાઢાડેલી હોય એમ માલુમ પડે છે. તેણે માફક-
 સર લઈ તેની અનુભવ લીધા બાદ લોકોને પ્રકાશ કરી બિત્તેજન તથા
 હૃદયેશ આપવાથી અંગિકાર કરવાને શીખ્યા, તેમાં તેઓને આ-
 નંદ તથા ખુશી પ્રાપ્ત થઈ; અને પોતાના દુનિઆઈ કમને કોઈ
 રીતની અડચણ પડવાનું માલમ પડ્યું નહીં, જે ઉપરથી સર્વને
 એ વાત રચતાં ધણા જમી તે પંથમાં બરાબા. માટે મધ માંજસ
 ખાનારા લોક વધ્યા એમાં કાંઈ તાણુબી નથી. પણ એટલું તો
 અરૂં છેકે જે ડેકાણે જે લોક મધ માંજસ ખાનાર હશે; તેના વિ-
 ચાર સ્થિતીબંધ નહીં હોય. અને એટલાજ સાફ જ્યારે મોહાટાં
 દુનિઆના ફાયદાનાં વ. દુઃખના કામો કરવા હોય ત્યારે વધારે મા-
 ણુસની સંખ્યા એકઠી થઈ, (તેને જુરી, પંચ, સભા ઇત્યાદિક નામ
 આપ્યાં) અને તાંહાં બધી ઘડબાંજ કરવાની ટેવ રાખેલી છે, તેની
 સખખડે, એક વાતની જડ મળ્યુત ઈસે, પોતાના આત્માને તો જે
 કેહેશે તે નિઃસંશયપણું જાગશે, પરંતુ સર્વને રચશે કે નહીં તેની
 હિમય જાતી રહે છે. માટે ધણા વજનથી ઠરાવ કરવાથી તે ક્રિયાનું
 વજન અને મળ્યુતી દાયક પરિણામ પરિપક્વ દશામાં આણવા-
 ની આ યોજના કામે લગાડી હોય એમ માલમ પડે છે. સર્વને
 દુઃખનો ભાગ વિશેષ જણાવવા માંડ્યો, અને આનંદનું સ્વપ્ન-
 ભાસે મનન થવા લાગ્યું, કેમકે સર્વ જન સુસ્ત થવાથી હૃદયશક્તિ
 કાંઈ મળવા લાગી નહીં. અને મહેનત કરવાની તાકાત ન રહેવાથી
 દુનિઆના સર્વ વૈભવ બંધ પડવાથી જીદગ થવા માંડ્યો. તે ઉદ્દે-
 શને મટાડવાને માગી આણેલા આનંદ. જેમ એક ધરડો આ-
 દમી કુમર બાંધી જરા કામ કરે છે, તેમ આ રહની તાકાતને
 પ્રદુષિત આણવા સાફ અસન સર્વ ડેકાણે અંગિકાર થયા છે જેથી
 જોની મનોવલિ મહેનત અને વિચાર તથા ધરિયર તકાલતવાળાં હશે
 સાંકાં એવું અસન બંધ જોશે, વર્ણાશ્રમનો બિદ અણખાનો જેવ

વધી. તેનો ધખલો કડીઆ, મજુર, અને હલકા દરબજાની વર્ણ-
માં મલ્લ માંજીસ આવાનું બંધ કરવાનો ઠરાવ થયો, કેમકે તેઓ
મહેનતું છે. અને જીવમાં પેદા. અને સુસહમાન વ. પારશી જેના
ધર્મમાં ફરમાવ નહી તેણે પણ અંગિકાર કર્યું; તેનો સખખ ઉપ-
રજીત જાણવો. માટે બાધઓ હવે પંછી આખી સૃષ્ટિ માહારા
જાણુપાપણા શુભખ મલ્લ માંજીસ આતારી યજ્ઞજ, યજ્ઞ. આ જ-
વિખ્ય કોહો, વ. માહારા નાકીશ વિચાર કહેા, વ. કુદરતનો નિયમ
કહેા, વ. સર્વને આનંદમય થવાનું કારણ કહેા, પણ ખરૂ છે
તે દર્શાવું છું.

પ્રશ્ન ૧૯ મો.

સર્વ વસ્તુતઃ પોતાની પ્રતિપાદામાં રહેછે અને તેઓનું
વધવું ઘટવું વચ્ચે થાયછે; એમ કહેવાયછે; થયો એમ લોક
માની કેટેલા છે; તે મામલાનું મુખ્ય કારણ શું?

જવાબ.

ઉપર, જીવ, અને શુદ્ધિ, એને વિજી નિરૂપણ કરેલું છેજ.
તો હવે તે ખાખત કાંઈપણ વધારે નોમવાનું રહેતું નથી.
પરંતુ માણસ અને પશુ પક્ષી, તથા તત્ત્વની અંદર કોઈ વખતે
વચાસે અને ઘટાડેતેનો કાંઈ સખખ આપણે જણાવવો, એ
કુખખરે કરીને જાહેરનું છે. અને તે વળી પોતાની પ્રકૃતી ઉપર
નહી આપતાં, આ દુનિઆતા કમને અનુસરી ચાલે છે. તેમ ચાલ
વાનો પણ સખખ જાણવો જોઈએ. દૃષ્ટાંત-સમુદ્ર પોતાની માત્રા
હોડતો નથી. અને જ્યારે હોડેછે, ત્યારે ધણાકને માટું નુકસાન ખ-
મલું પડે છે. હાથીનું સાતર્ય મહાંજ વેમ વાજી અને આમણને
નુકસાન કરતા છે; તથાપિ તેને અંકુશના ટેકાથી અને આપણને
સૂકાપાસથી ચોર કામ કહે છે. આથી રીતે જ્યારે આપણે દરેક જા-
નના જીંડી રીતે જોઈએ તો જેને સાફ નહીં કળાય, એવી માનો

ખીન્ને વખતે ખીન ધારેથી જગાઓથી પાર પડે છે; અને ધારેથી વસ્તુઓ વ. પદાર્થોમાંથી હાની થાય છે. એ બધું થવાનો સમજ સુદે એવો એક સવાલ વિદ્વાન ગ્રંથસ્થનો હતો તે ઉપરથી માહારે દર્શન-વવાની ફરજ પડે છે કે, જેને વસ્તુતઃ અને પ્રાણને કુદરતના નિયમ મુજબ સ્થાનો અને અધિકાર સોંપવામાં આવેલ છે, તેને કોઈપણ રીતે અટકાવ કરી વગર સ્થિતીમાં અભાવવા દેખે તો બેશક તે પોતાનું કાર્ય વગર દુઃખ આપે ચાલ્યા કરવાનું, પણ તેમાં ફેરફાર કરવાને જે આપણે યોજના કામ લગાડીએ છીએ; તેનું સુખ અને દુઃખ આપણે સોંસવું પડે છે. માટે વિવેક વિચાર કરી જોશો તો જેમાં સ્વતંત્રતા છે; તેમાંજ ભાગ છે. અને જેમાં પર-તંત્રતા છે તેમાંજ ફેરફારની સાથે હાનિ છે. અંગ્રેજોનો સર્વને સ્વતંત્રતા આપવાને આશય ખતાવે છે; પરંતુ કુદરતી નિયમને ધેરાવામાં રાખવાને વ. તેનો ઉપયોગ સોંપી કાઢાડવામાં ગ્રંથાય છે; તેથી તેનું પરિણામ એકદરે સંતાપકારક થયું તેમજ અનુભવ ધોરે ધોરે. માલુમ પડવાનો. ત્રિકાળ સ્થાની કોને કેહેવા કે, એકતો તે ખનવા-નો સમજ શો? તે ખનવાથી ભાગ શો ? તેમાંથી અગાડી શું નિપ-જવાનું છે? તેનો વિચાર બાંધવો, એજ ઘણા પુત્ર વિચારનું અને કુશાગ્ર બુદ્ધિનું કામ છે. જીવને પોરવવાને બુદ્ધિ પ્રેરણા કરે છે. અને જીવ છે, તે જ્યાં સુધી બુદ્ધિ નથી, ત્યાં સુધી, અપંગ છે. જીવના હાથ પગ બુદ્ધિ છે. અને બુદ્ધિને સ્વાધીન જીવ અને ધર્મર રહેલો છે. તેમજ ધર્મર અને બુદ્ધિમાં જુદાપણું કેટલું છે, તે બાબત આ નીચેનું દૃષ્ટાંત પ્કાતમાં લેશો. જેમકે સમુદ્રમાં તરંગ (ખીલા) થાય છે તે સમુદ્રથી જુદા નથી, માત્ર સમુદ્ર રૂપજ છે; તેની રીતિ વિજ્ઞાન બુદ્ધિ છે. કાંઈ ફેરક નથી, ચિદાત્માએ કરીને જીવનું કામ કરે છે માટે તેના ઉપર જે વિચારો નિવા પ્રેમ રહે છે. તેમાં જેટલું ભિન્નત્વ થાયું થાય છે, થયું, અને થયું, તેટલેજ તેની મરિઆ-દામં ફેરફાર અને નિયમથી ઉર્લખન થનાર છે એમ સિદ્ધ માનવું. માટે કુદરતની સ્વતંત્રતાને તબવિને ધેરવાનું ચુકી રવું. અગાડી

જે મહાન પડિતો જોનો હંમે કુદરત સંબંધી વિચારમાં ગુંથાવવાનો હતો, તેના સદસત્ વિચાર તરફ મન દોડાવો. જેમકે લખનાર ધણા છે; શાધક ધણા છે; પરંતુ કરનાર યોગ્ય છે.

અભિમાન, આશા, મમતા, અને વેરની જેટલે દરજ્જે વધારો થયો છે; તેટલે જ દરજ્જે નિતિ મદ્ગૂણ, મરિઆદાનો ઘટાડો થયો છે. તે ઉપરથી જેવા આ મનુષ્ય પ્રાણીના દેહને બ્રહ્માંડ કલ્પનામાં આવેલ છે. તેજ પ્રમાણે આ જગતશ્રી બ્રહ્માંડમાં પણ ફેરફાર સમજવો. તે માત્ર અવલોકન અને સદસત્ વિચારથી થનાર છે. માટે ખુબ સોચ કરી જુઓ.

વલ્લભ, ટાઈમ, કાલ. વગેરે નામો કરીને સર્વને જુઓ તો માલમ પડશે, તે સારો વ. નહારે વખત આણવો, એ તમારા હાથમાંજ છે, તે બાબતનો તો આગાડી ખુલાસો થયોજ છે; તો વધારે શું બતાવાવું. એકજ બાબત ઉપર લંબાણ કરવું એ મને જરા ઠીક લાગતું નથી. તો પણ એક દૃષ્ટાંત આપું છું. એક ફકીર બાર-ણા આગળ આવી કહેવા લાગ્યો કે, “ખુદા પલમ ચાહિ સો કરે.” આ પોકાર શિવાય બીજી તો કાંઈ પણ બોલતો ન હતો. આ બોલ રાજને કાંને જતાં ફકીરને બોલાવી રાજએ પુછ્યું કે, એમી અજમોદો મને બતાવો, તે ઉપરથી રાજને કહ્યું કે, એક મોહોટો વિશાળ ખોરડો તેમાં આપે સવારના છ વાગેથી તે બીજા દીવસના છ વાગ્યા સુધી ખુદાની બંદગી કરવી; અને બાદ જે મુરાદ હોય તે છેવટ માગવી. રાજએ તે પ્રમાણે કરતાં રાતના બે વાગે પોતે સકુમાર તેથી અકળાયો, અને કંટાળો ખાધ બોલ્યો કે, “હવે ખુદા શું કરવાનો છે-પથથર”. બાદ ફકીરને નચિયત કરવી જોઈએ, હેવા હેતુથી વખતસર બેસી છ વાગે લાગલોજ હતો, અને ફકીરને કહ્યું કે, કાંઈ થયું નહી, ત્યારે ફકીર કહ્યું કે, આપને કુછ મંગા થા થા બોલો. તોકે રાત્રે બે વાગે ઉપર વરસાવેલા બોલો બોલો, ત્યાર-બાદ તે ખોરડામાં જઈ જુએ છે તો એક પોણાસો એશી મણુનો મોહોટો કાળો ખથર ત્રજરે જોયો, તેજ ઉપરથી ફકીર બીજવાઈ

માથ્યો કે જો પણ ખુદાતાલાને આપકુદનેકે મિયે બનાઈમી તો એ સુખા થા મમરે આપકી મુરાદ એરે કલામ “પરથર”એ સખખસે હાંસિજુ હુવા, જો એરે કુછ મંગા હોત તો એ મિલતા, વારતે જો વખત છે તેજ કામ કરેછે. માટે સમજો એજ પ્રમાણે સંસારમાં આદમીએ વર્તવું તેથી કોઈપણ પ્રકારની અનિતી થતી નથી; અને કમ તુરતો નથી. પણ વધારે પુરુષાર્થ સાફ કુદરતી નિયમને અને અનુષ્ઠાની આદતને રૂઢણ આપણે આપવી એ સૃષ્ટીની પામમાલ થવાની નીશાની જાણવી.

પ્રશ્ન ૨૦ મો.

પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ એમાં કેટલા પ્રકારથી તફાવત કેટલો રહેલો છે. અને તે તફાવતની સાથે મુખ્ય પ્રધાન રૂપ શું છે ?

ઉત્તર.

સર્વ લોકમાં આ બાબત જોટલી ચરચા ચાલી છે, તેટલી ચરચા બીજા થોડાજ વિષય ઉપર ચાલતી હોય એમ લાગે છે. આથી જ નેમ નેમ કાળનો ભાગ બદલાતો જાય, તેમ તેમ એજ બાબત સાફ વધારે વિચાર કરવાના લોકોને સુઝશે એ તાજુબી નથી. તો તે બાબતસર આ પુસ્તકમાં દરશાવવું એમ હું વધારે સર્વોપરી પાડું છું; અને તેની અંદર કદમ જોઈને બિનતવ પાછું જાનિને બાજે તો કૃપા કરી મને સુચવવાની તસ્દી સેજો તો મોહોટો આ. બારી થઈશ. આ દુનિઆમાં કોણ કામ કરેછે? એટલાજ ઉપરથી એક રાજ્યએ એક મોહોટા ધનપાળશા શેઠના દીકરાને આ પ્રકારે પ્રશ્ન કર્યો. તેનો સખખ ધનપાળશાનો પુત્ર એવોતો સકોમળ અને વિદ્વાન હતો કે તેની ગણવિનમીતમાં બીજા એડાજ બુદ્ધિશાળી હોય. તે એક વખત પોતાના શયન મંદીરમાં સુતેલો હતો તે વખત ઉપર પોતાની અર્ધાંગના જે ધણી માયાજી, અને પતિવૃત ધર્મ પા-

બનારી તે પણ મેઠી હતી, અને હમેશ શૂંઢને રાત્રે વખતે વખત પાન ખાવાની આદત, તેની એક ડબી તૈયાર કરાને પેલી ધણી-આણી રાખી ચુકતી હતી. (કુદરતનો કાંઈ પાર નથી) એટલામાં એક દિવસે તેણીનાથી તે પ્રમાણે થયું નહીં, તેટલા ઉપરથી, અને વળી પોતાના ધણીને જાંબની વધારે ગરજ પડવાથી, મેલાન સ્થિતિમાં પાન ખાધા વગર તે પણ સુઈ ગયો. એક તરફ પોતાની આ પણ જાંબના બીજાના ઉપર નિદ્રાવશ થઈ ગઈ, રાત પોહોરેક ગઈ એટલે હાજતે ઉશ્કેરણી કરી તેથી જાંબમાંથી હઠી પાનનો ડબો માગ્યો. પરંતુ ડબો તૈયાર નહી હોવાથી હાંફલી ફાંફલી બાલી કે સ્વામીનાથ પાન, સોપારી, તથા બીજી સર્વ વસ્તુતઃ હાજર છે. પરંતુ યુક્તે નથી, તે હુકમ હોય તો હું જરા બાહારથી લઈ આવું. પેલા સ્વામીએ કહ્યું કે તું સુકુમારે આ છે, માટે આ વખતે બાહાર જાય એ માહારા પોતાને હિણુપત કરતા થઈ પડે, એમ કહી પોતાની આં-મળિની હીરાની વીંટી જેની કિંમત ધણીજ બારે હતી, તેને દીવે વતી અને જરા વધારે તાપ કરી બાજી નાંખી, અને તેને યુક્તો બનાવી પાનને ચોપડી, પાનખાઈ હાજત મટાડી. હવે બીજા લોકોએ શૂંક મો અને રાજ પણ એની ધનાઢ્ય પણા ઉપર ધર્ષા કરતા હતા, તેથી છુપા રિપુઓ તપાસને સાફ રાખેલા, તેણે આ પ્રેમ રૂપિમાં ફાગટ બક્ષિની વ્યવસ્થા કરી એવું આવી જાહેર કર્યું. જે ઉપરથી રાજાએ બીજા દિવસે પેલા શૂંકિઆના જોકરાને તેડુ મોકલ્યું. એ ઉપરથી તેની બાપ ધણાજ ગભરાઈ પોતાના દીકરાને કેહેવા લાગ્યો કે બાઈ, તમને કાંઈ ચુલ્હો કર્યો છે ? તેણે જવાબ આપ્યો કે ના. તારે તેડું શું આપ્યું ? તારે દીકરાએ જવાબ આપ્યો કે આપણું ધન બાગ્ય કે રાજાજાએ આપણને વાદ કર્યો; માટે કાંઈ નશીબમાં વધારે સાફ થવાનું હશે; માટે ધીરજ રાખો. તરતજ પોતે કપડાં પેહેરી કચેરીમાં ગયો. રાજા પણ હાંથિઆર તેણે શૂંકિ આદરમાન આપ્યું ને પેલી વાત જાણે જાણતાજ નથી એમ રાખી, ધનવાનના પુત્રને એક સવાલ કર્યો કે બાઈ હું મોહોટો કે કુધર ? તારે શૂંક પુત્રે જવાબ આપ્યો કે. આ-

એ ઉત્તર હું આપનેકાષે આપીશ. કેટલીક રમજમ થયા પછી રા-
ત્રીએ કહ્યું કે આનો જવાબ આપતાં સુધી તમારે હમારી નજર
નીચે રહેવું; એમ કહી તેને પેરામાં રાખ્યો. અને દિવાનને બોલાવી
હુકમ કર્યો કે આ આદમીને તમારે તળઈ, ગોદમાં, અને ખાવાનું,
ઘસાદિક પૂરું પાડવું; ન કોઈ રીતે અડચણ પડવાદેવી નહીં. કેમ
કે એ બેચુનાદ છે. વજરે કહ્યું કે બહુ સાર. બાદ શેઠપુત્ર
પેરામાં બેઠો છે કોઈએ ખાવાનો બાવ પૂછ્યો નહીં. અને વજર બ-
રદાશ કરવાનું બુલી ગયો. આ માણસ સક્રમારે તેથી બુખતો તેને
પીડે એમાં સંદેહ શું! બાદ બ્યારે નહીં રહેવાયું ત્યારે પોતાના ઓ-
ળખાણના શીપાઈએને કહ્યું કે, થોડાએક ચણા આપો, તે આપ્યા
તેને શેઠા અને ખાઈ સુતો. બીજે દીવસે રાત્રીએ કહ્યું કે માહારા
સવાલનો જવાબ આપો. ત્યારે ડાહ્યા વણિક પુત્રે વિચાર કર્યો કે જો
હું ધર્મરને મોટો કહીશ તો એને દુઃખ લાગવાથી હુંડશે, એજ મોટોછે
એમ કહીશ તો ધર્મરની મહત્તાને મેં દુષણ આપ્યું એતો દેખીતુંજ
છે. ત્યારે મારે કેલેવું શું? ત્યારે શેઠે વિચાર કરીને જવાબ આપ્યો કે
સાહેબ સાંબળો, આપે મને આપની અને ધર્મરની બાબતની
મોહોટાઈ વિશે સવાલ કર્યો; તેનો જવાબ આપવાને મેં આપ
પાસે મહેતલ માગી તે આપે આપી નહીં. જે ઉપરથી જગર ગુન્હે
મારે કેદ રહેવું પડ્યું. એટલે સુધીકે નહીં સુવાને બીજાનું અને ખા-
વાને અનાજ. ત્યારે આપને સવાલ તરફે નીજેદન કરુંહું કે, ધર્મરનો
મેં કાંઈ ગુન્હે કરેલો હતો કે તે આવું અસાનપણાનું કામ કરે?
તેમજ આપનો પણ એવા ગુન્હે મોહોતો કીધો કે નાહક મારે કેદ
રહેવું જોઈએ? વળી તેની સાર્ય જે ગુન્હેગાર કેદી હોય છે. તેને
પણ ખાવાનું મળેછે. તો આ ઉપરથી હું એટલુંજ કહુંહું કે આપ
પણ મોટા નથી, તેમ ધર્મર પણ મોટો નથી પરંતુ મનુષ્ય પ્રાણીને
સાર વખત સહચી મોટો છે. મોટું હવે કાંઈ હુકમ? રાત્રી ધણે
પ્રસન્ન થયો અને ખુશ થઈ શિરપાવ આપ્યો અને શેઠને વિદાય
કર્યો. આ ઉપરથી આપણે વિચાર ખાંધવો જોઈએ કે પુરુષાર્થ

અશ્વારૂપિ, અને કેદમાં રહેવાનું ને થયું, તેણે ને બુદ્ધિ બક્ષી તે દુઃખ વખતની દુઃખમાંજ કામ આવી, અને અતિ સુખનું પરી-
ણામ દુઃખદાયક થઈ પડ્યું. જેથી કિયમાણે કરી કર્મ થાયછે, અને
તેનું ભાગાવતન પ્રારબ્ધ છે. પુરુષાર્થમાં કર્મ કિયમાણનો સમાસ
થાય, અને યોગ્ય સંધી વખતે અગર વગર અડચણે તેનો ઉપભોગ
થાયછે, તેનું નામ પ્રારબ્ધ કહેવાય છે.

એક કેરી કિયમાણ યોગે તોડી, તે હાથમાં બાંધી, તે કર્મ, અને
તેને કાપીને ખાધી એ પ્રારબ્ધ, તેનો ભોક્તા ને કોઈ બીજો થાય,
તો તેનો પુસ્તાતાપ થાય, એજ નશીબ નહીં એમ કહેવાય છે. આ
તફાવત છે, તે ઉપર ધ્યાન આપવાથી, તમોને સદ સત્ વિચાર
જાણવામાં આવતા, આ દુનિઆમાં ચાલતી આવેલી ને માણ-
સની તકરાર તે બંધ થશેજ. હવે પુરુષાર્થ પેહેલું, અને પ્રારબ્ધ
પછી, એ વાત ખરી છે. કેમકે કર્મના યોગે કરીને પ્રારબ્ધ બંધાય
છે. પરંતુ તે ધણી જાડી સમજણ નીધામાં ઉતરવા સરેખી છે.
એટલે તેનું વિવેચન કરવાથી શું લાભ છે?

પ્રશ્ન ૨૧ મો.

અજગર કરે ન ચાકરી, પંછી કરે ન કામ;

દાસ મલુકા ઇયું કહે કે, સવકો દાતા રામ.

આ કહેવત અથવા કવિતા શા હેતુથી રચાઅલી હશે ?

અજગરની અંદર વાયુ તત્વનો ભાગ વિશેષ છે, તે સર્વ કોઈને
માહીતજ છે, તેના સાથે તે પોતાના પૃથ્વી તત્વરૂપી રહેને ચાલન કર-
વાને આશા અને એશઆરામના બરોશા ઉપર મહેનત કરતો નથી.
જેથી તેના કર્મનું બંધ કામ થવાથી તે પોતાના ગત કર્મના બરોશા
ઉપર માત્ર ભેસેછે. તે ને વખતે સંધી આવેછે, તારે પૂર્વના અનુ-
ભવ મુજબ તેને પોતાના યંચમાબુતને આશરો આપવાને તત્વરૂપી
ખોરાક મળેછે. તત્વના બંધારણને હંમેશ તત્વજ પ્રુષ્ટિ આપે છે.
જેમકે હાસ આનારને હાસજ મળેછે. જવ આનારને જવજ મળે

છે. જીવ આનારને જીવન મળે છે. વાયુ આનારને વાયુજ મળેછે, અને એથીજ કેહેવત ચાલે છે કે ઉપર જુખ્યા ઉઠાડે પણ જુખ્યા સુવાડતો નથી. તેમ જો મનુષ્ય પ્રાણી અજગરની સાફક સેતેજ રાખી બેસી રહે તો, બેથક, તેહેને પણ પોતાના પંચમાણુત રૂપિ આ રહેના જોતરને પોષણરૂપી આયુધી મળેજ. તથાપિ તેટલી સ્થિતી રહેવાને વધારે સમાગમની જરૂર છે. તે જ્ઞાને અને વિવેકે આવે છે. વિવેકમાં મોહોટી ખુબી રહેલી છે. હું આઠકાણે શબ્દના અર્થ સમજાવવાને બોલો નથી. પરંતુ આડે માર્ગે ચાલનારને કુદિને દોરવી ઠેકાણે લાવવાને અને નિરાશ દયાને પામવાનો જે વખત અમુક અમુક ચળકાટ બતાવે છે, તે વખત ઉપર મંબીર થઈ સહન કરવાને અજગરની દાખલો આવી વૃત્તિને સ્થિર રાખવાને માત્ર વિવચન કહેવું. પક્ષી કામ નથી કરતો એ વાત ખરી છે. કામ એટલે લોકિકમાં જે કાંઈ પરમાર્થ કરવું એજ કામ, અને તે કરવાને પક્ષીઓને કોઈ પણ રીતનાં સાધન નથી, તેથી તે હમેશ એવું કામ કરવાને ઉમેદ રાખે છે, તથા પોતાની શક્તિ અને વર્જમાં તે ઉચ્ચરેલાં છે, તેથી ધર્મ નથી એમ જણાય છે. અને પ્રસંગોપાત જો તે પ્રમાણે થાય છે, તો બધા લોકો શાખાસ્તી આવી ખુશ થાય છે. જેમકે એક પોપટ તેની યોગ્યતા, અને વર્જમાં બોલવાનું છે, તેવું તેને આવડે છે. આપણા મનુષ્ય માફક બોલતાં શિખવવાની તેને ફરજ પાડી શિખવીએ તો તે શિખે છે. પરંતુ તેટલા સાફ તેને જાતે કેદખાનું બાંધવું પડે છે. અર્થાત્ પોજરામાં રહેવું પડે છે. તો પંછી પોતાનું કામ જે વર્જમાં ઉછર્યો છે, તેના પોતાના નિરવાહને સાફ લોકે છે. પરંતુ પ્રેરણા શક્તિ ન હોવાથી તેનાથી પરોપકાર થઈ શકતો નથી. જેથી તે કોઈ કામ કરતો નથી. એ હેતુ આ કેહેવતનો જણાય છે. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય જોનામાં પરોપકાર કરવાની શક્તિ નથી તે પણ પશુવત્ કેહેવાય છે. અને તેનાં કરેલાં કામો જોઈ નકામાં હોય એમ મણીએ છીએ. હવે રામ કોને કેહેવું, કે જે પક્ષી, અને અજગર, કામ કરતાં નથી તો પણ કર્મની શ્રેયોના યોગે જે પંચમાણુતમાં તેની કુદરૂપિ માયાના યોગે જૈતન્ય સહવર્તમાન ઉત્પત્તિ એવેથી તે જૈતન્ય પોતાની

પાસે રહેનારી બુદ્ધિને તેના સપાટાને સહન કરવાને તેના કહેવા વગર, નિરદોષ વૃત્તિથી બેસી રહે છે. એ એક જાતની સ્મૃતી હોવાથી, અને કૃષ્ણ રહેત બેસવાથી દરેક જગ્યા ઉપર રાંમ છે, તેનું આકર્ષણ યવાથી બીજી રાંમ પેલા નિરદોષી પંચમાબુત મહિલા ચેતનને તેની બુદ્ધિથી પ્રકૃતિને શાંત કરવાને પ્રેરણા કરવાથી તેની કૃણમુતી ધરે આપું એમ કહેવાય છે. સ્ત્રીનો મિત્ર સ્ત્રી, અને સ્ત્રી ને ભુખી હોયતે ને પ્રમાણે પાડોશણ તેને ખવડાવે છે. તેમજ બુદ્ધિથી સ્ત્રીને બીજાની બુદ્ધિથી સ્ત્રી પ્રેરક થઈ જિનાં ખાવાના સાધન આપે છે, એજ પ્રમાણે આ સૃષ્ટીની રેટમાળ ચાલે છે. તેમાં વધારે આશ્ચર્ય થવાનું કાંઈજ કારણ હોય એમ દિસતું નથી.

સર્વે આપક રાંમ છે-રાંમ એટલે શક્તિ-શક્તિ શક્તિને જોઈ શકે છે. પરંતુ જ્યાં સુધી રાંમ એટલે ચિદાત્મા બાબરૂ પળ આત્મા વ પર-બ્રહ્મ તેને જોવાને શક્તિમાન નથી. તે જોવાથી કર્મબંધ કરીને કાંઈપણ ખાવાનું, વ પીવાનું, આપશજ નહીં. તે જોગીજો પોતાને આપવાનું અને કરવાનું નથી. એમ કહી કર્મબંધ કરી બંધ લે છે. બંધ લેવાથી આપણે તેને એવી કહિએ છિએ. પણ તે ભુલ છે. પંચમાબુતના બનેલા અવયવ, અને તેના દરેક કૃત્ય થતાં મિથ્યા છે. જગત મિથ્યા છે, અને બ્રહ્મ સત્ય છે, તેને સાચું સત્ય વસ્તુની માણસે શોધ કરી, એટલે અસત્યવાળાને તથા સત્યવાળાને આદર હોય એમાં શું તા-જુબી? માટે યોગાન્મબ્યાથી જો બિદ્યા એમ કરતાં પોતાના નિર-વાહને શાક માત્રે લો તેને આપણે ગ્રહેનત બતાવીશું. પરંતુ સદસત્ વિચારથી જોજો તો તેની બુદ્ધિની ધ્વની રાત દિવસ ગ્રહેનતના પંજમાં દસાવબી છે. તેને જહી નાશ્યંત ગ્રહેનત આપવી, કે ને-હિની કૃણમુતિમાં બાળે વપ્તે ત્રિધાપણું બાબમાન થાય. તો સદૈવ આનંદ, અને જુનુ કૃત્ય દુનિયાનાં ધણાં માણસોને કૃણદાયક થઈ પડે, તેવું કરવામાં તેને રોજાણું કરી એક સાધારણ આવી જુન મદદ આપજામાં ને તમો તેની તિરસ્કાર કરોજો, એકેટલું બધું દસવા સરખું છે! માટે મારા વિદ્વાન મીત્રોને બહામણ કરશું કે, તેનાં કર્મ

અને કાર્ય ન જોતાં, હેતુ તરફ નીચા પોઆડી થેવા કરવાની ટેવ રાખ્યો. અને તેવો માણસ શીખેલ હોય અને અગર આપણી ચાચના કરવાને આવે તો તેને નિશ્ચય ચાચકનો થયો છે. માટે તેને માન આપવું એ આપણો કર્મ છે. તેમાં વધારે તત્ત્વવિજ્ઞ કરવી એ કેવળ અલ્પ બુદ્ધિનું કાર્ય છે. હું ઘણાજ દિલગીર થઈ અત્રે દર-શાવું છું કે, આ બાબત અગર જો સર્વને રૂચે એવું વિવેચન કરવાને વાંચનાં પછાત છું, તોપણ મારી સમજ ઉપર જરા વિચાર કરી મિતત્વ બુદ્ધિએ લાંબી નજર પોઆડી જોશે તો તરત માન્ય પડશે.

પ્રશ્ન ૨૨ મો.

વ્યભિચારીલોકો એમ માને છે કે, આ માયાનું ઉત્પન્ન થયું વ્યભિચારથી જ થયું છે; અને લય પણ વ્યભિચારથી જ થયો, એ વાત સતી છે? સતી છે તો શું સર્વથા, અને સોટી છે તો શું સર્વથા તે કારણ સાથે બતાવો. ?

ઉત્તર.

આ સવાલ ઉપરથી કોઈ અસાધનીના મનમાં એમ આવવું નહીં જોઈએ કે, બિચાર એટલે, સ્ત્રીની સાથે જે કર્મ કરવામાં આવે છે, તેને જ માત્ર બિચારી કહે છે. પરંતુ બિંનતત્ત્વ પણાને પણ બિચાર કહેવાય છે. બિચાર એટલે જે ક્રમથી ઉભટું વ. જીવાપણું તેને બિચાર કહે છે. હવે આપ સજ્જનો જુઓ, પ્રથમ પુરુષ અને તેની પ્રકૃતિ એ માયા. પ્રકૃતિ બનવાને તત્ત્વના ભાગો હોય છે. તે તત્ત્વના ચાલણપણાનું કાર્ય કરનાર એજ બુદ્ધિ. અગ્નિ જળ અને પૃથ્વી તત્ત્વથી બુદ્ધિ યુક્તભાગ હોય છે. જળ અને અગ્નિથી તૈલાગ્રબુદ્ધિ હોય છે. આકાશ અને વાયુ, તથા જળ તત્ત્વથી, કુશાગ્રબુદ્ધિ હોય છે; તો તે તત્ત્વને ચાલન કરનાર ને પુરુષ અને પ્રકૃતિ એજ તત્ત્વ ચૈતન્ય પુરુષ, અને પ્રકૃતિ બુદ્ધિ જેમ સ્ત્રીની બિચાર કરવાથી હાંસી થાય છે. તેજ મુજબ બુદ્ધિને આત્મા

એનો સંગ તુટવાથી આ જગતની અંદર દરેક વખતે પુરુષ, અને પ્રકૃતિનું વારંવાર અથડાવવું થાય છે. પુરુષે પોતાનું ધર સર્વ જગો ઉપર કરેલું છે. તેને લીધે તેને કાંઈ સોસાયું પડતું નથી. અને જ્યાં જ્યાં તેના માન પાત્ર છે. અને પ્રકૃતિને સારૂ તો સ્વામી વ. ધર મળે નહીં તેથી બહુજીવ સોસાયમાં પડે છે. મારે જેમ શ્રી સ્વામીની પત્નિ-ગારી ઉઠાવવામાં મશગુલ રહે છે, તો તેને વાસ્તે સર્વ સાધન તૈયાર રહે છે. તેજ મુજબ જે ઈશ્વરના ઝોળખાણમાં બુદ્ધિ રહે તો તેને આપણે આગળ બતાવી ગયા છીએ તે પ્રમાણે આનંદ દાયક રહેવાને ધર મળે છે. અને જે વૈભવની માણસ હરિદા રાખે છે, તે તેની નજીકમાં રહે છે. જેમકે જે માણસ ઈશ્વરનો આરાધન કરે છે તેને નવનિધી અને અષ્ટમાહાસિદ્ધી હાજરજ છે. પણ જ્યારે તે પ્રમાણે નિયમ ચાલતો નથી ત્યારે, અને વળી ગણિએ તો ઈશ્વરને આપણે એક રૂપક આપો તો તેની હરિદા પ્રકાશવાની થવાથી તે હરિદા મિથ્યા છે, મારે ફરીથી તે લઈ લેવાની તેણેજ તર્જવીજ કરી. આ તેની બુદ્ધિમાં ભિન્નત્વ થયું. એ બિચાર ઉત્પન્ન કરતો વખત તેનો વિચાર અને લગ કરવાનો વિચાર એ બે થવાથી આપણે બિચાર ગણીએ છીએ. તેમજ આ દુનિઆમાં જે મૈથુની સૃષ્ટિ ચાલે છે, તેમાં ઉત્પન્ન થવું જોઈ, અને લગ પણ જોઈ; એમ માનવાને કંઈ બાધ નથી. કદાચ સંઘર્ષ સાચું છે તો, પછી આ દેહની સાથે રહેવાય તો સાચું. હજીશ ઈશ્વરની કૃપા નીચે પંચમાભૂત પ્રકૃતિ અને બુદ્ધિના યોગે પાસેજ રહે છે. તેની ઝોળખાણ નથી થતી એજ બિચાર, અને તત્ત્વ તેનાં ખરાં સ્વરૂપમાં નહીં રહે. એજ બિચાર, અને તેમ નથી થતું તેથી દુનિઆમાં અનિતી પણ ફેલાઈ છે. એ દેખીતુંજ છે. મારે જિએ વ. પુરુષે પોતાનું સ્વામિત્વપણાનું સાધન તેને પકડી રાખવું; એથી પ્રકૃતિ અને પુરુષ દૃઢરહેવાથી જેમ કાર્ય કારણ બધું ઉજ્જવળ અને દૈર્ઘિમાન થાય છે. તેજ પ્રમાણે પોતાના આત્માને સાચવવાને સારૂ બુદ્ધિને કુશાગ્ર કરવાથી માણસને થતો અટકાવ મઠશે એમ પક્કુ માનવું. આ દુનિઆના નિયમ મૈથુની સૃષ્ટિની રચાયેલા છે. અને તેનું બોધ પડવું પણ હૃદયી જ્યારે, તે ક્રિયા

થવાયો થયેલ તે મોટો અઘ્ઘાંડનો ફેરફાર, તત્વના અંદર બિંનત્વ થવાયો થનાર છે. કેટલાકનો વિચાર જીવ અને સ્વાસ (વાયુ) તેનો નાશ થવાયો માણસ મરે છે, એમ કહે છે. પણ પહેલાં નીચાની જળ ખતાવેછે. જુદી જતી રહેવાથી સ્વાસ બંધ પડેછે. ધમણનું બાંભિં યવું બંધ થયું કે, પછી પુરૂષનો સાંચો નથી એમ ને કહેવું તે મથાસ્થિત છે. માટે મારા મિત્રો એ બાબત સોચ કરી ને કુદરતી નિયમો ચાલે છે, તેને પકડી રાખી, તેમાં જેટલો જુદિનો વેગ બંધ રાખેશો તેટલા તમો દુઃખી થશો એ સિદ્ધ માનવું.

આ બધું પુસ્તકરૂપે સમાપ્ત કરતાં છેવટ એટલુંજ ખતાવુંછું કે, માણસમાં ને માણસાઇના ગુણ રહેલાછે; તેની સંપૂર્ણ રીતે પુરી તજવાંજે જેવા દરજ્જામાં, રૂઠીમાં, અને વર્ણાશ્રમનાં બેદમાં રહી વર્તાય, તો તે, પહેલા પ્રતીતો આત્મજ્ઞાની છે, એમ કહેવાને બાધ નથી. અને તે ધર્મરનાં ફેરમાન પ્રમાણે ચાલનાર છે. તેનાં કર્મ સારાં અને વખાણ કરવા જેવાંછે. માટે બાધઓ માણસાઇ પકડો એજ મારો તમારા આગળ વિનંતીછે. કર્મ અને હેતુ એ બે તરફ બક્ષ પોહ્યાચાડેશો તો તેની ફલશ્રુતિ તમારા હાથમાં આવતાં ત્રિકાળજ્ઞતાની કહેવાશો, એનું નામજ ત્રિકાળજ્ઞતાન. દરેક સંધી, એટલે વખતને સાધવાને સાર આપણા જુગુર્હગો સંધ્યા બાંધવાનું કહી ગયા છે તેને આપણે અમરતું નાક પકડી કાંઇક અમુક મંત્ર બણી બેશીએ છીએ તેમ નથી. પરંતુ અંદરનો સ્વાસ છે, તેને ચાલત થતી ક્રિયામાં સમજવાને વ. રોકવને સાર આ પુકતી વિદ્વાન પુરૂષે ખતાવ્યા પછી તે ઉપર ધોર કરો. આ વિચાર સ્વર શાસ્ત્રવાળા જ્ઞાનીનો છે, તેમાં આ વાત દર્શાવેલી છે. અને ભૌતિકમાં પણ કહેતી છે કે વધત જોઈ ધા મારવો; દાવ આવે સોગટી મારવી, કાળે સર્વ થયેલ તેથી પણ એમ જણાયછે કે વખત એજ સમજવો મુકરરછે. માટે તે સમજ લાવવાને જ્યોતિષે પોતાનો નિર્ણય ઠીક ખતાવેલોછે. તેમાં ગૃહસંજ્ઞાથી એક શૈલી સોષી કાઢી છે. તે ઉપર વિચાર કરવાથી આનંદ પ્રાપ્ત થાયછે. તે સમજે એ મારી બલામણુછે. કોઈ વસ્તુ મુજતા ખતાવનારની ખોટી નથી. તેમાં આપણે જેટલા અજ્ઞા, આપણો અવિચાર, અને સંગત તથા

આપણી ઉપર પોષણ કરનારને જે વાત રૂચી તેટલી ખાતને હા કહેવી અને માન આપવું એજ માત્ર ખુશામતનું ચિન્હ છે, અથવા કોહો તો એમ પણ જણાય કે સિદ્ધાન્ત સમજવાને જેટલીવાર લાગે છે તેટલી તેના વિશે ખોટો વિચાર લાવવાને વાર લાગતી નથી. તો જે વિચાર ખોટો સુત્રો તેના દરેક તર્ક ખોટાજ માનવા. અને જ્યારે સાચાપણા વિશે જોડા ઉતરશે તો તેનું સાચું હાથ ઉપર આવતાં દરેક તેના મુદ્દાઓ સાચાજ સુત્રવાના, એમ બુદ્ધિની ચમત્કૃતી છે. માટે બાહ્યો સર્વને સમાન બાવે જુઓ, અને આપણા બુદ્ધિર્ગો જેણે આટલો લાંબો વખત પોતા ॥ વેદાંત, સામુદ્રિક, રવર, ધર્માદિક પુસ્તકો રચવાને શુભાવેલો તે કાળ, તે સમો, તેનાં ઉત્તકર્મ અને દૃઢતા તથા સુખતા તરફ વિચાર કરી પછી તેનાં પ્રધાર્યને હશે તો તમોને તે જો હયાત હોય તો હું ધાર્યું કે, તેના જવાબથી નીચું જોવું પડે. અને પોતાના વિચારનું તમોને જ્ઞાન કરી તમોજ તેનાં શિષ્ય થઈ માફી માગો. પછવાડી બળડું એ મોહોટા શત્રુમુખનું લક્ષણ છે. પછી વધારે શું બચું.

॥ અથ આત્મારામ બોધ પ્રારંભ. ॥

॥ શ્રી ગણેશાયનમઃ શ્રી ગુરુ સમર્થ. ॥

જેને માંથે જુદી આજ આવેલી છે, તે માયા (ઝૈરા)થી નીકળી તેનું રૂપ કહેવું છે, તે સાંભળવાને પણ મોહોટો વિચાર પડે છે. અર્થાત્ માયાનું રૂપ પણ કાંઈ કહી શકાતું નથી. નિર્વિકારી તેના વિકાર પણ કહાડી શકાતા નથી તેને નમસ્કાર છે. બાવે હું તેને નમન કર્યું. જેનું વિવેચન શાસ્ત્રપુરાણે કર્યું છે, તેમજ તેને વિષે નિરૂપણ કરેલું છે. જેને વડે આપ્તા વિધને સુખ મળ્યું છે. મદ્દાથી આ જાણવામાં આવે છે. અને મદ્દા વગર ખૂનનો પાર જાણવામાં આવતો નથી. માયા શબ્દથી પણ કળી શકાતી નથી. તેવી રીતે તે બનેલી નથી. જેવું માયાનું રૂપ પછે તેવુંજ સર્વ ઠેકાણે બાપેલું છે. જે તર્ક થકી અનુમાની જાય છે. તેનું રૂપ જોવાની ઈચ્છા હોયતો આપણું પોતાનું જ

૩૫ જુઓ. એટલે માલમ પડશે. તે માલમાં પદને હું નમન કરું. માયા વાગદવી, એટલે વાણીપ રેવંછિ. એવી ને શારદા, ને શારદા તેને અને પ્રવૃત્તિ એનો સંસારમાં વાદ થયો છે, એવું મુની લોકો તથા અનુભવાનું કેહેવું છે. હવે હું સદ્ગુરુને વંદન કરું. ને ટેકાણે માહાર રહેવું હતું, તે ધામ કેહેવું હતું, કે ત્યાં હમો પાંચ જણ રહેતા હતા. તે ટેકાણે નિજપદ છે. અને આનંદ વૃત્તિ છે એવું પદ મળેલું છે. તે મળવાનું કારણ ગુરુની કૃપા છે. સરોવર રૂપી જગતમાં ભરેલો પ્રખંડ તેને તરીને હવે હું ઈચ્છ્ય પદિ વ. બળને પામ્યો. એનો અનુભવ ઉદાર લોકો કરી શકે છે. વ. અનુભવ લેવા એ ઉદારતા છે. વ. એવા ઉદાર ગુરુની કૃપાથી એ પદને પામ્યો. હે ગુરુ તાહરા કૃપારૂપી જળે કરી આવું બળ મારામાં આવ્યું છે, અને ને બળે કરીને હું પોતે સ્વઆનંદ જળને મળવા ભાગ્યો છો. હવે શ્રી રામચંદ્રને નમસ્કાર છે. ને યોગી લોકોનું પોતાનું નિજધામ છે. વિચાંતી બધ તે ટેકાણે વિચામ પામે છે. તે રામ કેહેવાય છે. કે ને નામ અને રૂપથી વેગળા છે. અને ને માયાથી નારાળા છે. ને ટેકાણે જાણવા પણાની બધી કળા રહેલી છે. અને તે જાણવાપણું નિશ્ચયપણાથી રહે છે. જ્યારે તકું ઉત્પન્ન થયો કે તરતજ તેની સાથે પાંગળો વિવેક આવ્યો. વિવેક આવ્યો કે તે ઉપર શબ્દરૂપી કોતક ઉભું થયું છે. ને વડે યોગી લોકો ઉદાસ થઈ વનમાં ફરી તપાશ કરે છે. (જાહેરમાં વનમાં યોગી લોકો ફરે છે તે.) પરંતુ સૂક્ષ્મ દેહને વાંચે ને બ્રહ્માંડની રચના છે તે મધે ને આપણા આત્મા રામ છે તે ક્યાં છે તે ખોળવાને જેમ એક ચીજ આપણી ચોરાઈ ગઈ છે; અથવા જુલમાં મોઢ જગો ઉપર સુકાઈ ગઈ છે; અને અંધારે વ. સૂર્ય વ. દિપકને તેને ખોળ કરવાને જાણ્યો; અને તે જડતા મુખી આપણને ઉદાશી થાય છે; તેજ પ્રમાણે આ કાપારૂપી વનમાં આપણે શોધ કરવાને ભટકીએ છીએ. એવી જેની મદદ; તે યોગી કેહેવાય છે. તે શોધવાને નાનાવિધીનાં સાધનો કરે છે. એવા ને સર્વનાં આત્મારૂપી શ્રીરામ તે સચુણ અને નારગુણ કામનાં અધિષ્ઠાતા છે, તેને ઉપમામાં તે કેહેવા રૂપના છે તેટલા રૂપનું નિરૂપણ થઈ શકતું નથી. હવે સંતપુરુષો ને મોતા છે

તેને વંદન કરીએ છીએ. જે કૃપાળું એવા ભગવંત તેના બાવનાં
ભાકત કરનાર છે, તેને હું મારી પ્રાકૃત વાણીમાં મારા વચન સંભ-
ળાવું છું. તેનું સ્વરૂપ કેહેવું છે. તે બાધ્યો વેદ પણ કહી શક્યા વ.
કળી શક્યા નથી. તે સ્વયં પ્રકાશી છે. હવે શીબ સાવધાન થાઓ. હું
એક ગુણજ્ઞાન આપ લોકોને કરું છું. તે સાંભળો. જેણે કરી તમોને
સમાધાન અધીક યશ. તમોએ આશંકાતો નથી લીધો, પરંતુ તે શું છે?
એ જાણવાની ચીંતા તો લાગી છે ખરી. કેમકે તારી જ્ઞાંતી કાંઈ હજી
મટી નથી. દાસભાધ સમાગમે કરીને આ શંકા મટી એટલે વૃત્તિ
સ્વસ્થ થઈ. તેનું પલટવું મટ્યું. મને કહેા એવું ન કેહેતા કોઈ આ-
પણને કાંઈ કેહે તે અવણ મન રાખી કર એટલે મનની ધારણા
એકાગ્રતાની કર. જે પ્રમાણે ચાતકપક્ષિ ઈંચો બેશનિ વરસાદની રાહ
જોતો રહે છે; અને વરસાદ આવે કે તરતજ પાણી ઝડપથી પીવા
પોતાની ચાંચ મહી ભાળે છે, એવી એકાગ્રતા કર. અવણ કરી પછી
તેનું પૂર્ણ મનન કરવું જોઈએ. લાગવેગ એવું જે શબ્દરૂપ છે; તેને
જોવું કાંધી આવે છે; અને કાંઈ જાય છે? હેવો જે મનનો યોગ તે
તપાસવો એટલે મનને નાકળવાનો માર્ગ અને વિશ્રામ પામવાનો
માર્ગ તે જોવો. ખાદ્ય ગર્ભાધાનને વીણી વિચાર કરવો. હવે જો તું
વિચાર કર તુ કોણ, કોહિનો, કાંઈથી આવ્યો, શી રીતે આવ્યો; તે
વિવેક બુદ્ધિએ પૂર્વ જન્માંતરનો વિચાર કર. હવે આ જન્મને વીણી
હું જે આવ્યો છું, તે શું નિશ્ચયમાંનીને આવ્યો છું. તેને વિણી વિચાર
કર. અહીંયાં તાર કોઈ નથી. બુદ્ધિ તું આવેલો છું. જે તું માહાર
માહાર કરે છે તે તાંહાંનું તાંજ રહેવાનું છે. તું સમર્થનો દીકરો છે.
પણ અભિમાને કરીને તે આશંસાર પોતાનો છે એમ માની લીધો
છે. અભિમાન છોડી દઈ જો બાઈ તું હથર પાસેથી આવ્યો છું. પરંતુ
અભિમાને કરીને ચુક લાગવીથી તું આ દુઃખ ભોગવે છે અભિમા-
નને ત્યાગ કરવો એજ ઉત્કૃષ્ટ છે. ત્યાગીને સખજો વૈભવ વાહાલો છે.
એટલે વૈભવ પ્રીતિ કરે છે. પરંતુ ત્યાગી અંગીકાર કરતા નથી.
(હમ્મણ વૈભવની પેહલ કરે છે.) હવે વિશ્વાસ રાખે તો હું મારા ખાલ
તને અવણ કરાવું. સખજી છે તે જ્યાંનું ત્યાં છે. તાર નીચે ગયે

તને માયાએ દિવાનો કરી મુક્યો છે. તે તારૂં અચળ વ. ઊંચપદ તને પાછું મળે તો તું મને શું આપીશ ? તારી પાસેથી કાંઈજ લેવાનું નથી. તેમ તે કાંઈ નાશી પણ જવાનું નથી, પરંતુ જેટલી અ-શાયત વસ્તુ છે તે મને આપશે તારે હું તને જ્યાં હતો, ત્યાં પાછો પેહોઆડી દહશ. મારે તારૂં શું કરવું છે. પરંતુ તે ઝીજ મારે તારી પાસેથી નાખવી દેવી છે. તે તું જ્યારે નાંખી દેશે ત્યારે તારે સમાગમ હું કરીશ. ભિક્ષાનું બુધણ છે તે તું નાખી (ભિક્ષા એટલે બીજા માગવી એ નથી પરંતુ આપ્ત સંસાર ભિક્ષુક છે તેનું વર્ણન કરવા કરતાં સાતી સેહેજ સમજશે.) દેશે એટલે તું અમરપદ થયો એમાં તાહાર શું ગયું ? તે તો મને કહે વાર બાધ ? નાશવંત દેસને તું હોડશે તારે તને નીશ્વયપદ મળશે. તે મને લાલચ કરશે તો તને પોતાનું હિત મળવાનું નથી. તે ઉપરથી શિષ્ય બોલ્યો કે આપે કરમાયું તે પ્રમાણે તે ઝીજે હોડી દીધી. ત્યારે સ્વામીજી બોલ્યા કે, બેટા, તને તે પદ મળ્યું. ત્યારે હવે તું કાંઈ પોતાનું માનતો નહીં હોઆપ. એટલે સ્વામી બોલવા જાય છે-તેટલામાં શિષ્ય વિનંતી કરે છે કે, સ્વામી મારામાં અજ્ઞાન છે તે નીકળી ગયું. હવે તેથી ઉભયતાને સંવાદ થાય છે, જેથી બંને જણાને આનંદરૂપી લહેરોની છેાળે બરપુર કરી મુકે છે. ઇતિ શ્રી આત્મા-રામ રામ દાશી પૂર્ણકામ સાવધાન રહેથી એક વર્ષ કહ્યો છે. પ્રથ-મ અધ્યાય સમાપ્ત શ્રી સત્વિદાનંદાયનમઃ—જય જય સત્વિદાનંદા જય જય આનંદકુંદા જય જય નીજ બોધને પર્મપૂર્ણને. અનંત બ્રહ્માંડ એવી ટેકરીઓ તમારી કપાથી તે સ્વઆનંદનાં તળાવમાં ઓગળી જાય છે, તે માયાથી પૂર્ણ રીતે વિશાળ રીતીને રચાઈ છે. તે તમારી કપાનાં બળે કરંતે થયું છે. તેનો અગ્રભાગ તમેજ છો વ. તેમાં તમારો આનંદ રહેલો છે. વ. તે બની છે. એ તમારા પોતાના સ્વઆ-નંદજ યએલુ છે જે સ્વામીએ ઇચ્છ્યું હતે હવે અંગીકાર કરવું જોઈયે. હું તમારે શરણાંગત છું. સમર્થ મને હોડતા નહીં. નાશવંત શું છે ? અને હોડવું શું તે સ્વામીએ માગી લેવાને વારુ સમજી શીધે અરજ કરી કે હે શુરદેવ મારે સાંભળોને ! સ્વામી કહે : સાવધ થા સાવધ

ચક્રને આનંદપદ ભાગવ. શિષ્ય બહુ મન ધાલી મચણ કરેછે. હવે બાથ કળતા (વધારે બોલવું) રહેલી તે ઠેકાણે વૃત્તિ ચંચળ કરી તો તરત બુડચે. સંદેહરૂપી સાગર મધિ જેમ આગ સાથે લોહોડું ટપેરવામાં આવેછે. તે પ્રમાણે ટપેરનાથી માયાપદ તુટેછે. પછી પારશ સાથે બગાવતાં તેનું લોખંડ પાણું જાયછે. તેજ પ્રમાણે માયાનો મેલ જોનો મયો નથી તેને અભ્યંતર રૂપે પ્રકાશ આવે નહી. ત્યારે તે મૃતિકા સ્વભાવિક પલટવાની નથી.

સાંભળ, નાથવંતો લોક, તેટલો મેલછે. તે અમંગળ છે. તે જોડી દે તે મેલી મયો એટલે તું છે તેજે તેજ છે. તથા નાથવંત તારી માયા છે. જે માયા છે તે પ્રાણરૂપ છે. તેને વિશે હું તને કહુંછું તે સાંભળ અહ, બૂ, એવું એક રડુણું છે. તે માયાનું લક્ષણ છે. તેના ત્રણ ગુણ થયા છે. તે ગુણથી ભૂત પેદા થયા છે. તે કયા કે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, અને આકાશ, તેની સામ્પ્રકાશથી સૃષ્ટિ રચાઈ છે. તે મધિ દ્રશ્ય અને અદ્રશ્ય એ સઘળી માયાછે. માયા એક છે. તેના બે વિભાગ છે. તેમાં એક પ્રકૃતિ, અને બીજા પુરુષ. જેવી બે દીવસની બોલી, તે બેની એક પાંખ છે. માયા સાતા, સોય, અને સોન. માયા ધાતા, ધિ, અને ધ્યાત. માયાનું સમાધાન યોગી લોકો જાણેછે. માયા સત્યદાનંદ છે. માયા આનંદનો કંદ છે. માયા વડે બોધ અને સદ્રુપ જોવામાં આવેછે. આત્મા, બ્રહ્મ અને સ્વરૂપ છે. એજ માયાનું રૂપ છે. રૂપ અને અરૂપ એ સઘળી માયા છે. જીવ, શીવ, અને હંધર, એજ માયાનો વિસ્તાર છે. વિધનું રૂપ તે વિધંબર છે. તેનું બળ માયા છે. માયાથી મનનું ચાલણ થાય છે. બુદ્ધિમાં માયા ભ્રાપક છે. માયા અનેક દોષને એક છે. એવું બોલાય છે. માયા દેહને ચલાવે છે. માયા બોલાવે છે. માયા આંખથી દેખાડાવે છે. આંખમાં આવીને માયા દેખાડે છે. માયાથી માયા ચાલે છે. માયાથી માયા બોલે છે. માયાથીજ માયા હાલેછે. વાયુ રૂપે હાલેછે. ત્યારે શિષ્ય કહેછેકે બહુ સાર તાત. માયા પોતાના સ્વરૂપ સત્તાથી ચાલેછે. અને સત્તા તેનું તત્ત્વ છે. તે માયા જાણુ. તારે માયા સ્વરૂપથી ચાલેછે. અને જાયછે. મનમાં

આવે તેવું કરેછે. એ શી રીતે બનેછે. તે ચોગરદમ ધુમે છે. તે જુદી મર્યાદાથી મચ્છો રહીછે. ગર્ભસ્થાનને વીણે તે જણાય છે. આ વાત અચ્છદિત છે. તેની માયા જોડાયલી છે. સ્વરૂપ સત્તાથી તે ચાલેલી છે, તે તું ગર્ભાધાને જોઈશ એટલે આન્યાત સમજવામાં આવી. તે સર્વથા થયેલું નથી, તો પછી નીર્ગુણની શું સત્તા. એવું જ્ઞાતાપણાનું બોલવું છે. તને લાગ નથી. સઘળી માયા એમ જાણે છે. અને માયા છેજ નહીં એવું કહેછે. ત્યારે સ્વામી હવે મારે શું કરવું તે મને કહે, અરે મનથી જો અનુભવેલું છે. તે માયાથી બંધાએલું છે, તે તું કાઢાડી નાંખ. અનુભવ લે સઘળી માયા એક ખીન્ન સાથે જોડાએલી છે, તે પોતાના સ્વરૂપમાં રહેલી નથી. બોલવું એ એકજ માયા છે એમ નથી. એક કહુંધું તે સાંભળ. માધક માયાને ત્યાગવી જોઈએ. હવે મનન કરવું જોઈએ. સાવધ થાઓ. માયાથી માયા દીશો, માયાથી માયા નાશો, માયાથી લાભ થાય, પર-માર્થ સ્વરૂપનું માયા બવસિંધુનું જાત્ર છે. તે માયા પાર ઉ-તારે છે. માયા વગર પ્રાણી માત્રને ઉદ્ધાર નથી, માયાથી દેવ બર્હન થયા, માયાએ કરી વિરક્ત થયા. માયાથી જીવન મુક્ત અ-નુભવે થયા. માયાને સાક્ષ જ્ઞ શ્રુતિ. માયાએ કરીને નાના પ્રકા-રની વિપત્તિ, માયાએ કરીનેજ મુદ્દ હતા તે વિવેકી થયા છે. માયા પરમાર્થનું અંજન છે. માયાએ કરીને મહા દ્રવ્ય મજે. માયાએ કરીને સાવધ મન રાખેછે. સાધક સ્વરૂપ વિવધી છે. માયાએ કરીને પોતાનું હિત કરેછે. માયાથીજ જ્ઞાંતી જાયછે. માયાએ કરી નેજ પ્રપંચ કરેછે. માયા વના જ્ઞાન શાનું! માયા જીવન સકળ જીવાનું છે. સાધકનું કાંઈ માયા! વના ચાલતું નથી. માયા વના પરમાર્થ થતું નથી. એવું જો છે તે ન બને, “એસેહેકે જનધડે, માયા વીણ સહજાન નુડે” શુંજ યોગી લોકોની છે. માયા યોગીનીમાં છે. તે જહાંની તહાં મુકી, કપાળપણે તેને બાંધેલી છે. આપણે બધા માયાનું રૂપ છેએ, તેમાં તાર સ્વરૂપ પણ આન્યું. એ હેતુએ કરી આપણે આપણું એમ માનેલું છે. હવે હું તારી શુંજ મને કહુંધું. તે જો નાશવંત છે, તેમને તે અર્પણ કર્યું છે.

હવે તું એ ઉપર શંકા લેશે તો માહારો શબ્દ નથી. આ, હું, જેટલો સંગ છે તે નાશવંત છે. સંગ વગરનો શબ્દ તે અશાશ્વત છે. સંગત છે, તે છોડી નિઃસંગ થાઓ અને રસ્તો પકડો. હવે એનું નિર-
પણ કરીએ છીએ, તે મન કરી સાંભળ. સંગને ત્યાગવી એ ખુણ-
બુઓ, તે હું પછી કહું છું. ધતીઓ આત્મારામ રામદાસ વિશ્વામ-
ધામ. યોગી લોકો વિશ્વામ જેઠકાણે પાંચ છે. મી ગુરુ સમર્થ. સંગ
તેટલો નાશવંત છે. તેને છોડી એક પણાને આહી તેનો અંત પકડો
એટલે સમાધાન થશે. હું જણાવું છું, એવું ને નાશવંત છે તેને નાંખી
રેવું ઉન્મત્તની અવસ્થાના અંત ને આવવું તે તારૂં સ્વરૂપ છે. એવું
જેને અનુભવ થયું તો એ નાશવંત મધ્યે આન્યા. અને અનુભવ વે-
ગળો રહ્યો છે. તે તું આત્મા એવું બોલવું છે. હવે પોહોરો કેટલા
આપવા છે. વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, એ સઘળા નાશવંત છે. ને ને ગ્રંથમાં
જેટલું કહેલું છે; તેથી આત્મા વેગળો છે. તેને માયાનો સ્પર્શ જરાયે
ભાગેલો નથી. સ્વરૂપ છે, તે નીરાળને નીરાળજ છે. બહાર બરપુર છે.
જ્યાં ત્યાં સ્વરૂપ છે. અને સન્નિપ્ત છે. ને બહુ દુર રહીને પાસે છે.
દુર છે, અને અંદરને તેને માયાનું સંઘર્ષન નથી. ને સઘળા કરતાં મો-
ટો છે. જ્યાં સઘળ વીટણાઈ રહ્યું છે. અકસ્માત્ એ માયાનું મુળ તુટે
છે. એ સઘળા કરતાં મૃદુ અને કોમળ છે. ને વધારેથી પણ વધારે
છે. સઘળામાં બરેલ છે. અને વળી નીરાળ છે. જેમાં લિપ્તપણું નથી
ને હાલે નહીં અને ચાલે નહીં. તે બહુ પડે નહીં એવું છે. આપણા
અવયવમાં વાસો છે. અને એકલા એક ચિત્તમાં છે. ને આકાશને
વિશે જ્ઞાન બરેલો છે, અને જ્યાં આકાશ નથી; આકાશથી જ્યાં
ખસ્યું ત્યાં એકજ જનસ આ મણ રહી છે. એકજણસ રહી તે
ને ચળે નહીં અને ઢળે નહીં ને, અગ્નિમાં પણ બળે નહીં. ને ચળે
પણ નહીં અને વળી બળે પણ નહીં જળ મધ્યે છુટે નહીં. ને કોઈ
પણ લઈ જાય નહીં; સીરવાથી સીરાય પણ નહીં; કલપાંતથી પણ મળે
નહીં; અણુમાત્ર છે; જ્ઞાન ચક્ષુનાં લક્ષમાં પણ આવે નહીં; જે ડો-
કાણે આકારનું બસ્મ થયું છે; ને કેહેવાય છે તે સાકાર છે. તેથી કરી
કેહેવું કે હા, અને ના, એવું જ્યારે ન બોલીએ ત્યારે મારે શું કરવું ન

બોલું તો તને શું સમજાય. બોલવું એ બર્થ જાય છે. પણ બોલવાથી અનુંભવ આવે છે. જે આપણે આપણને ઊડીએ છીએ, તે આપણ જ છીએ. તેનું મુળ માયારૂપ જ છે. શોધીએ નહીં તો સમાધાન શી રીતે થાય? આ કારણથી મને સુખનો લાભ થયો. અને એથી મુળ ટુટે. હું બ્રહ્મહું એમ હવે બોલીશું. એથી જ દેહ અને બુદ્ધિનું માંધું આપ્યું. દેહ, બુદ્ધિ, ને પરમાર્થ, કાનની નજીક છે. દેહ બુદ્ધિ ઊડી દેવી, એ માયાની ઉડાવણી છે. મારે જ અંગીકાર કરેલી છે, અંગીકાર કરવી નહીં. માયાથી જ બ્રહ્મ જ્ઞાન, માયાથી સમાધાન, માયાથી છુટવું, અને બંધાવવું, તોડવું, તે પણ માયા. માયાએ આપણે આપણને જોવું, અને તેનેથી જ તેને ઊડવું. પ્રાણીમાત્ર દુઃખવતી જીવે છે. તે અભિમાન કરીને જે શરિરરૂપી પદ રમ્મ છે. તે એક શરિરમાંથી બીજામાં આણે છે, એકલા થસે છે. તે રસ્તેથી આપણને કાઢાડે છે. ન છતાં અભિમાન સાથે લપકે જાય. સોકરી મારતાં પર્મ બચા થાય છે. દાવ આવે એટલે સુખ થાય છે. બંને આવી પડે, ત્યારે પાસા એને દેહ કેહે છે. એક રડીને ખાય છે. કોષે કરીને તેનું ફરવું થાય છે. એકમેકનો જીવ, જે પ્રમાણે કન્યા, પુત્ર, અને નારી, તેઓ ત્રણે રસ્તે નીકળ્યા, તે અભિમાન ધરે છે. દેહ પ્રવચનો બનેલો છે. તે માયાની સાથે અધીક સંબંધ રાખે છે. કાને એટલું તે ધરે છે. ધરેલું તે તોડેલું તુટવું નથી. તેનો વર્મ કળવાથી જણાય છે. જેવું બુદ્ધિનામાં ચક્રનું આવલું બાહાર આવે અને અંદર જાય છે. અભ્યંતરે અકસ્માત્ એ પ્રમાણે થાય છે. કાપવાનો જેવો કુવાડો તેની કડી જે પ્રમાણે જોડાયેલી છે, તે જ પ્રમાણે માયા છે. તે એક બીજા સાથે જોડાયેલી છે. માયાની ઝાડી શી રીતે ઊડવી? તે કહેવી રીતે મુકવી, અને નાખી દેવી, તે તો એક બીજા સાથે નયાઈ છે. બહુ નાટક એ માયા છે. જ્યાં હું પાણું છુટે. વિવેકે જ્યારે જોઈએ છીએ ત્યારે દેહ આપણો નથી. બ્રહ્મ એની માયા એ માઈક છે. તેનો વિવેકે વિચાર કરવો વિવેક કરવાથી અનકનો એકમાં સમાપ્ત થાય છે, તે ઉપરી તેના શ્રંગથી વિરક્ત છે. તે રૂપ તાર છે. તાર સ્વરૂપ તને કળાવું નથી. તે જ આ સાધને તેને

જોવામાં આવે. તે સાધન અધ્યાત્મજ્ઞાન તને મળશે ત્યારે તું સ્વ-
આનંદ ભોગવીશ. ધૃતી મીઆત્મારામ કહે છે. હવે સાધનકર્મ કહ્યું છે
જેથી ભિન્નતત્ત્વમ તુટી જાય. ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત.

મી ગુરુ સમર્થ—જે સાધના સાધનાનો સાર છે. જોણે કર્યો
યેણે પાર નીકળ્યો છે એ, સાધન અપારં યવાયી સાધ્યક તે સિદ્ધ થયા
છે. તે જાણવાને અધ્યાત્મ નિરૂપણ અવણ કરવું. તેનું મનન કર્યો
સમાધાન કરવું. નિરૂપણ કરવાથી મળે છે. મંત્ર લોકો અને સંજ્ઞન
લોકો જે માહા અનુભવી છે. પરમાર્થ ચરચા કરતા જવી. તેમાં હા
ગાંધી સહસા ન કરવી. એ જ્ઞાનાપણું છે. પરમાર્થ વાર્તા કરવી તેમાં
લાભ છે જ. દીવસે દીવસે સિદ્ધતા થાય. સુવૃત્તિ હમેશ નવી નવી થાય
છે. મવણ અને મનન એ સાધન એના વગર નથી. તેથી જ કહ્યું
કે તે નિત્ય નવીન છે. ગ્રંથી જે પ્રમાણે ભાષે તેમ કરવું જોઈએ. તે જ
પ્રમાણે સ્વતાઃ થવું જોઈએ. આ કે કાણે કિયાનું માંથુ આળ્યું નિશ્ચયપણા
થી જે ગ્રંથીનો વિચાર છે તેમાં વૃત્તિ તદાકાર થાય તેનું નિરૂપણ કરવાનો
સાર કહેા. ભક્તિ, જ્ઞાન, અને વૈરાગ્ય ત્યારે શિષ્ય કહે છે કે સ્વાર્મા? શિષ્ય હ
સત્ય પ્રતિજ્ઞા તે શી રીતે પૂરી કરે? નાશવંત સાધના લેવી નહીં તે માંથે
આવી પડે છે. અને કરાવે છે. અરે શિષ્ય ચિત રાખ નાશવંત તેને
જોળખ. મુન્ય. તેને સાર સાધન કરવાની જરૂર નથી. એ જ પ્રતિજ્ઞા
છે. એવી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણ કરી. એવું માલતાં સાંભળી નાશવંત મને
અર્પણ કર. તે મુને તું આબો છે. તું કહીશ કે મેં આપ્યું તે આપ-
વાથી કોણ ઉગર્યું છે? તે જે આપ્યું તે તારી પાસે જ છે. તે નાશવંત
મધે તું આબો છે. આપણાથી કોણ ઉગર્યું છે? નાશવંત આપતા અરે
ફટ ફટ મુખી! શિષ્ય વિચારીને માલ. સ્વાંમી કાંઈ નથી ગયું. અરે
માલ નહીં. એ જ આળ્યું પાછું નાશવંત મધે હાહા કહેવાયી શું મળ્યું?
ના કહેવાયી શું મળ્યું? નહીં કહેવાયી શું ઉપજ્યું? કે ત્યાં શુષ્કનો
નારાય થયો? આત્મા સદોદિત બળવાન છે. તે સાધકને મળે છે. તને
અપર નથી જે આત્મજ્ઞાતા છે એવા જ્ઞાતાને તે માંથે છે. સાધક
સાધે તેને ખત્ય છે. પ્રાણીને વેગળાપણે જવાથી વૃત્તિ શુન્ય થાય છે.
વેગળા પણાથી જોવા જતાં મોક્ષ મળતું નથી. આત્માજ્ઞાને પ્રાપ્ત

થાય છે. તેથી પ્રાણીને લૌકિકવિલમપણું ભાગ્ય છે. આપણે જે આડો
 લાભ જોઈએ છે તે પંચભૂત મધે આવે છે. એવું જાણવાને સાર દેહ
 કર્યું તે પ્રકારથી જે પાંચ ભૂતના સેવક તેનો માયાની અંદર વાસે છે.
 તે સાવકાકે ભાગવાએ છે. અને ફરી તેની પુનરાવૃત્તિ થાય છે.
 એટલે તેનાં તેજ આવે છે. તારે શિષ્યે વિનંતી કરી કે વળી એક
 શંકા ઉભી થઈ છે. પંચભૂતની શેવા બહુ એકે કરેલી છે. સંધળી
 સૃષ્ટિ મધે જો કે શાષ્ટસંત અને સજ્જન લોકો ભૂતોનું ભજન કરે છે.
 તે એવી રીતે કે ૧ ધાતુ, ૨ પાપાણુ, અને ૩ મટોડી, જેણે કર્મોને
 નિત્યમુક્ત થયા એમ પણ છે. તેજ ધાતુનું પુજન કર્યું તેથી તેને
 પુનરાવૃત્તિ થઈ તેથીજ કે ને વાર? એવું શિષ્યના મનમાં
 આવ્યું છે એમ જાણી ગુરુ સિદ્ધહ અનુભવ તને મળે
 એવું કહ્યું! તારે હમોને કૃપાદૃષ્ટીથી કહોને? અને શિષ્યને ફરીથી
 સુચવોને? તે વખતે સ્વામી જોષતા થયા. પ્રાણી દેહ છોડીને
 જાય છે, તે ફરી વાંઉસનાત્મક શરીર ધરે છે. તેવીજ રીતે પુન-
 રાવૃત્તિ થાય છે. વાંઉસનાં ખીંકી મુખ્ય છે, તે છોડવી. દેહથી
 લીંગદેહ વાંઉસનાત્મકનું છે. જ્યાંસુધી રહેવું યામ ત્યાંસુધી આસું છે?
 જ્ઞાન થતે કેમકે દેહ અસાધ્ય છે. હું આત્માહું એમ જાણે તેનું નામ
 માહાકારણ તે જોલીમાંજ છે. તેથી મનની ગાંઠ છુટી. એમ થયું
 એટલે પુનરાવૃત્તિ પાશથી એટલે પ્રાણી બવસંસાર થકી છુટ્યો.
 અને ચરીતાર્થથી મોકળો થયો એ જાણવું. એ જ્ઞાતિનું રૂપ છે. નિશ્ચય
 કરીને જોવાથી સંસારનું કળ તુટે છે. નિસંગ અને નિર્મળ છે.
 જે આપણે સંગાતિત અને શંગથી વિરક્ત એતુજ નામ મોક્ષ છે.
 તે તરફ લક્ષ અને અલક્ષ શીરિતે જોવો? આ દેહ સાધ્ય નથી.
 આત્માને જુઓ. એજ માત્ર જોવાની મીઠાસ રહેલી છે. મોક્ષ નેરા-
 ખી એ વંશિ આટલી બાળત નિવૃત્તિનું ઉઠાઉઠ થવું થએલું છે. આ-
 ત્માને વંદન કરવું. તેથી અદ્વૈત જ્ઞાન સામ્યથે. અભિમાનપણું જે
 વિસ્તાન (એટલે જ્ઞાન રહિત) તેને જાણ કે આત્મ નિવંદન વાળો છે.
 તે ટુકાણે તું અને હું નહીં. એવી સ્થિતી જે વ્યુર્ધની છે. તેને પુનરા-
 વૃત્તિ નથી. આટલી દાસની બંધતી છે. તે વિશેષ કરી જાણો. પૂર્વ

હતો તેનો દાસ કર્મો, અને તેનાથી સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થયું. અને તેથી મહત્વપાણું જીવામાં આવ્યું. તો હવે તે ઉપકાર હોજો એમ બાલવાનું થયું છે. નાશવંતનો વિચાર કરો. અને મારો તરફથી ફક્ત એનો અનુભવ આપને છે. હવે એ વિશે એનો સામસ શીયને જે અનુભવમાં આવ્યો અને આ નિયમના વિચાર દૃઢ કરો. ઈતિ શ્રી આત્મારામ રામદાસ પૂર્ણ કામ સાવધાને સાંભળો. આત્માને નિવેદન કરાવો. એથી અધ્યાય સમાપ્ત. શ્રીગુરુ સમર્થ. જય જય. સધળા વિચનાપતિ જય જય હમોદીન. આત્માની ઓળખ કરવામાં. હમે પછાત તે, તમારી કૃપાકટાક્ષથી પામ્યા. માયાની સંગતથી ફરી ફરી જન્મ લીધો. માર્છક જ્ઞાતીમાંથી નીચે પડતો હતો જે હુ માણસ કોંકર તે એકદમ ઓર્ચીનો વિશ્વંબર થયો જેથી મારો મોહોટો સંદેહ પુટે છે. તેથી હું સંસારમાંથી છુટો, અને પેસેપાર હું ગયોહું. એજ એણે સધળા જૂનોનો વિચાર દર્શાવ્યો છે. હું, એ પડતો મુકો, એટલે શુન્ય, અને બરે શુન્ય, રહીત રહેશે. મારી અંદર હું એ પણાની કાંઈજ વાત નથી. એવું જે માહારૂં પોતાનું મુખ્ય બીજ તે સત્ય તે શુધીની પાર છે. જે સ્વામીના હૃદયમાં હતું તે શિષ્યને ઓર્ચીતુ કહ્યું. જે પ્રમાણે સમર્થને યાંતતા થઇ. લોહોડાને અગ્ની સાથે રાખ્યો તે પ્રમાણે સ્વામીનો પરીચય લાગવાથી શિષ્ય શુદ્ધ તત્વનો જાણકારક થયો. ગુરુ શિષ્યની એકતા થઇ. પિતાના જાતિ અનુભવે કરીને સ્વામીના હૃદયનો હૃદય શિષ્યને મળ્યો. જે યોગી લોકોનું મૂળ ખીજ છે. ઘણા જન્મની છેવટ સ્વરૂપની મુક્તિ કાત થઈ. અને એક વાતથી પરબ્રહ્મનું મળવું થયું. દેશ શાસ્ત્રના બાવનો મૂળ તાત્પર્ય જુઓ. તો, નિર્ગુણ પરમાત્મા સ્વંમંબુ છે. તેનો એક લાભ તે સદ્ભાવે પ્રાપ્ત થયો. એ બ્રહ્માદિક રૂપી દ્રવ્ય હાય ઉપર આવવાથી અનંત સુખનો ભંડાર મળે છે. જેણે કરીને આ વિકટ સંસાર સુખ રૂપ થઇ પડે છે. એવી રીતે જને પ્રાપ્ત થઇ છે. તેજ બંધનથી મુક્ત થયો કેહેવાય. એ જો જાણવા પણામાં નહોતો તેથી પકી રીતે અવિવેક થાય છે. અને હૃદયનો બંધન થાય છે. સંદેહ રહીત થયો કે જ્ઞાન થાય અને સંદેહ રહીત થયો કે

સમાધાન પોતાની મેળે થયું. પ્રાણીના માયા છુટતી નથી. અભિ-
માનની ત્રિપુટી તુટતી નથી. વૃત્તિનું સ્વરૂપ છુટતું નથી. સ્ફુટિત રૂપે
કરીને જે માયાની જાળમાં પડ્યો તે હાથરથી મુક્તો છે. અને તે
પ્રાણને વાહસના બંધનમાં અડ્ડળાવ્યું પડે છે. જેનું પ્રારબ્ધ ઉદ્ધ
પામ્યું તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. તેને બંધન તુટે છે. નિઃશંકિય પણાથી
સર્વ વાતનો સાક્ષી તુરીયા અવસ્થા છે. તેને તું જાણતો છે એવું
તેને કહેવાથી સહેજ તેને જણાયું. હમારાથી તું જાણીય પછી તું,
નહી થાય. તું, પાછું તેથી માતસ્વરૂપ થયું. એ જાણતા વસ્તુ એ એ
માન્યું. ઉર્ધ્વરી, તું, પણાથી માતું સહજ જોવાય. હવે હશે; એ શબ્દ
જોવા કેમકે નાથવંત સાધણ તાર જન્મ મૂળ તુટ્યું. કેમકે તું, મને
અર્પણ કરે. જે જે નાંખી દીધું તે તે નાથવંત રહ્યું છે. તાર તનેજ
પ્રાપ્ત થયું છે. અક્ષર પદ એવું શિષ્ય મોક્ષ વાણી બોલ્યા. એ કયા
શિષ્યે લેવું. નિઃસંદેહ સ્વરૂપ માન્યું એ બેનું એક્યતા થયું. એવા
ક્રમાણ સ્વામી રાવ આદી પુરૂષ દેવના દેવ શિષ્યને મૂળ પદે મુક્યા.
એક્ય રૂપે કરી દીધા. અને શિષ્ય સ્વામિને શરણે ગયા. તેણે જન્મનું
સાર્થક કર્યું. અને સંદેહ વેગળો થયો. અને દેવને ફલભ થયું. ગ્રંથ
જોતાં સ્તુતિ ઉતરે છે. બાલે તેનો અપવાદ. એનું કારણ પરીચય
અર્થ લેવાને વાસ્તે ઉતારો નથી. ઇતિ શ્રી આત્મારામ રામદાસ
પૂર્ણ કામ સાધકે જોવાથી ભ્રમ જાય છે. પાંચમો અધ્યાય સમાપ્ત.
શ્રી રામ.

ધર્મ મોક્ષનું વિવેચન.

ॐ તત્સત્પરમાત્મને નમઃ

इश्वरस्तुति.

मंगलाचरण.

नध्यातोसि न कीर्तितोसि नमना आराधितोसि प्रभू ॥

नो जन्मांतर गोचरे तव पदाम् भोजेच भक्ति कृता ॥

તેનાં હૈં बहु दुःख भाजन तथा प्राप्तो दशमी द्रशीम् ॥

ત્વંકારુણ્ય નિધે ત્રિધેહિ કરુણાં શ્રીકૃષ્ણ દીનેમર્દ. ॥૧॥

અર્થ.—હે પ્રભુ, આ દેહે જન્માંતરમાં તારૂં ધ્યાન પણ નથી કર્યું. તેમ થોડું આરાધન પણ નથી થયું. તેમજ કીર્તન પણ નથી કર્યું. તેમજ તારા ચર્ણકમળની સેવા પણ નથી થઈ. એ સખબથી આપણે આ સંસારમાં બહુ દુઃખ પામી આવી દશાએ આવેલા છીએ. તેથી અમારા ઉપર એ કરુણારૂપી ઇશ્વર હમોને દયા કરી હમારૂં રક્ષણ કરે.

શાર્દુલવિક્રિડિત છંદ.

સ્તાવકાસ્તવ ચતુર્મુખાદયો भावकाश्च भगवन् भवादया ॥

સેવકા સતમુખાદયાઃ સુરા વાસુદેવ યદતે કૃપાવયા. ॥૧॥

અર્થ—આર મુખ જેને હેવા પ્રભુ, તે તારી સ્તુતિ કર્યા કરે છે. શંકર જે છે તે તારી ભક્તિ કર્યા કરે છે. સો યત્ન કરવાવાળો જે ઇંદ્ર તે તારી શેવા કરે છે. એવા જે વાસુદેવ. તેની આવા આવા દેવ, ભક્તિ, સેવા, અને સ્તુતી કરે છે. તો આપણુ અદ્યપણુ, તે શું કરી શકીશું. તોપણુ કરુણાસાગર હમારા ઉપર કૃપા કરો.

આર્યા.

तृष्णा न क्वचि कष्टं कष्टं प्रत्यं चिराय देवेश ॥

કરુણાર્દ્ર ચિત્તવૃત્તે ગર્જેદ્ર મોક્ષા સમુદ્રા પ્રિત્યા ॥૧॥

તૃષ્ણાનિ શાથ તપ્તં શુદ્ધ્યત્ કંઠં નિરાશ્રયં દીને ॥

કરુણા કટાક્ષ હાયાં મંહામ્ વિધાયમાં પાહી. ॥૨॥

અર્થ—હે દેવેશ તૃષ્ણા રૂપી મગરે હમોને ધણા દીવશથી એથી રાખેલા છે તેથી હમો ધગાજ કષ્ટમાં છીએ. વાસ્તે હે કરુણા રૂપી ઇશ્વર જેમ ગર્જેદ્રને એથી ઉદ્ધાર કીતો તેમ પ્રિતીથી હમારો ઉદ્ધાર કર. તૃષ્ણા રૂપી જે જેઠ વૈશાખનો તડકો તેથી તપ્ત અને

જે શુકાદિ ગએલો હમારો કંઠ; નિરાશિત અને દીન જે હમારા બોલો તેને તું કરણા કરાક્ષરથી જે સ્વછ છાત્મા તે તું હમારા ઉપર ફેકી હમાને જો અને રક્ષણ કર. ઇશ્વરના કાલાવાલા પુરા કરી હવે નીચે મુજબ દર્શાવું છું.

ઈશ્વર.

જેણે આ જડ જગત વ. તેવુજ ચેતન અને અચેતન પદાર્થ આપણી ઇચ્છાએ કરીને ઉત્પન્ન કર્યું. વ. જેણે આપણી મંગળ મય અપરી વર્તનીય (ન બદલાય એવા) નીયમથી સર્વનું રક્ષણ કરેતો વ. ન બદલાય તેવું જેનું રૂપ છે. તેને ઇશ્વર, પરમેશ્વર, મહેશ્વર, જગદિશ્વર, પરમાત્મા, પર્મપીતા, નારાયણ, રામચંદ્ર, વિશ્ણુ, શીવ, માહાદેવ, ઈત્યાદિક નામો આપવામાં આવેલ છે. તે ઇશ્વર નિરાકાર નીર્વિકાર, આત્મસ્વરૂપ, તેમજ ચૈતન્યનો આધાર, મંગળ મય, સર્વ શક્તિમાન, સર્વેશ, સર્વવ્યાપી, સર્વેશ્વર, સર્વ અંતર્યામી, વ.પૂર્ણ છે. તેનાથી કોઈ મોહોટો વ. તેના બરાબર કોઈ નથી. તેથી તેના સરખી કોઈને પૂર્ણ ઉપમા આપી શકાતી નથી. જ્યારે હમો તેને જોઈ શકતા નથી. ત્યારે હમો તેની સ્તુતિ તથા આરાધના કરીએ છીએ. તે સર્વેશ શબ્દનું મોઠો જોએ છે. તથા સાંભળે છે. ઇશ્વર, જેનામાં સર્વત્ર રીતનું પૂર્ણ બળ રહ્યું છે અને તેટલી શક્તિને આપણુ અધુરા હોવાથી જેમ વાધનાં મોહમાં બક્ષણુ ફરતી વખતે જેમ આપણા સર્વ અવયવ તલ્લિન થઈ તેના બળથી આપણા મનમાં જેવો બળ વ. કંપારી છુટે છે. તેટલાજ જોરમાં અથવા તેટલાજ વેગે તલ્લિન પાણું ઇશ્વરની દયા મેળવવાને માણસે હમેશ દેશત રાખી તેનાં બળની સ્તુતિ કરવી. એથી ઇશ્વર કેહેવો છે તેનું બાંન થયેજ. કેહેવત છે કે “જિન્ને પાયા ર્હને છુપાયા”. મત્સ્ય આ પ્રમાણે ઇશ્વર ઓળખવાને જે માણસ પ્રયાસ કરે. તે બાબતનું બાંન તેનેજ થઈ તે આનંદ પામશે તેનો આનંદ માત્ર તેની બુદ્ધિને થશે. દેહને થવાનો નથી એવું સારા વિદ્વાન અને ગ્રંથકારના મત છે. જુઓ ગીતા.

આ સંસારમાં માણસે બળ મેળવવાને સાડું મોહોડું બળ ધ-
ધરની પ્રિતી મેળવવી એજ છે. જે કે અમર અને અચળ છે. માટે
આ વિશ્વ રતુનીપાત્ર સ્તાની અને ડાહ્યા પુરૂષે ગણેલો છે.

જીવઆત્મા.

ઈશ્વરે હમોને નિયમ પૂર્વક ઉત્પન્ન કરા છે. હમો સ્તાનંમય
આત્મા છીએ. ચિત્ત, બુદ્ધિ, વાંઉસનાં, ભાવ, કરતુત્વ, અને ભોગ, એ
આત્માના ગુણ છે. ચિત્તને મંમર્ણ, વિચાર, વ. કલ્પના કરવી. એ
આત્માની વૃત્તિ, ચીત, એ નામ દેવાય છે. અનુભવ વ. નિશ્ચય ક-
રનાર વૃત્તિને બુદ્ધિ વ. કામનાવૃત્તિ, એમ કહેવાય છે. કાંમ, ક્રોધ,
મોહ, પવિત્રતા, શાંતી, વિવેક, ઇત્યાદી પાપ પુન્યરૂપ આત્માના
ભાવ છે. ઇંદ્રોજ્ય વેપાર, યત્ન વ. કલ્પના, એ આત્માનાં કર-
તુત્વ છે. સુખ, દુઃખ, વ. આનંદ એ આત્માનું ભોગાયતન યજ્ઞને
લાભ, હાંની, શરીરના સંબંધને થાય છે. અને આનંદ માત્ર
ચિત્તને થાય છે. જે વ્યપ્તે આત્મા માતાના ગર્ભમાં હોય છે, તે
વેળા તેનાં ત્રણ રમુજી અવાસ હોય છે. પહેલું તેનું શરીર, બીજું
માતાનું શરીર, અને ત્રીજું આ જગત, જન્મ થયા પછી તેનાં બે
સ્થાન રહે છે. માતાનું શરીર અને તેનો અવાસ રહેતો નથી. પરંતુ
મરતા સુધી આ જગતમાત્ર તેનો અવાસ રહે છે. આત્માની આ
લોકમાં ત્રણ અવસ્થા રહે છે. જાગૃત, સ્વપ્ન, અને સુષુપ્તિ એમ ક-
હેવાય છે. જાગૃત અવસ્થામાં ચીત ઇત્યાદિકની વૃત્તિની સ્ફુર્તિ રહીને
બુદ્ધિનો સર્વ ઉપર અધિકાર રહે છે. સ્વપ્ન અવસ્થામાં વૃત્તિની સ્ફુર્તિ
રહે છે. પરંતુ અધિકાર ચિત્તનો સરવે ઉપર રહે છે. અને સુષુપ્તિ
અવસ્થામાં સર્વ વૃત્તિ લીન થાય છે. ડોળા, કાંન, નાક, જીભ, ત્વ-
ચા, એ પાંચ સ્તાન ઈંદ્રિય છે. પગ, હાથ, મુખ, મળમુત્રનું સ્થાન,
એ પાંચ કર્મેન્દ્રિય છે. શબ્દ સ્પર્શ, રૂપ, રસ, વ. ગંધ, એ સ્તાનેન્દ્રિયો
છે. આ બધાનો ગ્રહણ કરનાર આત્મા છે. તેવા જીવ આત્માને
વિશ્વધ્ અમ કહે છે. અને જે જીવ આત્મા ગ્રહણ કરતો નથી તેને
સાગી કહે છે.

ધર્મ.

ધર્મ એટલે શું? ધર્મ એટલે ફરજ, આ દુનિઆમાં સધળા આપણા ભાંડુ છે. તેઓ ને આપણામાં તફાવત કાંઈ નથી, એમ સમજી નિર્વેરથી જો જો યોજનાઓ પરમાર્થ કરવી ઘટે તે કરવાને ઉલટ રાખવી. એ ધર્મનું મુખ્ય મૂળ છે. તેને સાફ આ પ્રમાણે યોજનાં કરવી જોઈએ. જીવ આત્માનો હૃદય સાથે નિકટ સંબંધ થયો કે ધર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે. ભક્તિ, પ્રિતી, અને ઉપાસના, આ દ્વારાજે જીવ આત્માને હૃદયનો વીણે નિકટ સંબંધ થાય છે. ધર્મ છે તે આત્માનો વાસ છે. અને કાંમ, ક્રોધ, વ. મોહ, અને કુટિલભાવ, તથા વિશયઆશક્ત તેનાથી મોકળો થનાર અને પવિત્રતા, શાંતી, વ. વીર્ય, હતાદિકની સદા વૃદ્ધિ થવાથી; અને પ્રીતી, દયા, એના યોગે કરી તેની વાંઉસના પૂર્ણ થવાથી, તેને ધર્મ આનંદ થાય છે. આ પ્રમાણે ધર્મની બે લક્ષણ છે. હૃદયની પ્રિતી મેળવવી, એ એક, અને તેના પ્રિયપણને સાફ કાર્યસાધન અથવા હૃદયની ભક્તિ વ. પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયા, અને પ્રિતી, એ બીજી. હૃદયની ભક્તિ થઈ કે લાગલીજ તેને ઉપાસના વિશયની રચી ઉત્પન્ન થાય છે. જીવમાત્ર ઉપર પ્રિતી અને દયા ઉત્પન્ન થઈ કે તેને ધર્મ આત્માની કૃપા મેળવવાની તજવીજ કરી, એમ કહેવાને કાંઈ પણ બાધ દિસતો નથી. આનેજ ધર્મ સમજવો. અર્થાત શુભ ક્રિયા કરીને અથવા બહારનો ડોળ રાખીને કીંવા શુષ્ક (પોકળ) જાને કરીને ધર્મ પ્રાપ્ત થતો નથી. ધર્મની શ્રદ્ધા, વ. રચી, ઉપજવવાને સાફ સત્સંગ, સદ્ગ્રંથ પઠન, સદાસોચનાં, વ. સમર્પ કરવા જોઈએ. તેમજ પાપ થકી દૂર રહેવું જોઈએ. કાળનો ખર્ચ, આજસ મધિ, અથવા ગપ્પા મારવા, કિંવા વૃથા કર્મની અંદર નાંખવો નહીજ જોઈએ. ઉપાસના દરેક એકાંતમાં વ. નિયમિત્ પાળતે સાધુભક્ત બરાબર થઈને કરતાં જવી. ઉપાસનાના પ્રધાન અંગ એ છે. નિવેદન એ એક, અને બીજી સમાધાન. નિવેદનના ચાર પ્રકાર છે. તે આ ૧ સ્તુતી, ૨ ઉપકાર સ્મરણ, ૩ અપરાધ ક્ષમાપાન, અને ૪ પ્રાર્થના. ચિત્ત સ્થિર કરવાથી

ભાગલીજ ઇશ્વર સંમધી સમાધાની પ્રાપ્ત થાય છે. ઇશ્વરના ગુણના વાદને શ્લુતિ એમ કહે છે. તેની પૂર્ણ કૃપા અને પ્રેમ જોધને તેના ઉપકારનું સ્મરણ થાય છે. પાપ થકી જ્યારે માણસ થકે છે. ત્યારે તે પાપ દૂર કરવાને સાર અને તેના ઉદ્ધારને સાર ઇશ્વરની તે પ્રાણી યાચના કરે છે. તેનું નામ અપરાધ ક્ષમાપાન. પાપ થકી દૂર રહેવાને ધમનું બળ મારવું અથવા ઇશ્વરની કૃપા મેળવવાને જે તજવીજ નિતિમાર્ગે કરવી તેનું નામ પ્રાર્થના એમ કહે છે. ધર્મના ગ્રંથોનો પાઠ, ધર્મના ઉપદેશનું શ્રવણ, ધાર્મિક વૃત્તિના લોકોનો સંગ, ભજન, ઇત્યાદીક ઉપાસનાના ઉપાંગ છે. આપણે આપણા વ્યવતનો ત્રણ રસ્તે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. એટલે આપણા ઉપયોગને સાર, કુટુંબના હિતને સાર, બીજા મનુષ્યને સાર, અર્થાત જીવ અને જનલોકોના અર્થને સાર પાપનું ચીતવન, વ. પાપની ઇચ્છાનો પરિત્યાગ કરવો. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ. વ. મત્સર એટલાનું દમન કરવું. અસત્ય, કટુભાષણ, અને પરનિદ્યા એથી દૂર રહેવું, કુદૃષ્ટીથી સ્ત્રી પુરૂષે (પરાયા)એક બીજાને જોવું નહોં. પારકી ચીજનું દરણ અન્યાયધ ધનનું ઉપાર્જન, બીજાને નહાર અથવા પારકાને પીડા કરવી નહોં. નમૂના પૂર્વક એકબીજા સાથે વર્તવું. કોઈએ આપેલું દુઃખ ક્લેશ વગર સહન કરવું. જેણે અપકાર કરેલો હોય તેને ઉપકાર કરી દ-શીવવો. ઇત્યાદિ ધર્મનાં કાર્ય છે. ઇશ્વરની આસ્તા માનવી. એટલે તેના નિયમ પાળ્યા. એજ સંક્ષેપ રીતે ધર્મનાં લક્ષણ છે. ઇશ્વરના વ. પરલોક (જેમાં બ્રહ્માનંદનો વૈભવ છે.) જેનાં તરફ પોતાનો દૃઢ વીશ્વાસ છે, એજ ધર્મની રાજધાની સમજવી.

અધર્મ.

ઇશ્વરથી પોતાનું ચિત્ત દૂર રાખવાથી, તેની ભક્તિ વ. ઉપાસના ન કરવાથી, આપણા બરોબરનાં પ્રાણીઓ ઉપર પ્રિતી ન રાખવાથી, કોઈ પણ જીવને દુઃખ દેવાથી, જનોને અપકાર કરવાથી, અને કોઈએ આપણા ઉપર કરેલા ઉપકારનું પાલણુ ન કરવાથી, અધર્મ થાય છે. કામ, ક્રોધ, અને અસત્ય વાચા કરવી,

વિશયની વાંઉસના પ્રબળ કરતી, અને વિશય મુખ્યત્વે વાળખી મરિયાદો તેને હિલંધન કરવી, કામને વૃથા ગુમાવવો, એ અધર્મનું લક્ષણ છે. નહારી ચિંતા, દ્વેશ, અપવિત્ર દૃષ્ટિ, મિથ્યા કથન, નિંદા, કટુબાધણ પ્રતરણા (ઠગણાણ) પારકાનું દ્રવ્ય દરણ કરવું, પારકાની સ્ત્રી સાથે ગમન, ખીજાને દુષ્કર્મ આપવું, અન્યાયની વર્તણૂક, ઈત્યાદિ અધર્મનું કાર્ય છે. ઇશ્વરની આજ્ઞા ન માનવી, અર્થાત તેના નિયમનો ભંગ કરવો, એજ સંક્ષેપ રીતે અધર્મનું લક્ષણ છે.

પાપ પુન્ય અને તેનું ફલ.

ધર્મ આચરણ કરવાથી પુન્ય થાય છે. અને અધર્મ આચરણથી પાપ થાય છે. જીવ આત્માનું ઊંચાપણું, વ. પવિત્રતા, પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે તે શીળ થાય છે. અને તેની મલીનતા વ. દુર્ગતી પ્રાપ્ત થઈ, એટલે તેને પાપ એવી સંજ્ઞા આપી છે. ઇશ્વર પાસે નિકટ સંબંધ રાખવાથી આત્માની બઢતી થાય છે. વ. તે હોડવાથી અથવા વિશય તરફ લક્ષ લગાડવાથી દુર્ગતી પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મા ઉન્નિ (આત્માની બડતી)નાં મૂળથી જ્ઞાન પવિત્રતા, પ્રિતી, વ. આનંદ, એની વૃદ્ધિ થાય છે, અને તેની અધોગતિથી મોહ, મલિનતા, દ્વેશ, વ. દુષ્કર્મ, એની વૃદ્ધિ થાય છે. એમ યવાથી પુન્યને લીધે સ્વર્ગ, અથવા મુક્તિ, મળે છે. અને પાપ થકી નર્ક અથવા પાતનાં (સૃષ્ટી ફેરો) એ કરવું પડે છે.

પ્રાયઃશ્ચિત્ત.

પાપ થકી પ્રાપ્ત થનારી, જે નર્કની પાતના, તે થાય નહિ તે સારૂ ઇશ્વરની કૃપા સંપાદન કરવાને સારૂ જે પોતાની મનની પશ્ચાતાપ વૃત્તિ સાથે શરણ જવું, વ. પાપ થકી દુર રહેવાને સારૂ જે પ્રયત્ન કરવું; તેજ પાપનું પ્રાયઃશ્ચિત્ત કહેવાય છે.

પરલોક.

આત્મા અમર છે. શરીર અને તેનો વીયોમ એજ મૃત્યુ, કહેવાય

છે. મરવા પછી આત્મા બીજા જગોએ વ. લોકમાં પોતાનો સથળા સાથે વાસ કરેછે. તેનેજ પરલોક એમ કહેછે. આ ધર્મ ચક્ષુથી વ. રથુજ દૃષ્ટિથી પરલોક કોઈ જોઈ શકતું નથી. પરલોક બાબત જે પોકળ પણ આપણને અનુમાને લાગતું હોય. તો આત્માનું અમરપણ તે વિચારથી નીસિદ્ધ થાયછે. જે આત્મા અમર નથી એમ કહીએ, તો, તેના ઉત્પન્ન કરનારનો વિચાર પાર પડે નહીં. અને તેથી કરી પાપ પુન્યનું પરિણામ પૂર્ણ થઈ શકતું નથી. એમ યવાથી ઇશ્વરનું સર્વસ્ત પણ, પવિત્રતા, ન્યાયપણું, ઇલાદિ જે ગુણ તેની શુદ્ધિનો અંત જણાય નહીં. એ સમ્રાજા ગુણ તથા ઇશ્વરજ નથી. ત્યારે આ અદ્ભૂત સૃષ્ટિ, જે આપણે જોઈએ છીએ તે ઉત્પન્ન થાત નહીં.

સ્વર્ગ.

પરલોકમાં જ્યાં પુન્યવાન, નિતીવાન, ધર્મીઆ, દયાળું, વિવેકી સમાન દૃષ્ટિવાળા, અને તે પૂર્ણ પવિત્ર, અવસ્થામાં રહેછે, અથવા બ્રહ્માનંદનો ખરોખર વૈભવ ભોગવેછે, તેને સ્વર્ગ એમ ગણવામાં આવેલછે. આનંદ અને પવિત્રતાનું જે પૂર્ણ સુખ અને વૈભવ પ્રાપ્ત થાયછે, અથવા સર્વ જગો ઉપર એક સરખી નિવૈર દૃષ્ટિ હોવાથી પોતે ગમન માનપૂર્વક કરી શકેછે. એવી જગામાં જે સુખ મળેછે અને વસો કરેછે, તેને સ્વર્ગ એમ ગણવામાં આવેલછે.

નર્ક.

આ લોકોમાં જે ઠેકાણે તંટો, મલિનતા, અને પાપજીવ સાથે જેનો વાસ હરનાસ રહેછે, તેને નર્ક એમ કહેછે. નર્કનો જીવ સર્વકાળ કુખ્ય થઈને કરી શકતો નથી. તેથી પોતાના છુટકારાને સાર પ્રાર્થના કરવાની તેને અવશ્યકતા થાયછે. તેથી કરી પર્મકૃપાળુ ઇશ્વર તે પશ્ચાતાપને જોઈને નર્કની શાસ્ત્રનાના પંજામાંથી છુટકા કરેછે. ચિત્ત થકી પોતાનાં સંચીત પાપનો જે પ્રમાણે પશ્ચાતાપ કરીને ઉદ્ધાર કરવાને ખાચશ રાખેછે, તેજ પ્રમાણે તેને નર્કનાં બંધનમાંથી છુટા પણું મળતું જાયછે. એનેજ ઇશ્વરની કૃપા મેળવી એમ કહેવાયછે.

(૧૪૨)

ધર્મ મોક્ષનું વિવેચન.

મતલબ અતિ સુખને અંતે દુઃખ અને દુઃખને અંતે સુખ એ કારણથી કેહેતી ચાલ્યાં છે કે કોઈ માણસ સર્વ કાળ સહન કરી શકતું નથી. પરંતું આરોગ્યતા સહન કરી શકે છે તેજ પ્રમાણે સર્વકાળ નર્કમાં રહી શકતા નથી. પરંતું સ્વર્ગમાં રહી શકે છે.

મુક્તિ.

મુક્તિ મેળવવાની હમેશ જીવ આત્માની અવાયથ રહે છે. પાપ અને તેનું બોગાયતન તે બેથી મોકળાપણું અને ધૃત્વરની કૃપા મેળવવી તથા આનંદમાં રહેવું, એનું નામ મુક્તિ. અને ધર્મનું રૂપ એજ છે. એ કારણથી જીવન ધારણ કરવાને સાર અવશ્યક છે. ધૃત્વરનું અક્ષયદાન મળવાથી અમર આત્માનું ઉપજીવન છે.

ગ્રહસ્થાને વિનંતિ.

આ મુજબ અલ્પમતિ, અને ગતિ પ્રમાણે, સંક્ષિપ્ત રીતે ભૂચર મનુષ્યને સમજવાને સાર, મારા ટુંક વીચારો દર્શાવિ મંડળીની રિતી પૂર્વક સભ્યતાની સાથે આજ્ઞા કરી માગી લઉં છું કે, આ વિષય ધ્યાન અઘાટ છે. તેથી તેમાં ગુણદોષ રહેલા કોય તો તે ઉપર કૃપા કરી ધ્યાન ન આપતાં કરતાના હેતુને મનન કરશો. આપ પ્રેમીજનોને સાંભળવાને સાર જ તરફી આપી છે, તે કૃપા કરી માફ કરશો. એજ મજ રૂંકની વિનંતી છે. વિષય સમાપ્ત કરતાં હાલમાં માણસોની તેમાં વિશેષ કરી વિદ્યા સંપાદન કરેલ વ. અનુભવિ મિત્રોની રૂચી માનસિક ભક્તિ તરફ લાગેલી હું જોઉં છું. માટે તે વીશે એક અભંગ દર્શાવિ સભા વિસર્જન થવાને ઉમેદવારી ખતલાવું છું.

માનસિક પુજા.

અભંગ.

(આત્મા) ॥ દેહ દેવ ત્રાપા કાસયા સંપુટ ॥

મધે કૃષ્ણ પીઠ વૈસર્લેતે ॥

- (પાળી) ॥ પ્રેમાચે તે પાળી પ્રક્ષાલિ લે તુજ ॥
 આત્માનિજ સુખ સેવા પાહુ રંગ ॥
 (ગંધ,અક્ષત) ॥ ભાવ કેલા ગંધ મક્તિચા અક્ષતા ॥
 •લાલંગો અચુતાનિ દુઝાસી ॥
 (પુષ્પ તુલસી) ॥ મન કેલા મોગરા ચિત્ત કેલે સેવંતી ॥
 સત્વાચા તુલસી અરપીએલયા ॥
 (ધુપદીપ) ॥ જાલુ ક્રોધ ધૂપ ઝજલુ જ્ઞાન દિપ ॥
 ઓવાલુ સ્વરૂપ અવીનાસી ॥

॥ સ્વરૂપ ત્રિગુણાત્મક ॥

ત્રિગુણ પક્ષાન્ને કૈલી બ્રંહ્માર્પણ ॥ ઇચ્છેચે ભોજન દેડ નિયા ॥
 તુકાક્ષણે પુજા કૈલી ભાવે એક ॥ પંચગ્રાણ સહ્યા પાહુ રંગા ॥૧॥

નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ વિશે.

તારીખ ૨૫-૬-૭૬ મુ. નવસારી.

નવસારી પ્રાર્થના સભામાં આપેલું ભાષણ.

સર્વ સભાસદોને સારી પેઠે જાણવામાં જ છે કે, આ દુનિઆ ઉપર જ્યારથી કેળવણીનો વધારે ફેલાયો થવા માંડ્યો ત્યારથી કોઈ પણ વિષય ઉપર ચરચા થઈ તે વાત પ્રસિદ્ધ થઈ છપાયેલી નહીં હોય એમ તો નથી જ. તોપણ હવે તેને ગદ્યમાં હોય તો પદ્યમાં દર્શાવવું. વ. એક ભાષામાંથી બીજી ભાષામાં કરી વ. કરાવી લોકોના શેવા બજાવવાને સર્વ કોઈના હાથમાં રહેલું છે. તો તે પ્રમાણે શેવા બજાવવાની આજે મેં તક હાથ ઉપર લીધી છે. તે દર શુભર કરવા મારી નમ્રતા પૂર્વક સભાને વિનંતી છે.

આજનો દીવસ આનંદી છે કે સારા સારા ગ્રહરથોનું અગ્રે ખીરાજવું થયું છે. અને આ મારો વિષય અગર જો દેખાવમાં ધણેજ નાહાનો છે. તોપણ સમજ ધણીજ બારીક રહેલી છે. તે ઉપર

* મુચના વિવેક વૈજાનંદના કવિતા ઉપરથી આ સાર એમો કાઢાડેલો છે (કાબીદોહન અંક ૨ જુઓ.)

પોત પોતાની શક્તિ પૂર્વક વિચાર થવાને મારી આપ સંભળનોતે. આસ વિનંતી છે.

હું પ્રેમ પૂર્વક સદગુરુને નમન કરીને મારી વાણીથી તમો સાહેબને વાંધી સંભળાવવાની પરવાનગી લઉં છું. તેમાં કાંઈ રચનામાં ગુણદોષ માલમ પડે તો તેની ક્ષમા આપતાં માત્ર સાર ઉપર વિચાર થવો.

આ કાપાડેપી નગ્નને વિશે, સુંદર શોભા જોવામાં આવવા ઉપરથી, તે ઢોકાણે વસવાને મને મનમાં ઉમંગ થયો. ત્યાં હું સોળ વર્ષ સુધી વસ્તો. બણી ગણી જ્યેન નગ્નમાં રહી ઘણાજ વિદ્વાંત બન્યો. મારા માનપિતાએ મને ઉપવિત ધારણ કરાવ્યું. અને તેઓ મને બાલ્યાવસ્થામાં છોડીને સધામ પહોંચ્યા. જ્યેથી હું સ્વતંત્ર થયો, જ્યારે પુખ્ત જીમરે પોચ્યો ત્યારે મારી કામ હંદ્રાઓએ જોર કર્યું. તેથી જીવમાં વિચાર થયો કે આપણે હવે પાણી ગ્રહણ કરવું જોઈએ. હું પોતે એકલોજ તેથી મારી કીકર મારા બગર બીજા કોઈનેજ નહીં. તોપણ મારી ઉપર હચ્ચરી કૃપા હોવાથી અને પિતાનો હું એકનો એક પુત્ર, તેથી, તેમજ, તે જનતે ધનવંત હોવાથી દોલતનો કેટલો એક બજાનો મારે સાડ મુકી તેઓ સધામ ગએલા. તે પૈસાનો ઉપયોગ કરવાને મારા હાથમાંજ હવે રહ્યું. તેથી બહુજ વિચાર અને સોચમાં જીવ પેઠો. તોપણ હાજત આગળ ઉપાય નહીં મારા બરોબરીઆને છોકરા છેઆં જોયા અને હું તો કુવારો એટલે પછી પુત્ર તો હોયજ શાના? તે ઉપરથી મને મનમાં વિચાર થયો કે આપણે દોલતનો ભાગ બધો પર્ણવામાંજ ખર્ચવો. હું જનતે ખુચ સુરત, ઉમર પણ જીવાન, પૈસાદારનો દીકરો, તેમજ ન્યાતમાં કુળવાળો કેહેવાઉ, એટલે મને કન્યા મળવાને વાર લાગેજ શ. ની? પણ મારા મનમાં તરત પ્રણવાનું નહીં તેથી મેં કોઈ આગળ એ વાત કાઢાડેલી નહીં. એમને એમ રહેલું. જ્યારે મેં નાતના શેઠ આગળ એ વાત કાઢાડી એટલે મારા વિવાહની વાત બધે જણાઈ જવાથી કન્યાઓના બાપો એક પછી એક મારે ત્યાં માથું કરવા આવ્યા, મારેથી એઈને ના કહેવાય નહીં કેમકે પરણવું તો છેજ.

તેમજ સર્વ કન્યાઓ શરખીજ એટલે તરછોડવી કહેાને. એ બાબત વિચાર કરતાં દિલમાં નિશ્ચે કર્યો કે જોડલી કન્યા કુવારી હોય તેટલી પરણવી અને અર્ચ થઈ પૂજા પુરી થયે તો ફિ કર નહી. પછી આપણે રણીયું અને મોટા પાંજા થઈયું. બાપ કમાઈ કરતાં આપ કમાઈ સારી, એમ નિશ્ચે કરીને ન્યાતમાં ઓવીશ કન્યા કુમારીઓ હતી તે બધાના ચાંલા કરાવી પછી મેં પ્રણાવવાને મુહર્ત જોશી પાસે જોવડાંયું. કે હથર કૃપાથી મુહૂર્ત એકે દીવશે આપું. એકજ ચોરીમાં હું એક તરફ એકલો, અને સામી બાજુએ ઓવીશ કન્યાઓ મારી સાથે હાથેવાળો મેળવવાને બેઠી. તેઓના માતપિતા અમે જ નહીં બેઠી છે; ગીતો ગવાય છે; વાજું વાગે છે; ખાત્રણો વેદના ઉચ્ચાર કાઢાડી રહ્યા છે; જોશીઓ ઘડી માંડી બેઠા છે; માગણ લોકોની ઠાજી મીછે; ગુરૂ આવીને સાંનિધ્ય બેઠા છે. તેનું અર્ચન પુજન થયા કરે છે. મારી તરફ મારા સગામાં અને આસનાવાસના કરવામાં માત આકર, નકર, અને મુનિમ ગુમાસ્તા, પરણાવવામાં જાતના લોકો અને માતપિતામાં ગુરૂ, તથા મારા ગોર, અને ગોરાણી, આ પ્રમાણે મંડપ રચાએલો છે. વાજતે માજતે આવેલો હવે ઘડીના યોગે પરણાવવાનું શરૂ થતાં હસ્તમેળાપ થયો. તેમાં ઘડીઓ રાખી હતી. તે કને હસ્તમિલાપ કરવાનું શરૂ થયું. પેદેલો હસ્તમિલાપ નવ કન્યાઓ સાથે કરાવ્યો, તેનાં નામ નાડીઓ હતી. તે નવ નાડીઓ મારી સ્ત્રી થઈ. બીજા હસ્તમેળાપમાં દશ સ્ત્રીઓ પરણ્યો. તેનાં નામ દશ ઇંદ્રિઓ રાખી. પછી ચાર વૃત્તિઓ સાથે હસ્તમિલાપ થયો. તે વખતે પડોડીયું થવા આવેલું. આંખમાં ઝંઘતો આવવા માંડે છે. પણ જે વખતે તેના હાથનો સ્પર્શ મારા હાથને લાગ્યો, તે વખતે મારી જિજ્ઞાસો ઉડી જઈ તેના સામુજ્ય હું જોવા મંડી પડ્યો. અને જાણે પુનેમનો ચંદ્રમા કેમ કળા કરતો હોય તેવી તે સ્ત્રીઓ જણાઈ. તેને હું પરણ્યો એથી મને આનંદ બહુ પેદા થયો. તેનાં નામ ૧ નિવૃત્તિ, ૨ પ્રવૃત્તિ, ૩ રાજસા, ૪ તામસા. અને ૫ સાત્વિકી. આ પ્રમાણે ૨૪ ની સાથે લગ્ન કરી હજી હમારે ઘેર વહુવર સાથે વદાએ થયા. મારી રીતે પેરામણી સાસરેથી મળા. ખાત્રણોને દક્ષણ પણ મારી

(૧૪૬)

નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ વિશે.

રીતે મળી. હમોએ પોતાને ત્યાં બેઠક કરાવી હોસ્ત આશનાને તેડલા-
ખુબ ધામધુમ મચા રહી હતી. ત્યાં જમાડી લાંઘાણાં વેચ્યાં. અને
વાહ વા નગ્રમાં થઈ ગઈ. કોઈપણ માણસ યોગીય કન્યા રેયતના
કુળમાં પરણેલો નહી, તેથી માહારા સામર્થ્ય અને સંમુદ્ધી વિશ્વે લોકોના
મનમાં હજાર તરેહના હર્ષોરે વિચાર ઉઠ્યા. કોબા સારી મળવી
ધરના ચાકર નક્કર તથા મુનિમ વિગરેને સારી રીતે પોથાક
આપ્યા. સઘળા ખુશીઆ ખુશી થઈ જઈ, માખાપ કરતાં હું સારો
ઉઠ્યો એવી વાહ વા આપી.

કોડા વર્ષ મયા પછી મારી ઝોરતો મોટી થઈ. એટલે ટપોટપ
મારે ઘેર આવવાને તેઓના માતપિતાએ આગ્રહ કર્યો. તેઓને
સાફ રહેવાને સારા ઝોરડાઓ મકાનમાં જુદા કંદાડ્યા. અને
જેવી જેની યોગ્યતા તેવા તેવા ઝોરડામાં રાત્રરચીલો ગોઠવી, શોભા
ઝોરડાઓની દીપાવી મુકી. મુહૂર્ત જોઈ તેઓની સાંધે વારાફરતી
ભોગવિલાસ કરવાની તક મેં હાથ ઉપર બીધી. અને તેથી મારા
જીવને મેં આનંદ આપ્યો.

આ કીડા કરવામાં ગુંથાયાથી હું મારો ધંધો રોજગાર તલન
મુક્યો. એટલુંજ નહીં પણ ત્રી જગદીશ્વરને પણ સ્મરવાનું ભુલી
ગયો. ઉપલાં જો સ્ત્રીઓ હું પરણેલો તે મધ્યે મેં મે સ્ત્રીને પસંત કરી
પટ્ટરાણી કરી. તેમાં એકનું નામ નિવૃત્તિ, અને બીજાનું નામ
પ્રવૃત્તિ, આ બંનેની પ્રકૃતી જુદી જુદી હતી. નિવૃત્તિની હમેશ વૃત્તિ
હસ્તરબંધિત તરફ, અને પ્રવૃત્તિની વૃત્તિ ભોગવિલાસ તરફ વારાફરતી
બંનેને સંસારમુખ આપતાં તેઓને બંનેને મારા પેટથી ફરજંદો પેદા
થયા, તે આ પ્રમાણે.

પ્રવૃત્તિને પેટે પાંચ પુત્રી અને સાત પુત્ર થયા.

પુત્રિનાં નામો.

૧ આથા. ૨ તુષ્ણા. ૩ હીસા. ૪ બાંતી. ૫ હંપા.

પુત્રોનાં નામો.

૧ ભોભ. ૨ કોધ. ૩ મદ. ૪ ગર્વ. ૫ મંચર. ૬ મોહ. ૭ કામ.

નિવૃત્તિને પેટે મારે પુત્રી મનુર; તથા શુભવાન પાંચ પુત્ર થયા.
પુત્રિનાં નામ.

૧ શાન્તિ. ૨ ભક્તિ. ૩ દયા. ૪ મૈત્રી.

પુત્રનાં નામ.

૧ સંતોષ. ૨ ધર્મ. ૩ વૈરાગ્ય. ૪ વિવેક. ૫ વિચાર.

આ પ્રમાણે એકવિસ ફરજો પેદા થયાં. તે જોઈ મને ધણાજ
સંતોષ તથા આનંદ થયો.

બાકી રહેલી સ્ત્રીઓને પેટે ફરજો કાંઈજ થયા નહી. તેથી તે-
ઓને જરા શરમિંદી પેદા થતાં રખેને છોકરાઓ નથી, તેથી તરછોડી
મુકશે, એવા વિચારથી શરમિંદી થતી, મારી તેનાતમાં હજેશ હાજરા
હજુર ઉભી રહેતી. મારા તરફથી તેઓની યોગ્યતા પ્રમાણે કામ સુખ-
રત કરવામાં આવતું. અને કોઈ પણ રીતે તેઓના મનમાં આહું
આવે નહીં એવી આગતા સ્વાગતા હું કરતો હતો.

હવે મારી નિવૃત્તિ રૂપી સ્ત્રી મને બોધ આપવાને મંડી. તે
કહેવા લાગી કે, તમો ધણાજ ભાગ્યશાળી થયા છો, કે આઠલાખધા
ઘેરે પુત્ર, તથા પુત્રિઓ, તથા પૈસાટકા, તેમજ ચાકર નક્કરથી સુખી
છો. તો હવે પરમેશ્વરનું ધ્યાન કરો. અને આનંદથી જ હૃદયેશ્વર
બાજરી આપી છે તે આધારે નિરાંતે બેસો. છોકરાઓ તથા છોકરી
બ્યારે લાલક ઉમરૂતાં થાય, તે, વખતે તેઓને આપણી યોગ્યતા
પ્રમાણે સારૂ ઠેકાણું જોઈને પરણાવવા એટલે થયું. અને તેઓના
નથીય તેઓની સાથે છે. આ પ્રમાણે સદુપદેશ આપવાનો શરૂ કર્યો.
આથી મારા મનમાં પણ તેમ કરવાનું કશું. વળી તેણીએ એવા
ઉપદેશ આપ્યો કે, પ્રવૃત્તિ જ તમમૂરી પ્રેમદા અને મારી શ્યામ છે,
તે આ વાત સાંભળશે તો તેને રચવાની પણ નથી. અને તે તમને
સેજ વાતમાં તમારૂં મન બંધાવી દેશે. માટે મારા કહેવા ઉપર ખુબ
વિચાર કરવાને હું આપને નમ્રતા પૂર્વક વિનંતી કરું છું, તો તે ઉપર
જોડો સોચ કરો એજ મૂરી છેલી વિનંતી છે. આ ઉપરથી દીલમાં
નિશ્ચે કર્યો કે નિવૃત્તિનો બોધ યથાર્થ છે. માટે તેના વિચાર પ્રમાણે

આધવું એજ ઉત્તમપદ્ધ છે. થોડી મુદત તેવા આમણું આલ્યા નહીં
 એટલામાં આ બોધની અપરે મારી બીજી પ્રેમદા પ્રવૃત્તિને થઈ.
 એટલે ભાગધીજ તેણીએ પ્રકૃતિ રચવી શરૂ કરી. પોતાને આરડે મારે
 સારે ભાતભાતની રસોઈ બનાવી. સારી રીતની ઝડીએ રોશની કરી.
 અને જાણે કાંઈ લગ્ન શાદીનો દીવસ નહીં હોય તેવી રચના એક
 ઘડીબરમાં બનાવી દીધી. સંધ્યા વખત થયો એટલે પોતે સોજાયજી-
 મારે સજીને ઉત્તમ પ્રકારનો પોશાક પહેરીને મને પોતાના દૂતો પાસે
 નજાતા પૂર્વક તેડવાને મોકલ્યો. દૂતો ચતુર તથા વિચારવાળા હોવાથી
 પોતાની અકલ અને વળી પ્રવૃત્તિરાણીનો બોધ, પછી પ્રકૃતિમાં પ્રથમ
 થું તે દૂતોનાં નામ. ૧ શબ્દ. ૨ સ્પર્શ. ૩ રૂપ. ૪ રસ. ૫ ગંધ.
 તેઓ રાત્રે આઠ એકને મુમારે મારી પાથે આઆ. આપેથી તેઓને
 આવતા જોઈ હું વિચારમાં પડ્યો, કે, આજકેમ આ પાંચે જણાઓ
 એકઠા થઈ આઆ છે. તેઓ ડરતા ડરતા મારી પાસે આવી હતા
 રહ્યા. અને દીનવાણીથી બોલ્યા કે, આપને બાધ સાહેબ મહેસ
 થાદ કરે છે. અને આજે જમવાનું પણ ત્યાંજ છે. તેઓની પ્રકૃતિથી
 ભાળવાઇને મારે છેવટ ત્યાં જવાની જરૂર પડી. જે વખતે હું મહેસ
 ગયો, તે વખતે મહેલની શોભા અને મારી સ્ત્રી પ્રવૃત્તિની
 તૈઆરી અને અપળતા જોઈ મને ધણાજ આનંદ થતાં મ-
 નમાં જરા હર્ષ પેદા થયો. જમાડીને તૃપ્ત કરો. અને પછી તે મારી
 પાસે બેસીને મને બોધ આપવાને શરૂ કરો તે બધો બોધ એવા
 પ્રકારનો હતો કે જેમાં સંસારનો સઘળો પ્રકાર આવી જાય. સમજણ
 વિચાર પૂર્વક અને સ્વાર્થથી બરપૂર હતી. તેથી કોઇપણ માણસનું
 મન બુલ આપ એમાં નવાઈ જવું નોહિતું. અને વળી પોતાની સ્ત્રીનો
 બોધ જેમાં કાંઇપણ તેના કહેવા ઉપર બરોશો અને વળન રાખ્યા
 વગર છુટકોજ નહી. તેણીએ એમ પણ કહ્યું કે આપણી પુંજી કાંઈ
 એટલી બધી નથી કે તે ધણી મુદત ટકશે. હજી આપણે જીવાન
 છેએ. આ વાર પછી કેટલો પરિવાર થશે તેની કાંઈ અપર નથી.
 માટે વેપાર રોજગાર આદરો, અને સાધુ સંત્રો, તથા પ્રાદ્યણ વિગેરે
 યાચક ભોળોને જે આપે આપવાનું શરૂ કર્યું છે, તેથી કાંઈ પુત્ય નથી.

તે લોકો આજમ્મ અને મિથ્યા સ્તુતિ ખોરછે. તેને આપવાથી જે પરમેશ્વર રાજી હોય તો તે જાતેજ કેમ આવા દુઃખી ફરે. તેમજ તે ઇશ્વર તુલ્ય હોય તો તેને કાંઈ વૈભવનું કમતીપાણું હોય? હોયજ નહીં. માટે હેવા આજમ્મ લોકોને આપી. દ્રવ્યનો ભાગ વિનાકારણ અર્થ નાંખીએ એ તો વાત મને પસંત નથી. જોકરીઓને પરણાવી તેને સાસરે વદાએ કરી દો. જોકરીઓને પરણાવીને જે આપણી સાથે રાખવા યોગ્ય હોય તેને મુશાકરીમાં સાથે રાખો. અને વેપાર નામ પ્રમાણે કરો, એ ઉત્તમ માર્ગ છે. પછી આપ કમાઈ કરીને નામ મોહાડુ મેળવિને આપને ઇશ્વર નામ લેવું હોય તો લેજો. એ બધું કરવાનું બડપણે છે. હાલ તો ઉદ્યમ કરવો. દ્રવ્ય સંગ્રહ કરવો. કિર્તિ મેળવવી. કુળ, તળાવ, વિદ્યાશાળા, અને એ શિવાએ નાત જાતમાં માહાણા વિગરે કરીને ખુશ નામ કાઢાડવું એ છે. આ વાત સ્વભાવિક રીતે એવી જણાઈ અને તેથી નિવૃત્તિનો બોધ તદ્દન એક બાજુ ઉપર રાખી પ્રવૃત્તિ રાણીના વચન પ્રમાણે ચાલવાનું શરૂ કરવું. જે પુંજ થોડી બાપદાદાની રહેલી તે ગોડવણ કરવામાં અર્ચ કરી. અને થુભ મુહૂર્ત જેઈ પોતાના વતનનું કામકાજ વાણાતરને સુપરત કરીને મુશાકરી આદરી. સંકલ્પ અને વિકલ્પને સાથે રાખ્યા. અને કર્મરૂપી પોઠ ચલાવી. લોભ, ગર્વ, મન્ય, કામ, ક્રોધ, એઓને સાથે રાખ્યા. દશ માહારી બીજી સ્ત્રીઓ પણ સાથે આવી. નિવૃત્તિનો જે ધર્મરૂપિ પુત્ર તેની સાથે મારે જરા બોલવું થયાથી, તેના ઉપરનો લોભ તદ્દન ઉતારી નાંખ્યો. મનરૂપિ ઘોડો તૈયાર કરવાને સારથીને હુકમ આપ્યો. ઘોડો તૈયાર થયો એટલે હું બેશનિ આશાને હાથ લગામ આપી. ઘોડો ચલાવ્યો. એક સાડ નમ્ર આજુ, ત્યાં રાત પડી, એટલે મુકામ કર્યો. જમી આઈ સુતાં સવારે વેપાર કરવાને સાડ તજવિજ કરવાને મારા વાણાતરને જે પાસે મોલાવ્યા. જેની જેવી યોગ્યતા તેવું કામ તેઓને સુપરત કરવામાં આવ્યું. હું બજારમાં ગયો. બજારની એક દુકાને ગઈને તે દુકાનદારને હમારો વહિયાત ઠેરવ્યો. પછી મમતાને ચીજો હારવાને મોકલી. અહંકારને હાથે ઠોકવાને તેની સાથે મોકલ્યો. છળમેદ વહેવાર કર્યો. પ્રપંચ રૂપિ વાણાતર રા-

ખ્યા. કૂડકપટ કાટલાંઓ રાખ્યાં. માયારૂપી દાંડીથી બધો વેપાર
અલાવવા માંડ્યો. એ નગ્રમાં તો ખોટ ગઈ. તેથી બીજો દેશ ગયા.
એમ ફરતાં ફરતાં લક્ષ્મીચોરાશી ગામો ફરતાં છેવટ એક નગ્ર આપ્યું.
ત્યાં થાકી વેપાર આદર્યો.

લોભ રૂપી પુત્રને પાસે રાખી, માલ ખરીદ્યો તે આ પ્રમાણે.

૧ કપટ રૂપી કલાઈ હોરી.	૨ લાલચ રૂપી લોહોડું સંગડું.
૩ હિંસા રૂપી હોંગ લીધો.	૪ તુરંગ રૂપી મિત્ર કરેલો.
૫ મમતા રૂપી મીઠું ખરીદ્યું.	૬ માયા રૂપી મીઠું ખરીદ કપું.
૭ કુસંપ રૂપી સોમલ ખરીદ્યો.	૮ વિષય રૂપી અકીણ ખરીદ્યું.
૯ અનાચાર રૂપી એળિયો ખરીદ્યો.	૧૦ આળસ રૂપી ટંકણુખાર ખરીદ્યો.

૧૧ જાંતી રૂપી ભાંગ ખરીદ કરી. ૧૨ વહનાગ રૂપી અભિચાર ખરીદ કર્યો.

૧૩ આમલી રૂપી ધૂધ ખરીદ કરી. ૧૪ કુલક્ષણ રૂપી લાખ ખરીદ કરી.

૧૫ કપટ રૂપી કાપડ ખરીદ્યું. ૧૬ છળ રૂપી છાએલ લીધાં.

(ઐરાને પેરવાનાં.)

૧૭ નીંદા રૂપી ગળી હોરી. ૧૮ અસાન રૂપી મદ્યમાંસ ખરીદ્યાં.

૧૯ ચાડી રૂપી તાડી ખરીદી. ૨૦ ખુનસ રૂપી ખડી ખરીદ કરી.

આ પ્રમાણે સામાન ખરીદ કરી પોતાને દેશ લઈ જવાને અવ-
ગુણ રૂપી ઠાટથી સિવિને પોઠોને વધાય કરવાનું મનમાં આદર્યું.
પોઠોને કું, અભિમાન રૂપી જીટ. ઉપર ચઢીને રાતે ખેરાત ન જોતાં
સંકલ્પ, વિકલ્પની સાથે આડે મોર્ગે પોઠો ચલાવી. એમ સમજીને
કે સંસારને ખખર પડે નહીં. પણ સંસાર સમજું જીએ છેજ. આવી
રીતે કરવાથી કું સુખી થયો. અને પ્રવૃત્તિરાણીને જે તે ઉપરથી
ધણું માન આપ્યું. આ ઉપરથી હમો સુખી થઈને પ્રવૃત્તિરાણીને
સર્વ રીતનાં આબુષણ વિગેરે આપીને જાણે એક રાગની રાણી
ખરાખર આબુષણે તેને શણગારી. (નિવૃત્તિને માત્ર આબુષણમાં વશ
અને વશમાં તાન શિવાએ ખાકીનું ધંધરનું નામ. પ્રવૃત્તિ મારી
સાથે રૂંધકીડા કરે. અને નિવૃત્તિ તથા તેના પુત્ર જાણે અનાથ

જેવા મારી પછવાડે રખડતા હોય એમ જણાયા. તેઓ મારે ખાસ તંબુએ ન આવે એટલા સારે તંબુ ઉપર પાંચ સેવકોને પેરી બરવા ઉભા રાખેલા. પ્રવૃત્તિરાણી મને ધડી ધડીએ નિવૃત્તિનાં દુષણો કહે. અને ખતલાવે કે જુઓને નિવૃત્તિ કેવી હીણ બાગ્યશાળી છે. એનું ૩૫ જુઓ, ન એ દષ્ટિતિજ મંદબાગ્યશાળી છે. અને જેનું મન તે જ્ઞાન, અને વૈરાગ્ય છે. એનાથી બીજુ શું થઈ શકવાનું છે? એના વેશ સર્વ રીતે વિધવા જેવા છે. આવા વચન આવભાવ અને કટાક્ષનાં ૩૫માં મને દર્શાવતાંજ મારા મન ઉપર વિશેષ અસર થઈ. મે તેને પોતાની સર્વથી વહાલી પ્રેમદા ગણવાને વચન આપ્યું. અને એથી પ્રવૃત્તિનો ગર્વ વધ્યો. સર્વ દેશ ફરી, વેપાર કરી, પેહેલ વેહેલો લાભ જોવામાં ધણીજ આવ્યો. અને પછી ખોટ આવી. કાળ ૩૫ીં દાંણીઓ આવી પોચા. સઘળા પોઠોને રોકી. દાંણ માગ્યું. દાણના પૈસા મળે નહી, વસ્તુ વેચતાં પણ દાંણ પુર થયું નહી. અને હીસાખમાં લાખ દોડ લાખની ખોટ આવી. પછી યમરાજના દૂતોએ (પોલીસ અમલદારે) મને બાંધ્યો. તે જોતાનેજ સઘળો પરિવાર નાશી ગયો. અને મને પાણી પાવામાં પણ કોઈ પાસે મળે નહીં. મારી ખારી સ્ત્રી પ્રવૃત્તિ પણ પાસે મળે નહી. અને જ્યારે મને બાંધીને લાવ્યા, ત્યારે યમરાજને મારા ખાતા જોવાને અરજ કરી. તેમાં કેટલાએક ખાતાં ખોટા નીકળ્યાં. અને તે ઉપરથી મને બાંધી ખુબ માર માર્યો. અને કોટડીમાં પુરી, બોધ આપ્યો કે, તને રાજની ડર રહી નહી, તને મનમાં લોકોનાં ખોટાં કરતાં શરમ આવી નહી, મોટે તું આ દુઃખ ભોગવ. આ માહાભારત દુઃખમાંથી ધનુષ વગર કોણ જોડાવે, નિરાંત અને નિરાશ થઈ બેઠો. ધનુષર દિનદયાળ છે. તેની હસ્થાથી ગણો કે પછી નથીખ ગણો. પણ મારી નિવૃત્તિ ૩૫ સ્ત્રી જેના ઉપર મારો બીલકુલજ ખાર નહોતો. તે દયામણે ચેરેથી ઘુઘુલ્લિ ૩૫ીં સાડી પેહેરીને લજવાતિ, લજવાતિ, મારી પાસે આવી. તેને જોતાંજ મારી આંખમાંથી દડદડ આંસુ વહેવા લાગ્યાં. અને ઉંખટો હું શરમિંદો પડી ગયો. તે સમયે સાંધ

સ્ત્રી એટલું બોલી કે આપની પ્રવૃત્તિ સ્ત્રી, અને તેનો પરિવાર ક્યાં ગયો, કે જે આ વખતે આપને સાક્ષ કરવાને આવ્યા નથી? તે સાંભળી મને ધણોજ ખેદ થયો. તો પણ તેઓ હાજર નહીં એટલે શું જવાબ આપું. આ વખતે મને કોઈ પાણી પાનાર સરખું નથી. તો પછી તું તેને વિશે શું પુછેછે? તે રંડાની શીખામણે તો આટલું દુઃખ હું ભોગવ્યું. અને ફરીથી તું મને તેને વિશે શું પુછેછે? માટે એ દુઃખમાંથી હવે મુકાવનાર તું, અને હથ્થર વગર બીજું કોઈ હું દેખતો નથી. આવી રીતનાં વચન સાંભળી નિવૃત્તિને મનમાં દયા આવી. અને ગમે તેવા પણ પોતાનો સ્વામી એટલે તેને સ્વભાવિક સ્નેહ આવે એમાં નવાઈ શી? પછી તેણીએ કોલકરાર કરી લઈ કહ્યું કે મારી સલાહ પ્રમાણે આપે ચાલવું જોઈએ. તે વાત કબુલ કરી. પછી મારી નિવૃત્તિ રૂપી સ્ત્રીએ મને પાછો તારવાને પોતાના પુંછ બમરાજને બર્સીને મને તે રૂણમાંથી મુક્ત કર્યો. મારા ધર્મ રૂપી પુત્રને બોલાવ્યો. તેની સાથે કોલકરાર કર્યો. પછી વેપાર આ-દ્યો. મુડીમાં મોડી મળે નહીં. વેહેવારમાં આંમળા જોટલું મીઠું. તેથી ધર્મ વેહેલવેલો વેહેવાર બાંધ્યો. અને ધર્મજ જોહેણું કર્યું. સંસારરૂપી સાગરમાં પાછા ફરવા માંડ્યું. પ્રથમ એક સદ્ગુરુ કરાવ્યો. તેને વેપારનો સમજો સોદો ખરીદ કરવાને દલાલ રૂપ કર્યો. રામનામ એક ચીજ હોરી, તે જોઈ મને પ્રથમ સાનંદાસ્થ્ય લાગ્યું. પછી તેની ક્રિયા કરતાં પછાડીથી મને તેમાં મોટો લાભ તથા આનંદ પેદા થયો. વિવેકને વાણીતર રાખ્યા. પંચતત્ત્વ રૂપી ત્રાજવાં રાખ્યાં. ધર્મ કર્મ બે છામ કરી. અને દાંડી ક્ષમાને હાથ રાખી. નિવૃત્તિના કલા પ્રમાણે આજે ખરીદ કરતો જાણી, તે આ પ્રમાણે.

૧ નિર્ગુણ રૂપી ગોળના ધડા ખરીદ કરયા.

૨ સત્ય રૂપી ગુણ ખરીદ કરી. ૩ સાકરરૂપી સદ્વિદ્યા ખરીદ કરી.

૪ જ્યોત્સ્ના રૂપી જ્ઞેનાભ્યાસ ખરીદ કર્યો. ૫ મીઠુંનાં મીરામનું નામ ખરીદ કર્યું.

૬ હરીના દાસને ગાંધી કર્યો. ૭ બ્રહ્મવિદ્યા રૂપી ખાંડ હોરી.

૮ શુભલક્ષણ રૂપી ભર્વાંગ હોયો. ૯ ચતુરાઈ રૂપી ચંદન ખરીદ કર્યું.

૧૦ કંઈપણ રૂપી કેસર ખરીદ કર્યું. ૧૧ જ્ઞાનરૂપીના પડા ખરીદ કર્યાં.
૧૨ નિર્દોષ રૂપી દહો ખરીદ કર્યું. ૧૩ પ્રિતીરૂપ-પટોળા ખરીદ કર્યાં.
૧૪ સુખઅને સંતોષરૂપી સાળુ હોવાં ૧૫ વિમાનરૂપી પિતાંબર ખરીદ્યાં.
૧૬ દયારૂપી દરીઆઈ ચીજ ખરીદ કરી. ૧૭ નવધા ભક્તિ રૂપી
૧૮ ચીહરીનો હીરો હાથે જડ્યો. મણી હોવાં.

ઉપર પ્રમાણે સામાન ખરીદ કરીને તેનું નામુંઠામું લખવાને
ઓપડામાં ચિત્ત રાખ્યું. લખાણ કરવાને શુદ્ધિ રૂપી લખણ અને
શુદ્ધિ રૂપી રથનાઈ રાખી. આ પ્રમાણે થવાથી મારે ઘર આક્ર-
માલ થઈ રહ્યું. સદ્ગુણે ગુણો બરીને રવાને કરતાં જગતમાં મારી
કીર્તિ વધી. અને લોકો વખાણ કરવા લાગ્યા. મોહ રૂપી દાણુઓને
વશ કરી ચાલતાં કોઈ પણ દાણુ માગે નહીં. નાદ રૂપી બે બળદી-
આને સાથે રાખી નગાર ઓંકારનું વાગવા લાગ્યું. જ્ઞાનને ધોડે
ચડી સર્વ સંસારને છતતો ચાલવા માંડ્યું. યમરાજ પાસે ફરી સ-
લામ કરવા ગયો. તેઓએ પ્રસન્ન થઈ મને પોતાનાં આસન પાસે
બેસાડ્યો. અને મેં નામું જોવાને કેતાં તેઓ બોલ્યા કે તમો મારા
મિત્ર છો. અને હવે કોઈ લોચું પણ નથી. ઓર તમારાથી હું શર-
મિંદો થયો છું. અને આગળ જે સાથન કરેલું તેની દિલગીરી ખતાવી.
પછી મારે ભટકવું મટી જતાં સંસારમાંથી હું છુટ્યો. એમ સર્વ
આચરો એજ વિનંતો.—શાન્તિ, શાન્તિ, શાન્તિ.

મન શુદ્ધિ.

સઘળી ઇંદ્રિયો મધ્યે સર્વથી એજ, અદ્રશ્ય, અને અગોચર,
એ મન છે. જેને આપણે ચિત્ત/અંતઃકર્ણ, લક્ષ, એ વિગરે નામો
આપીએ છીએ. એ મનની શક્તિ, અતિશય અગમ્ય છે. મનુષ્યની
હૃતપત્તિ, સ્થિતી, અને લય એનું કારણ ગણીએ તો મનજ છે. સુખ
અને દુઃખ એનું ભાગાયતન મનજ કરે છે. ઇંદ્રિયો પોતાની જાણે
પોતાનું કાર્ય સરળ રીતે કર્યા કરે, તેને કરવા દેનાર મનજ છે.
માણસને સારે વ. નહારે માર્ગે ચલાવનાર પણ મનજ છે. અને

સત્ય વ. અસત્ય માર્ગની પ્રવૃત્તિ કરનાર પણ મનજ છે. અને તેનો સત્ય વ. અસત્ય માર્ગ તેનો ખરોખર ન્યાયાધિશ પણ મનજ છે. મન રૂપી ન્યાયાધિશને ઈન્સાફ છણતી વખતે પુરાવા જોવાની કાંઈ જરૂર રહેતીજ નથી. તે તરતજ સાહકારને સાહકાર કહેવાનો, અને ચોરને ચોર કહેવાનો. જો મન સાધ્ય હોય તો તેના સરખો બંને મિત્ર, તેના જેવો પ્રધાન, વ. તેના જેવો ગુરુ, બંને કોઈજ મળવાનો નહીં. અને જો મન સ્વાધીન નહીં હોય તો મનુષ્ય પ્રાણીને તે કહેવા પ્રકારથી ન્યાય છે; તેનો વિચાર કરીએ તો એ અતમજ થાય છે. મન એ ધણુંજ ચંચળ છે. એનું સરખાપણું કરવું ધણુંજ કઠીણું છે. એક ક્ષણે આ ઉપરથી કહું છે કે.—

આકાશની ઘડી કરી શકાય છે. માહાસેરની પાળ બાંધી શકાય છે. શુન્યની કોરો મરોડી શકાય છે. પણ મનનું કાંઈજ થઈ શકતું નથી.

સઘળી ઇંદ્રિયો મનને સ્વાધીન છે. અને જો મન સાનકૂળ નહીં હોય તો ઇંદ્રિયોનો સઘળો વેપાર મિથ્યા થાય છે. મન અનુકૂળ નહીં હોય તો નજરનું જોએલું પણ બ્યર્થ જાય છે. કાંતે સાંભળેલું તે નહીં સાંભળ્યા જેવું ગણાય છે. મોહોડથી વાંચેલું તે નહીં વાંચ્યા જેવું સમજાય છે. હાથેવતી કરેલું કૃત્ય તે નહીં કર્યા જેવું થાય છે. સારાંઉષ એટલોજ છે કે જો મન સ્વાધીન નહીં હોયતો હાથ, આંખ, પગ, અને બીજી ઇંદ્રિયો નકામી જેવી ગણાય છે, જ્યારે કોઈ ક્રિયા કરવા માંડી, અને તેમાં જો મન રાગની કૃપા હોય તો કાર્ય સાંગો પાંગ ઉઠેલી તેમાંથી ફળ પ્રાપ્ત કરે છે. મન જે છે તેને કોઈ પણ ઇંદ્રિયની પોતાનો વેહેવાર ચલાવવાને શક્તિતા જોઈતી નથી. પણ જો એથી ઉલટ રીતે મનની સાહેતા પીજી ઇંદ્રિયોને પોતાનો વેપાર ચલાવતા નહીં હોય તો કોઈ પણ રીતે તેનાં કાર્યની ફળશ્રુતી થતી નથી. એ ઉપર એક દ્રષ્ટાંત છે તે સાંભળો.

જનકવિદ્દહી પાસે સુખદેવજી જ્ઞાન લેવાને આવ્યા. અને ધણી દીનવાણીથી કહું કે મને જ્ઞાન ઉપદેશ આપો. તેઓ બોલ્યા કે, જ્ઞાન મળવું એ શિરસટાની વાત છે. તે વાત તે યોગી પુરૂષે

કબ્જ કરી. જનક પોતે રાજા હતા. તેથી પૌતાના ચાર સારા સી-
પાઇએને બોલાવ્યા. અન્ને કહ્યું કે આ માણસની સાથે એ જ્યાં
જાય ત્યાં તમારે જવું. અને એના હાથમાં એક પ્યાલો આપ્યો છે.
તેમાંનું પાણી જરા પણ ઢળે તો તમોએ તરવારથી એમું શીર છેદન
કરવું. આપો બેઘડક રીતે હુકમ આપ્યો. રાજાએ નગ્રમાં ઠામ, ઠામ,
અને ગલીએ, ગલીએ હેવા તો વિચિત્ર અને તરેહવાર ઠાઠ જમાવી
દીધેલો કે, જે કોઈ મુરતકીન વૃત્તિવાળો પુરુષ હોય તોપણ તેનું મન
તે જોવાને સારૂ ધડીબર લલચાય, એમાં તાજીબી નોહોતી. ઠામ
ઠામ ચિત્ર વિચિત્ર બેઠકો અને તરેહ તરેહનાં ધરો શણગારેલાં. કોઈ
જગો ઉપર નાચ, તો કોઈ જગો ઉપર નાટક, કોઈ જગો ઉપર
કથા, તો કોઈ જગો ઉપર લગ્ન સંબંધી ધામધુમ મચી રહેલી છે.
અર્થાત્ જેટલી દુનિઆમાં માયાની અમત્કૃતિ ભરેલી આનંદદાયક
ખુશી તે આખા નગ્રમાં તે ક્ષણે બરપુર કરી મુકેલી. તેનો મુખ્ય
સમય ઉપજા ગ્રહસ્થની જ્ઞાન મળવવાની રચો એજ હતું. અને
રાજાના હુકમને રૈયત સદ્પ્રેમિત અંતઃકર્ણથી ઉલ્લંઘન નહી કરતાં
માથે ચડાવતા હતા. તેથી જે કૃત્ત્ય બનતું તે ઊદ્ગ્રહ પૂર્વક અને
આનંદમય ધ્વનીથી થતું. તેથી પછી જુઓ નગ્રની શોભામાં શું
મણા? આમ થયા બાદ સુખદેવજીને નગ્રમાં ફરવાને વાગતે સી-
પાઇએની નાગી તરવાર સાથે હુકમ થયો. હાથમાં પ્યાલો ઉદકની
ભરેલી રહેલી છે. તે રૂપાનું પાત્ર હતું. સ્વચ્છ જળ હતું. તે લઈ
પ્રેમિત અંતઃકર્ણથી તે નગ્રચર્યા જોવા ચાલ્યો. રાજાએ હુકમ
આપેલો કે આપે તમામ નગ્ર જોઈ તેમાં શું શું શોભા બનેલી છે,
તે મને આવીને કહેવી. માટે તે ઉપર પકડુ લક્ષ રાખજો. અને આ
પ્યાલો જે આપેલી છે, તેમાંનું પાણી સાચવજો. જે એમાંથી જરા
પણ જળ ઢળ્યું તો આ જોડે દૂતો આપની સાથેજ મોકલ્યા છે. તે
નાગી તરવારથી તમારૂં મરતક છેદન કરશે, માટે એ ઉપર પણ
લક્ષ આપજો. (સાનમાં દૂતોને મરતક છેદવાને મના કરેલી હતી.)
આ વાત સાંભળી તે ઉપર સાર અસારનો વિચાર કરી તે યોગી-
રાજા નગ્ર તરફ ચાલ્યાં. નગ્રચર્યા તમામ થઈ રહેલી છે. આ

યોગીરાજને આવતા જોઈ વધારે વધારે લોકો પોતાના પ્રિયમ આર-
 ડાને કરવા લાગ્યા છે. મતલબ એટલાંજ કે આ આવતા ગ્રહસ્થની
 મનોવૃત્તિ તે તરફ એચાય. પણ યોગીરાજને મન સાથે વિચાર ઉઠ્યો
 કે, આ એ વાતરાજને કહીએ. તેમાં મુખ્ય સાર શું છે. તે ઉપરથી
 મનસાથે સિદ્ધ કર્યું કે માયુક્ત્ય એજ વધારે પ્રિય કરે ગણવું જોઈએ.
 માટે જીવ, આ ઉદકને સાચવી રાખી ચાલવું. ઘણાજ દૃઢ મનથી
 વિચાર પૂર્વક પાણી સામી નજર કરો પોતાએ ઉત્તમની દશા ગ્રહણ
 કરો. આપ્ત નગ્ર પોતાના ખાલામાં સમાવી ચાલ્યા. અને નગ્રમાં
 શું અને છે તેના ઉપર જરા પણ લક્ષ આપુ નહીં છેવટ ને, ને, કે-
 કાણે ફરવાનો હુકમ ત્યાંયાં ફરી પાછા રાજશબ્દમાં ખીરાજ ત્યાં જનક
 રાજ ને વખતે આ યોગીજ્ઞાન સેવાને આવેલા તે વખતે સ્ત્રી
 સાથે કીડા કરતા ખેડેલા હતા અને પાછા આવ્યા તે વખતે એક
 હાથ સ્ત્રીનાં સ્થન ઉપર. અને એક હાથ વઢીમાં મુકેલો જોયો.
 તે જોતા વારનેજ તેને પ્રથમતા બાન થયું કે મેં પેહેલો એવા
 વિચારે બાંધે લોહતો કે જનક હમેશ સ્ત્રી સાથે કીડાકરનાર એમને
 ઉપદેશ શું આપશે? પરંતુ તેને સ્ત્રીનાં સ્થન અને વઢીએ બરાબર
 જ છે એ જોયું તેજ વખતે શંકા મટીને અતીરમણ અંતઃકરણ
 થયું. એટલે તરતજ સુખદેવજીને આવતા જોઈ રાજ પુછે છે. કે
 કેમ સુખદેવજી નગ્ર ચરમા જોઈ? તેમાં કેહેવી રીતની અમત્કૃતિ
 હતી અને સુ સુ બચું! ફક્ત પાણી ગલીએ શું હતું? તે કહો! કેમકે તમો
 ફરી આવ્યા છો સુખદેવજી જોલ્યા આપણે ખરું પુછીએ તો હું એ-
 ટલુંજ કહું છો કે તે ઉપર જનરાપણ લક્ષ આપુ નથી. આપ્ત
 નગ્રમાં હું ફર્યો પણ બધે સુનકાર હતું. નગ્રમાં હું અને મારા હાથ-
 માંનો ખાલો એ શીવાય બીજું કંઈ જોવામાં મારા આંખું નથી.
 અને જેવી રીતે આપે ફરમાવેલું તેમજ ખાલો બરેલો આ લો. એ
 જોઈ રાજ જરા દેખાવમાં ગુસ્સે થયા. અને મનમાં તોલ કીધો
 કે આ માણસ જ્ઞાન આપવાને પાત્ર છે. માટે એને જ્ઞાન આપ-
 વું. પછી બહુ પ્રસન્ન થઈ તેઓની આગતા સ્વાગતા કરી. અર્થાત્
 મન પોરવેલું ખાલા સાથે તેથી ખાલો અને પોતેજ જણાયા. બીજું

કાંઈજ તેઓના હીકામાં આવ્યું નહીં. તેમ જો મન સાવધ હોય તો જ્ઞાન મળવું અશક્ય નથી. એ અચિત છેજ. આ વિશે વધારે દૃષ્ટાંત આપવા કરતાં આટલા ઉપરથીજ સાર ગ્રહણ કરવા એ વાસ્તવિક છે. કેવળ મનને સાધ્ય રાખ્યું તો, માયુ જવાનો વારો આવ્યો નહીં. અમે મન પરિક્ષાથી તે જ્ઞાન મળવવાને શુર પાસે પાત્ર ગણાવ્યો. આ કાંઈ થોડી વાત થઈ નથી. એ ઉપર એક શ્લોક છે કે.

મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધ મોક્ષયોઃ ॥

મન એજ માણસમાં કારણ રૂપ છે. અને તેજ બંધ વ. મોક્ષનો આપનાર છે. તેથી વિદિહ પાસે શુકદેવજીએ જ્ઞાન ભેતી વખતે મનપૂર્વક યાચના કરી, અને દુરમાયેલા કામમાં મન રાખ્યુંતો મનની પરિક્ષા થતાં તે સેજ જ્ઞાનને પાત્ર થયા. અને બંધનમાંથી છુટી મોક્ષ પામવાને તાકાતવાળા થઈ તે દર્શાવે અંતે પામ્યા.

આ ઉપર વળી બીજું દૃષ્ટાંત. આપણે બારી ઉપર બેઠેલા છીએ, અને કેટલાએક માણસો આપણી દૃષ્ટી સામા જાય છે, આવે છે, તે આંખવતી જોઈએ છીએ, તેઓના ઉચ્ચાર કાનવતી સાંભળીએ છીએ, અને તેજ માણસને વિશે રસ્તેથી કોઈ માણસ ખોળ કરવાને તેને આવ્યું, તારે આપણને બારીએ બેઠેલા જોઈ તે પુછે છે કે, ફલાણાબાઈ આ રસ્તેથી ક્યારે ગયા? અને તે તમોએ દીઠા હતા? તારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, ના, બાઈ મારો કાંઈ બક્ષ હતો નહીં. હવે જુએજો મન તે કામમાં પરોવેલું નહી તેથી બેઠા બેઠા જોએલું તે નહીં જોવા સરખું થયું. આ પ્રમાણે દરેક કામ કરવામાં જો મન તેમાં પરોવેલું નહીં હોય તો કાંઈ પણ કાર્ય થતું નથી. મનને અનુકૂળ કરવું, અથવા તેને સાવધ કરવું, એ કામ ધણજ કઠીણ છે. મન ચેતન કરવાથી માણસના ઉપર ઘણા પ્રકારની સંકષ્ટતા આવે છે. જો ચિત્ત શાંત થયું તો તે દુનિયાનાં સઘળાં કાર્ય કરી શકતાં સુખી ગણાય છે. પણ મનની એકાગ્રતા કરવી એજ ધણું કઠીણ કામ છે. અરજીન સરખા વિરે પુરૂષે પણ મનને વિષે એક પ્રસંગે કહેલું છે કે;

ચંચલંહિમનઃકૃષ્ણપ્રમાથિવલલટ્કદમ્ ॥

તસ્યાહંનિગ્રહંમન્યેવાપૂર્તિવમુદુત્કરં. ॥

અરેઅર મનને વાણુની ઉપમા પણ આપી શકાતી નથી. વાણુનું ચંચળપણું મનનાથી ઘણુજ કમી છે. અરેશુન સરઆ પ્રેમી અને દહનિશ્ચયી બગવતના ચર્ચકમળને પોત્રવાને તેના મનથી અવધ જણાઈ, તો પછી આપણું શું ગળું? જે પ્રમાણે બરસમુદ્રમાં વાહાણ પડેલું છે. અને રસ્તો બુલવાથી વ. વાણુના સપાટાથી જેમ તેમ ભટકવા લાગી જાય છે. તેજ સુલભ મનરૂપ વાહાણ દુનિયા રૂપ સમુદ્રમાં નૌકાની માફક ચક્રોળે ચઢી, દુઃખરૂપ અડકમાં, અથડાય છે. અરેશુને કૃષ્ણ પરમાત્માની આગળ મનના ચંચળપણા વિશે કરેલું વર્ણન આ પ્રમાણે છે.

અસંગપંચહાવાહોમનોદુર્નિગ્રહંચલં ॥

અભ્યાસેનતુકૌતેયવૈરાગ્યેષ્વગૃહ્યતે. ॥

મનના ચંચળપણા વિશે બગવતે ન્યારે સાક્ષી આપેલ છે, તોપણ તેને સાધ્ય કરવાને માર્ગ બતાવ્યો છે. વૈરાગ્ય માર્ગના રસ્તાએ કરીને મન સાંતકુળ થાય છે. મન સાધ્ય કરવા વગર પરમાર્થ કે સ્વાર્થ એ બેમાંથી કાંઈ પણ કાર્ય થઈ શકતું નથી. અને કોઈ પણ પ્રકારનું સુખ મળતું નથી. હું ઉપર બતાવેલ ગુપ્તો જો કે, મન સાધ્ય કર્યા વગર બીજી ઈદ્રિઓના કરેલા વેપાર ફેગટ જાય છે. અને ન્યારે તેમ થયું, ત્યારે તેમાં કૃષ્ણ શું નિરૂપણ થાય? કાંઈજ નહીં. જે માણસને આપણે ગાંડો વ. દિવાનો કહીએ છીએ, તો, શાણા માણસ અને ગાંડા માણસ તેના ઈદ્રિઓના વેપારમાં કાંઈ કમી જણતીપણું છે કે શું? ના નહીં. દે, ગાંડો માણસ શાણાની માફક આવે છે, પીએ છે, ખાસે છે, જીવે છે, દરેક રીતનો વેપાર કરે છે, તો પણ તેને આપણે ગાંડો કહીએ છીએ. તેનું કારણ શું? તો માત્ર એટલુંજ છે કે, તે જે જે ક્રિયા કરે છે, તે વેહેવાર દૃષ્ટી વ. સારા સાર વિચાર તેને જણવામાં આવતા નથી. તેથી કરી તે એકાદ મંડળી વ. સબામાં વ. સમાજમાં બેઠેલો હોય તો, ત્યાં આવાજ મંડી પડે,

માતાજી મંડી પડે, અથવા પ્રસંગ વગર કાંઈજ લવારો વ. ખડખડ કરવા મંડી પડે. અર્થાત્ તેને સદસત્ વિચાર હોતો નથી. તેમજ તેને લોકોની મરિયાદ પ્રસંગોપાત રાખવી જોઈએ, તેટલી રાખતાં આવડતી નથી, એજ મુખ્ય હેતુ છે. તેથી કેહેતી માલવી છે કે, “શું માંડાના કાંઈ હાથ તાંટિયા ગાંડાછે? નાં નહીં. પરંતુ ચરિત્ર ગાંડાં છે.” તેનું મુખ્ય કારણ એટલુંજ કે, તેના ચિત્તની શુદ્ધિ નહીં. વ. ગણોતો મન કેકાણે નહીં, તેથી મન સ્વાધીન ન હોવાથી તે પોતે સ્વછંદી રીતે રખડે છે. એવા માણસ કદાચ કાંઈ મંગળ સમારંભમાં જોડો હોય, અને તે પોતે મંગળ સમારંભ જુઓ છે; પરંતુ તે વખતે જો તેનું મન બટકનું હોય તો, તે એકાદ મુડકુ મળતું હોય, અથવા કોઈ બીજી ભૂલ કરે વસ્તુ જોવા ગુંડામ છે. અને આવેલા ભાસ થવાથી તે સભામાંજ તરેહ તરેહવારે રીતે ખોલવા મંડી પડે છે. હવે જોને આપણે વિચારી કોવા સુચ કહિયે છીએ, તેની શુદ્ધિ બિલકુલ તેના સ્વાધીનજ હોય છે, એમ નથી. પરંતુ તે ગાંડા માણસની માફક કેવળ સ્વછંદિ હોતી નથી. ઇંદ્રિની કૃતિ અને મનના વેપારે એનીજ અંદર કેટલોએક સ્વભાવિક ફેરફાર આપણા સમજવામાં ડાહ્યા અને ગાંડા માણસના વિચારમાં શું ફરક છે; તે જોવાને અને પારખવાને વિવેક શુદ્ધિ આપેલ છે. તેથી સેજ જણાય છે. જુઓ કે, આપણે રસ્તામાં ચાલ્યા જઈએ છીએ, અને કોઈ બીજા માણસની રસ્તામાંજ મુલાકાત થઈ, અને તેની સાથે વાત વળગ્યા, અને તેની સાથે વાત કરતાં કરતાં ચાલવા માંડ્યું, તે વાતમાં આપણને વધારે રસ પડવાથી, તેમાં આપણું મન તક્ષીન થયું તો, આપણે જે રસ્તે જવાનું તે ભૂલી જઈ, તેનીજ સાથે ગમે તે જગા ઉપર આપણે ચાલ્યા જઈએ છીએ. અને બીજી ઇંદ્રિયો આ રહેની બારે એનારે તે તેનું કાસકુ કરે છે. એનો મુખ્ય સમજ મન સાધ્ય નહીં. અભ્યાસથી સર્વ વસ્તુ સંપન્ન થાય છે. અને અભ્યાસી લોકોજ વિદ્યાર્થી ગણાય છે. જ્યાં સુધી તે નિયામમાં જાય છે, ત્યાં સુધી તે વિદ્યાર્થી ગણાય છે. પછી તે પરણી છોકરાં છોકરી થયાં, અને કાંઈક નોકરી મળી, અને રજતો ખપતો થયો, એટલે

તે વિદ્યાર્થી મટે છે. એમ લોકોનો વહેવાર સમજવાનો છે. પરંતુ જુઓ તો સઘળા આપણે વિદ્યાર્થી છેએ. અને જ્યાં સુધી અભ્યાસ વ. જાણકારપણાની ટેવ રહેલી છે. ત્યાં સુધી તે બાળક રૂપ જ છે. એમ કહેવાને જરા પણ બાધ નથી. કેમકે આપણે દુનિયાઈ માંહી પદાર્થની રીતભાત સમજવાને કેવળ અજાણ્યા છેએ. તે જાણવાપણું જીવવાને જ અભ્યાસ વ. સમાગમ કરવો એજ બાળશુદ્ધિનું લક્ષણ છે. માટે માફ બોલવું બાળક રૂપ છે. એમ હું જો હૃદય કહું છો તે ખરોબર છે. અને સર્વ શક્તિમાનના આપણે બચ્ચાં છેએ, એમ પણ નિઃસંશય જાણવામાં છેજ. માટે આ ઉપર ખ્યાલ કરવા મારી નષ્ટતા પૂર્વક વિનંતી છે. અને આમ કરવાનું કારણ માત્ર મનને ઠેકાણે રાખવાનું છેજ. એમાં બીજું કંઈજ નથી. કેટલાએકના મનમાં એમ આવતું હશે કે બાપણ કરવું, એ કામ સહેલું છે. તો તે પણ અભ્યાસે થાય છે. જો જોના ધારણા જેમ ચાલે છે તે બધી ખરી છે. પણ તેમાં મહેનત અને મન ધાલવું જોઈએ. તોજ તે બોલેલું ખરું થાય છે. મેં જો બાપણ આપવા સંબંધી મારા મનમાં ઉમળકો રાખ્યો છે, તે કાંઈ વિદ્વાન ગણાવવાના હેતુથી, વ. વડાઈ લેવાના હેતુથી, વ. કાંઈ દ્રવ્ય સંગ્રહ કરવાના હેતુથી, વ. કાંઈ પિછાન જીવવાના હેતુથી, વ. કાંઈ સ્વાર્થ સાધવાના હેતુથી, વ. બીજાની પરિક્ષાના હેતુ સાર, આવું મહાન પગલું બરેલું નથી. પરંતુ ટુંકાણમાં એટલુંજ છે કે, ઉમદા વિષયો ઉપર જો આપણી કલ્પ ચાલે તો, તેથી એક વિષય લખાઈ લોકોની ખતિર થવા બજવાય. અને એ કિયાથી મન બીજી જગ્યાએ નહીં બટકતાં પોતાનાં શાંત પદને રહે. અર્થાત્ લખવામાં, અને વાંચવામાં, અને અવણ કરવામાં, મન ધણું કરી વશ રાખવુંજ પડે છે. માટે મન તાપ્ત્યને સાર વ. તેને રંજન કરવાને આવી રીત મેં પ્રીય ગણી છે. તે સમજ માહારી ઉલટ હોય તો વિદ્વજ્ઞનો કૃપાવંત થઈ સુધારશેજ. હવે માણસના મનની જે ખાવરી સ્થિતિ થાય છે, તેનું કારણ શું? તો કે મનની ઉર્મિ (એટલે ઈચ્છા) તે ઉર્મિએ કરી પોતાને જુ મરજીમાં આવે તે જોઈએ, અને મરજીમાં આવે તે ન જોઈએ, અને હૃદય વધારે

વધારે ગ્રહણ કરવાની તેની મનોવૃત્તિ થઈ. તેજ તેને પ્રાપ્ત થવાની કોશીસ અને નિજ ધ્યાસ લાગે છે. અને આમ જ્યારે થયું ત્યારે તે જ્ઞાપ, નિતિ, ધર્મ, પરોપકાર, દયા, વિગેરે કાંઈજ તેના સમજવામાં આવતું નથી, અને માત્ર પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને તે અનેક પ્રકારની ખટપટમાં મંડી પડે છે. અને અનેક પ્રકારનો ક્લેશ મનમાં લાવે છે. મનની હરેક પ્રકારની સારી વ. માઠી ઈચ્છા તેનું આગાધતનપણું દેહનેજ છે. દાખલો ચોરી કરવી એ ખોટું, અને નીંદા પાત્ર કામ છે, તોપણ એ કૃત્ય મનથી ઉઠે છે. અને મન સર્વ ઇંદ્રિયોનો રાજા હોવાને લીધે, તે હાથ પગ ઇત્યાદિ સર્વ ઇંદ્રિયા પાસે તે કામ છેવટ કરાવે છે. હવે જો ખરી વાત વિચારીએ તો મુખ્ય ચોર મન છે. પરંતુ તે અસાધ્ય અને અગોચર હોવાથી તેને શાશન કરવાને અસમર્થ હોવાને લીધે તેનાં સાક્ષિભૂત જે ઇંદ્રિયા તેને કેદ વ. દેડની શિક્ષા રાજ્ય દરબારથી ચાલે છે. હવે આનું મુખ્ય તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે, સર્વ વસ્તુ કરાવનાર મુખ્ય મનજ છે. મન જો અનુકૂળ હોય તો માણસ સર્વ વહેવાર મુખથી કરી શકે છે. નહિતર કાંઈ પણ થતું નથી. જે પ્રમાણે માહાસમુદ્રના જળમાં વારંવાર તરેહ, તરેહના, મિત્ર, વિમિત્ર, ખુશનુમા, અને દુઃખ-દાયક પરપોટા ઉત્પન્ન થાય છે. અને ધડી પછી લય થાય છે. તેજ પ્રમાણે મનરૂપી સમુદ્રને એવા પ્રકારની લેહેરો આવે છે. અને સમાય છે. જે મને એક વસ્તુને સાચી માની, તેણે એક વખતે પોતાનો મિત્ર માન્યો, એક વખતે પોતાની પ્રિય ગણેલી, એવી રીતે જે ગણવામાં આવેલ, તે કોઈ કાળે મનને અમિત્ર વ. શત્રુ સમજાઈ જાય છે. મનની સ્થિરતા સ્વાભાવિક રીતે નથીજ. અને તેથી કરીને આત્માનું બાન થવું ઘણુંજ મુશ્કેલ છે. આ જગતને વિશે જે જે વહેવાર દૃષ્ટિ પડે છે, તે સઘળા ક્ષણભંચર છે. એ વાત ખરી સમજવાને મનજ કારણભૂત છે. અને માણસમાં મનજ સર્વથી બળવાન છે. તે વિશે એક અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે,

On earth there is nothing great but man.

In man there is nothing great but mind.

આ જુમંડળ ઉપર કોઇપણ મોહોટું નથી. પણ માણસ મો-
ટો છે. અને માણસમાં મોટી ઓજ મન છે.

આ વિશ્વ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં ઘણી તરેહનાં દૃષ્ટાંતો
આપેલા છે. અને કદીએ પણ મનની મનુષ્યને કેટલી તાવેદારી
હોવાયી પડેછે, અને તેને સાવધ રાખવાને આપણી બિલકૂલ કા-
ળજી દેવ, વ. અભ્યાસ નથી, તેનું કારણ શું? એ વિશ્વ પૃથક
પૃથક દૃષ્ટાંતોથી સમાધાન કરેલું છે. તો પછી તે કુકરાઓ મારે દા-
ખલ કરી દર્શાવવા તેનાં કરતાં ટુંકામાં એટલુંજ ખતાવું હો કે મન
સાધ્ય રાખવાને મનને કોઇપણ ધંધામાં નાંખવું. એ બાબત એક
વખતે ફરતા ફરતા મારે એક સારા મૂલ્ય, અને યોગસંપન્ન,
યોગીરાજ પરમહંસ દિક્ષાથી મને જોવામાં આવ્યા. તેની સાથે જ્ઞાન
સંબંધી ચરચા કરવામાં આવતાં મને તેઓની વિદ્વતા વિશે ઉત્તમ
મત ધરાયો. પરંતુ જે વખતે હું તેઓનાં આશ્રમ ઉપર ગયો.
ત્યારે પોતે, એક સ્વચ્છ જગા કરેલી, અને ત્યાં જોઇએ છેએ તો
એક ઉત્તમ સાથીઓ પોતે પુરેલો છે. અને નાગપાશ કરેલો મારા
જોવામાં આવ્યો. તે બાબત મેં તેમને પ્રશ્ન પુછ્યો કે, આ બધરા
લોકો સાથીઓ પુરેછે તેવું માધિક કૃત્ય આપે હાથ ઉપર લીધેલું
છે કે શુ? અને એ કરવાથી લાભ શું છે? તે કૃપાવંત થઈ મને
કહેા. તે ઉપર ઘણી ચરચા થતાં તેઓ એટલું બોલ્યા કે મનને
સાધ્ય રાખવાને, અને માયાનાં ઝપાટામાં રહેલું મન, તેને માધિક
આનંદ આપવાને, તથા રહેને સુસ્તી ઉડાવવાને, તથા સમુદ્રની ઊં-
ળની માફક જે મન ઉછાળા મારેછે, તેને સ્થિરપદ આપવાને, આ
કોયા કરવાની જરૂર પડી છે. પરંતુ આ રહ મધિનો વૈધાબર તેને
સ્વાધીન નથી, તેમજ મન શિવાયની બીજી ઇંદ્રિઓ એ બેહેવારમાં
જુંથેલી નથી. પરંતુ મનનું જે સ્વામિત્વ, અને સરદારિયત, બધી
ઇંદ્રિઓ ઉપર છે. તેનાંથી વિખુટું કરવાને આ ધંધો હાથ ઉપર
લીધેલો. અને આ નાગપાશની ક્રિયા પૂર્ણ ખતાવેલી હકીકત મુ-
જબ, જે વખતે, શ્રી કૃષ્ણ જમનાજીમાં કળીનાગને નાથવાને
પડેલા. તે વખતે તેઓએ જે કૃત્ય કરેલું તેનો એક ચિતાર છે, અને

કાયાનમરીની શોધને સાર જ્ઞાનદષ્ટીથી આ સંસારના સારરૂપ ભા-
રીમ ઉપર નવનીધી છે. તેનેથી રીતે માયાના પાશે બાંધીલી છે. તેની
લક્ષણપદને સમજવાને, આ કૃત્ય મેં હાથ ઉપર લીધું છે. અને
કાળનું ચલણ થાય, તેની અંદર હર્ષ વ. શોક સ્વભાવિક ઉત્પન્ન ન
થાય, એટલા સાર, તેમજ દેહ આણસનાં બીજાના ઉપર ન પડી
રહે. તેજ હેતુથી આશક્ત રહિત આ રમુજ દાખલ ક્રિયા કરી છે.
અને મુખ્ય તો મનને રોકાણ સારજ છે. આ જ્યારે દરેક રીતે મારા
મનને કુશિત, અને બાધરૂપે ડસાવ્યું, ત્યારે મને ધણોજ આનંદ થતાં
તેઓની વિદ્વતા, જ્ઞાન, અને વિશે ધણોજ મોટાઈના વિચાર આવ્યા.
જે બતાવવાને હું હાલ કેવળ શબ્દ વ. વાક્યથી અશક્ત છો. મારે
મારે દરેક મનુષ્ય બાંધુઓને વિનંતી કરવાની જરૂર થાય છે કે, મન
સાધ્ય કરવાને કોશીસ કરો. અને તે કોશીસ, અભ્યાસ, અને સદસત્
વિચારથી થશે.

માણસ માત્ર કેવળ વૈભવનાં દુઃખી છે. તે વૈભવ મળવવાને
હજાર રીતથી હજાર પ્રયત્ન કરે છે. અને તે વૈભવ લ્હણભંગુર છે.
એમ પુત્ર વિચારથી જીવામાં આવે છે. એથીજ એમ કેહતી ચાલી
છે. કે “એ દીનબી જયગા” અર્થાત્ સુખ આપ્યું. કે પછી દુઃખની
વારી આવીજ. તડો હોય, તો, છાંયડો આવે છેજ. તેજ મુજબ આ
દુનિયામાં રેટમાળ કર્યા કરે છે. તે ઉપરથી ગીતામાં વાક્ય છે કે, પં-
ડિત મુવાનો કીંવા જીવવાનો હર્ષ વ. શોક કરતાજ નથી. એકી
વખતે સર્વ રીતથી સંપન્ન સુખ કોઈને મળતુંજ નથી. શરિર સુખ,
દ્રવ્ય સુખ, સ્ત્રી સુખ, વિદ્યા સુખ, પુત્ર સુખ, વાહન સુખ, ધર
સુખ, પૃથ્વી સુખ, રાજ્ય સુખ, ધાન્ય સુખ, મિત્ર સુખ, હુબર
સુખ, બળ, સુખ, કુટુંબ સુખ, આયુષ્ય સુખ, ઈશ્વર સુખ.
આ બધા સુખોથી પૂર્ણ કોઈપણ નથીજ. અને આ સુખ
જ્યારે નથી, ત્યારે આનંદ સુખ ક્યાંથી હોય? આનંદજ સર્વ સુખની
ટોચ છે. એક કઠિયારો લાકડા કાપવાને મળેલો. તે કાપી
તેનાં પૈસાથી પોતાનો ગુળરો કરતો હતો. એક વખતે તેણે
એક જગા ઉપર વિદ્વાન ટોળી ગ્રામીણી છે. અને એક નીપૂણ જ્ઞા-

હજી સારા શિવહાસન ઉપર બેસી બધાને કથા વારતા કેહેછે. અને પછી તેને સારૂ સારી સારી સામગ્રી આવેછે. તે જોઈ પેલા કહી-આરોગે વિચાર થયો કે, આપણને હવે શરિરથી આરોગ્ય રાખેલા છે. પરંતુ બુદ્ધિ તથા જ્ઞાન આપ્યું નથી. તેમજ વહું પણ સારો નથી. મારે હવે શરિરના પાચના કરી એ સુખ મેળવવું. આ દૃઢ નિશ્ચય થવાથી તેણે તે યોજના કામ લગાડી. પરમેશ્વર દીનદયાળ છે. તેની તે ઇચ્છા કેટલાએક કાળે પૂર્ણ થઈ. શુકલજીને ઘેર અવતાર લીધો. બહુ મોટો વિદ્વાન થયો. ખાનપાન મળેછે, પુસ્તકોનો ભંડાર ભરેલો છે. પરંતુ દ્રવ્ય અને સુશીલ સ્ત્રી નહીં એટલીજ માત્ર કસર. એક વખતે કોઈ ધનાઢ્યને ત્યાં કથા વાંચવા ગયો. ત્યારે તે ડોકાણે નાનાં બિધીના લક્ષ્મી, સુંદર સ્ત્રી, અને સર્વ રીતનું સુખ જોઈ, મન સાથે વિચાર કર્યો કે, હવે આપણને ઉત્તમ દેહ આપ્યો, ઉત્તમ વિદ્યા બક્ષી, પરંતુ સુંદર સ્ત્રી, અને લક્ષ્મીરૂપિ વૈભવ આપ્યો નહીં. એથી તે માણસ તે તદબીરમાં પડ્યો. કાળાંતરે તે ઉત્તમ શાહુકારને ત્યાં જાયો. સુંદર સ્ત્રી મળી. લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ. અને છેવટ સુખ ભોગવતાં એક અંતરગળનો રોગ દેહમાં થયો. તેથી અંતરસ્થાન મોટું દેગડા જેવું થયેલ છે. અને શરીરને કોઈ પણ પ્રકારનું એન પડતું નથી. સંસ્કારી હોવાથી તેને પૂર્વાશ્રમનું જ્ઞાન રહેલું હતુંજ. તેની રંભા સરખી સ્ત્રી આવીને જે વખતે પાસે બેસે ત્યારે તેને જોઈ તેને પોતાનાં મન સાથે અત્યંત ખેદ થાય. જે ખેદ જોને અનુભવ હોય તે જોજ બહુ લેજોજ. જ્યારે સ્ત્રી આવતી બાબત રહ્યો પ્રુછે, તે વખતે બતાવે કે આપને સારૂ શરીર, પુરી, કાંઈ કંઈ પક્ષ્વાજ બનાવું! ત્યારે પેલા ભાઈ જવાબ આપે કે, તે બધાને નાંખ ચુકામાં. મને કાંઈ બાવતું નથી. મારે સારૂ તો એક નાહાની સરખી મેથીની બાજીની રોટલી બનાવ. અને મીઠા વનાવું શક કર. જુઓ વૈભવનું ભોગાવતન. છેવટ હવે પાસે તેણે અરજ કરી કે, આપે મને જે જે, વખતે, જે જે, માગ્યું, તે આપ્યું. તે પ્રમાણે મને મળ્યું. પરંતુ હજાર રીતથી હજાર તળવીજ આપે રચે-

લી છે. તેથી હવે માફે માગવું બીજું કાંઈ નથી. પણ તારી નજ-
રમાં આવે તેમ કર. હું મારી આશા અને વૃષણા કાંઈ જ રાખતો
નથી. તારી કળાને તું જ માહેર છે. એમ કહી એક પરમશ્વરની
નીરંજનાકારે સ્તુતિ કરી. છેવટ કાળાંતરે રણ બંધનમાંથી છુટી કેલ્ય
પદને પામ્યો. તેમ મનનાં લોભ વિજોમપણાથી આવા પ્રકારનો
સંસ્કાર થાય છે. સત્ય અને શાંતિ રાખવાથી માણસને અક્ષય
સુખ મળે છે. એવા પક્ષે લક્ષ રાખી ચાલવું. એ ઉપર એક શ્લોક,

શ્લોક.

માર્ગેમાર્ગેનિર્મલંસાધુવૃદં વૃદેવૃદેતત્ત્વચિન્તાનુવાદઃ

વાદેવાદેજાયતેતત્ત્વબોધો બોધેબોધેસચ્ચિદાનંદભાસઃ

અર્થ—જો મન સાધ્ય રાખી હૃદય સંબંધી માર્ગ, જે સુતી, રમૂતીએ
ખતાવેજો છે. તે માર્ગ પકડી ચાલવાથી નિર્મળ સાધુ લોકોનો સમા-
ગમ કરવાની રચો થાય છે. અને એવા સમાગમે કરી તત્ત્વ શું છે ?
તેનો તેની ચિંતા ઉત્પન્ન થવાથી વૈષ્ણવીરૂપે. વાદાર્થ કરવાની હિલમાં
ધ્વની પેદા થાય છે. તે વાદ વિવાદ કરીને તત્ત્વ શું છે. તેનો બોધ
મળે છે. અને બોધ હમેશ મળવાથી કાળાંતરે સચ્ચિદાનંદનું ભાસ
થાય છે. અને જે ભાસ થાય તે અતિ ઉત્તમ કેલ્ય સુખનું ધામ
છે. આ જ્ઞાન લક્ષણ મળવાને શ્રી ગીતાજીના બોધ ઉપર વિચાર
થાય છે. તો તે મન અને બુદ્ધિ એ બે યોગે પ્રાપ્ત થાય છે. બુદ્ધિ વિશે
મેં મારા બીજા વિષયમાં દર્શાવેલું છે. તો તે વિશે આ કે કાણે ખતા-
વવું વિશેષ ઉપયોગી હું ધારતો નથી. મન વિશે એક આર્યામાં એ
પ્રમાણે બોધ આપ્યો છે કે,

આર્યા.

પતિતઃપશુરપિકૂપે નિઃસર્તુચ્ચરણચાલનંકુહતે ॥

ધિક્ત્વાચિન્તામવાસ્થે રિચ્છામપિનોવિભર્ષિનિઃસરતુ ॥

અર્થ—કુવાની અંદર પડેજો પશુ ઉપર આવવાને સાર પોતાનાં
હાથ પગ હલાવે છે. પરંતુ હે મન, તને ધિકાર હજી, કેમકે તું બવ

સમુદ્ર મધે શુડવાની તૈયારીમાં છતાં, તેમાંથી તરી પાર ઉતરવાને ઈચ્છા સરખી પણ તું કરતો નથી.

આ રીતે મનને કહેલું છે. આ બધા ઉપરથી આપણે શીતા-
ઓને સાર, અને બાધ, લેવાનો એટલોજ છે કે, આપ્યા ભૂમંડળ
ઉપર જગાએ, જગાએ, ઈશ્વર સંબંધી જ્ઞાન મળી શકે છે. અને તેને
નિત્ય જોઈએ છે. તથાપિ આપણુ તે ઉપર માત્ર મન પરીવર્તા
નથી. તેથીજ નજીક રહેલો પરમાત્મા દૂર જોવામાં આવે છે. માટે
બાધઓ આપ પોતે પોતાનું સ્વરૂપ પીછાની મનને સાધ્ય રાખી
વર્તો એજ મારો આ બાધણરૂપે ઉપદેશ આપવાનો હેતુ છે. અને
તે પ્રાણે થતા તમોને જગત કરતા સાનુકૂળ થઈ પ્રેરણા કરો. એ
મારી આપ સર્વને સાર તેઓ આગળ સ્તુતિ છે.

ચિત્ત, એ, જે પ્રમાણે અંગ્રેજ સરકારે ખજાનો ભરી રાખવાને
જેવી સેફ પેટી, લોડાની કાદાડેલી છે. તેવું છે. અને તેનું અનનું
તાણ શુદ્ધિ છે. અને કુંચી વૃત્તિ પાસે છે. જે મન ચંચળ હોય,
શુદ્ધિ મુસલાત્ર હોય, અને કુંચી વૃત્તિ પાસે જાય તો, આ ત્રણે
મળી તે ભવસાગરનાં રેટમાળમાં અકૂળાય છે. અત્યંત દુઃખ પામે
છે. અને તેથી યોની સંબંધે જે અવતરવું પડે છે. તેનો પશ્ચાત્તાપ
આટલી વસ્તુનાં કુપોગે થાય છે. માટે મનને સાવધ રાખી, કુશામ
શુદ્ધિ કરી, નિવૃત્તિ રાખશો તો આ મોટા ફેરામાંથી ટળવાનો દિવસ
નજીક આવશે. પારથમણીને પકડવાનો મુઠી કથિર તરફ જે વલણ
થાય છે. એ જુલ આપણી કેવડી મહોટી છે? તે બાળત મને સંપૂર્ણ
એવ થાય છે. પણ શું કહું? બધા દૂર દેશનો મામલો હોવાથી મારા-
થી તેને મળી સલાહ આપવાને ખતવું નથી. તે ખાતે માઈ મન
આકુળ બાકુળ થતાં દિવ્યચક્ષુ મેળ્યાં નથી. એથીજ શરમિંદી થાય
છે. પણ અભ્યાસ ભરી રાખી, આપ બાધઓનાં આશિર્વાદોથી તે
દિવસ નજીક આવે એવું પ્રાર્થો. સમૃદ્ધિ અને સુખનું સુખ્ય સા-
ધન મનજ છે. એ સિદ્ધાંત જ્ઞાની તથા વિચાર શીજ, તથા તત્ત્વ-
જ્ઞાનીથી થએલું છે. તે ઉપર આશંકા લેવા, આ કલમને બિલકુલ
તાકાતફેનથી.

હવે મારું બાપણુ સમાપ કરી સર્વને અભિવંદન પૂર્વક શિર સાણંમ દંડવત્ પ્રણામ લેખન ક્રિયાપડે કરૂં છું. તે માનપૂર્વક ખરે ૩૫કે શિવકારી બધી, બાળક ઉપર રોષની માફી બખશશો.

કુહો.

જે સુખ નિત્ય પ્રકાશ વિભુ, નામ રૂપ આધાર;
મતિ જાણે જાણે ન મતિ, તે હું શુદ્ધ અપાર. ૧
અખિષ અપાર સ્વરૂપ મમ, બહારો વિષય મહેશ;
નિધિ, રવિ, ચંદ્ર, વરુણ, યમ, શક્તિ, ધનંત, ગણેશ. ૨
જે કૃપાળુ સર્વસત્તું, હૃદય ધરે મુનિ ધ્યાન;
તેનું થાય ઉપાધિથી, મુજમાં મિથ્યા બાન. ૩
જે જાણ્યા વિણ જગત છે, જોમ રજુમાં સાપ;
મુજ જાણે જગ આહી નહી, સોહં આપો આપ. ૪
આહી બાધ જોનો સુકૃતિ, બજે રામ નિથ કામ;
તે મારો છે આતમા, જોને કરું પ્રણામ. ૫

વિચારસાગર.

આ મંગળાચરણના કુહામાં બહુ ગંભીર વિચાર અને અર્થ છે, તે બાબત જોને વેદાંત અને મુતિ, સ્મૃતિ, સંપૂર્ણ વાંચેલું હશે તેને જણાયે. તોપણ સંખ્યાય માત્ર દર્શાવું છો.

જે (ખદ્ધ) છે, તે આનંદ રૂપ છે. નિત્ય છે. પ્રકાશી છે. વિભુ એટલે બ્યાપક છે. નામરૂપનાં આધાર એટલે અધિષ્ટાતા છે. વળી જોને સામાન્યશુદ્ધિ જાણી શક્તિ નથી, પણ તે શુદ્ધિને જાણે છે. અથવા જોને શુદ્ધિ પ્રકાશ આપી શક્તિ નથી, જે શુદ્ધિને પ્રકાશ આપે છે. એટલે સ્વયંમ પ્રકાશી છે. એવું જે શુદ્ધ અને અપાર ખદ્ધ, તે ખદ્ધ હું છું. મારું પ્રત્યેક આત્મસ્વરૂપ અપાર સાગર જેવું છે. તે પ્રત્યેક આત્મસ્વરૂપિ, સમુદ્રની, વિષ્ણુ, શિવ, ખદ્ધા, સૂર્ય, ચંદ્ર, વરુણ, યમ, શક્તિ, કુમેર અને ગણપતી, એ સર્વ લેહેરીઓ (મોજાં) છે. જે કૃપાળુ હૃદયરત્ન યોગીભાગો મનમાં ધ્યાન ધરે છે. તે હૃદયરત્ન માયાઉપાધિથી, મારા શુદ્ધ, પ્રભેક, તત્ત્વસ્વરૂપ, વિશે મિથ્યા બાન ઘાય છે. અર્થાત્ આ મંગળાચરણ જેવું ઉપરથી જણાય છે. પરંતુ તે હૃદયરત્ન મંગળાચરણ રૂપ છે.

જે ભાધની ઈચ્છા કરેછે. અને નિશ્કામ થઇને શ્રી રામને બળે છે. તે શ્રી રામ મારો આત્મા છે. એટલે હવે હું ખીજા કોને પ્રણામ કરૂં ? અર્થાત્ મારો આત્મા, રામચંદ્ર, વ. પરબ્રહ્મ છે. એટલે તેથી ભિન્ન કાંઈ મને નથી. સર્વ એકજ છે. તોપણ લોકને ભાધ સાડ વૈષ્ણવી રચનાં દર્શાવવિ જોઇએ એજ હેતુ છે.

નરબોધ.

તારીખ ૩૦ મી આગષ્ટ સને ૧૮૭૬. મુકામ નવસારી.

આ દેહને મુખની અંદર જીભની અને દાંતની વચેની જગા નીચે, જ્યાં કે, મોહોનું અમિનું પાણી. એકડું થવાનું રથાન છે. તે ઠેકાણે એક રસોળી જેવા મોહોટો માંઉસ અને રૂધિરનાં જથાનો એક પરપોટો ઉપથી આવેલો. તેની વેદના થવાથી નવસારીના ડાકટર ગીમી પાસે, તેની ક્રિયા કરાવતાં, તેણે નસ્તર મુક્યું. આ મરજ ઉપરયાને આસરે જે ત્રણ માસ થએલા. તેથી, તેના ઉપર આવી ત્રણ વખતે નસ્તર મુકાવવાની ક્રિયા કરાવેલી. જે વખતે ઉપલા મી. ગીમી પાસે, અને એક વખતે કાલીઆવાડીના ડાકટર મી. જમ-સેદજ પાસે. આ બંને અંગ્રેજ સરકારની ડાકટર ખાતાની કેળવણીની કોલેજમાં પસાર થએલા ગ્રહરથો છે. તેઓનો ઉપચાર શસ્ત્ર અને ઔષધી હતું. આ દિવસે લોહી અને સફૂતિનું ચિકાશવાળું પાણી નીકળી જવાથી જરા વેદના થઇ. આખો દિવસ મોહોમાંથી લાળ અને ધુંક ગયું. અને તેની સાથે સજેખમ વ્યયું. આ વેદના જરા જીવને અને મનને પશ્ચાતાપ કરતાં જણાઇ. તે દિવસ બાધરવા મુદ ૧૪ ને વાર થનેઉ. જેને આનંદ ઔદયનો દિવસ ગણેલો તે છે. સર્વ કોઇને આનંદનો દિવસ લાગેલો. મિતો મારા કોચ ઉપર મુડ રહી, દિવસ નિર્ગમ થયા. સાંજે સંધ્યા સંધિ વખતે ઉઠી અને મનમાં તુરંગ ઉડ્યો કે, આવી ગંદી દેહની અંદર હજાર તરેહના હજાર રોગ ઉત્પન્ન થાયછે. અને તે ઉપર આશક્તપણું રાખી આપણે ખેસીએ છીએ. અને વેદના વખતે કાંઈ ઈશ્વર પણ યાદ નથી આવતા, અને લૌકિક, પ્રિતિનાં પદાર્થો પણ ઉપયોગ આવતાં

નથી પરંતુ તન, મન, અને ધન, આદિક રોગને અર્પણ થઈ, તેની દ્વેત ધ્વનિમાં જીવ અને પ્રાણનો પ્રચાર થાય છે. માટે જરા સાવધ થયે વિચાર ઉઠે કે, જીવ, કાંઈ એ વિશે સ્મર્યાર્થને સાર બધા. આ ઉપરથી આ દેહ જેને નર સંસાર લૌકિકમાં આપી છે. તેને ભાષણી જે અક્ષર બધી અદ્વૈતભાવ ઉપર ઈશ્વર રાખે, ત્યાં સુધી તેના વિશે વિચાર બાંધવાને આ દેહે, પંચભુતાત્મક વિષયની આ ભાવ કરી, બુદ્ધિ પોરવી નીચેનું જ્ઞાન કરી રાખ્યું છે.

સાધન સાધવાથી સિદ્ધ થાય છે. અને તે થવાને સાર પૂર્વનાં સંચિત્ કર્મ ઉપર વિશેષ આધાર રહેલો છે. અને તેમાં પણ પ-ર્મકૃપાજી ઈશ્વરની ખરેખરી કૃપા જોઈએ. તેમજ કૃપા વગર કોઈ પણ રીતે કાર્ય થતું નથી. દૃષ્ટાંત, એક આદમી ધણેજી વિદ્વાન, કામકાજમાં કુશળ, અવયવથી મજબૂત, એવું તેનું સર્વ શરિર અને નિતિનું આચરણ છે. આ તેનું સાધન છે. તોપણ જો કોઈ અમલદારની કૃપા નથી હોતી તો કાર્ય થતું નથી. વળી બીજું દૃષ્ટાંત એ છે કે, જીવારની અંદર કોઈ પણ અંગારો વાવડું નથી. અને વાવે તો તેનું બી અને જમીન બંનેને બાળી નાંખે છે. એ પ્રમાણે કૃપા અને કર્મ એ બેથી કૃળ મળે છે. અર્થાત્ માયા અને સાધન, પ્રજ્ઞની ઝોળ બાણ થાય તો, નિર્વિગ્ને કાર્ય સાંજો પાંગ ઉઠે છે. તેમજ જ્ઞાન મેળવવાને મજબૂત ગુરુ જ્ઞાનમાં હોય તો, તે પોતે જ્ઞાની થઈ કાર્ય ઉઠેલી શકે છે. અને પોતે કૃળ ચાખે છે. નહિંતર કાંઈ પણ બનતું નથી. માટે કાંઈ સાધન સાધવું, અને કાંઈ કૃપા સાધવી, કૃપા મેળવવામાં દીનતા, અને સાધન સાધવામાં યુક્તિ વ. સત્પ્રયત્ન, આ જે બે સંસારને અને યોગીને, તથા ઈશ્વરના ધર તરફની ખરો રસ્તો જોવાને, તથા ત્યાં પોચવાને અવશ્યક જરૂરનાં છે. જો સાધન સાધ્યું અને કૃપા નહીં હોય તો, જે પ્રમાણે વાંઝણી જોને પુત્ર વ. પુત્રિની અપેક્ષા કાયમ રહે છે. અને કૃળમાં શુન્ય નિશ્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે થવાનું એ નિઃસંશય જાણવું. આ પ્રમાણે કાર્ય સાધવાને કાંઈ સાધન કરવું, અને કૃપા સાધવી, અને આ જે પક્ષ જો હાથમાં આવે તો આત્મા કોણ છે, એનું જ્ઞાન દેહરૂપી ઘટમાં

ગુરત માલમ પડેછે. અને તે સાધન અને કપારી પ્રાપ્ત થાયછે. સાધન, એને કર્મ કહેછે. તેમજ ઈશ્વરને ઓળખવાને સાર અસ્તિ (મુર્તિ.) બાતિ, (ઉપાસનાં.) પ્રિય, (જ્ઞાન.) અને રૂપ, (સ્વરૂપ.) આટલો સંસ્કાર પ્રથમથી કરવો પડેછે. એ જે કરવાપાણું. તેને સાધન વ, કર્મ કહેછે. ત્યારે સાધનમાં અસ્તિ અને બાતિ, એ બે પ્રાપ્ત થાય છે. અને કૃપામાં પ્રિય અને રૂપ, જોવામાં આવેછે. મારે તે પ્રમાણે જેને નરદેહ ખરો જોવાની જરૂર હોય તેણે કરવું. મારો દિવસ સંધ્યાકાળ પર્વત જે બિજાના ઉપર ગયો તેમાં તારૂં કે કંઈલાસાગર પ્રભુ ધ્યાન ન થયું, તે ખાતે મને અત્યંત દિલગિરી પેદા થઈછે. અને તે કૃપાવંત થઈ મારી બુદ્ધિને સાંજે આ લખવાનું સુઝાડ્યું, તે ખાતે મને ઘણોજ મનમાં આનંદ પેદા થયોછે. આ દેહ ક્ષણભંગુર છે, એવું મને પૂર્ણ ઓળખાયું છે; તથા મારા મનમાં સ્થિરતા અને સંભાવ બક્ષી, એટલું યાય એટલે હું દુઃખને વિશે અને હર્ષને વિશે વધારે આશંકાપાણું નહીં ધરાવું, આ દુનિયાના જન અને જીવાને જોઈ જ્યારે મને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયે, ત્યારે હું સરખા માનિશ અને મને દ્વૈત બાસે નહીં તે સારૂં કે કંઈલાસા પી ઈશ્વર મારામાં રાગ, દ્વેષ, જે દુષણ છે તે કાઢાડ. આ મારા જીવને કહી બોધબાવ ઉપર પાછો ઉતરૂં છો.

સઘળા જન અને જીવાને જોઈ, પછી કોઈ દ્વૈત બાસવું નથી. અને એ પ્રમાણે થયું ત્યારે જાણવું કે, ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રગટ થયું. અને જ્યારે સઘળા પ્રયત્ન સમી ગયા ત્યારે જાણવું કે, સમજના ધરમાં આજ્યો. જે આ પ્રમાણે થવામાં ન્યુનતા રહી તો જાણવું કે, તે શબ્દવાદી થએલો છે. તેનું મન મતે ભરાઈ ગયું છે, અને તેમ થઈ સંસારનાં રેંટમાળના ફેરામાં અકૂળાય છે. તે આવિરિતે કે, ચારખાણુ તેને જોવાની જરૂર થાયછે. સંસારમાં જ્ઞાન અને મોક્ષ થવાને નરદેહજ મુખ્ય અને છેલ્લો કિનારો છે. તે છુટી જઈ ૧ અંડ, (જઈકુ.) ૨ સ્પેદજ, (પરસેવો.) ૩ ઉદ્દિબજ, (ઝાડ.) ૪ જરાયું, (મૈથુન.) એવી ખાણોના દરિયામાં અકૂળાય છે. જે માણસ માત્ર મોહોડવતી અહંબ્રહ્મ, એનું બાંધણું કરેછે, અને અંદરખાને વિશ-

યનો બરેસો રહેછે, તે માણસને ઉત્તમ અવતાર પ્રાપ્ત ન થતાં ન. મોક્ષ નહીં મળતાં ક્ષુદ્ર (અધમ) અવતાર ધારણ કરેછે. તે સંસારનાં સધળાં કાર્ય કરી શકેછે. પરંતુ તે જરા પણ જ્ઞાતકર્મ કરી શકતો નથી. જ્ઞાતકર્મ એનેજ સાધન કહેછે. તે ન થવાથી તે અધમ મતિનો સમજાઈ પૈસા અને વિદ્યાનો બાર ઉચકનાર થાયછે. તેવા આ યુગમાં હજારો જીવામાં આવેછે. અને તેને જોઈ હું ધણજ દિલગીર થાઉં છું. જ્ઞાનને પામેલો તે પછી કોઈ પણ રીતે સંસારનાં કાર્ય કરતો નથી. પરંતુ હિંદુના ચણુંકમળને સેવવાના ધંધામાં પડે છે. જનકવિદ્વદ્ધિ શિવાએ આ સંસારમાં કોઈ રહી જ્ઞાન રાખવાનો મનમાં ફાંકો રાખે તો તે તેની ઝાટી ચુકે છે. એવા કોઈ થયો નથી. અને થવાનો પણ નથી. એવું ધણા વિદ્વજ્ઞાન અને સાતીનું કહેવું તથા કથન છે. પણ તે ફુથણ ફર કરવાને સાવધ થવું એજ આ પાછું ખાસ કામ છે. સંસારમાં જ્ઞાન સમજવાને પિંડ એજ ખરડાંડ છે. અને એજ પ્રમાણે વેદ, સુતી, અને પુરાણથી પણ નિર્ણય થએલો છે. આ દેહ મનુષ્યને અતિ ઉત્તમ અને દુર્લભ આપેલો છે. તેમાં રહી જે કાયાનગરીનો શોધ કરેછે, તેને અતિ ધન્ય છે. તેમાં રમણ કરનાર કોણ છે, એને જોવા, તેનો વિવેકથી વિચાર કરવા, એથી સધળા મનના તાપ સમાઈ અદ્ભૂત લીલા રચનારનું જ્ઞાન થશે. તેને સાર દાખલો કે, જેમ ગુરવાન પદાર્થ રોજીદા ખાવાથી અરૂચી કોઈ દિવસ થાય છે. પરંતુ સાદુ ભોજન, (જાત દાણ) જમવાથી કોઈ દિવસ અરૂચી થતી નથી. તેજ મુજબ તેનું નિત્ય ભજન, અને ભક્તિ કરવાથી, અરૂચી ન થતાં આંતે, દ્વૈત ભાવ સમાપ્ત છે, અને પોતાનો દ્વૈતભાવ સમાપ્તો, એટલે સધળી ભક્તિ બાગીને આ દેહ એક આશ્રીત રહિત ઓળો થશે. તે કેકાલે નિવૃત્તિ, કે પ્રવૃત્તિ, તાપ, કે શાંતિ, એનો આશો લાગનાર નથી. અને એમ થવાથી નહિ જગ્યૈત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, તૃપ્તિ, કે ઉન્મત્તી, આવવાની નહીં. અને સર્વ સમાધાન રહેછે. જે પ્રમાણે ગ્રાડ ઉપરથી પાંદડું પડ્યું, અને બીજું ઉગ્યું, તેમો રાગદ્વેષ મુજ ગ્રાડને નથી,

(૧૭૨)

નરખોધ.

તેજ પ્રમાણે આ રહેતું, આશક્તપણું, જે જનને ગયું, એમ પૂર્ણ રીતે સમજાયું, તે માણસ જીવન મુક્ત છે. ઉત્તર ગીતામાં આ વિષેની શ્લોક યથાર્થ છે.

શ્લોક.

અથાત્ત્વચ્ચંદનભારવાહોભારદયવેત્તાનતુચ્ચંદનંચ ।

તથૈવવિપ્રાશ્રુતિશાસ્ત્રપૂર્ણજ્ઞાનેનહીનાઃસ્વરવત્તહન્તિ. ॥૧॥

અર્થ—ગધેડા ઉપર ચંદનનો ભાર ભરેલો છે. તે માત્ર તે ભારનોજ ઉપાડનાર છે. પણ ચંદનનું જ્ઞાન તેને બિલકુલ નથી. તેની રીતથી જે વેદ શાસ્ત્ર પુરાણ બોલેલા છે, અને જો તેને તે-ઓનું જ્ઞાન હોય નહીં તો, તેવાને તદ્દત જાણવા.

વળી જે માણસને જ્ઞાન હોતું નથી, તે પશુવત્ છે. એ બાબત એજ ગીતામાંથી એક કૃત્રો નિચે આપું છો. અને મારા કથનને ટેકારૂં હું સમજી છો.

શ્લોક.

બાહારનિદ્રાભયમૈથુનંચ સામાન્યમેતત્પશુભિર્નરાણામ્ ॥

જ્ઞાનંનરાણામ્મધિકોવિશેષોજ્ઞાનેનહીનાંપશુર્ભિસમાનઃ ॥

અર્થ—આહાર, નિદ્રા, મૈથુન, અને ભય, એનું જ્ઞાન ચારે આણને છે. તે મનુષ્ય આદિથી તે ઠેક પશુ સુધી છે. માણસમાં જ્ઞાન મેળવવું એજ માત્ર વિશેષતઃ રહેલું છે. અનિ જેને જ્ઞાન નથી. તે (પુરૂષ વ. સ્ત્રી.) પશુવત્ છે. એમ જાણવું. તે ઉપર એક હજાંત. હાશ્યવિનોદાર્થે ગણા કે ખરું માનો. પરંતુ બોધકરણે જાણવા હાયક છે. કે જ્યારે આવો અજ્ઞાની માણસ પશુવર્ગમાં ગયો ત્યારે બધા પશુ વિચારમાં પડી, વિશ્વમય થઈ, આપસ આપસમાં વિચાર કરવાને મંડી પડ્યા. કે આપણને ચાર પગ છે. અને આ પ્રાણીને તો માત્ર બેજ પગ છે. તો એનું શી રીતે આપણી સાથે હજશે. મારે એને રાખવો નહીં. ત્યારે વળી બીજો બોલ્યો કે, આપણને તો શીંગડા અને પૂંછ છે. અને એને તો

એ બેમાંનું કાંઈજ નથી. માથે કાંઈ વાળ છે, પણ કાંઈ માંડસની બેરેલી આપણા જેવી ઢાંડી નિકળેલી નથી, તિલ્લે ડાહ્યો પશુ હતો તે વળી જાદે એટલું બાહ્યો કે, એ બધું તો ઢિકજ છે. પરંતુ આપણા અને એનાં ખોરાકમાં એક મોટો તફાવત છે. આપણે વનસ્પતિ અને વગર રાંધેલ અન્ન વિગરે બક્ષણ કરી રહીએ છીએ. અને એને તો રાંધેલું અન્ન જોઈએ. માટે એને આપણા વર્ગમાં ક્યાં રાખવો? જ્યાં એનો નિર્વાહ થાય. તે શાયમાં પડતાં છેવટે નિશ્ચય કર્યો કે, એ લોકોનાં મન તો ધણાજ ભમતાં હોયછે. માટે કોઈ વખતે આપણને મરાવશે, વ. દગો કરશે. તો બેહતર છે કે, એને હરણનાં ટોળામાં રાખો. ત્યાં એનાં મજે કુટી લેશે. આ પ્રમાણે પશુઓએ તેનો તિરસ્કાર કરવાથી, તે અસાનિની આ દશા થઈ, તે ઉપર એક શ્લોક નીચે દરશાવું છો.

શ્લોક.

एशान्नं विद्यानतपो न दानं न चापिशैलं न गुणोपि धर्मः ॥

ते मृत्युलोके भुम्भी भास्वता मनुष्यरूपेण मृगाचरन्ति ॥

અર્થ—જે નરની વિદ્યા પાસે નથી, તેમજ જેણે તપ કર્યું નથી; તથા જેણે દાન કર્યું નથી, જેનામાં શીળ ગુણ પણ નથી; અર્થાત્ ગુણ રહિત છે, તેમજ કોઈ રીતનો ધર્મ પણ કરતો નથી; તે નર મૃત્યુલોકને વિશે માત્ર પૃથ્વિને બારનો આપનાર છે. તેનું રૂપ રૂઆવમાં માત્ર મનુષ્યરૂપ છે ખરૂં, પરંતુ તેને હરણ તુલ્ય જાણવો. માટે મોતા અને વક્તા સહિત, ને જ્ઞાન મજે એ બાબત મારી ધમિર પાસે માગણીછે. અને તે મળવાને અભ્યાસ અને સમાગમની જરૂર છે. તેમાં કૃપા અને સાધન બે જોઈએ. તેમ થાયો તથાગુ.

• અહંબ્રહ્મ.

નવસારી પ્રાર્થના સમાજમાં આપણે બાપણ. તા. ૧-૧૧-૭૬.

“અહંબ્રહ્મ.” આ શબ્દનો અર્થ હું જાંઘ એવો થાયછે. બ્રહ્મ,

એટલે નિરાકાર, નિર્ગુણ, નિરઅહંકાર, અથવા માયાતિત, એવું હંધર રૂપકનું વાચ્ય છે. તેથી કરી, “અહંબ્રહ્મ” એટલે હુંજ હંધર એવા દેવનિ અર્થ થયો. જ્યારે હું હંધર એમ બોલાયું, ત્યારે કેહેનાર અને હંધર એનું અદિતિયત્વ, સ્થાપિત થાયછે. અને આ સિદ્ધાંતે કરીને પ્રત્યેક વ્યક્તિ હંધરરૂપ છે, એટલે સર્વ સૃષ્ટિ, હંધરીજ છે, એમ કેહેવું પડેછે. હવે બ્રહ્મ એટલે હંધર, એનું નિર્ગુણ અથવા અગોચર, વ. અકલ્પનિય રૂપ, જ્યારે આપણે માન્યું, ત્યારે આપણા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, માહાદેવ, એનું એનાં માં આગળ ગળું શું ? સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને લય, એવા મોટાં કાર્ય જે દેવને હાથે નિરૂપજ થાયછે. તેને હંધર કહ્યા વગર કેમ ચાલે વાર ? જ્યારે હું બ્રહ્મ છો, એવું માન્યું ત્યારે માહાબળવત્ર દેવતાનું અપમાન થયું એમ કેમ ન કેહેવાય ? અને જ્યારે એમ થયું. ત્યારે આપણને પછીસ્વર્ગનું વ. મોક્ષપદનું સુખ શી રીતે મળશે ? ઇત્યાદિક અનેક વિચાર મનમાં આવેછે. આ માયાવૈ જીવને પોતાના મનમાં હાવિ તરેહનો વિચાર, વ. કલ્પના આવવી એ જોહેજીજ છે. કેમકે આ જીવ, માયાની સાથે સંબંધ થયાને લીધે આપણને સગુણ માનતો, ત્યારે સગુણ ઉપાસકની નજર આગળ હંધરનાં સગુણરૂપ વિશે વિચાર બાંધે, એ સાહજીક છે. શુદ્ધ દૃષ્ટિને જે રંગનાં ઉપનેત્ર ધામી-એ, તે રંગની વસ્તુ આપણને જોવામાં આવેછે. પછી તે વસ્તુનો તેવા રંગ છે, એમ જોવામાં આવેછે. પરંતુ તે વસ્તુનો ખરો રંગ તે છે, એમ કેહેવાય વાર ? તેજ પ્રમાણે માણસનાં ક્ષુદ્ર વિચારરૂપ નેત્રને, માયાવૈ અનેક તરેહનાં ઉપનેત્રો લાગેલા છે. તેથી કરીને બ્રહ્મના અનેક રૂપ તેઓને જોવામાં આવેછે. આથી ઉપાસકની સર્વ ક્રિયામાં ગડબડાટ થઈ, શુદ્ધ પ્રકાશ વસ્તુનું આરંભાદન થયું. હવે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, હંધરનું સગુણરૂપ જે કેહેવાયછે, તે માઈક છે. એમ કેહેવાને બાધ નથી. વસ્તુતઃ જીવો તો સર્વમાં હંધરી અંશ, જે બ્રહ્મ, તે એકજ છે. એને સાર એક ઉદાહરણ આ કેકાણે આપ સજ્જનોને દર્શાવું છો. કંદિલમાં જે રંગનો કાચ મુકશો તે રંગનો પ્રકાશ આપશે. કાચનાં કારણે કરીને આપણે દીવાને

માલ, પીંગો, લીલો, એવું વિશેષણ આપીએ છેએ. પરંતુ આ સમગ્રો પ્રકાશ શેનો છે, તેનો વિચાર કરો વાર ? કાચરૂપિ રંગની ઉપાધી છે. એમ કહેવાને કોઈ દરકત નથી. મુળનાં જોત મધે બિન્ન રંગછે શું વાર ? ના નહિજ. તેજ પ્રમાણે, (વ. તદ્વત્) બ્રહ્મને માયા રૂપિ ઉપાધી લાગવાએ કરીને તે સચુણરૂપે અનેક પ્રકારે જોવા આપણે મંડી પડ્યા છેએ. પરંતુ જે પ્રમાણે અનેક રંગનાં કાચે કરીને અંદર દિપક જેવા નિરાળો છે. વ. તે કાચનાં સંબંધે કરીને મૂળનું શુદ્ધ જ્યોતિ, તેનું સ્વરૂપ તેમાં જેમ ફેરફાર થતો નથી, તેજ મુજબ, જે નિર્ચુણ બ્રહ્મ છે, તે માયા ઉપાધી સચુણ મુર્તિથી નિરાળો છે. દ્વકત માયાની ઉપાધીએ કરીને માયાવૈ, ઉપાસકને તે પ્રમાણે બાહ્યમાન થાયછે. આ પ્રકારે ઉપાસ્ય બાબતનું થયું. હવે ઉપાસક વિશે બોલીએ છીએ. જે પ્રમાણે શુદ્ધ દિપકને જેવા પ્રકારનાં રંગોનાં કાચ જોડીએ, તેવાંજ રંગનો પ્રકાશ દિપકનો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેજ દિપકને કોઈવણુ ઉપાધી નહીં કરતાં, જે આપણી સ્વચ્છ આંખોં જોવાની છે. તેને વતી જોવાથી વસ્તુતઃ જે સ્વચ્છ, અને ખરીછે, તેજ માત્ર જોવામાં આવેછે. તો આથી આપણે, તાત્પર્ય સમજવાનો એટલોજ છે કે, જે પ્રમાણે દિપ, અને જોનાર એ બેની વચમાં ઉપાધિરૂપ કાચ એ બિલકુલ ઉપયોગનો નથી. તેજને જોવાને તેજનું એકવપણું થવું અવશ્યક છે. અને તેમ થયું એટલે સજાતિનો સંબંધ તુરત યદ્યપ્યં છે. તેજ પ્રમાણે જીવને માયાએ કરીને જે અનેક પ્રકારની ઉપાધી પ્રાપ્ત થઈ છે. તે યોગે કરીને બ્રહ્મની યોગ્યતા માલમ નહીં પડતા, બર્ય જમની અંદર માણસ પડેછે. તેટલિજ માત્ર ઉપાધિ દૂર થઈ એટલે તે જમ રહીત થતાં, ધધર અને તેની ઐક્ય રૂપતા તુરત થવાની, આથી શું સમજવું ? આ ઉપરથી આપણે સમજવું એટલુંજ છે કે બ્રહ્મા, વિશ્વ, અદ્વિત દેવતા મધે જે બ્રહ્મ તેજજે તેજ સર્વ જીવ મધે છે. પણ જીવ માયાજન મધે અત્યંત ગુંધાઈ ગયો છે. તેથી કરીને તેને ચોતાનો અનુભવ આવતો નથી. અંધારી કોઠડીમાં જે પ્રમાણે

એક માણસને ગાંધિ રાખેલું છે. તેને જેમ સૂર્ય તેજની બિલકુલ માહિતી નથી. તેજ પ્રમાણે માયાવૈ અંધાર કોટડીમાં પુરાએલો જીવ તેને બ્રહ્મનો અનુભવ આવતો નથી, તેથી કરીને બ્રહ્મજ્ઞ નથી, એવા નારિતક મત દુરાગ્રહે કરીને માણસ સ્વિકારે, ત્યારે તેને મૂર્ખ કોણ નહિ કહે વાર? આંધળો માણસ જે પ્રમાણે પ્રકાશને જાણતો નથી, બેહરાને સ્વરતું માધૂર્ય જાણવામાં આવતું નથી, મુંગાને શબ્દ જ્ઞાન હોતું નથી, તેજ પ્રમાણે અજ્ઞાને કરીને જે અંધ યએલો પાંખડી જીવ તેને બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થવાનોજ નહી. બ્રહ્મ સાક્ષાત થવાને માયાવૈ અજ્ઞાન પટનો સમુજ્જો નાથ થવો જોઈએ. જીવ માયાએ કરી અંધનમાં આવેલો છે. તેણે કરી પોતે સ્વતઃ વિદેહી છતાં દેહવાળો છો એમ માનેછે. તેથી કરો આ માઈક વહેવારમાં ગુંથાઈ, તેને અનેક સુખ દુઃખનો અનુભવ લેવો પડેછે. તેથી દેહી કૃત્ત્વના અધિકારી થઈને તેથી થતી ઉપાધીનો તે પિડાવાન થાયછે. કેમકે દેહ માયાએ કરીને ઉત્પન્ન થઈછે. અને એનું શિદ્ધાંત એજ છે કે, જેટલી માયાની બાબત તેટલી સઘળી નાથવંત છે. ત્યારે જ્યારે આ નાથવંત દેહ, જેનું જીવને અહંપણું પ્રાપ્ત થયું, ત્યારે તેથી કરીને જીવાત્માને કહ્યાણુ થવાની આશા કરવી. એ જેવું મૃગજળે કરીને તૃષા તૃષ કરવાની જેવી અપેક્ષા તદ્દત્ત જાણવું. તો જ્ઞાની જીવને મારો ઉપદેશ એટલોજ છે કે, જે આ દેહ વિષય આશ્રય છે. તેને પોતાનું માની અહંપણું ધરવું, એ જ્ઞાની જીવને યોગ્ય નથી. જીવ બ્રહ્મરૂપ છતાં એક કારણને લીધે અજ્ઞાન ગ્રહણ થઈને, આપણા ખરા સ્વરૂપ અને સ્થિતિને વિસરી જઈએ. અને સ્વપ્રામદ્યે જોયેલા મનુષ્ય, પયારી ઉપર સુતેલો છતાં મારી પછાવાડી વાધ લાગેલોછે, એમ ધારી છુમ પાડેછે કે મારી વાંધે વાધછે. ધાવ, ધાવ, એમ બોલેછે. તે પ્રમાણે આ જીવ, આપણને દેહ સમજી તેની ક્રિયામાં અલિપ્ત રહેવાને બદલે તે લિપ્ત થાયછે. ત્યારે જીવ મરેલું બ્રહ્મ જો, એવું માનવું એજ સત્પૂરણનો ઉપદેશ છે, તે મથાર્ય છે. હવે હું બ્રહ્મ જો, એવું માન્યું એટલે કેટલીએક મોહોટી અડચણ છે,

એવું શક દર્શની (એટલે એક આંખે જોનાર) લોકોનાં મનમાં આવે છે. કારણ પ્રહ મધ્યે અને આપણા મધ્યે, કિંચિત માત્ર પણ સામ્યતાં નહીં, એવું આપણને પ્રથમ દર્શણિક લાગે છે. પ્રહ નિર્ગુણ, આપણે શુભુણ છેએ. પ્રહ નિરાકાર છે. આપણને આકારનું પરિમિતપણું છે. પ્રહ અવિનાશી છે. અને આપણુ નાશવંત છેએ, પ્રહ માયાતિત છે, અને આપણે માયા ઉપાધિત છેએ. આપણે નાશવંત છેએ. અને પ્રહ સર્વત છે. આપણે એક દેશ બાપિ, અને પ્રહ સ્વયંભૂ છે. આપણે શુક શૈણિતાત્મક છેએ. અને પ્રહ સુખ દુઃખથી અલિપ્ત છે. આપણે સુખ દુઃખનાં ભાગા-યેતન કરનાર, આપણે અહંકારયુક્ત, અને પ્રહ અહંકાર રહિત. ત્યારે પ્રહ અને આપણુ એના વચમાં જમીન અસ્માનનો તફાવત છે. ત્યારે કિંચિત વ. નાશવંત જે આપણુ, તેની જ્યારે પ્રહની ખરો-ખરી કરવી, ત્યારે હું પ્રહ એવું માન્યું ત્યારે કેમ ચાલવાનું વારે ? એવું જીવ માત્રને પ્રથમ તાંજ શંકા આવે છે. હવે એ શંકા જો ધારો તો પ્રહથી આપણુ નિરાજા છેએ, એવું ગ્રહણ કરીએ તો તે યોગ્ય છેજ. એકાદૌ પ્રહ, અને હું નિરાજો નથી, એવી જી-વની ખાત્રી થઈ, ત્યારે તે માંડે જે ખોવાઈ ગયું છે, તે સોધવાને મંડી પડે છે. અને તે સોધવાને મંડી પડ્યો, એટલે તેને આજીવજીવની સધળી ઓળે ઉપાધી છે, એમ સમજી હું કોણ છો, તે સમજવાના કામમાં પડે છે. તેટલું સમજાયું. એટલે તેને પ્રહજ્ઞાન થયું છે, એમ જાણવું. દોરડીનાં ઉપર જેવી સર્પની બાવનાં રાખી, તે સર્પ છે, એમ દૃઢ થયું, એટલે તે કાજો, સફેત, વ. નાગફેણુવાજો, એવા અ-નેક કૃતર્ક તે છે. અને પછી કેટલાએક તેને મારવાને દોડે છે. તેજ પ્રમાણે આ પ્રહ રજીયુ ઉપર દેહી સર્પ છે, એવી બાવના ધારણુ કરીને તેનું અનેકરૂપ વ. આકૃતિ છે, એવું માની તેને અતિથય ધોર ઉપાયે કરીને તેને જરજરૌત કરવાને ઉદ્યોગ આચરે છે. પરંતુ હાથમાં દીવા લઈને જોવાથી સર્પને બદલે રજીયુ નજરે જોવામાં આવતાંજ હાથમાંની દીવા પડી જઈ, જેવી આપણને અજ્ઞાનપ-

છાની યરમિંદી પેદા થાયછે. તેજ પ્રમાણે સ્નાનદીપ અજવાળું રહેને
 વિશે થયું, તેજ વખતે રહેની બાવના તદન નષ્ટ થઈ તેને બ્રહ્મસ્નાન
 પેદા થાયછે. તેનેજ ખરું બ્રહ્મસ્નાન થયું એમ જાણવું. જેને બ્રહ્મ
 સાક્ષાત્કાર થયો એ આનેજ કહેછે. નહિતર ધરોધર અને ગલીએ
 ગલીએ અને મોઢાલે મોઢાલે બ્રહ્મસ્નાનનો મગજમાં ધુમાડો રાખી,
 રૂકત તાલમૃદંગ ઠોકી ભોકીને ખતાવવાથી, વ. આંખ મિચી, મહારા
 પ્રિયકર દેવ, એવું પોકારી બાલવાથી, બ્રહ્મ સાક્ષાત્કાર થાય. એવું
 હાય તો હજારો ભોકો જીવનમુક્ત થએલા આપણે તુરંત જાણે.
 પણ બ્રહ્મસ્નાન કાંઈ સામાન્ય ખાખત નથી. કેહેવતછે કે “બ્રહ્મસ્નાન
 કાંઈ છોકરાની વાત નથી.” એ પેદા કરવાને તન, મન, ધન, અર્પણ
 થવું જોઈએ. કેટલાએક વેદાંત જાણવાપણાનું બાહાનું રાખી ભો-
 કીને બ્રહ્મસ્નાન વિશે પોતાનું અતિશય અભિમાન ખતાવેછે. અને
 બ્રહ્મસ્નાન ઉપર પોતાની ધરાકી તાજ કરવાનો હેતુ રાખી, મઝા
 મારેછે. હું વેદાંતિ છો. એમ કહી, હજારો ભોકીને તે બજનને નાદ
 બગાડેછે. અને હજારો પ્રકારના ટોંગો કરેછે. અને ઉપદેશકપણાથી
 ગુરુત્વ બાગ સ્વિકારી હજારો ગરીબ, અને દુરબળ જિઓને, તે પોતાનાં
 શિષ્ય કરેછે. આ વાત તો ખરી છે કે બ્રહ્મસ્નાન જીવવાને ગુરુ તો
 અવશ્યક જોઈએ. પણ તે ગુરુ કેવા જોઈએ ? નિરચ્છિત, પરોપકારી,
 સ્વામી, જીવનમુક્ત, સ્વતઃ બ્રહ્મ સાક્ષાત્કાર, અને સુખ દુઃખથી અલિપ્ત,
 અને શિષ્યનાં સુખ દુઃખ બદલ માનપૂર્વક કાળજી રાખનાર જોઈએ.
 એવા ગુરુને તન, મન, અને ધન, અર્પણ કરવું એ શિષ્યનું કર્તવ્ય છે.
 હવે તન, મન, ધન, અર્પણ કરવું તે શું ગુરુની ઢાળ રોટલી, વખતે વખતે
 પહેંચાડવી, અથવા ગુરુનાં પરિવારનાં સમાચાર સેવા, અથવા
 ગુરુને દક્ષણા આપી, તેની સ્તુતિ કરી આપણું નામ તેનાં ચોપડા-
 માં નોંધાવવું, અથવા ગુરુ કદાચિત ગૃહસ્થાશ્રમથી મોકળો થએલો
 હાય તો, તેની પાશ્વે લડાઈ ટુંટાનો એકાદ ખટલો લાવીને છણાવવા
 એવા વડીલ શબ્દનો ભોકો અર્થ સમજે. પણ વાસ્તવિક એમી
 અર્થ તેમ નથી. જે પ્રમાણે પુર્વે કહી ગયા છે, તેવા નિરીચ્છિત

ગુરુ હોવો જોઈએ. શિષ્યની તન, મન, અને ધન, અર્પણ કરવાની મનમાં ઇચ્છા છે ખરી, પણ તે કેવી? તન એટલે હું દેહ એવી શરિરની ભાવના રાખી તે સ્થિતિ દેહ પોતાનો માની તેથી હજારો પ્રકારનાં. દુઃખ ભોગવે છે. તે ભાવના ત્યાગ કરવી. અને મન એ જે માર્ગિક વહેવારમાં ગુરુપર હું, તે તરફની લોભ તદ્દન બંધ કરીને ગુરુનાં ઉપદેશ તરફ પક્ષો લક્ષ રાખી, તેનાં બોધ ઉપર મન પોરવવું, એટલે તે મન, ગુરુને અર્પણ થયું, એમ કહેવાય. આ પ્રમાણે તન અને મન, એ બેની ક્રિયાએ કરીને જે ગુરુને ચરણે આભો, સત્સિંધુ લીન થયો એટલે તેને ધનની પરવા રહેતી નથી. ધન એટલે થોડી મુદત ટકનારી સુખની જે નાશવંત વસ્તુ તે. તે ગુરુનાં ઉપદેશથી તેનાં ઉપરની મમતા ત્યાગ કરવી, વ. તેથી અભિમાન રહેવું, એ તેનો ઉપદેશ. તો જે વસ્તુ ગુરુએ ઉપદેશ કરી તે શિષ્ય પાશ્વે મુકાય છે. તે ગુરુ પોતે અંગિકાર કરવાનો હું વાર! અને એમ હોય તો તે ગુરુ શિષ્યને છુટનાર કેહેવાને કાંઈ ખેંચુ હરકત નથી. અને હાવા ગુરુ પાસે ઉપદેશ લીધો તો શિષ્યને જ્ઞાન નહીં મળતાં તે અત્યંત દુઃખનાં ખાડામાં પડવાનો એ રવતઃ સિદ્ધ જાણવું.

જે પ્રમાણે આપણે ગુરુને વિશે અગાડી વર્ણન કર્યું, તેજ પ્રમાણે શિષ્ય પણ હોવો જોઈએ. ગુરુ ઉપર તેનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. માધક વસ્તુની તેને ત્યાગ થવો જોઈએ. અને બ્રહ્મ સાક્ષાત્કાર થવા સાર તેને નિજ ધ્યાસ લાગવો જોઈએ. વ. ગુરુનો ઉપદેશ અવણ થતાંજ તે વાત અંતઃકરણમાં દૃઢ કરીને તે પ્રમાણે વર્તવું શરૂ કરવું જોઈએ. શિષ્ય મુમુક્ષુ વૃત્તિએ કરીને જ્યારે ગુરુને શરણ ગયો, ત્યારે તે જીવનમુક્તને મળીને બ્રહ્મનું સાક્ષાત્કાર જોવામાં આવશે. આવા સાક્ષાત્કાર થવાને જેનું મહત્ત્વન્ય હોય ત્યારે એવો ગુરુ મળે. આમ જુઓ તો મને એક તરફ દાંભીકપણાનું અભિમાન મારામાં છે, અને તેવાજ ગુરુ મળે પછી તે-માંથી શું સાર મળે. એક કહેવત છે કે “આંધળાની ટોળીને આં-

ધજો છેરવનાર હોય, તો પછી રસ્તો જડવાને બદલે, તેઓ ઉલટા ખાડામાં પડે." તો આવા આંધળા ગુરૂની ટોળી નીકળી લોકોને મોઢા આપવા જાય તો તે પોતે તો પાપનું રૂપ છે. અને મોઢા પણ પછી પાપરૂપ જાણેલા. તો પછી આંધળાઓની આંખું જાણીને ગુરૂ ભાગ સ્વિકારેલા, એ કેવળે અલ્પમતિનું ચિહ્ન છે. જ્ઞાનરૂપિ અક્ષુ જેને છે, એવા દેખતા ગુરૂ કરવાને દરેક સુસ પુરૂષે તજવિજ કરવી એ અવશ્યક છે. આપણે બ્રહ્મ છતાં, નથી, એમ માનીએ છીએ, એજ આંધળાપણાનું મુખ્ય કારણ છે. માટે તેને વિશે વિચાર અવશ્યક થયો સુસ વ. જ્ઞાનીને લાજમ છે.

બ્રહ્મ જાણવાની ઇચ્છા કરી, તે માર્ગે લાગવાથી તેને બ્રહ્મ સાક્ષાત્કાર થાય છે.

પાંચત્ત્વેદ વ્રતૈર્બ્રહ્મવ્યવેશતિશ્રુતિઃ ॥

આ પ્રમાણે શ્રુતી છે. હવે બ્રહ્મ જાણાય શી રીતે? એ એક પ્રશ્ન નીકળે છે, તેને સાર શું સંસારનો ત્યાગ કરેલા? ઘર છાડવું? સ્ત્રી પુત્રને છોડી દેવા? ભગવા વચ્ચે પડેરવા? હાથમાં તાલ તંબુરો લેવાં? નામનું ઉચ્ચારણ મોટેથી કરવું? વ. કરાવવું? એવા પ્રશ્ન થેજ ઉત્પન્ન થવાના. વાસ્તવિક પુછો તો આ મધ્યે કાંઈજ કરવાનું નથી. અદૃષ્ટ કરીને જે ભાગ પ્રાપ્ત થાય, તેને ખુશીની સાથે ભાગાએતન કરતાં જવું. પરંતુ તે મધ્યે આશક્તપણું વ. દેહાભિમાન કેવળ રાખવું નહીં. તેથી કેટલાએક અલ્પબુદ્ધિવાળાનો મત એમ થાય છે કે, જ્યારે દેહાભિમાન છોડ્યું, ત્યારે સઘળા પ્રકારનું પુરૂષાર્થ ફીણ ગણાય છે. તેથી કરીને શરીરનું ધસાવવું થતાં સર્વ રીતે નિર ઉત્સાહ પેદા થઈ, હુમ્મ્યા વ. લડ્ડંગા લોકો આપણને દુઃખ દેવાના. તો પછી શત્રુનાં અંગને શત્રુત્વ ન બતાવવાથી તે આપણા ઉપર સ્વાર થઈ પડે છે. તો તેને સાર જે ઉપાય યોગ્ય લાગે તે યોજવાને કાંઈજ હરકત નથી. પણ માત્ર એકલીજ સાવધાગિરી રાખવી કે મૈ શત્રુને માર્યો, મારાથી આ કૃત્ત થયું, રાજ્ય સંપાદન મેં કર્યું, હું પરાક્રમી, હું યુરો, હું શત્રુજીત, એવું જે દીલમાં દેહાભિમાન જીવ

માણે છે તે બર્થ છે. એમ જણવું જોઈએ. કેમકે આ ને મને છે તે દેહનાં જાગૃત અવસ્થાનાં ધર્મ છે એમ જણવું. એમાં કું કાંઈજ કરતો નથી, અને એ શરિરનો ધર્મ છે. તો આ કૃત્યને સાર જીવને અભિમાન શા સાર રાખવું જોઈએ. પરાક્રમે કરીને ને રાજ્ય સંપાદન કરેલું છે. તેનો ઉપભોગ માત્ર જાગૃત અવસ્થાને વિશે યાય છે. બાકીની બે અવસ્થામાં તેનો ઉપભોગ થતો નથી. માટે એ સુખ ક્ષણિક છે આત્માને તથા અવસ્થા છે.

૧. માયા પરોમોહિત આત્મા ને શરીર ધારી થઇ અન પાનાંદિક અને સ્ત્રિ ભોગાવતન સંસ્કાર કરતો, તે અવસ્થાને જાગૃત અવસ્થા કહે છે.

૨. તેજ આત્મા, માયા કલ્પિત સૂક્ષ્મ દેહ ધારી થઇ જીવ આ વિશ્વ મધ્યે અનેક સુખ દુઃખનો ભોગતા યાય છે.

૩. આત્મા તમો મય થઇ સ્તબ્ધ થઇ બેસે છે. તેને સુ-શુષ્પિ એમ કહે છે. આ પ્રકારે આત્માની તથા અવસ્થા છે. રાજાને રાજ મળ્યું એનું દેહાભિમાન રાખી બધા ઉપર સર્વ પ્રકારની સત્તા વાપરે છે. તેજ રાજા, જ્યારે સ્વપ્ન અવસ્થામાં હોય છે. ત્યારે તેને એમ જણાય છે કે, મને બધા મારે છે. અને મને હરાવી માફ રાખ્યું બધ ગયા છે. અને મારા કોચની ઉપર કોઇ આવી મને નાગી તલવારથી ગળું કાપે છે. એવું તરેહવાર રાતે દુઃસ્વપ્ન નજરે જોવામાં આવે છે. તેથી તે મનુષ્ય ગભરાઇને ઉઠે છે. અને જાગૃત અવસ્થાને વિશે આવે છે. એટલે તેને સઘળું જોવામાં આવેલું જોઈ જણાતા તે ખુશીથી સુવર્ણ મંચક ઉપર સુતેલો જણાય છે. તો તે પ્રમાણે તેને સ્વપ્નાનું જોઈ જણાએલું, તેજ પ્રમાણે આત્માને જાગૃત અવસ્થાનું રાજ્યપદ પણ જોઈ છે. એમ જ્યારે સમજાયું ત્યારે બ્રહ્મરૂપને ઓળખે છે. કું રાજા, કું સાહુકાર, કું ઔર, વિગેરે ને અહંપણું માયાના પાસે રાખી દેહ ઉપર આશક્ત-પણું રાખવામાં આવે છે, તે જ્યારે દુર થયું ત્યારે તે પોતેજ બ્રહ્મ-રૂપ છે. એમ સમજાઇ દેહનું કલ્યાણ થવાને જરા પણ વિલંબ બાકીનાર નથી.

હવે હું બ્રહ્મજ્ઞો એવી બાવના કરી; અને આ માહક વાતનો ભોગાવતન કરનાર દેહ છે, તેનો આત્મા સાથે સંબંધ નથી. એવા નિશ્ચય કર્યો; તથાપિ તે શી રીતે ટકી શકશે ? તેમજ આત્માનો દેહ સાથે સંબંધ નથી, એવું કહ્યું, તારે દેહ અને બોક્તૃત્વ શરીરનો અનુભવ શી રીતે જાણવામાં આવશે? ભોગ્યવસ્તુનો ઉપભોગ એ નાર દેહ ખરો, પરંતુ તે દેહને ઉપભોગ ઇચ્છા આપનાર આત્મા છે. અને આ સાફ છે, વ. નહાઈ છે, એવા નિવેડો કરવાનું તથા તે વસ્તુનો અંગિકાર અથવા ત્યાગ કરવાનું કામ, એ આત્મા પાસેજ છે. તારે આત્માને જ્યારે તે તરફ મુજોજ વસણુ રહ્યું નહીં. તારે આવા પ્રકારની ક્રિયા દેહ પાસથી થનાર શી રીતે ? ઇત્યાદિક અનેક વિચાર મનમાં આવેછે. હવે દેહ અને આત્માનો પરસ્પર નિકટ સંબંધ છે. એ વાત તો નિરવિવાદ છે. પરંતુ ઉભયની સ્થિતીગથાપકતા ભિન્ન છે. દેહ જડ છે, આત્મા તેજો નથી. દેહ સાકાર છે, આત્મા નિગકાર છે. દેહ સગ્રાણુ છે, આત્મા નિર્ગુણુ છે. દેહ નાશવંત છે, આત્મા અવિનાશી છે. આવી રીતની સ્થિતી છે. તેથી દેહ થકી આત્માનું અધિષ્ઠાનપણું નથી. વ. આત્મા વગર દેહનો કાઈપણુ વેપાર ચાલનાર નથી. એવા અન્યોન્ય સંબંધ છે. દેહનું સર્વ કાર્ય વ. ઇંદ્રિયોનો ઉપભોગ એનાર આત્મા છે. પણ તેથી તે નિરાળો છે. જોવું, એ નેત્ર અંદરની દર્શનદ્રિયની ક્રિયા છે. અને આત્મા કહેછે કે તે હું જોઈછો. પણ આત્માને એ ડોળા નથી. શ્રોત્રઈંદ્રિયો સંધજો વેપાર આત્મા પોતેજ કરેછે. પણ આત્મા એ શ્રોત્ર ઇંદ્રિય નથી. શ્રાણુ ઇંદ્રિયનો વેપાર આત્માજ કરેછે. તથાપિ આત્મા શ્રાણુ ઇંદ્રિય નથી. ત્વચ્છેદ્રિયદ્વારે જાણવાપણાનો વેપાર આત્માજ કરેછે. તથાપિ આત્મા ત્વચા નથી. જીહ્વાએ કરંને આત્મા રસ સ્વાદનો વેપાર કરેછે. તથાપિ આત્મા જીહ્વા નથી. બધો વેપાર ઇંદ્રિયોનો કરનાર આત્મા છે, તથાપિ તે ઇંદ્રી અને દેહથી કેવળ અલિપ્ત છે. આત્માની અનુકૂળતાએ કરીને દેહ વ. ઇંદ્રિયોનો વેપાર બિલકુલ ચાલવાનો નથીજ. જોવું એ કામ નેત્રનું છે ખરું, પણ તે સિદ્ધ જ.

વાને ખીજ તેજની જરૂર છે. સૂર્ય વ. દીપ વગર આંખનો ઉપયોગ થતો નથી. સૂર્યને નહીં હોય તો આંખ હોય તે પણ શું કામની ? તેજ પ્રમાણે લક્ષ્યાબ્ધિ સૂર્ય હોય, પણ જોતારને જ્યારે ડોળા નહીં હોય ત્યારે, સૂર્યનાં તેજનો ઉપયોગ શું ? ત્યારે સૂર્ય કિંવા દીપ, વ. ડોળા, એવા જે તેજ હોય, ત્યારે જોતારને વસ્તુ નિરીક્ષણ થવાનો લાભ થાય છે. આ ટુકાણે એજ વાત લક્ષમાં લેવી જોઈએ કે, ઉપલા બંને તેજ વગર જોવાતું નથી એ વાત ખરી છે. પરંતુ જોનાર સૂર્ય અને ડોળાથી નિરાળો છે. આત્મા એ સૃષ્ટિ વેહેવારનો ચાલવણો કરનાર, વ. વેપાર કરનાર પરંતુ તેથી તે નિરાળો છે. માયાંથી બદ્ધ હોવાને લીધે કલ્પનાં યોગે કરીને અનેક વિકાર તેને પ્રાપ્ત થાય છે. અને તેથી કરી પોતાની મૂળની નિવકારી રિયતી વિસરી જઈ અહંપ્રદા એ પદને માટી આંચ લગાડે છે. આત્માને બદ્ધ કરનાર માત્ર કલ્પનાંજ કારણ ભૂત છે. કલ્પનાંનાં યોગે કરી જે સંકટોથી આપણે ત્રાશિત થઈએ છીએ તેજ સંકટ કલ્પનાં યોગે આપણને નિર્વિવાદ ભોગવવી પડે છે. મનોરાજ્ય એજ કલ્પનાનો એક છે. સ્વપ્નમધ્યે આણસને અનેક સુખ દુઃખનું ભાષ્ય થાય છે. અને જાગૃત અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાંજ તે સઘળું મિથ્યા છે, એવું જણાય છે. તેજ પ્રમાણે જાગૃત અવસ્થામાં કલ્પનાનાં યોગે આપણી રિયતી વ. વેપાર વિસરી, દેહ વિસરી મિથ્યા વ. ભાશ્ય માત્ર ક્રિયાનો દ્રુપભાક્તિ થઈ કૂળેત થાય છે. આ જાગૃત અવસ્થાને મનોરાજ્ય સ્વપ્ન એમ ગણે છે. અને મનનાં કારણથી કલ્પનાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે કલ્પના ખરી હોતી નથી. માટે તે સ્વપ્ન અવસ્થા કેહેવાને બાધ આવતો નથી. જ્યાં મિથ્યાપણું છે, ત્યાં સ્વપ્ન અવસ્થા કેહેવી એ બાગ પડે છે. મને કરી કોઈ વખતે રાજા બને છે, કોઈ વખતે વજીર થાય છે, કોઈ વખતે બંધન પામે છે, એમ અનેકતરેહનાં વિચિત્ર એક મન કરે છે. મન બંધન અને મોક્ષને આપે છે.

મનવૃત્તમનુષ્યાણાં કારણંબધમોક્ષયોઃ॥

માટે કલ્પનાં સાંધ્ય કરવી. અર્થાત મનોરાજ્ય સાધ્ય થવા

જોઈએ. કલ્પનાનાં યોગે કરીને આત્માને કેવા પ્રકારની ઈલેશ થાય છે તે આપણે જોવું જોઈએ. જે આપણી મૂળ યોગ્યતા છે તેને બુદ્ધી જઈ અનેક પ્રકારની ઉપાધી અને દુઃખને વિષે લપટાઈએ છે. તેનું મુખ્ય કારણ કલ્પનાજ છે. એક કાહાણી એ ઉપર દર્શાવું છો. એક ગાંડા દુકાનદારે બાદશાહની જોકરી આપણી પોતાની ઝોરત થઈ એવી કલ્પના કરી. તેનાં ઉપર પોતે રાગે ભરાયો. અને તે જોકરી, પછી તેની વિનંતી કરવાને આવી છે, એવું સમજી પેલો બિખારી દુકાનદાર જે ફોટલા તકિયાથી ટેકાવી બોલો તે વાત વિસરી જઈ, જાણે તે જોકરી પોતાના પગ આગળ આવીને પોતાની ઝોરત તરીકે બોલી છે. એવું મનમાં આણી તેનાં ઉપર મોટો ધુસ્સો કરી જોરથી તેને હાત મારી. તેજ બરોબર દુકાન ઉપરનાં જે કાચનાં વાસણ મુકલા હતાં, તેને હાત વાગવાથી સઘળા કુટી ગયા. અને કાચને પગ લાગવાથી, પગમાં કાચ વાગ્યો, તેમાંથી લોહી નીકળ્યું. અને આવા માંડાપણાને બીધે પોતાનાં વેપારનાં સાંભાનનો નાશ થઈ તે બચાએ નિરાશ થયો. આવા કલ્પનાનો ખેલ છે.

આવી કલ્પના આત્મા બ્રહ્મરૂપ છતાં, તેને વિકાર કારણ કરી મુકે છે. આત્મા દેહમય રહી, અનેક વેપાર કરે છે. તથાપિ પોતે તે વેપારથી નિરાજો છે. એવું આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ. સોની સોનાનો દાગીનો કરે છે, પરંતુ તે સોનાથી અને દાગીનાથી નિરાજો છે. ડુંભાર માટીનાં વાસણ બનાવે છે, પરંતુ તે ઘડા અને માટીથી વેગજો છે. શાળવિ કપાસે કરી વસ્ત્ર બનાવે છે, પરંતુ તે કપાસ અને વસ્ત્રથી નિરાજો છે. તેજ મુજબ આત્મા શરીરથી અનેક તરેહનો વેપાર કરે છે, પરંતુ તે વેપારથી નિરાજો છે. કલ્પનાના યોગે કરીને આપણને અનેક ઉપાધી સોસવી પડે છે. કલ્પનાનાં યોગે કરીને આપણે પોતાને ધડિબર મુક્ત સમજીએ છીએ. ધડિબર આપણે બદ્ધ છીએ એજ, માનિએ છીએ, અને ધડીબર આપણે મુમુક્ષુ થઈને તરવાનો માર્ગ શોધિએ છીએ, આ પ્રમાણે આ કલ્પનામાં કાંઈ વિલક્ષણ સામર્થ્ય છે. મનુષ્યની કલ્પ-

નાઓ અપાર હોવાથી તે કહે રસ્તે જશ એનો કાંઈજ નિયમ નથી.
આ કલ્પનાં વિષે એક કલ્પવૃક્ષની અમત્કારિક વાત છે તે આ
પ્રમાણે કોઈ એક પ્રવાસી પ્રવાસ કરતાં રસ્તામાં થાકી ગયો.
અને એક વૃક્ષના શીતળ છાંયા નિચે વિશ્રાંતિ લેવી, એમ ધારી
ક્ષણભર તે છાંયા નિચે બેઠો. તો, તે છાંયા નિચે સારો મંદ મંદ
પવન થંડો આવ્યો તેમ તેને જરા વિશ્રાંતિ થઈ તેથી તે ઉઠી
ચાલવા માંડેછે; એટલામાં તેને ધણીજ તૃષા લાગી, એથી તેનાં
મનમાં શેહેજ કલ્પનાં થઈ કે, જો આ ઠેકાણે પાણી પીવાનું મળ્યું
હોત તો બહુજ સાર થાત. જે છાંયામધ્યે તે બેઠો હતો તે છાંયા
કલ્પવૃક્ષની હતી, તેથી કલ્પવૃક્ષની ખુબી છે કે, માણસ જે કલ્પનાં
કરે તે તેની પુરી પાડવી એવાં તેનો સ્વભાવિક ધર્મ હતો. તે પ્રમાણે
તે કલ્પવૃક્ષ તે મુશાકરની કલ્પનાં બરોબર એક થંડા પાણીના ઝારી
તેની પાસે આવી, તે જોઈ તેને મોટું આશ્ચર્ય લાગતાં સમાધાન
થયું. એ મુજબ સૃષ્ટિને વિશે અમિત કલ્પવૃક્ષ સામાન્ય રાવ પોતાના
બ્રહ્મવળ ડાળાં જેમાં રાવબહાર લક્ષ્મીરાવ સાથે બિરાજેછે, તેઉને
ડાળાં સાથે આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાઓ એવું ઇશ્વર પાસે દીનતાથી માફ
માગવું છે તેમ થાઓ તથાસ્તુ.

આશા વિશે.

નૃપસારી પ્રાર્થના સમાજમાં આપેલું ભાષણ.

તા. ૨૩ મી અક્ટોબર સને ૧૮૭૯ ને વાર ગુરુ.

શ્લોક.

અંગંગલિતંપલિતંમુંદંદશનચિહ્નનંજાતંતુંડં ॥

વૃદ્ધોયાતિગૃહિત્વાદંદંતદપિનમુંચત્યાશાપિંડં ॥

અર્થ—શરિર ગળી ગએલું, માથે પળિયાં આવ્યાં, માંદામાંથી
દાંત પડી ગએલા વૃદ્ધ થઈ હાથમાં લાકડી પકડેલી હોય તથાપિ
રહેતી આશા મટતી નથી.

આશા એને કેટલાએક લોક વૃષ્ટા, લલુતા, લોભ, કામના, વૃત્તિનું કેટલીએક મુદ્તે લંબાવવું અથવા તાકવું, એને આશા એમ કહેછે. જેમાં કંઈ વસ્તુ બનવાની, તેનો મનમાં નિશ્ચય કરી તેના ફળને વારતે તક જોવા કૂચી, એવી જ મનની ઉર્મિ તેને આશા કહેછે. આશા એ મોટી જગત્કર્મ પેડી છે. રાવથી તે રંક સુધી સર્વ બાળક ને વૃદ્ધને આશા સંપૂર્ણ વળ-મેલી છે. તે જોવી એક જાતની શરિરને આમણુ કેમ વળગેલી હોય તેવી છે. માણસની તૈયારી બ્યારે પ્રેત દશાને પોએછે, તેના શિખર સુધી આશા બાંધેલી રહેછે. અને તેની ધ્વનિનો આગ પરાપૂર્વ સુધી કાયમ રહેછે. તેથી એમ કહેતી ચાલેલી છે કે, “આશા એ અમર છે.” હાથની અંદર બિક્ષાપાત્ર લઈ ફરનાર દરિદ્ર અને પૃથિવપતિ રાજા એ બન્નેને સરખાજ આશા રહેલી છે. તેમાં ફરક માત્ર એટલોજ છે કે, પેલા બિખારીને રોજ બચેર અનાજ મળતું હશે, અને તેને બદલે ચારેશ્વર અનાજ માળું, એટલે બસ, એટલી તેની આશા. અને સાર્વભામની આશા એવિ રિતની હોય છે કે, એકાદ બીજો મુત્રક આપણા રાજ્યની સાથે જોડાઈ મછો તો સાહે. આટલા ઉપરથી કંઈએ એવાંતો દિલમાં વિચાર લાવવોજ નહીં કે, પેલા બિખારીને બચેર અનાજ મળતું હતું, અને તેનું ચારેશ્વર અનાજ માળું એટલે તેને તૃપ્તિ થઈ. અથવા રાજાને બાજુ રાજ્ય માળું કે તેને આનંદ થયો. ફરી વધારે જોજવાની આશા રાખેછે. એટલે એક વખતે તેને એક ચોજ મળી કે બીજી મળવાની તે વાટ જોતોજ ફરેછે. એટલે આશાનો અંત કદી પણ આવતો નથી. તેનું કારણ એટલુંજ છે કે, માણસ હમેશ મળેલી ચોજનો પોતાના સુખમાં ઉપયોગ કરેછે. એટલે હજારો વિપવને આધિન માણસ પડવાએ કરાને એક વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ કે બીજીની અપેક્ષા રાખેછે. અને આથી કરાને આશા જન્મે જન્મ, છુટતી નથી. કેહેવત જોવી છે કે—“**सर्वार्था सन्दुला पृस्थमूलाः**”.

બધી આશામાં મુખ્ય આશા પોતાના ઉદર નિર્વાહની હોય

છે. પરંતુ તેટલા ઉપરથીજ તે પ્રાણી બેસી રહેવાનો નહીં. પણ જે પ્રમાણે એક વાંદર આ ઝાડેથી બીજા ઝાડ, અને બીજાથી ત્રીજા એ પ્રમાણે કુદા કુદ કરેછે; તેજ મુજબ માણસની આશા એક વિષય ઉપરથી બીજા વિષય ઉપર દોડા દોડ કરેછે. તે એવી રીતે કે પ્રાણીને આવવાનું મળ્યું કે, લાગણીજ સુવર્તના સાધનની અપેક્ષા રાખે છે. તે મળ્યું કે ઘર માગે, ઘર મળ્યું કે ગાડી માગેછે, તે મળ્યું કે ઘોડો માગેછે, ઘોડો મળ્યો કે વાડી માગેછે, તે મળ્યું કે હુકુમત માગે છે, તે મળ્યું કે કોજ માગેછે, તે મળ્યું કે દેશ માગેછે, તે મળ્યું કે રાજ્ય માગેછે, રાજ્ય મળ્યું કે ચક્રવર્તી થવા માગેછે, તે થયું કે ઈન્દ્રનું રાજ્ય માગેછે, તે મળ્યું કે કૈલાસ માગેછે, એ પ્રમાણે આશાની પાસનો અંત કદી પણ આવતો નથી. એ (વધે એક કવિએ કહ્યું છે કે;

શ્લોક.

મૂર્ખોઽપેક્ષતંશતીદશશતંસોપીહલક્ષશતં ॥

લક્ષેશઃક્ષિતિરાજતાંક્ષિતિપતિશ્ચક્રેશતાંવાંઽન્તિ ॥

ચક્રેશઃસુરરાજતાંસુરપતિર્બ્રહ્માસ્પદંવાંઽન્તિ ॥

બ્રહ્માવિષ્ણુપદંહરિઃશિવપદંતૃણામધિકોગતઃ ॥

અર્થ—મુખ્ય પાસે કાંઈ નોંહાતું, તે સેકડાની આશા રાખેછે. સેકડો મળ્યો એટલે તે હજારની આશા રાખેછે. હજાર મળ્યા એટલે દેશ હજારની અપેક્ષા ધરેછે. ત્યાર બાદ લક્ષપતિ થયું જોઈએ લક્ષપતિ થયો કે પાધરી રાજ્યપદની અપેક્ષા રાખેછે. રાજ્યપદ મળ્યું કે ચક્રવર્તિની આશા રાખેછે. તે થયું કે ઈન્દ્રપદની ઉમિ થાયછે. પછી બ્રહ્મપદ. બ્રહ્મપદની પછી વિષ્ણુપદ. બાદ શિવ પદની ઇચ્છા, આ પ્રમાણે કોઈએ પણ આશાને છોડેલી હોય એવા મળનાર નથી.

હમેશ માણસ પોતાના મુખને સાર ચળ કરેછે. અને ધારણા પ્રમાણે ચળ સફળ થાયછે. તોપણ તેથી તેની આશા વૃદ્ધિ થઈ હોય એવા કોઈ પણ જીવામાં આવતો નથી. કેટલાએક માણસ

અબચક્ષની આપદ ભોગવતા હતાં, જ્યારે ઈશ્વર ઈચ્છાથી તેને તે પદ પ્રાપ્ત થયું, તો પછી તે બીજી વધારે આશા બાંધે છે. અમારી મન વિષે જે નિરૂપણ કરી ગયા છે એ તેની આશા અને તૃષ્ણા એ ગુણ છે. બાહારના પ્રપંચમાં ગુણ બલકાવવાને માણસને બોધ મળેલો છે કે, જેમ અને તેમ તેણે પોતાના ગુણ વધારવાની તજવિજ્ઞ કરી તે પ્રકાશ કરેલા. અને સૂક્ષ્મ દેહનાં અંદરના ગુણોને જેમ અને તેમ વૃદ્ધિ પામતા અટકાવવા, એ અટકાવવાપણું એજ જ્ઞાનનું લક્ષણ છે. આ વાંચ્ય વિચારપૂર્વક લક્ષ્યમાં રાખવું જોઈએ. આશા મધ્યે ગુંથાએલો માણસ પછી ગમે તેવા હોય તોપણ તે નિર્દિત કર્મ કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે, જાત્યાભિમાન, કુળાભિમાન, દેહાભિમાન, એ સર્વને એક બાળુ ઉપર મુકી આશાને નાદે લાગવાથી માણસ અતિ દુર્ઘટ કામ કરવાને આનિતિનાં કામો હાથ ઉપર લે છે. તેથી સત્ય, અસત્યનો, વિચાર તે મનમાં જરા પણ લાવતો નથી. જ્યાં આશાનો તાર ચાલ્યો કે, તેથી કરીને તેનો સદ્વિચાર શુન્ય થઈ આપણી સ્થિતિ, આપણી યોગ્યતા, અને કર્તવ્ય વિસરી જતો, અને તે વિસરેલું માત્ર એક આશાના નાદે જ કરીને. અને તે દિવશે દિવશે વૃદ્ધિ પામે છે. બરતૂહરિયે કહ્યું છે કે,—

શ્લોક.

આતંદેશમનેકદુર્ગવિષમંપ્રાપ્તંનકિંચિત્ફલં ॥

ત્યત્કાજાતિકુલાભિમાનમુચિતં, સેવાકૃતાનિષ્ફળા ॥

મુક્તમાનવિવર્જિતંપરગ્રહેઆશંકયાકાકવત્ ॥

તૃષ્ણેજંઘસિપાપકર્મનિરતેનાવાપિયાંમુંચસિ. ॥

અર્થ—મોટા વિકટ પર્વત રહેલા એવા દેશમાં કૂંપો, તોપણ તેથી કરી કાંઈ લાભ મળ્યો નહીં. જાતિ કુળ એનું અભિમાન છોડીને સેવા કરી તોપણ તે નિષ્ફળ ગઈ. સૌક્યને ત્યાં માનભંગ થઈ તેની સેવા ચાકરી કરી, તથા બિજાન તથા બાઈબંધી કરી એ પ્રમાણે કર્યું. તોપણ હે નિર્લજ્જ આશા તું સંતુષ્ટ કેમ થઈ નહીં માનભંગ થવાનો તથા મરણનો પ્રસંગ લગભગ આવે તોપણ આશા પોતાની

અંકુરે છાંડતી નથી. અને એથી કરી તે માણસને નાના પ્રકારથી નચાવેછે. આશા રાજ બનાવી તેને સર્વ ઉપર અધિકાર યોગવાયે છે. અને ધણા જીવોની હિંસા કરાવે છે. પ્રધાન થઈ સર્વ રાજ્ય કારબાર ચલાવે છે. સેનાપતિ થઈ લશ્કરનો કારબાર ચલાવે છે. કારકુન થઈ તેની પાસે સારી લેખનની નિક્યા કરાવે છે. શાસ્ત્રી પુ-રાણી થઈ તેને હાજી, હા. કેહેવાની ફરજ પાડે છે. ચાકર થઈ જોડા ઉચકે છે. આસદાર થઈ ઘોડાની આગાડી ચાલે છે. હજમ થઈ હ-જમત કરે છે. પાણકો થઈ જોતિયાં અને વાંસણુ ધ્રુવે છે. વેપારી થઈ લોકોને જે જોઈએ તે પદાર્થ આપે છે. છિનાળવા થઈ લોકોનું અપમાન સહન કરે છે. વેશ્યા થઈ લોકોને બદકર્મ કરવાની પ્રતીક-રાવે છે. પતિ થઈ સ્ત્રીના મનોરથ પૂર્ણ કરવાને ઝુંચાય છે. અને સ્ત્રી થઈ પતિની આજ્ઞાઓ શિરતાજ કરી તેની સેવા કરે છે. વધારે તો શું પણ માણસને બાવરો કરી નાંખી તેને હાથે હજારો અમંગળ અને નિંદિત કર્મ કરાવે છે. આ આશા રૂડાએ હજારો લોકોને પ-રાધીન કરી નાખ્યા છે. એક કવિએ એ ઉપર કહ્યું છે કે,—

આર્વા.

આશાયેષાંદાશાસ્તેદાશાઃ સર્વલોકરણ ।

આશાયેષાંદાશીતેષાંદાશાયતેવિશ્વં ॥

અર્થ—જે આશાને સ્વાધીન થયો તેને સર્વ લોકનું દાસ્યત્વપણું કરવું પડે છે. અને જેણે આશાને પોતાની દાશી કરી, એટલે જે આશાની પાશથી બંધાયો નથી, અથવા તેને આધિન નથી, અને જે તેનાં અંતઃકરણને વિંધી થકતી નથી, તેનું દાસ્યત્વ સધળા લોકો કરે છે. એનું દૃષ્ટાંત જોવાની હ્રસ્ત્રા હોય તો, સત્માર્ગી, નિર્મળ સા-ધુઓ તરફ લક્ષ કરો. જેને તામે હજારો લોકો હાજરજ છે. જેણે આશાનો તિરસ્કાર કરીને ઉપભોગનો તિરસ્કાર કર્યો છે. વ. જેણે આશાપાથને તોડી નાખી છે, બધા સમુદ્રનાં પટને ઓળંગ્યો છે તેનું દાસપણું કરવું એ મનુષ્યને ઉચિત છે. શિવાજી સરખા રાજા કે જેની પછવાડી હજારો માણસ પળતા હતા. તેણે સમર્થ, રામદાસ

ગુરૂની સેવા કરવાનું કારણ શું હતું ? સમર્થ પાસે કાંઈ યુગ વસ્તુ હતી કે શું ? કે તે કાંઈ મોટો દેશનો પતિ હતો કે કેમ ? ના એમ નહોતું. ઉલટું સમર્થનું નૈવેદ્ય શિવાળ તરફથી અપાતુ હતું એવું છતાં શિવાળ સમર્થનું દાસ્તવપાણું કેમ કરતા હતા વાર ? એનું કારણ તપાશિએ હોય તો, પુત્ર બપિવારની માફક નચાવનાર ને આશા તેને સમર્થ પોતાની દાશી પ્રમાણે કરેલી હતી. તેથી ને આશાનાં દાસવર્ગ લોકો નેમાં શિવાળ પણ હતાજ. તે સધળા સમર્થને આધીન થએલા. સર્વ જગા મધ્યે મુખ્યત્વે કરી એ વસ્તુ મોટી છે. કનક અને કામની વ. કેટલાએક ત્રણ વસ્તુ ઉપર આશ્રિત છે. જર, ભેર, અને જમીન, અને લડાઈ પણ ત્રણનિજ છે. નેમાં સરકારને દિવાની અને ફાજદારી કોરટો કહાડવી પડી છે. તેનાં ઉત્પન્ન કરનાર આ ઉપલા ત્રણજ વિષય છે. તે આશાનાં મૂળછે. એમ કેહેવાને જરાપણ બાધ નથી. પેટને સારું હું આ સર્વ અટપટ કંઈ છો. એમ લોકો હમેશ બોલે છે. પરંતુ કેવળ પેટને સારું આ સૃષ્ટિ ઉપર સધળાને અનેક તરેહનાં સ્વાંગ કરવાનું કારણ નથી. જુઓ વાર ? નરશિંહમેતા, તુલશીદાસ, રામદાસ, પિપાબક્ત, દક્ષણમાં તુકારામ, સોનેશ્વર, એકનાથ, એએએ કાંઈ પેટ છોડવું હતું કે શું ? પરમેશ્વરે જન્મ આપેલો છે. તેની સાચે પેટ તો આપેલુંજ. અને તે બરવાને સર્વ કોષને ફરજ પાડેલી. એટલે પેટ કોષને છોડા નથીજ. પરંતુ તેથી કરી આપણું ને કર્તવ્ય તે કદી છોડવું ન જોઈએ. પરંતુ કરતુત્વ કર્મ છોડાવનાર ઉપલાજ ત્રણ કારણોછે. કામ, ભેર, કંચન, અને પૃથિવ. તેમાં મુખ્યત્વે કરી દ્રવ્ય સંચય કરવાને માણસ હજારો તરેહનાં યત્ન કરે છે. તેમાં કોઈ વખતે ક્ષતેમંદ પામે છે. અને કેટલીએક વખત નિષ્ફળ જાય છે. તોપણ આશા કાંઈ છુટતી નથી. એ વિશે એક કવિએ કહ્યું છે કે,—

શ્લોક.

ઇતયાતંનિધિદાંકયાક્ષિતિતલંદૃશ્યાગિરિધાંતવો ॥

નિસ્તોર્ણઃ સરિતાંપતિર્નૃપનયોપલ્લેનસંતોષિતાઃ ॥

યંત્રારાધનતત્પરેણમનસાનીતાઃસ્મશાનેનિવાઃ ॥

પ્રાપ્તાકાલવરાટિકાપિનમયાતૃણેધૂનામુંચમાં. ॥

અર્થ—દ્રવ્યનાં લોભને સાર હું આપી પૃથિવ જેઈ વળ્યો. પર્વત ઉપરની સંધળી ધાતુઓ હું જેઈ વળ્યો. સધળા દરિઆઓ ઉપર જળ પ્રવાસ કર્યો. અનેક પ્રકારનાં રાજાઓને મેં હર તજવિને સંતોષ આપ્યો. મૈત્રનો પ્રયોગ કરવાને કેટલીએક મુદત હું સ્મ-શાનમાં જઈ કેટલીએક રાત્રી બેઠો. પરંતુ તેમાં મને પૈશાનું તો થું પણ ડુરી બદામ મુદાનું હાંસલ પ્રાપ્ત થયું નહીં. ત્યારે પછી કુંટાળી બાલ્યો કે હે તૃણા પું મને હવે તો બાપ હોડ? આથી કરી આશાનું પ્રાપ્ત્ય કેટલું છે તે ધ્યાનમાં આવશે. મનુષ્યને પોતાને જીવવાનો કુંટાળો, વૃદ્ધ થયો, જુખ્યા પિડિત થયો, દરિદ્ર થો બરપુર થયો, તોપણ હે આશા હું તને હોડનો નથી. તે ઉપરથી એક કવિ-એ તેને સાધ્વિ સ્ત્રીની ઉપમા આપી છે તે સાંભળો.

ચ્યુતાદંતાઃસિતાઃકેશાઃવાયુનિરોધઃપદેપદે ॥

વાતસડ્ઝમિદંદેહંતૃણાશામાનમુંચતિ ॥

અર્થ—દાંત બાગી ગયા, કેશ સફેત થયા, મોહોમાંથી શબ્દ ઉચ્ચાર સરખો નિકળી શકતો નથી, વ. શરિર ગળીત થયું, મરવાની તૈયારીનો વારો આવ્યો, તોપણ પતિવૃત્તા એવી જ આશા તેણે કાંઈ મને હોડ્યો નહીં.

કવિએ આશાને સાધ્વિ કહી. તેનું કારણ એટલુંજ છે કે જ્યાં સુધી પતા તરણ છે. ત્યાં સુધી તે આ પોતાની સધળી ઇચ્છા પૂર્ણ કરી લે છે. અને જ્યાં સુધી તેની પાસે સંપત્તિ છે, ત્યાં સુધી તેનાં ઉપર સર્વ રીતની પ્રીતિ રાખે છે. પરંતુ જો સાધ્વિ છે, તેનું એ પ્રમાણે ચલણ નથી. તેની એવી રીત છે કે, આપણો પતિ ગમે તેવી સ્થિતિમાં હોય, તો પણ તે તેનાં ઉપર અચિત રીતે પ્રીતિ રાખે છે. તે જેવી તરણપણાની પતિની અવસ્થામાં પ્રીતિ રાખે છે. તેવીજ રીતે તે વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ પ્રીતિ રાખે છે. તેમાં જરા પણ

ન્યુનાધિક્ય થવું નથી. વળી તૃણા હેવી છે કે સાધ્વિકી પણ મેળ
છે. કારણ જેમ જેમ માણસ વધારે વિપત્તિમાં પડે છે, વ. વધારે
વધારે વૃદ્ધ થતો જાય છે, તેમ તેમ આશારૂપી જ્ઞા તેના ઉપર અ-
ધિક પ્રિતિ રાખે છે. ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે આ જ્ઞાની ઉદ્ધત રીત
પ્રત્યક્ષ જ્ઞા કરતાં છે. તે માણસ જેમ જેમ વૃદ્ધ થતો જાય છે, તેમ
તેમ આશારૂપી જ્ઞા તેને વધારે વધારે કાંદામાં નાંખી તે ઉપર
વધારે વધારે પ્રિતિ કરાવે છે.

હમો ઉપર બતાવી મયા છે એ કે આશા હમેશ સુખને શો-
ધે છે. અને સુખનો અંત આવવો કઠીણ છે. તારે આશાની અંત
શી રિતે આવશે? તેથી એવા મનમાં નિશ્ચય કરવો કે આ સંસારનું
જે સુખ છે તે ક્ષણિક, અને નાશવંત છે. તે વારંવાર એક રેટમા-
જની માફક આવે છે. તે ઉપર વિચાર કરી તેનાં કમને ડેકાણે
બેસાડવાની ક્રિયા કરવી જોઈએ. તે હાથ ઉપર લેવાને યોગ્યતા કામ
અગાડતાં કોઈપણ પ્રકારની ઈચ્છા ન કરતાં મનમાં શાંતતાં ધરવી.
અંતઃકણરૂપી ધરમાં આશાને પાછી બેસાડવી. એટલે તે એની
મજેજ તે કાયમ રહેશે. અને આમ થવું એ માહા કઠીણ છે. જે
એ પ્રમાણે કરે છે તેને ધન્ય છે. તે ઉપર એક કવિનું કેહેવું છે કે,

શ્લોક.

તેધન્યાઃપુણ્યભાવસ્તેતૈસ્તીર્ણઃક્લેશસાગરઃ ।

તગત્સંયોજનની વૈરાગ્યાપિવિષિલ્લિઙ્ગાઃ ॥

અર્થ—જે મનુષ્ય જગતની મોહની ઉત્પન્ન કરવાવાળી આશા
તણ તેણે ક્ષિયરૂપી સમુદ્ર તરફ ને તે પુન્યવંત મનુષ્ય જાણવેલ.

આશાયાઃ પરમદુઃખં નૈરાશ્વં પરમંસુખં.

અર્થ—આશા પર્મ દુઃખનું મુળ છે. ને નિરાશા સુખ આપતા છે.
હવે ટુંકાણમાં મારે થોડુંએક કથન કરવાની જરૂર પડે છે કે,
મારા તરફથી ધણાએક વિષય ઉપર સભામાં બાબણો થયા તે ઉપર
અણ અપાતું હોય કે શી રીતે, તે બાબત અંદર છે. તેથી આ
નીચેના શ્લોકથી મારા મનનું સમાધાન કરજો.

શ્લોક.

અનંધ્યાસેવિષંશાસ્ત્રં અજીર્ણેભોજનંવિષં
વિષંગોષ્ઠિદરિદ્રાણાં વૃદ્ધસ્યતરુણીવિષં
કૃપણોપાંચકશત્રુઃ સૌરાણાંન્નંદ્રમારિપુઃ
જારહીણાંપતિઃશત્રુઃ મુર્ચ્છાણાંબોધકોરિપુઃ ॥

તારીખ ૧૮-૮-૭૬ મુ. નવસારી.

નવસારી પ્રાર્થના સભાજી.

સભાને સભ્યતા સાથે વિનંતી.

આ સભા સ્થાપન તારીખ ૨૬ મી ડીસેમ્બર સન ૧૮૭૮ ને રોજ થઈ. એ વાત સર્વ કોઇને વિદિત છે. એનું ખાતમૂર્હત અમારા જાણિતા બાઈ મહિપતરામ રૂપરામને હાથે થયું. તેના અગ્રભાગનું માન નવસારીખાતે રા. બાઈ કૃષ્ણરાવ ગોપાળ દેશમુખને ઘટે છે. આ સભામાં ગાયન, અને મુતિ, બે થાય છે. તેની સાથે પ્રસંગે, પ્રસંગે, સભાસદો તરફથી નિતિ, અને ધર્મ, સંબંધી બાબત હરકોઈ વિષય ઉપર બાપણ પણ કરવામાં આવે છે. આ જિલાવડે એક જાતનો આનંદ આપતા છે. સ્વાર્થ, અને પરમાર્થ, બે સધાય એમ છે. પરંતુ તે બાબત જોઈતા ઉપાયો હજી હાથ ઉપર લીધેલા જણાતા નથી. તે વિશે ધીમે ધીમે પગલું ભરાશેજી.

સભા સ્થાપન થયા પછી મારા જાણવા પ્રમાણે કોણે કોણે બાપણો કર્યાં તેનું બ્યાન કરે છે.

૧ આ ગાયકવાડ સરકારની કેળવણીખાતાના ઈન્સ્પેક્ટર રાજેશી હરગોવનદાસ દ્વારાકાંદાસ. નિતિવિશે.

૨ જનસાહેબના ચિરસ્તેદાર, રાજેશી રણછોડરાયજી. ભક્તિવિશે.

૩ મ. પોતે. એક—ધર્મ મોક્ષનું વિવેચન.

૪ „ બીજું—નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ વિશે.

૫ „ ત્રીજું—નરનાથ વિશે.

આ પ્રમાણે બાંધણી થયા છે. તે મધ્યે જે જે વિષય મિટિએ પસંદ પડે, તેને સાર એક ઉધરાણાની ટિપ કરીને છપાવવા જેટલો ખર્ચ એકઠો કરીને જે વિષયો સભાસદોને પસંદ પડે, તેને છપાવી, તેની પ્રતો, આપણા એવાજ ભક્તજનોની ભ્યાં, ભ્યાં, સભા હોય, ત્યાં મોકલવાની તજવીજ કરી, અને તેમાં નફો આપે તે સભામાં જમાં કરો. વ. નજર પેંચે તો આવા પેહેલા યજમાન, નામ, અને કીર્તિ ખાતર મફત પણ મોકલો. એથી આ સભા કેટલા જગૃત પાયા ઉપર છે, તે જણાતાં, ગામનાંમાન પ્રમાણે તેની ઉત્પત્તિ જોઈ, આપણા આભયર્ગ ખુશી થશે. એજ આપણું હાલ તાજેતર જેવા જેવું પુરુષાર્થ છે. આ ખાખત ખુબ શોચ કરવા જેવી વાત છે.

મનમાં એવો તો વિચાર સુત્ર પુરેષ લાવવાજ નહીં કે, આવા વિષય છપાવવાથી કોઈ આપણી ટીકા તો નહીં કરે? જો આપણે એક વખતે યજમાન ખુબ શાખાસી મેળવી શક્યાં નહીં, તો, ફરી યજ કરવાથી બીજી વખતે તેનાં કરતાં સાર થશે, એમ પ્રયત્નથી આપણે ધીમે ધીમે સુધરીશું. તોપણ એક સહેજ વિચાર થવો. ઉપર પ્રમાણે પસંદ થવાપણું જે રહેલું છે, તેથી કાંઈ હરકત સરખ રહેનાર નથી. અને આથી કરી સંશયનો માર્ગ બંધ થયેજ.

પેલાદ જેવા ગામડાનાં એક મુનસફે, જે પોતાનું બાંધણું છપાવ્યું અને આપણા તરફ મોકલ્યું, તેનાં કરતાં અત્રે જે બાંધણું અપાય છે. તેનો મુકાબલો વિચાર પૂર્વક કરો, તો સહેજ આ વાત આપને માન્યકારી થવા સરખી છે. પછી જેવી સર્વ બાંધખોની મરજી. હિંમર રજૂ કરી ખેસવાની રજા લજાઈ.

ईश्वर स्तुति.

॥ मुकं करोतिवाचालं पंगुलं घमनेगिरिम् ॥

॥ यत्कृपात्सहवन्दे परमानन्दमाधवं ॥

અર્થ—ઈશ્વરની કૃપા એવીછે કે, મુંગાને વાણી વદતા કુરેછે. પાંગળાને ગિરી (ડુંગર) ઓળંગતા કરેછે. એવા જે સાક્ષાત પરમા-નંદ તેને હું વંદન કરે છું.

યંત્રં જ્ઞાવત્તે દ્વદ્વમ્ભુતઃ સ્તુત્વંતિદિવ્યે સ્તવૈ ॥

થેદૈઃ સાંગપદકમોપનિષદૈર્ગાયંતિયં સામગાઃ ॥

ધ્યાનાવસ્થિતતઃ તેનમનસાપદ્યંતિયં યોગિનો ॥

યસ્યાંતં ન વિદુઃ સુરાસુરગણાદેવાયતસ્મૈનમઃ ॥

અર્થ—જે ઈશ્વર તેને, બ્રહ્મા, વરુણ, ઈંદ્ર, રૂદ્ર, વાયુ, એઓ મુંદર સ્તોત્રથી સ્તુતિ કરેછે. સામવેદ, યજુર્વેદ, સમ, અને ઊપનિષદ, વડે ઈશ્વરનું ગાયન કરેછે. યોગીરાજ, મનને વિશે ઈશ્વરનું ધ્યાન કરે છે. દેવ તથા દૈત્યના સમૂહ જે ઈશ્વરનો અંત પામતા નથી. તે પરમાત્મા, તેને હું નમસ્કાર કરું છું.

ગુરુ સ્તુતિ.

વેદાંતદાંતમુદ્ધાતૈનિતાંતક્ષાતિશાંતિઃ

મુરૌમક્તિભરસ્વાતંશંકરં પ્રભુમાશ્રયે ॥૧॥

અર્થ—વેદાંત નિષમ યુક્ત, અને ક્ષમા, તથા શાંતિએ કરીને, અધિક શોભાપમાન, અત્યંત બક્ષિતયુક્ત, જેમનું અંતઃકરણ છે; એવા શ્રી શંકરાચાર્ય માહાપ્રભુનો હું આશ્રય કરું છું. આશ્રય એટલે લૌકિક આદિક શુભ કર્મોનાં ફળની ઈચ્છા ત્યાગ કરીને, સકળાચાર્ય શુદ્ધામણી, પર્મયાંત, પ્રાચીન વૈદિક ધર્મોને પ્રવર્તાવનારા, એવા અને અનાદિ સિદ્ધ, જે પૂર્વાચાર્યવત્, જે જે સત્ધર્મો તેનાં રક્ષણમાં તત્પર, અને સદુપદેશરૂપિ ગંગાનાં પ્રવાહ વડે નિભજન જે દેવી જીવોનાં હૃદય, જેમણે નિર્મળ કરેલાછે. એવા શ્રી શંકરાચાર્યજી માહાપ્રભુનાં અણ્ણકમળનો હું અનન્યતા યુક્ત આશ્રય કરું છું.

પ્રમાણિકપણા વિષે.

આ વિષય ખાતર તા. ૨૩ મી જુલૈ સને ૧૮૮૨ ને રોજ સભાનાં તરફથી મને લખવાની સારૂ મુચના ચવાથી, આજની સભામાં જાંચી સંબળુવવાને આ તક મેં હાથ ઉપર લીધીછે. તેમાં કાંઈ દોષ નજર આવે તો કૃપા કરી મને ખતાવતાં, જાંચી, સંબળા-

(૧૯૬)

પ્રમાણિકપણા વિષે.

વાને સાર જે મે સબાનાં સભ્ય ગ્રહરથોને મમ આપ્યોછે, તેની ક્ષમા કરશે.

(શાર્દૂળ વિક્રિડીત છંદ.)

મધ્યાન્ને રવિ રશ્મિમાં જળ દિસે, જેવું તથા બૂતતે,
પાંચે જ્ઞાન વિના ત્રિલૌક રચનાં, લાગે સમુદ્ભૂત એ;
માળામાં જ્ઞમથી ભુજંગ સરખું, બાસે ન જ્યાં જ્ઞાનિને,
તે આત્મા સુખબોધ રાશી બજીએ, નિર્દોષને માનિને.

ટીકા—નિર્વિગ્નપણે બાપણ સમાપ્ત થવા સાર, ઇશ્વરે ઉપા-
સનાંરૂપ મંગલાચરણ આછે. જે ઇશ્વરને જાણ્યા વિના ગ્રંથવાનાં
જળને જેમ પંચમાબૂતથી થએલી સૃષ્ટિ, સમુદ્ભૂત એટલે સાચીજ
હોય એમ લાગેછે; અંધકારમાં જ્ઞાની પુરૂષોને સર્પની જ્ઞાંતી થતી
નથી; તેમજ જેનાં જ્ઞાનથી પુરૂષોને જગતમાં સત્યત્વ જ્ઞાંતિ થતી
નથી. સત્ય સ્વરૂપ સ્વયંમ પ્રકાશ, એવા નિર્ગુણ બ્રહ્મ તેની ઉપાસનાં
હમો કરીએ છીએ. હવે વિષય ઉપર ઉતરું છો.

પ્રમાણિકપણું એટલે શું? અર્થ—જે વાણી અથવા ક્રિયા
કરવામાં આવે તેમાં પ્રમાણ સહિત વર્તવું, એવું નામ પ્રમાણિક-
પણું. આ જગતમાં પ્રમાણિકપણું જોવાને શું તજવિજ કરવાની
અવશ્યક છે? તે વિશે થોડુંએક કહું છો. અને એ વાત પ્રમાણ
છે. એમ ક્યારે સમજવું? તેનો જવાબ એટલો છે કે, જ્યારે કોઈ
પણ ખામત વિશે આપણે બોલવાને આરંભ્યું, અને તેની
સુમ્માધી થઈ એટલે, વિદ્વાન યા મુર્ખ, એકે સારું અને એકે
મતે એમ ઉચ્ચારણ કરે કે, આ વાત પ્રમાણ છે. યા સત્ય
છે. તારે તે એમ સમજવું કે, એ વર્તણૂક પ્રમાણિકપણાનીજ છે.
પછી તેને વિશે કોઈપણ પ્રકારની દિલમાં જ્ઞાંતી અથવા સોચ
કરવાનું રહેતુંજ નથી. પ્રમાણ સહીત બોલવું. તેની સાથે ક્રિયા
અને સાધન, તથા કૃપા એ ત્રણની શુષ્પ જરૂર છે. દૃષ્ટાંત, ચોરી
કરવામાં ખોટું છે, એવું કોઈ કહે, તારે તે સાચું છે, એમ પણ
જનો કહેવાનાં અને બોલાશે કે સત્ય છે, તારે તે સત્યને કાયમ રાખ-

વાને આપણે શું તજવીજ કરવી જોઈએ? તે એક કોઈપણ વખતે કોઈ વસ્તુ કોઈની રજામંદી વગર જાણી જોઈને બદલાવવાનું થી ઉચકવી નહીં. અથવા હેવા મથુહૂર ચોરોની સોબતમાં ફરવું નહીં. એવી જ વર્તણૂક તે ક્રિયા. અને સાધન એટલે શું? કે તે વાત હમેશાં દિલમાં રાખી ગોખ્યા કરવું કે કોઈ વખતે પણ જીલ થાય નહીં. એ સાધન અને તે સાધવાપણાની ટેવથી જ માણસ જીલનો બરેલો છે, તોપણ તેની ક્રિયા અને સાધનને લીધે તે લોક મથુહૂર હોવાથી, સર્વની કૃપા થઈ ન્યાયની દ્રષ્ટિએ નિર્દોષ ઠરે છે. એજ કૃપા સમજવી. એ ઉપર એક દૃષ્ટાંત છે કે, ન્યાયની આગળ કૃપા ચિ રીતે થાય છે.

મુંમાઈ જવા શહેરમાં એક સાહુકાર માણસ ચાર ઘોડાની ગાડીમાં બેશીને પોતાની વાડીએ જતો હતો. ત્યાં રસ્તામાં એક ડોશી જતી હતો. તે પેલી ઘોડાગાડીની અડફટમાં આવવાથી નીચે પડી. અને તેનું માથું ડુટીને લોહી લોવાણ થયું. તે જોઈ શંક શરમિલે પડી ગયો. ડોશી જરા હઠિલિ હોવાથી ગાડીવાને બહુ હક્કો મારેલી. તેમજ શેઠે પણ જાતે ખુબ જોરથી પુકારેલું. પરંતુ તે ડોશી આંધી નહિ અથવાથી આ પ્રમાણે બનાવ બનેલો. તે ઉપરથી શેઠે મનમાં વિચાર કર્યો કે, આ વાત જો સરકારમાં જશે તો બાણું જ બોલું છે. માટે બેહેતર છે કે એને કાંઈ આપી, એનાં મનનું સમાધાન કરીએ. તે ઉપરથી, તે ડોશીને રૂ. ૧૦૦૦) આપવાને માટે પોતે વગ ચલ્લીઓ. તે વાત તેનાં વાલિઓએ કબુલ નહીં કરતાં, સરકારમાં ફરિઆદ કરી. તે ઉપરથી પાછો ધભરાઈ, વગસા-આ-લાવીને છેવટ રૂ. ૫૦૦૦) ની રકમ આપવાને કહ્યું. પરંતુ તે વાત કોઈએ માન્ય કરી નહીં. આણીગમ પેલા શંકનાં ઉપર ન્યારે ફરી-આદ થઈ, ભારે, તેણે સારો બારીજર કર્યો. અને સારા સારા શાસ્ત્રી જોતિષીઓ, અને વેદસંપન્ન યોગીઓને પુછવા લાગ્યો કે, આમ થયેલું છે. તેવામાં એક ધર્મનિષ્ઠ તેમજ ભાણે બ્રાહ્મણ હતો તેણે શંકને કહ્યું કે, તમે શું કામ ધભરાવછો? પરમેશ્વર સા-આનો બેલી છે. અને તમારા સાથે તે ઉપરથી ઉતરી, તમો નિર્દોષ

હો તો તે તમારો બચાવ કરશે. આ મુળ્ય કહેવાથી શુંને જરા હિંમત આવી, કોરટમાં ગયા. ત્યાં પક્ષકારો તથા તેઓનાં વકીલ હાજર છે. કામ ચાલવાનું શરૂ થયું. બાદ આરોપિ તરીકે શુંની જીવાની લેવી શરૂ થઈ. એટલે શુંને પેલા પાસાણની વાત બાદ આવવાથી, તે બાવરો બની આકાશ તરફ નજર કરીને જોવા મંજો કે, મને પાસાણ કહેતો હતો કે, સત્ય છે તો હિંમત ઉપરથી ઉતરશે, તો હજી હિંમત કેમ ઉતર્યા નહિ? આ પ્રમાણે ઉપર જીએકે, એટલામાં કોરટે શુંને સ્વાલ કરવાનો શરૂ કર્યો. આ ડોશીને તમોએ બેદિ કરાઈથી ગાડી હાંકવાથી વાગેલું કે કેમ? તારે શું ઉપર જોવા લાગ્યા. ત્યાં હોય કોણ કે જવાબ મળે. બાદ કોરટ ખીજવાવા લાગી. તારે બોલ્યો કે મને ખબર નથી. બાદ બીજી પ્રશ્ન પુછ્યો કે તમે તથા તમારા ગાડીવાને એને આવી ખસવાને કહેલું કે નહીં? અને તે બદલ કાંઈ જુમ પાડેલી કે નહીં? એટલે વળી ઉપર જોવા લાગ્યો. મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, પાસાણ કહેતો હતો કે, હિંમત ઉપરથી ઉતરશે. પરંતુ કાંઈ જ જણાતું નથી. એમ કરી હીંગમુડ જોવા ઉભા છે. તારે કોરટે તાણીને સ્વાલ ફરી કર્યો. તારે ડોશી એકદમ બોલી કે કેમ શું બોલતા નથી? તે વખતે તો મને તમારા ગાડીવાને હાકલ કરેલી. તેનિજ સાથે બકરા જવા તમે પણ આરડતા હતા કે ખસ. અને તે વાત આહી કેમ તું બોલતો નથી? એટલું કહેતાં જ કોરટે તે વાત બાઈની જીવાની નિચૂ કચમ ઉપર ફરીથી વધારી લખી લેતાં, ડરાવ કર્યો કે શું પોતાની જરૂરી ફરજ નજીવની જોઈએ, તે બજાવ્યા છતાં, બાઈ ચોતે આડાઈ કરી ખસેલી નહીં. માટે શું નિર્દોષ છે. એમ કોરટે ડરાવી તેને હોષમુકત કર્યો. આ મુળ્ય જે માણસ સાવધાન રહી, સાધન તથા ક્રિયા સાધે છે, તો કપા થઈને ન્યાયદૃષ્ટિએ નિર્દોષ ઠરે છે. એનું નામ ન્યાયદૃષ્ટિ એ નિર્દોષ ઠરવું કહેવાય છે.

હવે પ્રમાણિકપણાને સાથે પ્રમાણની શી જરૂર છે? અને આ પ્રમાણ હાથ ઉપર લેવા તે વિશે બ્યાન કરવામાં આવે છે.

કવિત.

રસિક પ્રિયા બિન ચાતુરી, ગીતા બિના નહીં જ્ઞાન;

કોક બિના રંગ કરે, એ નર પશૂ સમાન.

અર્થ—ચાતુરી મેળવવાને, તથા પ્રમાણ સહિત દુનિઆમાં ચાલણ હાલણ કરવાને સાર, રસિક પ્રિયા નામનો ગ્રંથ જોવો, જે હિંમરી જ્ઞાન સંપાદન કરવાની રચી થાય તો ગીતાથી પરમાર્થિક પુસ્તકનું પ્રમાણ લઈ લેવું. અને દુનિઆનાં રતિકમણાદિ ભાગો કરવાની ખાચ હોય તો, કોક શાસ્ત્ર જોવું. આ મુજબનાં ત્રણે પુરાતની અને દુનિઆનાં પરિપૂર્ણ અનુભવી ગ્રંથોનો બાધ લેવાથી, સંસારી કોઈપણ બાબતને વિશે તેને નડ આવતી નથી. તેમજ તેની વધારે ખાતરી થવાને સાર, આત્માપ્રતિતી, શાસ્ત્રપ્રતિતી, અને લોકપ્રતિતી, એવી ત્રણ કસોટીઓ છે. તેનાં ઉપર તેનો કસ કાઢી જોવો, એટલે સંપૂર્ણ પ્રમાણિકપણાનો ચિતાર મલમ પડશે. આ મુજબ કરવામાં જે કાંઈ જાણી જોઈ, ધ્યા ગરબતથી, અથવા મનસ્વિપણાથી, વર્તવું થાયછે, તેનું નામ પ્રમાણિકપણું, અથવા સત્ય નહીં, એમ લોક વદતા છે. તે ઉપર કાંઈ એક દૃષ્ટાંત આપુ છો. કે જને છેડે આપણે સત્ય કહ્યા વગર ચાલશેજ નહીં.

અગ્નિ ઉપર હાથની આંગળી મુકવાથી, તે આંમડીને ખા-
જાને ફાંસી આવેછે. એવી વાત કોઈએ આપણને કહી, તે ઉપર-
થી આપણને. અનુભવ તો હોતો નથી. તારે વિચારમાં પડીએ
હોય કે, વળી અગ્નિથી હાથની આંગળિ તે દાઝતી હશે? તે બદલ
જે આત્મપ્રતિતી પ્રથમ કરવાને જાણે છે એ તો, આંગળી દો-
ઝી વેદનાં થાયછે. તેવે પ્રસંગે, બીજી માજ તે ઉપર મુકી, તેનો
શું સંસ્કાર થાયછે, તે આપણે જોઈએ હોય. બાદ બીજી પુરૂષ આ-
પણું કૃત્ત જોઈ કેહેછે કે, બાઈ, તું શું કરેછે? તારે તેને આપણી
જે પ્રતિજ્ઞા હોય તે સંભળવવામાં આવેછે. કે, પાધરો બાલેછે કે
બાઈ એ વનિહમાં તો શાસ્ત્રપ્રમાણથી, દાહ શક્તિ રહેલી છે. એ
વાત બરાબર છે. જોયું માહારો હાથ એક વખતે શીઆજાની

મોસમમાં તાપતા બુલથી પડેલો તે બળી મોટા ઝંઝોલા પડેલા છે. માટે એનાથી ચામડી ફાટે છે, એ વાત બરાબર છે. જોને સૂર્યનાં તાપથી આપણુ બળ્યા, બળ્યા, થઈએ છીએ! તેમજ ગમે તેવું અનાજ કાચુ હોય તોપણ ચુલ ચઢાવવાથી તરત પાણી સોશી બાકી કાઢાડે છે. તથા પાણી થઈ રહે છે કે તુરત, તે ઘાંતી જાય છે. માટે પાણી જેવી થંડી ઓળને પણ તે ગણકારતી નથી. તો આપણા શા બાર? માટે એમાં દાહશક્તિ છે, એમ સમજી એનો એક્સપેરી-મેંટ (એટલે અજમાયસ) હોડ. આમ કહેવાથી તુર્ત તે સમજી કહે છે કે, આપ કહેા છો તે સત્ય અને પ્રમાણ છે. બીજી દૃષ્ટાંત. પ્રમાણિક એ શબ્દ જ્યારે બોલવામાં આવે, ત્યારે તેનો અર્થ શું છે? એવો પ્રશ્ન ઝટ કરવામાં આવે છે. ત્યારે પ્રમાણ સહિત બોલવું એમ નોકજો છે. તે પ્રમાણની પરિક્ષા કરવા સાર શિ યોજના કામે લગાડવી, એ બદલ નીચે મુજબ એક ધારણાશક્તિને સાર બુક્તિ છે. તે એવી રીતે કે ત્રાજવાને જે બાજુએ તોલવાને સાર ખાંના રહે છે. એકમાં માલ મુકાય છે. અને બીજામાં કાટલા મુકાય છે. માલરૂપી આપણું બોલવું, યા સંભાષણ, યા ઓચરવું, અને બીજી બાજુએ લોકનું કળયાપણું, એ તેનાં કાટલા. તે જેનું બરાબર વજન અને તોલ સરખુ છે કે નહીં, તે પરખવાને સાર, ત્રાજવાની મધ્યે જે પેંડુલમ, અથવા સોલક રહે છે, તે તેનો પ્રમુખ, અથવા ઉપાધ્યક્ષ, યા કહીએ તો તેના વજનની પરિક્ષા કરનાર એક ચિન્હ રહે છે. તે તેની બરાબર તુલના કરી શકે છે. તે તુલના કરનારની સમક્ષ એમ નજર આવે કે, જે ત્રાજવાની ઘાંડી સરખી છે. અને જરા પણ આમ તેમ નમતું નથી. એમ કહેવામાં, અથવા જિવામાં આવે તો, એમ સમજવું કે, આ વગુ પ્રમાણ છે યા બરાબર છે. એમ ઝટ લેનાર સક્ષને ખબરે જીતરે છે. તે મુજબ જે માણસને ખાત્રી યા પ્રાપ્તિ થાય, ત્યારે તેનું બોલવું પ્રમાણ છે. એમ સમજી વહેવાર કરે છે. પ્રમાણ અને સત્યમાં, થોડોએક અંતર મારી સમજ મુજબ છે. તે એકે સત્ય એ વગુમાં જરાપણ પ્રપંચનો ભાગ રહેતો નથી. અને સત્યમાં હંમેશા જે વસ્તુનું મૂળ નિકળ્યું તેવિને તેવિજ સ્થિતિમાં તે

અવલથી આખરે સુધી રહે છે. અને પ્રમાણિકપણામાં તેનું રૂપાંતર બદલાતાં બાવાર્યે ઐક્યતાં યાય છે. અર્થાત્ સત્યમાં શુદ્ધ પ્રમાણિકપણું રહેલું છે. અને પ્રમાણિકપણામાં રળે સત્યનો બાસ રહે છે. જેમકે દાળને રાંધવાને અને તેની મિષ્ટતા તથા સ્વાદને સાર દાળ, પાણી, દેવતા, વાંસણ, મરચુ મીઠું, હીંગ, તેલ, આદિ સાધનો બરાબર પ્રમાણ સહિત એટલે વજનસર પડેલા હોય તો, તેનો જે એકંદર સ્વાદ આવે છે. તેની વાહવા યા કીર્તિ પેલી દાળને મળે છે. આગર સત્ય જોવાને જઘએ છે એ તો ખરી રીતે પેલા રસોઈ કરનારની એ સઘળી બુદ્ધિશી તાસીરમાં સર્વ વાત રહેલી છે. તેને યશ નહીં આપતાં, સર્વ કાંઈ દાળને યશ આવે છે. એમાં લોકો પ્રમાણ યા સત્ય પોતાની મરજી અને રૂઝી મુજબ આવરે છે. માટે દુર અંદેશા કર્યા વગર કેટલીએક વસ્તુને રૂપાંતરનાં જુદા જુદા બેદની કળના કર્યા વગર અભિપ્રાય વસ્તુતઃ પ્રત્યક્ષ હોય તો પ્રમાણિકપણું ધારણ કરે છે. હવે પ્રમાણિકપણાથી શું શું કાયદા છે? અને એ મુજબ દુનિઆમાં વર્તન નાખવામાં હચેશ આવે છે કે શી રીતે? તે વિશે થોડું ઘણું વર્ણન કરવું જરૂરનું છે. અને પ્રમાણિકપણાથી વહેવારમાં કાંઈ નડ આવે છે કે કેમ? તે વિશે પણ કેહેવું જરૂરનું છે.

પ્રમાણિકપણું યા સત્ય આ બાબત ગ્રહણ કરવાથી માણસ આ મુજબનાં દરજ્જાને પહોંચે છે.

Sincerity and truth are the foundation of all virtue.

અર્થ—જધા સદ્ગુણનું મુળ કહેા તો સાચવટ અને પ્રમાણિકપણું એજ છે.

જ્યારે આપણા જન્મ થયો કે તુરતજ આપણા માતપિતા આપણને ખાતાં, તથા ચાલતાં, ચિખવે છે. તેશિખિ રહ્યા બાદ સંસારની ઓળખાણ કરાવે છે. તેમાં જેટલું દૃશ્ય પદાર્થ અને જેને સાર વહેવારમાં ખમમાં આવે, તેનું નામ બતલાવી આપણને બાન કરે છે. તે બાન થયા બાદ, નિશાળમાં મુકી, અક્ષર તથા

(૨૦૨)

પ્રમાણિકપણા વિષે.

આંકડાનું જ્ઞાન કરાવે છે. તેથી વધારે કુળવણી સારી મોટી મોટી વિચારનાં ગ્રંથો શિખવાને મુકે છે. તેમાંથી હિંમરી જ્ઞાન, નિતિ, તથા ઉપદેશનું જ્ઞાન આપણને થાય છે. પછી વહેવાર કામમાં આપણને આ-
જવાને સત્ ઉપદેશની સાથે સત્યતાનો ભોધ થાય છે. જે ભોધ આપણા
હૃદયની અંદર કુળવણી વખતે ડસેલી રહે છે. બાદ જેમ જેમ કુનિ-
આર્થ પ્રપંચમાં પડાએ છે એ, તેમ, તેમ, લાભ જળવવા ઉપર તથા
લોભ ઉપર આપણી મનોવૃત્તિ દેખાદેખી એવાતાં, કાંઈક હૃદયને
કઠિણ કરી સત્યતાનાં ભાગને થોડા ઘણાં આંખઆડા સાહાશ્રક
રિતે કરવાની કૃત્ત્ય પડે છે. તે કૃત્ત્યનો જેમ જેમ જથ્થો વધતો
જાય છે, તેમ, તેમ, નિતિ, અને સત્યનો, આવેશ કાએમ રહેતા તેમાં
નિર્ભગપણાનું અછાદન રહેવાથી થોડા વખત સુધી પ્રમાણિક-
પણાનું જ્ઞાન રહેતા, તે મુજબ આપણું વર્તવું થાય છે. પછી વધારે
લોભ અને લાલચ, તથા પોતાનું હિત જળવવા ઉપર સંસારનાં લોકો
જોવામાં આવવાથી, તેઓની વર્તણુકનો ધડો પકડી, અથવા ખી-
જાઓનાં ઉપદેશથી આપણને સત્ય અને પ્રમાણિકપણું જીડવાની
સાહાશ્રક જરૂર પડતા, તેમાં તાર્કાલિક કાયદો નજર આવવાથી
સેહેજવારમાં તે પકડી લેવામાં આવે છે. જેમ જેમ દૃષ્ટાંત આનંદ
મળવાને સત્ ઉપદેશ તથા પ્રજ્ઞાવિદ્યામાં જેટલી મહેનત છે, અને
તેનો લાભ મોડો મળી કાળાંતરે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. અને દુર્વ્ય-
સનથી તાર્કાલિક લાભ જણાય છે, તે ગ્રહણ કરવામાં લોકોની
મનોવૃત્તિ હાલનાં પ્રસંગે ધુમ્મસી રહે છે. તેજ મુજબ પ્રમાણિકપણાથી
તાર્કાલિક સાધારણ નુંકસાન વેઠવું પડે છે. પરંતુ તેનો લાભ અને
થક જે મોડો મળવાનો છે, તેનાં ઉપર ઊપેક્ષિત થતાં નથી. તેનું
કારણ ઉપરનાં દૃષ્ટાંત મુજબ છે. એથીજ હાલનો વહેવાર, કાળ,
એક બેડોતની માફક થઈ પડ્યો છે. અને કેહેતી આવેલિ છે કે, "જેવી
દાનત તેવી બરકત." અર્થાત્ લોકો પોતાનાં ષષાર. રોજગાર, તથા
વહેવારમાં, એકે સાદે જુમ પાડે છે કે બિલકુલ નહીં નથી, પણ ટોટો
છે. તારે જે હરદ વહેવાર તથા વેપાર આદ્યાં, તેની જાહેર પેલાશ

મા ને મણત્રિ કરી તે મ્યાં પુશી ગઈ? તેનો જવાબ પ્રમાણિકપણાનો આભાવ, એજ તેને નફો યા ખરકત નહી રહેવાની નિશાની છે. સઘળા માણસો કાંઈ બહોલા નથી; સઘળાઓ કાંઈ પ્રખંચી નથી. સઘળાઓ કાંઈ ઈતખાર વગરનાં નથી. સઘળાઓ કાંઈ મહેનત વગર રહેતા નથી. સઘળાઓ કાંઈ ખર્ચ હોતા નથી. એવા માણસોની સાથે તેઓની યોગ્યતાથી ઉલટુ ચાની, અપ્રમાણ વર્તણુક રાખવામાં આવવાથી તેનો નફો યા નુકશાન જે સોસવું પડેછે, તે આપણા કૃતજ છે. વેપારમાં પ્રમાણિકપણું, લેવડદેવડમાં પ્રમાણિકપણું, બેલવામાં પ્રમાણિકપણું, ખાવામાં નિતિ તથા પ્રમાણિક પણું, માતપિતાની સાથે તેમજ રાજ્યકરતાં તથા ગુરુ સાથે પ્રમાણિકપણું રાખવાથી, તેથી જે ખરકત અને આનંદદાયક ફળ મળવાનાંછે. તે અજરઅમર છે. અને તે સદૈવ નિળી તેમથી ખરકત પેદા થવાની છે તે થઈ નિર્ભયપણે અક્ષય સુખ પેદા થતાં આ લોકનું સાર્થક થતાં પરલોકમાં પણ અક્ષય સુખ મળવવાની હેંશ રખાયછે. અને જો તેથી ઉલટ કરવામાં આવે તો તેનાં ફળ ધીમે ધીમે વિપરીત ચાખ્ખા પડેછે. આ દુનિઆનો ચેહેવાર ખરાખર ઝોંધળ થયા સિવાય ચાલવાને સુર્લભ રસ્તો પ્રમાણિકપણું, અને સત્ય, એ બેજ ઉપર વિશેષ આધાર રાખેછે. અને જે દેશમાં, અથવા શહેરમાં, યા ગામમાં, અથવા મોહોલામાં, યા ધરમાં, અપ્રમાણિકપણાનો વાસો દશે, તે દેશ, શહેર, ગામ, યા ધર, કોઈ દિવસ સુખી હોશે એમ સમજવુંજ નહીં. પરંતુ મારે દિલગીર થઈ કેહેવું પડેછે કે આવા પ્રસંગે આ દુનિઆનાં લોકો પ્રમાણિકપણું જાળવીને ચાલશે એતો બનવું ઘણુંજ મુશ્કેલ છે. તે ઉપર કવિએ નીચે સુજબ કવિત કહ્યુંછે તે આ છે.

કવિત.

રાજનકી રીત ગઈ, મિત્રનકી પ્રીત ગઈ,
નારીકી પ્રતિત ગઈ, છયું જર બાપો હે;
શિબનકો ભાવ ગયો, પંચનકો નાવ ગયો,

(૨૦૪)

પ્રમાણિકપણા વિષે.

સાચકો પ્રભાવ ગયો, જીર્ણિ સોદાયો હે.
મેઘનકી મિષ્ટ ગર્ભ, બોમી જોત નષ્ટ બર્ધ,
જીગમે સકળ વિપરીત, ખરસ રહ્યો હે;
કિજીએ સાહે ગોવિંદ લાલ કઠન કરાર,
કલુ કાલ ચલો આયો હે.

અર્થ—રાજ લોકોની રિતી હતી, તે તમામ જતી રહી. કેમકે તેઓ પ્રમાણિક અને સત્યતાને સાર પોતાનો જન અર્પણ કરતા હતા, તે હાલ ક્યાં છે ? જીએ હરિચંદ્ર, રામચંદ્ર, આદિ મા-હાતાઓનાં ચરિત્ર. મિત્રોની પ્રીતિ ગર્ભ. જીએ હાલ કોઈ પણ મિત્રની પ્રીત જણાય છે? ધરની સ્ત્રીઓની જે પહેલા પ્રતિત રાખવામાં આવતી હતી, તે હાલ ક્યાં છે? બાપ્ત્રીઓની સાથે જેમ પહેલા એકત્રપણું રહેતું હતું તેને બદલે જીવાર કરવામાં આવેલું છે. તેનું કારણ પણ વેહેવારમાં અપ્રમાણિકપણું. શુર શિષ્યનો બાવ જે હતો તે બાવ ક્યાં છે? પંચમાં જે મુજબ પહેલા ન્યાય હતો તેવા હાલ ન્યાય ક્યાં છે? તેમાં પણ હજાર પ્રકારથી અપ્રમાણિકપણાએ હજાર તરેહથી વાસો કીધો છે. એટલે તેઓદાં બોલવા, અથવા કરવા ઉપર પ્રતિત રહેલી નથી. સાચ જે ઠામ ઠામ વરસી રહેલું તેનો પ્રભાવ, એટલે પસરવું, તે પણ ક્યાં છે? પણ ઉલટું સર્વ કેકાણે જીઠ પોતાનું દિવ્યમાન સ્વરૂપ જ્યાં ત્યાં દેખાડે છે. મેઘરાજની જે પાકનાં કામમાં મિષ્ટતા હતી, તેમજ જળમાં જે મધુરતા તથા મિષ્ટતા હતી, તે ક્યાં છે? પૃથ્વીનો રસ કસ કમી થયો આખા જંગલમાં વિપરીત વરસેલું છે. આ મુજબ છે. મોટે ગોવિંદલાલ કવિ કેહે છે કે, પ્રજા તું સાક્ષ કરનાર ધણી છે. કેમકે કલિકાળ ચાલ્યો આવ્યો છે. આવી રીતનું જ્યાં ચાલેલું છે, તેમાં માર કથન, અથવા થોડાનું પ્રમાણિકપણાથી વર્તવું, તે શા હીસાબમાં? અને તેનું કળ શું? પરંતુ સુ બોધરૂપ વાર્તાઓ થયી, એથી હજાર જો થોડું બાણું યાદ રહેતો બેથક રૂપિએ બેઆની પણ મન પિગજે. એમાં તો શક નથી. એટલા સાર આમમ કેવળ નિરર્થક જવાનો નથી. હવે સત્ય

યા પ્રમાણિકપણાથી શો લાભ છે તે બદલ એક કવિ નિચે મુજબ કહે છે.

સતિઆ સત મત છોડનાં, સત છોડે પત જાવ;

સતકી ઝાંધો લછમી, ધર ધર ફેરે ખાય.

અર્થ—હું સતીસીકો સત્યને છોડશોં માં. સત્ય છોડવાથી પતિ-જ ઉઠી જાય છે. સત્યનિજ લક્ષ્મી ખાંધી જાય છે. અને જો સત્ય હોય તોજ લક્ષ્મી ધર ધર ફેરે ખાય.

તાત્પર્ય એ છે કે લક્ષ્મીનો વેહેવાર હજેશ સરાફને ત્યાં સત્યથી રખાય છે, તોજ તેમાં લેવડ દેવડ સારી રીતે રહે છે. જ્યારે અપ્રમાણિકપણું દાખલ થયું કે, પાપરું ધર બુડ્યું. એને સાચું પ્રખ્યાત આત્મારામ બુખણનો દાખલો જુઓ. ઈસાકમાં, રાજ્યમાં, વેહેવારમાં, લેવડદેવડમાં, કુટુંબમાં, અને બીજી તેવિજ બાબતમાં સત્યનો વાસો રહે તો તેનું કાર્ય મંગળદાયક સમજાયું. પરંતુ સત્યથી ચાલયું મુશ્કેલ છે. એક કહેવત છે કે,

Honesty is the best policy.

પ્રમાણિકપણું એ ઉત્તમ માર્ગ છે.

Be just and fear not.

અદલ ચાલ અને બિંતો નહીં.

અદલ એટલે જો મેં ઉપર પ્રમાણિકપણાનું ખતાબું છે તે મુજબ ચાલે જેને બિંક શાની છે? પણ તે થયું કઠીણ છે. કેમકે, બીજા સદ્ગુણનો વાસ હોયો જોઈએ. તે સદ્ગુણો કહ્યા, તેનીયે મુજબ. નીતિ, દયા, ધૈર્ય, પરોપકાર, ક્ષમા, સમતા, મુશીલપણું, વિશાળબુદ્ધિ, મનન, નિજધ્યાસ, સત્યઉપદેશ, સત્યસમાગમ, આદિ ગુણો ભરપૂર હોય તેમાંજ પ્રમાણિકપણું અને સત્ય વાસો કરે છે. કોઈ એમ કહેશે કે અમુક આદમી પ્રમાણિક છે, પરંતુ તેમાં આ ગુણ નહીં હોય, અથવા કોઈક ગુણનું કમીપણું યા આભાવ હોય તો બેશક તેનામાં સત્યતા નથી, એમ માનવાને જરા પણ સંદેહ રાખવો નહીં. પ્રમાણિકપણું જો અંગે રહેશે તો તેનાં વેહે-

વારે સંપૂર્ણ નિર્વિદ્ધે ચાલશે. એતો નિઃસંશય છે. એ બદલ ઘણાં શાસ્ત્ર અને વિચારથી મહાન પુરુષે સિદ્ધ કરેલું છે. તો એ વિદ્યે મારો જેવા અલ્પ માણસનું કથન તે શી વુલનાનું વાઈ? વેદ પ્રતિપાદ્ય ધર્મને અનુસરી ચાલનાર મહાત્મામાં એ ગુણો રહેલા છે. પરંતુ તે વેદનાં અર્થ અને તેની ક્રિયા કરનાર તથા જાણકાર ક્યાં છે? તેઓનો મહિમા ક્યાં છે? તેઓનું પુરુષાર્થ ક્યાં છે? અને કહીએ તો તે મૂળ ગ્રંથોનો ઉપદેશ કરનાર ક્યાં છે? તેની ખરી ક્રિયા બતાવનાર ક્યાં છે? આ! બરતખંડનાં આર્યસૈકો આપણે માત્ર બકવાદખોર જ છેએ. અને એકલું બકવું, એ ગોયા એક જાતનું સંપમાં, નીતિમાં, ઉભરો કરવાને બદલે ઘોઠાળો, અને ધાંધળપ છે; એમ કહીએ તો ચાલે. કોઈપણ વીરપુરુષ હેવો નથી કે કોઈપણ બાળ-તનાં તેનાં ગુણને ગ્રહણ કરે! કોઈ તેની ખુબસુર્તિથી રાજી રહે છે. કોઈ તેનાં આવબાવથી રાજી રહે છે. કોઈ તેનાં બાપણથી રાજી રહે છે. કોઈ તેનાં પોશાકથી રાજી રહે છે. કોઈ તેની ધુરપતથી રાજી રહે છે. પરંતુ તેને સંધરી તેનો સંગ કરી કસોટી ઉપર લઈ તેમાંનો ગુણ તો ગ્રહણ કરતું જ નથી. અને એ આશિષેત માણસમાં નહીં આવવાનું કારણ આતુરતા, અને વિર્યપણાનું કમીપણું થવાથી ધારણા શક્તિની મંદતા એ વગર બીજું કંઈ જ નથી. મગજ મારી કરી ઊંડા ઉતરી, તેનાં પારને જ્યાં સુધી પાંખતા નથી, ત્યાં સુધી જેટલું કહેવામાં, તથા જોવામાં આવે, તે તમામ સમુદ્ર મધ્યે જેમ જળનાં પરપોટા ધામ છે, અને ઘડી પછી તે તાત્કાલિક નાશ પામે છે, એમ દરેક ગુણનાં ઉપલક વિચાર સમજવા. હવે પ્રમાણિકપણા વિષે જેટલી આકૃતિ, તેટલી પ્રકૃતિ, એ બાવાર્યે, આ વિષય બદલ દરેક મનુષ્ય તેની અક્ષર વિચારની પરનાજિકાની ગ્રંથીથી જીદા જીદા રૂપકમાં ઘટાડો, અથવા વધારો કરી સંબાધણ કરશે. પરંતુ તાત્પર્ય અને હેતુ એટલો જ છે કે, માણસે પ્રમાણિકપણું અને તેની સાથે જે સાક્ષ્યજુત બીજા ગુણોની જરૂર છે, તે ગ્રહણ કરી તે મુજબ વર્તવાથી સ્વાર્થ અને પરમાર્થ બેસધર્મ અક્ષય કીર્તિને પાત્ર થશે. તે ઉપર પુરતો વિચાર કરવાને અને

આલવાને આ વિષય વાંચવાનું માફ મૂળ પ્રયોજન છે. એક પાર-
સી સમાસદ્ તરફથી આ વિષય બાબત ને ઉત્સાહ સાથે વિચાર
પ્રદર્શિત કરવામાં આવેલો, તે જોઈ મને ઘણુંજ સારાંદાક્ષર્ય લાગેલું,
પરંતુ ઉછરતિ જુદિ સુધી આ વિચાર છે. પછી છેવટ સુધી ટકવો
એતો કોઈ વિરલાનેજ હાથ છે.

અપ્રમાણિકપણાથી ઘણા ગેરફાયદા છે. પરંતુ તેના બીજા
તેવાજ ક્રોધ, અશાંતી, અવિચાર, સ્વાર્થ, આદી ગુણોની સો-
બતને લીધે, વેહેવારમાં તેને વધારે અડચણ પડતી નથી. અને
તેથી કરી સારા અથવા નહારા ગુણોની તુલનાઝટ થઈ શકતી
નથી. જ્યાં સુધી અંતઃકરણમાં કોમળતા, અને બીજા પ્રકારનો ભલ
એકઠો થઈ હૃદય કઠિણ થયું નથી, ત્યાં સુધી સારાસાર નિર્ભજ વિ-
ચાર મુઝે છે. પરંતુ જેમ જેમ તેમાં ભલ બાઝતો જાય. અર્થાત્
ફુનિઆઈ વેહેવારમાં તેઓનાં સોબતીઓ સાથે ક્રસાતો જાય, ત્યાં
પછી પ્રમાણિકપણાનું, સત્યનું, અને નિતિ બદલનું પુછવું શું? જેને
જેમ રૂચે અને તાત્કાલિક લાભ મળે તેમ તે પ્રવૃત્ત થઈ તે આ-
ચરણ ઉપર મુસ્તકી ન રહે છે. અને તેમ વર્તે તેમાં તેનો શું દોષ છે?
એ બદલ તેને કોઈ આપનાર પણ ફુનિઆમાં કોણ રહેલો છે? જ્યાં
સુધી અંતઃકરણ મલીનપણાને પહોંચ્યું નથી, ત્યાં સુધી તેમાં વિવેક,
વિચાર, આત્મા, આદિ ઉપર રૂચી તથા ભાવ રહેતા મર્યાદા રાખે
છે. પરંતુ અંતઃકરણનું મલિનપણું થયુંકે પછી થઈ રહ્યું? તે ઉપર
થોડુંએક બળૂન કરવામાં આવે છે. તે આ કે, નિશાળમાં જ્યાં સુધી
કોઈપણ બાળક ભણે છે, ત્યાં સુધી તેને માઆપ, તથા ગુરૂનું માન
રાખવાની તથા તેનાં બાવો સાંભળી તે ઉપર વિચાર કરવાની
ઠેવ રહે છે. પછી સમજનાં ઘરમાં અને માહાફ, તાહાફ, થઈ કીર્તિ જો-
ળવવાનાં તથા લોભનાં (દ્રબરૂષી) પાશમાં ક્રસાતો એટલે પછી થઈ
રહ્યું. તેનાં ઉપરીની તાબેદારી જ્યાં સુધી મુસારો મળે, અથવા
તેમાંથી કાંઈ લાભ મળશે એમ આશા પાશ રહો છે, ત્યાં સુધી તેનાં
દાખમાં રહેવાનો. પરંતુ જો તેના મનની મનોવૃત્તિ અથવા તેનાં ગુ-

હા યા તેનું કહવત કળી ગયો, અથવા આશાની ભંગતા થઈ કે, પાધરો તેનાં તરફ વિવેક તથા સમ્યક્તાનો ભાગ મુત્ત કમી થતાં, કાળાંતરે તે તૃણવત્ ગણાયછે. એવા હજારો દાખલા ફુનિઆમાં મથુહૂર છે. એજ મુજબ પ્રમાણિકપણાનો ભાવ ધાણુંકરી બાલ્યા-વસ્થામાં અથવા માથા ઉપર કોક રહેછે, ત્યાં સુધી તે ઉપર રૂચી રહે છે. પછી તેમાં પણ કોઈ પ્રયત્નથી બગડેલ હોયછે. અને આગળ જતા સુધરેલ નિકળેછે. સ્વસત્તા અને દાખથી સુધરેલ થવું, અથવા ગુણ ગ્રહણ કરવા એ ખેમાં ખોટો અંતર રહેલો છે. જે માણસ દરેક વસ્તુનાં ગુણો જોઈ તેનાં ઉપર ચુસ્ત રહેછે, અને દાખ વગર આત્મબુદ્ધિથી પકડેછે, તે ચિર કાળ રહેછે. અને કોઈનાં દાખથી અથવા દેખાદેખી પકડેછે, તેમાં ખોટો ડોળછે. અને તેનું પરિણામ પણ દુઃખદાયક છે. એટલાજ ઉપરથી આ નીચેનો શ્લોક રચાયો હશે.

શ્લોક.

આત્મબુદ્ધિહિંતાર્થાય ગુરુબુદ્ધિવિશેષતઃ ॥

પરબુદ્ધિવિનાશાય સ્ત્રીબુદ્ધિપ્રલયંગતઃ ॥

આત્મબુદ્ધિએ ચાલવું એ હિતને આપનાર છે. અને ગુરુબુદ્ધિ વિશેષતા કરેછે. પણ પારકી બુદ્ધિએ ચાલવું એતો કેવળ વિનાશનુજ કારણ છે. આ ઉપરથી પણ એમ સિદ્ધ થાયછે કે, માણસ માત્ર પોતાનાં જાતી અનુભવ મુજબ ગુણ ગ્રહણ કરી ચાલવું. હવે ફુનિઆમાં શી રીતે માણસે વર્તન રાખવું તે ઉપર નિચે મુજબનાં થોડાંએક અંગ્રેજી દાખલાઓ આપી સભાજનોનું મન રંજન કરી સારે ગ્રહણ કરવાને બલામણ કરું.

Moral and practical observation.

નીતિ અને વહેવારીક આચરણ વિશેના ખાષ.

1. Prosperity gains friends and adversity tries them.

ફેલેવત; ગર્થ વનાંનાં ગાંગલા, અને ગર્થ ગાંગાલા.

અર્થ—સંપત્તિનાં સહકો બેલી, અને દુઃખનું કોઈ નહીં.

2. It is wiser to prevent a quarrel than to revenge it.

અર્થ—લજાધને શાંત કરવી, પણ તેને વધારવી નહીં. એ ડાહ્યા પુરૂષનું લક્ષણ છે. અર્થાત્ લડાઈનું મોહ ખાળવું.

3. Custom is the plague of wise men, and the idole of fools.

અર્થ—ડાહ્યા માણસને રૂઠી, અને બેવકૂફને મુર્તિપુજા એક જાતનું બંધન છે.

4. To err is human; to for-give divine.

માણસ ભુલનો બરેલો છે; શિવાએ એક તેની જાત વગર.

5. It is much better to reprove than to be angry secretly.

મનમાં ધુમ્સો રાખવા કરતાં મોહનો હપકો આપવો એ સારીવાત છે.

6. Diligence, Industry, and a proper improvement of time are meterial duties of the young.

મહેતત અને ઉદ્યોગ કરવો, વખતનો બરોબર ઉપયોગ કરવો, એ જુવાન પુરૂષોનું મુખ્ય કામ છે.

7. Anger may glance into the breast of a wise man; but rests only in the bosom of fools.

ડાહ્યા માણસની અફગી માત્ર છાતીએ રહે છે. અને આંતઃકરણમાં બેવકૂફલોકો અફગી રાખી મુકે છે.

8. By other faults wise men correct their own.

બીજાની ચુક જોઈ ડાહ્યા માણસ પોતાની સુધારે છે.

9. To mourn without measure is folly; not to mourn at all; insensibility.

પ્રમાણવગર શોક કરવો એ નાદાની છે. શોક બિલકુલ રાખવો નહીં. રાખવામાં આવે તો મોટી બેકિંજ સમજવી.

10. Truth and error, virtue and vice, are things of an immutable nature.

પ્રમાણિકપણું, અને ભુલ, સદ્ગુણ અને દુર્ગુણ, એ એક કુદરતી બક્ષીસ છે. તે બદલાવવા મુશ્કેલ છે.

11. When our Vices leave us, we flatter ourselves that we leave them.

જ્યારે આપણે દુર્ગુણ છોડીએ છીએ, ત્યારે આપણે પોતાની મજે તેની પ્રસંધા કરી બતાવિએ છીએ કે હવે દુર્ગુણ છોડ્યા.

પૂર્વનાં ચાલતા આવેલા શાસ્ત્રોનાં ઉપદેશ અને હાલનાં આધુનિક લૉગ્ગે, સમાજો, અને બીજા ધર્મનાં તેવાજ મંદિરોના ઉપાધ્યક્ષોને ઉપદેશ તો આ મુજબ છે. એવી રીતે કે—

Brotherly love, relief, and truth.

સર્વ આપણા બાહ્યો છે. માટે તે ઉપર યોગ્ય પ્યાર અને મમતા રાખવી. તેઓને યોગ્ય મદદ કરવી. અને સમાર્થથી વર્તવું. આ વાત કોઈથી પણ કાઢાડી નખાતી નથી. અને દૂર અંદરે વિચાર કરી જોઈએ છીએ તો, એ મુજબ વર્તવામાં આવે તો તે કેટલે દરજ્જે દુનિઆઈ કામોમાં કૃતેમંદી પામતાં સૃષ્ટિની અંદર મોટાં, મોટાં, નામાંકિત અને કિર્તિવંત અમર કામો કરી શકે છે. હવે આ દુનિઆમાં અપ્રમાણિકપણાને લીધે થું થું કામ આપણે કરેલાં છે, તે વિશે થોડું વિચચન કરું છું. પ્રથમ આ દુનિઆમાં જન્મ થતી વખતે આપણે માતાના ઉદરમાં રહી કેટલુંએક બંધન ભોગવવાથી પરમેશ્વરની સ્તુતિ આહિનિય કરવાથી, અને તેમાં એવી મામણી કરવામાં આવેલી કે, મને પૃથ્વિ ઉપર કાઢાડો. હું તમારું હૃદય ચિંતન કરી, ધર્મ મુજબ વર્તી, મારો વેદ સફળ કરીશ. આ કોલ કરવાથી પછી તેને પૃથ્વિ ઉપર જન્મ આપ્યો. જન્મ થતાંજ જાંઝાં, જાંઝાં, જાંઝાં. હું હાં ને તું ત્યાં, સર્વાત્ કોલનું ભંગન કર્યું એ અપ્રમાણિકપણું ખરું કે કેમ? પછી માત પિતાનાં સ્વાધીન પડવાથી તેનાં ઉપર માયા તથા મમતા મોટાડી આધિન રહે છે. માતપિતા

લોભની અને મમતાની ખાતર તથા આગળ જતાં પોતાનાં વૃક્ષાપકાળને એક ટેકો મળજે એવી આશાપાશે તેની આગતા સ્વા-
મતા કરી, પોતે સંકટ વેડી તેની ચાકરી કરેછે. પાંચ દસ વરસની
ઉંમર થઇ, જરા હાલવા ચાલવા યા બોલવાનાં પર આભાં કે,
પછી તેની કિંચિત્ મિથિ અવગણનાં કરી તેનાં પ્રકુક્ષિત અને આ-
નંદી મનને જરા ઉદાશી કરવાનું આરંભેછે. નિશાળે ખેસાડી તેને
શિખવેછે. જેથી તે રળી જાય. તે મુજબ થયાખાદ પાવરણ થયો
કે, પછી પરણ્યા પછ્યો. એ મુજબ જોઇતાનાં સાધન થયા કે, પાધરો
જીવારો થાયછે. અને માતા પિતાને એક કદા શત્રુ બરાબર જીએ
છે. આ વર્તવું પ્રમાણિકપણાનું કેહેવાય કે, અપ્રમાણિકપણાનું? તે
જીએ અને વિચારો. પછી સેવડ દેવડમાં પડી, તેમાં હજાર તરેહનો
પ્રપંચ કરવાથી, આડા સુકન કાઢવાથી દીવાની કોરટે ચઢેછે. એ-
ટલે સેનદેનમાં જગતમાં પ્રમાણિકપણું ક્યાંછે? કોરટમાં ચઢ્યા. ત્યાં
તેવાએને સાફ કોરટ સ્થાપવાથી તેનો અર્થ વિગરે અને પક્ષકારને
સોસવા પડેછે, તે પણ અપ્રમાણિકપણાની નિશાની. પછી જો વા-
ક્યમાં કાંઈ પ્રમાણ નહિ રહ્યું તો તે ઉપરથી મારામારી થઇ, ફાજ-
દારી કોરટમાં ચઢવું પડે. તેમાં જે કાંઈ ખુવારી કોરટને તથા પક્ષ-
કારોને કામઘણો મેલી સોસવા પડે, એ પણ અપ્રમાણિકપણાનો
ગુણ. જમીનનો ધારો આપવામાં સરકાર સાથે જે પ્રમાણિકરીતે
ગણાત પટો સ્થમજીને તથા નફો નુકસાન વિચારી જે કરાર કરવા-
માં આવેલો, તે બરાબર સાફ દયાનતથી આપવાને બદલે બધાં
ટંકાં કરીએ તેમાં જે કાંઈ સત્તાથી સોસવું પડે, અને તેમાં વેખતે
સરકારની હતરાજી આપણી દાંડાઇને લીધે આપણા ઉપર થાય,
તે પણ આપણા અપ્રમાણિકપણાની નિશાની. પૃથ્વીમાંથી જે
રસ કસ વિગરે જતો રહ્યો, તે આપણો જે ધર્મ, માણસ તથા
કુદરતના નિયમ સાથે વર્તવાનો નિકટ સંબંધ, અને કરેલા કોલકરારનું
બંધન, તેથી જે વૃષ્ટી આદિક નહીં આવવાથી કુદરતી કોપ ઉપર
જે વિચાર અહોનિશ થયા કરે, એ પણ આપણામાં અપ્રમાણિક

(૨૧૨)

પ્રમાણિકપણા વિષે.

પંજાનાં યુજની નિશાની સમજવી. એ ઉપર એક શ્લોક,

શ્લોક.

ચત્વારોધનદાયાદા ધર્મરાજાધિતસ્કરાઃ ॥

જેટણપાપમાનેનૃતયઃકુલ્યંતિશંધવાઃ ॥

ધનના ચાર બાગીદાર છે. ધર્મ, રાજા, અગ્ની, ને, ચોર. જો મોટા બાઈ ધર્મને ખુશ નહી કરો તો આ ત્રણે ક્રમ મુજબ હુટવામાં તૈયારજ છે.

શ્લોક.

અન્નાદ્રવંતિભૂતાનિપર્જૂન્યાદન્નસંભવઃ ॥

યજ્ઞાદ્રવનિપર્જૂન્યોયજ્ઞોવિષ્ણુસમુદ્રવઃ ॥૧॥

અર્થ-યજ્ઞ કર્તાથી વૃષ્ટી થાય છે. વૃષ્ટીથી અન્ન પાડે છે. અન્ન થકી માણસ પોસાય છે. એ મુજબ યુગે યુગે ક્રમ ચાલી સંસાર પોસાય છે તેને બદલે હાથ તો યજ્ઞને ઠેકાણે આગગાડી તથા જીનના ભુંગળામાંથી ખાલી ધુંવાડા નીકળે છે. એજ વૃષ્ટિને તૈયાર કરવાને ઇંદ્રરાજાને પ્રસન્ન કરવાનું માત્ર સંધન રહેલું છે. તો આ ઠેકાણે પણ આપણું પ્રમાણિકપણું ક્યાં છે? આ ઉપરથી આપણે માથે રાજ્યકર્તાએ મોટા મોટા પંડિતો અને પંચ નીમી કાયદા બાંધી આપણને કબજ કર્યા. હમ જતીબાઈએને જે આપણે ઉપકાર કરવાનો તે વિસરી ગયા. તેને બદલે આપણા ઉપર તથા આપણા માલ ઉપર જકાત કરી. નાંતિ અને પ્રમાણિકપણું જમું મુક્યું. તેને સાફ દીવાની અને ફાજદારી કોરટ કાઢી. છતાં, આપણે તેને પણ જોઈતું માન નહી આપતાં તેનાં કરેલા નિબંધને હુકિતથી જીતવાને પૂર્ણ માહિતગારી મેળવતાં ધારાનાં હિમાયતી, વકીલ, બારિષ્ટરની સાહેતા લઈ પોતાનું પ્રમાણિકપણું છોડવાને અને તેનો ત્યાગ કરવાને વધારે હેંશ ધરાવતા આપણે જણાયા છેએ. આ તમામ કારણોથી હકિમની સામા ગેરઆબરૂ પ્રાપ્ત થતાં, પરમકૃપાળુ ધર્મરત્નાં આગળ આપણી કેટલી કિંમત થવાની તેનો વિચાર સેહેજ

રીતે થવા સરખો છે. સરવે હકીકત જોતા પ્રમાણિકપણું કે-
વળ નામનુંજ રહેલું છે. અને તે ઉપરથી આ કેદેલી મુજબ આ-
સ છે તે એ કે, “સાપ ગયા ને લિસોરા રહ્યા.” માત્ર નામનુંજ
પ્રમાણિકપણું. ઋગણમાં, પુરતક લખવામાં, મહાડે વાત કેહે-
વામાં, તથા સોગન ખાવામાં, માત્ર તેનો વાસ છે. “ઉપરકી તો
અમ્મછી બની બીતરકી તો રામ બુઝે.” પણ મારા અર્થ દેશી
બંધુઓ તમો ખુબ એકીન રાખજો કે, “as you sow so
shall you reap.” “જેવું બિજ વાવસો તેવું લણસો.” પછી
તેનો દોશ કોઇનો પણ કાઢવાનો રહેતો નથી.

ન્યાયદૃષ્ટિમાં પ્રમાણિકપણું ક્યાં રહેલું છે? તે પણ જુઓ.
લેણદેણ સંબંધી કામમાં મુદતનો બાધ લાગે, બરાબર શ્ટાપ
નહી હોય, પક્ષકારે હાજર ન થાય, અથવા તેનામાં ફી બરવાની
બરાબર તાકાદ નહી હોય, અથવા પોતાને બોલવાની યા કોરટને
સમજાવવા સાથે યોગ્ય કામ કરી શકે, એવા મદદનિસ વકીલ નહિ
હેત્ય તો, તે બચારાનું અહં લેણું બુઝે. આ બધીવાતે જો તમે
તો, પછી કોરટનાં અંદર હશ્યુ નિકળવામાં જો ઉભયતાની સમજ ફેર
થઈ તો તેમાં પણ તે બાજે વખતે થાપ ખાયછે. તો ન્યાયને ઉ-
ઘાડી કોરટમાં પક્ષકારોને કોઈપણ પ્રકારનો ત્રાસ વગર આપવાનો
જે કરાર તે ક્યાં રહ્યોછે? ફી વિગરે લેવી એ પણ એક જાતનો
બોળે છે. અર્થે તેમાં સત્પ્રમાણથી ન્યાય થયો એતો દુર્લભ વાત
રહેલી છે. રેવિન્યુ સંબંધમાં મગફર મુજબ દરો જમીનનાં ક્યાંદ છે?
પેમાંશમાં પણ કચાશપણું. અને કરોનો બોળે હરથી જ્યાદે. અને
તેની સમજુતી, મનસ્વિપણે કરી, જે વિશ્વાસ ખેસાડવામાં આવેલા
હોયછે; તેમાં કેટલું ગોટાળા બરેબું. બોલવું કાંઈ, ચાલવું કાંઈ,
અને કરવું કાંઈ, એથી પણ રૈયત સાથે જે પ્રમાણિકપણાનાં
આપણા વચનો તે પણ પજાતા નથી. એ પણ તમો સર્વ જુઓ
અને વિચારો. હવે વેપાર સંબંધી જે રીટી ચાલેછે, તેમાં પણ જે-
મ્હી રકમનો માલ હોય, તેનાં ઉપર હદથી જ્યાદે નફો ચઢાવી તેમાં

આપણને હેવો ધત્તાર બતાવે કે નહીં. ધણાજ જુજ સેવામાં આવેછે. અને તેમાં સારો વેપારી કેહેવડાવતો હોય, અથવા જેને કાંઈ ચીજ કરવાનું પેટું (પટો) મળ્યું હોય, તે તો બધા કરતા હદથી જ્યાંદે નફો મળાવે છે. તો પણ સેવડ દેવડમાં, ગાંડતળે યુડી રાખી લોકોનાં ખોટા કરી દેવાળુ કહેછે. આ પ્રમાણિકપણું જુઓ !

આટલી બાબત કિનાશિયત ડીપાર્ટમેન્ટની કરી. (એટલે નાણાં સંબંધી) હવે (કિમિનલ) ન્યાય જે સુધેહ રાખવા અથવા રૈયતનાં રક્ષણ સંબંધી છે તે બાબતનું વર્ણન કરજો. બરકરનું શુરાતન ક્યાંછે? તેની હિંમત ક્યાંછે? તેની બુદ્ધિ ક્યાંછે? તેનું સત્ય ક્યાંછે? અને તેનું બાન ક્યાંછે? એનો ખારીકરીતે વિચાર કરશો તો કાંઈજ નથી. માત્ર પરઆધીન ધંતનાં જોરથી, અને ખાલી દિમાકથી ટકી રહેલું છે. તેમજ મરૂંમારૂં, વૃત્તિથી તેને આશય આપવાની રહી ક્યાં છે? મિલકત વિરુદ્ધ ચોરી, ધાડ, હંગામા સંબંધી કામમાં આરોપિની કબુલત થઈ હોય તો તે મરે. નહિતર ખરા ગુન્હેગારો એકદમ અછત નિકળી જાયછે. તો પ્રમાણુ સહિત તથા પુરતી પૂરાવાની પ્રતિતી કરી ન્યાયને શોધી તેનો ન્યાય આપવો તે ક્યાંછે? આવી રીતે એકુંદર બાબત ઉપર મનન કરવાથી અને પ્રમાણિકપણાનો આભાસ મુજેજ નજર આવતો નથી. અને જે પ્રમાણિકપણે વર્તે, તેને ઉલટા દુઃખો વેહેવાર કામમાં સોસવા પડેછે. તેનું કારણ શું હશે! એ સોધમાં ફરતાં મારી મનોવૃત્તિ તો એમ ધારણા બાંધેછે કે, “સો આંધળાનાં દોળામાં એક દેખતો તે પણ આંધળોજ સમજવો.” હાલ ન્યાયનાં કાંમમાં મનશક્તિનાં પૂર્ણ વિચાર કરવાને અવકાશ મળ્યાને બદલે શરિર શક્તિ ફિકરેમંદાને લીધે મેંદ થવાથી, તથા કાયદા અને ફેસલાઈથી હુકમોને આડા અવળા ખોળ કરવાને સાર મન ગોટાળામાં પડવાથી, જે સ્વચ્છ, અને પવિત્ર બુદ્ધિ, તેમજ પ્રકૃતિલતપણાની આનંદદાયક રીતે ન્યાયાધીશની વર્તણૂક રહી, ખરો ચિતાર, ગુન્હાના કૃત્તનો શુંછે? તે શોધી કાઢવાને તેને બિલકુલ અવકાશ નહીં આવવાથી જે પ્રતિ-

બંધ સાથે તે પોતે પડેલો છે તેમાં ધુમ્મો રહી, ફિક્કરમંદી સાથે જે ન્યાય આપે તેમાં પ્રમાણિકપણું અને સત્ય શું હશે? તેનો વિચાર કરો. ચોરી કરનાર ચોરોને જે શિક્ષા અપાય છે, તે તેની કબુલત ઉપરથી અપાય છે. એનો અર્થ એમ સમજાય છે કે જો તું ચોરી કરી આવ્યો, પરંતુ પુરાવા હુલો કર્યો હોત, અથવા તો પોતે કબુલ નહીં કર્યું હોત તો, શિક્ષાને પાત્ર નહીં થાત. પરંતુ તારી કબુલત તને બંધનકારક છે, એમ કહી, શિક્ષા આપે છે. અને એ શિક્ષા આપવાની પદ્ધતિ આપ્તા જગતને પ્રમાણિકપણાનો આભાવ કરે છે. તો પછી પ્રમાણિકપણાની તુલનાં સાંપ્રતકાળમાં કેહેવી ચાલે છે તે જુઓ? ન્યાયની અમુલ્યતા બાબતમાં એક દૃષ્ટાંત આપુ છો.

અકબર બાદશાહનાં દરબારમાં એક ફકીર અને તેનો ચેલો મુશાફરી કરીને આવતાં, રસ્તામાં દિલ્લી શહેરમાં રોકાયા. ત્યાં ગામમાં ફરતા, ફરતા, અકબર બાદશાહનાં મહેલ નીચે આવ્યા. ત્યાં આવ્યાને સાર શિક્ષાનો સ્વાલ કર્યો. અને કહ્યું કે હમે મફે શરીફથી હજ કરી આવિએ છીએ. માટે કાંઈ આપો. આ ઉપરથી બાદશાહે તેને પોતાની પાસે બોલાવીને પુછ્યું કે, મફાશરીફ જવાનો કેટલો ખર્ચ થતો હશે? તારે તેણે કહ્યું કે, હમો ફકીર છીએ; બીજા માગતા ગએલા. તેથી ખર્ચ વિશે તો હમારી પાસે કાંઈ અકસરો નથી. પરંતુ આપનાં જેવા બાદશાહે અલબત્ત પચાસ સાઠ હજાર રૂપિયા ખર્ચ લીગે, ને તેથી વધારે જે ખર્ચો તે આપની મોટાઈ ઉપર છે. આ ઉપરથી બાદશાહે મફે જવાને સાર મન કર્યું. અને દરબારનાં રિવાજ વિશે પુછપરછ કરતાં એમ નિકળ્યું કે, રાજનાં બાદશાહથી ત્યાં જવાય નહીં. મફાશરીફ કરી આવેલા માણસો પાસેથી કાંઈ રકમ આપી ફળ લેવું એટલે તે તેને પોચે છે. એ વાત કેટલીએક રકમ કે સિદ્ધ થતાં પોતે તે ફળ ફકીર પાસેથી જોડલા માગે તેટલા રૂપિયા આપી લેવાને મનમાં ઠરાવ્યું. બીજે દાહડે ફકીરનાં તરફ તેડુ મોકલ્યું. તે તેડામાં તેનો ચેલો દરબારમાં આવ્યો. ને તેને બધી હકીકત કહી. જ્યારે બધી હકીકત સાંભળી ત્યારે બાદશાહે કે

એ બદલ હું મારા મુર્સદને પુછી આવું. તે કેહે તેમ કહું. મુર્સદને પુછવા ગયો. તેઓએ કહ્યું કે મકાશરીફનાં હજના બદલામાં રૂપીઆ લેવા, તેનાં કરતાં તું જઈ બાદશાહને મારા સલામ કહી કેહે છે આપ પૃથિવપતિ બાદશાહ જો. આપનાં ખજાનામાં કાંઈ ખોટ નથી. તેથી જેટલા રૂપીઆ માગીશું તે તમો આપણે એમાંતો કાંઈજ શક નથી. પરંતુ તેને ઉચકવા, અને સાચવવા, તેનાં અંદર કાંઈ દીવસ હમારો જાન જાય. તો બેહેતર છે કે આપનાં રાજ્યમાં જે, જે, ઈન્સાફ આપે કરેલા છે. તેમાંથી એક અદલ ઈન્સાફનું અમને ફળ આપો. ને આપ હમારી પાસેથી મકાશરીફનું ફળ લો. રૂપીઆ નથી જોઈતાં. એનાં જોઈને બાદશાહને આટલું કહી પોતે થોડીવાર રજા લીધી. બાદ બાદશાહ મોહોટા વિચાર અને ફિકરમાં પેઠા, કે આપણે કહ્યો અદલ ન્યાય કરેલો છે. તે જોઈએ બધા ન્યાય તપાસી લીધા. તો કોઈમાં નજરાણું, કોઈમાં વજીરનો પક્ષ, કોઈમાં શાજીકારનો, કોઈમાં ધરતી હુરમનો, કોઈમાં મામાનો, કોઈમાં સાળાનો, કોઈમાં ફાઈનો, કોઈમાં માસીનો, કોઈમાં મિત્રનો, કોઈમાં ગુરૂનો, આદો અનેક તરે-હનાં પક્ષ જોયા. તેથી અદલ ન્યાય કરેલો કોઈજ નિકળ્યો નહીં. છે-વટ કહ્યું કે, શાંદમૈલાં આપને આપવા જોવા એકે અદલ ન્યાય આમાં નિકળતો નથી. માટે શું આપુ? રૂપીઆ જોઈએ તો લો. પછી તેનાં મુર્સદ દરબારમાં આવી બધી દરબારમાં બોલ્યા કે,- હે બાદશાહ! તું સમજ્યો નહીં! તાહારે મકાશરીફ જવાનું કાંઈજ કામ નથી. તારા એક અદલ ન્યાયથી મકાશરીફ જવાનું ફળ મળે છે. તો જો તું રોજ અદલ ન્યાય કરે તો રોજ તને મકાશરીફ જવા જેટલું પુન્ય છે. માટે એવા જે તારી પાસે પારસ છે, તેને જોડીને મોઝા પરચરને શું કામ વળગેછે? માટે પ્રમાણિકપણાથી સત્ય ન્યાય કરતો જા, આટલું કેહેતાજ બાદશાહને ખજાને એ વાત ટપ ઉતરી જતાંજ, તે દિવસથી અદલનો ઘંટ દરવાજા આગળ બાંધી પોતે ન્યાય કરવા બેઠો. જેથી તેની કીર્તિ અદ્યાપી સુધી અમર રહેલી છે. અને જે ફુનિઆમાં અદ્યાપી સુધી એક સત્પુરુષ દાખલ વ-ખણાય છે. તે મુજબ હાલ તમારું વર્તન ક્યાં છે? પાકે પરવર

દિગાર તમો સર્વને નેકી બક્ષો, અને અદલ તથા પ્રમાણિક રીતે વર્તવાને મનમાં પ્રેરક થાઓ, એજ માફે માગવું છે. વિષયની સમાપ્તિ એક કાબ્ય કહી, મારી વાણીને વિશ્રાંતિ આપુ છું.

કવિત.

જાહાં કછુ બોલ બેત, ચાલેનકો ઢંગઢોલ;
તાજમ તવજી નહીં, વેહા ક્યા કહીએ.
કહે કછુ સુને નહીં, સુને કછુ કહે નહીં;
ધસીસે રસ રસ રહીએ.
આપહુકી બેચ બાત, એર બાત કુદ મારે;
બલે બુરે સખે ટકે શેર લહીએ.
રામ રામ કરકે, વિદાએ હોત જમુ રામ;
એસી સભાકી બીચ ઘડીઉ ન રહીએ.

અર્થ—જ્યાં બોલવામાં, ઈયા ચાલવામાં ઢંગ ધડો નહીં મળે, તાજમ તવજી જે ઢોકાણે હોય નહીં, ત્યાં પછી કેહેવું શું? કહીએ ને કાંઈ સાંભળે નહીં, સાંભળે કદાચને કાંઈ કહે નહીં, એવાથી અજગા રહેવું એજ રસ્તો ઉત્તમ છે. પોતાની વાતને પકડી રાખે, અને સાહામાની વાતને કૂટી મારે; અને જ્યાં બલા તથા બુરાની ગણતિ એક સરખીજ છે; તેવી સભાને રામ રામ કરીને એક ઘડી પણ નહીં રહેતાં જતા રહેવું; એવું, જશુરાંમ કવિનું કેહેવું છે. અને તે મુજબ વર્તવ નહીં રહેવા મારી આર્થ દેશી ગૃહસ્થોને વિનય પૂર્વક વિનંતી છે.

—૦૦૦૦૦૦૦૦—

પ્રસ્તાવિક બોધ.

નવસારી જ્ઞાનવર્ધક સભામાં આપેલું ભાષણ.

તારીખ ૨૩ મી જુલૈ સને ૧૮૮૨ ને રવિવાર.

સભા મળવાનો મૂળ હેતુ શું છે? તેમાં શા શા વિષય ઉપર ચરચા ચલાવવી? તેનો અમલ કેવી રીતે અને ક્યારે કરવો? સભાસદોએ શવણ કરેલા વિષય ઉપર કેટલે દરજ્જે અને કેવા પ્રકારે

રથી તેનું મનન અને નિબંધાસ કરવું? ઇત્યાદિ બાબત જોવાની છે.

સભા મળવાનો હેતુ એ છે કે, સંસારી બાબતમાં ઘણું કરી સમુદાયે કાર્ય થવાનું છે. અને આપણી આખી જીંદગાની ઘણા જનોની વચ્ચે, હાસી ચાલી પોતાનો કાળ કાઢવાનો છે. માટે સભામાં બેસવાની દૃષ્ટિ, તેઓની સાથે સંબાધણુ કરવાની રીતિ, પોતાનાં વિચારો ખુલ્લીરીતે પણ મર્બાદસર બતાવી, પ્રયોજનનું કળ તથા હેતુ તેને ગ્રહણ કરવાને સાર જે યુક્તિ, તે બરાબર રીતે દર્શાવિ, જનપ્રિય થઈ, કાર્ય સાધવાની જે યુક્તિ તે શીખવાને સાર સભામાં બાળકોએ પ્રથમતઃ જવાની ટેવ રાખી શીખવું એજ મૂળહેતુ છે.

શા, શા, વિષય ઉપર ચરચા ચલાવવી, તે બાબત બે પ્રકાર છે. એક સ્વાર્થ વિષય ઉપર. અને બીજો પરમાર્થિક વિષય ઉપર. સ્વાર્થ વિષયમાં, દ્રવ્યાદિક ગ્રહણ કરવાને સાર ફુનિઆમાં નિતિનાં જે બાધો ચાલે છે તે, તથા હુબર, કળાકૈશલ્યતા, એ બાબત જોવાની છે. તેમાં એક મનશક્તિનાં વિષયો ઉપર, અને બીજી તરફથી શરિર સંબંધી વિષય ઉપર. મનશક્તિનાં વિષય ઉપર જ્ઞાનનો ઉદય થાય છે. અને શરિર વિષય ઉપરથી હુબર શીખાય છે. પાર્માર્થિક વિષય ઉપર જ્યારે દૃષ્ટી કરીએ છીએ, ત્યારે ઈશ્વરનાં અસ્તિત્વપણાનું જ્ઞાન, તેનો મહીમા, અને લોક હિતાર્થને સાર સૃષ્ટિમાં શા, શા, ઉપાય અવશ્યક યોજવા જોઈએ, તે સમજવામાં આવે છે. પરમાર્થનો ખરો અર્થ તો એ છે કે માણસ સધળા અર્થશાસ્ત્ર સાર ઉપેક્ષિત છે. તેમાં મુખ્ય અર્થ એ છે કે આપણે કોણ? શા સાર પેદા થયા છીએ? અને મૃત્તિમાંથી શું કમાઈને જવું છે? તે વિશે જાડી રીતે વિચારથી એમ માલમ પડે છે કે પરમેશ્વરનાં અસ્તિત્વપણા વિશે વારંવાર વિચાર કરી તેનાં સ્વરૂપને ઓળખી તેમાં આનંદથી પહોંચવું એ છે. અને તે પહોંચવાને સત્ક્રમણ, ગુરબક્રિયા, અને વૈરાગ્ય, તથા મનોવૃત્તિનાં જે વારંવાર ઉઠતા ઓધો તેને અટકાવ કરી, મનને શાંત કરવું એજ છે.

સભામાંથી મળેલા ઉપદેશ વિષયો ઉપર વારંવાર મનન

કરી બને તેટલી ત્વરાથી તે મુજબ વર્તવું. એજ સભામાં એકદા થવાનું તથા તેને અવશ્ય કરવાનું પ્રયોજન છે. માટે તે વિશે કાળ મુકરર થઈ શકતો નથી.

કુનિયામાં ચાર પ્રકારનાં મનુષ્ય રહે છે. તેમાં એક પા-
મર, બીજો વિપય, ત્રિજો મુમુક્ષુ, ચોથો મોક્ષ. આ ચારે તાસિરનાં
મનુષ્યમાં જોને જો પ્રકૃતિ સાથે મળે, તેના સંગમાં રહી તે વિષયને
મન્યુત પકડી, તે પોરણ ઉપર લક્ષ્યથી ચાલી, તેનાં મૂળ શિક્ષાંતને
જોવા, અને તેનું મનન, તથા નિબંધાસ કરવાથી, તે તે રૂપને
પામિયું, એ મૂળ હેતુ સભા કરવાનો છે. અવસ્થાને રૂચે તેવા ક્રમ
અને તે પોરણ ઉપર સભાનું બંધારણ રહેવું જોઈએ. કેમકે અ-
વસ્થા ચાર પ્રકારની છે. બાળ, કુમાર, યુવા, ને વૃદ્ધા. અને ચારે
અવસ્થાની તાસિર જુદા જુદા પ્રકારની છે. માટે હંમેશ સભામાં
સમાન વયનાં પ્રરૂપો હોવા જોઈએ. જો એમ નહિ હોય તો તેનું
કાર્ય અને પ્રયોજન બિલકુલ નિષ્ફળ જવાનું સમજવું. આટલું કહી
હવે “પ્રસ્તાવિકબોધ” એ નામનાં વિષય ઉપર આજનું માંહે બા-
વણ છે તે હું કહું છું.

સાખી.

સદ્યુરની કરુણા થકી, ઉપજો નિરમળ જ્ઞાન;	
શુદ્ધ ચૈતન્ય તુરોઆપદે, રહે નિરંતર ધ્યાન.	૧
મનુ પ્રપંચ મૂકજો, ધરજો તત્ત્વ વિચાર;	
રત્ન પદારથ જન્મ છે, ના આપે વારંવાર.	૨
મોતી સહિ ઉદક તણા, તેના હાર ન થાય;	૩
મિથ્યા મન મોદક કરે, તેણે જુગ્મ ન જાય.	૪
તજશે આપે આપદા, જગશે પૂર્ણ પ્રભ;	
પલક માંહી પ્રલમ્બ થશે, કોટી જન્મનાં કર્મ.	૫
સદ્યુર સંત કૃપા કરે, પ્રગટે નિરમળ જ્ઞાન;	
રત્ની ઉદય રજની ટમે, રહે નિરંતર ધ્યાન.	૬
નિરમળ નમણે નીરખતાં, દરશે નિજ દેહાર;	
સાગરમાં સહિ ઉપજો, લહરી લેહ અપાર.	૭

સચ્ચિદ્આનંદ સર્વમાં, બરી રહ્યો બરપૂર,

દીન રજની રહે રંગમાં, નિરમળ વર્ષે નુર. ૭

હે પ્રભુ ! તારો અપાર મહિમા છે. તારી અઘાત બુદ્ધિ અને ડાહ્યાપણ છે. તેની સ્તુતિ આ પામરજનો શી રીતે કરી શકશે? તો પણ તું કૃપાળુ અને દાનદયાળ છે, માટે થોડું કથન કરે ધણું કરી માનજે. અને સર્વને એક સરખી રીતે ઉપજે એવી રીતે તેઓમાં તું સદ્મતી આ સમયે પ્રેરક કરજે, એજ મારી નમૂના પૂર્વક વિનય સહિત સ્તુતિ છે.

આ ભૂમંડળનાં બાળકો, યુવાન, તથા વૃદ્ધો, કૃપા કરી આ ઉપદેશ સાંભળો.

સર્વ શાસ્ત્રનાં મૂળ પુરુષોનો ઉપદેશ પાર્માર્થિક છે. માટે જો તું માને તો લોકોનાં લવારને નહીં માનતાં, શાસ્ત્રનાં ઉપદેશને, અને તેની શિક્ષાને માનજે. તને સાંભળવાની હેંસ હેાય તો ગીતા, અથવા બાગવત વિગેરે સદુપદેશનાં ગ્રંથ સાંભળજે, અને તેમાંથી સાર ગ્રહણ કરજે. પરંતુ કુટિલ અથવા આધુનિક ગાયાઓ સાંભળી તારા કાનને અપવિત્ર નહિં કરતો. કોઈ ઉપર 'રાગ અથવા રોષ કરી મનમાં ખુશી થતો નહીં. પરંતુ બી પરમેશ્વરનાં ગુણ ગાંઈ ખુશી થજે, જો તારી નાચવાની ઈચ્છા થાય તો સદ્ગુણનાં બોધથી તું નાચજે. પરંતુ સ્ત્રીનાં સ્નેહબાણથી રમે ખુશ થઈ નાચતો. જો તને ગાયન ઉપર શ્રોક થાય તો જેમાં પ્રભુરમ્મ રહેા હેાય, તેવા ઈશ્વર મહાત્મનાં ગીતો ગાજે; પણ રમે પ્રપંચનાં ગીતો ગાઈ દીવસ આનંદમાં કાઢાડતો. જાગ્રણ કરવાની તારે ખુશી હેય તો ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલા દિવસો એકાદશી, આદી પર્યંતે દિવસે જાગ્રણ કરજે. પરંતુ વારાંગનાનાં નૃત્યમાં, અથવા તો બાંડ બવાઈ ઇલાદિ ગમતમાં તું મિથ્યા જાગ્રણ કરોશ નહીં. જો તું બકિત રાખે તો બગવંતના ઉપર રાખજે. પરંતુ મળમુત્રનાં બરેલા માણસ ઉપર રાખતો નહીં. તને જમવાને અપેક્ષા થાય તો ઈશ્વરને અર્પિને તેની યાજ જ-

મળે. પરંતુ મરી ગએલા પુરૂષ, સ્ત્રી, વૃદ્ધ, કે બાળકનાં, ખારમાં, તેરમાં, યા મોથિયા ઉપર નબર નહીં રાખતો. જો તારી કોઇને દમવાની મરજી હોય તો, ધર્મશાસ્ત્ર પૂર્વક દશે ઇંદ્રિયોનું દમન કરજે; પરંતુ લોભ અને દ્રવ્યની ખાતર તું ગરીબ અને અનાથોને દમતો નહીં. જો તારી મરજી લમામ ભાગ ત્યાગ કરવાની થાયતો વૈરાગ્ય મનમાં આણી તમામ ભાગ મુકી દેજે. પરંતુ કોઈ મરી જાય અથવા કાંઈ વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી નથી એના જ્ઞાતને સાફ ભાગ મુકતો નહીં. જો તારી મરજી લંઘન કરવાની થાયતો એકાદશી, ચિત્રાવતી, અથવા એવાજ બીજા વ્રતને સાફ લંઘન કરજે. પરંતુ કોઈના ઉપર વૈર વાળવાને સાફ લંઘન કરી, અમથુ પેટ ખાળતો નહીં. જો તારી સ્નાન વિગેરે કરવાની મરજી થાયતો બાગિચી, ગંગા, જમુનાં, ગોદાવરી, નર્મદા, તાપી, આદિ નદીઓમાં સ્નાન કરજે; પરંતુ નારીઓ સાથે ભાગ કરી તેમાં તું મશગૂલ રહી નાહતો નહીં. જો તારી મરજી મિષ્ટ પદાર્થ ખાવાની થાયતો કોઈ સત્પાત્ર પુરૂષને અવગાવીને ખાજે. પરંતુ એકજો તારું પેટ ભરતો નહીં. જો પુજા કરવાની તારી મરજી થાયતો કોઈ પ્રેમી અથવા બ્રહ્મચરિતા બ્રાહ્મણની પુજા કરજે, પરંતુ પાખંડી અથવા શુદ્રને પુજતો નહીં. જો તને ધુજવું થાયતો કોઈનું કરજ હોય તેને તુર્ત અદા કરી દેજે. પરંતુ લોકોના અપજ્ઞશ્ચે ધુજતો નહીં. જો મારવાની તારી મરજી થાયતો ક્રોધને શાંતીરૂપી હથિયારથી મારજે, પરંતુ તું કોઈને ક્રોધથી મારતો નહીં. હારવાની તારી મરજી થાયતો હરીના નામની ખાતર સર્વસ હારજે, પરંતુ દ્યુત રમી હારતો નહીં. તારી મરજી જો ઉપાસના ધ્યાન સેવના કરવાની થાયતો હંધર, પાર્વતી, શ્રી કૃષ્ણ, તિર્થંકર, અથવા જે દેવ ઉપર તારી મદ્દા હોય તેને એક મનથી સેવજે. હરી હર, તું બિન નહીં જાણતો. જો અવગુણની પરિક્ષા કરવા બેસેતો તારામાંજ અવગુણ છે, એમ સમજી બીજાના દોષ તરફ ખોડ ખાંપણ કાઢતો નહીં. આખું જગત જો તું નિહાળી જોજે તો સર્વ ડેકાણે પરમાત્માનો વાસ છે, માટે જો દુઃખ આવે

તો ધનરાત્રી નહીં, અને સુખ આવે તો દુર્ધ માનતો નહીં, એ સર્વે-
જ ખોટું છે. જે કાંઈ વસ્તુ સારી થાયતો તેનું અભિમાન તું દિલમાં
આણતો નહીં, પણ હંધરને અર્પણ કરે. હંધરજ સર્વ કરે છે.
એમ એકિન રાખી કોઈ કામથી લગ્ન થવું નહીં. પરંતુ અધર્મ-
થી હમેશ લગ્નતા રહેવું. કૌંઠનું દારવત્વપણું કરવાથી લાગતો નહીં.
જગતમાં કોઈ માણસ પોતાની વડાઈ કરી નામાંકિત થવાની ઇ-
ચ્છા રાખેતો તે ઉપર તું મોહિત નહીં થતાં, દુનિયામાં હરિભક્તિ કરી
ગાળજે, અથવા કિર્તિ મેળવજે. જે તને પુજારી છુટે તો પોતાના
પાપની ઝાડજે. પરંતુ પૈસા જાય અથવા ખીમારી આવે તેથી ધર-
કતો નહીં. જે કોઈ પાશમાં તારૂ દીલ ધાયતો હંધરની પ્રેમપૂર્વક બ-
ક્તિ કરવામાં પાશ રાખજે. પરંતુ આશાની પાશ ખંડનો નહીં. જે
તારી ધોવાની મરજી થાયતો, તું, તારા મનને ધોજે. પરંતુ નહીંએ
જઈ અમયુ થરિર ધોવાથી કાંઈ પ્રયોજન નથી. સાધના કરવાની
તારી મરજી થાયતો સમિચ્છાનંદને સાધજે, પરંતુ વિષયને સાધી
તારૂ થરિર નહીં વગોવતો. જે કાંઈ વસ્તુ ઝિલવાની તારી મરજી
થાયતો ગંગાજળરૂપી જ્ઞાનને ઝિલજે. પરંતુ નકુંમાં પડવા જોગ વિ-
ષયને અંગિકાર નહીં કરતો. જે તારી બત્રીશ પાંખડીને ખિલતી
રાખવાની ચાહેતા રાખેતો હંધરના ગુણ અને મહીમા સાંભળી
બત્રીશ પાંખડી ખિલવજે, પરંતુ ખજ લોકોના પ્રપંચ અને કુક્તિઓ
ઉપર મોહિત થઈ બત્રીશ પાંખડીનું ચિત્ત ખિલવતો નહીં. જે ધન
આપવાની તારી મરજી થાયતો ગુપ્ત રીતે સત્પાત્રને બાગવત ધ્યા
કાંઈ પણ પ્રકારનું મૂઢિવ દાન વિગેરે આપી મુગો કઢા વગર બેસજે.
પરંતુ પ્રગટ આપતો નહીં. અને અભિમાન રાખી મિથ્યા કીર્તિ
વિશે મનમાં ઉમંગ ધરાવતો નહીં. જે તારી તજવાની મ-
રજી થાયતો સધળા કમ હંધરને માંથે રાખી તજ દેજે. ભાગ
ભાગવવાની તારી મરજી થાયતો તેમાં આશક્તપણું નહીં ધરાવતાં
ભાગવજે હોમ કરવાની તારી મરજી થાયતો વિપ્રોને જમાડી સંતુષ્ટ
કરજે; એટલે હોમ આપ્યા બરાબર ગણાયજે. જે દિક્ષા લેવાની

તારી મરણ થાયતો ચૈવિ કે વૈષ્ણવિ દિક્ષા ગ્રહણ કરજે. પરંતુ બીજી કોઈ સેતો નહીં. (સર્વે પોત પોતાના ધર્મ મુજબ વર્તવું.) દુઃખમાં તું અરે! ઓ બાપરે! ઓ મારે! એમ કેહતો નહીં. પણ પ્રભુનું નામ માત્ર સેતો જાણે. જોયી તારે કલ્યાણ છે. જો શોક રાખવો હોયતો જોને મુખે હરિનું નામ રમણું નથી તેમ જોણો રાખજે. અન્યથી રાખતો નહીં. મનમાં હરખ થાયતો હરીજન જોઈને હરખજે. પરંતુ પ્રપંચોને જોઈ હરખતો નહીં. ચુક થાયતો બસન કરવાનું મુકી દેજે. તેની ચુક ખાણે, પરંતુ ઈશ્વર નામ ચુકતો નહીં. પારખ કરવામાં તારે મન ઝુંબડી તો સદ્પાત્ર, કૃપાત્ર, પારખજે. બીજું પારખવાની જરૂર નથી. ગયું આયુષ્ય ફરી આવવાનું નથી. તેનો હૃદય વિચાર કરી ગુરૂનાં વચન ઉપર કરજે.

આ પ્રમાણે સંસારમાં વર્તે તેને ધન્ય છે. હે બાળકો, યુવાનો, તથા વૃદ્ધો, આ બોધ હૃદયે કાયમ રાખી પતિવાચી જગતઃ સ્ત્રી પરમેશ્વર, રાજ્યાધિષ્ઠી, તથા સર્વ ભૂમંડળના આપણા હૃમન્નતીઓ પ્રસન્ન થઈ આપણને માનપૂર્વક નમન કરશે. એમ અચિત ધારવું.

સૂસાજનો, આ અલ્પ કથન આપના મનને પ્રસન્ન લાગે એવું કદાચ નહીં હોય, તો હું આપના અમુલ્ય વખલના રોકાણ બદલ માત્ર ક્ષમા માગુ છું.

રંગ વેળાવળ. ૫૬.

પરપંચ પડદો પરહરો, નેહ નાયથી જોડો ;
સદગુરૂ શાન બતાવશે, બવસાગરે છોડો ;
તમેરે તમારે વસ કરો, તનનાં તાળાં તોડો ;
ઈચ્છો બધું જો આપનું, માઠી મંગત છોડો ;
આસા ગુરૂની ઓલંગીને, આગળ નવ દોડો ;
કોસ કરાર કર્યો ધણો, માની લેજો થોડો ;
સદગુરૂને કરો વિનતી, ફેદ બવનો ફેડો ;
અલખબુલાખી કરી ખરો, ખોટો સદગુરૂ મોડો.

પુરુષ પરિક્ષા.

નવસારી સ્નાનવર્ધક સભામાં આપેલું ભાષણ.

આ વિષય બાબત સભા તરફથી મને તારીખ ૨૩મી જુલૈ ૧૯૮૩ ને રોજ આજ્ઞા થવાથી મારી અલ્પ મતિ મુજબ એ વિષય બાબત થોડુંએક આજન્ની સભામાં વર્ણન કરવાને હું તૈયાર થએલો છું, તે આ વિદ્વાન મંડળી આગળ કથન કરવાને પરવાનગી માગું છું.

આ જગતની અંદર સર્વ રાતે પરિપૂર્ણ કોઈ પણ નથી. માત્ર એક પરમધરજ છે. તે મુજબ જો માફ કરવાનું અગર જે મને સુઝાયું છે તે મુજબ દર્શાવ્યું છે તોપણ અપૂર્ણતા ધણી રહેશેજ તે બદલ સભા જનો તેના દોષ તરફ નહીં જોતાં કૃપા કરી તેના હેતુ ઉપર નજર રાખશો એવી ઉમેદ છે. સભાની અંદર કોઈ પણ વિષય ઉપર લખીને વ. મોહોડાથી એક સરખી રીતે અને સરળતાપૂર્વક નિબંધ કહી સંભળાવેા એ વાત ધણીજ કઠિણ છે. તથાપિ હાલમાં વહેવારકાળે એ વાત લોકો સહેલી સમજેલા છે. તે મુજબ તેઓનું સમજવું હોય તો બલે, પરંતુ મારા વિચાર મુજબ એ કૃત્ય સર્વ કરતાં દુરમ્મટ અને ધણીજ અનુભવ તથા સમાજ-મની જરૂર ધરાવે છે. એમ કહેવાય છે કે હજાર માણસમાં એકાદ માણસ બોલનાર હોય છે. દશ હજાર મનુષ્યમાં એકાદ સાંભળનાર હોય છે. પચીસ હજાર માણસમાં એકાદ તે ઉપર મનન કરનાર હોય છે. અને મનન કરનારમાં એકાદ માણસ તે મુજબ વર્તન કરે હોય છે. અને જે વર્તે તેનેજ ધન્ય કહેવાય છે. માટે વસ્તુતઃ શક્તિ, સુતશક્તિ, મનનશક્તિ, અને નિબંધવાસ શક્તિ, એ ચાર શક્તિઓ ધણીજ બળવત્ર છે, તેમાંની એકાદજ કોઈ ગ્રહણ કરી ચાલશે તો તેમાંથી મંગળ કાર્ય સંપાદન કરી શકાશે. અને તેમાં જો એક ઉપર લક્ષ નહીં લગાડે તો કેહેવત મુજબ સમજવું કે, “ ભૈશના મોહ આગળ ભાગવત ” આ મુજબ દુનિયાઈ નિયમના ચાલતા ક્રમો ઉપર આ વિષય સાંભળતાં પેહેલાં ખુબ બારિક રીતે ગોર કરવાને સભાને મારી નમૂતા તથા વિનયપૂર્વક મુતિ છે.

વિષયની સમાપ્તિ નિર્વિઘ્નપણે આપે તેટલા સાર, તેમજ સબાનું ચિત્ત વેધક કરી માફ લખેલું એકે મને તથા એકે દિલે અવણ કરવાને સાર, નીચે મુજબ હું પ્રથમ ઈશ્વર શુભિ કરું છું.

સાખી.

૫૮ તંત્ર પારો નહીં, જેમ હોટકને હાર;
 જડ ચૈતન જગદિશમાં, તેજ જ્ઞાન એક તાર. ૧
 અંતરજ્ઞમિ આતમા, માનો મિથ્યા ગર્વ;
 માયાને પડદે રહી, મોહ પમાડ્યું સર્વ. ૨
 માહા મુગત જાણે જગત, જે આપે અદ્વૈત;
 અણુલોગી આકાશવત, રવયપદ શબ્દા તિત. ૩
 ચેત અરિત જેને નહીં, સઉમાં વ્યાપક સૌમ;
 પ્રિતમ તેને પ્રીછતાં, આવાગમન ન હોય. ૪
 દૃષ્ટ પદાર્થ જેટલું, તેનો થયો અભાવ;
 તનમય તન તુરિઆતણે, તેશું બળ્યો બનાવ. ૫
 જાણવુંનું તે જાણિયું, નથી જાણવું કાંય;
 પોતે પોતામાં બળ્યો, જેમ પાણી પાણીમાં. ૬

ઉપદેશ વિષે પદ.

દેહ મનુષ્ય ધરી હરી ન જાણ્યા તેણે સર્વસ ખોયું;
 મારા પ્યારા માહામણી મુકીને પથર ચીત પ્રોયું.
 તે અમૃત ઢોળી વિશ પીયું, તે હાથે કામ કુડું કીયું;
 તે મિથ્યા માતને કુખ રીયું, દેહ મનુષ્ય ૦ ૧
 તને જાગ્યાંઓ જડરા માંહી, તારું રક્ષણ કર્યું પ્રભુએ તાંહી;
 તેને સંભાર્યો સુપને નાહી, દેહ મનુષ્ય ૦ ૨
 તે જગપતિને નવ જોયો, કલ્પવૃક્ષ તણ બાવળ બોયો;
 તે ઉત્તમ જન્મ એજે જોયો, દેહ મનુષ્ય ૦ ૩
 એની દેહ અશુદ્ધ, અશુદ્ધ વાણી, જેણે પ્રીત પ્રભુસું નવ આણી;
 એ અધમ જાત પામર પ્રાણી, દેહ ૦ મનુષ્ય ૦ ૪

એને કૃતગ્ન સરખા કહીએ, તે સંગે તે સરખા થઈએ;
કહે પ્રિતમ એથી અળગા રહીએ, દેહ મનુષ્ય ૦ ૫

પ્રાર્થના તથા ઉપદેશની સમાપ્તી કરી પુરુષ પરિક્ષાના વિષય ઉપર ઉતર્યું. એના નાએ મુખ્ય વિભાગ રાખ્યા છે.

૧. દેહ કેવા બનેલો.
  ૨. ધનનું સુખ શી રીતે છે. નેત્ર કેવાં છે. હાથ કેવા છે.
  ૩. પરાક્રમ કેવા પ્રકારનું રાખેછે.
  ૪. સુખ, વાહન, પૃથ્વીના ભાગ કેટલો અને શી રીતે ધરાવે છે. માતા પિતા છે કે નહીં.
  ૫. બુદ્ધિ કેવી છે. દયા કેવી છે. વિચાર કેવા છે. સુસ્તપાણું કેવું છે. બુદ્ધિમાં કુટિલતા, અળપાણું, આનંદપાણું, ક્ષત્રપાણું, નિતિપાણું, વૈરાગ્યપાણું, ક્ષમાપાણું, કેવા પ્રકારથી અને કેટલી હદ સુધી છે.
  ૬. મોસાળ પક્ષનું સુખ કેવું છે. તેના ઉપર શત્રુ અળ કેવું છે. તેના બંને પગો ખોડ ખાંપણવાળા છે કે શી રીતે.
  ૭. મદનનું સુખ કેવું છે. સંવિર્ચવાન છે કે વિચીં રહિત છે. તેને ગુદાસ્થાને કાંઈ રોગ છે કે શી રીતે.
  ૮. દેહના અને બીજા આસ પાસના બંધારણથી આયુષ્યની પરિક્ષા કરવી.
  ૯. બાગ્યથાળી છે કે બાગ્યહીન છે.
  ૧૦. પિતાનું સુખ કેહેવુંછે તથા રાત્ર્ય પુન્ય કેહેવાં છે. વેપારમાં તથા ધર્મના કામમાં શી રીતે છે.
  ૧૧. લાભા લાભ તેના પુરુષાર્થથી કેટલાં છે.
  ૧૨. દુઃશ્મનનું જીર કેટલી હદ સુધી કમી છે. તથા નેત્ર સુખ કેવું છે. અર્ચના કામમાં કેવા છે.
- આટલી બાબત પુરુષની પરિક્ષામાં મુખ્ય વિચારવાની છે. એટલા પ્રશ્ન વિશે હવે કથન કરે છે.
- ગમે તે કૃણમાં તેન્ને જન્મ થયો હોય, તોપણ તે પુરુષની દેહની

પરિક્ષા કરવાને સાર તેના સ્વરૂપ ઉપરથીજ પાધરો પરખાઈ જાય છે. તે દેહનું સ્વરૂપ તેના કાંતિ અને ચેહેરા ઉપરથી ઝટ જણાઈ આવે છે. તે હેવો રીતે કે તે સભા મધે બેઠો હોય તેજ વખતે આ બાહ્ય છે, ક્ષત્રી છે, વૈશ્ય છે, કે શુદ્ર છે, એ તેનો ચેહેરાજ સુસ પુરૂષને માન્ય પડે છે. તે એવી રીતે કે તેના મુખાવિંદ ઉપર શૈર્ષ, વિવેક, અને ઉત્સાહ, એણે કરી સુશોભિત મુખાવિંદ કરે છે, એજ ઉપરથી તેનું લલાટ તરત કહી આવે છે. એ ઉપર કવિએ એક કવિત નાચે મુજબ વર્ણવેલું છે.

કવિત.

તારાકે તેજમે ચંદ્ર છુપે નહીં, સૂર્ય છુપે નહીં બાદલ છાપો ;
રણ ચડ્યો રજપૂત છુપે નહીં, દાતા છુપે નહીં ઘર મંગન આપો ;
ચંચલ નારાંકો નેન છુપે નહીં, પ્રીત છુપે નહીં પુંડ લગાપો ;
કળિ ગંગ કહે સુણ શાહા અકબર, કર્મ છુપે નહીં શીર બખુત લગાપો.

અર્થ—જે મુજબ તારાના તેજ અને ચળકટથી ચંદ્રમા છુપતો નથી. તેમજ વાદળાં યથાથી સૂર્યનો ચળકાટ છુપતો નથી. લડાઈ પ્રસંગે જેનામાં શુરાતન હોય છે, એવા રાજપૂત છુપતા નથી. તેવિજ રીતે દાતાર પુરૂષ હોય તેને ત્યાંહાં જે કોઈ માગણુ આવ્યો તો તેમાં તેનું દાનતપાણું છુપતું નથી. જે સ્ત્રિ બિચારણી હોય છે, તેના પરિક્ષા તેનાં નેત્ર ઉપરથી થયા વગર રહેતીજ નથી. તેજ મુજબ જે પુરૂષ બામ્બશાળી હોય છે, તેની પરિક્ષા તેના લલાટ ઉપર ગમે તેટલી બરમ એટલે રાખોડી ચોળી હોય, તોપણ જણાયા વગર રહેતી નથી. આ મુજબ તેના કપાળ ઉપરથી તેના ઉદય અને પરાક્રમ વિશે ઝટ જણવામાં આવવાને ઈશ્વરે સર્વોપરી શિખરને અગ્રમાગે વિધાતાશ્વી સ્ત્રિના હાથનો આલેખ દર્શાવે રાખેલો છે. તેના પરિક્ષા સુસ પુરૂષો કરી શકે છે. (જીવો એ બદલ સામુદ્રિકશાસ્ત્ર)

હેવે તેનાં કુળની પરિક્ષા કરવા સાર તેનાં વાક્ય સાંભળવાં. અર્થાત્ તેના સાથે સંવાદણ કરવું. જે બાહ્ય હશે તો બહાવેલા અને તેના શબ્દ ઉચ્ચારણ તેના નિકળણ તે જોવાથી ઝટ સમજાય.

તેમજ ક્ષત્રી, વૈશ્ય, અને શુદ્ર, એની પરિક્ષા તેનાં વામ્ય ઉપરથી ઝટ થયે.

શ્લોકાર્થ.

યદાયદામુંચતિવાવ્યવાણંતદાતદાજાનિકુલપ્રમાણં ॥

અર્થ—તેના બોલવાની લાવણ્યતા ઉપરથી તેની જાત, અને કુળની પરિક્ષા ઝટ થઈ શકવાની તે થયેજ. લલાટ ઉપર કર્મની રેખાનાં સ્થાનની સાથે ચિદાભાવ્ય સ્વરૂપ ગિરાજે છે.

હવે આપણા બીજા પ્રશ્ન ઉપર ઉતરીએ છીએ. તેમાં બે બાબત જોવાની છે. એકતો તે પુરૂષ ધન મેળવી શકશે એવા છે કે શી રીતે? તે ધન તેની પાસે કાયમ રહે એવી સ્થિતિવાન થવાનો કે કેમ? તેનાં બંને નેત્ર તથા હાથ વિગેરે સલામત છે કે શી રીતે? તેમાં કોઈ પ્રકારની ખોડ આપણુ તો નથી? કેમકે ધનવાન પુરૂષ હમેશ પોતાનું માઈક કાર્ય સંપૂર્ણ બીજા કરતાં અધિક કરી શકે છે. અને એજ ઉપર આ નીચેનો શ્લોક રચાએલો હોવા જોઈએ.

શ્લોક.

યસ્પાસ્તિષ્વિત્તંસનરઃકુલીનઃસપંઢિતઃસશ્રુતવાન્ગુણજ્ઞઃ ॥

સર્વવક્તાસર્વદર્શનીયઃસર્વગુણઃકાંચનમાશ્રયંતિ ॥૧॥

અર્થ—જેને લક્ષ્મી છે તે માણસ અગર જો આ નીચેની વસ્તુ નહીં હોય, તોપણ તેથી તે બરપુર છે, એમ ગણાય છે તે એકે પંડિત, મુનિ, ગુણનો બરપુર, પ્રમાણિક, અને દર્શણિક. પછી બલે તેમ સિસમ જેવા કાં નથી હોતો! માટે એ ઉપર બધા મોહિત થએલા છે. તેથી એ વાત અવશ્યક લોકો જુએ છે તો તેનાં અર્થ અને બચાવ વરફ હમેશ નીધા રાખવી એ માણસની પરિક્ષામાં મુખ્ય વાત રહે છે. અને એ બંધો હાથથી જો કાંઈ સાર ઈલા નરતુ થવાનું તે એવીજ થવાનું છે. માટે લક્ષ્મી એ પણ એક જાતનો માણસને કાર્ય પ્રસંગે હાથ છે. બીજું રીતે પ્રત્યક્ષ હાથોથી ડાખા અને જમણા બે જો બરાબર હોય તો તેની ગુલના થતાંજ, તેની વહેવાર ક્રિયા ઝટ માલમ પડી આવે છે કે, આ કેટલો ઉદાર છે, કેવા

પ્રકારનો તે હુમરું તથા કૌશલ્ય જોઈએ, એ બધી બાબત તેના હાથની ક્રિયાથી જાણવાની છે, માટે તેની પરિક્ષા પણ પુરૂષનાં લક્ષણ મને થવી અવશ્યક છે. ત્રીજી પ્રશ્ન પરાક્રમ એ વિશે જોવાનું છે કે, પરાક્રમ એ પ્રકારનાં છે, એક જ વસ્તુ કરવામાં આવે તેમાં ફેનેહમંદી પામવામાં આવે છે, અને જો તે બદલ વાહ વાહ કેહે છે, તેનું નામ દૈવપરાક્રમ, અને આસુરો પરાક્રમમાં માત્ર લોકોને હાલાવામાં આવે છે, પરંતુ તેની કીર્તિમાં યુત્તમ, તો તેમાં જોવું જોઈએ કે આનું પરાક્રમ કેવી તાકીરનું છે. તેમજ તેનાં બાહુ બળનાં એ સ્થંભ હોય છે. એકનો બાઈઓ તથા મિત્રનું જોર, અને બીજી તરફથી લાભ અલાભનું બળ. એ બે તપાસી તેમાં સંપૂર્ણ દૈવબળની પરિક્ષા કરવી. એ વાત પણ ખણીજ ફરઘટ પરિક્ષકને હાથ રહેલી છે. વળી કેટલાએક માણસ જ કાંઈ પરાક્રમ કરે છે, તે ગમે તેવું ઉભવળ અને સ્તુતિપાત્ર હોય છે. પરંતુ તેનું ફળ મળતી વખતે મહીથી ત્રિતમ નીકળી તેનો લાભ અને યશ્કાંતિને મળી પોતે ઉલટો અપભ્રમને પુણી બને છે. તો એવી બાબત વિશે પણ પુરો લક્ષ રહેવા જોઈએ. એ તેના યુગ્મ અને આકૃતિથી માલમ પડવાને સહેલો ઉપાય તેની લાવણ્યતા અને જનપ્રિયપણું તપાસવાથી તેના પરાક્રમનું ફળ, હેતુ, પૂર્ત કળ્યામાં આવે છે. જો સમુદાયની રૂચી યામ છે તો તેનું યોગું પણ ઉભવળ પરાક્રમ ઝટ તેજોમય થવાનું. બધાની ભારે એક સરખી રૂચી થઈ, એટલે સમજવું કે બાહુ બળ પણ ઉત્તમ રિતનું જ છે. વીરપુરૂષની પરિક્ષા, યુદ્ધબળ, દાનબળ, ક્ષમાબળ, નિતિબળ, લક્ષ્મીબળ, શાંતિબળ, આદિબળોથી તેનું પરાક્રમ ઝટ ખિલી રહેશે જ. એ વાત સિદ્ધ છે. હવે દૈવી સંપત્તિના લોકોનું પરાક્રમ અથવા એકેનત આ યુગ્મ હોય છે. તેઓ હેવી રીતે ચાલે છે કે, કોઈનું હિત કરવા ઉપર અને તેટલી જોગવાઈ રાખે છે. પોતાના હમજાતિઓનું કલ્યાણ કરવા ઉપર બનતી રીતે પરિચય કરે છે. કોઈ માણસનું મોત નિપજતું હોય તો તેને જોડાવવાને પોતાની ગાંઠના પૈસા, અક્ષત, આદિ સાધન કામ લગાડી

તેનું રક્ષણ કરેછે. અને આશુરી સંપત્તિવાળા પુરૂષો કોઇને નહાઈ કરવામાં, તેને દુઃખ દેવામાં, તેનું કોઈ પણ રીતે ખરાબ કરવામાં અને તેટલી મહેનત કરી તેમાં ફતેહ પામી, પોતે આનંદ માનેછે. એમાં કયું પરાક્રમ વખાણુએ લાયક છે, અને કયું વખોડવા લાયક છે, તેના વિચાર કરવાને ધ્વજે સર્વને ન્યાયદષ્ટિ આપેલી છે, તે ઉપર સોચ કરો. એટલે તું જણાશેજ. હવે પરાક્રમની પરિક્ષા શી રીતે થઈ શકેછે તે વિશે નીચેનો શ્લોક કહ્યો.

શ્લોક.

સુવર્ણપુષ્પિનાંપૃથ્વિવંચિચિન્દંતિનરાદયઃ

દૂર્ગશ્ચકૃતવિદ્યશ્ચયશ્ચજ્ઞાનાતિસેવિતું ॥

અર્થ—આ આખી પૃથ્વી સુવર્ણમય છે. તેની પરિક્ષા જાણકાર પુરૂષો જ કરી શકેછે. તે કયા કે, શૂરપુરૂષ, વિદ્વાન, અને સેવા કરનાર લોકો તે પૃથ્વીનો મહિમા જાણી તેની સેવના કરેછે. એ રીતે કે જે રાજપુત લોકો છે, તે એક પૃથ્વીનો માલિકીનો બાગ સાબીત કરવાને હજારો રૂપિયા ખુવાર ખર્ચેછે. અને તેમજ સાર્વભૌમ રાજ્ય વધારે દેશ સંપાદન કરવાને લડાઈ આદિ કરી બીજો મુલક સર કરેછે. અને તેની તે ખંતમાં હમેશ રહેછે. તેમજ વિદ્વાનપુરૂષ, પોતે પોતાનું પરાક્રમ અજમાવવાને સારૂ, હજારો કોસ કરી પોતાની વિદ્યા પ્રકાશિત કરી પરાક્રમ દેખાડી દ્રવ્ય સંપાદન કરેછે. તેજ ઉપરથી આ નીચેના શ્લોક મુજબ તેઓ માનને પામેલા છે.

શ્લોક.

દ્વેદેલોચનસર્વેવાવિદ્યાનાંત્રીણિલોચનં ॥

સમ્પલોચનધર્માજ્ઞાનિનોનંતલોચનં ॥૧॥

અર્થ—સમ્પળા પુરૂષોને બન્ને લોચન હોયછે. વિદ્વાનને ત્રણ લોચન હોયછે. સાત લોચન ધર્મિપુરૂષને હોય છે. અને જ્ઞાનીને અનંત લોચન હોયછે. એ ઉપરથીજ વિદ્વાન અને જ્ઞાની પુરૂષનું હમેશ ભૂમંડળ ઉપર રહત રહેછે. આ તેનું પરાક્રમ સાર્વભૌમરાજ્ય

કરતાં પણ અધિકતાને પામીએ. અને જે અર્થશાસ્ત્રને સાર પરાક્રમ કરેએ. તેની રીત નીચે મુજબની હોયએ.

શ્લોક.

બ્રૂહિબ્રૂહેતુનર્બ્રૂહિ, અર્થબ્રૂહિવિચ્છેષણ ॥

અર્થબ્રૂહિયુનર્બ્રૂહિ, ક્ષેપ્યેતેશ્લોકચોરકા ॥૧॥

અર્થ—એકવાર પ્રાપ્ત થાય, તેને ફરી મેળવવાને અર્થવાન તત્ત્વવિજ્ઞ કરે એ ગુણ વિચ્છેષણના કેહેવાય જે તેને તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય તો, પછી બીજી વધારે વાર તત્ત્વવિજ્ઞ કરે, આવા જે ગુણ તે માણસ શ્લોક ધ્યા કોઈ વસ્તુ સંકેતથી ગ્રહણ કરી શકે. આવા પણ પરાક્રમી પુરુષો હોય તો તે કુનિયાનું કારણ કેવું કરી શકતા હશે ? તેનો વિચાર કરવાને હું સભાજનોનેજ મુનસફી સોંપુઠો. હવે માણસ સુખી છે કે શી રીતે ? તે વિષે તપાસ કરવાને આપણા ઓથા પ્રશ્ન ઉપર ઉત્તરએ છેએ.

પ્રશ્ન ઓથામાં વાહન, માતા, તથા પૃથ્વી, આદિક સૌંદર્યથી ભરપૂર તે માણસ છે કે શી રીતે ? તે જાવાને સાર નીચે મુજબ મારું કથન છે.

સુખને સાર તેની છાતીમાં સીનો છે કે નહીં, તે ઉપરથી ઝટ માલમ પડેએ. હવે તેની પાસે પૃથ્વી આદિક સ્થાવર મિલકત હશે તો તેનામાં, તેમજ માતાની હવાર્તા હશે તો તેનામાં, જે માતા હ્યાત હોય, પિતાનો કાગ થએલો હશે, તો કેહેવત મુજબ તેનામાં તકોમરી હશે કે, “રાંડી પુતા શાહાજાદા અને બાપ મુઆ એટલે દિકરા ઉમરાવ જાદા” એ ઉપરથી પરિક્ષા ઝટ થવાનીજ. માતાપિતાના છત્રથી તેને જેવું સુખ મળેએ, તેવાજ તે પુરુષ દાવમાં પણ રહેલો જણાય છે. એટલે તેના મુખાવિંદ ઉપર શરમ તથા કાળજીરૂપી છાંયા હોયએ. પૃથ્વીપતિના પુત્રના પરિક્ષા તેમાં સ્વછંદપણું, આળસ, એ મે ભાગ તેમજ બસનથી ભરપૂર, તથા કરજવાળો, તેમજ ધૂંતણુજી, એ સ્વભાવ તેની પાસે પૃથ્વી છે, એનું. આગેજ કરી દેખાડેએ. એથી સંકેત તેની પરિક્ષા થાયએ. તેના

પગના હલણ ચલણ, તેમજ સુંદરતા ઉપરથી અને તેની તળાની ત્વ-
ચા ઉપરથી વાહને ખેસનાર છે કે કેમ, તે ઝટ જણાઈ શકાય છે.
અને એ બાબત એમ સંશય પેદા કદાચ થાય કે પગમાં છુટ મો-
જથી પણ કોમળતા રહે છે. પરંતુ સામુદ્રિકશાસ્ત્રના નિયમ મુજબ
તેના પગમાં વાહનની એક ઉર્ધ્વ રેશા રહે છે. તે માણસ કોઈ દિવસ
પણ વાહન વગર રહેજ નહીં. એમ ઘણા અનુભવિ વિદ્વાનનો મત
છે, અને તે સ્વતઃસિદ્ધ, જ્યાંહાં સુધી તેના સિદ્ધાંતો અનુભવ સહિતના
બીજાઓ કોઈ બીજી તારતમ્ય શક્તિથી ઉલટી રીતે શાબિત નથી
કરી શક્યા ત્યાંહાં સુધી માનપૂર્વક તેને અભિવંદન કરવું, યથાર્થ છે. માતા
પિતાના અને વડિલોપાશ્રીત દ્રવ્યના સુખથી, તેનામાં હલેતાપણું
રહે છે. મોકરી કરનાર અથવા રાજ્ય સુખથી તેમાં પતરાણ, અને
દાંબિકપણું રહે છે. વિદ્વાન અને સ્વપરાક્રમના દ્રવ્યવાન પુરુષમાં
નિતિ, આરોગ્યતા, તેમજ ગંભિરતા, તેમજ શરમાળપણાનો ભાગ
રહે છે. એમ ઘણી તરેહથી સુખની પરિક્ષા કરવામાં આવે છે.

હવે પાંચમા પ્રશ્નના ખુલાસામાં નીચે મુજબ તેના ગુણ જો-
વાના છે. જો તે માણસ વિદ્વાન નહીં હોય તો તે નીચે મુજબ
આચરણ રાખશે.

શ્લોક.

મૂર્ત્યસ્વપ્નચચિન્હાનિગવોદુર્વચનંતથા ॥

ચક્રવાદસ્તથાક્રોધોકૃત્વાકૃત્પનમન્યતે. ॥

અર્થ—મૂર્ખ માણસની પરિક્ષા આ પાંચ લક્ષણથી થાય-
છે, એકતો ગર્વિ હોય છે; દુરવચની હોય છે; ઘણાજ બકવાદ-
ખોર હોય છે; ક્રોધી પણ પુષ્કળ હોય છે; તેમજ કોઈ માણસે
કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવો સમજે નહીં એ મૂર્ખતાં લક્ષણ છે.
વળી તેની છુદ્ધિ મુસદ્દા હોય છે. તેને જો વસ્તુ કદીએ તે સમજેજ
નહીં. વળી મૂર્ખતાં બીજાં લક્ષણો આ નીચેની કવિતા ઉપરથી
પણ પરખાઈ જાય છે.

છાપો.

મૂરખ મિત્ર મળી, ગાળ દર્ધ ગંભત કરશે
મારી પરસપર લાત, વાતમાં મશ્કરી ધરશે,
મિત્રાચારી મૂળ, કેટ પીસે ને પાશે;
એત્રી બાજુ એત્ર, લડાજડી કરી ઘેર જાશે,
મૂખ મીઠાં ને મનમાં કપટ, સ્વાર્થ લગી સગાઈ છે;
કંદી જોખમકારી જીવને, મૂરખની મિત્રાઈ છે.

આ ઉપરથી પણ મૂખ માણસની પરિક્ષાનો ચિતાર કરી
આપે છે. આવા માણસોમાં ધણું કરી બે લક્ષણો હોય છે, તે એ કે,
એકતો નિતિમાર્ગ સમજતો જ નથી, અને બીજો દરજ્જે જે હઠ પ-
કડી, તે પકડી. તેમાં સત્યનો અભાવજ ધણું કરીને હોય છે. બુદ્ધિને
સાર માણસની પરિક્ષા કરવાને નીચે મુજબ એક વિદ્વાન મિત્રથી
મને સુચના થએલી હતી. અને તે વિશે દૂર અંદેશે વિચાર કરી
જોતા તે મને ખરાખર બાસેલી છે. તે એ કે જે માણસને કાંઈ હું
હોય, ને તે સાંભળ્યું, ન સાંભળ્યું, કરી કાંઈજ કરે નહીં, અથવા
આપણા કેહેવાનો બાવાર્થ સમજી ન જાય, તે માણસ પશુવર્ગનો
છે, કહીએ, અને તે તાત્કાળ તેના ઉપર વિચાર કરીને કરે, તે મા-
ણસ સમજવો. અને કહ્યા વગર, આપણી મનોવૃત્તિની પરિક્ષા ઉ-
પરથી તેનું કૃપ આપે, તે દૈવિલક્ષણનો પુરૂષ સમજવો. એજ માણસ
બુદ્ધિવંત, અને દૈવિસ્થિતિનો જાણવો. તેમાં ઉદારતા, અને પ્રમાણિક
પણું, તેમજ સમદર્ષિપણાનો, ભાગ સમજી, તેની બુદ્ધિ કુશાગ્ર છે,
એમ સમજવું. સત્વગુણ, રજ્જિગુણ, અને તમોગુણની સાહતાથી
તેની બુદ્ધિમાં શું શું ગુણ રહેલા છે, તેની પરિક્ષા થવાથી, તેમાં
ક્ષમા, દયા, ધર્મ, પરોપકારી બુદ્ધિની ઝટ પરિક્ષા થઈ શકે છે. જે
માણસે પોતાની કલમના જોરથી, દ્રવ્ય સંપાદન કરેલું છે, અથવા
બુદ્ધિમજ્જે દ્રવ્ય મેળવેલું છે, તેમાં સદ્માર્ગનું ઉદારપણું રહે છે. ગા-
મડાના દુંડિયા લોકો, આપણા જેવાં કડકડતાં અંગરખાં, અને બની
કની આવેલા પુરૂષને જોઈ, તેઓ પરસ્પર વાત કરે છે કે, પેલું મેલું
આખું, અને કાંઈ આપી વિદાય કરો. એમ કહી, એઆ વિગેરે શીબું

આપી, જેમ અને તેમ જલદી રવાને કરેછે. હવે આપણે પોશાક, અગર જો ધણેજ સ્વચ્છ અને સુધડ છે. તોપણ મન ધણજ મેલું બહુધા કરી રહેછે. તેથી કેહેવત છે કે “મનોમય સાક્ષી છે” આ કે-હેવત મુજબ તેઓને આપણી મનોવૃત્તિનો સ્વભાવિક ભાગ્ય થાયતો, એ કાંઈ તાજુખી સરખું નથી. “મનોમન સાક્ષી છે” આ કેહેવા ઉપર એક વાત કહ્યું. એક કસ્તુરીનો મોટો વેપારી હતો, તે પોતાનાં વહાણમાં પુષ્કળ કેશર તથા કસ્તુરી બરીને લાવેલો, તેની અપત નહી થવાથી, તેણે કોઈ જોધીને પ્રશ્ન પૂછ્યો, તારે, તેણે જવાબ આપ્યો કે, બાઈ નથ્રમાં કોઈ હેવો પુરુષ ધનવંત નથી કે, તારે વહાણ અખુટ લક્ષ્મી આપી, ખાલી કરાવી રાખે. પરંતુ રાખ્યમાં અપત થાય ખરી તે ક્યારે કે, ક્યારે બાદશાહ મરે, તારે, તેની કબર, અને જતાજનાં ઉપયોગ આવેખરી. મોટે હું તને મંત્ર આપુછો, તે જોધીને બાદશાહનાં મરણને વિશે તું તજવિજ કર. આ ઉપદેશથી ઝટ તે મુજબ વેપારી વર્તવા લાગ્યો. થોડા માસ વિતા પછી એક રોજ બાદશાહની સ્વારી કાંઈ ફરવા નીકળેલી છે. તે ફરતી, ફરતી પેલા શેઠ જે જગાએ ઉતર્યા હતા, તે હવેલી નીચે થઈ જતી પેલા શેઠે બાદશાહને જોયા. બાદશાહની અને શેઠની નજર મળતાંજ બાદશાહે પોતાનાં લઉઆને પૂછ્યું કે, આ કોણ છે? ક્યારે આવેલો છે? શું ઉદ્યમ કરેછે? તપાસથી મોટો વેપારી માલમ પડ્યો. પછી લઉઆને હુકમ કર્યો કે, આ શેઠને કાલે તું ગર્દન મારવાને મારા ગોકુલ કેમકે એ પુરુષ ચંડાળ છે. આ ઉપરથી લઉઆએ ખોત ખુબ કરું. પછી સ્વારી ઘેર ગઈ. થોડા દિવસ વિતાબાદ વહારનાં મનમાં આબું કે, આ પ્રમાણે બાદશાહને સા સાડ વિચાર થયો, તેની તપાસ તો કરૂ? પોતે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈ, પેલા શેઠને ઘેર ચઢી ગયો. ને બધી હકીકતથી વાકેફ થઈ કહ્યું કે, તમો એ મુજબ ધારોજો તેમાં તમારો માલ બિલકુલ અપવાનો નથી. કેમકે બાદશાહ ગુજરી જવાથી તેની કબરમાં કાંઈ કસ્તુરી અથવા કેશર કોઈ લેતું નથી. તારે તેણે બધી બ્રાહ્મણની અત્યુપેલી હકીકત કહી. તે ઉપરથી વહારેક હું કે, હું બતાવું તે મંત્ર તમે જોયો કે, બાદશાહને

દિકરો અવતરેતો સાં. એમ જાણ કરશે, ને બાદશાહેને દિકરો થશે તો તેનિજ એકલમાં તમારો માલ તુર્ત ખપી જશે. આ વાત તુર્ત શેઠે પકડી લઈ બીજા રોજથી તે મુજબ તજવિજ આદરી. એવણ માસ પિત્તા પછી એક રોજ પાછી સ્વારી તેજ શેઠનાં ઘર આગળ થી જતાંજ, શેઠે બારીએ નિકળી કુરનશ કરી. તે જતાંજ બાદશાહે લઉં આને પુછ્યું કે, આ એકી ઉપર જે શેઠ રહેતો હતો, તેને મર્યો છે કે જીવતો છે? જો જીવતો હોય તો સાર. તારે વજરે કહ્યું કે સાહેબ જીવતો છે. તો કાલે એને દરબારમાં બોલાવજો. એનો ઘણો મોટો વેપારી ને સાર માણસ જણાય છે. તે મુજબ બીજા રોજ તેને દરબારમાં તેડી, મોટો શિરપાવ આપી, ઘેર વદાય કર્યો. આ ઉપરથી વજરે પ્રશ્ન કર્યો કે, આપને તે દહાડે મારવાની હર્મિ થઈ, અને આજે શિરપાવ આપવાની મરજી થઈ, તેનું શું કારણ હશે? તેનો વિચાર, અથવા તુલના આપે આપનાં મન સાથે શા કરી? થોડીવાર સ્તબ્ધ રહી બાદશાહે કહ્યું કે, એ બદલ મને કાંઈજ જવાબ મુજબો નથી, તું કહે? બાદશાહેને કહ્યું કે, જાંહ પન્હા, પૃથ્વીવપતિ બાદશાહ! આપ થોડો વખત મારી માફક બ્રાહ્મણનો વેશ લઈને ચાલો, તો સર્વ વૃત્તાંત આપનાં સમજવામાં આવશે. પછી તે મુજબ કબુલ કરી, બંનેજણા બ્રાહ્મણનો ભિક્ષુકી વેશ લેઈ દરવાજા બાહાર નિકળી પડ્યા. એ વખતે સવારનો પંહાર થયેલો. ઉઘડતે દરવાજા બાહાર નિકળી પડ્યા. એટલે સાગી દાતણવાળી નજરે પડી. તેને જોઈ બાદશાહેને લઉં આએ પ્રશ્ન કર્યો કે, આપની નજરમાં આ માણસ કેવું આવેછે. તારે તેણે કહ્યું કે, ઘણુંજ નીચ, અને એ તમારા એનાં મુખમાં માર્યો હોય, તો સાર. આટલું કહે, બાદશાહેને મુખ રાખ્યો, પછી લઉં આએ દાતણવાળીને કહ્યું કે, બાઈ તું ક્યાં જાયછે? તારે તેણીએ કહ્યું કે, શહેરમાં દાતણ વેચવાને. લઉંએ કહ્યું કે, આજે શહેરનો બાદશાહ ચુજરી ગયો છે, માટે હડતાલ પડેલી છે. તેથી તારા દાતણ ખપશે નહીં. માટે તું પાછી ફરી ઘેર જા. એણે કહેતાંજ, મરોડથી ડસકો કરી બોલી કે, તા, બાદશાહ મરી ગયો તેમાં શું થયું? માટે કોઈ દાતણ ર્યા વગર રહેશે કે શું?

એમ કહી, કેટલુંએક ફફડી ચાલતી થઈ, નગ્નમાં ગઈ. થોડુંએક દુર ગયા, એટલે એક ગોરસ લઈ બાઈડી નગ્નમાં વેચવા સારૂ જતી હતી, તે મળી. તેને જોતાં બાદશાહેને લઉંએ પુછ્યું કે, આપને આ કેવી લાગેછે? અને એને વિશે આપનું મન શું કહેછે? તારે બાલ્યા કે, લઉંઆ, એ બાઈ ધણીજ બહુ માણસ જણાયછે. એટલે એને વિશે મારો અભિપ્રાય ધણીજ સારો છે. બાદ લઉંઆએ પેલી દહીં વેચનારીને કહ્યું કે, બાઈ તું ક્યાં જાયછે? તારે તેણે કહ્યું કે, નગ્નમાં દહીં વેચવાને જાઈછો. આમ કેહેતાંજ, એકદમ પેલો વજીર બાની ઊઠ્યો કે, બાઈ ગામનો બાદશાહ આજે મરી ગયોછે, મારે હડતાલ પડવાથી તારૂ દહીં કોઈ લેવાનું નથી. તો બેહેતર છે કે, પાછી ફર, એટલું કેહેતાંજ બાંધ ઊપર મુછીઆઈ પડી. ને રોવા લાગી, એટલે ગોરસનું માટલું પડી, બાંગી જતાંજ દહીં, દહીં, જમીન ઉપર થઈ રહ્યું. તેથી પેલો બાલ્યા (વજીર) બાલ્યો કે, તારૂં નુકસાન થયું. મરી ગયો તો બલે પણ જનન થયું તેનું કેમ કરશે? તારે દહીંવાળી બાલી કે, હમે એ બાદશાહની રૈયત હેએ. હમારો અબદાતા હતો, તો દહીંનાં નુશાનની કાંઈ ફિકર નથી. પણ કેહેવત છે કે. “સો મરજો પણ સોનો પાળનાર રખે મરતો.” બાપ, એ મટો બાદશાહ આજે મરી ગયો. એ સાંબળી મારૂં હાથું જરાપણ ઠામ રેહેતું નથી. એમ કહી યુણનાં વખાણ કરી, રોવા મંડી. એટલે બાદશાહે હાથ પકડી, તેને ઉભી કરી, પોતે બાદશાહે, અંબી પ્રતિતિ કરીને, તેણીને ધર્મની ખેન કરી, પ્રુકળ ન્યાહાલ કરી. તેથીજ કેહેવત ચાલેલીછે કે, “લોહાને પારસમણી અડકે, તો સુવણું થાયછે” તે મુજબ દરિદ્રી, ખેડુતણ, એક તવંગરે દશાને બાદશાહની સાહેતા, અને કૃપાથી પોહોમી. એ મુજબ ખેચાર અજમોદા ખતાવી, પછી શેઠને ત્યાં જઈ, સઘળું વૃત્તાંત સમજી જઈ, પોતે તેની તમામ કસ્તુરી, અને કેશર, વિગરે ખરીદ કરી, માં માચું, દ્રવ્ય આપી, તેને દેશ વદાય કર્યો. આજ ઉપરથી મનોમંથ સાક્ષી, એ કેહેવત ચાલેલી છે. તો મનમાં કુટીલતા, છળપણું, દાંભિકપણું, અધમબુદ્ધિ, લોભને વશ થવાથી આવેછે. એટલાજ સારૂ કેહેવત ચાલેલી છે કે,

“અતી લોભ એ પાપનું મૂળ છે.” માટે તેનો ત્યાગ કરવા ઉપર જ્ઞાતા પુરૂષે પુરતો લક્ષ રાખવો અવશ્ય છે. વિદ્વાન પુરૂષ છે કે નહિ! તેની પરિક્ષા તેનાં વર્ણુઆચાર તથા ક્રિયા ઉપરથી ઝટ પરખાય છે. તથા માન પામે છે. એ ઉપર એક શ્લોક—

શ્લોક. °

વિદ્વત્ત્વંચનૃપત્ત્વંચનૈવનુલ્યંકદાચન ॥

સ્વદેશેષુજ્યેતેરાજાવિદ્વાન્સર્વત્રપુણ્યતે ॥

અર્થ—વિદ્વાન માણસ રાજાની બરોબરી કરી શકે છે, તેની બરોબરી કોઈ નથી. રાજા પોતાના દેશમાં પુણ્ય છે. અને વિદ્વાન સર્વત્ર જગ્યાએ માન પામે છે. માટે વિદ્વાન લોકોને અભિવંદન આપી પૃથિવ ઉપર થાય છે. દાતારે પુરૂષ, જ્ઞાની, શૂરા, દયાવાન, વિર પુરૂષ, એ સર્વ બુદ્ધિ થકી ઓળખાય છે. માટે પુરૂષમાં એ વાત પણ મુખ્ય જોવાની છે.

વાણીના વિલાસ ઉપરથી, તેની ક્રિયા ઉપરથી, તેના ઉપર શત્રુબળનું જોર કેટલું છે, તે જુઠું પરખાય છે. આ બધું બુદ્ધિને હાથ રહેલું છે. જે પંડિત પુરૂષ હશે, તો નીચેની કવિતા મુજબ તેનામાં શુભ હોય.

છંદો.

પંડિત મિત્રો મળી વદે; મુખ મધુરી વાણી;
પ્રથમ કરી પરણામ, પાય ગંગાજળ પાણી;
પછી સોપારી પાન આપી, કૂશળતા પૂછે;
કહે પછી કરજોડી, આગમન કારણ શું છે?
કરી જ્ઞાન વાતચીત શાંતચર્ચ, સ્નેહ સહિત જ્યુંદા પડે;
મન મગ્ન રહે મિત્રાઈમાં, પંડિતની પ્રીતિવડે.

આ મુજબ જેની બુદ્ધિ સ્તુતિ પાત્ર હોય છે, તેને માંધે કોઈ પણ શત્રુ વિગેરે રહેતા નથી. એથીજ છઠા પ્રશ્નનો ખુલાસો થઈ જાય છે. સાતમા પ્રશ્નનો ખુલાસો એવી રીતે કરવામાં આવે છે કે તેની એક, તેનો વિવેક, અને કહોરબંધ હોવાથી તેના વિષયની પરિક્ષા

ગુરુત થઈ શકે છે. અને તેનામાં જો અભિચાર રૂપી ગુણ રહેલા હશે, તો તેની બુદ્ધિ, તથા સ્ત્રીનું સંપૂર્ણ હિતગણી હોશેજ. અને સ-વિધતાન રહેવાને જોનામાં ટેવ હશે, તે નારિઓના સ્નેહમાં એકદમ ફસાસે નહીં, અને તેથીજ તેના વિષે અને ધારણા શક્તિ વિશે ગુરુત વિચાર બેધાશેજ. ગુરુસ્થાનકે રોગ આદિ પરિક્ષાને, તેના પગના હાલણુ ચાલણુ ઉપરથી ગુરુત થાય છે.

આવરવાની પરિક્ષા તેના શરિરના અંધારણુ ઉપરથી જોજ થઈ શકશેજ, આ બાબત ખીજી ઘણા પ્રકારની લક્ષણા જોવાની છે તે બુધજનો કરી શકે છે.

ભાગ્યશાળી પુરૂષોની, તેમજ રાજદારી માનની પરિક્ષા, અને લાભ, તથા હાનીની પરિક્ષા, આ નીચેના શ્લોકો, તથા કેટલુંએક બીજાં કથન કરવામાં આવેછે, તે ઉપરથી સેહેજ માલમ પડી શકેછે.

કેહેવત છે કે, “પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી જણાય છે.”

એજન “હુબરે કરે હબરે ભાગ્ય ખીન કોડિ ન પાવે.”

શ્લોક.

શાલાવિશાલાપ્રમદારસાલા, મૃપાનુકંપારિપવઃસુકંપાઃ॥

પુત્રાઃસુપુત્રાસ્તુરગાવિચિત્રા, એતત્ફલંમાસુકૃતવિનાસ્યાત્॥

અર્થ—સુશોભિત અને વિશાળ રહેવાને ધર, મધુરભાષણી ઓરત, શત્રુ અને રાજ્યભય રહિત, સુપુત્ર, અઢવાને સારા ઘોડા, એ રૂણ સારાં સકૃત કર્ષા વગર મજે એમ નથી. ન્યરે તે મળેછે ત્યારે તેનાં કર્મ સારાં છે, એમ ખચીત સમજવું. અને એ હોય તે ભાગ્યશાળી ગણાય.

શ્લોક.

સુત્વંત્રગતામેવ, ધર્મકામેનજન્યતેઃ ॥

અધર્મજન્યદુઃખંસ્યાત્, પ્રતિરૂપંપ્રચેતસામ્ ॥

અર્થ—સુખની સર્વ કોઈ ઈચ્છા રાખેછે, પરંતુ ધર્મ પુરૂષને એ સેજ મળેછે. અધર્મ પુરૂષને દુઃખ મળેછે. અગર જો પ્રાણી

માત્રનો સ્વભાવ સુખ મેળવવાને સાડ અભાવિક રીતે ઉપેક્ષિત હોય છે, પરંતુ સુખ, દુઃખ, કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે.

શ્લોક.

નાપિકંસ્યગૃહેક્ષૌરંપાષાણેગંધલેપનં ॥

જલમધ્યેમુખંદૃષ્ટાભાગ્યહીનસ્યલક્ષણં ॥

અર્થ—હજી મને ઘેર જે માણસ હમેશ હજી મત કરાવે છે, પાષાણે ચંદન કરે છે, જળની અંદર સુખ હમેશ જીવે છે, એટલાં લક્ષણુ ભાગ્ય હિણનાં સમજવાં.

બીજાં ભાગ્ય હિણનાં લક્ષણુ કપાળ ઉપર પુષ્કળ વાળ, આંગળીના નખ જે હમેશ મોઢોમાં ધાલે છે, જમણો પગ હમેશ હલાબ્દા કરે છે, યુદ્ધસ્થાને જેનો હમેશ હાથ રહે છે, જે માણસ પૂર્ણ ક્રોધાંતર હમેશ રહે છે, જેનું ચિત્ત લોકોનું નઠાડું થવા ઉપર હમેશ રહે છે, વિદ્વ સંતોષી રહે છે, ખાવા ઉપર હમેશ જેની પ્રિતી, દુરબ્ધસની, અને જેના મોઢોમાં હમેશ ગાળો બરેલી છે, એ માણસની લક્ષણુ ભાગ્ય હિણની સમજવી. પૂર્ણ ઊધણસી તથા આળસુ હોય તે તમામનો એમાં સમાસ થાય છે.

શ્લોક.

સાનંદંસદનંસુતાસુધિયાકાંતામૃદુર્ભાવિણિ ॥

દૃષ્ટાદૂર્ણધનંસ્વયોષિતિરતિસ્વાક્ષાપરાસેવકા ॥

આતિથ્યંશિત્રપૂજનંપ્રતિદિનંમિષ્ટાન્નપાનગૃહે ॥

સાધૂસંગમુપાસતેચસતતંધંન્યોગૃહસ્થાશ્રમઃ ॥

અર્થ—જેનું સો વર્ષનું આયુષ્ય હોય, મરણ પૂર્વક ધન હોય, પોતાના આકર હુકમને તામે રહેતા હોય, મધૂર બાષિણી સ્ત્રી હોય, અતિથિ કેહેતાં સત્પુરુષનો હમેશ સત્કાર થતો હોય, ઘરમાં મિષ્ટ પદાર્થનું નિત્ય બોજન થતું હોય, માહરિવની પુજા થવા કરતી હોય, તેના ગૃહસ્થાશ્રમને ધન્ય છે.

અદ્ય નિક્ષા, ઉદ્યમી, અથ મિનજી, અદ્ય ક્રોધ, ક્ષમા, શાંતી,

સંતોષી, શીળતા, દયા, ધૈર્ય, આદિ ગુણ જેનામાં હોય છે, તે પુરૂષ બાળ્યસાળી સમજવો. અને બાળ્યવાન પુરૂષને સર્વ વાતો અનુકૂળ છે, અને એ મુજબ જે પુરૂષ હોય, તેને પારખી તેની સાથે વેહેવાર રાખવો એમ સૂતા પુરૂષનું કેહેવું છે એ બદલ એક રાત્રિએ કોઈ યોગીરાજને એવા સવાલ કયો કે, પુરૂષની પરિક્ષામાં મુખ્ય વાત શું જોવી? કેમકે મારે પોતાની કન્યા પરણાવવી છે. આ જગતમાં મને તો બધા પુરૂષ જ નજર આવે છે. પરંતુ એક બે મેં ગ્રંથો વાંચ્યા, તેમાં પુરૂષની પરિક્ષા કરી પછી તેની સાથે વેહેવાર બાંધવો, એમ બખેલું હોવાથી આ પ્રશ્ન પુછવાની મને જરૂર પડી છે. તેમાં બે વિભાગ છે, એક સંસારી, અને બીજો ત્યાગી, સંસારીના બક્ષણ કેવા, અને ત્યાગીનાં બક્ષણ કેવા, તે કૃપા કરીને કહો. તે ઉપરથી યોગીરાજે નિચે પ્રમાણે એક શ્લોક કહ્યો.

શ્લોક.

યથાચતુર્ભિઃકનકંપરોક્ષતે, પ્રઘર્ષણછેદનતાપતાઢનૈઃ ॥

તથાચતુર્ભિઃપુરુષંપરોક્ષતે, શ્રુતેનશીલેનગુણેનકર્મણા ॥

અર્થ—પુરૂષ પરિક્ષાને સાર માણસે એવી તજવિજ કરવાની છે કે, જે મુજબ સોનાર સોઝા સુવર્ણની પરિક્ષા ચાર પ્રકારે કરી, સોનું કેવું છે, તે જુએ છે. તેજ મુજબ માણસની પરિક્ષા રહેલી છે. સોનાની પરિક્ષા સોનાલોઝો શી રીતે કરે છે કે, પેહેલું તે સોનાને કસોટી ઉપર મુકવું, તે ઉપરથી તેનો કસ નિકળે છે, પછી તેને કાપીને, અંદરનું હીર જોય છે, તાપમાં મુકી તેનો રંગ તપાસે છે, અને હથેડેવતી ટીપીને, તેની નરમાય તપાસે છે. તે મુજબ પુરૂષ પરિક્ષાને સાર તેનાં ગુણની તજવિજ કરવી. તેનાં આલતાં કર્મ જોવા. શીળતા, મુતપણું, એટલી બાબત જોવાઈ તેની સાથે વેહેવાર કરવાનો છે. હે,રાજન તું સમજ્યો કે નહો! જો તને બરાબર સમજ નહિ પડી હોય, તો હું તેનું પ્રયત્ન કરું. તે સાંભળ. આ જુનિ-આમાં સર્વ નર નથી, પરંતુ જેની પાસે “હુબર,” હોય તેજ નર કહેવાય છે. તે હુબર કયો કે, જે યોજ બનાવી બજારમાં મોકલિએ

અને સૈની કિંમત તત્કાલિક ઉત્પન્ન થાય, અને તે સર્વ પ્રકારનાં લોકોને ઉપયોગમાં આવતા તરતજ તેનાં ધરાક મળી શકે, તેને હુબર કહેછે. કાંઈ સેખન ક્રિયાથી અથવા બીજીજ તેવી કામદાની માહિતીથી તેનો ઉપયોગ શૂન્ય સમય કામમાં આવતો નથી. પરંતુ દારૂતરની પરિક્ષા દરદીનાં કુટુંબને રહેછે. તેજ મુજબ સેખનનાં કામમાં જોને અપ હોય, તેજ ચાહેછે. એ કાંઈ હુબર ન કહે-
લાય, એ ઉપર એક દૃષ્ટાંત.

હુસ મુલકનો એક બાદશાહ હતો. તેને ત્યાં ઇશ્વર કૃપાથી શમૃદ્ધિ તથા મુખ્યની કાંઈજ મણા નહોતી. સ્ત્રિઓનો જથ્થો પણ એકથી એક ચઢીઆતો, અને પાંચ, દસ, હતી. પેટે બેચાર કુંવરો, તથા એત્રણ કુંવરિઓ પણ હતી. ઉપજમાં, તથા સમૃદ્ધિમાં, કાંઈજ કમીપણું નહોતું. તાબાનાં કારભારી, તથા નોકરલોકો, તેમજ ફાજ વિગેરે પણ બાદશાહની ધણીજ નિમકહલાલ, અને કહીએ તો રતુતિ-પાત્ર હતી. ન્યાયનાં કામમાં ધણીજ ચોકસ હોવાથી, રૈયત તરફથી પણ તેની મથાસ્થિત રતુતી થતી હતી. ચાચકલોકોની તરફ, રાજ્યની શોભાપૂર્વક, મર્યાદામુર રીતે વર્તતો હતો. મતલબ, તેઓને યોગ્ય દાન, તથા પૂર્વગ્નેથી આપેલા હક્કોને, માનપૂર્વક જળવતો હતો. આ બધા વખાણવા લાએક કૃત્ય ઉપરથી રાજ્યમાં એ બાદશાહની માનપૂર્વક રતુતી થતી હતી. એક દિવસ બાદશાહનાં દીલમાં એવી ઉર્મિ થઈ આવી કે, નગર ચરચા જોવાને સાર જવું. તે મુજબ પોતે એકલો નિકળ્યો. સાથે કોઈપણ મળે નહીં, રસ્તે જતાં એક ચઠાઈ વણનારની દુકાન આગળ આબો. ત્યાં તેની દીકરી વરસ ૧૪, ૧૫ની, ઉમરની ચઠાઈ વધ્યા કરેછે, તે ચઠાઈ શી રીતે વણાયછે, તે જોવાને ઉભો, અને પેલી સુંદર છોકરી ઉપર તેનાં અદનની કાંતિ જોતાંજ મોહિત થઈ, મુઠ્ઠાગત થઈ ગયો. ઇશ્વરે જાણે કાંઈ નવરાચને દીવસે ધડી હોય, એવી હતી. તેથી બાદશાહનાં ગાત્ર શી-તળ થઈ જતાંજ, મૂઠ્ઠા ખમી, ભોંય ઉપર પડ્યો. પેલા ચઠાઈ વણનારે ઉભો કરી, જોને આંખે પાણી વિગેરેનાં પોતાં મુકી, સાવ-ખાત કર્યો. જોવા સાવધ થયો કે, તુર્તજ તેણે પોતાની મનોવૃત્તિ હતી

તે બતાવી. અને કહ્યું કે, હું આ શહેરનો બાદશાહ છું. અને જો તારી દીકરી પરણેલી નહિ હોય, તો મને આપ. હું તેની સાથે પરણવાને તૈયાર છું. જો તું ખુશીથી આપીશ તો સ્વચ્છ. ને જો ખુશીથી નહિ આપે તો જાનરદસ્તીથી પણ લેવાનો, માટે તારી જે પ્રમાણે મરજી થતી હોય, તેમ મને કહે ! પેલા ચટાઈ વણુનારે ઠાવકાઈથી જવાબ વાળ્યો કે, હું એક રંક, અને ચીથરે હાલ છું. આપ પૃથ્વિપતિ જો. આપની બરાબરી હમારીથી થાય નહિ, તેમજ રંક, અને પામરની દીકરી, આપનાં જેવા અમીર બાદશાહને પેર શોભે પણ નહીં. માટે ઝાંઢપન્દા પૃથ્વિપતિ બાદશાહ એ વિચારે તમ્ને છોડી દ્યો. આમ કેટલીએક રથગ્રંથે, છેવટે તે ચટાઈ વણુનારે કહ્યું કે, દીકરીની માને પુજો. તે ત્યાં પાસેજ બેઠી હતી, તેણીને તે બાદશાહે ધણાં પ્રેમથી, અને ખરા મનથી, પોતાની ધારણા પ્રદર્શિત કરી. ચટાઈ વણુનારની ધણીઆણી ધણીજ ડાહી, અને પતિવ્રતા હતી, તેણે જાણ્યું કે, રાજ્યહઠ, બાળહઠ, સ્ત્રિહઠ, જોગહઠ, એવિ હઠો હોયછે, માટે ના કહેવાથી કાંઈ કારણ સરવાનું નથી. એહેતરે છે કે, કાંઈ તજવિજ બડાવી એને વદાય કરું. પછી પોતે બોલી કે, પૃથ્વિપતિ બાદશાહ, આપ હમારા પાળક, અને માખાપ જેવા છો. આપને એ દીકરી તો શું, પણ આખું ઘર, અને હમો સુદ્ધાં, આપના જ તાબામાં રજી થવા, અત્યારેથી તૈયાર છેએ. તો પછી એક હમારી નાકીશ જેવી દીકરીના તે શો હીસાબ છે? આપનો શુકન હમારા માથા ઉપર છે. એમ કહી ઠાવકાઈ અને કોમળ તથા મિષ્ટ ન્યમનથી મરિયાદશીળ રીતે બોલી કે, ગરીબ પરવર આપની પાસે કાંઈ હુન્નર છે? જો હુન્નર હોય, તો પરણાવિએ. હમો ગરીબ વરણુ હુન્નર ઉપર વધારે આશુક રહીએ છીએ. બાદશાહ બોલ્યો કે, હું પૃથ્વિપતિ છો. મારે હુન્નરનું શું કામ છે? રાજ્ય છે, અનંગળ બક્ષી છે, પછી મારે સુંચુનતા છે. આ ગુજબ જ્યારે જવાબ આપ્યો, ત્યારે પેલી એસ્ટા બોલી કે, જ્યાંપન્દા, એ બધું છે તે અરૂં છે, પરંતુ કોઈ મોટો આપનાં ઉપર ચટાઈ કરીને આવે, અને રાજપાટ છિનવી યે, ખજનો બધો છુટી યે, ત્યારે

પછી મારી દીકરી શું ખાય ? પાકપરવરદીગાર, આપનું રાત્ર્ય સદૈય કાએમ રાખો, આપની દોલતમાં વધારો થતાં અખુટ રહેા. આપની ઉમર અમર થાઓ, પરંતુ ન કરે પરમેશ્વર ને આવો દીવસ આવે, ત્યારે પછી કેમ કરવું ? તેનો વિચાર કરો ! બાદશાહ પોતે ડાહ્યો, અને સમજવાળો હોવાથી આ વાત તેને ખજાને દુપ હતરી, અને પછી સોચ કરી થોડીવારે જવાબ આપ્યો કે, વાર ત્યારે મારે કયો હુજર શીખવો જોઈએ ? તે બતાવો ? તે વખતે તુર-તજ પેલો એરત બોલી કે, હમારોજ ધંધો શીખો. ત્યારે જવાબ વાળ્યો કે, તે શીખતાં કેટલા દીવસ લાગશે. તેની જવાબ પેલી અતુર એરતે વાળ્યો કે, શીખવાનું કામ માણસનાં આગ્રહ, અને અકલ, ઉપર તથા હાથ ખેસવા ઉપર આધાર રાખે છે. આપ કોમળ છો, કોઈ દિવસ હથે કામ કરેલું નથી. માટે એ બદલ કાંઈપણ મુકરર હદ દીવસની બંધાએ નહીં. હું અને મારી દીકરી જેવું કામ કરીએ છીએ, તેવું આપ શીખી રહ્યા, એમ હમારી પત્ની ખાત્રી કરી આ-પશે કે, તુર્ત હમારી દીકરી તમારી અર્ધોગનાં છે. એ બદલ ભો આ હમારો કોત. ત્યાં સુધી કોઈને પણ પરણાવીશું નહીં. આ વાતનાં કોલકરાર થતાં બાદશાહ પોતાને ધેર આવ્યો. અને બીજા ને સારા ચટાઈ કરનાર કારીગરો હતા. તેની શોધ સવારે કઢાવી. તેમાંથી ખેચારે સારા હલમી, અને અકલમંદ, તથા શહેલથી હુજર શીખવી શકે, તેવાએને ખુસારો મુકરર કરીને, પોતાનાં દરબારમાં નોકર રાખ્યાં, તેઓની પાસેથી ચટાઈ વણુવાનું, તથા તે ઉપર અકલ દોડાવી, બાત બાતની કારીગરી શીખવાનું શરૂ કર્યું. બરા-બર લક્ષ લગાડી કામ શીખવું શરૂ કરેલું, તેથી પુરા છ માસ તો નહિ થયા, એટલામાં સંપૂર્ણ કામ શીખી રહ્યા. બધા કારીગરો પણ બાદશાહની અકલનાં વખાણ કરવા મંડી પડ્યા. આ યઈ રહ્યું, એટલે પોતે ચાર પાંચ દીવસ છુટ્ટી તરીકે બોગબ્યા. અને એ હુ-બરમાં નવી યુક્તિઓ શી, શી, કરવી, એવા મનસાથે તોડ ગોઠવ્યા. બાદ ચાર દીવસ પુરા થયા, પછી પોતાનાં ઉસ્તાદોને બોલાવ્યા. ચટાઈ વણુવાને સાફ, તથા સારા ટોપલા બનાવવાને સાફ, બાત

બાતનું ધાસ, તથા સામગ્રી, હકુમતનાં જોરથી તૈયાર રખાવી મુકી. અને બાદ પેલાં જે પછાડીથી પોતાની સાસુ સસરા બનનાર છે, તેઓને આ સમારંભ વખતે કામ આવવાને હુકમ કર્યો. તે મુજબ તેઓ રજુ થયા. પોતે સાદો પણ મુલ્યવાન પોશાક પહેરી, ચટાઈ બનાવનાર સાથે ખેતી, ગુથવાનુષોતાનું કામ શરૂ કર્યું. અને જે મા-સજાનું કામ પોતે લીધેલું, તેજ માસલાનું કામ બધાને તૈયાર કરવાને, ચટાઈ વણનારનાં ઉરતાદે કલા મુજબ સુપરત થએલું તે આરંભ્યું. આ કામ સારો હાંસિઆર અને કાવેલ સદ્ધ પંદર દીવસે પુરૂ કરે એવું હતું. તે કામ રોજ ચાલે છે, કોણે કેટલું કામ આજે કર્યું, તેની નોંધ, અને નિશાન રખાય છે. એક ઉમદારીતે અને કારીગરોનું મન તે જોઈ ધૂંધી પામ, એવું શોભાવાળું કામ ધણીજ કાળજી, અને ચાતુરીથી બાદશાહે પંદર દીવસે પુરૂ કરી, પોતાનાં ઉરતાદને રજુ કર્યું. પેલી ઓરત તથા તેનો ધણી કામ જોઈ બહુજ ખુશ થતાંજ, વિચારમાં પડ્યા કે આતો કામ શિખ્યો જો? હવે કેમ કરવું? સારે બાપએ જવાબ આપ્યો કે, ગમે તેમ થાય તોપણ ક્યા આપવાને વચને બંધાયા, તે ના કેમ થાય? તેમજ એક પૃથિવપતિ છે, અને વળા હુનર શિખ્યા, માટે દિકરી મોહોટી નશિમદાર સમજવી. બે-બાથક હવે પરણાવવી. એમ મન સાથે ધણીધણિઆણિએ ગોઠવણ કરીને પોતાને મુકામે ગયા. બીજે દીવસે દરતુર મુજબ કામ કરવાને સાર બધા કારીગરો એકઠા થયા. તેઓનું કામ હવે કેટલું બાકી છે, તે તેનાં ઉપરીએ તપાસી બાદશાહેને જાહેર કર્યું. બે દિવસનું કામ બકાત હતું. એમ સુચના થએ બે દિવસ પુરા થયા દીધા, એટલે બધાનું કામ તૈયાર થયું. તે બાદશાહે આગળ મુક્યું. ત્યારે તે સર્વને રજા આપી. બાદ બાદશાહે પોતાનાં તમામ અમીર, ઉમરાવ, અને સારા સારા ઓફિસરોની એક મિટીંગ બરી તે કામો તેઓની નજર આગળ મુકી, દરેકને ન્હોત પોતાનો અભિપ્રાય, પ્રમાણિકપણે પ્રદર્શિત કરવાને કહ્યું. કોઈને પણ બાદશાહે સાહેબે એમાં કયું કામ કરેલું છે, તેની માહિતી નહોતી. તેથી સહ નિર

નિરાળા કામો જોઈ, બધા કરતાં આ (બાદશાહ)નું કામ વધારે સુધડ અને સરસ છે, એમ કહી પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર આપ્યો. તુરંતજ બીજા દિવસે બજારમાં તેની વિક્રિ કરવા સારૂ મોકલ્યો. તેમાં સબળા કરતાં બાદશાહની કરેલી ચટાઈની કીમત દોઢધણી વધારે ઉપજી. બાકીની જે વેચાઈ તેમાં પૈશા જોઈ જોઈ કામ કરેલું હતું, તેની અંદર વહેંચી આપ્યા. અને પેલા પોતાનાં સાસુ સંસારા થનાર હતા, તેઓને પોતે હુબર પરિપૂર્ણ શિખ્યા છે, એમ બતાવ્યું. પછી તેઓને બોલાવી પુછ્યું કે, કેમ, હવે લગ્નનો દિવસ મુકરર કયે દહાડે રાખ્યો છે? ત્યારે તેઓએ જવાબ આપ્યો કે આપની જે દહાડે મરજી હોય, તે દહાડે લગ્નનો દિવસ સમજવો. પરંતુ હમો તો રંક છીએ, અમારી ગાસે કાંઈ સમૃદ્ધિ નથી, કે, આપની મરજી માફક બધી થોભા કરી શકીએ. તે વાત બાદશાહે દિલમાં રાખી. બીજા દિવસે રાત્રે દસહજાર રૂપિઆની પાંચ થેલી અને ચારપાંચ ભરોસાદાર મેહેતા, તથા દસવિસ આદમિ ભરોંસાનાં મોકલી દઈ તમામ સામગ્રી તૈયાર કરવાને હુકમ આપ્યો. તે મુજબ તૈયાર થઈ. ખુશીથી બધી રંતે ધામધુમથી પરણ્યાં. પેલી ચટાઈ વણનારને પોતાને ઘેર લાવી, તેની સાથે એક પટરાણી તરીકે વૈભવ ભોગવવા શરૂ કર્યો. થોડા દિવસ વિત્યાપછી એક રોજ બાદશાહે પોતાની પટરાણીને પ્રેમ કર્યો કે, તને પરણતાં મારે ધણીજ માથાકૂટ થઈ અંતે હુબર શિખવો પડ્યો. તો મને કહે કે, હુબરમાં શી ખુબી રહેલી છે? પટરાણી થએલી ચટાઈ વણનારની દિકરી મનમાં ધભરાણી, અને પછી ઠાવકાઈથી જવાબ આપ્યો કે પશ્ચિવપતિ બાદશાહ, હુબરની પરિક્ષા વિપત્તિ વખતે કામ આવે છે. આટલું કહેતાંજ બાદશાહ મુપ રહ્યો. કેટલાએક દિવસ વિત્યા પછી એક રોજ બાદશાહ પાછો નગર ચરચા જોવા સારૂ નિકળ્યો. નગ્રમાં જોતાં જોતાં અચાનક એક કસાઈની દુકાન ઉપર ગયો. કસાઈનું મકાન જોઈએ તો એવું વિશાળ કે, તેમાં હજારો આદમિ રહી શકે. અંદર તરેહ તરેહનાં સરસામાનથી શોભિત કરેલું. બાહાર પોતે દુકાન માંડી મઠો છે. જે કાંઈ કાપવાને સારૂ જનવરોને

ભાગ નહીં મળે તો, તે માર્ગસ ભ્રમ્ય માણસને કાપીને તેનું માંડસ વેચે. આ વાતની ખબર કોઇમંજ ઘણા દિવસથી માલમ પડતી નંહોતી. આવી રીતનો તેનો કારભાર ચાલતો હતો. તે જગ્યાએ બાદશાહ પોતે જઈ ચલ્યો. દેવ હરિજા એવી ધએલી કે, તે રોજ એ કસાઇને કોઈ પ્રકારનું વેચવાને મળે નહિ. તે ઉપરથી તેનું કયા માણસને પકડવો, એનાં સોચમાં પડ્યો હતો. એટલામાં એકલા આ બાદશાહ એક સાધારણ હાલથી આમથી તેમ ફરતો હતો, તેને પેલા કસાઇએ જોયો. પોતાની ડુકાન આગળ બોલાવ્યો. આમતેમ વાતચીત કરી કોઈ બીજી મનીસ રીઠું નહિ એટલે પાધરો તેનો હાથ પકડીને અંદર લઈ ગયો. ને કહ્યું કે, મારે રોજ રૂપાં મુઠ ઉપર કમાવવાનાં છે. આને કોઈપણ જાનવરનું માર્ગસ છે નહિ. માટે આવતી કાલે શું વેચાશ? એની સોચમાં પડ્યો હતો. પણ તું મળી ગયો, એટલે કાલે તારું કતલ કરી થોડું ભેજાણ કરી વેચવાનો છું. માટે તારે તારા હજીને યાદ કરવો હોય તો કરી મુકજે. જો તારા જવા દસબાર બીજાઓ પણ એ, પેલી કોટડીમાં પરલાજ છે. એમ કહી, બતાવ્યા. બાદશાહ ડાહ્યો હતો તેણે વિચાર કર્યો કે, આ માણસ લોભની ખાતર બધાને મારેછે; માટે એને લોભમાં નાખવો જોઈએ. પણ હવે વજીરને થી રીતે ખબર કરવી, અને રૂપિયા મંગાવવા, એ બદલ ખુબ શ્રાવ કરતાં છેવટ પેલો ચઠાઈ વણવાનો હુબરે યાદ હતો, તેનો ઉપયોગ કરવાને મનમાં નિશ્ચે કરી, પેલા કસાઇને કહ્યું કે, તને જો આવતી કાલનાં રૂપાં મળે તો, મને જીવતો જવા દેશ? તેણે કહ્યું હા. તારે બાદશાહે પેલા કસાઇને કહ્યું કે, થોડું એક ધાસ મંગાવ. અને થોડીએક સુગળી મંગાવ. આઠ આનાનો ખર્ચ કરાવી, સામાન અણાવ્યો. મોતનાં પંજમાં સવારે જવાનો છું, એવી દશતથી આખી રાત જાગીને ચઠાઈ તૈયાર કરી. અને વચમાં અક્ષરથી લખેલું કે, (રૂપાં) આપજો, અને કલાણા કેકાણા ઉપર બાદશાહ બંધીખાને પડેલો છે, માટે લશ્કરથી ચઢાઈ કરી તુર્ત છોડાવવાને આપજો, નહિંતર જાન જવાનો વખત છે.” આટલા શબ્દ લખેલા હતા. સવારે જો પોર થયો એટલે બાદશાહે પેલા કસાઇને કહ્યું કે,

આ ચટાઈ લખને ગાંભનાં બાદશાહનાં વજીરને ધેર તુર્ત મોકલો, ને ૩૫૦) લઈ આવો. જો રૂપિઆ નહીં આવે તો મારી બનાવેલી ચટાઈ પાછી મંગાવજો. એટલે બીજો કેકાણે મોકલી રૂપિઆ મંગાવી આપીશ. જો રૂપિઆ આવે તો બેલાશક ચટાઈ આપી આવજો. તે મુજબ કેહેતાંજ તુર્ત એક ચાકર કસાઇનો દોડ્યો. વજીરને સાદડી આપી, તે જોઈ મનમાં તુલનાં કરી કે, આ ચટાઈ બાદશાહનાં હાથનાં જોવિજ વણેલી છે. માટે કાંઈ પરિક્ષા જોવાને મોકલેલ હશે. રૂપિઆ તુર્ત ગણી આવ્યા. પેલો લઈ આવ્યો, બાદ બપોરે તે સાદડી પાથરી વજીર ઉપર નિમાજ પઢવાને બેઠો, ઉભો થાયછે; અને નીચે જુએછે; એટલામાં કાંઈ અક્ષરનો આકાર નજરે પડ્યો. તે પડતાંજ તેની અંદર ઉપર દર્શાવેલા હકૂ જણાયા. બહુ વિશ્રમય પામી વારે, વારે, વારી નિશ્ચે કર્યો, કે એજ લખેલું છે. અને મરોડ પણ બાદશાહનો જણાતો હતો, તેથી તે વાત નિશ્ચે થતાંજ, બાદશાહ સાહેબ દરબારમાં છે કે નહીં? તેની તપાસ કરાવી, દરબારમાં તથા જનાનખાનામાં પોતે નથી, એમ ખાત્રી થતાંજ, સારા પેશવાન અને બાહાદુર બચ્ચરને તૈયાર થવાને હુકમ કર્યો. તેઓ તૈયાર થયા. તુર્તજ ચટાઈમાં દર્શાવેલી જગાએ જઈ પોહ્યા. અને કસાઈનાં ધરની જમી કરી. આંણીગમ ચટાઈથી ૩૫૦) આવ્યા, એટલે કસાઈ ખુશ થઈ તેને કહ્યું કે, હવે તને શું કામ છુટો મુકું? રોજ ૩૫૦) આવશે, અને તું ચટાઈ બનાવી આવતો જાશે. જો દાહાડે ૩૫૦) નહીં આવે, તે દીવશે તારો ત્રાણ લખશ. આ બાબતે બાદશાહ તે જગામાં કેદજ છે. જમી થતાંજ બધી રીતે ધરનો ઝાડો બીધો. તેમાં માણસનાં હાડકા પડેલાં છે. કેટલાં એક કેદમાં દાદુ વધી ખેડેલા છે. તે ટોળીમાં બાદશાહ પોતે પણ ખેડેલા છે. આ હાલ જોતાંજ, વજીરે તેહને માનપૂર્વક કુરનસ કરી બાહાર કાઢાવ્યા. અને સાથે લાવેલો પોશાક પહેરાવ્યો. હાથી નશીન કરી મુકામ ઉપર મોકલ્યા. અને કસાઈને ઝુસકેટાટ ખાંધી, દરબારમાં લાવ્યા. ત્યાં તેનો ખુનસાફ કરી ફાંસી બટકાવવાનો ડરાવ કરી, ધરબાર માલખજાનો વિગેરે સરકારે ખાલસા કરેતાં, જેટલા જેટલા

મરી મએલા હતા, એવું જાહેર થએલું, તેઓનાં કુટુંબને કાંઈક રકમ નિર્વાહ માટે આપવામાં આવી. આ મુજબ હુન્નર હોવાથી બાદશાહ પોતે બસી જતાં, ઘણાઓનાં દુઃખ ટાળી; ખુની માણસને રાજ્યમાંથી નાબુદ કરી, અધાર નર્કતાં કુંડમાં ફેંકી દીધો. આવી જાતનો જેની પાસે હુન્નર હોય, તે પ્રસંગોપાત કામ આવી કૃપ આપે છે. એનું નામ ગુણ, એજ હુન્નર, અને એજ પુરૂષની પ્રથમ પરિક્ષા ગણેલી છે. બાદ તેનાં કર્મ જોવા. કર્મ જે પ્રમાણે કસાઈનાં હતાં, તેવું તેને કૃપ પ્રાપ્ત થયું. તેની નરમાથ જોવી. જેવી નરમાથ કસાઈની હતી, તેવું તેને કૃપ મળ્યું. કસાઈની જેવી કીર્તિ હતી, તે લોકોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ કાંસીએ ચલ્યો. એ ઉપરથી જેવી તેની લાયકી, અશરારિએત, કર્મ, અને ગુણ હતા, તેવું તેને જે કૃપ મળ્યું તેજ પ્રમાણે ગુણ, કર્મ, શીળતા, અને સુતપણું હતું તેવું કૃપ બાદશાહેને મળ્યું. એવા માણસમાં જે લક્ષણ હોય, તેજ પુરૂષ કહેવાય છે. અને હેવા પુરૂષને કન્યા આપો કે, તેથી તમારું સાર્થક થયે. હવે પુરૂષ પરિક્ષા પુરી થતાં, સંસારીએ શી રીતે વર્તવું, અને ત્યાગી હોય તેણે કેમ વર્તવું, એ બ્યાન કરવામાં આવેછે. એ વીશ એક વાત કહ્યું. મિથલ દેશ મધે એક રાજા હતો, તેને એક પુત્ર, અને એક પુત્રી હતી, પુત્રનો વિવાહ કરવાને સાર તેણે પોતાની ધણી આણીને કહ્યું. તે ઉપરથી તેણીએ પોતાની દિકરી જે સોળ વર્ષની હોમરની હતી તેને પૂછામાં આવ્યું. હે રાજકન્યા! તારી મરજી કયા દેશના રાજપુત્ર સાથે વરવાની છે? તે ઉપરથી રાજકન્યાએ જવાબ આપ્યો કે મહારેતો ઈચ્છાવર વરવો છે. પરંતુ તે હેવા હોવા જોઈએ કે, બાર ગાઉ સુધી હું ધગધગતા અંગારાની સડક બનાવું, અને તેમાંથી જે કોઈ ચાલીને આવે તેની સાથે વરૂં, અને એ મુજબ જે ન કરે તેની સાથે મારે વરવાનું નથી. આ મુજબ મારી પ્રતિજ્ઞા છે. તે જો તમે પુરી પાડશો તો સાર છે, નહીંતર હું પોતે બીજા કોઈ સાથે વરવાની નથી. અને જે મારી મરજી ઉપરાંત થશે તો હું ચિતા સળગાવી મારી એજે મારો ખાણ ત્યાગ કરીશ. માટે તમને જેમ રૂક થટે તેમ કરો. અને મારી પ્રતિજ્ઞા પરિપૂર્ણ કરનાર

આપ અમારાં માવતરે અને સર્વગુણ સંપન્ન હો, એટલે વધારે કાંઈજ કહેતી નથી. આ મુજબની હકીકત રાજાને તેની રાણીએ કહી. અને તે ઉપરથી થોડીવાર મોટા સોચમાં પડી કેહેવા લાગ્યા કે કન્યાકાળ જાયછે, વળી આપણે માંયે સંસારની કાળી ટીલી રેહેશે, માટે કેમ કરીએ? તે ઉપરથી રાણીએ જવાબ વાળ્યો કે એવો કોઈ પણ ત્રિલો જગતમાં છેજ નહિ કે બાર ગાઉ સુધી વનહીમાં ચાલશે. બે ચાર વરસ તિલા પછી એને પરણવાની હોંશ થશે, એટલે એની મેજેજ ટોકાણે આવશે. આપણે પછી તેમાં વધારે પરિશ્રમ કરવાનો રહેવાનોજ નથી. આ મુજબ નિશ્ચે કરાંને ધણીધણીઆણે ઉઠ્યાં. નયમાં એ બદલનો ઢંઢેરો પિટાવ્યો. અને દેશાંતરે બાટ ચારણ પ્રા-
હ્મણુ આદિ લોકોને મોકલી મોટા મોટા રાજવાડામાં, જે ટોકાણે તેઓ પોતાની દિકરી આપી શકતા હતા, ત્યાં પણ પોતાની કુંવરિની પ્રતિસ્તા વિશે ઉપલા દૂનો મારફતે વિસ્તાપિ કરાવી. અને એ ઉપરથી પછી અન્ય દેશોમાં પણ એ વાત ફેલાઈ કન્યાની જોખન અવસ્થા, તેનું રૂપ, સ્વભાવ, આરોગ્યતા, તેમજ રાજ્ય-
વૈભવના અપ્રુટ ભંડાર ઉપરથી, સર્વને એ ધર સાથે સંબંધ બાંધવાનો નહાના અને મોટા રાજવાળાઓને અત્યંત મનમાં બાવ હતો, તે આ પ્રતિસ્તા સાંભળવાથી ધણાજ એક પામી યુક્તિઓ શોધવા મંડ્યા. કોઈ કહે કે મંત્રના જોરથી ચલાશે, માટે મંત્ર ઉપાસના કરવી, કોઈ કહે તાંત્રિક ક્રિયાથી અગ્નિમાં ચાલી સકાશે, માટે તેમ કરવું, કોઈ કહે ગુરૂકૃપાથી સિદ્ધીબળે ચલાઈ શકાય છે, એ મુ-
જબ હજારો જણ હજારો વિચાર કરી તેની યુક્તિમાં પડ્યા છે. એ-
ટલામાં એક ધારાવતી દેશના રાજાને ત્યાં પુત્ર જે ધણોજ નિપૂણ અને ચાણુખ્ય હતો, તેને આ વાતની ખબર પડ્યાંજ, (જરા સ્ત્રી અને શાસ્ત્રમુત પણ હતો.) તેણે વિચાર કર્યો કે, આ કન્યા આપણે પરણવી અને એ બદલનો ખુલાસો આપણે આપણા ગુરૂથી મે-
ળવવો જોઈએ. ગામને પાદરે એક વિશાળ મંદીર હતું, તેમાં ધણાજ યોગીરાજો આવી ઉતરતા હતા. અને તેનો મહાધિપતિ પણ સારો વિદ્વાન અને ગુણુ સંપન્ન હતો. તેને જઈ આ રાજકન્યાની પ્રતિસ્તા

વિષે તથા પોતાને એ કન્યા મળે તો સાર એ વિષે વિચાર બતાવ્યો. તે ઉપરથી પોતે ખુબ સોચ કરી કહ્યું કે, એ બદલતો કોઈ તત્વ-વેત્તા પુરુષ મળે તો ઉપાય બતાવે, ત્યાંહાં સુધી મળવો કઠી. છુ છે. સારા સારા યોગી પુરુષનું એ સ્થાને પધારવું થતું જ હતું, તેથી એ બદલ હમેશ સોચમાં અને ખોળમાં હતોજ. તેવામાં એક પુરુષ આવી ચઢ્યો. તેને પેલા મહાધિપતિએ વિનંતિપૂર્વક પોતાની હકીકત કહી સંભળાવી. અને બોલ્યો કે આ દેશનો રાજા છે, તેનો પુત્ર “બળબીમ” નામે છે, તે ધણેજ ધર્મિષ્ઠ તથા શુભ સંપન્ન છે. તેની હઠ ઉપરથી આ બાબત પારમાર્થિક સમજી આપને બમ આપેલો છે. એ બદલ મારે કંઈ નથી. તો કૃપા કરશે તો મોટી ચહેરે બાન્ની. આ વાત સંભળી તુર્ત જવાબ આપ્યો કે, જાઓ તમે તે રાજપુત્રને બોલાવો. તે આવશે બાર વિચાર કરીશું. રાજપુત્ર તો એ બદલની આગુરતાથી પૂર્ણ ગગળી રહેલો હતોજ, તેને જોવા મ-હાધિપતિનો દૂત તેડવા આવ્યો, કે, તુર્ત હાંકલો હાંકલો થઈ ઘોડે સામાન મુકાવતા કે મઠમાં રજુ થયો. તેને તમામ હકીકત કહી અને પછી તત્વવેત્તા યોગીની મુલાકાતે પાસેના ઓરડામાં બઈ ગયા. યોગીરાજ માહાસર્વજ્ઞ હોવાથી તુર્ત તેની મનોવૃત્તિ પારખી, અને પ્રશ્ન કર્યો કે બપ્પા ઋષ્ટયામમમાં રહેવાની તારી પૂર્ણ મરજી છે કે યોગાભ્યાસમાં તેનો એક નિશ્ચય કરી મને કહે. તારે રાજપુત્ર “બ-લબીમ” ધણાજ ગંભીર ચેહેરાથી જવાબ આપ્યો કે, જેવી આપની કૃપા અને આસાહ મારી વૃત્તિ તો આ બગ્ન થઈ ઋષ્ટયામમમાં રહેવાય તો સાર. પણ જો આજ કન્યા મળે તો નહિતર બીજી ન પરણવા વિશે મારી પ્રતિજ્ઞા છે. પરંતુ કામ હેવું ફર્ક છે કે, જો મારા જેવાથી બને તેવું નથી. જો આપ જેવા માહાંત અને ઉ-દાર પુરુષની કૃપા થાય તોજ, આ પ્રતિજ્ઞા છે તે પાળી શકાય. પછી આપનો જેવો હુકમ. તત્વજ્ઞાની પુરુષ કેવા ઉદાર અને દયાળુ રહે છે તે વિશે એક નીચેના શ્લોકથી જણાવું છું.

શ્લોક.

દેહાભિયાનિનોયોગીભોગીકર્માભિયાનિનામ્ ॥

યોક્ષાધિયાનિનોક્ષાનિતત્વજ્ઞોનાધિયાનિર્વા ॥૧॥

અર્થ—જે યોગી પુરૂષો હોય છે તેને રહેતું અભિમાન રહે છે. કાળને સાધનારા પુરૂષો જે વખતે મૃત્યુ નજીક આવે છે, ત્યારે સ- માધી ચઢાવેલ કાળને છેતરે છે. અર્થાત્ તેને રહે રક્ષણને સાર મનમાં બહુ અભિમાન રહે છે. યોગી પુરૂષોને જે પોતે કર્મ કરે છે તેનું અભિમાન રહે છે. જે મોક્ષની અપેક્ષા રાખનાર હોય છે, તેને પોતાના જ્ઞાનનું અભિમાન રહે છે. અને તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષોને કાંઈ પણ અભિમાન રહેતું નથી. એવા પુરૂષો દયાળુ કેહેવાય છે. તેઓની જીવન, ક્રિયા, એને ધન્ય છે. આરા દયાળુ પુરૂષ એ બળબીમને બળ્યા પછી કૃપાનું બાકી શું રહ્યું? તેઓએ હુકમ કર્યો કે મારી સાથે ચાલ. પછી તૈયાર થયા, યોગીરાજ અને બળબીમ ચાલતા, ચાલતા, એક દશને પાદરે આવી પોચ્યા. ત્યાં એક મોટું વડનું વૃક્ષ હતું, તે નીચે રાત પડી તેથી સુતા. શીઆળાનો દિવસ તાહાડ તો કેહે માર કામ, ભુખ પણ પુષ્કળ લાગેલી છે. એટલામાં તે વડ ઉપર એક પક્ષીનું જોડું રહેતું હતું, તેણે વિચાર કર્યો કે આપણા આશ્રમ નામે પરોણા એ આવેલા છે, તેઓ તાહાડ મરે છે, એવી વાતચિત થયા બાદ ટીટ્ટો બોલ્યો કાંઈ સરબરા કરવી જોઈએ, એ આપણા ગ્રહસ્થાશ્રમનો ધર્મ છે. સ્વામીના હુકમથી ટીટ્ટોએ એક તરખડું દેવતાનું લાવી. અને તે પક્ષી ટીટ્ટો થોડાં ઘણાં બળતણને સાર તરખડાં પોતાના ગળ મુજબ વિણી લાવ્યો. પછી તે લાવી નીચે નાખ્યાં. એટલે પેલા બળબીમ-મોટી તાપણી કરીને યોગીને તપાડી, તથા પોતે તપી તપ થયા પેલા ટીટ્ટોએ ફરી તેની આરતને કહ્યું કે, બંને પ્રાણીઓ ભુ- ખ્યા હશે, માટે ગ્રહસ્થાશ્રમના ધર્મ પ્રમાણે આપણે તેને ખાવાનું આપવું જોઈએ. કાંઈ બીજું તો છે નહિ માટે, હુંજ એ અગ્નિમાં પડી બળી મરું છું, એટલે તેઓ શકી મને ખાઈ તપ થશે. એમ કહી પોતે વનિહમાં પડ્યો. તેને જુકીને યોગી તથા રાજના પુત્રે સમા- નભાગે વહેંચી ખાધું. પેલી ટીટ્ટોડી બેઠી બેઠી, જોયા કરતી હતી, તેણે વિચાર કર્યો કે આ જે પ્રાણીએ મારા સ્વામીનું એકનું માંઉસ

ખાધું તેથી જોઈએ તેટલા સંતુષ્ટ થએલા જણાતા નથી મારે એકલા જીવીને શું કરવું છે? એમ કહી પોતે પણ વિચાર કર્યો કે, આ રહ ક્ષણભંચુર છે. હોતી ને વળી નોહોતી, એવી થનાર છે. લાવ જીવ હું પણ અગ્નિમાં પડીને પરીણામ્યોતો જીવ સંતુષ્ટ કરું એમ કહી પોતે પણ ઇષ્ટસ્મર્ણ કરી, વનિહમાં ઝિપલાવ્યુ. તેમાં વૃત્ત ખળી ગઈ પેલા રાજપુત્રે જોઈ, તેને કાઢી ભુજીને બંને જણાઓએ યથાસ્થિત આહાર કરી તૃપ્ત થઈ પાણી વિગેરે પી સુતાં. સવારે ઉઠી રહેતે આયા. વાતો જ્ઞાનની ચાલેછે. એટલે યોગીરાજે પ્રશ્ન કર્યો કે, પેલાં બે પક્ષીઓ જોનું આપણે બક્ષણ કર્યું, તેનું કારણ કાંઈ તા-હારા સમજવામાં આવ્યું? તેનો જવાબ “બજબીજી” કાંઈ આપ્યો નહિ. ઉત્તરો એનો યોગીરાજની પાસેથી ખુલાસો માગ્યો. ત્યારે યોગીએ કહ્યું કે બચ્ચા આપણે બે ભુખ્યા હતા, તેથી તૃપ્ત કરવાને તેઓએ જીવ અર્પણ કર્યો છે. અને અતિથિનો સત્કાર કરવા એ ગ્રહસ્થાશ્રમનો ધર્મ છે. મારે જો તું ગ્રહસ્થાશ્રમ કરવાને ચહાતો છે, તો, એ બે પક્ષીની માફક ચાલજે. બહુ સારું કહી આગળ ચાલ્યા. પેલી બાર ગાઉની વનિહવાળી જગાએ આવ્યા. ત્યાં યોગીરાજ તો ચાલવા લાગ્યા. ત્યારે બજબીજી ધબરાયો પોતે સાક્ષાત્કાર હોવાથી જો રહેતે ચાલતા થયા, તેની પછવાડે પછવાડે ચાલવાનું કહ્યું એ મુજબ બાર ગાઉ ચાલી ગયા. એટલે સર્વ કોઈને એ વાત જાણવામાં આવતાં પેલી પ્રતિજ્ઞાવાળી ડુંવરીને પણ ખબર પડી. બાદ તેઓને જોવાને સારું દૂતો મોકલી તપાસ કરાવી બંને યોગી જેવા જણાતા હતા. તેમાં એક સાક્ષાત યોગીએ પરણવાની ના કહી, બીજાને પરણાવ્યો. ને રાજા હતોજ. જમણવાર થઈ, ત્યારે યોગીરાજને જમવાને કહ્યું, ત્યારે પોતે સધળા લોકોની જો એકી પતરાળીઓ એકઠી પડેલી હતી તેમાં બરાઈ બેઠા. અને ત્યાંથી પછી ક્યાં અલોપ થયા તે કોઈને કળ્યામાં આવ્યું નહિ. બાદ આકાશવાણીથી શબ્દ ઉચ્ચારણ થયો કે ગ્રહ-સ્થાશ્રમમાં રહેવું હોયતો પેલા ટીટોડીનાં કુટુંબ મુજબ વર્તજે. અને યોગી થવું હોયતો શ્રી પરમાર્થસ્વામી જે હાલ અલોપ થઈ ગયા છે,

તેઓની માફક વર્તે, હે રાજન્! આવા વીર પુરુષને તમોએ પોતાની કન્યા પરણાવવી જોઈએ. આટલું કહી બાપણ સમાપ્ત કરે છું.

પુસ્તકાલય.

ઠાકોરની શુકલમાં આપેલું બાપણ.

સભાતાં પ્રમુખ સાહેબ અને સદ્ ગ્રહસ્થો, તારીખ ૧૭ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૮૨ ને રવિવારની હમિશની દસ્તુર માફક આપસાનવધિક નવસારી બરાતી સભાનાં સદ્ ગ્રહસ્થો તરફથી અને લા-ઈન્સેરી અથવા બીજા શબ્દમાં પુસ્તકાલયથી યતાં કાયદાવિશે, નિબંધ રચવાને આજ્ઞા થવાથી, અને એ વિષય ઉપર મારે પોતાને બોલવું એવું ખાસ ફરમાન થવાથી, આજ આ વિષય બાબત બે બોલ મારીં અદ્યમતી મુજબ, અને વિચારશક્તિ ન્યાં સુધી દોડ કરી શકશે, ત્યાં સુધી વિચારને લંબાવી એ બાબતસર કથન કરવાને મને જે ફરજ પેદા થયેલી છે, તે વિશે વિવેચન કરી સદ્ ગ્રહસ્થો, અને પ્રમુખ સાહેબનો વખત રોકાણ કરવાને જે અમ આપેલો છે, તેની માફી કૃપાવેન થઈ બખ્શશો એવી મને ઉમદ છે.

આ વિષય બાબત નિચે પ્રમાણે વિભાગ પાડવામાં આવે છે.

૧. પુસ્તકાલય એટલે શું ?
૨. તેમાં શું શું બાબતનો સંગ્રહ રહેવો જરૂરનો છે ?
૩. તે સંગ્રહ કરવાને સારું શું તજવિજ આપણા લોકોએ ફરવાની છે ?
૪. તે કરવાને સારું શા શા ઉપાય કામ લગાડવા જરૂરનાં છે ?
૫. વાંચનશાળા સ્થાપન કરવાથી લાભ શું છે ?
૬. હાનિ કેટલી અને કેહેવા પ્રકારની છે ?

આટલી બાબત વિશેનું આજનું મારું કથન છે.

૧. પુસ્તકાલય એટલે શું ?

આ પહેલાં ડાક્ટરનું નિરાકરણ કરવાને હવે હું હિંમતવાન થઈ, મારા વિચારે મુક્ત અને વિવેકી સભાસદો આગળ પ્રદર્શિત કરવાને મગલુ બરું છું.

પુસ્તકાલય, એનો અર્થ એ છે કે, દરેક ગરીબ અને તવંગર મનુષ્યને એક હેબું મકાન હેબું જોઈએ કે, તેની આંદર બેસી દુનિઆનાં ભાગોમાં, જે, જે, અમલકૃતિ થતી હોય, તે જાણવામાં આવે તેવા ઉમદા, અને કસાયલા વિદ્વજ્જનોનાં હાથનાં લખાએલા, ન્યુસપેપરો, ઓપાન્યા, અને પુસ્તકો વાંચવાને સાર મળે, અને તે વાંચી તે ઉપરથી પોતાને વોકેફિયત લેવાય, અને તે વોકેફિયતથી પોતાની વેપારી અને રાજકીય, તેમજ જ્ઞાનની ખાખતનો પુરતો અળકાટ મળવી શકે, એવી જે જે ઠેકાણે પુસ્તકોની જોગવાઈ હોય, તેમજ તે સ્થાને જઈ નિર્વિઘ્નપણે જોઈપણ રીતે તેને ખીજી રીતે તકલિફ સોસવી ન પડે, અને સાર ઉદાર, અને પારમાર્થિક વિચારથી જે સ્થળ મુકરર કરેલું હોય તેમાં આવેા પુસ્તક, ન્યુસપેપર, અને ઓપાન્યા રૂપી જથ્થો એકઠો કરેલો હોય, તેવા સ્થળને પુસ્તકાલય કહે છે. અર્થાત્ જે મુજબ નિશાળનાં મકાનમાં જઈ જોઈએ તો જે, તે, ઠેકાણે જોકરાઓનું ટોણ ખોલું, જોવામાં આવે, તેજ મુજબ પુસ્તકાલયમાં પેઠા, એટલે જ્યાં ત્યાં વાંચવા લાએક પુસ્તકો અને ન્યુસપેપરની જથ્થો પડેલો જોવામાં આવે તેનું નામ પુસ્તકાલય. આ પ્રમાણે ધણા વિદ્વાન, અને શ્રીમંતોને ઘેર પોતાનાં ગજા મુજબનું સ્થળ મુકરર કરી રાખવામાં આવે છે. પરંતુ તેવા વિરલાજ હોય છે. માટે જ્ઞાનાં અને મોટાં નગ્રનાં પ્રમાણમાં ગ્રહસ્થોની મદદથી આવું કૃત એક પાર્માર્થિક સમજી જતરેર રીતે રાખવીમાં આવે છે.

૬. તેમાં શું શું ખાખતનો સંગ્રહ રહેવો જરૂરનો છે.

આ ખીજા પ્રશ્ન બદલનો ખુલાસો, એ રીતે કરવાને મારી ક્રમ અક્ષર અને કલમ ચિતાર કરે છે કે—

પુસ્તકાલયમાં આ મુજબનો સંગ્રહ હોય તો સૌર. પુસ્તકાલય મુખ્યત્વે મનુષ્યને સાર છે. તેમાં મનુષ્યમાં ચાર પ્રકાર અને આ શિયત હોય છે તે એ કે—

પ્રકાર.	હાજત.	અવસ્થા.	શુભ.	ખુદિ.
૧. પાંચર.	આહાર.	જાગૃત.	તમા.	મુસલામ.
૨. વિષયિ.	મૈથુન.	સ્વપ્ન.		

૩. મુમુક્ષુ.	બય.	મુખ્યિ.	રંગો.	તેલાગ્ર.
૪. મુક્ત.	નિદ્રા.	તુરિઆ.	સત્વ.	કુશાગ્ર.

આ મુજબનાં બૂચર મનુષ્ય પ્રાણીનિ સાર, દુનિઆમાં નાનાં પ્રકારનાં વિષયો ઉપર, અદ્ભૂત વિચારો અર્થે નાનાં પ્રકારની સંકળનાં તથા બુદ્ધ બુદ્ધવણીનાં પ્રકૃતિ રૂપી ઓષોએ પોતાનાં દ્રશ્ય અને અદ્રશ્ય વિચારો વેહેવાર, અને જ્ઞાનલક્ષણાઓથી, પ્રતિપાદન કરીને આપણા સાર સેવા બજાવેલી છે. તે જોવાને અને તેમાંનું જ્ઞાન મેળવવાને, તથા જે કુંચી આપણા સમજવામાં બિલકુલ આવતી નથી, તેનું બાન થવાને, અથવા જે વસ્તુ દુરાંતરે હોવા છતાં, તે ઠેકાણે આપણને જાતે પહોંચી લાવવાને, જોવાને, અને મેળવવાને, તથા તે બદલની હકીકત જાણવાને શક્તિ યા વગ નથી, તેમજ અજાણપણું છે, તે બધું પ્રકાશ થઈ હસ્તામળ રૂપે, આપણને દ્રષ્ટિત કરનાર સાધન પુસ્તકો, ન્યુસપેપરો, ઓપાયા, નક્ષા, (પૃથ્વીના ગોળાઓ.) રસાયણક્રિયા જાણવાને કેમિસ્ટ્રી ઇત્યાદિ અમનકૃતીનાં મોટા મોટા પુસ્તકો, વૈદકશાસ્ત્ર, વેદાંતનાં પુસ્તકો, પુરાણો, અને તરેહ તરેહની બાષાઓમાં રચાએલા વિદ્વાન, અને અનુભવીનાં હાથનાં ફકરાઓ, તેમજ બાષાનાં શબ્દ જાણવાનાં મોટા મોટા કોશો, (એટલે ડીક્શનરીઓ.) બાકરણ, આદિ પુસ્તકોનો બંડાર જે બરેલો હોય તો એથી કરી, આધિ, બાધિ, અને ઉપાધિ, એ ત્રણે બાબતનો સંકેતથી અંત આવેછે. મોટે એ બાબતનો સંગ્રહ અવશ્યક જરૂરનો છે.

હવે આધિને શાંત થી રીતે કરેછે, તે વિશેષ બે બાલ બાલુંબું. મનના જે તાપ છે, તે સમાવવાને સાર આપણા જેવા બીજાને તાપો સોસવા પડેલા તેનું નિરૂપણ કરેલું કોઈ પણ વિરલાએ પોતાના જાતી અનુભવ ઉપરથી હોયછે. તે, જો, તેવા નાના વિષય પ્રકારના ગ્રંથો પુસ્તકાલયમાં હોયછે, તેમાં જોવાથી તે ઝટ જડી આવતાં આપણને તે વસ્તુ શાંત કરેછે. બાધિને સાર વૈદ્યકી ગ્રંથો જોવાથી, તેમાંથી ઉપાય મળી આવેછે.

ઉપાધિનાં ઉપાય સાર આપણને કાયદાઓ, તથા તર્કશાસ્ત્ર આદિ ગ્રંથોની સાહેતાથી તે પણ મળી શકે છે.

ઉપાધિ એટલે જે વસ્તુ કરવાને આપણે ધારેલું હોતું નથી, તથાપિ સેહેજ બની જાય છે, તેને આર તેનો સેહેજ ઉપાય ઉપાધિ પીજ પુસ્તકોથી મળે છે. જેમકે દૃષ્ટાંત, એક નગની અંદર એક મોટો સાહુકાર રહેતો હતો, તેને પેટે એકજ પુત્ર હતો, તે પુત્ર ડાહ્યો હતો, તેના પિતા જરા સમજમાં કોતાઈ રાખતા હતા, પણ દ્રવ્ય અને આબરૂમાં મોટાઈ પુષ્કળ ધરાવતા હતા. તે શહેરનો રાજા ધણોજ વિચારી અને શણે હતો, તેની જગાએ એક મુશ્કર કમાવવા સાર આપ્યો કોઈ રીતે તેની રોજગારની ટિકી લાગી નહિ. ત્યારે તેણે તે નગમાં, અકલ વેચવાની દુકાન માંડી, અને બારણે એવું પાટિયું ચોડ્યું કે, જેને જોતા પૈસાની અકલ જોઈતી હોય તેણે મારી દુકાને આવવું. આ ઉપરથી પેલા શેઠનો પુત્ર ફરતો, ફરતો, તે તરફ ગયો. તેના બાપે તે પુત્રને આર પૈસા પાન લેવાને સાર આગણે દિવસે આપેલા હતા. તે પોતાના ખીસામાં હતા. આ સું ઠાડ છે, અને અકલ કેવી આપે છે, તે જોવા સાર અંદર પેઠો. પેલા અકલ વેચનારાએ તે કોટું માણસ છે એમ જોઈ, સારો સત્કાર કર્યો. પાસે બેસાડ્યો. અને પોતાની દુકાનમાં આવવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે પેલા શાહુકારના પુત્રે જવાબ આપ્યો કે આપની દુકાને અકલ વેચાય છે, તે લેવા સાર આપેલો છું. તમારો માલ ક્યાં છે ? ત્યારે અકલ વેચનારે જવાબ આપ્યો કે માલતો અમારા પેટમાં જરેલો છે, અને તેને બહાર કાઢી બતાવવાને આ ખડીઓ ને કલમ સાધન છે, ખીજું કાંઈ નથી. પેલા વણિક પુત્રે વિચાર કર્યો કે આપણી પાસે આર દોઢીઆં છે, તેની જોઈએ અકલ ખરીદ કરીએ ને શું નિશ્ચય થાય છે ? તે તો જોઈએ. પછી શેઠના પુત્રે કહ્યું કે મારી પાસે આ આર પૈસા છે તેની મને અકલ આપો. તરત અકલ વેચનારે કહ્યું બહુ સાર. પછી પોતે તુર્ત કામળ ખડીઓ લઈ એઠલુંજ લખી આપ્યું કે, જે જણ લડતા હોય ત્યાં ઉભા રહેવું નહિ.”

આટલું કાગળના કટકા ઉપર લખી આપી, ચાર પૈસા પોતાની ગોઠકમાં મુક્યા. પેલી વણિક પુત્ર પેર ગયો. થોડીવાર વિતા પછી તેનો બાપ આવ્યો. તેણે પોતાના છોકરાને પ્રજ્ઞુ કે, પેલા ચાર પૈસાનાં પાન લાવ્યો? તારે છોકરાએ જે રસ્તે ખર્ચેલા તે કહ્યું. તેહેનો પિતા ધણેજ ખિજવાયો, ને કહ્યું કે આપણને અફલ નોઈતી નથી. જા જાહેને પાછી આપી આવ. અને પૈસા ચાર પાછા લાવ. એવા ધુતારાઓતો મારા * * * ધણાએ આવશે. એમ કહી ખુબ વઘ્યો ને તેને ખારણે કાઢ્યો. અને ઉપરાંતુ લઈ લઢવાને પેલી શેઠ પણ છોકરા સાથે અફલ વેચનારની ફુકાન ઉપર ગયો. ખુબ રકઝક ચાલી, પછી અફલ વેચનારે કહ્યું કે, શેઠ તમારા ચાર પૈસા મારે આપું કે, તમો એવી પ્રતિસા લો કે તમારા છોકરાને જ્યાં ગમે માણસ લડતા હોય ત્યાં ખસુસ ઉભા રાખવો" અને તે મુજબ આચરો તો પૈસા પાછા લો. પેલા કૃપણ શેઠ હા કહી, અને તે મુજબ દસ્તાવેજ લખી આપ્યો. એટલે તુર્ત પેલી મોઢી પાછી લઈ ચાર પૈસા ફેંકી દીધા. થોડા માસ વિતા બાદ એક દિવસ એવા પ્રસંગે બન્ધો કે રાજાની એ રાણીઓ તેમાં એક માનિતિ, અને બીજી અણમાનિતિ, એ બંને રાણીઓની દાશીઓ બજારમાં પાન લેવા આવી. એકજ ફુકાનેથી પાન લેતાં, પેલી કેહે અને પેહેલાં આપ, બીજી કેહે કે મને આપ, એમ માંહે માંહે માનિતિ અને અણમાનિતિ રાણીઓની દાશીના વચમાં ખુબ વિખવાદ ચાલ્યો. અને તે એટલે સુધી કે તેઓ પરસ્પરે એક બીજાનો મોટલો ઝાલા ઝાલ, તથા ઉપરાં આપરી ગડદા પાડુના મારે મારવાના ચલાવ્યા. એટલામાં પેલા શાહુકારનો પુત્ર તેજ ફુકાને પાન લેવા આવેલો તેણે તમામ હકિકત જોઈ. એમાં વાસ્તવિક જોતાં અણમાનિતિની દાશીએ ખુબ મારે આવેલો હતો. પેલી બંને દાશીઓએ આ બદલ રાજાના આગળ ફરિયાદ જવાનું ઠેરવ્યું. ને તેમાં પેલા શાહુકારના પુત્રને સાક્ષી આપવાને સારૂ કહ્યું. પોતે તુર્તજ પેર આવ્યો. પોતાનાં બાપને તમામ હકિકત કહી. પેલા શાહુકારને તો મોટી ક્રિકર પડી.

ને મનમાં કેહેવા જાગ્યો કે જે માનિતિ રાણીની દાશી તરફ સાક્ષી પુરીશું તોપણ ભાગ છે, અને અણમાનિતિની દાશી તરફની સાક્ષી પુરીશું તોપણ ભાગ છે. માટે ખરું કેહેવામાં તો મરી જઈશું. હવે કેમ કરવું? બાદ જુઓ સોચી પોતાનાં સગાં વહાલાંને બોલાવીને વિચાર કર્યો કે, હવે કેમ કરવું? બધાંએ વિચાર કરી કહ્યું કે આપણા ગામમાં અકલ વેચનાર આવેલો છે, તે જેમ સહ્યા આપે તેમ ચાલવું. પણ સમુદાયને એ વિચાર રચવાથી તેઓ અકલ વેચનારની ડુકાને ગયા. હકિકત કહી સાંભળી, અકલ વેચનાર બોલ્યો કે, એ બદલ અકલ આપું. પરંતુ તેનાતો રૂ. ૧૦૦૦) ખસે. ધણી બાંજગડે રૂ. ૫૦૦) રોકડા લઈ અકલ આપી. તે એવી કે, છોકરો “ગાંડો થઈ જાય” અને રાજ બોલાવે તારે અરે! હે! જુઓ! કહાં બહુ સારું! હા! ના! એવા ઉચ્ચાર કરે. એટલે રાજ ગાંડો કરી કાઢી મુકશે. નેથી બંને રાણીઓમાંથી કોઈને પણ માફ લાગશે નહિ. આ પ્રમાણે બીજો રોજ સાક્ષી વખતે રાજની રૂબરૂ કરવાથી, રાજએ ગાંડો કરીને પેલા શેઠના પુત્રને કાઢી મેલ્યો. બાદ થોડા રોજમાં ગામમાં એવી વાત ફેલાણી કે શેઠનો પુત્ર ગાંડો છે, ગાંડો છે, આ મુજબ ચરચા ચાલવાથી શેઠ મનમાં ધબરાણો કે હવે કેમ કરવું? આ કાળી ટીલી પણ ટળવી જોઈએ, માસ પાંચ છ થયાં પછી બધાં સગાં વહાલાંને ફરીથી એકઠાં કરી વિચાર પુછ્યો તેઓએ કહ્યું કે ચાલો પાછા અકલ વેચનારને ત્યાં. નિશ્ચે કરીને તેઓ ત્યાં ગયા. બધાએને સારીપેઠે આદરમાનથી અકલ વેચનારે ખસાડ્યાં છે. આગળ આવેલી અકલ બદલ મોટો એશાન માગ્યો. અને તેમની મળેલી ફાયદો કહી ખતાવ્યો. પરંતુ હવે જે દરબારમાં અને લોકોમાં ગાંડા થવાની વાત પસરેલી છે, તે દૂર કરવાને શું ઉપાય કરવો? તે પુછવાને સારૂ તથા તેનો રસ્તો લેવાને સારૂ આવેલા છે. ધણી મીઠાશની વાત ચીત ચાલેલી છે. દરમિયાન અકલ વેચનારે કહ્યું કે, અમારો રોજગાર માત્ર એટલાજ ઉપર છે. માટે એ સહા બદલ રૂ. ૧૦૦૦) આપોતો ફરી રસ્તો ખતાવું. તે વાત બધાંએ કમ્મલ કરી

૩૧૦૦૦) ગણી આપ્યા. પછી અમલ વેચનારે કહ્યું કે જાઓ, સવારના પૌરમાં એક દસ મણુ પૈડા લાવી, તમામ ગામમાં અને છોકરાને વેંદ્યો. અને દરબારમાં પણ એક ખુમચો ભરીને મોકલાવો. દરબારમાં પુછે તો કેહેવું કે, અમારો પુત્ર આપની, તથા ઈશ્વરની કૃપાથી ડાહ્યો થયો, તેની વધામણી સારૂ આ મીઠાઈ વેંદ્યો છે. અને લોકોને પણ એજ જવાબ આપવો તેથી લોકો જાણે. તે તો ડાહ્યો છે, એટલે પછી બધા ખુશ થઈ, તમારા પ્રારબ્ધનાં વખાણુ કરશેજ. પુત્રને પુછે તો કેહેવું કે, મને કાંઈજ ખબર નથી. બાદ બધા પોતાની મજે મનમાં સમજી જશે કે, એ છોકરાને શાની ખબર રહે? આથી બધા લોકો તમારો પુત્ર ડાહ્યો થયો, એમ સમજી એ કલંક દૂર થશે. આ મુજબ કરવાનું બધાને રચવાથી બીજે રોજ તે મુજબ તજવિજ આદરી. સર્વને ખચીત થયું કે થેકનો પુત્ર ડાહ્યો થયો. નગારાં, ઢોલ, સરણાઈ, વિગેરે વાજત્ર બારણા આગળ વગડાવ્યાં. અને માંગણુ લોકોને ખુબ સંતુષ્ટ કર્યા. એ મુજબ કરવાથી ૩૨૦૦૦)ખર્ચ થયો. જુઓ અહરથો એક આનો, પાછો લેવાને બાંધે ૩૨૫૦૦)ને ઘેર વાત મઈ. એનું નામ ઉપાધિ. ઉપાધિ દૂર કરવાને, અથવા તેમાંથી બચવાને પુસ્તક રૂપી વિદ્વાન અહરથોની એક કસાએલી અને અનુભવિ કલમથી આપણને એક રસ્તો સુઝાડે છે. એવી ક્રિયા જાણવામાં લેવાને સારૂ પુસ્તકાલય એ મુખ્ય ઉપાય છે, એમ આ લખનારનું સમજવું છે. આ વાત તમામ વિદ્વાન તથા અનુભવિ અહરથો નિરવિવાદે કબુલ કરશેજ એમાં કાંઈ સંદેહ નથીજ. અહરથો પુસ્તકાલયમાં ઉપર મુજબનો સંગ્રહ થાય તો અતિ ઉત્તમ અને દેશનાં લોકોનું હિત, તથા કલ્યાણુ થવાનું એક માતબર સાધન છે. પછી તે મુજબ વર્તવું યા નહિ, તે આપ અહરથોની ખુશી અને ખુબી ઉપર આધાર રાખે છે.

૩. સંગ્રહ કરવાને સારૂ આપણા લોકોએ થું થું તજવિજ કરવાની છે. તે વિશે હવે વિવેચન કરે છું.

આ દુનિઆમાં બધાલોકો કાંઈ વિદ્વાન હોતા નથી, પરોપકારી

હોતા નથી, કૃપણ હોતા નથી, ખજ પણ હોતા નથી, તેમજ ઉન્મત્ત પણ હોતા નથી, સૃષ્ટિમાં જોઈતી આકૃતિ છે તેટલીજ પ્રકૃતી રહેલી છે. માટે વિચારી અને સમઘર્ષિ અને વિવેકી પુરુષનો ધર્મ છે કે, દેશનાં લોકોનાં કલ્યાણને અર્થે, સમૃદ્ધિ તથા મુખની વધારાને અર્થે, દેશકલ્યાણ કામ કરવું જરૂરનું છે. તેને સાર પ્રથમ તો રાજ્યનો આશય માગવો તેમાં કૃતેહર્મદ ન પામીએ તો નગનાં સારા સારા અને ધનાઢ્ય લોકોનો આશય માગવો. તેમાં કૃતેહ નહી પામીએ તો ઉદાર પુરુષોનો આશય માગવો. કેમકે ઉદાર પુરુષ હમથ દયાળુ રહે છે. બાદ તેને જોઈ તેનાંથી ઉતરતી પંક્તિ જે ગરીબની હોય છે, તે પણ પોતાનાં ગજ માફક સત્કાર કરે છે. આ મુજબ દ્રવ્ય એકઠું કરવાને યાચના કરી એક સારી રકમનો બંડોળ કરવો. તેનાં બાજમાં અર્ચ નિભાવવો. અને જે ગ્રહસ્થો તરફથી તેમાં પુસ્તકો તથા ન્યુસપેપરની મદદ થાય તે પણ લેવી. કેહેવત છે કે જનકલ્યાણને અર્થે જનનાં ઝિજાવડા, તથા સમુદાયથી જેવું કામ અવિછિન્ન અને બાંખી મુદતમુધી અવિચળ રહે છે, તેવું એક હાથે બનવુજ નથી. વળી કેહેવત છે કે પાંચ આંગળે પહેાંચો થયવો. જે એક આંગળુ લુલુ હોય તો હાથ જોમ નકામો, અને જોડોળ માલમ પડે છે, તેજ મુજબ ધણા સમુદાયને ટેકો નહી હોય, તો તે બાબત વધારે દીપ્તિ નથી. અને તેમાં તેનું જિય પડવું પુર્ત થાય છે. બંડોળ એકઠો કરવો, તે બદલ ગ્રહસ્થોની યાચના કરવી, તેની બરાબર બવસ્થા કરવી, જોષ્ઠતા પુસ્તકો મંગાવવા, મકાન સુકરેર કરવું, તે પુસ્તકોની બરાબર સાચવણી કરવી, સારા સારા લોકો તેમજ મધ્યમ પંક્તિનાં લોકો ઉપર વર્ગશ્રી કરવાને વરસ દિવસ યા માસિક કાંઈ જવાજમ કરવું, ગરીબને સાર મફત રાખવું. તેનાં અર્ચ અને ઉપજ વિષેનો વાર્ષિક હિસાબ રાખી તેનો રીપોર્ટ તૈયાર કરવો, તે બદલ એક કમિટિ નિમવી, બાઇબ્લેરીને સાર મકાન, તેમજ કપાટ, તથા ખુરશી તથા ટેબલ વિગેરે સામાન એકઠો કરવાને દ્રવ્યનો અર્ચ કરવો, વિગેરે બરાબર બવસ્થા કરવા સાર ઉદાર, તેમજ પ્રમાણિક, અને દયાળુ, ગ્રહસ્થોની બોજદાર

કમિટી મુકરર કરવી, એથી કરી, કાર્ય માત્ર સંદેહથી અને નિર્વિઘ્ન પણ આશુ જશે એમ મને લાગે છે. લાયબ્રેરીનાં મકાનમાંજ સ- બાઓ તથા વિદ્યા સંબંધી વૃદ્ધિને સારૂ લેકચરો આપવાની જે રસમ છે, તે પણ ત્યાં જ મકાનની વિશાળતા હોય ને રખાય તો સારૂ. એટલે એક તો લાયબ્રેરી પ્રસિદ્ધતાને પામે, અને લોકોને તેની જુજ સમજવામાં આવે. આવી રીતે થવાથી પુસ્તકાલય એક દીવ્ય રિય- તિની અંદર આવવાથી તેની દિનપર દિન વૃદ્ધિ પાંખતાં ગ્રાહકોનો જથ્થો પણ વધી પડવાને કારણ થશેજ. અને લોકોનાં સ્વાર્થ, અને પર્માર્થ, એ બે કામો સેજ સધાશે. આ એક રીતિની આપણી દેનગી સમજતાં એક પ્રકારની વિશ્વાંતી પામવાનું છે. લોકોને પોતાનાં વેહેવારમાં નિતિ અને પ્રૌઢપણું રાખવાને પણ એક કારણભૂત સાધન થઈ પડશે.

૪. પુસ્તકાલયને સારૂં સારા ઉપાય કામે લગાડવા જરૂરનાં છે, તે વિશે હવે બોલવું જોઈએ.

પુસ્તકાલયનાં લોકોને ફાયદા સમજવા, અને તેઓની મનોવૃત્તિની ઉશ્કેરણી થવાને સારૂં વિદ્યાબ્યાસ કરનાર લોકોને પ્રથમ તેનું ઉત્તેજન આપવું, બાદ તે ઉત્તેજન ઉપરથી તેઓને જે જે સાધનની જરૂર છે, તે સમુદાયની સાહિતા વગર થવાનું નથી, એમ બોધ કરવો. ગામ પર- ગામથી જે જે પુસ્તકોની જરૂર છે, તેની સમજ આપવી. તે લાવવાને અને મંગાવવાને દ્રવ્યની થમણી એકઠી કરવાની જરૂર પડશે. માટે હસ્તે પરહસ્તે દ્રવ્યરૂપી મદદની કેટલી જરૂર છે. તે તેઓને સંમત- વવી. બાદ તે દ્રવ્ય એકઠું કરવાને એક વર્ગણી કરવી. અને તે વ- ગ્ગણીનો ફળો થી રીતે કરવો, અથવા કેવા પ્રકારથી તેની અવરથા કરવી તે એ ઉપદ્રા લખાણમાં ખુલાસો આપેલોજ છે. અર્થાત્ તે દ્રવ્યનાં પારમાર્થિક અને નિતિનાં, તેમજ વેહવારાદિક ઉપયોગી ગ્રંથો તથા સ્થળ અને તેની અંદર યોગ્યતા મુજબ લોકોને બેઠકને સારૂં સામગ્રી મંગાવવી. જે ઉદાર ગૃહસ્થોએ કેળવણીનો લાભ લીધો હોય તેને પોતાનાં ધરની નાની પુસ્તકથાળા અને તે વાંચી તેનું

મનન કરવાથી શુભાભ પ્રાપ્ત થએલો છે તે તમામ સમજાવવાને બનતી કોશીશ કરવી. એટલે અર્થાત્ સર્વને રૂચી તથા પ્રેમ થાય તે ઉપર લક્ષ આપવાની સર્વ વિદ્વાન અને અનુભવી ગ્રંથસ્થોની પહેલી તથા મુખ્ય ફરજ છે.

૫. પુસ્તકાલય સ્થાપન કરવાથી લાભ શું છે, એ બદલ સુત્રેસર પણ બનતા સુધી યથાસ્થિત વિવેચન કરવાને હવે પ્રયત્ન બરહું.

પુસ્તકાલય સ્થાપન થવાથી લોકોને એક તો પોતાનો સુદૃઢ વજ્ર ગુમાવવાનો બંધ પડે છે. તેથી બાળક, યુવાન, તેમજ વૃદ્ધને, પોતાનાં હમજાતિ લોકો તથા સોબતીઓ સાથે મિથ્યા ગપોટા મારી કાળ નિર્ગમન કરવાનું રોકાણ થતાં, તેમાંથી જે ઉડતો કુસંપ, બખેડો, અને અનિનિનાં બાપણ, તથા તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થતાં બીજા ન્યાયની કોરેટમાં ચઢવા સંબંધી ઉપદ્રવો બંધ પડી સુખચેતનામાં જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થવાની સાથે દિવસનું કાઢવું થાય છે. તે એ રીતે કે જ્યારે પુસ્તકાલયમાં ગયા, એટલે આપણા તરફ જે હનિશ નિત્ય કામની ફરજ, તે ઉતારી પછીથી, દુરસદ મળવાની, તેમાં પુસ્તકાલયમાં જવાનાં, ત્યાં ગયા એટલે કોઈ વાતરમુજા યા દિલપસંત વાંચવામાં આવશે. સ્વાર્થ ઉપર ઉતરીશું તો, વેપારનાં તારો, તેમજ દેશ દેશનાં લોકો ઉપર પડતી આફત નવા ગ્યોવો, રાજ્ય મામુજાની ચમત્કૃતીની અંગરો, ઈતિહાસી ફેસલાઓ, વકીલ. બારિષ્ટરોની તકરાર, તથા તે ઉપર પુછાએલા હિલટ પાલટ સવાલો, અને કયા શબ્દ કઈ બાબતમાં મુકાય, અથવા પુછાય; તેની શૈલી તેમજ સ્વભાવિક અને હસ્તકૃત ક્રિયાઓની નવાનવી નોંધ, તથા શાધનો ભાધ થતાંજ, તે ઉપર કેટલી બાબત ખરી છે, મધ્યમ છે, અને ગલત છે, તેનો વિચાર કરવાને પ્રેરણાશક્તિને ઉમંગથી રોકવી પડવાને લીધે તેમાંથી અક્ષતનો વધારો થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ આપણા ગરીબ કુટુંબને પોષણ કરવાની સાથે પુસ્તકરૂપી બંડોળ આપણે ત્યાં એકઠો કરવાની તાકાદ ન છતાં, આપણને આ-

વા સંગ્રહથી શહેર અને થોડા ખચથી લાભ મળે છે. એટલું જ નહિ પણ વિદ્યાવૃદ્ધિ કેટલી અને કેવા પ્રકારથી દુનિયામાં ફેલાણી છે તે ઝટ જોવામાં આવે છે. નોકરીઓ ક્યાં ક્યાં છે? વેપારનું મથક ક્યાં છે? દોલતનો ભંડોળ ક્યાં છે? દુનિયામાં હજાર કેણીગમ વધારે છે? લોકો કિતુરી ક્યા દેશનાં છે? રાત્રીને વિશે શું ખોલાય છે? યાત્રાઓ ક્યાંક્યાં થાય છે? તેમાં જવાથી હાનિ અને ફળ શું છે? નામાંકિત પુરષો વિદ્યા અને દ્રવ્યનાં યોગે કોણ કોણ ગણાય છે? દુનિયામાં સંપ કેવો છે. ધર્મ ઉપર લોકોની મનોવૃત્તિ કેવી છે? પાખંડી અને ખરો રસ્તો શું છે? કોણ જન્મ્યું? કોણ મર્યું પામ્યું? શું નવી ચમત્કૃતિ દુનિયા ઉપર આજદિન સુધી થઈ ગઈ? હવે શી થવાની છે? ગરીબ અને તવંગર કેવા પ્રકારથી કેટલી હદ સુધી મૃષ્ટિમાં રહે છે? તેઓનાં વિચાર શું છે? એ બધું જાણવાને તથા તે ઉપરથી સાર મહણ કરવાને પુસ્તકાલય એક મુખ્ય રચણ છે. મેટા શહેરોમાં કાંઈ વાતની નવાળુની જાણવાને સાર હાલ અને અગાડીનાં વખતમાં મુખ્યત્વે કરી, “ભંગડખાનું” હતું. તેમાં તમામ હકીકત શહેરની મળતી હતી. પરંતુ તેમાં જવાથી કુછંદ અને દુર્વ્યસનનો ફેલાવા થવાથી એજ માસલાની સુધરેલ અને વિચારથી બરપુર એવી રમુજ પડવાને, તથા નિતિની સાથે કાર્ય બાગ સધાવવાની પુસ્તકાલય પબ્લીકને સાર કાઢવાની જે રીતી, તે ધણીજ ઉમદા ને વખાણવા લાયક છે. એમાં લાભ શું છે? તે બદલ નીચેનો એક ઇંગ્રેજ ફકરો આપને જાણવાને મુક્યું.

1. Reading makes a man full.
2. Conversation makes a man ready.
3. Writing makes a man exact.

૧ પેહેલાનો અર્થ—પુસ્તકાલયમાં જવાથી વાંચવાનો પૂર્ણરતિ અભ્યાસ પડવાથી, એક તો તે વાંચવાની રૂબ આવડે છે. અને શબ્દનું જ્ઞાન થાય છે. એટલું જ નહિ પણ ઘણું વાંચવાથી માણસમાં જ્ઞાનનું બરપૂરપણું આવે છે. તે આવવાથી તેની ગણતરી લોકોમાં

વિદ્વાન થાઅછે. તેથી બાણાનું જ્ઞાનછે, એમ કેહેવાઈ હજારલોકોનો તે ઉપરી થાયછે. જુઓ કે, કેટલાએક વકીલલોકો કાયદાજ માત્ર વાંચી તેનાં ઉપર રચાપચ્યા રહેવાથી પરિક્ષામાં પાસ થઈ “આન્સ” મળવાથી પસાર થઈ, પછી તેજ ઉપર પોતે પોતાનો મુજારો ચલાવેછે. બી એ, એમ એ, એલ એલ બી, ઇત્યાદી જે પદ્ધિઓ મુકરર કરેલા સભાસદો આગળ પેદા કરેછે, તે પણ વાંચવાનાંજ અભ્યાસથી. તો આથી કરી હજારો માણસનાં ઉપર અમલ બજાવેછે એજ ક્ષણ વાંચવાનું છે.

૨. હવે તે વાંચેલું યાદ રહેવાથી અને વસ્ત્રે વસ્ત્રે સમય સુચક બાબતનો તોડ કાઢવાની જે માણસમાં હિંમત, ધૃક્તિ, અને ટપોટપ વિચારનાં હોગ તાત્કાલિક, સુઝિ આવવાને સાઈં વાતચીત યા સંભાષણ એક મુખ્ય સાધન છે. અને તેથી તેમાં ત્વરિતપણું યા હાજર બાસી સેહેજ આવેછે. માણસમાં સંભાષણ કરવાની આદત હજેશ રહેવી જરૂરની છે. કેહેવત છે કે, “પોયાં તે થોયાં ને ડાચા તે સાચાં.” એ ઉપર એક દૃષ્ટાંત આપુઠો.

તારા તંબોળ નામનાં શહેરમાં સવૈ જેશંગ નામનો એક રાજપુત ચઉદ પંદર વરસની ઉમરનો હતો. બધા રાજાઓને જે મુજબ તેડુ થએલું, તેજ મુજબ એને પણ દિલ્લી દરબારથી આમંત્રણ આવેલું. તે મુજબ તે નિકળવાની તૈયારી કરી પોતાનાં માણસો સાથે નિકળ્યો. બાહાર કોઈ દાંદો નીકળેલો નહો. માનો પ્રેમ, તેથી તેણીએ પોતાનાં પુત્રને થોડાએક આશિર્વાદ આપ્યાં. ને પછી શી-આમણ આપી કે. બાદશાહ પુછે તો આપણે આમ બોલવું. તેને આ રીતે આદરમાન આપવું, ઇત્યાદિક પ્રેમની લાગણીથી કેટલાએક ઉમદા સુમોષ કર્યા. તેનો જવાબ પેલા સવૈ જેશંગે એટલોજ આપ્યો કે માજી જો આમાંથી કાંઈવાત બાદશાહ પુછે નહી ત્યારે મારે શું કેહેવું ? તે ઉપરથી ડોશી સમજી ગઈ કે પુત્ર અકલમંદ છે મારે વધારે કાંઈ કેહેવું નહીં. પછી બોલી કે, હવે હું બરી પામી જ દિક્કા કહેમંદીથી વેઠેલો ધેર આવજો એજ આશિર્વાદ.

છે. એમ કહી તેને વદાય કર્યો. દર મજલ્લે દિલ્લી પહોંચ્યો. સવારનાં ૮ વાગેલા છે, તેવાજ દરબારે આગળ થઈ જવાનો રસ્તો હતો, તે ઠેકાણે સ્વારી આવતી જોઈ, બાદશાહે અખર કઢાવી તો સવૈ જોશંગ-આવતો જાણ્યો તેને ઉતારો અપાવ્યો, અને સારી રીતે ગોઠવણ કરવામાં આવી. બાદ બીજે રોજ બાદશાહેને સવારમાં મળવા ગયો. તે વખતે બાદશાહ એ સવૈ જોશંગને આવતો જોઈ હર્ષ પામ્યાં. તે ઉમ્મરે તાહાનો વળી ખુશ્નુરત તેથી તેનાં ઉપર ખાર થતાંજ પસાર કરતાં, કરતાં, બે હાથ પકડ્યા. અને બે હાથ ઝાલ્લી આ-મથી તેમ પસાર કરેછે. હાથ ઝાલેલા છે, પસાર કરતાંકંઈ કે, અમુક દેશને જીતવો છે, તેમાં તમારૂં લડાઈ ઉપર જવાનું કામ છે, બિગરે હકી-કત કહી. પછી બાદશાહે પુછ્યું કે, હે રાજપુત તારા બે હાથ કે કબજ કીધા છે, હવે તારૂં જોર શું છે ? જોશંગ મનમાં ઘભરાયો, પછી વિચારે કરી જવાબ આપ્યો કે ઝાંહાપજા, આપ પૃથ્વીપતી બાદશાહ જો, દીન ફુનિઆનાં ધણી જો, આપ વિચાર કરો કે, ઓરીમાં થોડાધણા ન્યાતીલાનાં સમક્ષ સાક્ષીથી એક પુરૂષ પોતે, ઓરત કરી, તેમો એક હાથ પકડેછે, તો તેને સારી ઉમ્મરબરે નિભાવવી પડેછે. તો આપ દિલ્લીપતી બાદશાહ જો. આપે મારા બે હાથ પકડેલાછે. હવે મારામાં તાકાત અને કૌવતનું શું પ્રજોજો ? આપ મેદેરબાની કરશો અને હુકમ આપશો તો આપનાં પ્રતાપ અને પુન્યથી જે કહેશો તે એક ક્ષણમાં કરીશું. પછી જોરનું શું કહું ? આટલું કેહેતાંજ બાદશાહ ખુશ થઈ ધણીજ શાબાસી આપી, અને છેવટ પણ તેણેજ દરબારમાં બધા રાજાઓ એકઠા થએલા તેમાં સરે મળવવાને બીકુ ઝડપેલું. બાદશાહની કહેણા, અને દૈવની કૃપાથી તે શહેર સર કરી બાદશાને કૃતાર્થ કરેલો છે. જુઓ સમય સુખ-કતા, અથવા હાજરે જવાબથી આ નાની ઉમ્મરનો કુંવર એક દર-બારમાં મોટા મર્તાબાને પામ્યો. તાત્પર્ય એછે કે, એ પોતે જુવાન, હાજરે જવાબી અને હિંમતવાન હોવાથી આદરજી પહેાંચ્યો.

૩. હમેશ જામવાનો મહાવરો હોવાથી માણસ એકસ અને બીજાં જોઈએ તેજ શબ્દ બરાબર વાપરવાને લાયક થાયછે. બ-

ખવાનું એ મુજબ શી રીતે આવડે તે બદલ થોડુંએક વર્ણન કરું.
 ગુજરાતી, મરાઠી, ઇંગ્લેજી, ફારસી, સંસ્કૃત, એટલીજ બા-
 ષાઓ માત્ર આપણા દેશને સારૂ વિશેષ કરી ઉપયોગી જણાય
 છે. તે બણવાને સારૂ આપણે તે બાષાઓ શીખવાના નિયમ મુ-
 જબ બાકરેણ આદિ પુસ્તકોની સાહ્યતા તથા આપણા ગુરૂ અ-
 થવા બીજા બાલમાં ઉસ્તાદની તાલ્યમથી, તેમાં પાવર્ધા થઈએ
 હોએ. અને તેથી તે બાષા લખવાના નિયમ આપણામાં કાળાંતરે
 આવેછે. તેથી કરી આપણે લખીએ, તેમાં બાષાની રચના દોષનો
 નિકળતીજ નથી. પરંતુ શબ્દ ગોઠવવા અને ત્વરિતપણાથી આપણી
 એકના એકજ બાબતને સારૂ વિચાર લખાવી, જે ઠેકાણે જે શબ્દો
 ગોઠવવાની, અને તેનો અર્થ તે સંબંધી બરાબર અને જડમેસુલાક
 બેથે તેને સારૂ, તથા લખવાની જે અક્ષરના મરોડ અને જેની સ-
 ફાઈ તથા ઉચ્ચારોની જોડણી બરાબર કવાને સારૂ મગજમાં તે
 વાત હમેશા ધુમાએલી રહેવાને સારૂ લખવાનો મહાવરો રાખવો
 એજ સર્વોપરી સાધન છે. વળી લખવાનો મહાવરો રાખવાથી જ્યાં
 જે શબ્દ ગોઠવવા બાજબી અને રૂચે હેવા હોય તેજ, તે જગ્યાએ
 ગોઠવી મુકવાને આપણને તાકાત આવેછે. તે એવી રીતે કે એક
 મારા દેથી બાંધવે પોતાના પિતા ઉપર પત્ર લખ્યો, તેમાં લખ્યું કે
 “પ્રિય આત્મિક સૌભાગ્યવતી અમુક” આ ઉપરથી તેનો લખવાનો
 હેતુ એમ હતો કે પિતા પણ સૌભાગ્યથી બરેપુર છે. માટે કાંઈ
 અડચણ નથી, પરંતુ સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી વર્ગનેજ લખાય છે. એ
 વાતની તેને બિલકુલ માહિતિ નોહોતી. તેથી તે પત્ર વંચાયા બાદ
 સાંભળનાર હસ્યા હતા. એજ મુજબ નેત્રમણિ આદિ ઘણા શબ્દો
 લખવાનો ચાલ છે, પરંતુ પિતાને શી રીતે લખવું, પત્નિને શી રીતે
 લખવું, માતૃશ્રીને કેમ લખવું, પોતાના ગુરૂને શી રીતે લખવું, ઉપરને
 કેમ લખવું, અને રાજ દરબારમાં અરજ તથા હુકમ શી રીતે લખ-
 વા તેનું બાન લખાણની પદ્ધતિ જાણવાં તથા શિખવાથી થાયછે.

આ મુજબ હજારો લખણાઓ આપણે તેની શોધ કરી કા-

હવા ખેંચીશું તો સેહજ અને સુલભ રીતે મળી આવશે. પરંતુ કેહેવાની મુદ્દો એટલોજ છે કે, હમેશ સારા સારા ગ્રંથો વાંચી, તથા આપણા કરતાં વિદ્વાન અને અનુભવીના હાથની કસાએલી કલમના ચિતાર જોઈ, તે મુજબ મનન કરી, તે ઉપર પુરતો લક્ષ રખાઈ, વિદ્યાભ્યાસ જે કરેલો છે તેનો ચિતાર મનમાં લાવી બાષાબુષણ સહ, મુદાસર અને દોષ રહિત, તથા મરિયાદા યુક્ત તેમજ રૂઢી, અને અક્ષરમંદી સાથે લખાએલું હોય તો, તે મોટા જેબને આપેછે. આ દુનિયામાં માણસને જોવાને તથા તેની પરિક્ષાને સારૂ માત્ર ત્રણજ રસ્તા છે.

૧. પ્રથમ તેની વાણી તપાસવાને વાત ચીત કરેછે.

૨. બીજું તેના પાસે લખાવી તેના અક્ષર તપાસે છે.

૩. ત્રીજું વાંચવાને આપી તેની વંચકશક્તિ તથા સ્મરણશક્તિ તપાસી પછી તે કારકુન આદિ દરજ્જાને લાયક છે, એમ ખાતરી થતાંજ ગઠ તેનો શરૂ લાગે છે. જો આ ત્રણ ખાખતમાંથી એકમાં ન્યુન હોયછે તો, પછી તેને વગર વર્ચાલે નોકરી મળવી તદ્દન આશા રહિત ગણાય છે. માટે એ ઉપર વિચાર કરવાથી પણ પુસ્તકાલય સ્થાપન થએલું એક આપણને ઉપયોગી, અને લાભકરતા છે. પંડિતની ગણતરીમાં આવવું, સંસારની વોકેફિયત ઝેળવેલી કેહેવાયવું, દુનિયાને ઉપયોગી થવું, અને નિર્વિષ્ણે કોઈ પણ કુછંદમાં નહિ પડતાં કાળ નિર્ગમન કરવાને સારૂ, તથા સોખતીના આશ્રય વગર એક જાતનો મુગો પણ વૃક્ષ સોખતી, નાના રંગ ખેતાવનાર એક પુસ્તકાલય, તેના નિર્ણય રૂપમાં આપણા ખુદની મનોવૃત્તિ અને પ્રેરણાથી જીવંતરૂપ થઈ, આપણા મનના તુરંગરૂચી આધન દાખતો ચાલ્યો જાયછે. એવાએ પારમાર્થિક અને વિચારી વૃક્ષ સોખતી ગણાય છે. માટે બાધઓ તેના ઉપર પ્રિતિ રાખવાથી તેનું ખુદનું કલ્યાણ તો થએલુંજ છે. પરંતુ તમારું હિત જાળવવાને તેની પધરામણી કરી, તેને દુલની વૃષ્ટીથી વધાવી લો. અને જે કાંઈ મળે તે ભુશીદક્ષણા ઝેહેલી શરણે રહો, એજ ઉચ્ચ વાત છે.

આ શોખ આપણા હિંદુ, અને મુસલમાન બાઈઓ કરતાં પારસી અને અંગ્રેજમાં વધારે છે. એમ આપણે નિર્વિવાદ કબુલ કરવું જ પડે છે. અને તેનો દાખલો જોઈ આપણે પછાત જીએ તે બાબત નીચું જોઈ જરા શરમાળ મુખાવિંદ બુલ અને ગફલતનું બતાવિએ તો એ કાંઈ ખોટું ન કહેવાય. આ શિવાય જો લંબાણ કરવા બેસીએ તો હજુ પણ વિશિષ્ટ એ વિષે વિદ્વાન ખ્યાન કરી શકશે. તોપણ આટલું માફ કયન, અસર થવાને બસ ધાર્યું.

૬. પુસ્તકાલય સ્થાપન કરવાથી હાની કેટલી અને કેવા પ્રકારની છે ?

આ પ્રશ્ન બાબત ખુલાસો આપવાને હું પગલું ભર્યું.

૧ બાઈઓ વિચાર કરો કે સાકર ખાવાથી કોઈ દિવસ પણ કડવાસ લાગશે? તેમજ એજિપ્તો ખાવાથી કોઈ દિવસ પણ મિઠાસ આવશે? કડવાં વચન કેહેનાર ઉપર કોઈ દિવસ પણ પ્રેમ બેસશે? મિઠાં બોલનાર ઉપર કોઈ દિવસ પણ વેર થશે?

૨. વિદ્યાભ્યાસી પુરૂષને કોઈ પણ મજૂર કેહેશે? અને મજૂરને કોઈ પણ વિદ્યાભ્યાસી કેહેશે?

૩. આંધળને કોઈ દિવસ પણ ચંદ્ર દર્શણ થવાનાં છે? તેમજ દુષ્પત્રો કોઈ દિવસ પણ ચંદ્રથી વિમુખ રહેશે?

આટલી બાબત વિશે થોડુંએક કહ્યું તે આ કે—

સાકર ખાવામાં બણીજ મિઠી છે, પરંતુ તે જો વધારે ખવાય અથવા હ્રમેય ખાવાની ટેવ રાખેલી હોય તો તેથી કમીનો ઉપદ્રવ થઈ ધાતુને બિગાડ આપે છે. અર્થાત્ તંદુરસ્તિનો બિગાડ કરે છે. અને એજિપ્તો અગર જો કડવો છે, તોપણ તે જો ખાવામાં રહે અને કડવાસને સહન કરી માત્ર એક જીંદા ઇંદ્રીના મુખને મનથી તરછોડી નાંખે તો, ખાવાથી જ ફળ થાય છે તે બધી તંદુરસ્તીને સુધારનાર છે; અને પછી તે જો મુગી મિઠાસ આપે તે અજરામર રહેનાર છે.

કડવાં વચન કેહેનાર ઉપર કોઈ દિવસ પણ પ્રેમ બેસવાનો

નહિ, પરંતુ જ્યારે કોઈ પ્રસંગ આવે તે વખતે તેનું કહેવું યાદ આવવાથી તે રસ્તે જો ચાલી તેમાનું કૃણ મહણ કરતી વખતે તેનાં વચન અમૃત જેવાં ને મિઠાં દુધ લાગી પ્રેમનો ઝરો છુટી રહેવાનો છે.

મિઠાં વચન બોલનાર ઉપર તુલકાલિક તો પ્રેમ કાયમ રહે-
જેજ, પરંતુ જ્યારે આકૃત આવે તે વખતે તેના મિઠા બોલ કાંઈ કામ નહિ આવતાં, ઉલટા દુઃખના મૂળ થઈ તેના ઉપર આપણે કરડી નજરથી જોઈ તેને ધિક્કાર આપીશું, અને જે ધિક્કારપૂર્વક જોયું એજ આપણું વેર સમજવું.

વિદ્યાબ્યાથી પુરૂષને જાહેર રીતે આપણે મજૂર જોતા નથી, પરંતુ તેનું કામ એક મજૂર કરતાં પણ વધારે વિકટ છે, એમ આપણે કહેવું પડશે. તેને તન, મન, અને ધન, તે ત્રણેનો ખર્ચ કરવો પડે છે. અને તેથી તેને સોચ કરવામાં લાંબો વખત ગાળવો પડવાનો છે. એ એક જાતની તેના ઉપર મોટી આપદા છે. અને મજૂરને જાહેરાત આપણે મહેનત જોઈએ છીએ, પરંતુ માત્ર તન મહેનત છે. તેમાં એસા મેળવી પછી તનનો થાક ઉતરવાને નચિંત-
થી જાંઘ લઈ દિવસ આનંદમાં કાઢે છે. તે સોચ રહિત છે, તેમજ પુસ્તકાલય દખિનું દુનિયાને સાલરૂપ છે. તે એકે કેટલાએક છુપા વિચારો જાણવામાં આવે, બહેવારે સંબંધી તારના સંદેશાની નકલથી ઉતારાઓ થએલા તેથી વેપારમાં કેટલુંક જે છુપું રહેલું હોય તે ઉઘાડું પડે છે, લોભની નેકી ધ્યા બદી જાણવામાં આવે છે, વૈદકી, જોતિષિ, સામુદ્રિક, સ્વર, વેદાંત, અને તેવિજ બીજી રસાયણાદિક તેમજ કાયદા સંબંધી માહિતિ જે પુરૂષોએ મેળવી રાખેલી હોય છે, તેની પ્રચાર ખુલ્લો થવાથી તેઓની કમાણીના આડે આવવાનું થાય છે, એવી રીતે મનાઈ એ ગેરકાયદો કરતા છે, એમ ધડિબર ધરાશે. પરંતુ તે વિષે જાડો સોચ કરી જોવાથી એમ નિકળે છે કે, જે વસ્તુ પ્રગટ થવામાં આવે છે, તેની વધારે પ્રસંશા અને સોચ કરવાથી તેના અંદરનો જે મલ તે નિકળી જઈ જે તત્ત્વ તે નિકળવાથી ખર

ઝટ બહાર પડે છે. અને ખરાનો ઉપયોગ થવાથી તેનું કૃષ્ણ દિવ્ય બ્રજે છે, એ મોટો કામદો સમજવા. તેમજ દુરાચરણી લોકો સુધારો પકડી ઠોકથી પાંસરા થતા અંધરનો જલદી અંત આવે છે, તેજ ઉપરથી અગર જો આંધળો આંદરણું દેખતો નથી, પરંતુ જો પારમાર્થિક દૃષ્ટી-એ કોઈ વિરલ, મમીરો, આંજોને જમ જન્મઅંધ દેખતો થઈ અંદ્ર દેખે છે. તેજ મુજબ મૂર્ખ માણસને વિદ્યાનો પ્રકાશ થાય છે. એ દેહેનગીને બીધે, તેમાં હાની નથી, એમ સુત સહેજ વિચારેજ. તેજ મુજબ જો દેખતો પુરૂષ છે, ને તેનો ઉપયોગ નહિ કરે તો બેશક અંદ્રમાં પ્રકાશ પામીલો હશે, ને ઘરમાં ખોલો રહી બારી બારણા બંધ કરે તો અંદ્ર ઉગેલો પણ તેને શા ઉપયોગનો છે? એજ તેનું વિમુખપણું. માટે પુસ્તકાલયથી કાંઈ ગેરકામદા હોય, એમ મને તો બાસતુ નથી, પરંતુ ગપ્પા, અને કુસંપ, એનો વૈરી થાય છે, એતો ખરૂં છે.

આટલું વિવેચન કરી એનો સાર દર્શાવવાની રજા લઈશું. કેમકે કોઈ ગ્રહસ્થીને લંબાણમાંની કાંઈ બાબત વખતસર રમણું નહિ રહેલી હોય, તો તે તાજી થતાં, પછાડીથી આવેલા હમારા બા-હ્યોને સાંભળવાને, ને જણવાને સુલભ થાય, એટલા સારું કુંકી નીધ આપુલું.

૧. સવાલ—પુસ્તકાલય એટલે શું ?

જવાબ—જે ઠેકાણે પુસ્તકોનો જઘો રહે, દેશાંતરની ખબર મળવાનાં ન્યુસપેપર રૂપી સાધનો એકઠા થાય, અને તેમાંથી આ-પણને નિષ્પત્તી હકીકત મળવાવાને જે સ્થળ તેનું નામ પુસ્તકાલય થા બીજા શબ્દમાં લાયખેરી એમ કહેવું.

૨. સવાલ—તેમાં શી શી બાબતનો સંગ્રહ રહેવો જોઈએ ?

જવાબ—નિતિ, વેહેવાર, ઉદ્યોગ, બાબાની ખુબી, જણ-વાપણાનાં કિસ્સા, વૈદિકી તથા રસાયણ બાબતનાં પુસ્તકો, પૃથ્વિ-નાં ગોળા, અને તેવાજ બીજા લોકોપયોગી વિદ્યાન અને અનુભવી લોકોની કસાએલી કલમનાં સુખોધનાં પુસ્તકો, વારતાઓ, નાટક, અને દેશાંતરની ખબરનો સંગ્રહ રાખવો જરૂરનો છે.

૩. સવાલ—તે સંગ્રહ કરવાને આપણા લોકોએ શી તજવિજ્ઞ કરવાની છે ?

જવાબ—રાજ્યનો આશ્રય માગવો, તે ન બને તો શ્રીમંતનો આશ્રય લેવો, અગર તેમાં કૃતેહમંદી, નહીં પામિએ તો ઉદાર પુરુષો તથા જ્ઞેને એ બાબતનું દર્દ હોય એવા અંતિલા પુરુષોનો આશ્રય લેવાની તજવિજ્ઞ થતાં, આગ્રહીપણું પકડી, તેનો રિતસર બચસ્થા ધિકાર ચલાવવાને સારી યોજનાં કરવી. તેમાં મેબર, પ્રમુખ, આદિ તજવિજ્ઞ કરવી. મકાનની જોગવાઈ કરવી.

૪. સવાલ—પુસ્તકાલયને સારી શા શા ઉપાય કામ લગાડવાના છે ?

જવાબ—પુસ્તકાલયથી લોકોને એવો પ્રેમ ઓટાડવો જોઈએ કે, એથી કરી તમામની મનોવૃત્તિ તે તરફ દોરાય, તેમાં બાષા સુધરશે, બાબત જાણવામાં આવશે, વધારે પૈસા ખર્ચા વગર ઓટા ઓટા ગ્રંથો જોવામાં આવશે, તેમાંનો સાર મળશે, અને વખતનો સારી રીતે ઉપયોગ થતાં ફુનિઆનાં અનિતિ તરફનાં કામ તરફ રોકાણ થશે.

૫. સવાલ—પુસ્તકાલય સ્થાપન કરવાથી લાભ શું છે ?

જવાબ—લાભ વિશે તમામ વર્ણન બતાવેલું છેજ. એક તો લખના આવડશે, વાતચિત કરતા આવડશે. અને જે ઠેકાણે જે શબ્દ ગોઠવવાની યોગ્યતા તે સમજાશે. એટલુંજ નહીં પણ રાજ્ય, વેહેવાર, અને રમતમાં પણ ઉપયોગી થશે. એ ઉપર એક ફારશિમાં કવિતા છે, તે આ મુજબ.

“કલમ ગુફ્તાકે, મન સાહે ઝાહાનમ”

“કલમ કસરા, બદોલતમી રસાનમ.”

“અગર કમબખ્ત, બાશત મુઝી દાન?”

“વલે એક બાર, દોલતમી રસાનમ.”

ઉર્દુ કવિત.

કલમ ખોલા કેન્ને શાહે ઝાહુ,

જો લીખુ શકે ઉર્દુ સુલતાન બનાવો.

અગર કમબખ્ત હોવે તોની ઉર્સે દોલતકી લેજતમે ચખાવો.

આ મુજબ એક કલમને સાડ મોટા કવિલોકો તારિક કરી ગયા છે, અને તે કલમ આવડવાનું મુખ્ય સાધનજ પુસ્તકાલય છે.

૬. સવાલ—હાની કેટલી અને કેવા પ્રકારની છે?

જવાબ—તે વિશે મુખ્ય એટલુંજ છે કે, આજમુ અને અસ્તાન લોકોને જાણવામાં આવવાથી તે પોતાની આજસ તથા અસ્તાનતા છોડે, એજ ગેરફાયદો થા હાનિ છે. આ વિષયની નોંધ છે, કેહેવું શેહેલું છે, પરંતુ વર્તવું ઘણું દુર્ઘટ છે, એવા ઘણા વિદ્વાનોનો મત છે. ચાલનાર કોઈ વિરલાજ હોય છે. એ બદલ એક દષ્ટાંત આપું.

એક સુરત જેવા નામાંકિત શહેરમાં મોટો વિદ્વાન શાસ્ત્રી અધિકમાસની કથા કરવાને બેઠો. ત્યાં કથામાં આવ્યું કે કારતક માસમાં વેગણ ખાવા નહિ. એ ખાવાનું ઘણુંજ પ્રાચલિત છે. મોટો બ્રાહ્મણને અર્પણ કરવા જોઈએ. આ મુજબ નિત્ય કથા કરી જે કાંઈ બ્રાહ્મણને મળે તે ઘેર લાવે, હવે પેલી કથામાં તે બ્રાહ્મણની ઓરત પણ સાંભળવા આવે. તેણે વિચાર કર્યો કે, કારતકમાસમાં વેગણ ખાવાનું નિસિદ્ધ કરેલું છે. મોટો બેહેતર છે કે આપણે પણ નહિ ખાવાં. બીજે દિવસે દરતુર મુજબ જાજન બનાવ્યું, અને જે મણ, અધમણ વેગણ, આવેલા તે તેણિએ બ્રાહ્મણ, વેરાગીને, મોલાવી આપી દીધા. જમતી વખતે તેનો ઘણો બોલ્યો કે આજ શાક નથી કર્યું! ત્યારે કહ્યું કે, ઘરમાં શાકમળે નહિ તે શું કરું? બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે કાલે સાંજે આટલું બધું શાક આવેલું છે તે કાંઈ નાંખ્યું! ત્યારે સ્ત્રી બોલી કે તે વેગણ હતા, તે મે બ્રાહ્મણને આપી દીધા. કેમકે આ દાહાડે ખાવા શાસ્ત્રમાં નિસિદ્ધ છે. ત્યારે બ્રાહ્મણ કોપાયમાન થઈ બોલ્યો કે, રાંડ એનો “પોથીમાંતા રિંગણા,” કેહેવાનાં જુદા, અને આપણે ખાવાના જુદા. આ દહાડે વેગણ મોઢા મળે છે. તે એક રૂપિઆનો ઘરમાં ગોદો બોલ્યો. આયંદે એમ નહિ કરતી. તે મુજબ આપણા આર્થ બાંધવાની સ્થિતિ છે. તે જોઈ મને ધણેજ ખેદ થાય છે. એટલુંજ નહીં પણ જનાં મોલવામાં, ચાલવામાં, અને વેહેવારમાં, એક સર-આપણું રહેતું નથી એ ધણુંજ ખેદ પામવા જેવું છે, ધર્મી, કુસંપ,

પરદેશ જવાથી થતા ફાયદા વિશે. (૨૭૩)

આજસ, તથા મોજશોખ, એ ભાગ વધી, હુબર, કળાકૌશલ્યતા, વિદ્યા, અને લક્ષ્મી તેને તો જાણે આધુ દોરાડી એક ખુણામાં રંડાપો ભોગવાવતા હોય એમ જણાયછે. તે ઉપર જરા હિંમતનાં હથિયાર ખાંધી તેને સ્વર્ણવર કરાવો તો સારું, આટલું કહી, બે-સવાની રજા માગુછું. કાંઈ અરેઆ બરેલું કથન થએલું હોય તો માફ કરશે.

પરદેશ જવાથી થતા ફાયદા વિશે.

તારીખ ૨૫ મી, જાનેવારી ૧૮૭૧. મોરબીમાં આપેલું ભાષણ.

આજરોજ સભાની અંદર વિદ્વાન ગ્રહસ્થોનો એક મોટો મેળાવડો થયોછે, તે મેળાવડાની અંદર હું એક અલ્પમતીનો માનવ પોતાની અફલ અને સમજણ મુજબ પ્રવાસનાં ફાયદાનો હેવાલ જાહેર કરી, તસ્દી આપવા ધારૂં, તે સરવે સજ્જન ગ્રહસ્થોનાં ધ્યાનમાં ઠીક આવશે, એમ ઊમેદમંદ છું.

આ વિષય રૂમીને આ પ્રાંતનાં સજ્જન ગ્રહસ્થોની અગાડી વાંચવાની મારી મતલબ એછે કે, આ પ્રાંતની અંદર દેશાટણ કરવાની બહુ ઓછો રિવાજ છે તે વધી, લોકોને પ્રેમ સહીત પ્રવાસ કરવાની આદત પડે એટલા માટે પ્રવાસનાં ફાયદાઓ ખતાવી આપવા, આ નિબંધ વાંચવો હું યોગ્ય ધારૂં.

આ વિષય ઉપર ચરચા થાય, તથા તેથી લોકોનાં મન ઉપર સારી અસર થાય, એ એક મોટો લાભ છે, એમ સમજીને આ કામ મે માથે લીધું છે.

સવાલ ઊઠેછે કે, પ્રદેશ લખવું કે, પરદેશ જોલવું.

આ બાબત નિઃશંકપણે જાહેર કરૂં કે, સંસ્કૃતમાં પ્રદેશ અને પ્રાકૃતમાં પરદેશ.

હવે જે ચરચા આપણે ચલાવિએ છીએ. તે કેવળ પ્રાકૃતની અંદર છે, તો જેવલ દેશ તેવાજ વેશ રાખિએ તો શાભે. નિચે પ્રમાણે આ વિષય બાબત મારી અલ્પમતી મુજબ વિભાગો પાડ-

(૨૭૪)   પરદેશ જવાથી થતા કાપડા વિશે.

વામાં આવેછે, અને તેની તૂલનાં વિદૂજ્જનો કરેથી મારા લખાણને સંપૂર્ણ ટેકો મળશે.

(૧) પરદેશ એટલે શું?

(૨) પરદેશ ગયાની અગાજી શા, શા, વિચાર તથા તૈઆરી રાખવી જોઈએ?

(૩) પરદેશથી શા, શા, કાપડા છે?

(૪) પરદેશ ન જાય તેને કેવો ધારવો?

(૫) પરદેશમાં તેણે કેવી રીતે વર્તવું અને શું,શું, ગ્રહણ કરવું?

(૬) પરદેશી પ્રત્યે સ્વદેશીએ શી રીતે વર્તવું, અને સ્વદેશી પ્રત્યે પરદેશીએ શી રીતે ચાલવું?

(૭) પરદેશમાંથી કંઈ કંઈ ચીજ ગ્રહણ કરવી, અને કંઈ કંઈ ત્યાં મુકી દેવી?

આ ઉપરનાં સવાલોનું નિશ્ચયાર્થક આપણે કરવું જોઈએ. તે બાબત નિચે મુજબ ચરચા કરવાને છુટ માગું છું. તે ઉપર ચોતાજનો પોતાનું યોગ્ય ધ્યાન આપશે એજ વિનંતી છે.

(૧) પરદેશ વિશે ખ્યાન.

પર-એટલે પારકો. દેશ-મુલક. પારકો દેશ એટલે પરદેશ એથી ઉલટું સ્વદેશ. એટલે પોતાનો દેશ.

પોતાનો અને પારકો દેશ કોઈ છેજ નહી. જે જગા ઉપર આપણે જન્મ્યા તે જગા ઉપર આપણું મૃત્યુ થશે, એમ આપણાથી સિદ્ધ કરી શકાતું નથી. તો પોતાનો દેશ અને પારકાનો દેશ ધારવો કેવળ મિથ્યા છે. જ્યાં જન્મ્યાં, જ્યાં ઉદરપોષણ થાય, અને જે ઠેકાણે આપણું મૃત્યુ નિપજે, એ સર્વ દેશ પોતાનાજ સમજવા જોઈએ. તે બાબત મહમુદ વિશેની ઇતિહાસ ચરચા સાંભળી વિચાર તાજ કરવા વિનયપૂર્વક બલામણ કરું છું.

મારે પોતાનું દેશ પરદેશજ ૨૮ણ છે, તેમાં અલખત મારે જે જે ફુઝ અને સુખ સહન કરવા પડ્યા છે, તેનો હેવાલ અત્રે જાહેર કરવા એસુ તો, એ એક જાતનું જન્મચરિત્ર ઉકેલવા માંડું એમ ગણાય. અને વળી મુદ્દાની બાહાર ગયા એમ સાધારણ રીતિ વિદ્-

જાનનો ખ્યાલ કરે. મુશાફરી કરવામાં જે, જે, ગ્રામ મુખો રહેલ છે, તે જેમ જેમ અગાડી વર્ણન કરાશે, તેમ તેમ ખાતરજમા થશેજ. .

આ વિષય બાબત ઘણા ગુણીજનોએ ચરચા ચલાવી છે, તે વળી છપાવી ભગટ કરવામાં પણ આવેલ હશે, તે છતાં તે ઉપર પુનઃ ધ્યાન એવવામાં આવેલ નથી એમ કહેવું એ કાંઈ અસંભવ-પણું છે, એમ માનવાને મને મનજીત કારણ નથી.

આ વિષય બાબત ચરચા કરવાથી કદાચ હાલમાં નાશિપા-યસી ઉત્પન્ન થશે તો પણ શું હરકત છે? ખોટનો ખાડો ઈશ્વર હસ્તથી એકદમ પુરાશે ત્યારે જરા પણ વિલંબ થનાર નથી,

જે વસ્તુ એબદાર છે, એમાં ગુણ પણ છે ખરા, જેમાં ખોટ હોય, તેમાં વખતે લાભ પણ મળે છે. જે વસ્તુથી દુઃખ થાય છે, તેથી સુખ પણ મળે છે. તો આ સીજ હેવી નથી કે જેનો પાયો ત-દન ખોટવાળો, એબવાળો, અથવાનિંદાપાત્ર છે, કે જે ઉપર વધારે સૌચ જાડાણથી કરવો પડે.

(૨) પરદેશ ગયાની અગાઢી શા શા વિચાર તથા સામગ્રી રાખવી જોઈએ?

પરદેશ જતી વખતે પ્રથમ શું રાખવું જોઈએ, અને એ ગુ-ણથી હમેશ આપણે કૃતેહર્મદ યદ્યશું કે શી રીતે, તે વિશે બોલું છું.

આ વાત તો સાધારણ છે કે, જે આપણે સર્વસ્તો પકડીએ તો તેના ફળ સારાજ છે. એ બાબત કદાચ કાંઈ હલકા વિચારનાં મનુષ્યને અવળા ભાગે તો ફિકર નહીં, પણ પરિણામે જમ છે.

એક બેહેત આ જગોએ મુકવાને મને યાદ આપે છે, મને ફારશી જ્ઞાન છે નહિ. તેમજ એ સંસ્કૃતનો અભ્યાસ પૂર્ણપણે કરેલ પણ નથી; તો તેથી લવજ ફેર થવા સંભવ છે તોપણ એ પ્રાચીન ગ્રંથકારોની મહેનત અને બુદ્ધિની ચાતુર્યતા એ મને આ રમણિક વિષયની અંદર દાખલ કરવાની આ વખતે મદદ આપે છે, માટે તેઓનું એસાન હું માનું છું.

“અદ્યે તાજ અજહ્યથૈ હલાહી.”

“મના ખર સરખરો હરજકી ખાઈ.”

(૨૭૬) પરદેશ જવાથી થતા કામદા વિશે.

પ્રુદાની મહેરબાનીથી અદ્ય રૂપી તાજને તારા માથા ઉપર રાખ, અને પછી ન્યાં તારી ખવાયસ હોય ત્યાં જા.

સભ્યતા રાખવાને આટલી બધી જરૂર ખતાવેછે. તો તેથી એમ કોઈએ દિલમાં ક્યાસ ન કરવો કે, હર દમ્ભે એજ પ્રમાણે વર્તવું. પરંતુ જેવી જેવી જગાઓ, પ્રસંગ, તે મુજબ વર્તવું. નહિતર સભ્યતાની ખેડીથી માણસ કેદવત્ રહેવાથી આ કુનિઆને ઉપયોગી પડવાને બદલે ગોયા એક જાતનો પશુવત્ થઈ જાયછે. તે વિશે એક અદ્ય કહાણી કેહેવાને રજા માગુધું.

એક પંડિતનો પુત્ર હતો, તેને એવી આદત પડી ગએલ કે, જ્યારે પોતાને ઘેર જે ઠેકાણે આસન નાખી બેસે, ત્યાં કોઈ આવી દિશાઓ પુછે તો પોતે બરાબર દિશા ખતાવી શકે, શિવાય એ, ધર્મ વિગરેની અરચા પોતાનાં બાપ કરતાં પણ એક ચંદો સરસ ખતાવી શકે, પરંતુ જ્યારે કોઈ સભા થાય, અથવા પોતાનાં કરતાં કોઈ મોટી હમ્મરનો સહ મળે, અથવા એવો સમુદાય રાજદ્વારમાં થાય ત્યારે, અદ્યને લીધે એક હર્ષ પણ મોહોમાંથી નિકળી શકે નહીં. પોતાનો પિતા, અને ખીજા બ્રાહ્મણો જે એ જોકરાની ગામમાં તારિક સાંબળતાં, તેણે આવીરિતભાત રાત્ર્યસભામાં જોઈ ત્યારે ધાણું એદ પામ્યા, અને છેવટ ઘેર પોતાનાં આસન ઉપર જ્યારે એ જોકરો આવ્યો, ત્યારે તેનો જવાબ તેનાં પિતા તથા ખીજાઓએ પુછ્યો તો એટલોજ આપ્યો કે, અદ્ય. તેથી બધાણેકે કેહેવા લાગ્યા કે, બાઈ ઘરે કોઈ લુટી જાય, અથવા આપણને કોઈ આંજી જાય, તે વખતે અદ્ય એ કાંઈજ કામની નથી. માટે હવે એમ ન કરવું. મતલબ બ્રાહ્મણનાં જોકરાની માફક કરવું નહિ.

આ શિવાય પણ બણા ગુણો રાખવા જરૂર છે. પરંતુ મુખ્ય તો એજ.

માણસ પોતાનું જીવરોપણ કરી શકે, એટલોજ વૈભવ-રસ્તામાં સાથે રાખવો. અને જે ઠેકાણે મુકાબ કરવામાં આવે, ત્યારે રસ્તામાં તેણે શી રીતે વર્તવું, તે, તથા તેનાં માબાપોએ શું બાધ

પરેદેશ જવાથી થતા ફાયદા વિશે.

(૩૭૭)

અંધાવધું કે, વિદ્યા, અને સુખોદ, તમા શાસ્ત્ર પ્રમાણે આશિર્વચન,
ને પોતાનાં બાપ ને જીકરાને બણાવતા નથી, તેને ભાશ્ય આપ
કપમે આપેછે.

શ્લોક.

માતાશત્રુ પિતાવૈરિ, યૈનશાંલોનપાઠિત ।

સભામધ્યેનશોભંતે, હંસમધ્યેકોયથા ॥

અર્થ—મામાપ ને જીકરાને બણાવતા નથી, તે તેના દુશ્મન
છે એમ સમજવું. અને વિદ્યા હિન પુરુષ સભામાં કેવો થોભેછે કે,
જેમ હંસની આગળ બગલો કેમ બેઠો હોય, તેમ તેની શોભા છે.
મોટે પ્રથમ આ વાત પ્રવાસમાં વિચારવાની છે. તેમજ બોધ આ-
પવો કે, બાઈ રસ્તામાં આ રીતે વર્તવું જોઈ શ્લોક નિચે બતાવવાવું.

શ્લોક.

દેવદ્રવ્યંતથાવત્રમુપાનંચકમંડલું ॥

યદિશ્વોળીસવસ્તુનિષશ્ચાલ્ભૂમિશોધનં ॥

અર્થ—પોતાના દેવ, પૈસો, લુગડા, લોટો, જોડા, હથિઆર
અગર લાકડી, માથાનો મુગૂટ, પાધડી યા ટોપી, જ્યાં આ-
પણે મુકામ કીધો હોય ત્યાંથી ઉઠતી વખતે તપાસી સાથે લેવા;
બાદ ને બીજી ઉપર આપણે મુકામ કર્યો તેને નિહાળી આ-
ગળ સામ્રવું. આથી કરી, મોટા પ્રવાસમાં આપણે નુકસાનમાં
આવી ન પડતાં પોતાની ચોક્કસીનું ફળ મળેછે. અને એવી ચોક્કસી
ને દેશમાં આપણા તરફથી જવાનો વિચાર હશે, ત્યાં વધારે ઉપ-
યોગી થઈ પડશે. જ્યાં સુધી ઉજરતાં બાળકોએ પ્રવાસ નથી કર્યો,
ત્યાં સુધી તે પોતાનાં અવયવનો સ્વતંત્ર રીતે ઉપયોગ કરી શકતો
નથી, એટલુંજ નહિ પણ તન, મન, અને કાળ, તેમજ મહેનતને
જોષ્ટતી કામ લગાડી શકતો નથી, તેથી કટાવલી ચીજની માફક
તેની શોભા છે, અને આગળ ઉપર કાટનાં અંધકારે કરીને મૂળ
વસ્તુની કેવી દશા આવેછે, તેનો સોચ લેવાણું કરવો.

(૨૭૮)   પરદેશ જવાથી થતા ફાયદા વિશે.

(૩) પરદેશથી શા શા ફાયદા છે?

અરબીમાં એક બહેન છે, તે નિચે ધ્વીયુંછું.

અસ સફર વસીલે ગુઝ જરૂર.

ફતેહ બેગમવાનો વસીલેજ મુસાફરી છે.

આ ઉપરથી ક્યાસ કરેલા પ્રથમ જરૂર છે કે, ફતેહને વા-
મને મુસાફરીને આટલી બધી ઉત્કૃષ્ટ ગણી છે, તો નિરુદ્ધમી મનુ-
ષ્ય શા સાર પ્રવાસ કરેલા નહીં? તેણે બેધડકજ સફર કરવી. વળી
એક સૂક્ષ્મ છપ્પો નિચે દાખલ કરેછું, તેથી પણ વધારે નાહિંમતદાર
પુરૂષને ખાતરનિશા છે અને થશે.

છપ્પો.

દેશાટણ જે કરે, નવજ દેશોને ભાણે;

ગાડ પાન ફળ ફુલ, ઘણી તે કળા નહાણે,

બહુ માણસને જોઈ, ચાલ જાણે વિધ વિધની;

વેદમ ઘણા તે જોઈ, સુધરવાની બુદ્ધ તે.

આ છપ્પા ઉપરથી પણ અર્થ અને તેનાં અર્થદાર આત્મ-
પણનું પ્રયત્નરણ કરી સમજણપૂર્વક સારે ગ્રહણ કરેલા, હું જાણ
મણ કરેછું. વળી એક સંસ્કૃત ઇંદ્રવાજી બોલી મારા મત અને વિ-
ચારને ટેકા આપવા નિચે દાખલ કરેછું.

શ્લોક.

यस्यास्तिस्वेत्रगतीचयस्मान् स्वदेशगगेनिधनेद्रयाति ॥

તાતસ્વંકૂંપોયમિતિબ્રુવંસંસ્કારંજલંકાપુરુષાપિવંતિ ॥

અર્થ—ઈન્દ્રે આપણને સર્વ રીતનો ગતો આપેલ છે. (મત-
જાળ હાથ, યગ ને અક્ષત.) તો પણ પોતાનાં દેશમાં પ્રેમ કરી બેસી
રહેજે. અને મનુષ્ય પણ ત્યાંજ પામીએ. તે કેહેવી રીતે કે પોતાનાં
બાપે જોદાવેલો કુલો અગર જે ખારાપાણીનો છે, તોપણ હમારોજ
છે, એવો મમત રાખી ખાઈજા પાણી પીયેછે, અને મિઠુ પારકુ
જાણી પીવા જતો નથી, એ પ્રમાણે દેશનું “અભિમાન રાખેછે.
જુઓ મૂર્ખાઈ, જે ડોકાણે મિઠુ પાણી મળે તે ડોકાણે હરકોઈ તર-

પરદેશ જવાથી થતા કાવદા વિશે. (૨૭૬)

નિમ, પ્રયાસ, ઉદ્યમ, અને જ્ઞાન શક્તિ દોડાવવી, અને આપણે જે ઓળનાં તોટામાં છેએ, તે ખોટા પુરી પાર ઉતરવું એજ માણસાઈના લક્ષણ છે. કદાચ એક વખત નાઉમેદ થઈ જઈએ તો આરદેહ તેનું પરિણામ સારજ છે.

એહા! ઓતાજનો જે વાક્યો મારા તરફથી નિવેદન કરવામાં આવેછે, તે ઊપર ધ્યાન આપી પોતાનાં મનુષ્ય બાંકુઓને પરસ્પર મદત આપવામાં ચુકવું નહિ.

પરદેશ જવાથી માણસની કીમત, અને કિર્તિ વધેછે, તે વિશે નિચે મુજબ દોહરો કહ્યું.

દોહરો.

પાન પદાર્થ મુશ્કડ નરે, અણુતોળ્યા વેચાય;

જેમ જેમ ફરે દેશવરે, મુજ અમૂલા થાય. ૧

અર્થ સ્પષ્ટરૂપે સમજ પડે તેવા છે, માટે અર્થ કરવા રચનાર જરૂર જાણતો નથી.

દેવાટણ વિશે વિદ્વતા હોવી જોઈએ. અને તેનું જ્ઞાન વિશિષ્ટ ગણાયછે. લખવું, વાંચવું એજ વિદ્યા છે એમ નથી. પણ દરેક રિતના હુનર અને જાણકાર હોવા જોઈએ. વિદ્વાનનો અર્થ જાણકાર છે. એ ઉપર એક કાવ્ય બાંધ્યું છે.

છપો.

રીત જ્ઞાન પરદેશી, જાણતર બુદ્ધિ આતુરી;

જાતજાત પેદાશ, જાણી પ્રવાસી આતુરી;

મુકાબલો નિજ સાથ, કરીને સરસ સ્વિકારે;

સાર વસ્તુનાં લાભથી, દેશ દેશી શબ્દગારે;

શત વર્ષ થત મમ થકી જની, વસ્તુ આણે સેલેજમાં;

દેશાટણ આનંદકારી, સ્વદેશ લાવે તેજમાં.

આ કાવ્ય ઉપરથી એ જાણત લક્ષ આપશો, એકતો જે દેશમાં આપણે રહેતા હઈએ, તેને મદત આપી શકીએ છેએ, અને જે ઠેકાણે આપણો જન્મ હોય, તેને પણ મદત કરી શકીએ છેએ. આથી ઉભય પક્ષમાં લાભ છે.

(૨૧૦) પરદેશ જવાથી થતા ક્ષાયદા વિશે.

મારા ઉપર દેશાટણમાં જે ગમી વંતે ઉપજે છે, તેથી કંટાળી જઈશું ખરો, પરંતુ ઈશ્વરી જંગલની લીલા, મનુષ્યનાં તરેહ તરેહનાં વિચાર, અને અધિકાર પરત્વે તેઓનાં રોષ અને પાછુ લય થવું, પ્રપંચીક જાલવું, બાહારનો ડોળ જુદો, અને અંદરનો ડોળ જુદો, ઈત્યાદિ જ્યારે સરવે તરેહથી અનુભવ, અને પ્રાસંગિક લક્ષણો મારા જીવામાં આવી જાય છે, ત્યારે પાછો સંતોષ રાખી, આવેલ જીવસાને નરમ પાડું. મોટા મોટા જનવરોનાં રાજ તે પણ જે બક્ષે કરે છે, તે પોતાનાં રેઠાણથી દુર પ્રવાસ કરી જાય છે, તો નખળા અને માનસિક ગતીનાં પ્રાણીએ મોટાઓનો દાખલો શા સારું અંગિકાર ન કરવો? અગર જો સિંહ એ ઈશ્વરી નિયમ મુજબ પશુ છે, તો પણ તે વર્ગમાં તે સર્વોપરી છે; એટલું જ નહિ, પણ મનુષ્ય જો સાર્વજનિક નથી એ જોઈતી રીતે કામ લગાડ્યો નથી તેને આ ઉપમા આપવાને કોઈપણ હરકત ધારણ નહીં. આ બાબત એક શ્લોક નિચે બતાવું.

શ્લોક.

કોવીરસ્યમનસ્વિનાઃ સ્વવિષયઃ કોવાન્નિદેશસ્થતા ।

યેન્યેદેશશતેતમેવકુરુતેવાહુપ્રતાપાર્જિતઃ ॥

યદ્વંશ્રાનખલાંગુલપ્રહરણસિંહોવનંગૃહ્યતે ।

તસ્મિન્નેવહતદ્વિપીઢરુધિરૈસ્તૃણાનહિંત્યામનઃ ॥

અર્થ—સિંહને નખ અને હથીયાર દાહાડેથી છે, તે મો-હોટા અરણ્યોમાં જઈ હસ્તીઓનાં કુબચ્ચજોને હણી, તેનાં રૂપાર થકી પોતાનો મનોરથ પરિપૂર્ણ કરે છે.

આ પ્રમાણે સિંહ કરે છે તો મનુષ્ય પ્રાણીએ તેમ શા વાગતે કરવું ન જોઈએ, અલખત કરવું જ.

(૪) પરદેશ ન જાય તેને કેવા ધારવો ?

માણસો પોતાનાં દેશ સિવાય બીજાં દેશ જ છે નહિ, એમ સમજે છે. અને સમજને દુર કરવાને જ્યારે પ્રજા થાય ત્યારે જ પોતે

પરદેશ જવાથી થતા કામદા વિશે. (૨૮૧)

જો બહુલ હોય તો ઇતિહાસ બૂગોળ વાંચી વાંચી થાય તો પોતે જો
દેશમાં રહે છે, તેના કરતાં ખીજા દેશ એક નહિ પણ અગણિત,
પૃથ્વી ઉપર છે એમ જાણે છે.

સાધારણ રીતે વિચાર કરતા આ વાતને વધારે પુષ્ટી આપે
છે કે અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય થવાથી જો બહુતરની શૈલી રાખી
છે, તેનાજ આ શુભ ફળ છે. જેને વારતે દૃષ્ટાંતે ઇતિહાસ બૂ-
ગોળ ખતાવું.

અગાડી નહોતું એમ મારો કહેવાનો મૂળ હેતુ નથી, પણ જો
વસ્તુ થોડીધણી ગ્રામ રહેતી હતી, તે હવે વર્ણાવર્ણિનાં બેઢી મુક્ત
થઈ; તે ખામત ઓતાજનો દીર્ઘ વિચાર કરશે તો મારા મતને સં-
પૂર્ણ ટેકો મળશે.

જો માણસે દેશટણ નથી કર્યું તે પશુવત્ છે. જોણે નાના
પ્રકારની લીલાઓ અને સાનેદ્રીનો અપ સ્વહસ્તે અને સ્વતંત્રરીતે
કર્મો નથી તેની જીંદગી બર્ય છે. તે સરવે આ નિયેનાં શ્લોક ઉપર
એકાગ્ર ચિત્તથી સાંભળી મનન કરો.

શ્લોક.

સ્થાનભૂતાશ્વગતિ, સિંહાસત્પુરુષામૃતાઃ ।

તત્રણેનિધનંયાતિકાકાશ્વપુરુષામૃતાઃ

અર્થ—સ્થાન છોડીને કોણ કોણ પુરુષ જાય છે, તે સાંભળો.
સિંહ, રાજા પુરુષ, ને હાથી પુરુષ, કાગડા, મૃગલા, જે કેકાણે જ-
ાય છે તેનાં મૃત્યુ પામી છે. આ ઉપર શુરવિરે શું કરવું? દેશટણ
કરવું જ. જો એમ નથી કરતાં તેને તો બાબ આમ કપકો આપે
છે. વળી નિચે પ્રમાણે એક શ્લોક છે તે વાંચવાથી ઓર લેહેજત પડશે.

શ્લોક.

ધાર્મિકિંચિન્પાદત્તિપરિચયાજાયપોષેક્ષમાણો ।

ભૂપાલાનામનનુસરણંવિમ્બતેવાશ્નિભ્યઃ ॥

(૨૮૨)   પરદેશ જવાથી થતા ફાયદા વિશે.

મેહેનિઘંક્રુમતિરલસાકૂપકૂર્મૈસધર્મા ।

કિંજાનીતેભુવનચરિતંકિંસુખંચોપમુંક્તે ॥

અર્થ—નિર્ધનતા થકી, અતિ પરિચય થકી, ઘરની સ્ત્રી ચા-
હતી નથી. રાગનાં આશય વગર બધાનો ડર રાખવો પડે છે. ઘ-
રમાં બેથી રહેવાથી કુમતી ઉપજે છે, આજસ વધે છે, અને કુવાનાં
કાચખાની માફક રહે છે. અર્થાત એ કાચખાને સૃષ્ટિ સૌંદર્યનું સુખ
શું મળે? એ જગતનાં ચરિત્રને શું જાણે? અને દેશાવરનાં સુખ શું
ભાગવે? જુઓ આ રોકની રચના કેવી મનને અસર કરે છે, તે
જરા નિચે ટીકા કરવાથી મનને વધારે ખાતરી થશે.

માણસ જ્યારે કોઈ પણ જગતનો ઉદ્યમ કરતો નથી, એટલે
નિરધનતા આવે છે, એમાં તો કાંઈજ ફેર નથી. નિરધનતા આવે
એટલે સ્ત્રી તો આંધીજ આવે, મતલબ પૈસાનાં સૌ યાર છે. તેમાં
સુખ સ્ત્રી તો ખરીજ. રાજા તેને જ્ઞાન વગર આવે નહિ. એટલે
પછી બાકી શું રહ્યું? અને જ્યારે તે પ્રમાણે હોય ત્યારે બળાતકારે
ધરમાંજ બેથી રહેવું, એ સિવાય બીજો રસ્તો શો? તે કેવી રીતે કે,
કુવાનું જનનવર કેમ રૂંધાઈ કેદવત રહે છે, અગર કુવામાં પાણી
છે તો પણ, તેથી, અને આપણા વર્ગનાં બીજા પ્રાણી શું
સુખ ભાગવે છે, તે સરખાવવાનો વખત ક્યાંથી આવે, અને તે જોઈ
સંતોષ પણ શી રીતે થાય? માટે દરેક માણસે દેશાટણ કરવું, કેદવત છે કે,-

અભ્યાસસારિણીવિદ્યા, વૃદ્ધિ. કર્યાનુસારિણી ।

ઉદ્યોગસારણો કીર્તિ, લેક્ષ્મીકીર્ત્યનુસારિણી. ॥

અર્થ—અભ્યાસે કરી વિદ્યા સિદ્ધ થાય છે, પ્રારબ્ધે કરી બુદ્ધિ
પ્રકાસિત્ થાય છે, ઉદ્યોગ વડે કીર્તિનો વધાસે થાય છે, અને કીર્તિ
વડે લક્ષ્મી મળે છે. માટે પ્રદેશ કરવો. ઉદ્યમથી વિરક્ત થવું નહિ.
જો આપણે પ્રયાસ કરીશું તો જોજ પ્રારબ્ધ આદિ સરવે સોખની
કામ આવશે, નહિતર આજશે ને આજશે કરાઈ જશે. વિદ્યા એ
સામાન્ય ખામત છે. અખવું, વાંચવું, અથવા અંગ્રેજી જાણી, ડિ.

પરદેશ જવાથી થતા ફાયદા વિશે. (૧૨૮૩)

ગરીબ બાબાપાસ પદ મેળવવું, એજ વિદ્યા છે, એમ નથી. પ્રદેશ કરવો એ પણ એક જાતની વિદ્યા છે. વિદ્યાસંગ્રહી આટલીજ. અરસા બસ સમજી મારા મૂળ વિષય ઉપર આવું છું.

(૫) પરદેશમાં તેણે કેવી રીતે વર્તવું, અને શું શું ગ્રહણ કરવું?

ખેડેલ. •

આતસે સોનનં ન કુનત પાસે પંદ,

આમે કુનદ, દુદે દોસે દદં મંદ.

અર્થ—અજાતી આગ ઉપર જેમ મીઠું નાખ્યાં છે એ, અને તેનાં તનખા જેમ ઉડે છે, તે પ્રમાણે શું, પણ તેનાંથી જ્યારે માણસનાં દીલ દુઃખાવવાથી વધારે તેનાં તનખા ઉડે છે. આ એક પ્રમાણ મીઠાનું બતાવું છું. આ ઉપરથી પરદેશમાં વ. દરેક કોઈ ટુકાણે ધન્ય પેદા કરેલ તમામ પ્રાણી તેમાં સુખ્યત્વે અનુભવ પ્રાણીનાં દીલ દુખાય નહિ, એવો પ્રથમ દર નિશ્ચય કરી, તે સુખ્ય પ્રદેશમાં વર્તવું. વળી આ નિચેનાં શ્લોકમાં શું મળે રહેલ છે, તે સાંભળો.

શ્લોક.

કોતે માર્યાસમર્થાનાં, કિંદૂંઙ્ગવસાધિનાં ॥

કોવિદેશસવિદ્યાનાં, કપરપ્રિયવાદિનાં ॥

અર્થ—અતિ સમર્થને શું બાર છે, ઉદ્યમીને શું દુર છે, રૂડી વિદ્યાવાળાને કોઈ રહ્ય પારકો નથી, અને મીઠી જીભવાળાને કોઈ પર નથી, સહ પોતાનાજ છે.

દેશાટણ કરવું, તેમાં આ પ્રમાણે ચાલવું.

શ્લોક.

દેશાટ્ટણંપંડિતમિત્રતાચ, દારાગનાંરાજસમાપ્રદેશઃ ॥

અનેકશાસ્ત્રાણિવિલોકિતાનિ, ચાતૂર્ણ્યગૂણાનિભવેતિપંચ ॥

અર્થ—દેશાટણમાં પંડીતની મિત્રતાઈ કરવી, ગુણીકાની ચાતૂર્ણ્ય લેવી, તરેહ તરેહનાં શાસ્ત્રો જોવા, રાજ્યસભાની અરસા જોવી, એ ચારે ગુણ ચાતૂરીનાં મૂળ છે.

(૨૮૪) પરદેશ જવાથી થતા ફાયદા વિશે.

(૧) પરદેશી પ્રત્યે સ્વદેશીએ શી રીતે વર્તવું અને સ્વદેશી પ્રત્યે પરદેશીએ શી રીતે ચાલવું ?

કસુંબાના રંગમાં જમ લીંબુ નાંખીએ છીએ, અને તેથી તે વસ્તુ કેવી રીતથી પોતાનો રંગ પકડે છે, તે ઓળાઓના જાણુ બહારે નથી, એવો કસુંબો એક જાતનો દેખીતો, અને સુગંધમાં કમકમાટી સાધારણ આદમીને છુટે એવો છે, તથાપી જ્યારે તેના તત્વની ચાલવણી આપણા માનવો તરફથી થાયછે, ત્યારબાદ તે કેટલી બધા કીમતી અને ઉપયોગી થઈ પડેછે, તે શું કોણને અજાણુ છે? મઠે મારે બતાવવાનો મુળ હેતુ એટલોજ છે કે માણસે પરદેશમાં એવા માણસ વિણી કહાડવા કે, અગર જો જાહેરાત ઓડવાળા હોય, અથવા અંધકારે કુબેલ હોય, પરંતુ મીઠા પદાર્થ એજવવાથી તેની ખુબી કસુંબાના જેવી થાયછે, તેવી થઈ તેની કીર્તીમાં વધારો થતાં, આપણને ઉદામ મુખ દુઃખમાં અને કાર્પ કામિ નેલપ થવાને સક્તિમાન થાય, એવા ચુંટી કાઢવા. કેહેવત છે કે, " પાંચ હાથે પોંચો થળચો".

આપણે પોતાની બુદ્ધિ એવી નિરમળ રાખવી જરૂરની છે કે, આજે તેવો માણસ વર્ણવણીના બિદથી અદના હોય તોપણ તેની સાથે કટુતા વાપરવી નહિ, સેવડ દેવડ ઓખું રાખવું, મીઠી જીભ વાપરવી, મારો કેહેવાનો હેતુ એમ નથી કે ઉપરથીજ આમ ડોળ રાખવું, પણ શુદ્ધઅંતઃકર્ણથી દરેક મનુષ્ય પ્રાણી સાથે વર્તવું. સહન શીલતા, મિતાહારી, મરિયાદા, સભ્યતા, નિરાભિમાન, એટલે જ દરજ્જો હોય તેનો વિચાર કરવો નહિ કે આથી હું કેમ બીજા માણસ સાથે વાત ચીત કરું, એ સર્વે મિથ્યા ને પાણીના પરપોટા દાખલુ છે. જાહેર ઉપદેશમાં બોલવા છુટ રાખી લોકોના કષ્ટાણાર્થે પરમાર્થ કામ કરવાને છુટ લેવી, આમ કરવાથી આજ્ઞા છે કે, પરદેશી આપણા ઉપર પ્યાર અને મમતા રાખ્યા વના રહેજ નહિ. એક સાધારણુ કેહેવત છે કે "આપ બસે જગ બસા" શું વિચાર કરો કે સર્વે કોઈ સરખા છે? પરંતુ આપણે બીજા નહારાઓનાં

ફક્ત શોધવાનું શું કામ છે? ખુબ જગત સાફ છેજ, પરનતુ કિયા અને પ્રસંગે તેમાં ન્યુનતા આવેછે. તે પ્રસંગોને ખંડીત કરવાની માત્ર નિરદોષ વર્તણુકે ટેવ રાખવી, આ વાત ઈનસાફદારે વ. હા. કેમે બક્ષનાં રાખવાની છે.

હવે દેશીએ પરદેશી સાથે શી રીતે વર્તવું? આ દુનિયાનો પેદા કરનાર એકજ છે, તેજ મુજબ જે વસ્તુ ઉપર આપણા વાસ છે, તે પણ સર્વે જગો એકજ છે. (પૃથ્વી.) જે વડે આપણે જીવિએ છેએ તે પણ એકજ છે, મતલબ આ વસ્તુ શું છે? અ-મર જે અવલોકન કરવા ખેરીએ તો તેના ઉપર આપણા માન-પોની જ્ઞાનદ્રોષી શોધ કરવાને કેવળ અશકત છે. તોપણ ધણા સમુદાયે કરી નિશ્ચે યએલ છે તો તે વસ્તુ તેજ છે, એમ ધારવાને કલ્પિત વિચારોથી આપા ખસવું એ મિથ્યા છે. માટે ઉત્પત્તિ અને અનંક રીતે બધાના આધારથી પરદેશી સાથે સ્પર્દેશીએ કેમ ચાલવું તે ઓ-તાઓની નજર બાહારે નથી. પરંતુ મારા રેઢીઆલ વિચાર હોય તે બતાવી પવિત્ર થેવા બળવવામાં શું હરકત છે?

દુનિઆની અંદર આટલી બાબત ઉપર ખ્યારે છે. અહાર, મૈથુન, નિદ્રા, અને સુખ, તેઓ પરદેશી તરફ મોહામત રાખવાથી જતી રહેજ નહિ તેમજ પરમાર્થ અને સ્વાર્થને કાંઈ હાની પોએ એમ પણ નથી. તો તેઓની સાથે કટુતા રાખી પોતાનુજ હિત, સાધારણ સ્તિદષ્ટિતા બનેલી કરવાને પરદેશીનિ શા સાફ ધિકારવા?

(૨) પરદેશમાંથી કઈ કઈ ચીજ ગ્રહણ કરવી અને કઈ કઈ ચીજ માં મુકી આવવી?

અલબત્ત આ દુનિયાની અંદર પૃથ્વી, માણસ, અને જગતકર્તા એકજ રીતના છે. અને તે ધણાએક સમુદાયે કરીને જુદા, જુદા, આકારની અંદર આપણને માલમ પડેછે. પણ એ વિચારવું એ સ્તાની અને અવલોકન શુદ્ધિવાળા મનુષ્યને ધરતું નથી. તો કઈ ચીજ પરદેશમાં મુકો, આવવી, અને કઈ ચીજ ગ્રહણ કરવી, એનું બાતક કરવું એ વિશિષ્ટ થઈ પડેછે. પરંતુ જ્યારે આપણે સંસા-

(૨૮૧)   પરદેશ જવાથી થતા ફાયદા વિશે.

રિક પેટેવાર વિશે અવલોકન કરવાને બેસીએ છેએ, ત્યારે ફુનિયાં જે ફાંદાની અંદર પડેલ છે, તે ફાંદાનો ઘટનો લાભ વિચારે પૂર્વક બતાવવો એ વાચું કરી અવશ્યક છે. નીચે મુજબ દેશાંતરોમાં તફાવત.

- ૧   બોર્જાનો તફાવત. (ત્યારે ગાઉએ બોર્જી બદલાય).
- ૨   પેટેરેવેશનો તફાવત.
- ૩   ધરની બાંધણીનો તફાવત.
- ૪   ખાનપાનમાં તફાવત.
- ૫   હવા અને પાણીનો તફાવત.
- ૬   માણસની કડિવત અને જ્ઞાનઈર્દ્રાનો તફાવત.
- ૭   નવીન મીઠી બનાવવી, અને તેની અંદર હસ્તક્રિયા વાપરવી તેનો તફાવત.
- ૮   રાજ્યદંડ સંબંધી પ્રથક પ્રથક નિયમો વ. કાયદા.
- ૯   પૈસાના અલણનો તફાવત.

આ રીતે તફાવતો પરદેશમાંથી આપણે ગ્રહણ કરવા કે શી રીતે ? અને તે ગ્રહણ કરવાથી આપણે પરદેશ જઈ આપણું સારથક કર્યું એમ કહેવાને કાંઈ બાધ લાગશે, કે શી રીતે ? આવી બાધતનો જ્યારે જુરમો ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેને બેસાડવા નીચે પ્રમાણે બોલવા રત્ન માગુ છું.

આપણને પેદા કરનાર કોણ છે ? દરેક દેશની રિયતિઓ બાંધનાર કોણ છે ? અને જે ભૂમી ઉપર આપણો જન્મ થયો છે તેનો અરો માલિક કોણ છે ? દેશાટલમાં જે ઉજડ. અને કુળદ્રુપ મેદાન, વરતી વગરનું જે જે જગાઓ ધનધારે અને રસિક જોવામાં આવે છે, તેનો બતાવનાર કોણ છે ? તરેહ તરેહનાં પશુ પક્ષીઓ એકાંત સ્થળોની અંદર મનુષ્યનાં ટોળા, અને નિવાસથી દુર જે જોવામાં આવે છે, તે પોતાના રમણિક ચેહેરાથી કલેલ કરતા આપણને દ્રશ્ય થાય છે, તેનો પેદા કરનાર કોણ છે ? અને તેને ખાનપાન ઇત્યાદિ પુરૂષ કરનાર કોણ છે ? એવી બાહારની અને અંદરની અમત્કૃતિઓ વિશે, જ્યારે આપણે એ ઝપાટા જોઈ, અવલોકન

પરદેશ જવાથી થતા ક્ષાપદા વિશે. (૨૮૭)

કરી વિચાર કરીશું તો મનુષ્યપ્રાણીની તાકાદ નથી કે, પેતિ આટલું બહુ સુખ, જે પ્રાણીને જેવું ઘટે તેવું આપી શકવાને સમર્થ હોય. જુઓ એક માણસ વિદ્વાન હોય, અથવા પોતા કરતાં પણ કદાચ વધારે સ્થૂં કામ કરી શકે, તોપણ તેને નોકર રાખવો હોય, તો રાખવામાં જાણીતું થવું પડે. મનુષ્ય તાકાદ નથી, વળી કોઈને રોટલો પણ આપી શકતો નથી. તો દયા કરે, અગર બખસીસ આપે, એવા મનુષ્ય આ દુનિયામાં છેજ નહિ, થવાનો પણ નથી અને દર્શ પણ નહિ, એમ પક્ષી રીતે ખાતરનિશા છે.

મનુષ્ય પરદેશની અંદરથી જે દુનિયાને વિશે આપણે સં- રખ્યા છેએ. તે દુનિયાને વખતો વખત જોઈતી મદદ આપી ધ- શરી બીજાઓનું જ્ઞાન ગ્રહણ કરવાથી પરધામ પુગવાને અતિ સમર્થ થવાને મુસાફરી એ એક મહોટો ટેકો છે. પણ પોતાનું ઉદર પોષણ કરવાની અંદર જે અવયવને હજાબા વગર બેઘડકથી ઉ- ત્પન્ન થએલી વસ્તુઓને ખાઈ જાયએ તો, છેવટ અપચો નીપજી ધરે દેહરૂપી બાધિત ધડીઆળને ટકારો લાગવાથી, તેનું એકદમ ભિન્ન પડવું થાય. માટે પ્રવાસ કરવાની સાથે એકલુ કાસદપણું વાપરવું નહીં, પણ આપણા કરતાં ધનાઢ્ય, વિદ્વાન, પુત્રવાન, શક્તીનાં આચરણો જોઈ તે પ્રમાણે આપણને મળે, એવી યોજના કામે લગાડવાની તદબીરે કરવી. અને આપણુ કરતા જે જે ગરીબ, તેને વિષતિ અને દુઃખો, સહન કરવા પડે, તે દુઃખોને દુર કરવાને બનતી જોગવાઈ અને મદદ કરવી. આ ધંજલી ખુબી મારા જીવામાં આવી, તેમજ કેટલાક પુરતકોમાં મેં વાંચી પણ છે, તેહેવી રીતે કે, ગરીબ કુટુંબ હર હમેશ સંપ, અને માયા મમતાની સાથે રહેજ જીવામાં આવે, અને શ્રીમંત કુટુંબ, હમેશ ક્લેશની અંદર રહેજ હોય, એમ જીવામાં આવ્યું છે. માટે ગ્રહણ કરવામાં ઉપર લખેલ વિશેષણ, જે ધરાવતા હોય, એવા માનવાનું સુખ લેવું, અને દુશાંતરે આપણે પોતાની કીર્તિ, અને તેમાં વિશેષે કરી દરી- દ્રિની દારિદ્રતા ટાળી, તેઓને સુખ આપવાને જે સાધનો ત્યાં

(૨૮૮) પરદેશ જવાથી થતા કાપલ વિશે.

શુક્રવા પડે તે શુક્રી આવવા, એટલે આપણે પોતાની દૂરજ સંપૂર્ણ રીતે બજાવી શક્યા.

સાધના બાપણ કર્ત્ત્વ, ગ્રંથ કર્ત્ત્વ પોતાનાં પુસ્તકો બનાવવામાં, અને વિષયો વાંચવામાં, હંધર રમરણ પેટેલ વેહેલું કરે છે. પણ મને આ નિબંધ પુરો કરી બાલવા મુજબ છે. તેનું કારણ એટલુંજ કે, મારો નિબંધ તે સંપૂર્ણ બખાઈ રહેશે કે નહીં ? અથવા ઓતા જનો મને દર્શનનો લાભ આપી મારા અદ્ય વિચારનો નિબંધ, સાંભળશે કે શી રીતે ? એવા તરેહવાર સ્વભાવિક મનનાં તુરંગો ઉઠવાનાં સખમે કરી મારો મનોરથ જ્યારે પરીપૂર્ણ થયો, એમ આ સભાથી મારો ખાતરનિશા થાય છે. જેથી નિચે મુજબ વિશ્વભરની પ્રાર્થના કરવા શિર કરો મારું બાપણ સમાપ્ત કરવાની રજા લઈ છું.

ત્રિભંગી વૃત્ત.

હરી કામે કામે, કામે કામે, આઠે જામે, જોઉં છું;
 ઘટ ઘટ જઈ સંપે, બહુ બહુ જંપે, હરખે કંપે, રોઝે છું;
 નહો ~~પુરો~~ સેશે, કુંધપણ પેશે, નાસ્તિક પેશે, જોઉં છું;
 પણ પુન્ય પ્રતાપે, સુખ્યદી આપે, સુભક્તિ જાપે, જોઉં છું. ૧
 તન મન જાતા, વિકારે માતા, કુસંપ થાતાં, હરજે તું;
 સકિને વરદાતા, કર સુખસાતા, નિરોગી રાતા, હરજે તું;
 ના જાતા પાપે, યહ એ આપે, નરતન આપે, સરતે તું;
 સંતોષે રહેતા, જ્ઞાનજ ખાતા, જયગુણ માતા, કરજે તું. ૨
 હરી શરણે તાહારે, આઓ તારે, બુંદી જ્યારે, સંસારે;
 ભવ પાર ઉતારે, મુકે કિનારે. વળી જે વારે, સંભારે;
 હું માગુ બાડે, વિઘ્ન નસાડે, જુગતી સુખડે. ખાપારે;
 યથ કર્મ દેખાડે, સંપ જગાડે, બહુજ રમાડે, સૌ સારે. ૩
 જય જય જગ દેવા, વાણી લેવા, કર સેવા;
 હરો રંગ કળ જેવા, અમૃત મેવા, અવર ન તેવા, રસદેવા;
 દે બહુ તું મારી, રૂડી પ્રસાદી, નિર્મળ સાદી, આગાદી;
 ન કરે એકાદી, વાદ વિવાદી, વહેમનિ વાદી, મતી માદી. ૪

નર્મ કવિતા.

પ્રસ્તાવિક બોધક વાર્તાઓ.

વાર્તા.

પાંચાળ દેશની અંદર, પંચવટી નગ્રીમાં પંચપ્રધાન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને પાંચ રુણીઆ, તથા પાંચ પુત્ર હતા. તેનાં રાજ્યમાં વરસ દીવજો પાંચ લાખ રૂપીઆની પેદાશ હતી. તે કોઈનું કહ્યું માને એવો નહિ હોવાથી, રાજ્યમેદલમાં, તથા રૈયતમાં ઘણીજ ખેદિજી રહેતી હતી. અને કુટુંબવર્ગ એથીકરી, દીલમાં ઘણાજ હીજરાતા હતા. રાજાને, વ્યસન, અભિચાર, અને દ્રવ્ય એ-કઠું કરવા ઉપર વધારે પ્રીતિ હોવાથી, જો, તે, કુઝિત બતાવે, અથવા તેમાં કૃતેહમંદી પમાડે, તેનાં ઉપર અતીશય પ્રીતિ ચોડવાનો તેનામાં થયો હતો. કોઈપણ ધસમને તે રાજ્યમાં નોકરી જોઈતી હોય તો, તે જો નજરાણું. અથવા સ્ત્રીવર્ગનો વગ લાવી રજુ કરે તો, નોકરી મળતી. અને આ ખાસિએત રાજાની સર્વને મથુહર હોવાથી, તે મુજબ જેને જેમ ફાવે તેવી વગે રાજાનું દિલ પ્રસન્ન કરી, પોતાની ધારેતી મુરદો પહેંચતા. આ મુજબ રાજાના હાલ. નોકરીમાં દાખલ થએલા, આવા હલકા સાધનનાં લોકો, કાળે કરીને, જ્યારે વ-હિવટદાર, થાણદાર, ફોજદાર, વિગેરે, જ્યાં ઉપર દાખલ થાય, એ-ટલે પછી તેઓનાં ડોંગ અને રૈયત ઉપર તેઓના હાકમરૂપે દાખલ ખેસાડવામાં થી વુકિતઓ ચાલતી હશે; તેનાં ચિતાર સુસજનોનાં દિલમાં આવવા જેવો છેજ.

આ નોકરી કરનાર લોકોનાં મુખ્ય વિચારો, આ—એક તો રાજાની પ્રીતિ હમેશ કાએમ રહેવાની તદખીર, બીજી નજરાણામાં આપેલું દ્રવ્ય કોઈ પ્રકારે પાછું સંપાદન પુર્ત કરી લેવું, નોકરીનો કાંઈ બરસો નથી, માટે રાજ્યબંડાર, તથા રૈયતના તરફથી જરૂરું દાખલ દખાણ અને વુકિતથી સુસાય તેટલું ચુસા લેવું. આ પ્રમાણે દરેક નોકસેનાં દીલમાં રાતદિવસ વુકિતઓ સાધવાની ધ્વની ચાલ્યા કરે. નજીની અમે સાધરિણ બામલોમાં રૈયત ખસેથી પાંચ રૂપીઆ એકાદ વગર દિવસ જાએજ નહીં. જો બામળોને હાવી રીતે

કારભારીનાં દુખની અરજીઓ રાજા પાસે જાય, તો તે અરજી
 ઠેઠ હાથેરમાં પહેંચાડવાને સાર તે બિચારી ગરીબ રૈયતને નિદાન
 સો બસે રૂપિયા પ્રથમ અર્ચવાજ પડે, અને તેમાં કુતેહમંદી પામવી,
 અથવા પોતાનાં ધાર્થી મુજબ હુકમ મળવો જોઈએ, એ વાત તો
 દેવ આપીને રહેલી. એમ કરતાં ધાર્થી મુજબ હુકમ મળ્યો તોપણ
 તેની બજવણી, માહાલનાં અધિકારીના હાથમાં રહેલી, એટલે
 પછી તેઓ તેની બજવણી બરાબર કરશે કે નહીં; એ વાત તો મો-
 હેટી દુધંટ જોવી થએલી હોવી જોઈએ, એતો સ્વભાવિક છે;
 કેમકે તમામ નહાના મોહોટા નોકરો દરબારનાં મો લાગણીઆ
 અને ઉપર દર્શિત કર્યા પ્રમાણે વસિલદાર, આથી રૈયત બિચારીને
 અતિથય પરિતાપ, અને એ દાદી તથા પૈસાની ખુવારી વેઠવી
 પડતી હતી. તેઓ છેવટ રાજા અને કારભારી ઉપર નિસાસો
 નાંખી પોતાને ઘેર બેસી રહેતા. દ્રવ્ય વગે કરવું, અનાથની માફક
 કરવું. અને પોતાની વહુ દીકરીને અને તેટલી રીતે સામ્રવવા, એ
 શિવાય બીજો ઉદ્ધમ તેઓને બિલકુલ સુઝતોજ નહીં. અને આ-
 જનો દિવસ કાંઈપણ વિપ્ર આબ્યા વગર એમને એમ મર્યો, એ-
 ટલે તેઓએ એક મોહોટી માતબર કમાણી કીધી એમ સમજતા.
 પોતાનાં માહાલમાં સારો બંદોબસ્ત, તથા હેશિઆરી રાજા સાહેબને
 ખતાવવાને માહાલોના વહિવટદાર, ફોજદાર, તેનો માત્ર એકજ રસ્તો
 હતો. એ એવી રીતે કે રાજા સાહેબને જઈ અરજ કરવી, કે હમા-
 રા માહાલમાં હમણાં સારો પોંક પાડેલો છે, (વાનીનો,) તથા અ-
 ણાના ઝોળા સારા આવેલા છે, તે આરોગવાને પધારો. પટેલ
 નજરાણું અમુક રૂપિયા આપશે. એ મુજબ લાલચ બતાવી,
 માહાલમાં લાવે. એઈ એકાદ ગામે મુકામ કરાવે. સારી મિજવાની
 આપે, સારી શર્યાત પાપ, અને ગામની મચ્છુર માફક હજારે પાં-
 ચથ નજરાણાં કરે. સારી ઝોરતો રજી કરે. એ મુજબ બેતણુ ગામે
 ફેરવી, એક સરખી સરભરા થઈ, એટલે રાજાસાહેબ પ્રસન્ન થઈ
 માહાલનો બંદોબસ્ત સારો છે; વહિવટદાર, ફોજદાર, માહાલમાં સાફ
 કામ કરે છે. એમ પોતાનાં પ્રધાન વિચેરે મંડળી આગળ વાલો કરી,

માંહાજનાં અમલદારોને રીઝવૌ, સ્વાસ્થી કુચ કરે. પછી પછાડી, ખિન્નમતદાર, ચોપદાર, ને મસ્કરા, તથા ખીન્ન તેવાજ રાજના ઝાં લાગણીઆઓને સારી રીતે વિદાયગિરી આપી, તેઓનું મન ખુશ કરી નાંખે. કેમકે હમણ તેની સાથે એ લોકોને કામ રહેલું. સ્વાસ્થી મઠકે, જે કાંઈ વધુ મઠયું રહેલું હોય, તે થાણુદાર સાહેબ પોતાને ત્યાં રાખે. જે ખર્ચી, પોતાને, અને પોતાનાનાહન (વોડા, બજાદ) ને વરસદાહાડો સુધી જવાબ આપે. પછી જેટલો ખર્ચ થએલો હોય, તેથી દોહોડો ફાળો કરી, રૂપીઆ ઉધરાવી સે. આ મુજબ તજવીજ વરસોવરસ થયા કરે. તેમાં રૈયત બચારીના ભાગ. આવી રીતે અમીર લક્ષણનાં રાજ, તેનાં જમાદાર, ચોપદાર, પણ તેવાજ અમીર ઉમરાવ, રાજનો કચેરીના ખેસનાર પણ (લૂટણીઆ) અમીર સ્વભાવના ત્યાં પછી આબાદાનીનું કાંઈ કમી પણ રહ્યું ? પ્રજાનું થું ? કેટલીએક રૈયત તે રાજ્યમાંથી ઉચળી, ખીન્ન રાજ્યનાં ગામોએ મઠ, જે રહ્યા સહ્યા તે પિડા પામવાથી દિલ્લી દરબારમાં ગયા. ત્યાં એક બે વખત ટીકી લાગે નહોં એટલે પાછા નિવાસ નાંખતાં જામે આવે. છેવટ દાદ પહેંચે તોપણ તેની તપાસ જ્યાંથી અંધારાનું ઉદય પામેલું હોય તે સ્થાને જાય. ત્યાં પાછો ઉદય સમજવામાં સી રીતનો આવે! આમ અથડાઈ કુટાઈ છેવટ મરણીઆ થઈ આમથી તેમ બટકીઆ મારી, કોઈ વકીલની, કોઈ બારિષ્ટરની, કોઈ કારબારીના એથો લઈ, હજારો પૈસા ખુવારે ઝળવી, સમુદાય દાદને પહેંચે. તેમ થવાથી રાજા ઉપર હતિરાળ થતાં છેવટ, તે રાજ્ય, ત્યાંથી ખાતર જાય થઈ, બધી ઈનસાફની લગામ સરકાર પોતાના હવાલામાં લેવાને ખારણા બાંધે. એ કાંઈ આશ્ચર્ય સરખુ નથી. કાળાંતરે અતિષય જુલમથી એ મુજબ થયું. રાજને પોષ્ટની માફક પાંજરે નાંખી મુક્યો. એટલે જે અમીનિવાન કારબારી, તેના જમાદાર, અને અમીર ઉમરાવ તેડ લાગી ગયા. તેઓ પછી ઠાલી અમીરનો ડોળ કરવા મંડી, પોતાનો કાળ કહાડવા લાગ્યા. એવાજ ઉપરથી આ નિયેની કેહેવત રચાએલી છેવી જોઈએ.

કેહવત—સમ મીરે મરમએ અન રહે મહિ કોથમીર.

અર્થ—સખળા અમીરો મરી ગયા. હવે કોથમીર રહેલી છે. આ ઉપરથી એમ નિશ્ચય થાયછે કે પ્રથમના અમીરો પરીપકારી, નીતિવાન, દયાવાન, ધાર્મિક વિગેરે સદાચરણના હતા. અને હવે માત્ર સાપ ગયા ને બીસોટા રહ્યા છે. ઉલટું આપણું વર્તમાન કરે એવા છે. મારે તેઓના ઠાલા દિમાકથી અંબાઈ તેઓના કાંસામાં ફસાતા નહિ એ ઉપર પુરતો લક્ષ રહેવા સારૂ આ હકીકત વાર્તાએ દર્શિત કરેલી છે. હવે રાજના જમાદાર સાહેબ પોતાના આમલી આમર જળવવાને શું તદ્દારિ હમિશ કરેછે, અને તે કેવા દુરદશામાં આવેલા છે; તોપણ મિયાં માંદા ને તંગડી જી-ચીની કેહેવત મુજબ આમર જળવે છે, તેનો એક સીતાર નીચે પ્રમાણે દર્શાવું છું.

વાર્તા.

ઉપલા રાજ્યમાંથી નીકળી ગએલો એક જમાદાર હતો, તેને એક રોજ પોતાના સોબતીઓને ત્યાં મેફલમાં કુસંખા પાણી લેવા સારૂ જવાનું હતું. દોરતોની જાહેર મીજલસમાં જવું. એટલે સારા પોથાકથી નામ પ્રમાણે જવુંજ જોઈએ. તે ઉપરથી ઘોળીને ત્યાંથી સારાં કપડાં બાંહે લાવ્યો. એક જે ઝોળખવાળી જગાએથી હથિયાર લઈ આવ્યો. બની ઠની દુધમાં ઓરવા જેવો બન્યો, પોતાની પાસે જે રસોઈ કરનાર ચાકર હતો, તેને કહ્યું, કે ધરૂમાં હાંદીમાં દોઢ શેર ખીચડી છે, તે રાંધી મુકજે. એટલે કું કમુંબાપાણી લઈ આવું છું. ચાકરે કહ્યું “ખોત ખુબ” જમાદાર મેફલમાં કમુંબાપાણી લેવા સારૂ ગયા, ત્યાં મેઠા છે. ઘણો વખત ઘઈ ગયો. ચાકરે મુજા ઉપર ખીચડી હાંદામાં મુકી, અંદર નાંખવાને મીકું મજે નહીં. એક હાંલું જોયું. ખીચુ જોયું, જેમજ પાસે પેસો મજે નહીં, તથા ગામમાં શાખ જોઈએ તો આમળા જેઠલા મીડાની તેથી છેવટ નિશ્ચય કર્યો કે, હવે જમાદાર સાહેબને જઈ સમસ્તમાં સમજવું. પછી પોતે જરા બની ઠની, સાન સોમતથી, જમાદાર સાહેબ પાસે મીજલસમાં ગયો, ને ધણીજ અદખથી મેલ્યો કે,—

“આન આનાં તોકે, નકરે નકરાનાં.”

“તોકે બિરીઆન ખીનાં દેગ હરાનાં.”

આ વાત ઉપરથી જમાદાર સમજી ગયા કે, ખીચડીમાં નાંખવાને મીઠું નથી, તુર્ત પોતે કાવકાઈ રાખી જવાબ વાળ્યો કે,—

“પાંચ પિસ્તોલ બેચકે, ગુલામ દાનાં આના.”

ચાકરે તુર્ત સમજી ગયો, કે ઘોડાની ધાસ આવતી પાંચ પુળી વેચીને મીઠું લાવ. આ મુજબ મીઠું લાવી, જેવા રસોડામાં પેસી જીએછે તો ખીચડી ધણીવારથી મૂકેલી, તેના ઉભરાથી દેવતા હોજવાઈ ગયેલી છે, હવે તેને સંકારીને દુરસ્ત કરવા સારું. બળતણ સોધ્યા ઉભા થયા એટલે કૂતરે ઘરમાં તુર્ત પેસીને હાંફીમાં મોહોડું ધાલી આવા મંડ્યું. એટલે ઘોડીવારે બળતણ લઈ આવ્યા જીએછે તો કૂતરે હાંફામાં મોહો ધાલી ખેડુંછે, તુર્ત તેને હાંક્યા મંડ્યું, હાંફામાં મોહ પેડેલું તેથી આંધળો અને ખાવરા જેવા બનેલે માણસ હોય તેમ તે નાસવા લાયકે, પણ રસ્તો સુઝે નહીં. પછી બીજા આવ્યા, તેમાં હાંફી અથડાઈ એટલે તળીયુ જીડુ પડતાં આંખ તથા મોઢે કુતરાનાં ખુલ્લાં થયા. પરંતુ હાંફીનું કાંઈ ગળામાં ભરાઈ રહ્યું. તે ગળામાં ભરવેલું રહેતાં ભાઈ તો નાશ. આમ ખીચડીની વ્યવસ્થા થવાથી, મીઆભાઈ બુખ્યા રહેવાના માટે તમામ હકીકત જાહેર કરવાને ચાકરે નિકળ્યો, ઘરમાં બીજી ખીચડી નહીં કે મૂકે. મિજબસમાં ગયો, જમાદાર બેડા હતા, ત્યાં જઈ અમલ થયે પોતે બોલ્યો કે,—

“આન આનાં, તોકે નકરે નકરાનાં;

તોકે અપને મેલેલમે, ધીંગ મસ્તાનડ;

તોકે કુચ રહ્યાકે, સખી નુકસાનાં;

તોકે બળમે કંઠમાળા,ને હુડક મેદાનાં.”

આટલું કહેતાં જ જમાદારનો કસુંચો ઉતરી ગયો અને ફિકરમાં પડ્યો. ત્યાંથી તુર્ત ચેરે આવી, કધાર મુધાર કરી, ખીચડી રાંધી, આખી પછી ત્યાંથી ચાકરે ને જમાદાર પોતાનું નસીબ અજમાવવાને સારું રસંતરે નિકળી પડ્યા. એ મુજબ ધણી રજવાડા ગયા.

કોઈ કાણે પોતાનો પતો જાગે નહીં, પછી કેહેવત મુજબ દરિઆનો પાચનાં કરા સાર સમુદ્રકાંઠે ગયા. આકરને કોઠે રાખી, પોતે દરિઆમાંથી મોતી કાઢાડવાને પડ્યા. ડુબકી મારે ને બહાર નિકળે, તો જળમાં શંખ નીકળ્યા. એમ ઘણું થતું કર્યું પણ સધળું અર્થ ગયું, પછી નિરાશ થઈ બહાર નીકળી કવિત બોલ્યો કે.

“દળદર ગમ્યા દરીઆવડું, કરમ લગા સાધ.
મોતી ખાતર ડુબકી મારી, શંખ લગા હાથ.”

અર્થ—દળદરી માણસ દરિઆ પાસે પાચના કરવા ગયો તો પણ નથીય સાથેનું સાથેજ. મોતી મળશે એવા હેતુથી દરિઆમાં ડુબકી મારી તો, મોતીને બદલે શંખ મળ્યા.

આ તમામ બાબત ઉપરથી સાર.

માણસને જ્યારે અધિકાર પ્રાપ્ત થાય, અથવા પુરુષણ દ્રવ્ય મળે, ત્યારે છલકાઈ ન જતાં પોતાથી હલકા, અને જે અભિતપણું ધરાવતા હોય, તેને યથાસ્થિત નીતિપૂર્વક ઉપકાર કરવા કે, જ્યાં કોઈ દિવસ પડતી આવે તો, તેમાં તેઓ સાક્ષાત્ થતાં અતિ દુઃખ પડવાનો સંભવ આવે નહીં. માણસે તેજલાજ સાર નીતિથી વર્તવું, એ જે શાસ્ત્રનો ઉપદેશ છે તે બરાબર છે. એમ સમજી, બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા, કુમારવસ્થા, અને વૃદ્ધાવસ્થા, એ અવસ્થાનાં જુદા જુદા સોમતીઓનાં જુદે જુદે વખતે જે અમલો આવશે, તેને ક્રમે કરી, ઓળંગી જવા જોઈએ. અને એક સરખી રીતે બાલે એ ઉપર ભક્ષ રાખી વર્તન રાખવું. કેહેવત છે કે,—

સંપત્તિથી રાચવું નહીં, ને, વિપત્તિથી મુઝાવવું નહીં.

અર્થ—લક્ષ્મી દેખીને રાચવું નહિ, દુઃખથી મુઝાવવું નહિ.

દુઃખ અને સુખનો જોડો છે. એ વાત અસંભવ ખરી છે, તો પણ તેને સાર બનતી નીતિથી આભવું, એથી કરી, પ્રતિષ્ઠાને ખામી પહોંચે નહીં. ને આપતિ વખતે કોઈને પણ દયા મેદા થાયજ.

વાર્તા.

“આશ્વિન છે તારી અશ્વલને.”

મૈત્રાઝ મધ્યે ચિરપુર નામનું એક નજ હતું. ત્યાં ધનમાળાવાદી નામનો એક પ્રખ્યાત શિક્ષક રહેતો હતો, તેને પેટે પ્રજા કોઈ કહેતાં કે

આ પુરુષ બંને જીવાન અવસ્થામાં હતા. એ શહેરની આસપાસ નાહાતાં નાહાતાં ગામો ધારાળા લોકો (બીજા કાકરડા) ની વસ્તીનાં બરેલાં હતાં. તેઓનો પ્રખ્યાત ધંધો, મોરી, ધાડ, હંઘામો, વિગેરે બીજા કાંઈજ નહોતો. એક દિવસે બાગ જોઈ એ શેઠનું ઘર ફાડવાનો વિચાર કરી ત્યાંથી અનંગળ લક્ષ્મી ભાવવાને વિચાર કરેલો. તે મુજબ પંદર વીસ આશામીની રોળી એકઠી થઈ. એક દિવસે જવાનો નિશ્ચય કર્યો. આણીમર ધનપાળશા, જાતે બખીલ હોવાથી દ્રવ્ય પ્રમાણે સાહેબી રાખેલી નહીં. તેથી તેની પાસે ચાકર નફરતું નામજ નહિ મળે; તો પછી રક્ષણને સાર સીપાઈએ, દરવાન, તથા આરબ મકરાણી તો હાથજ ક્યાંથી? આ લક્ષ્મીને સામવવાને તેનાં દીલમાં બહુ કાળજી, પણ કોઈને નોકર ન રાખતાં પોતાની મેળેજ તેની રક્ષા કરવી. એ વિચારથી પોતાની ઝોરતને તેણે કહ્યું, કે આપણે સંસારનો સઘળો ભાહાવો, સવારથી સાંજ સુધી લેવો. અને રાત્રે જાગવું. જાગવાને સાર કાંઈ હોવી તજવિજ કરવી કે, તેમાં ગમત પડતા રાત નોકળી થકે, તે ઉપરથી તેઓએ હોવા ઠરાવ કર્યો કે રાત્રે આપણે સોપટનો બાજી ખેંચવી. જેથી રાત્ર ગમતમાં જતાં નિચે કોઈ આવી રસ્તામાં ઉજી રહેશે; તો આપણા પાસાના અવાજથી તે જાણી થકસે કે આપણે જાગીએ છીએ. આ મુજબ હમેશ રમત થવા કરેછે, એકરોજ દૈવ ઇચ્છાથી શેઠને કોઈ ગામ વેપારનાં ધુમ સંબંધે જવાનું હતું, અને તે જો પોતે નહિ ત્યાં જાય તો ઘરમાં જો હજારનો ગોદો વાજે એવું હતું. તેથી તેણે પોતાની ઝોરતને મામ જવા વિશેની હકીકત કહી. એટલે તેણીનાં તો ગાત્ર શીતળ જેવા થઈ જતાંજ એકદમ હઠયું બરાઈ આવ્યું. પોતાના સ્વામીની આજ્ઞતા સ્વાગતાથી યોડીવારે જરા શાંત થઈ. પછી જવાની તૈયારી કરવાને સાહે તે શેઠ ખુંચાયા. અને રાત્ર કેમ કાઢવી, તે બધી તદખીર ખતાવી અને કહ્યું કે જે મુજબ આપણે નિત્ય રમતા હતાં તેમ રમ્યા કરવું. એક દાવ પણ ખાળવો નહીં બાજી બધી પ્રાપ્તરી રીતે માંડવી, અને એક સોકડું બીજા સોકડા સાથે જોડ આપણે કામથી ચારામારી કરતાં હતા તેમ કરવું. એટલે નિચે

(૨૬૧૦)

પ્રત્યાવિક ભોધક રાત્રીઓ.

જે કોઈ આવશે તે જાણ્યું કે, ધરમાં કોઈ જાગે છે, અને વરતી છે. તે વાત જાણે કબુલ રાખી, પોતાનો ધણી ગમ જાયો. રાત પડી એટલે પેલી જાણે તે મુજબ તલવિજ આદરી. આણી તરફ થઈનું જવું થયું. ધરમાં જાણે એકલી રહી. ઓરોએ વિચાર કર્યો કે, આપણે હવે પાછા ઓરો કરવા નીકળો. અને વિરપોરનાં ધનપાળ-શાને ત્યાં જ આવર પાડો કે હજારો રૂપિયા હાથ આવેથી પછીથી વારંવાર ઓરો કરવાનું રહે નહીં. આ મુજબ ધારાજા કોઠોએ નિશ્ચય કરી ગમથી સારા મુકત જોઈ શાતાના નવેકને સુમારે નીકળી પડ્યા. વીરપુર ગામે આવ્યા, યાત્રી નીચે ઓટલા ઉપર બેઠા. કેટલાએક પાછલે બારણે ગયા, જુએ છે તો બારીની તડમાંથી દીવાનું અજવાળું પડે છે. અને ધરમાં ઠોકઠોક ચાલે છે. એ ઠોકઠોક શાની છે ? એનો વિચાર કરતાં અને તપાસથી ઓકસરતે એમ નીકળ્યું કે સોગરા કોઈ રમે છે, પછી તે બધા ઓરોમાં એક જે ચા-ણાખ્ય હતા, તેણે ખુબ વિચાર કરી, કહ્યું કે, અલ્યાઓ! આતો એક દાવ માત્ર બધો જણાય છે. અને બીજી બાજુ ખાલી છે. માટે રમતાર એક જ શક્તિ હોવા જોઈએ. કેટલીએક રકઝકે એમ સિદ્ધ કર્યું કે ગમે તેમ હોય, પરંતુ હવે તો યાદોમ કરીને ધરમાં પેસવું. કેમકે ધણી દિવસથી બચારાઓ એ મકાન ઉપર હાથ મારવાને ટમટમો રહેલા હતા. તેઓ પાછલે બારણે આવર પાડી અંદર પેઠા. જેવા અંદર પેઠા, એવું પેલી જાણી સમજવામાં આવ્યું કે, પેલી તો એકદમ જરાતાર બિલકુલ મૃત્યુ બની ગઈ. પછી હિંમત રાખી વિચાર કર્યો કે, હવે કાંઈ અકલ લડાવતી જોઈએ. તુર્ત તેને યુક્તિ સુત્રી આવી. તે યુક્તિ તેણે કરવાની તલવિજ આદરી. તે આ પ્રમાણે. સારો રીતે પોતાનો પહેરણો પેશાક ઢીકડાક કરી, એક જે જે દાગીનાં હજારાઈમાં મુકેજા, તે તથા તોડાઓ. સારા ધુધરા વાળા હતા, તે પહેરી, બનીકની, હાથમાં દીવાનું કોડીયુ લઈ નિચે ઉતરી, અને જાણે કોઈ પોતાનાં પરોણાએની અથવા વાહાલાઓ ને કીવા બતાવવાને સાર જાય છે, તે મુજબ મનમાં કાંઈ જણ બીંતિનો આવેશ નહિ રાખત, મેષડક નિચે ઉતરી, અને જે ઓરો

અંદર પોતા હતા તેને કેટલેજા લાગી કે, બાપમો! તમે આપ્યા? કેમ એકલા જો કે, બીજા કોઈ સોખતીએ સાચેજ? જો હોયતો તેઓને આપણે આગણે બારણેથી બોલાવે. અંદર આવો. હું પણ દિ-પસથી એકલી પડેલી છું. તમે કોઈ મારી સંબાળ લેતા નથી? આ-જેજ પધાર્યા, અને વળી તે મને કેહતા પણ નથી? એમ કહી કંટકીએક પ્રેમપુર્વક પોતાનાં સ્વાર્માને ગાળે એપડી, તેઓને એવા બાવ દેખાડ્યો કે, મારો સ્વામી બિલકુલ મને પસંદ નથી. અને જે તન મન અને ધન કહે તે તમેજ છો. આ મુજબ દર્શાવી પોતે નિષે દાવોખતી કરી, ઉપર ચાલી ગઈ. અને બધાએ અંદર આવ્યા. એટલે પાંચસાત તકીઆઓ એકદમ યુકી દઈતેઓને આદરમાતથી બેસાડ્યા, પાનસોપારી, એકમી, બર્ચિંગ, જાએફજ, જનવંતી દાક્ષ્યાની, વિગેરે સામગ્રી સારી રૂપાની રકામી સહિત પાસે યુકી, તેઓને સારી રીતે મુખવાસ કરાવ્યો. અને પછો પાસે બેશી સ્ત્રીચરિત્ર લડાવવા માંડ્યા. વખત ઉપર અરધો છેડો છાતીનો ઊંચો કરે, વખતે જરા પેટ ખુદ્યું કરે, વખતે પગ ઉપર હાથ યુકે, એમ કરતી જાય. અને તેઓમાંના દરેકને હૈવી રીતે આંખનાં હસારાથી સમજાવે કે, તેણી જાણે તેઓનીજ હોય. બધાનું મન પીગળ્યું કે, આ બાપડી આ-હુને મળે તો સાફ. પછી બાજુ રમવાની શરૂ કરી. રમેલનાં બાણે કોઈની હિંમત તેનાં ધારેલા, અને કેહે તે વિચાર ફેરવવાની તે વખતે તાકાદ રહેલી નહીં. તેથી કેટલાએક જેઓ બાજુ રમી જાણતા હતા, તેમાંનાં રમવા બેઠા. અને કેટલાએક તમાસો જોવા બેઠા, કે કોણ હારેછે, અને કોણ જીતેછે. આ પ્રમાણે બાજુની શરૂઆતથી સમાપ્તી સુધી બેસી જોવા કરતાં છેવટ પેલી સ્ત્રી ઝીલી એટલે બધાએજ ખુશીના પોકાર કર્યા. અને તેથી હારનાર ચોરે જરા શરમિંદા પડ્યા. એવું જોયું કે, તરતજ તેઓને શાંત કરવાને ધરમાંથી મીઠું પાણી અને બેઆર કડકા બરફીના લાવી આપ્યા. અને એવું બતલાવ્યું કે તમેજ મારા પ્રીય છો, કે આટલું રમતાં પણ જાણો છો એટલે જેઓની હાર થઈ હતી, તેની દલગીરી એક

(૨૯૮૦)

પ્રત્યાયિક બાધક વાર્તાઓ.

બાળુ ઉપર રહેતા, એકદમ તેઓનાં મનનું આકર્ષણ એમ થયું કે, જો કહીએ તો આજ આપણી પ્રિય, અને દુઃખભંગક ધર્મ પત્ની છે. માટે એ જો કહે, તે એના જીવની ખાતર આપણે કરવું. આ મુજબ તણેજાણું મન વેધી લીધું. પછી બધાઓની આજ્ઞા સ્વાગતા કરતા માડી, અને બોલી કે તમે બધા ભુખ્યા હશે. માટે કાંઈ રસોઈ બનાવશો? મને તો એન બસાબર નથી. નહીં તો હુંજ રસોઈ બનાવવાને શરૂ કરતજ. પણ મને તો બેચાર દાદાડા થયા મરડો થએલો છે; તેથી કાંઈ જીવને એન નથી. આ બધા પૈકી એક બુદ્ધો, અને જોને સ્ત્રી ચરિત્ર ઉપર વિશેષ આશક્તપણું નહોતું. તે બોલ્યો કે બાધઓ આપણે જો કારણ સાર આવેલા છેએ, તેતો કયો? પછી જો થયાનું હશે, તે થશે. આ વાત તેની માર્મિક ચતુર ઓરત તરતજ સમજી જતાંજ બોલો કે, આ લો કુંમીનો ઝુંમખો, અને ચાલો મારી સાથે. હું તમને સર્વસ્વ દેખાડું, તે તમે બાંધી, અને પછી તો જમશો? કે બૂખે મરશો. આમ કહી પોતે જાણે પોતાના પીએરના કોઈ બાઈ બાપને પોતાની સમૃદ્ધિ બતાવતી હોય, તેથી બેધડક રીતે બધી ઇસકામત રજી કરી. એક એક દાગીનાં, તથા મૌલ્યવાન ચીજો, તથા વસ્ત્ર વિગરે જોઈ ચોરો તો એવા ખુશ થઈ ગયા, કે જાણે હૃદયી જાહે. પછી તે સમજું લાવી, ઓરડા આગળ મૂક્યું. વાસણો રૂપાનાં, તથા સુનાનાં, જો રહેલાં હતાં, તે તમામ બતાવ્યા. એ તેનો ઝળકાટ જોઈ એવા તો ખુશ થયા કે, જાણે આજેજ આપણે કાંઈ દેવ પ્રસન્ન થયા છે કે શું? બધી ધરની સમૃદ્ધિ જ્યારે નિકળી રહી, ત્યારે તેણીએ ચોરોને કહ્યું કે, આ બધાની સાથે મારે પણ તમારી સાથે આવવું છે જો? કેમકે મને તો બિનકુલ આ ધરમાં ગમતું નથી. અને મારો પીટલો XXX (ધણી) તો બિલકુલ નામરદ છે. માટે હુંતો તમારી સાથે આવવાની? માટે મહારા લેવાનાં જો કપડાં છે, તે ચાલો હું તમને બતાવું તે જો. અને એક બીજા તરફ આંગળી કરી તે પૈકી એક જ જો એનાં મોહમાં અતિશય જાપડાઈ ગએલા હતા. એમ એની પૂર્ણ ખાતરી થએલી. તેઓનો હાથ પકડીને તેણીએ પોતાનો સંબંધ ધોણક જેને

દેવાધીન કર્યાં. આ બધી મડમથલ થતાં સુમારે એક વાગેલો. ધરમાં એક ધડિઆળ હતી. તેમાં તેણીને જોતા આવડતું, તથી જોયું. ત્રણમાર કલાક કાઢવાને સાર તે આંખે બધાઓને કહ્યું કે, બાપ-ઓ આને બાંધવાને કોથળાઓ જોડ્યું, તે હું નીચેથી લાવું છું; ત્યાં સુધી આ ઓરડામાં બરો. અને તાણું ઘડી કુંચી તમારી પાસે રાખો. આ વાત કેટલાએકાએ કબ્બલ કરી. તે મુજબ તજવિજ કરાવી, પછી બાલી કે, હવે તમો જમી લો તો સારું, મારે હું તમોને ચુલો સજગાવી આપું છું. તો કુંસાર, દાળ બાત એટલું કરો. ખુબ ધી લો. આંડ તૈયાર છે. તે ઉપર લઈ ખુબ જમો. પછી આપણે ચાલીએ. કે બીજે દિવસે સાંજ સુધી જો આવવાનું નહિ મળે, તો પણ ફીકર જેવું રહે નહીં. આ વાત એકનુમતે સર્વને રચવાથી માન્ય રહેતાં તામડતોમ ચુલો સજગવાનાં થઈ થયાં. બાઈ પોતે કાકડો મુકી ચુલો ટુંકવાની તજવિજ કરેછે કે, પાધરા તેના આથક પૈકી એકજણુ તે કામ આટોપી લેવાને તૈયાર થઈ, ચુલાને ટુંકવા બેઠો. આ મુજબ તેણે તે કામ હાથ ઉપર લીધું, એટલે શેઠાણીએ વાસણોને ફેંટેવાળાં કરવાને થઈ કર્યાં. તે કામ એ ઓરો પૈકી એક બીજો હતો તે કરવાને તૈયાર થઈ, શેઠાણીના હાથમાંથી તે કામ ઝડપી લીધું. આ મુજબ થતાંજ શેઠાણી જરા મજકાતી, અને ને-નનો ઇસારો કરતી, પાધરી, પાધરી, દાળ, ઓખા, લોટ વિગેરે કાઢવાને મંડી. તે કાઢીને તથા તેને સોજ કરીને, વીંછી ચુટી તૈયાર કર્યાં, કે એક ગમથી આધરણુ વિગેરે તૈયાર હતું, તેમાં આદમીની મહાત્રી મુજબ દાળ ઓગાધ, શેઠાણીએ મરી મથાલો વિગેરે સર્વ સામગ્રી તાથકમા કાઢાડી આપી, તે બધું શી રીતે તૈયાર કરેલું. તેની તજવિજ અને સંસ્કૃત્ય પુક્તિ ઇસારાથી સમજાવી. તેઓ વૃત્ત તે વાત સમજી ગયા. એટલે પોતે ઓરોને કહ્યું કે, હવે હું મારે સારે ઓંઠુંએક રાંધું. તેમજ સાથે લેવાને કાંઈક સુખડીમાં ઘોળપાપડી, અને ઓંઠું ચણાનું દળ શેકી લેજી. મારે નિચેથી બીજા નાના વાસણ કાડી મારે સારે બનાવું છું. એમ કહી પોતે નિચેઉતરી, રાંધવાની સામગ્રી સર્વ તૈયાર કરી, ચુલો સજગાવ્યો, અને દાંધ બાત કુંસાર બનાવ્યા, આણીમમ

પોતાની રસોઈ તૈયાર થઈ એટલે પેલીજમથી ચોરીની પછુરસોઈ તૈયાર થઈ. તેઓને કાંઈ કાંઈ મિથે ઉપર જઈ ડોકાઈ કરી આવી પાછી નિચે ઉતરી પોતાનું કામ આટોપવાની તજવિજ કરેલી હતી. જ્યો તેઓનાં દિલમાં એક પકી ખાતનિશા દેખડાવેલી કે હું કાંઈ તમારાથી જુદી નથી. તેમ ખુશીની સાથે જોડ આવનાર છું. તેનીજ માત્ર તૈઆરોમાં ગુંથાએલી છું. વળી ઉપર જ્યારે જાય, ત્યારે તેઓમાં કાંઈની લાજ કાઢાડે. કાંઈને મેહોટા નામે નામ પુછી બોલાવે. કાંઈ નાહાનું હોય તેને દિએરજી કેહે. જેઠજી, બાઈજી, વિગેરે ઉપમા આપી, તેઓની સાથે સારી રીતે લાડ કરતી જાય. આ સાંબળી તથા આવા લાડ જોઈ, ચોરો ખુશીખાખુશી થઈ જતાં. અને જાણે એક ઉત્સાહનો દિવસ હોય, એવા મનમાં હરખ પાંખી પ્રકૃતિત થતાં, આ પ્રમાણે રસોઈની તૈઆરી, હાંસ્યવિનોદથી અને બાળુની પૂરેપૂરી થઈ, એટલે બધાઓ જમવાને સાર તૈઆર થયા. તેઓને સાર અથાણું દડીઆમાં લાવી, થોડું ગોળીઆનું, મેથીઆનું, રાઈતીનું, લીંચુનું, આદાનું, મરીનું, લસણનું, આંબાહળદર, ખારક, મિત્રાનું, વાંસનું, ગુવારનું, પીપેરનું, ખેજીઆનું, ગાજરનું, ગુંનાનું, એવા પ્રકારનાં નાનાં વિવિધનાં અથાણા કાઢાડી, પીરસવા શિકે કર્યા. તે અથાણાં જોઈ બધા તો એકદમ છક થઈ ગયા. તે પીરસાઈ રજા કે, પાધરા, કંસાર, ધી, ઉપર જોએલી ખાંડ પીરસી, દહાડો શિઆળાનો હતો તેથી, અને વળી રાતનો વખત તેમજ ધી, ધણું ઉમદા હોવાથી એકદમ કંસાર ફરી ગયો. સારી રીતે કર્યા પછી રાતનો વખત તેથી શક નહિ બન્યું. તેમજ જગતર બંધ, તેની લાઆરી શેઠાણીએ ખતાવી. ને બાત બાતના પાપડ હતા. તે લાવી રજુ કરી, કહ્યું કે આને તજો, અને આ લો. થોડા કોચલાં છે, તેને તજીને કામ લગાડો. એટલે તે તમોને થોડીએક શાકની ચરજ સા-રજી એમ કહી, તેઓ પાસે તજાવી, થોડી વડી તજાવી. એ બુજબ સમજી તજવિજ કરાવી, તે પછુ પતરાળીમાં પીરસાવી. બાદ દાળ (રમડ) ઉકળતી હતી. તે જની જની મુકાવી. જમવાનું શિકે કરાવ્યું. આ બુજબ જમવાનું શિકે થયું, એમ તેણીએ જોયું કે

પાધરી નીચે ઉતરવાને જાણે પોતાને બહુ આકુંઃ થતો હોય, એવા ડોળ ખતાવી, બોલી બલે ભગવાન, જી જીય નિય શા સાહે કર્યો? હશે! કે મારે એકલીએ નિચે જઈ જમવા બેસવું પડશે? એકલીનો તે બળ્લો અવતાર છે? એમ આંખમાં આંસુ આંહી; બધાઓ પાસેથી ખુશીઆખુશીની રજા લઈ નીચે જમવાને ઉતરી. રજાઈ પીરસવાને એક છુટા હાથેલને રાખેલો. કે જે પછાડીથી જમવાને બેસે તો તે નશ્વિનથી જમી શકે, અને જીવાનીઆઓને પ્રથમ જમવાની હમેશ હોય, અને આરત રહે છે. તે મુજબ કરવામાં આવેલું હતું; પેલા ઉપરના જમનારે વાતના તડાકા મારે છે. દાળના સમડકા ઉપરાચારી મારે છે, એમ સંભળાયું, એટલે પેલી શુદ્ધાણીએ હળવેથી આગત્રા બારણા ઉઘેડી, પોતાનાં ધણીના દોરોને જગાડી, તેઓને આ બધી હકીકત કહી. અને ત્યાંથી આગળ આત્રી, બીન્દ બેચાર ધોંગા જેવા પડોશી, અથવા પોતાનાં ધણીનાં તરફથી ધોરધારે ઘમેલો, એવા અશ્વિતને જગાડી. બધી હકીકત સંભળાવી આવી. પોતાની વારે આવવાને હીઝટ, નજીકમાં પોલીસ બોકી હતી. તેનાં જમાદારને સંભળાવી આવી, અને એકદમ પાછી સાસબર પોતાના ઘરમાં આવી. હળવે રહી જમવાને બેઠી, જમી રહી, અને પાનસાપારીના વાટવે લઈ ઉપર ગઈ. બન્ધાઓને બાત પીરસવાનો વખત થયેલો હોય. બાત પીરસવાનું કામ ચાલે છે, પોતે તેને સાહે. તેઓનાં દેખતાં પાનનાં બીડા બતાવે છે. મહી 'લવીંગુ, એલમ્બો, તજ, જ્દએફળ, મૂડી પાનનાં મોહાટા બીડા ઘુંડપેટે વાળે છે, અને જોત્રતો જાય છે કે, આતો મારા દીએરજી સાહે, આતો મારા રામજી જેહને સાહે, આતો માહારા બાણુબાઈને સાહે. એમ નામ હઈ હારથવદનથી બોડાઓ તૈયાર કરી, કોઈને દાળ વધારે મૂકવાને આગ્રહ કરે છે, અને કોઈને ફરીથી કંસાર મુકાવવાને આગ્રહ કરી, બધાની સરખા પ્રેમપૂર્વક, આદર સદ્કરથી કરી લેતાં, તેઓ જમીને બધા હાથ મોહો ધોઈ રજા કે, પાધરા, પેલી શુદ્ધાણી જે જે જગાએ ફરી વળી કંહી આવેલી, તેઓ વાહરે ચંદી આવ્યા. બારણા આગળથી જ ખુલા હતા, એટલે તેઓ ઉપર ધસી આવ્યા. જીએ

છે તો, દસબાર આસામીઓ જુગા જેવા પોતાની પડોસના ગામના ધારાળા બીલ જોયા. તેઓ જમીન પાન ખાતા હતા, તથા ખીડીઓ ઝૂંકતાં હતા. ચોરો પાસે હથિઆરમાં અણ્ણીઓ, અને બે તીર માત્ર હતાં. તેનો કાંઈક ખુણે પ્રથમથીજ પેલી શેઠાણીએ. વગે કરાવેલા હતા. એટલે હથિઆરમાં પાસે કાંઈજ નહોતું. જે આડોશી પાડોશી વાહારે આવેલા, તે, કોઈનાં હાથમાં લાકડી, ને કોઈનાં હાથમાં ગેડી, કોઈનાં હાથમાં ફાનથ, ને કોઈનાં હાથમાં લક, ને કોઈનાં હાથમાં ડુંકો. એક બે આવેલા તેલો પથરાની ફાંટ બાંધતા આવેલા, એક બે નીચે પાણી બરવાનું દોરડું હતું તે લઈ ઉપર ચઢ્યા. એટલે બાહ્ય પોકાર કરી કહ્યું કે, આ કોણ આબુ? શેઠાણીએ જુમ પાડી દીઁરેલું? મારા પિઠ્ઠાઓ, જાઓ, હું તો આ લોકોની સાથે જવાની તેમાં તમારું શું નયછે? મારો ધણી ધરમાં નથી. તેથી મારી આપણે સવા આબાહો કે શું? એમ કરી ખુબ રડી પડી. જાણે પાસેનાં પડોશી જેને અબર નહોતી, તેને જાણે જગાડતી હોય એમ તજવિજ કરી. એ પ્રમાણે થવાથી ચોરોને નાસવાનો માર્ગ બીજકુલ મળ્યો નહીં. તે પૈકી કેટલાએક પોલીસની મદદ લાભ્યા, અને તેથી જમાદાર, હવાલદાર, સીપાઈ રિગેરે આવી પહોંચ્યા. ઘણા માણસનું ટોણ ગ્રામી જવાથી ચોરો સપટાયા. તેઓને પેલા સરકારી સીપાઈઓએ મુશકે ટાઢ કરા. ગેટમાં લઈ ગયા. ત્યાં તેઓને લઈ જતાં ચાર વાગ્યા. સવારે દસ વાગતે કોરટમાં કામ આવી, પોલીસે તેઓનાં ઉપર તોફાનમત સાબિત ફેરવી, માણસો પાસે કમીઠ કર્યા. ત્યાં ઈનસાફ થતાં ઉપલી તમામ હકીકત પેલી શેઠાણીએ કહી. ચોરો કબુલ થયા. તેથી તેઓને યોગ્ય સાશન કરી, પોતાનાં જજમેન્ટમાં કોરટે પેલી બાહુની અફલ વિશે આફરીન કરી, સાબાશી આપી. આમ જવાથી સઘળા ખુશ થઈ, શેઠાણીની અફલની પ્રસંશા આખા નમ્રમાં ફેલાતાં, તેની ચતુરાઈનાં વખાણ થતાં, તેણીએ પોતાનો જાન, તથા માલ એક અફલથી બચાવ્યો, એ કાંઈ થાડી ચતુરાઈ વાહ ?

વાર્તા

“વેળા વેળાની છાંમડી ફરતા ફરતી આવેછે.”

ચંપાનગ્રી મધ્યે એક કણબી ને ખેતીનું કામ કરતો હતો, અને તેની પડોસમાં એક મીઆબાઈનું ઘર હતું, તે બંને બહુજીવ ગરીબ. હજતમાં પણ તેને તેનાં માથાપે પરણાવ્યાં હતાં ખરાં. કણબીએ પોતાનાં વંશોધી આણુ આવેલું ખેતીનું કામ શિક્ષ કરી, પેર રહી, તેમાં ને નાગજી બાજરી મળે તે ઉપર પોતાનો યુગ્મ કરી દિવસ આનંદથી પોતાની ઓરત સાથે કાઢાડતો. “મીઆબાઈને ગામમાં ઘર નહીં, અને સ્ત્રીમમાં ખેતર નહીં.” એ કેહેવત મુજબ હતું. “અમને ને દાંતને વર” તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે, હું કોઈ રજવાડામાં જઈ નોકરી કરી પૈસા એકઠા કરું. મુસલમાન જાતમાં સૈયદ કોમનાં લોકોની ઓરત અગર ને ગરીબ હોય, તોપણ, પડવપોસથી રહેછે, અને મરદ જાતે પાણી વિગેરે બરી લાવેછે. ને રીતે હાલમાં નડિઆદ તાલુકામાં પાટીદારનાં જૈરાઓ ગરાસીઆ યઈ એક જાતનો રીવાજ આદરી ખેડ છે. એટલે તેવે પ્રસંગે મરદને પાણી માથે મુકી લાવવું પડેછે. તે મુજબ મુસાફરીમાં સિપાઈબાઈને પોતાની ઓરતને ગામડે લઈ જવાનું બનેલું નહીં. કેમકે ત્યાંથી રીવાજ મળેજ નહીં. પોતે પોતાની માની પાસેથી રજા લઈ પરદેશ ગયો. દસ વિસ ગ્રહ પોતાનાં ગામથી દુર હતું, ત્યાં રજવાડામાં જઈ નોકરી મેળવી, સારી રીતે કામકાજ કરવાથી, જમાદારની જગ્યા મળી. પાંચ સાત વર્ષ નોકરી કરી, એટલે પોતાનો દેશ સાંબરી આવ્યો. તેથી પોતાના ઉપરી પાસેથી રજા માગી રૂપીઆ પસં વણસે એકઠાં થએલા છે, તે સાથે હુંડી કરાવી બીધા. તેમજ કાંઈ સાગી તળાઈ, ગ્રેદડા. હકુમતનાં ભોરથી કરાવેલાં, તે બીધાં. તેમજ કાંઈ બીજી નામીઓ સરસામાન તે રાજ્યમાં મળતો હતો, તે બીધો. એક નહાનો સરખો બટ (૨૫) નો ખરીદ કરેલો તે બીધો. અને પોતે પોતાનાં દેશ તરફ આવવાને નિશ્ચય કરી, ઉપરી પાસેથી ૬ માસની રજા માંગી બીધી. આણીગમ પોતાની ઓરત મોહોટી થએલી, તે સાસરે આવેલી છે, અને સાસરામાં સાસુ સિવાએ કોઈ મરદ મળે નહિ. ત્યાં રહીછે. પીએરમાં ને હતા તે તમામ મરણ પામેલાં, એટલે તેને કાંઈ બીજી જગે જવાનો લાગ મળેજ નહિ.

તે પોતાને સાસરે અગર જુ ધણી નહોતો, પણ મનવાળાને રહેલી છે. આણીગમ પેલા પડોસીની બાપડી એક રોજ સાવરણી લઈ બારણું સાફ કરેછે. એટલે પેલી (ગામ ગએલા ધણીની) પોતાની પડોસણુને જે જુવાનીમાં સારી રીતે ખાલેલાં છે, તેને જોઈ આ મુજબ વાસીકુ વાળતાં બોલી કે,—

“સાસરે ગડો કીસન, કે બેતી કરે ને ઘર રહે.”

આ મુજબ કહી પેલી સીપાઈની ઓરતને એમ મહેણું મારે કે, લે તારો ધણી તો કમાવવા ગયો છે, તે મોહારો બહુ મોકલાવશે કેને? ને જુવાનીનો બાહાર તો એમનો એમ જતો રહેવાનો. આ મુજબ રોજ તેણીએ તો પેલી સિપાઈની ઓરતને મહેણું મારવાનું શરૂ કર્યું. પેલી સિપાઈની બાપડી તો મનમાં ધણીએ હીજરાય, પણ ઉપાય નહિ એટલે કરે શું? પરમેશ્વરને કરવું છે, કે આણીગમથી પેલી જમાદાર, જે આ મહેણું ખાનાર ઓરતનો ધણી તે રજા લઈ ઘર તરફ નિકળ્યો. અને નહાનાં સરખાં ટટવા ઉપર મોકલે. સાચે જ પરચુરણ સામાન ઉચકવાને વેઢીઆ રહી ગયાં છે. હાથમાં એક રૂપેરી હુકો, તથા ઢાલ તરવાર ત્રિગેરે બાન્ધ્યો બાંધેલા છે. ને ધણી દીમાકથી ઘર તરફનો માર્ગ લઈ, ખુશી થતો આવે છે. હમથ મિઆભાઈ પાસે પાંચપચાસ એકડાં રૂપા, એટલે મોટા અમીરનાં દિકરા તે મુજબ આ માણસ, વળી જમાદાર થએલો, અને બંસે માણસેની ફેટમાં હુંડી, રૂપેરી હુકો, બેસવાને ઘોડો, પછી રૂઢવું શું? પરમેશ્વર કરતો આવે છે. પોતાનું ગામ અધકાસ ઉપર રહ્યું છે. ગામની સીમારમાં આવ્યો, એટલે તેણે વિચાર કર્યો કે, હવે કપડાં બપડાં બદલું. નદી છે, તેમાં જરા મોટા હાથ ધોઈ. ને બનીક-નાને ઘેર જઈ. તે કરવાને તેણે તૈયારી કરી, નદી ઉપર ગયો. માં હાથ ધોઈ જરા નિમાજ પડવાને બેઠો. એટલે જે જો વેડીઆ હતા, તે પૈકી એક પોટલું મુકી પૈઆર કરી ગયો. નિમાજ વેઢી રહ્યો, જુએ છે તો, માત્ર બાર ઉચકવાને એક વેઢીઆ રહેલો હતો. તેણે બીજા વેઢીઆને આમતેમ શોધ્યો, પણ તે કાંઈ હાથ આવ્યો નહીં, ત્યારે મનમાં ધણીજ દિલગીર થયો, ને કેહેવા લાગ્યો કે યા અલ્લા!!

સારે રસ્તે કમનસ અંગા અંગા આવા, જ્યાં નોક આઈ ત્યાં બગ ગયા, અમ્ય મેં ક્યા એ ગડડી સીરકે ઉપર લેકર ગાંઠમેં જાઉં તો ખી બડી હાંસી હોતીહિ ? તો બેહેતર હેકે, ઈસ સીમમેસે કોઈ એકુત યા હાજીકુ પકડ કર લાઉ, ઘોર ઈસકે શીરકે ઉપર ગડડી રખકર ગાંઠમેં જાઉં. તોઈ મેરી આખર હે, એમ વિચાર કરી આમતેમ બટકો. અને એક એનરમાં ગયો તો, પોતાનો પડોશી કરસનિયો સીમમાં હોળ ફેર્યા કરેછે, તેને ઘણા વર્ષ થવાથી ઓળખાણ બુઝી ગયેલો, તેમજ કરશનિયો પણ બુઝી ગયેલો, તેણે સાધારણ એકુતની મદદ તેને કહ્યું કે, બાઈ મારી સાથે જરા આ પાસેનાં નય્ર સુધી ચાલ. નદીકાંઠે મારો સામાન છે, ઉચકાને ઘર સુધી મુકી આવ. તારે કરશનિઆએ જવામ આપ્યો કે, હમે કાંઈ વેઠી-આ નથી. એકુત હેએ, વળી કણુગીનાં દીકરા હેએ. તારી વડ કરવાને હોળ એડના નથી, તો જ નહીં આવીએ. વાત ખુબ હમે તમે ઉપર ચાલી. એટલે સીપાઈબાઈ બોલ્યા કે, તું ચલતા હે કે નહીં ? નહિ તો અખી ફટકારતા હું. તારે કણુગીએ જવામ આપ્યો કે, જોઈએ તું શું ફટકારેછે ? તારે ગમ્યુ શું છે ? એમ કહ્યું કે, મી-આબાઈ રાતાપીયા થઈ, પોતાની પાસે જે ઘોડાનો ચાખ્યો હતો, તેણે વતી બેચાર ગાંડ ઉપર અને વાંસામાં ફટકારી કાઢાડ્યા. એ-ટલે ચુપ થતાંજ, હોળ એડવાનું પડતું મુકી, તેની સાથે થયો. સામાન ઉચકવાને ગયો, રસ્તામાં મીઆબાઈ એટલા બધાં તેને બપકાં આપી બીવડાવા મંડ્યા કે, એકદમ પોતીઆમાં બહાર જવાનું થયું. તોપણ તેણે, તેણે, ગાંસડી માથે મુકી ગામમાં ગયો. જે જગાએ મીઆબાઈનું ઘર હતું ત્યાં ગાંસડી મુકી. એટલે બનોજણા-એ પરસ્પર ઓળખ્યા. પછી બોલ્યા કે, તું કરશનિયો કે ? તારે કહ્યું કે, મીઆ બહારબાઈ કે ? અરે મને શું કામ માર્યા ? મુઓ તું. તારે બહારબાઈ બોલ્યા કે, તું અવલસે બાજા હોત કે, મેનો કરશનિયા ત્યાં એ સમ માથાકુટ મે કાયકુ કરત, તેરેકુજ સમ માલ સોંપકે મેં ઘર ચલા આતી. અમ્ય જો બાઈ હુઆસો હુઆ. બકર તું તેરે એતમે, ઘોર એડના શિર કર. બળદ સમ સુને એતમે હોયગે.

ધર પાસે હતું તેથી ધરમાં આવ્યો. અને પોતાની બાપડીને કહેવા લાગ્યો કે. “અરે સાંભળેછે કે” જરા પાણી લાવ તો. જોયું કે, આ-આપણી પડોસનો ધગડો રજવાડામાંથી આવ્યો, તે વળી સાથે એક ઘોડું, અને વેઢીઓ લાવેલ છે. બીજી કેટલોએક સામાન લાવ્યો છે. ઉચકનાર નહિ મળે તે મારે માથે મને મારી મારીને પોટલી મુકાવી. અને મારનાં ધાકથી મારેથી જરા પોતીઆમાં અરકાઈ ગયું છે. આ વાત પેલી મિઆબાઈની ઓરત પાસે રહી, એક તડમાંથી સાંભળ્યા કરતી હતી. પછી તેણે તે પોતાં કહાડી આપી, પોતાની વહને ધોવા આપ્યું. ને બીજી પોતિયુ બદલ્યું. વળી બોલ્યો કે, આ-પણા પડોશી, શું કરીએ, નહિતર હમણાં વાતનું વતેસર કરતજ. એમ કહી એકત કરજનાયો તો સામમાં ગયો. પેલી સિપાઈની ઓરતે આ મિના જાણતાંજ, મનમાં ખુશ થઈને બોલી કે, એ રાંડ મને રોજ મેહેણા મારેછે, તો કાલે એની વાત, બીજી દાહડો થયો. સવારનાં પહેરમાં પેલી કણબણ બારણું વાળેછે, અને નિચે મુજબ બોલી કે—“સત્તમે બડો કીશન જેતી કરે ને ધર રહે” આ અવાજ કાન ઉપર આવતાજ પોતે તુર્ત સાવણી લઈ બાહાર નિકળી પડી, બારણું વાળવાને ઝડપથી શિર કર્યું, ને બોલી કે—

“સત્તમે બડો સિપાઈ, જીતદેએ ઘડ કિલ્લા યર થરે”.

આખક મારે દો ચાર, કીશન કાછડી અધ અધ બરે.

આટલું કહ્યું કે, પેલી કણબણ એકદમ ચુપ થઈ ધરમાં પેશી ગઈ, અને ફરીથી પેલી સિપાઈની ઓરતને છેડવાનું મુકી તેનાં પોતાની મગફરીનાં બોલ કહેવાના છોડી દીધા, તેથીજ કહેવત ચાલેલી છે. “વેળા વળાની છાંયડી” તે ફરતા ફરતી આવેછે.

આ ઉપરથી માણસ માત્રે એટલોજ બોધ લેવાનો છે કે કોઈ માણસની નયણી સ્થિતી જોઈને તેને હસવું નહીં, અને સાર જોઈને પોતે ખુશ થવું નહીં. બુદ્ધિવંત પુરૂષે એકપણ આદમીનું દિલ નહિ દુખાવતાં પોતાનો કાળ, હાસ્યવિમોદમાં કાઢાડવો. પરંતુ જોઈને પણ મેહેણાં દોણાં કરી તેનું દિલ દુખાવવું નહીંજ જોઈએ. બુદ્ધિવંત પુરૂષનાં લક્ષણ શી રીતે ઓળખવાં તે ઉપર એક શ્લોક—

બુદ્ધિવંતનાં લક્ષણો.

ગીતહાસ્યત્રિનોદેન, કાલોગ્છતોધીમતાં

અર્થ—સારા સારા ગીતો સાંભળવા. વિનોદની મધુર વાણી કરી, પોતાનો કાળ કાઢવો, એજ બુદ્ધિવંતના લક્ષણ છે.

મુર્ખનાં લક્ષણો.

વ્યસનેનૈવમૂર્ખાણાં, નિદ્રાયાઃકલહેનચ ॥

અર્થ—મુર્ખ માણસ હમેશ બસનથી ભરપૂર રહેછે. કાંતો નિદ્રામાં વચ્ચત ગુમાવેછે. અથવા નહિ તો ક્લેશ કળુઓ કરી પોતાનો દિવસ ગાળેછે.

આ મુજબ માણસે નહિ કરવું જોઈએ. ઉપજા બોધ ઉપર વિચાર નિમ્ન કરતા રહેવો જોઈએ.

વાર્તા.

દોષા નશ્વી મધિ, દોષા નવાગસાહેબનું રાજ્ય હતું, તેના તાબાનાં કારભારી તથા કચેરીમાંડળ પણ “પયા રાજ્ય તથા પ્રજા” એ કેહેવન મુજબનાંજ રહેતા હતા. નવાગ સાહેબની સ્થારી એક રોજ શુકરવારને દિવસે બાર ઉપર એ વાગતાને મુમારે મસીદમાં નિમાજ પઢવાને સાર. સારો મોહોટો ઉમદા ઝભો પેહેરી, તેનાં ઉપર દોઢ એક શેર ફીત રહી ગઈ છે. અને માથા ઉપર દશશરનાં આશ્વરાનું મંદીલ, એક ખાસો શિરપેચ કીમતી મુકેલો છે. અને પેતે હાથીનાં મેઘાડુંબર ઉપર ઝુલતા, અને મોહોટા. શરીરનાં વાંકાચુકા મરોડથી પોથાક વિગરે તરફ નજર કરી બીરાજ્યા. સાથે શિરબંધી, તેમજ ઘોડેસ્વારો પણ પાંચ પચાસ રહી ગએલાછે. અને શ્વારી કુચ કરવાને માંડી, રસ્તે જતાં એક ફકીર ચાર પાંચ દિવસ થયા, ગામ સ્થાપ કરતો હતો. તેણે રસ્તામાં એક સિપાહને પુછ્યું કે, આ કોની સ્થારી આવેછે? તારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, શેહેરનાં નવાગસાહેબની. ફરીથી પુછ્યું કે, એઉનું નામ શું છે? તારે સિપાહએ જવાબ આપ્યો કે, ખુદા સન્નામત રાખે, આંહા પગલાનું નામ “ફરુક્ષાખાન” છે. પેલા ફકીરે વિચાર કર્યો કે આપણે શેહેરમાં

તો ખુબ ભટક્યા, પણ નવાખ સાહેબને તો કોઈ દિવસ સ્વાગ કર્યો નથી. માટે આ જાગ સ્વાગ કરવાનો આસો ખેશ છે. એમ ધારી, પોતે હાથમાં એક મોહોટી સારી ડાંગ હતી, તે લઈ પેલો હાથી ચાલતો હતો તેનાં સામો આવી ફરી વળી નિચે મુજબ સ્વાગ કર્યો.

“અમે ફરગુજા તેરી ફરગુજિ.”

“ફકીરોકું કુચ નિવાજ અણિ.”

આ મુજબ કેહેતાજ નવાખસાહેબે પોતાનો હાથી ટપ ઉભો રાખ્યો, ને વિચારમાં પડ્યા કે, હવે એનું કેમ કરવું? એમ વિચારમાં ને વિચારમાં આડ્યો કલાક થયો. કલાક થયા આખ્યો. પણ નવાખસાહેબ કાંઈજ તે વિશે વિચાર કરતા નથી. અને ડોંગમુઠ જેવા ઉભા છે, કે એનો શું ઉપાય કરવો? પડી બધી સીરબંધી થાકો. તે પૈરાં એક બકિરાય શિપાઈ હતો, તેણે વિચાર ફરી નોયું તો, ફકીરભાઈનાં સ્વાગથી આ સ્વારી અટકી છે. જ.ઉં તો ખરો. ફકીર શું સ્વાગ નાખે. એમ કહી હાથી પાસે ધસ્યો અગાડી આબો, ને જુએછે તો ફકીરે માત્ર એટલુંજ કેહેતાં હતો કે—

“અમે ફરગુજા તેરી ફરગુજિ.”

“ફકીરોકું કુચ નિવાજ અણિ.”

આટલું કહ્યું. કે શિપાઈભાઈ ઝટ તે વાત સમજી જતાં પોતાની ખીસી જે ઘણા દાદાડા થયા ખોલી નહોતી, તેમાં ટપ હાથ ધાક્યો. અને મહીથી એક પૈસો કઠાએલો તિકળ્યો. ને કાદાડી નેવો ફકરે ઉપર મુજબ ફરીલલકારી સ્વાગ કરેછે કે, તેવોજ ખાલ્યો કે—

“ફકીર તેરી ફકરેણિ.”

“તેરી કામનાએત એક પેસુજિ.”

લો શાંઈ સાહેબ, એમ કહી ઝટ પૈસો હાથમાં મુખ્યો, કે ફકીર આધો ખસી જઈ હાથને માગ આપ્યો. કે સ્વારી ચાલી, આવા અફલનાં બારદાનો ફુનિઆમાં રાખ્ય કરેછે. શું ઈશ્વરની કુદરત છે? માટે માહારી સર્વરાજ, નવાખ, અને સરકારને વિનંતી છે કે આવી જાતનું થા બીજી કોઈ જાતનું કુપણ પોતાને લમાડી લઈ ફુનિઆમાંથી ન જવાય, તે ઉપર પુરતો રાખ્યકર્તાએ વિચાર રાખવો જરૂર છે.

વાર્તા.

અલ્પલોકનાં મુખનો પાર નથી. તોપણ તેઓ મૃત્યુલોક તરફ નજરે કોઈ કોઈ વખતે ફેરવેછે. એક રોજ અલ્પાની સભા બીરાજમાન થયેલી છે. ત્યાં ઈંદ્રરાજ્યે સર્વને વૃત્તાંત પૂછ્યા, કે પૃથ્વીમધ્યે મૃત્યુલોકમાં સંપત્તિ, મુખ્ય, આરોગ્યતા, અને વિદ્યાથી ભરપૂર, તેમજ પુત્રપ્રાપ્તિ, તથા અજીત રાજ્ય કયું છે? તેની શોધ કરવાને સારે યોતાના કુનોને મોકલ્યા. ચારે દિશા ફરતે આવ્યા. તો તેમાં એક ધારાનગ્રી મધ્યે આ સઘળી રીતનું જોવામાં આવ્યું. તે ઉપરથી અલ્પાને મનમાં વિચાર થયો કે, આપણે જોયું જોઈએ. દિશાઓ ફરતા, અને સઘળા રાજ્યોને ઝીલી, પગે ઝીતનાં પુતળા બાંધતો, બાંધતો, ધારાનગ્રી મધ્યે આવ્યો. ત્યાં ભિન્નરાજ્યની કચેરી ખેડેછે. એવામાં પગમાં સો અસેહ સોતાનાં પુતળાઆ બાંધેલો ચારમુખનો એક પુરુષ આવીને કચેરીમાં ઉભો રહ્યો. કોઈને નમતો નથી. આમ તેમ જુએછે. એટલે રાજ્ય વિરમય પામી સભામાંથી ઉડી ઉભો થઈ બોલ્યો કે, આપનું પધારવું ક્યાંથી થયુંછે? અને આપનું આ દરબારમાં આવવાનું કાર્ય પ્રયોજન શું છે? તે કૃપા કરીને કહે. તે ઉપરથી ધોડીવાર અલ્પા સ્તબ્ધ થઈ કચેરીમાં ઉભા, ને બોલ્યા, કેહે રાજન? આ જે પગમાં પુતળાંછે તેટલા રજવાડાને હું ઝીલી આવ્યો છું. તેની નિશાની છે. અને તેજ કારણથી તને પણ હું પ્રશ્ન કરવા આવ્યો છું. જો માહારા પ્રશ્નનો જવાબ તું આપશે તો, આ જે પુતળાં છે, તે તને આપીને ચાલ્યો જઈશ. નહિતર તારી પાસેથી પણ પુતળું લઈશ. રાજ્ય ઘણું અતુર હતો, તે મમજ્યો કે, આવા ચારમુખ જેવો પુરુષ આવેલો છે તે બેશક કોઈ મહાત્મા પુરુષ હોશે. માટે ખુબ વિચારમાં પડ્યો. અને પછી મંભિરાઈથી જવાબ આપ્યો કે, આપની મરજી હોય તે પછી અલ્પાણ યોતાનાં ચાર મુખથી એક એક પ્રશ્ન કરવા લાગ્યા.

૧. પેડેલા મુખે પૂછ્યું કે, છે છે ને છે.

૨. બીજા મુખથી પૂછ્યું કે, નથી નથી ને નથી.

૩. ત્રીજા મુખથી પૂછ્યું કે, છે છે ને નથી.

૪. મોથા મુખથી પુછ્યું કે, નથી નથી ને છે.

આ સ્વાલનો જવાબ આપો, નહીતર હાથાનું પુતળ સવાચરે
સોનાનું બંધાયો. આ પ્રશ્ન સાંભળતાંજ રાજાનાં ગાત્ર તો સીતળ
બની ગયાં. પછી દિલમાં વિચાર કર્યો કે, આપણા રાજ્યમાં સવા
લાખનો દરમાયો ખાનાર, માથપંડીત, કાળીદાસ, તેમજ બીજા સારા
સારા કવિરાજ છે. તો પછી એ બદલની આપણને શું ફીકર છે?
જો જવાબ નહિ આપે તો તેઓનાં વરસાસન બંધ કરીશું. માટે
હિંમત હારવિ નહી જોઈએ, પછી રાજાએ ચારમુખનાં મહાત્માને
બહુ સોલસાઇથી જવાબ આપ્યો કે, આપ કૃપા કરીને ઉતારો
લો, અને બોજન આદિ કરો. એનો જવાબ આપને આજથી
આઠમે રોજ આપીશું. અગર નહિ અપાય તો પછી આપને ક્રીતનું
પુતળ બંધાવીશું. આ વાત બહુજાન આજીવ થવાથી કબુલ કરી પોતે
રહ્યા છે. આણીગમ રાજાએ પંડિતોની સભા બરી, અને ત્યાં આ
પ્રશ્નો કાઢાયા. અને હુકમ કર્યો કે, આનો જવાબ આઠ રોજમાં
આપવાનો છે. માટે જા નહી અપાય તો, તમને જે વરસ દાહાડે
વરસાથન મળેછે, તે તમામ બંધ કરવામાં આવશે, એ અચીત
સમજવું. આ ઉપરથી પંડિત વર્ગમાં બહુજા ગડબડ થઈ ઉઠી.
અને પરસ્પર વિચાર કરવા લાગ્યા કે, હવે કેમ કરીશું? સઘળા પોત
પોતાને ઉતારે ગયા. કોઇને કાંઈ આવાપીવાનું સુઝતું નથી. અને
દીગમુઃ થઈ લમણા ઉપર એ હાથ મુકી ખૂબ સોચમાં પડ્યા.
આવી રીતે સર્વ પંડિત અને કવિરાજનાં ઘરમાં ઉદાસીની ઝાંઝા
પસરી રહેલી છે. માથપંડિતનાં ઘરમાં તેની સ્ત્રી અને સરસ્વતિ
નામની એક દિકરી હતી. તેઓ બંને જણાએ માથપંડિતનો ચેહેરો
ઉતરેસો, અને સોચમાં જોઈ પુછ્યું કે, આપ કેમ આજ ઉદાસ
છો. એટલે તેઓ બોલ્યા કે, આપણને જે રાજ્યમાંથી સવાસાખ
મળતા આવેછે, તે હવે બંધ થવાનો વખત લગભગ આવેલો છે.
માટે ઉદાસીમાં બેઠો છું. તેની સ્ત્રીએ પ્રશ્ન કર્યો કે, આપણા
કરતાં કોઈ મોહેટો પંડિત રાજસભામાં આવી આપણને હરાવ્યા
કે શું? અથવા તેણે કાંઈ બદલો આપની કરીકે શું? અથવા

કાંઈ રાત્રીએ પુછેલા પ્રશ્નનો જવાબ ખોટો અપાયો કે શું? તેતો કૃપા કરીને કહે! ત્યારે માથ પંડિતે કહ્યું ના, તેમાંનું કષ્ટ નથી. પરંતુ રાત્રીની સભામાં એક ચારમુખનાં કોઈ યોગીરાજ ગિરોજમાન થએલા છે, તેઓએ ચારમુખથી એક એક પ્રશ્ન કાઢાડી ચાર પ્રશ્ન કરેલા છે; તેનો જવાબ આપવાને સઘળા પંડિતોને રાત્રીસાહેબે ફરમાવેલું છે. તે પ્રશ્ન હેવા છે, કે શાસ્ત્રથી નિકળી શકે એવા નથી. તેમજ તે વિશે શાસ્ત્રમાં કાંઈ આધાર નથી, છતાં ફરમાવ્યું છે કે આનો જવાબ આપો, નહીતર વરશાસન તમો સર્વ પંડિતનું બંધ કરવામાં આવશે. આથી હું સોચમાં છું. સ્ત્રીએ તથા સરસ્વતી નામની જે પુત્રી હમરે વર્ષ ૧૨-૧૩ ની હતી, તેણીઓએ પુછ્યું કે, તે પ્રશ્ન શું છે, તેતો કહે! ત્યારે માથ પંડિતે જવાબ આપ્યો કે તમો બૈરા માણસને કહેવાથી શું ફળ? જો હમણાં ઘરમાં બીજો બાઈ હોત, અથવા બાંધ સમાણો પુત્ર હોત, તો, તેની સાથે પણ વિચાર કરેલે ઉપયોગનો, એમ કહી પોતે નિષ્વાસ નાંખી બેઠા છે. આ ઉપરથી પોતાની પુત્રી સરસ્વતી, જે સાક્ષાત સરસ્વતીનો અવતારજ હતો. તેને દિલમાં તુર્ત લાગી ગયું કે, મારા પિતાને પુત્ર નથી, અને હું પુત્રી, તેથી તેઓને ઓછું આવ્યું છે. માટે એઉ જે કહે તે મારે પ્રાણ જતા સુધી કરવું. અગર જો એ કાર્ય નહીં બને તો દેહ ત્યાગ કરવો. એવી મન સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી, પોતાના બાપને ઘણા કાલાવાલા કરેલે પ્રશ્નો દરબારમાંથી શું મળેલા છે, તે પુછ્યા? પછી બાપે પુછેલા પ્રશ્નો કહી સંભળાવ્યા. પ્રશ્ન સાંભળતાંજ સરસ્વતી મુખથી ઓચરો કે, એ પ્રશ્નનાં જવાબ હું દરબારમાં કરીશ. અને તમોએ કહેલું કે, આવા પ્રશ્નનાં જવાબ તે હમારે આપવા બાએક નથી, એવા જવાબ તો હમારા ઘરની બાયડી પણ આપી શકશે. એ બદલ મારો દિકરી સરસ્વતી આપનાં તરફ આવેલા ચારમુખનાં પુરષને જે દિવસ આપ મુકરર કરશે તે દિવસે આપશે. રાત્રી પ્રસન્ન થઈ પુછ્યું કે, તે શું છે? ખુલાસો તો કરો? જોઈએ કેવા જવાબ છે. ત્યારે કહ્યું કે, તે બદલ માહારી દિકરીએ કહ્યું છે, કે તે વખતે બેનાં જવાબ મળશે. હાલ ખુલાસો મળવાનો નથી. રાત્રીએ કહ્યું બહુ

સાર, તે હાહાડે આપજો. પરંતુ આ વાત એકસે યાદ રાખજો કે, તે દિવસે જો જરાબર જવાબ નહીં અપાતાં ચાર મુખનાં બ્રાહ્મણને પ્રસન્ન નહીં કરો, અને તેના મનનું સમાધાન નહીં થાય તો, પછી વરશાસન બંધ કરવા બદલ જે મુચ્ચેલું છે, તે હાથમ છે, જેમ અચોત માનવું. માધર્પિત બાધ્યા કે, એ વાત તો કુત્તેજેજ લખી રાખેલી છે. એ બદલ આપ વારંવાર શું કામ મુચ્ચનાં આપી અમારા અંતઃકરણને બિદોછો. એ મુજબ વિચાર પરસ્પરે દીર્ઘ સભા વિસર્જન થઈ. કાળીદાસ આદિ પંડિતો ધણાજ સૌમ્યમાં પડેલા છે. કાંઈ મુજનું નથી. રોજ સભામાં આવે, બીજી ત્રીજી વાતો કરી, પોત પોતાને ઘેર ફીકરમંદીમાં પાછા ફીકા એટ્ટેરાથી આદ્યા જાય છે. જ્યારે આઠ દિવસનો વાપદો પુરો થવા આવ્યો, એટલે રાત્રે માધર્પિતે પોતાની સરસ્વતી કુંવરીને બોળામાં લઈ મિષ્ટ બાપબુથી કહ્યું કે, દિકરી! કાલે આપણા વદાડનો દિવસ છે. માટે તું કાંઈ તૈયારી તો કરતી નથી. ને હું તો તારે વિશે દરબારમાં રાજ સહિયને વાત કરી આવેલો છું. માટે તેની કાંઈ યોજનાં કરવા માંડી છે કે? બાકી ફાંફાં છે? તારે સરસ્વતીજે જવાબ આપ્યો કે, પિતાજી આપ નશ્વિનથી વાળુ કરાંને બેઠો. એ બદલ આપને વધારે સૌમ્ય કરવાનું કારણ નથી. વળી હાથીનાં દંતુરથળ બાહાર નિકળ્યા, તે એમને એમ પેસવાના છે? માટે મુજેથી બેસો. એ મુજબ કહી બીજો દિવસ પ્રાતઃકાળનો થયો, એટલે પોતાનાં પિતાનાં ઉઠતાં પેહેલાં સરસ્વતીબાઈ ઉઠ્યા. સૌમ્ય, દંતધાવન, રનાન, વિગરે કરી પરમેશ્વરની પ્રાર્થનાં કરી, સારા તરેહ તરેહનાં ધરણાં ગાંડાં તથા કપડા પેહેરી, માતા પિતાની આત્મા લઈ, બાહાર નીકળી, અને નગ્રમાં ધનપાળશાહા નામના જે અચુટ લક્ષ્મીથી ભરપૂર, અને જેની કીર્તિ એક રાજ તુલ્ય હતી, તેની પાસે પ્રથમ ગઈ. માધર્પિતની પુત્રીને જીવતાં ધનપાળશાહા ઉભા થઈ તેનો આદર સત્કાર કરી કહ્યું કે, કેમ બેઠા, આજ તમારે સંવરનાં પહેારમાં આવવું પડ્યું? તારે પુત્રીએ જવાબ આપ્યો કે, ઠાકા તમારું કામ દરબારમાં પડવાનું છે. માટે હું જરા જઈને

આવુંકું તેટલામાં નાહો, ધોઈ, ઈષ્ટપૂજા કરો, તૈયાર રહેશો, તો મારા ઉપર મોહોટી મહેરબાની થઈ એમ માનીશ. તે વાત ધનપાળશહે કબુલ કરી. પોતે દરબારમાં જવાની બધી તૈયારી કરી મુકી. આણી તરફ તેઓ તૈયાર થયા. એટલે તેણીને હમિશ જે પોતાનાં બારણાં આગળ દાતણ નાંખતી હતી. તે રસ્તામાં મળી, તેને કહ્યું કે બાલી ઉઠકડી? તારે જરા દરબાર સુધી આવવાનું છે. તારે તેણીએ કહ્યું કે, બાસાહિબ? મારે હજી દાતણ વેચવાનાં છે. અને જીવાર તો બળી ટોપલામાં હજી પાસે પણ થઈ નથી? માટે કેમ કહ્યું? તારે સરસ્વતીએ જવાબ આપ્યો કે, તને આવવાને બદલે આજ દશ શર જીવાર હું આપીશ. પણ તારે આવવું પડશે. માટે દરબારનાં દરવાજા જઈને બેશ. હું આવું તારે મારી સાથે દરબારમાં આવજો. ને જો વધારે મળશે તો તારું નક્કી. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં એક મોહોટી ખુબસુરત અને પ્રખ્યાત વારાંગનાંને ત્યાં ગઈ, તેણીએ માધપંડિતની દીકરાંને જોઈ તેના સ્વરૂપથી લજ્જાત થતાં જાલી કે, હુ પુત્રી, તમો કેમ આવે પધાર્યા? તારે તેણીએ કહ્યું કે, જરા દરબાર સુધી તમારે પધારવું જોઈએ. તારે અગમગ નામની વારાંગનાં જાલી કે, આવજ. દસ વાગતે એક રાજકુંવર માહારા તરફ આવવાનાં છે. તેમાં મને હજાર બેહજારની રકમ મળે એમ છે. તો મને તો કૃપા કરીને માફ કરો. તારે સરસ્વતી જાલી કે, બેહજારની રકમ હું તમને આપીશ. જો પતીજ નહી આવે તો હોં મારો મોતીનો છડો? એમ કહી નેવોડોકમાં હાથ નાંખે છે કે, તેવા મ! મ! એમ કહીને કહ્યું કે હું હાજર છું. શું તમારી પતીજ નથી? તમો પણ મોહોટા સંમિત અને રાજાનાં પુત્ર્ય ધરનાં છો. પણ માહારાં ત્યાં કામ શું છે, તેનો કહે? તારે સરસ્વતીએ જવાબ આપ્યો કે, તમારે તો ફક્ત મારી સાથે દરબારમાં ઉબાજ રહેવાનું છે. હું કહું કે જાઓ, એટલે તુર્ત ચાલ્યા આવવું. માત્ર હાજર થવું એજ કામ બાબત તમને બેહજાર મળશે. અને તેમાં તમને પા કલાકથી પણ ઓછો વખત બનશે તો રોકીશ. કહ્યા મુજબ આવવાને કબુલ થઈ. ત્યાંથી પાધરી (પુત્રી) સરસ્વતી હરસિક માતાની એક જગ્યા હતી, તે

ઢેકાણે મઈ, જે કે મામને પાદર હતી. અને પોતાના પિતાને ઢેકવાડી એક વેહેલ સારી પોતાને સાંથી જોડાવી અંગાત્રી ને કેહેવડાવ્યું કે, ક્ષણા ઢેકાણા ઉપર તાબડતોબ ચોકી રજો. પોતે માતાનાં દર્શન કરી. ત્યાં એક તપસ્વી પ્રુષ્ઠ તત્વજ્ઞાની ઝામાધોમાં પડેલા છે, ત્યાં જઈ પોતે તેઓનાં પગ ચાંપવાને બેઠી, કલાક, એક, બે, ત્રણ, એટલે યોગીરાજે આંખ ઉઘાડી જોયું તો એક ધણીજ ખુબસુરત અને સદુમાર કન્યા વરસ ૧૧-૧૨ ની ઉમરની પોતાનાં પગ દાબેછે, તેને જોઈ ખુબ પ્રસન્ન થતાં, પ્રસન્નમુખે બોલ્યા, કે, કુંવરી માગ! માગ! તારે શું ઇચ્છા છે. જે તારી મરજી હોય તો તેને રાજ્યમાં પટ્ટરાણી બનાવું; મેલ્લ જોઈએ તો તે આપું; રાજ્યલક્ષ્મી જોઈએ તો તે આપું; કોઈ દુશ્મન તને પીડિત કરતો હોય તો તેને ઠાર કર. માગ! માગ! તારે પોતે ગદગદકો ઉભી થઈ ધણીજ ધ્યામણા ચેહેરાથી બોલી કે, આપ કૃપા કરીને મારી સાથે રાજદરબાર સુધી પધારો, આ વેહેલ બાહાર તૈયાર છે. ત્યાં આપને પાંચ મિનિટ રોકી ટુર્ન પાછી આપને આ સ્થાને પોંચાડી જઈશ. યોગીરાજ બોલ્યા કે, મારે દરબારમાં આવવાનું પ્રયોજન નથી. એ વાત તું છોડી દઈ માગ જે માગવું હોય તે. એમ ધણી રધડગે, છેવટ પરમાર્થ કામ સમજી પોતે ઉઘા, ને સરસ્વતી સાથે વેહેલમાં બેઠા. સરસ્વતી પગ દાબતી દરબારમાં લાવી. આણીગમ બધો દરબાર તથા ચારમુખવાળો બ્રાહ્મણ આવી બિરાજમાન થએલો છે. ત્યાં સરસ્વતી ચારજણને લઈને મુકરર કરેલા આસન ઉપર બેઠી. પોતાનાં આસન ઉપર યોગીરાજને બેસાડી તેઓની ચંપી કર્બા કરે છે. જ્યાં ચારમુખનાં બ્રાહ્મણે ઉચ્ચાર કરવાનાં શિર કર્બા કે, પાધરી પોતે ઉભી થઈ નમન કરી બોલી કે—

છે છે ને છે. એનાં જવાબમાં કું—ધનપાળશાને રજી કરું.
 નથી નથી ને નથી. એજન કું—દાતણવાળીને રજી કરું.
 (વાધરણ)

છે છે ને નથી. એજન કું—વેશ્યાને રજી કરું.
 નથી નથી ને છે. એજન કું—યોગીરાજને રજી કરું.

એમ કહી બધાને રજા આપી. પોતે યોગીરાજને પાછા વેહે-
લમાં બેસાડી આસને પોંચાડી આવી. તેઓની પ્રદક્ષણા કરી
માફી માગી. આ વાત થઈ રહેતાંજ ચતુર્મુખી બ્રહ્માણ્વ પ્રસન્ન
થઈ રાજાને બોલ્યા કે, હે રાજા! હું તારા રાજ્યની અંદરનાં પંડી-
તોને જોઈ બહુ પ્રસન્ન થયો, કે મારક પુછેલા પ્રશ્નો ખુલાસો કીધો.
માટે તને તથા તારા પંડિતોને ધન્ય છે. અને આ જે પુતળા હું
ઝીંચો હતો તે પણ હું તને બક્ષીસ કરું. એમ કહી થોડીવાર બેસી
પોતે અંતરીક્ષ થઈ ગયા. બધા વિશ્વમય પામ્યા, અને પછી નિશ્ચય
કર્ચો કે, આ વેળા ચતુર્મુખી બ્રહ્માણ્વ કોઈ બ્રહ્માણ્વ નહોતા પણ
સાક્ષાંત બ્રહ્મા હોવાનું જોઈએ. કેમકે ચારમુખ તો ફક્ત બ્રહ્મા-
નેજ છે. પણ એ સરસ્વતીની સમસ્યામાં કેમ પ્રસન્ન થયા, અને
એમાં ગુદાર્થ શું હતો, તે જાણવાની રાજાને વધારે અપેક્ષા થવાથી
તેણે માધપંડિતને પ્રશ્ન કર્યો. માધપંડિતે તેનો જવાબ આવતી કાલે
આપવાનો કહ્યો. તે મુજબ બીજે રોજ સભા એકઠી કરવાને મુ-
કરર કરી રાત્રે પોતાની દિકરીને ગ્રેહમાં લઈ પ્રશ્નનો ખુલાસો કીધો.
અને સવારે તે બુધો ખુલાસો દરબારમાં સભ્ય અને વિદ્વાન સભા-
સદ્ આગળ કરવામાં આવ્યો તે આ રીતે—

જેણે જન્મમાં મોહોટા કૂવા, તળાવ, વિદ્યા, ધર્મશાળા, પરી-
પકાર વિગરે મોહોટા કામો કરેલાં છે, તથા નીતિથી આલ્ખો છે,
તેને આ અવતારમાં સુખ મળેછે. અને આ અવતારે જે તે
તેવાજ કામો કરેછે, તેથી તે કિર્તિવંત કહેવાય છે. માટે હવે પછી
જે અવતાર ભાગવશે, તેમાં પણ સુખ મળશેજ. માટે તેની ત્રણે
અવસ્થા તેનાં કર્મ કહી આપેછે, એવો પ્રશ્ન છે એ ને છે.
એવો આ, જે, ધનપાળશા તેને ખતાવેલો.

નથી નથી ને નથી. એ બદલ જે આ વાધરણ આવેલી, તેણે
પૂર્વે પણ કાંઈ સુકૂત કરેલા નથી. હાલ પણ છવડા મારી, તથા ઝાડો
વિગરે કાપી, અધારે કર્મ કરેછે. માટે હવે જે અવતાર ભાગવવો પ-
ડવાનો છે, તેમાં જશ્ન તેવુંજ ફળ પ્રાપ્ત થવાનું છે.

જે ગુણિકા છે, તેણે પૂર્વે કાંઈ સુકૂત કરેલાં, તેથી રૂપ, રાગ,

અને મેહરૂપી આકર્ષણ શક્તિનું બળ મળી હાલ પણ સારી સમૃદ્ધિવંત ગણાય છે. માટે પૂર્વ પણ સુખી, હાલ સુખી, અને ને કૃત્ય હમણા કરેછે તે એવા તો અધોર છે કે જેનું કૃળ વિપરિત બોગવતું પડવાનું છે. માટે છે છે ને નથી.

આ ને યોગી પુરૂષ છે. તેણે પૂર્વે કાંઈ દાન ધર્મ કરેલાં નથી. તેથી આ અવતાર દુઃખ બોગવેછે. અને હાલ ને સત્કર્મ કરેછે, તેનાં કૃળ તે સારા બોગવવાનો છે. માટે નથી નથી ને છે.

આ મુળબ સમશ્યાનો બોધ છે. આટલું કેહેતાંજ સબા ખુશ થઈ, અને માધ પંડિતને દશહજાર રૂપીઆનો દરબારથી તેજ ક્ષણે પોશાક થઈ, એક પાયરી દરબારમાં વધી. માટે સુસ્ત જનોને આ ઉપરથી એટલુંજ ગ્રહણ કરવાનું છે કે, દરેક કામ કરવાને સાફ તેનો આદિ, મધ્ય, અને અંતનો વિચાર કરી, દુનિઆમાં વર્તન રાખવું જોઈએ. જેથી આપણું જીવન સફળ થતાં, દુનિઆમાં અમર નામ મુકી જવાય. કેહેવત છે કે—“મરદ મરે નામને, અને નામરદ મરે નાનને.”

વાર્તા.

“દાનત તેવી ખરકત”

આ ઉપર એક વાત—એક શહેરમાં એક ડોસી હતી, તેને ખાવાપીવાનાં અતિશય વાંધા હોવાથી નિત્ય ઈશ્વરની સ્તુતિ કર્યાં કરે, અને તેઓ પાસે માગે કે, ઓ પરમેશ્વર ! તું મને એક રૂપીઆ આપે તો હું તારા નામ ઉપર સારેઆના ધર્મ કરીશ. તે મુળબ ધણા દિવસથી આવી રીતે અરજ કરવા ઉપરથી પરમેશ્વરે તેનો ટેક જોવાને એ વાત કબુલ કરી. એક રોજ ડોસી બાહાર વાસીફું વાળવાને જાયછે, તેવા એક રૂપીઆ જડ્યો. એટલે ધેતે દિલમાં બહુજ મગ્ન થઈ. ધોડીવાર તે રૂપીઆને આમતેમ જોઈ વિચાર કરવા લાગી, કે અરે ! વળી એમાંથી તો આરેઆના પરમેશ્વરનાં નામનાં ધરમ કરવાનાં છે તો બબ્બા ! પછી વળી મનસાથે કેહેવા લાગી કે, મ્હાં પરમેશ્વર જીએછે ! કાંઈ કરવાનું નથી, એમ કહી રાખી

મુખ્યો. વેહેલી, વેહેલી, જમી અને બનરમાં રૂપીઓ નાણાવટીને દે-
ખાડવાને ગઈ. જેઓ નાણાવટીને રૂપીઓ ખતાવ્યો કે, નાણાવટી
બોલ્યો કે, બાઈ? આ રૂપીઓ તો મુલાકવાળો છે? એનાં બાર આના
ઉપનય, જોઈએ તો લે? પૈશા આપુ, કેહેતો પાવલી બેઆની
આપુ, બેવણુ જગાએ નાણાવટીને ખતલાવ્યો; પરંતુ સમજાએ તેજ
મુજબ બાર આના આપવાનાં કહ્યા. એટલે તે વખતે તુરત નિસાસો
નાંખી બોલી કે, બલે બગવાન? તું બી બલો કે, માહારો ઈતબાર
નહીં કરી આગળથીજ ચાર આના કાપી લીધા. પણ હુંતો મારા
મનસાથે હસતી હતી. એમ કહી, પોતે શરમીંદી મનસાથે પડી ગઈ.
અને ચુપકીથી ઘેર રૂપીઓ વટાવીને ગઈ.

વાર્તા.

એક નવલપુર ગામનાં નગ્રમંદ્યે, નવલશા હીરજી નામનો મો-
હાટો સાહુકાર રહેતો હતો. તેને બધા કરતાં વધારે આબરૂ મેળવવી
એ ઉપર વધારે ઉમંગ હતો. તેથી જો કોઈ બ્રાહ્મણ, બ્રહ્મચારી,
ચાગી, વિગેરે આંખે તેને પુકિત પુછે. આવીજ રીતે એ નગ્રમાં જો
રાજા હતો, તે પણ તેવોજ લોભી હતો. તેણે પેલા શુકને બોલાવીને
કહ્યું કે, જો કોઈ સારો વિદ્વાન બ્રાહ્મણ, યોગી, તપસ્વી, આવેતો મને
કેહેવું. માહારે પણ કામ છે. એમ કરતા કરતાં એક રોજ, એક
સારો બ્રાહ્મણ, ખુબ ટીલા છાપા કરેલી અને બાહારથી એવું ડોળ,
ધરાવે કે જાણે સર્વ ગુણ સંપન્ન, અને પેટમાં તો ચાર દિવસનો
ભુખ્યો હતો, તે આવી ચડ્યો. તેને પેલા નવલશાની બેઠ થઈ, તેણે
કેટલાએક પ્રશ્ન પુછવાથી તે જાણે બહુજ વિદ્વાન હોય એમ જણાયું.
ત્યારે તેણે રાજાની મુલાકાતને સારૂ ડરાવ કર્યો. વદાડ મુજબ
રાજાની મુલાકાત કરાવી. જ્યાં લોભીઆ વસે, ત્યાં ધુતાર કોઈ
દિવસ બુખે મરતા નથી. રાજાની મુલાકાત થતાંજ, તેનાં
બધા ચિત્ત જોઈ રાજા પ્રસન્ન થઈ ગયા. ખુબ બહુતી કપાળ
ઉપર ચોળેલી છે. માતાની આશકા રહીછે, વચમાં એક કાળી
ખિનકી રહી ગઈ છે, હનમાનની, અને કાળબેરવની ખિનકી કરેલી.

છે. તે જોઈ રાજા પુછ્યા લાગ્યા કે, મારે માર્યે શું થયું બધા છે, તેને તમો વશ કરી આપશો? તેણે કહ્યું, અલખત ચારે માસમાં કરી આપીશું, પરંતુ તેને અર્ચ બધો લાગશે. જે માસ તો અમારે નિત્ય થી, દુધ, અને મીઠા વગરનો પદાર્થ ખાવો પડે, મારે તે અર્ચ કરવો પડશે. બાદ અમે જે મળીએ તે માત્ર દેવનાં નૈવેદ્યમાં આપવું પડશે. અમારે કાંઈ રોકડ જોઈતું નથી. પણ ખાવાને તથા નૈવેદ્યને જે અર્ચ થાય તેતો આપવું જોઈએ, તે તમારાથી બનશે? ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે, હું પૃથ્વીપતી રાજા છું. માહારે ત્યાં શી કમી છે? એમ કહી, તેને કહ્યું કે, આ મકાન, ને જે જોઈએ તે કોઠારમાંથી તમોએ લેવું. પેલો બ્રાહ્મણ માત્ર બુખની જ પીડિત હતો, તેણે વિચાર્યું કે, ચાર મહીનાનો બેધડક રીતે સારૂ સાંઈ ખાઈશું. પછી આગળની વાત વિશે ધધિર છે? પોતે રોજ નદીએ સ્નાન કરી આવે, અને આપેલા મકાનમાં સાંઈ સાંઈ રાંધીને ખાઈ નિશ્ચિંત થી જીવે. એમ કરેછે, એટલામાં પેલો નવલશા બીજા બ્રાહ્મણને લાગ્યો, તે આગળ આવેલા બ્રાહ્મણ કરતા વધારે ડોળ ને ખુબ પતરાણ હોવાને બીધે, રાજા આગળ અંજલિને વધારે પ્રસંસા કરો. જેથી તેને સ્ત્રીમાં પણ શરૂ થયાં. પેહેલો બ્રાહ્મણ બેઠો હતો તેને જોઈ માત્ર શીતળ થઈ ગયાં, દરબારી સ્ત્રીમાં આવે, ને શાયમાં બેઠો છે, વિચાર કરેછે કે, મક્તનાં સ્ત્રીમાં તો ખાંડિયું, પણ રાજા પાસે કરી આવેલી મુદત પુરી થશે? ત્યારે હું શું જવાબ આપીશ પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરી પોતાના સોબતીયું મંત્ર જપેછે; તે સાંજના વાની તક સાંધ્યા કરતો હતો. આ મુજબ નવલશાયે ઉપરોક્ત ચાર ટોંગી બ્રાહ્મણને દરબારમાં લાવ્યો. તે દરેકને મિથ્યા ડોળ એક એકથી ચડીઆતો હતો એક જ જગ્યાએ આ ચારે બ્રાહ્મણો એકઠા થયેલા તેઓએ અરસપરસ એક બીજાનો ટોંગ જોઈ બધા વિસ્મય પામી, પોત પોતાના બંડોળ વિશે રાજાને મુદતબંધી જવાબ આપવાના ડર સાથે જોડા સોચમાં પડેલા, તથા જોઈ જોઈ પેહેલા આવેલા બ્રાહ્મણના ઉપર વધારે આધાર રાખતા બેઠેલા; કે

નૌકરી આપવા બાબત રાજ્યમાં વહીવટ કેમ રાખવો. (૦૩૧૯)

આ કાંઈક આપણા કરતાં વધારે મંત્રવાણો અને હુશિઆર હોવો જોઈએ. માટે તે કલા દેવના આરાધના કરેછે તેતો સાંભળીએ ? વધારે સમાગમથી તેનો જન્મ શું હતો, તે કળવામાં આશ્ચર્ય. તે જન્મ આપ્રમાણે હતો કે—“રાજ પૂછશે તો શું કહીશ” ત્યારે બધા પોત પોતાના મનમાં સમજી જતાં બોલ્યા કે, બલે બગવાન, આ પણ આપણા જોવાજ પેટભરે છે. પછી તણ જણાવ્યોએ પોતાના ગડિમુખી અને માળા હાથમાં બર્ષ દાન સંધ્યા કરી જન્મ કરવો શરૂ કર્યો તે નિચે પ્રમાણે.

પેહેલો બ્રાહ્મણ—રાજ પૂછશે તો શું કહીશ.

બીજો “ તું કહીશ તે હું કહીશ.

ત્રીજો “ એ મન ચાલશે ક્યાં સુધી.

ચોથો “ જ્યાં સુધી નાબી ત્યાં સુધી. હરે, હરે, કરીને

લાડુ તો ઉડાવો ? સુદત પુરી થયા બાદ બ્રાહ્મણો દરબારમાં રજુ થતાં, બ્રાહ્મણોનું પોકળ ઉધાડું પડવાથી છેવટ અપમાન સાથે રક્ષત મળી; પરંતુ જેટલો ખરચ રાજને આ બ્રાહ્મણો નિમિત્ત નકામો કરવો પડ્યો, તે તેના ખજાનામાંથી ઓછો થયો. એ થવાનું કારણ માત્ર લોભ. નેથીજ કેહેવત ચાલેલી છે કે, “લોભિઆ આગળ પુત્રો બુદ્ધિ મરતો નથી.” આવી રીત કોઈપણ રાજ દરબારમાં ન ચાલે; એને માટે બહુ સાવધ રહેવા આ કાદંબરી ધડી કાઢાડવામાં આવી છે. તે વિષે લાગતા વગગતાઓ અપ્રસંગોપાત ધટીત વિચાર લેવા, એવી મારી પ્રાર્થના છે.

નૌકરી આપવા બાબત રાજ્યમાં વહીવટ કેમ

રાખવો તે બદલ.

ગાયકવાડ સરકારનાં રાજ્યમાં નોકરલોકોનાં હક જળવવા સાર, તથા તેની યોગ્યતા પ્રમાણે તે લોકોને બઢતી આપવાને ઉપરી અધિકારીએ શું તોડ હાથ ઉપર લેવા જોઈએ, તે વિષે મારા અધ્યયન વિચાર હું પ્રદર્શિત કરું.

(૩૨૦) નોકરી આપવા બાબત રાજ્યમાં વહિવટ કેમ રાખવા.

૧. એલેક્ષિયાર લોકો વિશે આ જગ્યાએ બાબત કરવાને મારા દરજ્જા, અને મળતા દરમિયાને હું પછાત છું; સમગ્ર એ વિશે વિચાર બંધ કરું છું. મુખ્ય લોક પ્રીય અને તાબાના નોકરનું મુખ્ય દુઃખ સમજનારે અનુભવી હોય તો સારું છે.

એલેક્ષિયારમાં નિચે મેં અખ્યાદ લખ્યા છે, તે આ.

સુખા સાહેબ, જન સાહેબ, નાએબસુખા સાહેબ, કનસરવેડર સાહેબ, ઈજનેર સાહેબ, સુખા સરજન સાહેબ.

૨. વહિવટદાર, માહાલકરી, એકાઉન્ટ, ઓરિનિસ, શૌરસ્તેદાર, અવલકારકુન, અને ઇતરકારકુનો, વિશે માહારે માત્ર દર્શાવવું જોઈએ. અને તે વિશે નિષ્પક્ષપાત, તથા સાત્ત્વિક વર્તણૂકથી વિચાર આ પેલો ઘટારત છે.

૩. આ કામમાં પ્રથમ અભિપ્રાય આપતાં અવલ નિચેનાં ત્રણ રવાલ ઉઠે છે, તે એ કે.—

૧. ઇંગ્રેજ સરકારની તરફ જો શૈલી આવે છે, તેની નકલ કરવી, કે?

૨. દેશી રાજ્યનાં રિવાજ પ્રમાણે ચાલવું? .

૩. કે મધ્યસ્થ રહેવું અર્થાત બન્નેની રીત જોઈ તેમાંથી મુખ્ય મુખ્ય સાર લઈ તે ઉપર ચાલવું?

૪. આ ત્રણ પ્રશ્ન ઉપરથી એકંદરે રાજ્યોની સ્થિતિ જોતાં મધ્યસ્થ રીતે નિયમ થવા, એ મને દુરસ્ત જણાયું છે. માટે નિચે પ્રમાણે અભિપ્રાય આપુ છું.

૫. વહિવટદારની જગ્યાને સારું, તેની કામ કરવાની કારકુનની શૈલી કરતાં, તેનામાં સાલસાઈ, પ્રમાણિકપણું, લોકપ્રિય, અને સરકાર ઉપજમાં યોગ્યરીતે વધારો થવાને કોશીશ; અને ઉપરીનું મન, પ્રમાણિકપણાની રીતીથી રંજન કરવાની સમમસુચકતા, તથા તાબાનાં નોકરો પાસે કામ કરાવવા ઉપરની પ્રેમદૂર્વક નજર, એટલું હોય તો બસ છે. અને તેમાં વિશેષ કરીને ઉપર પુત્ર જોઈએ. નાહાની ઉમરના એટલે ૩૦ વરસની અંદરનાને લખાઈ કરવાને હું દુરસ્ત

નોકરી આપવા આવત રાજ્યમાં વહિવટ કેમ રાખવો. (૬૩૨૧)

ધારતો નથી. બુદ્ધિની પરીપક્વતા માનસિક નિયમ પ્રમાણે તેનામાં અવશ્ય જોઈએ. અને ન્યાયનાં કામમાં તેની સમર્થિ વર્તણૂક, તથા સંસારની અટપટથી જ્યાં સુધી અજાણ છે, તેવાને ન્યાયના ગર્ભિત પુરાવાની ખુબી જાણવામાં આવનાર નથી જ એ સ્વતઃ સિદ્ધ છે.

એ જગા કોને આપવી, અને શી રીતે આપવી? તેનાં નિયમ હવે તેમાં ઉમર હોય, નોકરીનાં વર્ષ યયા હોય, પરંતુ ઉપલા પૈકી કોઈપણ ગુણ ન હોય તો, જેમાં તે ગુણ હોય તેને આપવી, તેમાં તે કામ કરવાને ગુણ પરત્વે આટલા કામ કરનાર બાયક છે એમ હું સમજી છું.

એકૌટ્ટ—દીપ્તુટી, એકૌટ્ટ. (ફોજદારી કામની માહિતી હોયતો)

ચીટનીસ, દીપ્તુટી. ચીટનીસ, અવલકારકુન, શીરસ્તેદાર, અને જકાત વહિવટદાર. (તલાઈનું કામ જાણતો હોય તો.)

(અંગ્રેજી જાણનાર કેળવણી પામીલા, ચાલાકબુદ્ધિનાં અનુભવી, તથા પુખ્ત હોય તો—)

જો તેમાં ઉમર કમ હોય, પ્રમાણિકપણું કમ હોય, તથા જનપ્રિય ન હોય, તો તેને સારું હું સિપારસ કરી શકતો નથી. જનપ્રિયમાં યોગ્ય મર્યાદા છે, તે જાપર લક્ષ રહેવો જોઈએ.

એજ પ્રમાણે માહાલકરી, એકૌટ્ટ, સારું સમજવું. તેમાં એકૌટ્ટમાં સરકારી કામની કાળજી, દક્ષતરની યોગ્ય સંભાળ, અને દરેક કામની અંદર રમણશક્તિ, તથા તોડ કાઢાડવાની, અને સરુ ક્યુત્તર સમજવાની ધારણા શક્તિ, એ અવશ્ય જોઈએ.

૨. દીપ્તુટી એકૌટ્ટ—તાખાનાં સોફોની તરફ વખતસર કામ લેવાને હમિશ આપુર, તથા પોતાનું કામ વખતસર જાળવે, અને કોઈ નોકરીનો ખુમાર, અથવા નાલાશ, સુખાસુધી ન જવા દે, એ રીત તેની હોવી જોઈએ.

૩. ચીટનીસ, શીરસ્તેદાર, એજ સારું જે બાધામાં કામ ચાલતું હોય, તે સારી રીતે વાંચી શકે, લખી શકે, અને ઉપરીને તેનો મજમુન મુદાની આદાર ન જતાં સ્પષ્ટ અને નિરવૈરબાવે, તથા અટપટ વગેરે

(૩૨૨) મોકરી આપવા બામતરાબ્યમાં વહિવટ કેમ રાખવો.

પ્રમાણિકપણથી સમજાવે, તેમજ જે મુદ્દા અને ઉદ્દેશ ઉપર જાણવાનું થયું હોય, તેટલુંજ અને રિવાજ તથા સરકુલરને બાધ કરતાં ન હોય, તે ઉપર સરત રાખી, વખતો વખત તાલુકાના મોકરે ભોંકોની યોગ્યતા તથા હક જાળવવા તરફ જેની સાત્વિક, તથા સ્વભાવિક બુદ્ધિ, તેવા હોવા જોઈએ. આમાંથી જે કાંઈ ગુણની ખામી હોય તો નાદુરસ્ત છે.

અવલકારકૃત—સરકારી વસુલ ખરાબર કરવું; કચેરીમાં તમામ હિસાબી તથા ચોટનીસી તરફ દેખરેખ રાખવી; અને ઉપરી તરફ ખિત ખુમારે કામ જાય, તે ઉપર વિચાર, તથા હિતચ યતાં ઉપરીનાં સરકુલર, રેવન તરફ થતી ખીજ સમિત, ઉપર નીચા રાખવી, એ ગુણ જેના કમ તેની સાથે પ્રમાણિકપણું ન હોય તો ખિલકુલ કામનો નથી. જેમ માણસ પુજા, તેમ તે કામમાં સારો, પરંતુ વહિવટદાર અને તેથી મોહોટા દરજ્જાને સાફ છે.

ચોટનિસ, સિરસ્તેદાર, ઉમરે ત્રીસની અંદર હોય તો હરકત સરખુ નથી. પરંતુ પચીસની અંદર ન જોઈએ. એ ઉપર ભક્ષ રાખવો.

મોકરોમાં, કારકુત, તેમાં જેનામાં માત્ર લેખનકિયાનોજ ગુણ હોય, અને ખીજ કાંઈપણ પ્રકારની બુદ્ધિ ન હોય, ઉમરે જુવાન, એટલે ૧૯-૨૭ નો હોય તો, તે માત્ર ખારનીસી અને નફલમાંજ ઉપયોગી છે. અને તે કામ તેને સોંપવું, તેને તલાટીની જગા પણ આપી નહિજ. કેમકે એથી કામ દુર્બંધ થાયછે. વ. બાંજે વખતે તે ખરાબીમાં પડેછે.

૨૫ વર્ષની ઉપરનાને હિસાબી કામ સોંપવું. જેમાં ધારણ શક્તિ, અને તોડની જરૂર છે. આમાં ખીજ ગુણો જોવાની જરૂર નથી. પણ તેમાં પુજાઈજ માત્ર હોય તો બસ છે.

આ બધી બાબત દર્શાવવાની સાથે હવે હક જાળવવાને થી યોગ્યતા કામે લગાડવી, એ વિશેનો પ્રશ્ન છે. તેનું કાંઈજ ઉપલાથી નિરાકરણ થતું નથી. એમ બુદ્ધજન મહરથોને સેહેજ જણાશેજ. તેમી તે વિશે બ્યાન કરું. કામની યોગ્યતા, અને ગુણ પ્રમાણે

નોકરી આપવા બાબત રાજ્યમાં વહિવટ કેમ રાખવો. (૧૩૨૩)

પ્રથમ યોજના થએલી નથી, તેથી તે ગોટાળો કાઢાડવાને હવે બનવાનું નથી. પરંતુ તેના બાબત આ પ્રમાણે હવેથી નિયમ થાય તો દુરસ્ત છે.

૧. પુખ્ત ઉમરને ઉપર બતાવેલા ગુણવાળાને વહીવટદારી આપવી. તેમાં નોકરીના વર્ષ જોવાનું તથા તેનો હાલનો દરજ્જો જોવાનું કારણ નથી. મુખ્ય વાત સરકાર અને રૈયત વચ્ચેની જે નીકટ સંબંધ, તેનો એક સરખો ખાર ખેંચવો, એજ હેતુ છે. અને તેમાં બિન ખુમારે કામ ચાલવાને ગુણસ એ બુદ્ધિબળે તેનું ચિત્ત જોવું એજ કસોટી છે. નહિતર જુવાન આદમી મોઢાટી નોકરી અને પૈસાથી મોજમત્રામાં પડી સ્વચ્છંદી થયેજ, એ સિદ્ધ છે. એટલે સરકાર, રૈયત, અને તેનાં પોતાનાં યોજના કરનાર પશ્ચાતબાગે કદા વૈરી ગણવામાં આવે એ નિઃસંશય છે.

૨. લેખનક્રિયા, પાંચનક્રિયા, રમરણશક્તિ, અને ઉપરી તરફ પ્રમાણિક રીતે જાહેર કરી દરમાવેલું કામ જે બજાવે, તે ઓટનિસ અને શિરસ્તેદારને લાયક છે. તેમાં ન્યુન હોય, અને ઓટીસનું કામ ચાલી ન શકે, તો તેવાને લાભ વર્ષ ઉપર વિચાર કરી આપવો એ દુરસ્ત નથી. વધારે જુનો થવાથી, તે લાયક થયો છે કે નહિ, તેના કસોટી કાઢાડવી, એ ઉપરી બુદ્ધિજનનું કામ છે.

તલાટી, હિસાબી કારકુનને લાયક છે; હિસાબી કારકુન, અવલ કારકુનને લાયક છે; અવલ કારકુન, ઓટનિસથી વહિવટદાર સુધી લાયક છે. પરંતુ ગુણની પછાડી સર્વ રહેલું છે. તે ગુણપરીક્ષક સારા અને ખારીક વિચારવાળા, કુશાગ્ર બુદ્ધિના હે.ય તોજ પકડાય, નહિતર યોજના થવી કઠીણ છે. હાલ રાજ્યના લગામ પૂર્ણ પાછે નથી, તેથી રૈયતનો પ્રેમ મેળવવાને વધારે સાવધ રહેવું જોઈએ. મારે મામ કામદાર નિમત્તા, તે પુખ્ત, તેમાં જેમ જુના એમ તેનો હક જાળવવો.

તેનો લાભ તેને હિસાબી તરફ આપવો, અને ગુણેકરીને ઉમર વિચારી વહિવટદાર સુધી, વ.નાએય શુભે સુધી મઠાવવો.*

(૩૨૪) નોકરી આપવા બાબત રાજ્યમાં વહિવટ કેમ રાખવો.

૨. લેખનક્રિયા વાળાને ચીટનિસ સુધી, અને ચોગ્યતા પ્રમાણે આપવું.

કુટુંબમાં ઉમર, લાયકી, અને નોકરીના વર્ષ, એ ત્રણે ઉપર એક સરખી નજર રહેવી જોઈએ. તે ન રહે તો એ જણનો હક સરખો દિશે તો, તેમાં કોની અવસ્થા દ્રવ્યસંબંધે, અને કુટુંબવર્ગ નિર્બળ છે; તે ઉપર નીધા ફેલાવી આપવી. અર્થાત્ જો ઉપરીની આગળ ખરી હકીકત, અને સ્પષ્ટવક્તા, તથા જનપ્રિય હોય; તે ઉપર વિચાર થવો. દુટકળ નોકરીમાં એકેનવું, ઉમર જીવવાન, અને કામ કરવામાં ઝડપ હોય, તેનાં ઉપર વિચાર થવો. જ્યો સરકારી કામમાં સુસ્તી નથી, એમ જણાઈ આવે, એવા બતાવનાર હોય તેને નિમવા.

આ નિયમ મુકરર કરવો, એ બુદ્ધિનું ધાણું જ કઠીણ કામ છે. અને જેમ જેમ એ બાબત વિશે વિશેષ વિચાર કરી જોડા ઉતરીયું; તેમ તેમ તેનું જોડાણ વિશેષ જતાં અવધી ન આવતાં, છેવટ સમુદ્ર મંથન કરતાં જેમ વિખ પેદા થયું, એમ કેહેવત છે, તે માફક આને વિશે થવાનું; અને છેવટ વૃત્તિનું સુનૂકારપણું થઈ, આગળ જતા નેમણુકનું કામ અટકી પડેછે, માટે સહેલો ઉપાય એછે કે અને તે ઉત્તમ નથી, પણ મધ્યમ છે, કે પેહેલું સુખાસાહેબે પોતાનું અંગ તપાસવું તે હેવી રીતે કે,—

ઈંગ્રેજી ઓફીસ—એ પરસનલ્ ગટાફ છે, અને કાંઈક કેળવીયત્તા છે, તેનાં તરફ પેહેલી કરણાદષ્ટી ફેલાવી, તેઓને પેહેલી તક આપવી. અને તેમાં જાતી, તથા વર્ણ ઉપર વિચાર કરવો. બાદ ચીટનિસી દફતર તરફ નીધા ફેલાવવી, પછી હીથાબી, વીન્નેરી, જકાત, નવસારી બાગના નાએબથુભેનું એસ્ટાબ્લીસમેન્ટ, મ્યુનિસીપાલખાતુ, ત્યારબાદ, કઠોરે બાગ, નાએબ સુબે એસ્ટાબ્લીસમેન્ટ બાદ ચારા બાગ, અને ત્યારબાદ માછલેટીખાતા તરફ, તેમજ પોલીસ ખાતા તરફ, કેમકે કેહેવતછે કે, “જે જેમ આમય છે, તેને તેની જાજ છે.” અને અંગ્રેજીમાં પણ કેહેવતછે કે, Out of sight is “out of mind. એટલાસાર સરકારે અધિકાર સોંપ્યા છે.

નોકરી આપવા બાબત રાજ્યમાં વહિવટ કેમ રાખવા. (૬ : ૫)

જુઓ નાએબ સુબી તરફથી હજી લગી એમ લખાઈ આવ્યું છે કે, વીસની જગા સુબિસાહેબની હજુરનાં ફલાણા ૩૨૨) વ. ૩૨૫) નાં પગારનાને અમોએ ૩ ૨૦) ની જગા આપી છે? તેમજ સરસુબી સાહેબ તરફથી કાંઈને ૩૭૦) વા ૩ ૧૦૦) ની જગા પોતાની હજુર, વ. બીજી કાંઈ ઠેકાણે આપેલી છે, એમ લખાઈ આવ્યું છે? પણ હાલનાં તાજ સરક્યુલરથી જાણે ગર્ભિત રીતે એમ ઉદ્દેશ થતો હોયને, કે સુબાસાહેબો તરફ ધણીજ જગા નિ-કળેછે. અરજદારને નોકરી આપવાને સુબાનું ડીવીઝન જાણે જ-ગાઓ ખાલી હોવાનું એક ક્લેર હોય, એમ જણાઈ આવેછે. તે-થીજ “બાંહેઝહેકી લાજ” એ કેહેવત પ્રમાણે થયેલું છે. માટે હું સજામતી એમ ધારણું કે, સાત્વિક વૃત્તિથી નેમલ્યુક કરવાને બ-સીએ તો કાંઈજ થતી નથી, રજીયુલુથી બેસીએ છીએ, તો પોતાનો સ્વાર્થ અને મોહોટાઈ સહોઈ ચાલેછે, તો પ્રથમ પોતાનું જોવું. નહિતર બાહારનાં લોકો પણ એ ઉપર ટીકા કરેજ. કેમકે જાડા ઉતરવું સર્વને અધ્ધરજ છે. માટે પોતાનાં અધિકાર પ્રમાણે પોતા-ની ઓફીસનાં લોકોને પોથવા, એ ઠીક છે.

જુઓ વહિવટદાર પાસે કાંઈજ સત્તા નથી. તો રોજ વ. મહીને માસે હવાલદારની ઘડબાંજ કરેછે, અને નાએબ સુબિસાહેબ તલાટીએની ઘડબાંજ કર્યા કરેછે. પણ તે હદમાં જ્યારે થાકે. ત્યારે શુન્ય થઈ બેસેછે. એ બાબતનું મુખ્ય કારણ અનુભવ કમ, બીજી કાંઈ નથી. આ બાબત ઇંગ્લેન્ડલોકો પણ પોતાની ઓફીસનાં લોકો ઉપર ખાર રાખી તેને કારકુનથી એકદમ મામલતદાર કરેછે, એ માત્ર શરમ, અને પોતાની ઓફીસનું અભિમાન. અત્રે રજીયુલુ રહેલો છે, તેથી અને આંખની શરમ, તેમજ ઉપલી કેહેવત પ્ર-માણે, આ રોજી આપવી, એ મનુષ્યકૃત બાબત નથી. પણ દૈવી બાબત છે. એને ફલાનસંબંધ કેહેછે. તેમજ કેહેવતછે કે Man proposes, but God disposes. અર્થ-માણસ ધારેછે કાંઈ, અને ઈશ્વર કરેછે કાંઈ. માટે એમાં નોકરી લેનારનું પ્રારબ્ધ.

(૩૧૬) નોકરી આપવા બાબત રાજ્યમાં વહિવટ કેમ રાખવો.

તેમ આપનાર સાથે સંદેશાદેશી જોડાએ. આ વાત ધણા વિદ્વાને એકવાર નહિ પણ હજારવારની અનુભવેલી છે, અને તે સત્ય છે. તેનો વિચાર વર્ગ યોજનાર પોતપોતાને સાર કરશે તો બસ છે. મારે નોકરીની મુદત કરતાં, યોગ્યતા તરફ લક્ષ રાખી, નિષ્પક્ષપાત પણ જે વખતે હજાર જેવી બુદ્ધી આપે, તે પ્રમાણે ગોઠવણ તાબ-ડતોબ કરવી, એ ઉત્તમ માર્ગ છે. નહિતર ધણી શિપારસ અને યુક્તિઓ થવાથી મોહોટા, સમજ, પણ બરમાઈ જાય છે, તો આપણું શું ગમ્યું? મોહોટાનાં આશયથી માણસ કેળવાય છે, તેનાં સમાન ગમથી તે રીતભાતમાં આવે છે, તેના વિચાર ઉત્તમ થાય છે, વિગરે ધણાગુણોને તે સંપાદન જો નથી કરી શકતો, તોપણ શેહેજ આસર પણ લે છે. તેથી તે પાત થયો એમ અનુમાન કરવું જોઈએ.

હવે હાલમાં નેમણુકમાં આ પ્રમાણે શૈલી કેટલાએક રજવાડા-માં ચાલે છે તે આ,—

૧. ઉપરીની ખુશામત.   ૨. તેની હાજરબાસી.
૩. તેની સેવાઆકરી.   ૪. તેનું મનરંજન.
૫. સરકારી કામકાજમાં અપજતા.   ૬. ઉપરીનાં વખાણ.
૭. તેનાં રનેહી વ. તેનાં ઉપરીની સિકારશ.   ૮. સગા.
૯. નાતજાત.   ૧૦. નોકરીના વર્ષ.   ૧૧. પગારનો આંકડો.
૧૨. (સ્પેસીયલ) સરકાર તરફથી સોંપેલ કામમાં બહાદુરી.
૧૩. ઉપરી તરફથી નોકરને આપેલ દિલાસો.

આઠલા નોકરોને વધવાનાં માર્ગ, તે બધા પૈકી, એકથીજ લાભ તેનાં દૈવ પ્રમાણે મળે છે. તેમાં આપણે કાદાડેલી યુક્તિ શું કામની? કાબો એ ડાહ્યો. કેહેવત છે, કે Everything in this world can not gone on smithly, and the human body changes no one will to know. મારે સાર ઉપર વિચાર થવા મારી સિકારસ છે.

આપણામાં વર્ણબિદ રહેલા છે; એકેજ જણ વિચાર કરનાર છે; સ્થીર બુદ્ધિ નથી; બહુ અનુભવ નથી; તેમજ લો-

કેંક ઉપર આપણું મત છે, અને બહુ પણ વગર પાયાનું સાં-
ભળાએ છીએ. માટે દિયરસેએવિડનસથી કાર્ય થાય છે. તે નિરર્થક
અને હસવા જેવું કામ છે. તેથીજ અમલદારના મન બરમાય નહિ,
માટે ભંડુ, એપ્પાર, જમી એકક, આપિ છે, તે વિભુતી તરફ નિધા
ફેલાવી, કોઈનું મન ફુગાય નહિ, તે ઉપર લક્ષ રાખી, ધંધરના ડરથી
કામ કરીશું તો આપો હસી કાઢાડવા જેવા વિચાર કદીપણ ઉઠ-
જી નહી, એમ હું ધારું. અને લાભ આપવો વ. હાનિ કરવી
એ દૈવને હાથ છે. માત્ર નીમિત્ત થવું એજ મને તો સુએ છે.

રેવિન્યુ સંબંધી વિચાર.

આ સૃષ્ટિ ત્રણ ગુણથી ઉત્પન્ન થએલી છે. રજોગુણ, તમો-
ગુણ, અને સત્ત્વગુણ. તેનાં ત્રણ કર્તા છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મ-
હેશ્વર. તેમ આ માયામાં સરકારને બંદોબસ્તને સાફ ત્રણ પ્રમાણ છે.

રેવિન્યુ. દિવાની, ફોજદારી.
બ્રહ્મા. વિષ્ણુ. શિવ.
સત્ત્વ. રજ. તમ.

આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે, આ સૃષ્ટીનો ધડનાર બ્રહ્મા છે.
માટે તેણે શું કરવું, અને આ સૃષ્ટી પેદા થઆ પછી રાજાએ
શું કરવું, તે ઉપર વિચાર બાંધવાનું શરૂ કર્યું. પ્રથમ આ સૃ-
ષ્ટીની ઉત્પત્તિ થઈ, બાદ જમીનપડતર હોવાથી તેનાં સરખા વિ-
ભાગ કરી આપી, રૈયતને તે જમીન સ્વાધીન કરી, સ્વાધીન કરનાર
હી રાંતે સ્વાધીન કરી, પોતાનું સ્વામિત્વ કાયમ રાખવું, તેનાં વિચાર-
રને સાફ લખાણ આપી, દરેક રાંતે પોતાનો હક જાણવવાને
મુસ્તકીન વિચાર હાથ ઉપર રાખ્યો. જમીનની સપાટી જે ઢેકાણે
ખરાબાની જમીન, અને પાક વિગેરેમાં ધણીજ કમ કૌવતની
તથા જેમાં એડ થઈજ ન શકે, તેવી જમીન ઉપર વસ્તીની આ-
બાદાની કરીને ગામ વસાવવું, આ એક નિયમ.

૨. બાદ વસ્તીનાં પ્રમાણમાં એડવાને જેટલી જમીન લોકો
સંભોષ અને શક્તીથી એડી શકે, તેટલી તેનાં તળાએ રાખી, તે જ-

મીનનાં ક્ષાસરે મગફર જોઈ વર્ગ નફી કર્યા. વર્ગ નફી કરવાને માટે અને જમીન પારખવાને તેનાં જોડાણ સુધી ખોદાને માટેની સુગંધી, તેમાં રેતીનો, અને કાળી વ. ગોરાઠનો ભાગ કેવા પ્રકારથી રહેલો છે, તેનું કૌવત તપાસી, પેહેલો, ખીન્નો, અને ત્રીન્નો, વર્ગ મુકરર કર્યો. જેને ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનિષ્ઠ પ્રત, એવી ઉપમા આપેલી હોય છે. તેને તપાસવાને એક સાધારણ નિમમ હેવા છે કે, ગામને સાર ખરાબાની જગા મુકરર કરી સકત જમીન, જેની ઉપર પાણી કોઈ રેલથી આવી, ગામને પાશમાલ કરી નાંખે નહિ, અથવા જે વસ્તી આપાદ થઈ રહે, તેને ધરતળીઆટામાં બિનાસ આવી સરદી કરે નહિ, અથવા હવાની, વસ્તી થવાથી રોકાણ થાય નહિ, તેમજ જમીન ઉપયોગી એડવા જેવી હોય, તે નકામી જતી ન રહે, એ નકી કરીને તથા આસપાસ જે જમીન એડાણ થાય, તે મુજ વસ્તીવાળાને સરવને નજીક અને અનુકુળ એડ કરવાને પડે, એવા વિચાર મુજ પુરષે કરવાનો છે. પ્રતબંધીમાં ગામની ઉગમણે જે જમીન, અને આગળ આપણે સીમાડા નફી થવા બાબત જે વિચાર બતાવનાર છેએ, તે હદ સુધી, એટલે ગામથી ઉગમણે સીમાડાની ટોચ ઉપરની સર્વ જમીન તે દિશાની કનિષ્ઠ પ્રતની આવશે. તેનો સખખ, એક તો સૂર્યતાં તાપને લીધે જમીનમાં બીનાથ કાયમ નહિ રહેવાથી તુલ ધાણું કરીને વધારે ખીલતી હાલતમાં રહેનાર નથી, પાણીની તંગાસને સખમે ગામથી જરા વધારે દુર જવાને લીધે, આ બધા ઉપર વિચાર કરતાં તે જમીન કનિષ્ઠ પ્રતમાં દાખલ થશે. અને આથમણી દિશાની જમીન જે રૂકાણે તળાવ, ઇત્યાદિક, પાણીની સવળતાને લીધે પાક સારી રીતે થઈ શકે, ગામદાણની નજીક હોય, અને સર્વ પ્રકારે ઈશ્વરી તથા માનસિક અનુકુળતા હોય, તેવી, જમીન ઉત્તમ પ્રતની છે. અને આ બંનેની વચ્ચમાં જે રૂકાણે જમીનની કાળાટ, ગોરાટ, અને બબરી ઇત્યાદિક, મગફર ઉપર વિચાર કરતાં તેમજ પક્ષી તથા લોકોને માલ લાવવા, વ. લઈ જવાની જે અવધ

તથા ખર્ચ ઉપર વિચાર કરી, તેમાં જેટલું ન્યુનાધિક્ય બાજે તે પ્રમાણે તેને મધ્યમ, વ. જે પ્રતમાં દાખલ કરવું ઘટે તેમ કરવું. આ ઉપર કલાસર વધારે અનુભવી હોવા જોઈએ.

સદરહુ ઉપરથી દરમુકરર થવાનાં છે. તેમાં નિચે પ્રમાણે જ-
મીનની જાત મુકરર કરેલી છે.

બગાએત. મ્યારી. જરાએત. વાડાપોપડા.

બગાએત જેમાં કેળ, આદુ, હળધર, શેરડી, ઇત્યાદિક કુવાથી પાક થાયછે. અને હમેશ પાણીની સરળતાથી જે ઉપજ નીપજેછે, તેને બગાએત કહેવું.

મ્યારી—ભાત, ઇત્યાદિ રોપાણુ થાયછે તે.

જરાએત—જેમાં ઘઉં, જીવાર, કપાસ, બાજરી, ઉત્પન્ન થાયછે તે.

એ જમીનની મગફર ઉપર ઉત્પત્તિ થાયછે, તેમ સાચી લોકોની સ્થિતિ, જમીનની મગફર, આસપાસનાં ગામોનાં ઉપર જે જમીનનો આકાર હરેલો હોય, તે ઉપર તથા દેશના, જીલ્લાના તેમજ બહુ નજીકના ઠેકાણાના અનાજના આગળ પડેલા ભાવ વગેરે સ્થિતિ ઉપર વિચાર કરીને દર ડરાવવો. સદરહુ દર ડરાવવાને વ. તેમાં ફેરફાર કરવાને આ રાજ્યમાં, સર સુબા સાહેબને અધિકાર છે.

ગામનો સીમાડો નક્કી કરવો, એતરોમાં બાણુ નખાવવા એ સર્વ કામ માપણી કરનાર અધિકારીએ નક્કી કરી આપવું. અને તકરારનું સમાધાન એકુતનાં સમક્ષ કરવું, અતિ પ્રજ્ઞે સુલકી કાંમ-દાર જેને વખતે વખતે સરકારે અધિકાર સુપરત કરેલો હોય, તેણે સમાધાન કરવું. હદ કાયમ કરી આપવી, નક્ષાનાં નંબર પાડવા, અને દર મુકરર કરવાને, સરવૈયરની સંમતીથી સુબાસાહેબેદરખરાખી નક્કી કરવું.

પર હદની સીમાડાસંબંધી સફાઈ કરવાને, પંચ, વ. કમિટી, વ. બન્ને હદનાં અધિકારવાળા અમલદારે સફાઈ કરવી.

જે જમીન આબાદ થઈ; માણસ સરકારનાં જીલમથી વ. દર વધારે થવાથી સરકારની બાકી બરાઈ થકવાને થકિતમાન ન હોય; તેવી, અથવા દેવકોપથી પોતાનું આતું પડતું મુકી પરાંગદુ થએલ હોય, તેવી જમીન બીજને સાંચવા આપવાને કબજાહ-

રાજી અધિકારવાળા અમલદારે કરી, જેટલી જમીન અને હરાજીનો આંકડો તે ઉપર સરત રાખી, તેને ડરેક દરથી બીજાને ખેડવા આપવી.

જે જમીન ખરાબાની વ. બીનઆકારી, પડઘર હોય, તેને રાજ્યનાં ધોરણની બવરથા હેત્વાને લીધે કોઈપણ બીજા રાજ્યનાં લોકો આવી જમીન ખેડવા માગે, તો, તે હરાજીથી આપી, તેનો આકાર આસપાસનાં ગાંમો અને તેજ ગામનો જે દર હમેશ તેવી જાતની બીજી જમીનનો બરાબો હોય, તે ઉપર સરત રાખી ડેરવવાને સરકાર મુક્તી આર છે. બલામણ કરવાને સુખા તથા સર્વ રેવિન્યુ અમલદારને અધિકાર છે.

સરકારની જમીન પડતર ન રહેતાં કોઈપણ પ્રકારની ઉપજ કરવાને દરેક નોકરની ફરજ છે.

જમીનની હદ ચુકરે ન થવાથી, લોકો પોતાનો નંબર ખેડવાની સાથે સરકારી જમીન દબાવે, તેવું અમલદારને ધ્યાનમાં આવે તો, તે જમીનનો કબજો છોડવવાને કેફીયત કાઢાડી, તે બદલ એક પટ, દુપટ, આકાર લઈ કબજો છોડાવવો. પણ રેવિન્યુ કાયદા પ્રમાણે પાંચ પટ કરતાં વધારે હંડ ન લેવો. આ અભિપ્રાય આપવાનો અને ડરાવ કરવાનો જે જમાબંધી કરનાર અમલદાર છે, તેને સરકારે અધિકાર આપેલો છે. આમાં આટલું વિચારમાં લેવાનું છે કે, સરકારી જમીન માણસનાં ઉપર આવા પ્રકારનો હંડ પડતા છોડે નહીં, ત્યારે વધારેમાં વધારે પટ દાખલ કરવો. માણસની બીન સમજ અથવા અનજાણપણે તેને વાસ્તે ટુંકો પટ જેમ અને તેમ કરવો.

સુખ વસ્તીની અનુકૂળતા સાથે, અને રાજ્યનાં નામને વાસ્તે, ચાકરીઆત, અને ધર્મમાં તથા ઇનામમાં, જમીન બહીસ થવામાં આવેલી હોયછે, તો જે ચાકરી કરી પગાર ખાય, તેને પગાર અને જમીન, બે લાભ આપવા નહિ. અને જેને નામે જમીન ચાલેછે, તેને તો બિનકુલ પગાર આપવોજ નહીં. રૈયતની ચાકરી સાથે જે મુણસ ચાકરી કરે નહીં, તેની પાસે જમીન રાખવી નહીં, અને

ચાકરીઆત લોકોને જે જમીન આપવી તે, ગામના કમાલદારે આપનાર લોકો કરતાં તેની સવળતા ઉપર જરા થોડું ધ્યાન રખાય તો સારું નહીં. જે માણસનાં નામ જમીન ચાકરીઆત અથવા ધર્મીદાં ચાલતી હોય, તે મરી ગયા પછી, તેનાં સીધી લીટીના વારસને તે જમીન આપવી. વારસ ન હોય અને સરકારની ફરમાવેલી નોકરી બરાબર થતી ન હોય, તો સદરહુ જમીન ખાલસા કરવાને બલામણુ કરવાને વહીવટદારને અધિકાર છે. તે પ્રમાણે બ્યવસ્થા કરવાને ઉત્તરોત્તર અધિકારીએ હજુરની સંમતી લેવી. ધર્મીદા જમીન અને પસાયતાની જમીન કોણ ખાયછે, અને ફરમાવેલું કામ બરાબર બનેછે કે શી રીતે, તે ઉપર ગામ કામદાર તથા વહિવટદારે પક્કો લક્ષ રાખવો. ધનામી જમીન ઉપર સરકારે પક્કો લક્ષ રાખી તેનાં વારસ ન હોય તો ખાલસા કરતાં, દર દમિય તેનાં નામનો ફરકાર કરવાને સેન્ટલમેન્ટ ઓફીસને અધિકાર છે.

આવી જમીન ઉપર સરકારે ધનામ કમિટી દાખલ કરેલી છે. તેનો સમખ તેની સંબાળ, માલિકી, અને ફાજદારી અધિકારીને રાખવાથી અર્થ સરકારને સોસવો પડેછે, તેટલો લાભ સરકારે જાળવવો. એ મૂળ હેતુથી ધનામ કમિટીનો દસ્ત બેસાડેલ છે. આ બધી હકીકત ઉપર વિચાર કરતાં સરકારે પોતાનો હક જાળવવાને વધારે સાવધ રહેતાં, રૈયત પોતાનાં હકનો ગેરબ્યાજબી રીતે વહીવટ ન કરે, એનું નામ ઉત્તમ વહિવટ કહેવાય. તેને જાળવવાને જે વધારે સાવધ રહે, તે ઉત્તમ વહિવટદાર ગણાય.

પાહાણી પત્રક.

કુરાવબંધ, કમી જરતીનું પત્રક.

લાવણી પત્રક.

ધનામી તકતો.

પડતરનો તકતો.

એ ચિવાય બીજા પત્રકો જે છે, તે જેમ જેમ આગાદાની થતી જાય, તે ઉપર સરત રાખી કરવાનાં છે. આ કામ મેહોટાં મહત્વનું નથી, તોપણ તેથી ઝટ બુલ અને ઘાલમેલ પકડાઈ શકેછે. આ બાગત ગામનાં અને ઘાલુકાનાં નમુનાંની ચોપડીઓ છાપેલી જુઓ.

સરકારને ઉપજ નિચે પ્રમાણે વિગતવાર આવેછે.

અને જમીનની ઉપજ. સિવાય ઉપજ. સાયર બાગત.

આ શિવાય બીજી કાંઈ ઉપજ વિશિષ્ટ કરી નથી.

એક, સરકારે પોતા તરફથી, તેમાં દેવસંબંધી, -૧. મણપતી વેરો. કૃત્તસંબંધી, -૨. ચુલા વેરો. માણસસંબંધી. ૩. મુડી વેરો. એવા ને ધેરાઓ દાખલ કરેલા છે, તેથી રૈયતને કોઈ પણ પ્રકારનો ભાવ થતો નથી. માટે સરકારને ખેડોબસત રાખવાને જે ખાસ ખર્ચ થતો હોય, અથવા ઉપર દરશાવેલી ઉપજ કાઢવાથી ખર્ચ કરવાને તંગી હોય, દેશકલ્યાણનાં કામને વાસ્તે કોઈ જાતનો એવા કર ઠેરવવો કે, જેનું બાન રૈયતને કામ કરી લોહો, એમ માલમ પડે. જેમકે રસ્તા સુધરાવવા, કુવા ખંધાવવા, ઇત્યાદિક.

અધિકાર.

મો બદલો, રાજનામા, લેવાને વહિવટદારને અધિકાર છે. જમાબંધી કરવાને નાયબ મુખા, વ. મુખાને અધિકાર છે. છુટનો નિકાજ કરવો, દરનો વધારો વ. ઘટાડો કરવાને સર મુખાને અધિકાર છે.

વસ્તીની આબાદાની સારૂ ધર ગણાની વ. કોઈપણ પ્રકારની કાછા ઇત્યાદિકની જમીન આપવાનો અધિકાર મુરમુખાને છે.

સરકારની જમીનનો ગેરરીતે દબાણ વ. ઉપયોગ ન થાય, તે ઉપર સર્વ અમલદારને દખરેખ રાખવાનું કામ છે. પરંતુ છેવટ હુકમ હજુરે પોતાનાં હાથમાં રાખેલો છે. આ શિવાય વહિવટમાં ઝીણી ખામત જે આવે, તેનું સમાધાન કરવાને કાયદા અને કાનુન ઉપર વિચાર થવો.

જમીનનો કબજો હોડાવવો તે જ મહીનાં અંદરનો હોય તો, વહિવટદાર કરી શકે છે. આ શિવાય બીજી કાંઈ ઉપજ નથી; આવા ફેસલા ઉપર અખીલ સાંબળવાને અધિકાર નથી. ખરે કારણ પડે તો હીવાનીમાં ફરિઆદ કરે.

નિમલ્લુક ખામત.

પટેલની નેમલ્લુક. — મુખા.

તલાટી. } — નાયબ મુખા.
હવાલદાર. }

X X X X X

તેને સરપેન્ડ કરવાને અને રાખવાને વખતો વખત, જે સર-
મ્પ્લર હજુરથી ધાથ તે ઉપર સરત રાખવી.

ગામના કાગળો, તાલુકા સાથે મળવા જોઈએ. તાલુકાનાં
કાગળો હજુરનાં હિસાબી દફતર સાથે મળવા જોઈએ.

જમાખર્ચો, હપતા વસુલ કરેલાનાં, વખતેવખત સરકાર જે
નિયમ ડેરવે તે ઉપર સરત રાખવી.

ખરીફ, અને રવી, એ પ્રકારનાં ગુલ ઉપર હફતાનો જીલામાં
નિયમ છે.

જમાખંધી કેવા પ્રકારની ઉત્તમ કેહેવાય? તે બદલ નિચે પ્રમાણે
જમાં ખંધીનાં દેશમાં નિયમ છે.

ભાગવટાઈ. હાળખંધી. કળતાણું. વિઘોટી. હુંડા.
ત્રીશસાલીપટો. તેમાં જે વખતે જે લોકોને પ્રીય લાગે, અને
સરકારને અનુકુળ પડે, તેમ જમાખંધી કરવાનો રીવાજ દાખલ કરેલો.
ભાગવટાઈ એ ઉત્તમ છે. પણ સરકારને દખરેખ વધારે રાખવી
પડેછે. તેમ થવાને કાંઈ અડચણ નથી. આ તમામ હકીકત અને
દેશરૂઢી તથા આકટ વ. સરમ્પ્લર, અને જમીનની મગફૂર એટલા
ઉપર નીધા રાખનાર, તે ઉત્તમ પ્રતીનો મામલતદાર કેહેવાય.

રેવનની સંભાળ, રેવિન્યુમાં ગડબડ અટકાવવા, અને બાંધેલ નીય-
મમાં રોપ વ. દાખ ખેસાડવાને તમોગુણનો થોડો અધિકાર આપવો.

અર્થાત્ માજીસ્ટ્રેટનો એાદો આપવો. તારે તેમાં ઘડબાંજનો.
ગુણ, તે ઉત્તમ રેવિન્યુ કામદાર. રજોગુણે કરીને પૈસા વસુલ
કરવાની યુક્તિ વ. મેતલ આપવી. અને અમાન્ય વખત, તમોગુણ
કરી લોકોને જરા દાખ ખેસાડવાની તલવિજ કરવી. એ ત્રણે ગુણ
સમાન કરવાની જેનામાં સચા, તેજ હોંસિઆર એમ માનવાને
મને અનુમવથી મળ્યુત કારણ છે.

જેમ જેમ મને વધારે બાંધ થશે, તેમ તેમ વખત, તથા સમો
જોઈ વર્તવાને મારી ખ્યાપસ છેજ. યોગરદમ નજર ફેરવનાર બંદો
બરેલ કરનારને ઉચમ હું સમજીયું.

મહુમ, ગણેશ વાસુદેવ જોષી વિશે ફંડ કરવા સંબંધી

અહરથો.

આજ આપણે શા સાઈ બિગા યયા છેએ, તે બાબતની માહિતી ધાણું કરી સર્વસભ્ય અહરથોને છેજ. એટલે એ વિશે વિશેષ વર્ણન કરવાને હું ઇચ્છતો નથી. તોપણ તે મરનાર પુરુષનાં જીવન ચરિત્ર વિશે, થોડુંએક બ્યાન કરવું, એ અવશ્ય સમજી, નિચે પ્રમાણે મારા અલ્પ વિચાર હું આપ સન્નનોની જનાબમાં યુક્તરહું. આ માઈ પ્રદર્શિત કરવું, અગર જે ઉપલક્ષ અને સૂક્ષ્મ છે, તોપણ સારૂં જૂત છે એમ કહેવાને મને જરાપણ શંકા નથી.

માહાન પુરુષોનું જીવનચરિત્ર એક પ્રકાશ જેવું છે. તેનાં સાધનથી બહુવાના સ્પષ્ટ જણાય છે. એટલુંજ નહીં, પણ તે પુષ્ટીદાતા અને જીલ્લીકર છે. આપણા દેશમાં જીવનચરિત્ર લખવાનો ચાલ મટી ગયો છે. તેથી બહુ હાનિ થઈ છે, અને થશેજ. એ ઉપર વિચાર કરતાં, મહુમ કૈલાસવાશી ગણેશ વાસુદેવ જોષીની, જન્મ ચરિત્રની હકીકત તેનાં પોતાનાં સ્વહરતની વ. મિત્રમંડળ તરફથી લખેલી ન હોવાથી, હજાર મનુષ્યો, પોત પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે તેને વિશે વિવેચન કરે, એમાં નવાઈ થી છે ? આ એક દિલગીર યવાનું, અને ખોટું કારણ છે. અને આ તકે જીવનચરિત્ર કેટલું ઉપયોગનું હતું, તેની જુઝનાં આપ બુદ્ધિશાળી સભ્યો શેહેજ કળી તુલનાં કરજાજ. જેર એ બાબત ગર્હ યુજરી છે, એટલે તેને વિશે શોક કરવા એ બર્ધ છે. તોપણ બુદ્ધજનોએ આ ઉપર પોત પોતાને સાઈ આવા પ્રકારનો ઘડો હાથ ઉપર લઈ રાખવો, એ સાઈ છે. કેમકે કાળચક્ર સર્વને વારાફરતી પકડવાનું છે. એટલે તેનાં પંત-માંથી કોઇને પણ મુક્ત થવાને એકે રસ્તો નથીજ. આ વાત રહેતી બહોળ સહેલી છે. પરંતુ તે ધોરણે ચાલવું ધાણું કઠીણ છે. એજ હાલનાં સમયનાં લોકોની પ્રકૃતીયાં શેશેજ જણાય છે. અને તેનું

મહામ, ગણેશ વાસુદેવ જોષી વિશે કુંડ કરવા સંબધી. ૧ ૩૩૫)

શુભ્ય કારણ આજસા, વિચારનું શુભપણું, વ. ૨૫૨૬મંદી એમ કહીએ તો ચાલે. આ બાબત મારે સમુદાયે દર્શાવવાનું બીજુ કાંઈ ઇજ કારણ નથી, પરંતુ જ્યારે જે સીજનાં આપણે અપમાં આપ વિએ ઉએ; અને તે વસ્તુ આપણને મુલ અર્થમાં મળતી નથી; ત્યારે તેનો અગ્રાત પશ્ચાત્તાપ થાય; અને તે પશ્ચાત્તાપમાં સાહાજક એ પ્રમાણે મનમાંનો ઉભરો દિલગિરો બતાવવાને કાહાડવાની જરૂર પડે છે, આ માફ કેહેવું છે તેથી બુધજનોએ મનમાં લેશમાત્ર પણ ક્ષોભ આણવો નહીંજ, એ માફ પ્રાર્થનાપૂર્વક માંગવું છે.

હવે કૈલાસવાસી જોષીના જીવનચરિત્ર વિશે થોડુંએક વર્ણન કરવું જોઈએ.

એ ગ્રહસ્થ પુનાં તરફનાં દક્ષણ દેશનાં રેહેવાશી, જાતનાં દક્ષણી બ્રાહ્મણ, અને તેઓનો ઉદ્ભવ લેખનક્રિયા, તથા છેવટ બુદ્ધિબળનાં પ્રકાશરૂપે ફરી, વકીલાતનો ધંધો કરી, પોતાનાં કુટુંબનું, અને પોતાનો નિર્વાહ કરતાં હતાં. આધિરે અવસ્થામાં તેઓનો કાળ થયો.

૩૦ વર્ષ ઉપરાંત અને ૪૫ વર્ષની દરમીઆન, તેઓએ પુના શહેરમાં તેઓનાં હમજાતીના અંદર અને જે ધંધો તેઓએ હાથ ઉપર લોધેજો, તેમાં પ્રમાણિકપણું બતાવી, ઘણાઓનાં પ્યાર સંપાદન કરી કાઢેલા. એઓએ એ કામો માહાભારત લોક કથાણીના સારા વખાણવા લાયક કર્યાં, તેમાં એક દેશીકારીગર લોકોને ઉજેજન, તથા ન્યાયનું સંબંધમાં લોકોને સરકાર તરફથી જે ફીનો બોલો સોસવો પડતો હતો. તેને સાફ લવાઈ કોરટ સ્થાપન કરવાને ઉત્કંઠા બતાવી, તે નિયમ પળાવી કોરટ સ્થાપી. આ કાંઈ થોડુંધણું અભિવંદન કરવા જેવું એઓએ કૃત્ય કરેલું હોય એમ નથી. એ બાબતમાં અમ કરવામાં એઓ જરાપણ અંધારા નથી, પોતે પોતાનો ટેક પાળવામાં મરતાં મુધી દેશીજ કાપડ પહેરેજો હોય, એમ કેહેવાયું છે. અને કોરટ હજુ મુધી સ્થાપન રહી છે. અને હજારો રૂપીઆનાં રટાંપ અર્ચમાંથી રૈયત લોકોને બચાવ કર્યો છે. એ ઉપરથી એઓમાં દેશીજનોનાં હિતતરફ એક સરખી રીતે પારમાર્થીક દ્રષ્ટી હતી, એ કેહેવાને જરા પણ અભિજો

(૩૩૬) મહુમ ગણેશ વામુદેવ જોષી વિશ્વ કુંડ કરવા સંબંધી.

આઈ થકતી નથી. અને ગીતાનાં વાક્ય પ્રમાણે સર્વ જગતને બાઈ માફક એએએ ગણેલું એમ કથન કરવું બાગળ થઈ પડે છે. બાઈદાવે વર્તવામાં, અને નિરવૈરનો ખરો અંકુર ખતાવવામાં આપણા માજી ગાયકવાડ સરકાર જે પદ્મશ્રી થયેલાં તેની સંતાપ-કારક કાફીદીની હાલતમાં, એએથી અગર જો, એક વખતને સમારંભે ધણીજ અયોગ્ય સલુકાઈ વાપરવામાં લીધેલી હતી, તો પણ તે વાતનો દીલમાં જરાપણ ક્ષોભ ન રાખતાં, સંકટ સમય સાક્ષ થવાને એક દીલાસાની સાથે, કામનાં પ્રસંગ પ્રમાણે, અને રાત્રને દીપે એવા બુધણની રક્ત પોતાની મહેનતથી મદત દાખલ બક્ષીસ કરવાને હીંમત બીડી આગેવાની ખતાવેલી, તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ દેશીરાજ્ય તરફ એક માત્ર દાઝની નીશાની સારજ. એ સિવાય નાહાનાં મોહોટા અનેક કામોમાં પારમાર્થિક વર્તાણુક રાખેની કહેવ.યછે. જહોરાંત ખાખતમાં હીંમતવાન, દ્રઢી પુરૂષ હતા, અમ કહેવાને તેઓનાં કૃત્ય ખરેખરો ચિતાર આપેછે. સુરતનાં રૈયતનાં કેસ ખાખત, એક છાપખાનાંવાળા ઉપર આપેલી આફતમાં પોતાનાં ગાંઠનાં પૈસાથી, અને ખનતી મદત આપવાને હાજર થએલા દુખીજનોની દાઝ જાણવી, તેઓને અને તેટલો ટેકો આપવો, એ કાંઈ થોડી એઓની ડાહ્યાપણ બરેલી વર્તાણુક ન કહેવાય. તો જોણ પોતાની કીર્તિ જીવતાં સંપાદન કરી, પોતાનાં હમજતીનું કલ્યાણ કરવા તરફ મન પરોવેલું, તેને તેનો બદલો જેટલો આપીએ એટલો ઓછો છે. તેઓ એકવપણાની વર્તાણુક સાથે વર્તતાં એટલુંજ નહીં, પણ સ્વધર્મથી ચાલતાં હતાં; એ પણ કાંઈ થોડું માનપાત્ર નથી.

તેવા લોકદાહજી પુરૂષની વાદગીરી રાખવાને સાર આપણે અને તેટલી મદત કરવી, એ આપણી મુખ્ય ફરજ છે. તે તેઓનું કામ બજાવી ગયા, હવે તેઓની કીર્તિ જાળવવાનું, અને કરેલ ઉપકારનો અને તેટલો બદલો આપવો, એટલું માત્ર આપણા હાથ ઉપર રહેલું છે.

તેને સાર આજે, હમારા મિત્રો તરફથી સુચનાં થવા પ્રમાણે એક કુંડ ઉજુ કરવાનો વિચાર છે. તેમાં યથાશક્તિ, અને રૂપી,

મેહેરવાન, નામદાર, રા.બા. ગોપાળરાવ હરી.દેશમુખ સાહેબ. (૧૩૩૭)

પ્રમાણે કાંઈક મદત લાખત આપો, કે જેથી થએલા ફંડમાં એક આપણે, “કુલ નહી, ને કુલની પાંખડી આપી,” એવા માહાન પ્રવચના. યાદગીરી રાખવામાં ભાગીદાર થતાં, આપણામાંથી કોઈ હેવા હોસિતો થવાને આ ધડાથી બહારથી બતાવી ઝાઝોઝલાલ થાય, એકલે પરંપરા કીર્તિ મેળવી ફુનિયતિનું ફુગળ ટાળવાને સાધનવાન વીરપુરુષો નીકળી તેઓને પણ મદત થઈ પડે.

જીવતા રત્નુતિ કરવી, તેને માન આપવું, તેનાં કરતાં તેની પછાડી તેની કીર્તિને જેમ આપવો, વ. ટેકોદેવો એ પણ કાંઈ થોડું પારમાર્થિક કામ નથી. અને આજનો મેળાવડો પારમાર્થિક થઈનાં પારમાર્થિક મકાનમાં બિજો થયોછે. તેમાં આ મંગળકાર્ય નિર્વિદ્યે પાર પડ્યુંજ એમાં આશ્ચર્ય નથી, એવી માહારી પક્ષી આતરનિશા છે.

“કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય, ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય.” આ કેહેવત ઉપર વિચાર કરી બધા મહરથો ઉલટને, હોંસથી જરા ઉદાર થઈ, લાંબો હાથ કરો; એજ માગવું છે.

નવસારી સ્નાતોદય સભા.

તા. ૧૧ અક્ટોબર સને ૧૮૮૨.

મેહેરવાન, નામદાર, રા.બા.હાદુર, ગોપાળરાવ.હરી. દેશમુખ સાહેબ.
સુ. પુત્ર.

આપનાં પ્રિય પુત્ર રા.બા.હાદુર કૃષ્ણરાવ, આ નવસારી પ્રાંતની અંદર, એક નામવંતા જાજની જગા ઉપર નીમાએલા હતા. તેનો કાળ તારીખ ૧૦ મી અક્ટોબર સને ૧૮૮૨ ને રોજ થયાનો સાંભળી, એ બદલ જીવને જે અત્યંત ખેદ પ્રાપ્ત થયો, તે દર્શાવવાને સાર સભા તરફથી આપને પત્રદ્વારે સુચવવાને અગત્ય ધારી જણાવવા માગીએ છીએ કે,—

કૈલાસવાસી કૃષ્ણરાવ એ આપનાં કુળમાં જે વિદ્વાન લોકોને હાજનાં સાંપ્રતકાળમાં પદ્ધિ મેળવવી ન્નેષ્ટએ, તેવી રીતે તેઓએ—
B. A. Barrister at Law. (Lon.), M. R. A. S. (Lon.)

(૩૩૮) મેહેરબાન, નામદાર, રા. બા. ગોપાળરાવદેરી, રેશમુખ સહિય.

એવી પદ્ધતિ સંપાદન કરી આવેલા હતાં. લગભગ ૬ વર્ષ અગ્રે રહ્યા. તેમાં તેઓનો મીલનસાર સ્વભાવ, ત્યાં આપવામાં નિષ્પક્ષ-પાત વર્તણૂક, તેમજ કુલીન પંક્તિની જે રીતી, તેને હમેશ સારી રીતે ટેકથી સાચવી રાખીને, પોતાનો કાળ નિર્મમન કરતા હતાં. એથી તમામ લોકોની એઓનાં ઉપર પ્યાર બરેલી દ્રષ્ટી હતી. તેનો ચિતાર તેઓનો આકૃતિની દુનિઆમાંથી હુતાનહોતાપણું થયું, ત્યારે ખુદી રીતે માલમ પડી આવ્યું. અને સર્વ કોઈ તેઓના ગુણની તારીફ એકેમુએ, તથા એકે સાદે કરતાં, અને શોક કા-રક બનાવ થવાથી દિલગીર થતા જણાયા. તો પછી આપ, જે, એઓનાં સુસ ખેતા; તેને કારીખાની વેદનાં થવી એતો સાહાજક છે. આવું રત્ન આપનાં ધરેણામાંથી અસ્ત થયું, એ કોઈ ઘોડી સંતાપકારક તથા દિલગીરીની બાબત નથી. પરંતુ ઈશ્વરની અધાત માયાનો પાર નથી, તેની શક્તિને આપણે જાણવાને તદન અશક્ત હોઈએ, તેવે પ્રસંગે મનુષ્યનો ધર્મ છે કે, હીમત રાખવી, અને ગીતાનું પણ વાક્ય છે કે 'અંડીત મુખનો કીંવા જીવ્યાનો શોક કરતાં નથી.' તે મુજબ શાંતિ રાખી, તેઓના પરીવારને દીકાસો આપી, તેઓનાં દુઃખનો વિસારો થાય, એવી યોજના માયા અને મહોબત બરેલા સાધનવડે તેઓને શાંત કરી, આપ પોતાની ગાંઠમાં લેજાજ એવી ઉત્તેજ છે. આ નવસારીમાં એઓનું નામ અમરકીર્તિની સાથે જોડાએલું રહે, તેવું જોવા, તથા જાણવાને, વધારે ઇતેન્નરી રાખીએ હોઈએ; અને તે પ્રમાણે કોઈ યોજના જલદી થાય, એવું પ્રભુ પાસે અમારું માગવું છે. આકૃત વખતે ઘેર રાખેલા એવી હોમને આપ નામદારની પ્રજ્ઞા ખાત્રી છે. આ હમારી નવસારી ખાતેથી એક રત્ન હવે ખોલ્યું, તેનો અત્યંત દિલમાં એક થાય છે. પરંતુ ઉપાસ નથી એટલે લાચાર.

જેવી રીતે અમર યશ મેળવી, પોતે આકૃતિની દુનિઆનો ત્યાગ કર્યો છે, તેવી રીતે તેઓનાં આત્માને સ્થિત થવાને પર્મ કૃપાળુ ઈશ્વર તેઓને જ્યાં અને અઅંડિત સ્થિતમાં, કૈલાસમાં વાસ આપે, એવી પર્મ કૃપાળુ પાસે હમારી અંતઃકરણપૂર્વક માગણી છે, અને તેમ થાઓ અરવુ. X X X. X X X X

માનવત્વ.

માનવતા સાહેબ.

મેહેરઆન રાવબહાદુર અંબાકરાવળ. વૃન્દરાવળ.

આપનું નવસારી પ્રાંતખાતે, કેબુઆરા સને ૧૮૭૬ માસમાં ઉત્તરપ્રાંતના રાવબહાદુર સુબા સાહેબના પરસનલ નાએબ સુબે સાહેબના ઓફીસ ઉપરથી અત્રે ખિરાબવું થયું; ને નવસારી પ્રાંતમાં સુબાનો ઓફીસ પ્રાપ્ત થયો. જે ઓફીસ આપને આકર્ષીત હતો. તે ઓફીસ આપે પોતાના તામાના અને બરોબરીઆ અમલદારો, તેમ જ પ્રાંતની રૈયતનો ઉબય રીતે પ્યાર મેળવી, પ્રમાણિકપણે પોતાના ઓફીસનું કામ બજાવ્યું. આપનું અને હમારું વિષ્ણુટાપણું થએલું જોઈ હમોને જેમ “નદી નિરે વિના નિરાળી લાગે લાગે,” એ કેહેવત પ્રમાણે થયું છે. અર્થાત્ આપના વિયોગથી હમો બધું દુઃખ ધરીએ છીએ. પરંતુ આપ અત્રે સુવાંહિસના ફેલાવી પધારોછો, એ જોઈ હમોને તૃપ્તિ તથા આનંદ થાયછે. અને એવિજ સદ્ કીર્તિ આપની હમેશ કાયમ રહે, એવી હમારી અંતઃકરણ પૂર્વક ઇચ્છા છે. આપના શુભ, પ્રફુલ્લિત, અને કોમળ, અંતઃકરણમાં, હમારા તરફનું સ્મરણ રહે, તેટલા સાથે આ શુભ પત્ર આપની પાસે રહેવા તે સાથે અર્પણ કરીએ છીએ; તો તે યાદદાસ્ત દાખલ સ્વીકારશે; એવું હમો ઇચ્છીએ છીએ. સરકારી કામમાં રૈયતનું કોઈપણ પ્રકારે દિલ દુખાવ્યા વગર, આપે પોતાના ઓફીસનું કામ બજાવ્યું, તેથી હમારું માર્ગણું એટલું જ છે કે, રાજ્યકર્તા સરદારો આપને તેનો યોગ્ય બેદલો આપે અને તેમ યાઓ. અરજી, અરજી. X X X X X

— ❀ ❀ ❀ —

રાવબહાદુર આનંદરાવ સખારામ બર્વે.

સુ. નવસારી. તા. ૩-૧૦-૮૦

ગૃહસ્થો.

આજ આપણે શા સાથે મળ્યા છીએ, તે વિશે થોડુંએક વ્યાખ્યા કરવાની રજા લેવા કરતાં, આપ સહ પોત પોતામાં જાણોછો કે,

(૩૪૦) • રાવબહાદુર આનંદરાવ સપ્તારામ ખર્વે.

આપણાં માનવંતા, જીવાન, અને પ્રમાણિક જન, મીઠતરખર્વે પોતાની કાયમ નેમણુક ઉપર પાછા પધારેછે. તેનાં માનની ખાતર, અને તેનાં જીવનપણાની દિલગીરી ખતાવવાને, માત્ર આ એક તંક હાથ ઉપર લીધી છે. એઓ સાહેબનું રહેલું માત્ર ચાર „પાંચ માસને આશરે થયું હયે, એટલા વખતમાં આ એવળુ દિવસના સમારંભથી, આ નવસારી જેવા નાહાંનાં કરવાના સરકારી લોકો જેઓની સાથે એઓનો નીકટ સંબંધ હતો, તેઓનો પ્યાર એક સરખી રીતે જળવેલો સ્વભાવિક જણાઈ આવેછે; એમ કહેવાને કાંઈ આચકો ખાઈ શકતો નથી.

માહારી એવળુ વખતની મુલાકાતથી, મને પણ ખાત્રીપૂર્વક કહેવાને પુરતું કારણ મળેછે કે, એઓની મિલનસાર વર્તણુક, તથા સુશીળ સ્વભાવથી, માહારો પ્યાર તેઓ તરફ એવાયેલો છે; એટલુંજ નહીં પણ એઓનું સરકારી કામ પ્રસંગે જનત રીકિનાં ઓદાનું કામ પણ ધણી ચંચળાઈ, હાંસ, અને નિષ્પક્ષપાતપણે બજવેલું. તેમજ આ રાજ્યમાં ધારા જાણનાર અમલદારોની સાથે સરખાવતાં, તે સંબંધીમાં ધારાની વાકેફગારી સારી ધરાવવાની સાથે, ઇંગ્રેજ બાપાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન સરળ અને સુલભ રીતે પ્રદર્શિત કરેલું, માહારી એઓ સાહેબનાં લખેલા જનમેન્ડ ઉપરથી ખાત્રી કરી આવેછે. એટલુંજ નહિ પણ તામાના માહરૂંદોની કાયદા, વ. વ્યાય આપવા સંબંધી જે રહી, તેને સુધારવાને સારે બીનહઠીલાઈથી પણ સ્વતંત્ર વિચારથી, જે યુક્તિઓ વ્યાયસંબંધે યોજેલી, તે બેશક સ્તુતી પાત્ર હતી, એમ મારો ધારણા પ્રમાણે હું સમજી છું. આ દુનિઆની અંદર માણસનો જિજ્ઞાસુ એક પક્ષીનાં ટોળા સરખો છે; પક્ષીનું ટોળું તો શું? તેનાં કરતાં પણ વધારે થોડા સમાગમનું છે. પક્ષી કાંઈક થોડી હદ મુખી જઈ શકે, પણ તેનાં કરતાં માણસનાં પ્રયાણની હદ નથી. તેમાં પોતાની સુવાંકિસનાં મુકી જાયું; એજ માત્ર અમર યશ અને કીર્તિ, તથા પુરુષાર્થનું સાધન છે. હમજાતીનો પ્યાર એવવાની જે રેવ, તે વખાણવા લાયક જોઈ, મને આનંદ

થાય છે. તેમજ હમારા ખીજા બાઈએને થયોજ હશે એમાં નવાઈ નથી. એઓની સાથે હમણનો ન્યાયસંબંધ, નિકટસંબંધ રાખતા, હમારા બેત્રણ મિત્રોથી ચોકસપાયે એવા સમાચાર જણાયા છે કે, એઓમાં વધારે પ્રેરણાશક્તિ એ છે કે, સાચુ અને જુઠું તેની ગુણનાં ઝટ કરી શકવાની શક્તિની સાથે, દયાનો ભાગ જે ઈતિસાક્ષમાં મુખ્ય લેઈએ તે છે. એટલે કેહેવત પ્રમાણે છે કે, “આરોપી થોડા પુરાવા, વ. સરતચુકથી છુટી જાય તો તેની ફીકર નહીં, પણ ખીનચુતા હોત વગર તકસીરે માર્ગો જવા ન લેઈએ.” એ જે મુખ્ય બુદ્ધિમાં પ્રેરક થએલી વાસ્તવિક અસર, તે એઓની કીર્તિને બેશક માન્યકારક છે. અને ઉમેદ રાખુ છું કે, એવિજ રીતિએ, જે, જે, જગાએ એઓનું પધારવું થાય, તે કેકાણે આપોજ પ્યાર, વિચાર, અને દયાનો ભાગ રાખી, લોકોને યશસ્વી ન્યાય આપી, અને આજ રીતનો રૈયત, અને સરકારી તાગાનાં, તેમજ ખરોચરીઆ એદિદારનો પ્યાર મળવો. આપનાં વિયોગથી ખરેખર દિલગર તો છેએ, પરંતુ સારાભાગ્યે આ તરફનાં લાંબી મુદતનાં વાકેફગાર, અને હમારી પ્રાર્થનાં સમાજમાં એક આગેવાની ક્ષરાજનાર ગૃહસ્થ, જેઓ કેળવણીખાતામાં સર્વથી જાણી પદ્ધતિ પામેલાં મી. દેશમુખ પાછા પધાઈ છે, એટલે ગમગીની થવાનું કાંઈક શ્રેષ્ઠ કારણ એાછું છે, એમ કેહેવાને બહુ વાંધા પડતું નથી. તોપણ આપે હમારા તરફ લોહચુંગકવત્ જે પ્રીતીનું આકર્ષણ કરેલું છે, તે હમાને જુજ મુદત લાગણી સરખું કંઈકું છે, એટલુંજ માત્ર દિલગીર થવાનું છે. આશા રાખી, બધર પાસે માગીએ છેએ, કે આપનું બહેતર થઈ, હમાને આપનાં અવકાશનાં વખતમાં યાદ કરી, કોઈ વખત સંભારજો. જુદાગીરી થતી વખતે હું માગી લઉં છું કે, આપની અને આપનાં કુટુંબની હમણ તંદુરસ્તી રહી, રાજમાં આથી સારા એાદા ઉપર ખિરાજો જાળવાને હું ઉપેક્ષીત છું, અને તેમ અઓ; અરજુ.

માનવત્ર

મુસ્સદા.

રાવસાહેબ અનંત ગંગાધર ખોત
પોલીસનાએમ મુખે સહેબ, પ્રાંત નૌસારી.

માનવંતા ગ્રહસ્થ.

આ નવસારી પ્રાંતના અંદર માછ મુખે સહેબ રાવબહાદુર લક્ષ્મણરાવ જગન્નાયની પસંતિથી તેઓની સાલ્કતા વડે આ રાજ્યમાં આપનું પોલીસનાએમ મુખેના ઓદા ઉપર આવવું થયું. તેને લગભગ છ વરસ થયાં છે. આપને પ્રથમ અડસો રૂપીઆ દરમાયો મુકરર થયેલો; પાદ જેમ જેમ આપની લાયકી, હુશિઆરી, અને આલાકી, ઉપરીઓને માલમ પડતી ગઈ, તેમ તેમ વરસોના અવંતરે પગારનો વધારો થઈ, આજ આપને રૂ.૪૦૦)નો દરમાસે મુસારો મળે છે. આ ઉપરથી રાવબહાદુર લક્ષ્મણરાવની પસંતિને આપે જેમ આપ્યો છે, જેથી આ તરફના આપના મિત્રને જેટલો આનંદ થવો જોઈએ, તેના કરતાં, રાવબહાદુર લક્ષ્મણરાવને કેટલો આનંદ થતો હશે, તેનો ચિતાર દિલ ઉપર શેહેજ આવી શકે એવો છે.

૨. આ પ્રાંતની પોલીસનો અંદોખસ્ત કરવામાં જે મહેનત આપે લીધેલી, તેથી આ રાજ્યમાં તેમજ આ પ્રાંતની સાથે ઇંગ્રેજ સરકારના રાજ્યની હદ જોડાએકતિનાં પરગણાઓમાં ગુન્હાઓ બનવાનો સંબંધ ઓછો થવાને લીધે, ઇંગ્રેજ સરકારના પોલીસ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ તરફથી જે બદલ આપને થાળાસિઓ મળેલી છે. તેમજ આ પ્રાંતના એકંદરે અંદોખસ્તની ખાખતમાં હિમાનદાર નોકરી, બજાવી, ઉપરીઓને જે સંતોષ આપવામાં આવ્યો, તે બદલ નામદાર રાજ દિવાનસાહેબ બહાદુરે જે ખાતા બદલ જે જોયો મત પોતાના વાર્ષિક રીપોર્ટમાં દરસાવ્યો છે, તેનું માન આપનેજ છે.

૩. નામદાર રાજ સર. ટી. માધવરાવ જે. સી. એસ. આઈ. દિવાનસાહેબ બહાદુરે, પોતે, આપની, તેઓનાં અનુભવમાં આવેલી એકુંદર વર્તણૂક ઉપર વિચાર કરી, તા. ૨૮ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૮૨ ને

રોજ જે સરટીફિકેટ આપેલું છે, તેમાં શરીર સંપત્તિથી, યુદ્ધિથી, અને નીતિથી, આપ પૂર્ણ છો. એટલુંજ નહીં, પરંતુ કોઈ પણ રાજ્યમાં પોલીસના ઉપરી તરફે ઉત્તમ પ્રકારે કામ બજાવે શકશો, એવો સંતોષ દર્શાવી તારીફ કરેલી છે. આવા યુગરૂઝ, ને કસાએલા મીનીસ્ટર, તરફથી માન પામવું, એ કોઈ હાંસી ખેલ બાબત નથી.

૪. આપને લાંબી મુદતથી પોલીસખાતાનો અનુભવ હોવાથી પોલીસના નાહાના મોટા દરજ્જાના નોકરો સાથે, શી રીતે વર્તન રાખવું, તેનો ઘડો હાથ ઉપર અચ્છીરોતે જેથી જવાને લીધે, તેઓ તરફનો પ્યાર આપે સંપૂર્ણ રીતે મેળવેલો છે. એટલુંજ નહીં, પણ જ્યેન, બાર, તેમજ ઉપરી, અને તામિદારોની સાથે, મળતા મુસારાનો અભિમાન નહીં રાખતાં, જે વરતન રાખેલું; તેથી તેઓનો પ્યાર અત્યારે સુધી કાયમ છે, એ જોઈ અમોને વધારે સંતોષ થાય છે. ખાતાનું માન જાળવવામાં આપ જરા પણ લજેલા નથી, એ પણ ખુશી થવા જેવી બિના છે.

૫. આપનું હાલમાં કડીપ્રાંતના પરમનલ નાએબ સુબાના ઓફિસ ઉપર વધારેલું થવાથી, આ પ્રાંતના લોકોસાથેના જથ્થા સંબંધમાં જે ખલેલ પડવાનું, તેથી તમામને દિલગીરી ઉપજેલી છે. પરંતુ થોડા વખત સાંકે છે, એ સાંભળી જીવને સજ્જરી આવે છે. કદાચ નામદાર સરકાર આપને આપની ચાલાકી, હેંશિઆરી, અને પ્રમાણિકપણાની બુજ હજી વધારે પીડાની, આપનો સંબંધ, તેતરફજ કાયમ રાખે તો, હમારી તરફ જે અમી બરેલી આપની નજર છે; તે તેવીને, તેવી, માયા, મમતા, અને પ્યાર સાથે રાખજો. પર્મકૃપાળુ જગતકર્તા પરમેશ્વર, આપને હમેશ આરોગ્યતાની સાથે, સદવાંજી-સના પ્રેરક કરે, એવી તેની પાસે અંતઃકરણ પૂર્વક અમારી પ્રાર્થના છે. અને તેમ થાઓ તથારુ. X X X X X X X

દોહરો.

સાજું હોય શરીર તી, સઘળી વાતે સુખ;

નહિ તો નાણું બહુ જતાં, દિન દિનત્રયે દુખ. ૥૧૧

બણતાં બણતાં બહુ બણ્યો, વિદ્યા અન્ય અનંક;

(૩૮૪) શ્રીમંત મહારાજા સયાજીરાવને ત્યાં પુત્ર રત્નનો જન્મ.

શરીર સાચવણી તણા, અક્ષર ન બણ્યો એક. ૥૨૥
 તેતો બહુતર તુચ્છ છે, ધણિ બુદ્ધી પણ અર્થ;
 શરીર સાચવણી વિના, સરે ન સધળો અર્થ. ૥૩૥
 મોટે સદૈવ રાખતી, પુણી રીખીને હીન;
 દહ તણિ સંભાળનાં, સૂઈ નાડિસુ પ્રીત. ૥૪૥
 મિતાહારે આયુષ્ય વધે, સુખમાં રહે સદાય;
 જોખન સાચવણી વધે, આપદ સર્વ તજાય. ૥૫૥
 જો ધન છે ધરમા ઘણું, હોય શરીરમા સુખ;
 તો તેના મનમાં ગણે, ધન સઘળું તે ધુળ. ૥૬૥
 જેની ધણી જરૂર છે, સોધો તેનાં સાર;
 દિલમાં રાખો નિત્ય એ, પ્રિય ગંગાધર કુમાર. ૥૭૥
 મિતાહારજ રાખજો, દિવસ ને વળી નીચ;
 સર્વ મિત મિત વર્તશો, મજે સુખ બક્ષીસ. ૥૮૥
 આશા છે તુજ સુખ તણી, અન્ય નથી કાંઈ લેશ;
 તાપીશંકર શુભ વદે, સ્મરણ કરી જગદીશ. ૥૯૥

શ્રીમંત મહારાજા સયાજીરાવને ત્યાં પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઈ

તે બાબત આશિર્વાદાત્મક ભાષણ.

મુકામ કામરેજ તારીખ ૩ આગષ્ટ સને ૧૮૮૩ મિતિ આવણ
 શુક્ર ૪ સંવત ૧૯૪૦ ને વાર જોમ.
 સત્ગુરુશ્રી.

આજનો આ મુખારક મળાવડો એકઠો થવાનું શું કારણ છે,
 તે વિશે થોડુંએક વિવેચન કરવાની પરવાનગી માગુધું.

શ્રીમંત સરકાર સેના ખાસખેલ સમશર ખદાહર મહારાજા
 સયાજીરાવ, ગાએકવાડ સરકાર રાજ્ય વડોદ્ધ એ નામાંકિત માદા-
 રાજ સહજને ત્યાં મીતી અપાઠ વદ ૦)) ઉપર આવણ શુક્ર ૧
 સોહ ૧૯૪૦ તારી. ૩ આગષ્ટ સને ૧૮૮૩ ને વાર શુકને સેજ

શ્રીમંત મહારાજ સયાજીરાવને ત્યાં પુત્ર રત્નનો જન્મ. (૩૪૫)

પુત્ર અવતર્યો; તેની ખુશાલીની મિજલસ કરવાને સરંકારથી આજ્ઞા થવાથી, આજરોજ આ મેળાવડો જોડો થયેલો છે.

આ દુનિઆમાં સર્વ રીતનું સુખ, મજા શ્રીમંત સરકાર મહારાજરાવને પ્રાપ્ત થયેલું હતું, તેવુંજ સુખ હાલ આપ પ્રતાપી શ્રીમંત સરકાર સયાજીરાવને પ્રાપ્ત થયેલું જોઈ, હમોને અંતઃકરણ પૂર્વક આનંદ તથા ઉલ્લાસ પેદા થયેલો છે. તે આજ રોજ આ શુભ અવસરે પ્રદર્શિત કરવાને પગલું ભરીએ છીએ. અને અંતઃકરણથી પ્રભુની પાસે પ્રાર્થનાં પૂર્વક માગીએ છીએ કે, આપને તેમજ આપનાં કુટુંબને દોષીયુધી કરી, પુત્રી ઉપર અમર યશ મેળવી, ચીરકાળ રાજ્ય સુખસંપત્તિથી ભોગવો.

હે જગતનાં નિર્યંતા પ્રભુ! તને હમો ઘણીજ આજીજીથી, અને દીનવાણીથી પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે, હમારા પાટવી રાજપુતને ચિરંજીવી રાખી, આધી, બાધી, ને ઉપાધીથી, નીરમુક્ત હૈયથ રાખ. ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ; એ ચારે વસ્તુએથી હૈયથ ભરપૂર રાખી, આકાશી દુનિઆમાં સાંપ્રતકાળની રિથિતિ મુજબ વિદ્વાન બનાવી, અક્ષય કીર્તિવંત રહે, એવી કરુણા કરાક્ષ તારી દયાનો ભાગ એનાં ઉપર સાદૃશ્ય બતાવી, હમારી પ્રાર્થનાં દીનવાણીની અંગીકાર કર; અને તેમ થાઓ. તથાસ્તુ.

માનવંતા શ્રીમંત મહારાજ સયાજીરાવ!

આપ નામદારનાં હાજનાં દેખીતા સુખમાં પુત્ર વિલાસનાં અભાવ હતો, તે જોઈ હમોને ખેદ થતો હતો. તે દુર થયેલો આ શમય જોઈ હમોને ને આનંદ તથા સંતોષ થયો છે, તે આપને જાણીથી બતાવવાને કેવળ અશક્ત છીએ. એક શ્લોક છે કે,—

શ્લોક.

॥ આકાશેરવિરત્નાનો, ગૃહરત્નાનીબાલકા; ॥

॥ શયનેચ્છિરત્નાનો, સમારત્નાનોપંડિતા; ॥

અર્થ—જેમ આકાશને વિશે સૂર્ય પ્રકાશ થઈ આકાશને દીપ્તમાન કરે છે, તેમજ જરને વિશે બાળક પણ રત્ન છે. શયન મંદિરમાં સ્ત્રી એ એક દીવા છે. તેવીજ રીતે સભામાં પંડિત પણ દીવા છે. આ ચાર રત્ન મધે, પુત્ર રત્નની ને ન્યુનતા હતી, તે જ-

(૩૪૬)

દેશીકારીગીરીને ઉત્તેજન.

અરે બંધાયાથી, હવે ચરણનાં ચારે પાદ યથાસ્થિત, પ્રહ્લ્લું થએલા
ગ્રીઈ હમોને ધણોજ હર્ષ થએલ છે.

હો રાજપુત્ર, હમારો તને માનપૂર્વક નિચે મુજબનો આશિર્વાદ છે.

શ્લોક.

॥ દીર્ઘાણુર્ધવસંગેરીપુગના, નિર્જિત્પરાજ્વંદુહ;
ક્ષોળોનાથજનોપકારકરણે, ધોરઃસદાત્વંભવ.
ચંદ્રીવિષ્ણુરવિશવિપ્રચરણે, મક્તિસદાવર્દતામ્;
કોર્તિર્વાનુશીગંતરેતવપ્રહે, લક્ષ્મીસદાતિષ્ઠતુ. ॥૧॥

શ્લોક.

॥ આનંદકાલેબહુજરાજલક્ષ્મીશિવઃપ્રસાદાદરિમક્તિરસ્તુઃ
વાદાંહતાશત્રુપરાજયંતી, દત્તેસુલક્ષ્મીષુત્તીગમવંતુઃ ॥

શ્લોક.

॥ શાર્દૂલવિક્રીડીત ઇંદ ॥

॥ તુ જ્ઞાની ધનવાન તેમ, સુખોમો થાજો સદાકાલ જો;
તાહ તેમજ રાહ્ય જોર વધતાં, તેજે કરી ચાલજો;
સેવ્યા ત્રાશમરી હજો તુજ તળી, શત્રુ તળા ચિત્તમાં;
સારા નમ્રજનો વિષે સુખમરી, થાજો રુઢી રીતમાં. ॥૧॥

અરવુ, અરવુ, આનંદ અને તાળી.

—❀❀❀—

દેશીકારીગીરીને ઉત્તેજન.

તારી. ૭ મી મે સને ૧૮૭૧. સંવત ૧૮૩૨ નાં વૈસાખ સુદ ૧૪
ને વારે રવેકેને રોજ. આપેલુ બાષણ. સુરત કન્યાશાળામાં.

આ બાબત આશરે આઠ બાષણો થયાં; અને હવે હું પણ
બાષણ કરી લોકોનાં દીલમાં એ વાત ખુલાવવાને હીંમત બીડું છું;
તે આજ રોજના માહરો મોલવા ઉપરથી જણાઈ આવશે.

આપ સર્વ સમજનોને સંપૂર્ણ માહીત છે કે, આ દુનિઆનો

પેલા કરતો કોઈપણ પુરુષ છે. તો આવા સમારંભ ઉપર તેનું મન મુખ્યત્વે કરી કરવું અને લાગમ છે. અને તેનાં સર્વ બનાવેલ મનુષ્ય પ્રાણીએ પણ તેનાં અધાત મહીમાને એક દિલથી, અવલું કરવા એ પણ તેઓનું કામ છે. •

• **દેશીકારીની સ્તુતિ.**

॥ શાંતાકારંભુજગશયનં, પદ્મનાભંસુરેશં ॥

ત્રિશ્વાધારંગનસદૃશં, મેઘવર્ણશુભાંગં ॥

લક્ષ્મીકાંતંકમલનયનં, યોગિમિધ્યાનગમ્યં ॥

વંદેવિષ્ણુભવભયહરં, સર્વલોકૈકનાથમ્ ॥૧॥

હું એક અલ્પમતીનો મનુષ્ય છું, અને તેથી કરીને માહારી કલમ, બુદ્ધિ, અને સ્વર, નેટલા જોશથી તમો સાહેબને ખાતરી કરી અસર કરી શકશે, તેટલી કરવાને ચુકશે તો નહીં. પણ હું અલ્પ; વિશાળ સમુદાયને પોતાના વિચાર રચાવી શકીશ કે શી રીતે, તેને માટે જરા અંદેશો રહેવાનો ખરો. અગાડી પ્રાચીન વખતમાં લોકો કેવા સુખી હતા, અને તેઓની બુદ્ધિ, સંપ, વિચાર, વિદ્યા, કૃણા, હુબર, અને બળ, તેમજ આયુર્દા, તે બામત આપણે પુરાતન ગ્રંથો બ્યારે સર્વ ધર્મનાં જોઈએ છે, ત્યારે હાલની ચાલતી પ્રજાની અક્ષલ કહું ન કરતાં હજાર કુતર્ક ઉભા કરે છે. જેમકે, દસહજાર વર્ષનું તે આયુષ્ય હોય? પચ નપાવડી તે હોય? તપ કરવા બેસે, ને ઉપર રાફડા તે, વળી જાય? આકાશ ગમન તે કરી શકે? યુદ્ધમાં તે દૈત્યને ઝીતી શકે? જીવેદ્રીય તે હોય? કાળને તે રોકી શકે? અનાજ તે જળી આધા વના એમને એમ સળી જાય? સ્ત્રી તે સતી થઈ બળી જાય? જો કરી પેહેલા તે બાપ મરે? બાળક પેહેલા વૃદ્ધ જાય? અમીનાં ઓડકાર તે આવે? આવા હાલના પ્રસંગનાં લોકો પૂર્વનાં રચાયલા ગ્રંથોના ઉપર કુતર્ક કાઢાડી આકાંક્ષા ઉભી કરે છે, અને પછી પોતાનામાં નેટલું સામર્થ્ય હોય છે, તેટલા બળ સુધી બુદ્ધિને એકલી વ. સમુદાયે ફેલાવી, માથે હથિયુકી, નમ્રાનથી, એક અલ્પ તર્ક ધડી કાઢાડે છે. (જેનો લય થવાને જરાપણ વાર લાગતી નથી.) અને એમ બતાવે છે કે, આ હમારો સિદ્ધાંત છે. આ પ્રમાણે માણસની બુદ્ધિ

અવ્ય થવાની છે, અને હાલનાં ચાલુ પ્રસંગમાં ને વહિવટ માયાની ચાલે છે, તેજ મુજબ જાણે અગાડીનાં માહાત પંડીતોને બંધિયાની ખમર હેઠળ, ને એમ પુરાતન ગ્રંથમાં પણ લખી ગયા છે, અને તે પ્રવર્તે છે. નેથી હું ધારણું કે, તેઓની અધાત કુદિને આપણે બેશક મામાસી આ પ્રસંગે અપાયા વિના ચાલે એમ નથી. તેમજ અગાડી આપણા વંશો આપણા કૃત્યને વખાણે, તેવી પુષ્ત દિલથી પાળના કામ લગાડવા એ આપણું ખરું કામ છે. તેમાં કદાચ ના-શીખાએસી પ્રથમ પેદા થાય તો શું અડચણ છે? મહેનત કરીને આપણી મુરોદ ધમર પૂર્ણ કરશો, એક વખત ખાત્રી ગયો તો બીજી વખત અજમાવો; બીજી વખત ખાત્રી ગયો તો ત્રીજી વખત; એમ વીસ વખત એક કામની પાછળ અમ કરો તો જગતનો કર્તા, આપણી મુરોદ હાંસલ કરેજ. તે ઉપર એક વાર્તા છે, તે હું સંભળાવવાને રજા લઉં છું.

એક રાજા હતો, તે પોતાના શત્રુ સાંમુલડવાને તક આર થયો. તેની પાસે વીસ લાખ આદમીની ફોજ હતી. તે લડાઈમાં એક વખત હાર્યો; બીજી વખત હાર્યો; ત્રીજી વખત હાર્યો; એમ આગણીસ લડાઈ હાર્યો. છેવટ પાંચ હજાર ફોજ સાથે તેને જંગલમાં નાસી જવાની ફરજ પડી. પોતાના સર્વ મંત્રી અને જોશબરેલા પોદાઓને બાલાવી અફસોમ, અને ઉદાચી બતાવી. સહિત તદખીર સોધવાને વખત આપ્યો. એમ કરી બાદશાહ ધણા દિવસનો યાકેલો, એક અવાવરી સાધુના જગા હતી તેમાં ખાટલા ઉપર સુતો છે. અને તદખીર શી રીતે કરવી, તેનાં સોચમાં ચતોપાટ પડેલો છે. તેટલામાં દૃષ્ટિત એક કરોળીઓ સામાં છાપરાં, અને બીંતનાં અવકાશ આગળ નજર પડ્યો. તે શું બ્રેત કરતો હતો કે, પોતાની રેહેવાને સાર પોતાના દેહમાથી તાર કાઢી ધર બાંધવાને એક બારોટ ઉપર તાર ફેકતો હતો. તે તાર બારોટ ઉપર અડકે નહીં, અને પોતાનો માળો બાંધાય નહીં; એ પ્રમાણે એકજ વખતે તેણે આગણીસ ફેરા માળો બાંધવાને પ્રયત્ન કર્ય. ત્યારે રા-ગને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું કે, હું ને પ્રમાણે ભૂતાર્થમાં આગણીસ વખત હાર્યો છું, તેમ આ કરોળીઓ પણ આગણીસ વખત પોતાનું દેહાણ બાંધવાને નિષ્ફળ ગયો છે. માટે હવે વીસમી વખતે ને એ

ધર બાંધે તો બેથક મારે પણ લડાઈ કરવાને આટલા પાંચ-હજાર
 લશ્કર સાથે ચઢાઈ કરવી. કેહેવત છે કે, “હોમતે મરદાં, મદતે
 ખુદા.” એમ કરતા કરોળીયાએ વિસમી વખત જોવા તાર નાંખ્યો
 કે, ત્યાં તાર ઓઢ્યો; અને પછી તરતજ પોતાનું રહેઠાણ બાંધવાનું
 થર કર્યું. તેજ વખતે રાજાએ લશ્કરને તૈયાર કરી ચઢાઈ કરી.
 અને પોતાના યત્રને હરાવી, રાજ્ય પાછું સ્થાપિત કર્યું. તારે
 આપણે પોતાનાં દેશની જે પડતી આવેછે, આવશે, તેનાં
 ઉપાયો શા સાર કરવા ન જોઈએ? દરેક મનુષ્યનાં દિલ એક સરખાં
 હોતાં નથી, જોયી, મહિત્રમાં એક શ્લોક છે કે, **સ્વમતિપરિણામા**
વધિગૂળન્. હે ઈશ્વર માહારી મતિ પ્રમાણે હું તારી સ્તુતિ
 કરું છું તે અંતીકાર કરજે. તો દેશની આબાદાની કરવામાં, તેને
 અજકતી સ્થિતિમાં લાવવામાં, ગરીબ લોકોનાં દુઃખ ટાળવામાં, આપ-
 હાં અગાડીનાં બાળકોનાં શુભ કલ્યાણનાં આશિર્વાદ લેવામાં, હાલ
 જો કદાચ થોડીબહારી કાળનાં અનુક્રમે પીડા વેઠવી પડે તો, શા સાર
 મહણ ન કરવી! બેથક કરવિજ. સુખને અંતે દુઃખ, અને દુઃખને
 અંતે સુખ. માટે હે ભોતાજનો વક્તાનાં કેહેવા ઉપર કાંઈ ધોર
 કરમાવો. હોડિકમાં એક કેહેતી ચાલી છે, તે એ પ્રમાણે કે, “સખ
 મીર મર મએ અખ રહે મઈ કોથમીર.” આ હાલનાં અપ-
 વાદને મીટાડવાને મીઝંતોએ પ્રથમ પેરવી કરવી જરૂરની છે. તેમાં
 તો કાંઈ આ ચાલ પ્રસંગમાં જણાવું હોય એમ લાગવું નથી.
 તારે બાહ્યો, આપણે બધા (ગરીબ કહેા, મુસળ કહેા, કે પછી
 મને તે વિશેષજી આપો, ને કામ ચલાવો.) એકઠા થએલા માહાર-
 રા મુરબીઓ, આ જે કામ આપણે હાથમાં લીધું છે, તેને પાર
 પાડવાની તદખીર કરો. તેના જવાબમાં દ્રવ્ય નથી, એમ બતાવશે,
 પરંતુ એક રસ્તો મને સુજે છે કે, “પીરની માનતા મુજવરે વધારે.”
 તેમ આપ લોકો કોઈપણ સદ્ગ્રહસ્થ દેવપોગે મળી આવે, અથવા
 શ્રીમંત લોકોને પોતાની શ્રીમંતાઈ કાંઈ ડોલાવતી હોય તે ઉપરથી
 પડી જતાં કોઈ ગરીબ હાથ પકડ્યો હોય, અને તેની શીખામણ,

અને તમારે બવિધ જોર કરવું હોય, તેથી તેને હમી થાય, અને દસવીસ હજાર રૂપીઆની રકમ મદત લાખાય, વ. વેપાર કરવાને આપે તો, જે જે દેશી ઝાળે મંગાવવામાં આવશે, તે તમો અંગીકાર કરશો કે શી રીતે ? આ સવાલનો જવાબ તમોએ આપવારો, હા— તો આપો, એટલે હમારો કરેલ બાબતોની મહેનતનો બદલો મળ્યો, એમ હમો અંતઃકરણથી માનીશુંજ. મીમંત કરતાં ગરીબની દાઝ વધારે છે, અને એવો સાધારણજ નિયમ છે કે, “જેની જેને દાઝ, તે તેને સાદા.” તેમ હમો બાબત કરતા પણ ગરીબ, સાંબળનાર પણ ગરીબ, છોકરીની નિશાળપણ ગરીબ, દિવસ પણ ગરીબ, અને જગત કરતા પણ બાપક છે; તે આપણા હાલને જાણે છે. માટે ગરીબી એજ આપણા દિવસ, અને દિલને ફેરવનારી તક છે. માટે હોશિઆર થાઓ. એ સ્થાન ગરીબ શા વારતે કે, “દીકરી અને ગાય જ્યાં વળાવે ત્યાં જાય.”

અગાડી કેવા પ્રકારનું અન પાકવું હતું, અને પાકવું તે શી રીતે ? અને હાલ પાકે છે તે શી રીતે ? તે બાબત જરાક બોલવું પ્રથમ જરૂરનું છે. કેમકે પ્રથમ “હાડ સમાન પ્રાણુ હતા.” અને હાલમાં “અન સમાન પ્રાણુ છે,” માટે સર્વથી અનની ઉત્પત્તિ વિશે જો થોડું બોલાય તો ઠીક. આપણા ખર્ચ પુસ્તકમાં ગીતામાં એક શ્લોક છે કે,

શ્લોક.

અઘ્રૌપ્રામાહુતિહુતા, આદિત્યમુષ્ણિષ્ટતે ॥

આદિત્યાન્સાયતેવૃષ્ટી, વૃષ્ટેરન્તતઃપ્રસા ॥૧॥

અર્થ—અઘનીમાં પ્રથમ હવન કરવાથી તેની આકૃતી સૂર્યમાં સમાય છે. સૂર્યનાં તપવાથી વૃષ્ટી થાય છે. વૃષ્ટીથી અન, અનથી વિવંશી ઉત્પત્તિ, અને પછી પ્રજા થાય છે.

આ પ્રમાણે યુગ વૃષ્ટી થતી હતી. એટલે યજ્ઞ યાગાદિકમાં ધી, અને અન વિગેરે બીજા ઓકણા પદાર્થ પૌત્રોની ઓકણી ભગિવડે ‘હેમવાથી પરમાણું ૩૫ થઈ આકાશ માર્ગે જવાંથી, તેનો વરસાદ

થઈ પાછો પૃથિવ ઉપર પડવાથી, તે વખતે એડલોએ જમીનમાંથી દસબાર વખત કાંપણી કરતાં હતાં. અને તે ને અનાજ પાકવું, તેથી લોકો આઈ એવા ખાતુપુષ્ટ રહેતા હતા કે, જોરમાં પણ તેવા, બુદ્ધિમાં પણ તેવા, એટલે પાત્ર નેવું મળ્યુત તેમ પાત્રની અંદર ખેસનાર વૈધાબર પણ તેવાજ. ત્સરે તે પ્રસંગનાં કપડા, વાસણ, ધરેણા, ખોરાક, મનુષ્ય, વાહન, પશુ, ભક્તિ, સંપ, ઇત્યાદિક, પણ તેવાજ બળને પામતા હતા. હાલ તેથી વિરુદ્ધ જોવામાં આવે છે. એટલે અનાજ પણ નબળું, બુદ્ધિ પણ તેવીજ નબળી, મનુષ્ય પણ તેવાજ નબળા, કપડા, વાસણ, ધરેણા, પણ તેવાજ નબળા હોય તેમાં શી નવાઈ? માટે હાલ ને યત્ન કરવા ઉપર લોકો નાં મન ફોડે છે, તે અંધ કરો. તે યત્ન કયો, તે હું કહુંધું.

નાહાના મોહોટા શેહેરોમાં મોહોટા મોહોટા સાંચાઓ, જેમાં માત્ર કોયલાનો ઝોગ અપાય છે; અને તેમાંથી ને જુમાડો આકાશમાં હંવાઈ વરસાદ આવે છે, અને તેનો ને પાક થાય છે, તે યંત્ર; હાલનાં પ્રસંગમાં એ યત્ન કરનાર, વગર મહેનતનું સાધન છે. તે આપણા આર્યજૂનીનો કદો કાળ ને દુશ્મન છે. એ વાત પક્ષીરિતિ ધ્યાનમાં રાખવી. ને વસ્તુમાં નેટલી મહેનત કમ છે, તેના કૃત્યનો લય પણ તાતકાલિક સમજવો. કપાસ, ને રસધી બરપૂર, તેને કાંતી, વણી, અગ્નિથી દબ્ધ થઈ, પછી ને સફાઈ ધાય છે, તેનું ટકવું, પણ તેટલુંજ સમજવું. દષ્ટાંત. જુઓ કોઈ માણસ સાથે તમારે પીછાન નથી, અને સેહેજવારમાં પીછાન થઈ તો સમજવું કે, એની સમાધી પણ સેહેજવારમાંજ થશે. માટે જેમાં વધારે મહેનત છે, તેમાં વધારે જણની પેદાસ છે; તે વધારેવાર ટકે છે. અને આ મૃદ્ધિનો આનંદ પણી મુદત ટકી, આપણ તથા આપણી પ્રજા મુખસંપત્તિથી દિવસ કાઢાડશે. પછી તો સર્વ સાહેબોની નીધામાં આવે તે અરે.

માણસનો ધર્મ શું છે? તે આપણે પ્રથમ સમજવો જોઈએ, સર્વના જાણવામાં છે કે ગ્રાડ, પશુ, પક્ષી ઇત્યાદિક, સર્વ વ-

સ્તુના કરતાં મનુષ્યને ઈશ્વરે પ્રેરણા શક્તિ અધાટ બક્ષી છે. અને તે પ્રેરણા શક્તિને પ્રયત્નતાઃ ધર્મ ઉપર ફેંકવાને કરમાવી છે. તે ધર્મ તે જ્યો? ધર્મ એટલે કરજ, તે કરજ તે શું? આ દુનિયાને તથા પોતાનો પેદા કરનાર કંઈ છે, તે સમજવું. તેના કાયદાને વાસ્તવિક મનન કરવા, અને તેને ઢસંગે પ્રસંગે ઉપયોગમાં લેવા. તે કાયદા તે કયા? તો તે આપણી નિર્મળ બુદ્ધિ વડે જુઓ. બુદ્ધિથી વિચાર કરોતો, આપણે પ્રથમ ખાવાનું શી રીતે ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ; પછી પેહેરવાનું શી રીતે ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ; તેનો સદ સદ્ વિચાર કરશો એટલે માલમ પડશે કે, એ બે વસ્તુત એકઠી થવાથી એક દ્રવ્યરૂપી માયા, તે તમારા પરિચયને મદદનીશ થઈ પડશે. તે દ્રવ્ય પણ ઈશ્વરે પેદા કરેલું છે. તેને માત્ર શોધી કાઢવાને વાસ્તવિક મેહેનત કરવી, આ ત્રણ વસ્તુને સંપત્તી સાચવી રાખવી એનું નામ અર્થ; અને તેનો પાછો પોતાના કરતાં કમબુદ્ધિવાળો હોય, વ. અશક્ત હોય, અથવા ઈશ્વરની ઈચ્છાથી નપુંસક હોય, તેને આપી તેનું કામ અટકાવવું નહિ તેનું નામ કામ; અને આ સર્વ મિથ્યા છે, હું કોઈ પણ પ્રકારનો ભ્રાંતતા, અને ઉત્પન્ન કરતા નથી, વાસ્તવિક જોયો જન્મ્યોતો તેવી બુદ્ધિ સાથે આ દુનિયા ત્યાગ કરવી તેનું નામ મોક્ષ. તો વિદ્વાન સુસ્ત અને વિચારવંત પુરુષે આ ઉપર ખ્યાલ કરવો જોઈએ.

‘ ‘ ધનના ચાર ભાગીદાર છે. તેમાં ધર્મ મુખ્ય તે જો કરેતો બાકીના ત્રણ ભાઈઓ આનંદથી પ્રસન્ન થઈ કોઈ પણ પ્રકારનું વિન્ન કરતા નથી. નહીતો રાજા, અગ્નિ અને ચોર મેળવેલ દ્રવ્યની પાચમાલી કરી છેવટ ‘મિયા નુરા અને લેખાં પુરાં’ તેની બરાબર છે. મારે ભાઈઓ, હાંફુ હો, કે પારશી હો, મુસલમાન હો, કે પછી ક્રૅચ હો, કે યુરોપિયન હો, તેણે પોતાના પુર્વજોના કહેલા શા-અના વ. ધર્મપુસ્તકના અક્ષર તન મનથી મનન કરો. તેને ખૂદલે હાલતો આહું પ્રસંગે તન, મન, અને ધન, આપણે પરદેશીને સ્વપ્નીન કરીને બગાસાં મારતા જોઈએ કે, આગબોટ આવી,

તારે આઓ, આવો આવું, એ કેવું શરમ આણવાવાળું આપણું
ડાહપણ અને કૃત્ય છે.

આમ થવાનું મુખ્ય કારણ આજસ છે. તેને વારતે એક શ્લોક છેડે,
શ્લોક.

અભસસ્યકૃતોવિદ્યા, અવિદ્યસ્યકૃતોધનં ॥

અધનસ્યકૃતોમિત્રઃ, અમિત્રસ્યકૃતોબલમ્ ॥૧॥

આજસ રાખે તેને વિદ્યા શી રીતે આવડે, અવિદ્યાને ધન
ક્યાંથી, અધન થયો એટલે મિત્ર કોણ થાય, અને મિત્ર નહિ એટલે
બળ શેનું? માટે મારા મારા દેશીજનો હોમત પકડી સંપ, નીતિ,
દયા, અને હંધર રમણ કરી, ઉદ્યમ આદરો.

આપણને કેટલી બધી કોકરો મળેછે, તે તમા સાહેબો સમજો.
આપણો અમત્ર ગયો, આપણું દ્રવ્ય ગયું, અને છેવટ પૃથ્વીનો ર-
સકસ ધર્મના વાદ વિવાદમાં જશે, કારણ હવે લોકો ધર્મની શોધમાં
પડ્યા છે. તેથી ધર્મ સોધાનો પણ નથી, એટલે ગામ જવાની તૈ-
યારી કરતી વખતે જેટલી ઉતાવળ રહેછે, તેટલી શોધની ઉતાવળ
માં તમારો ધર્મ પણ રહેછે, એટલે તેમાં પણ પછાત છો; તેમ મુંગા-
પણે ખેસાતું નથી. તો પછી તમા નીરધન પાયમાલ થાઓ, એમાં નવાઈ
શી? દેશમાં સંપત્તિ નાશિતને લીધે હુજરો કુખવા માંડ્યા. જેથી પર-
દેશી આપણને પશુવત્ ગણે તેમાં નવાઈશી? તો હાવે પ્રસંગે આપણુ-
ને કેટલું નીચું જોવાનું છે.

જમોને હવા આવતી બહુ પસંત પડેછે, માટે શેહેરનો કોંઈ
તોડી નાંખ્યો, તેથી પણ તમા સમજો; દેશમાં બચકુર નહિ, તેથી
પણ સમજો. અર્થાત્ તમારી પાસે કાંઈ છે નહિ, એટલે શું બધું
જશે. ચીનમાં પરદેશીને પેસવા દેતા નથી, અને અત્રે હિંદુસ્થાનમાં
ઓગરદમ બધા પુમેછે. કેહેવત છે કે, “ગરીબની વહુ તે સજીની બાબી
અને શ્રીમંતની વહુ સર્વની બહેન;” તેમ તમારી દશા છે. સમજો,
સમજો, માનભંગ થયા કરતા મરવું સારૂ છે, તે ઉપર એક શ્લોક છે કે:-

શ્લોક.

વરંપ્રાણપરીત્યાગ, મામાનપરિશંકનમ્ ।

પ્રાપ્ત્યાંયઃક્ષણંચૈવ, માનભંગોદિનેદિને ॥

અર્થ—માનભંગ થયા કરતાં, મરવું સારૂ મરવાથી એકવાર દુઃખ થાયછે; અને માનભંગથી સદૈવ દુઃખ મળેછે.

તો હમેશ તમોને ધકામુઠી થાયછે, તે સમજો. આપણા દેશમાં જે જે ઓળખી ઉત્પત્તિ થાયછે, તેને મહણ કરી, તેમાં હસ્તકૃત સફાઈ કરવાથી કાળાંતરે તમારે મન સફાઈ ઉપર ચોંટવાથી અંતઃ કરણ નીર્મળ થઈ, સર્વ મુખસંપત્તિને પોંચાડે. તમારે પરદેશી ઓળખી કાંઈ જરૂર નથી. અગર પરદેશી ઓળખે તેવી સારી હોય તો તેને નહારી માની ભેસો, તો શું તમારી આખર કમ થશે ? ના કદીજ નહી. આતો કેહેવત પ્રમાણે લોકો કરેછે કે, “દેખાદેખી સાધે જોગ પડે પીડ ને વાધે રોગ” તો હવે રોગ જે વાંચો છે, તેને જીઆ, તમારી રૂબરૂ બાપણ અને ટીપરૂબી ઓણધોઆ કામે લગાડવાની ફરજ પડી છે. એ તમારા અક્ષુર્વે સત્યમ્ વાત છે. હસ જેવું જાનવર પણ ઓતીનો ચારો મળેતોજ આવેછે. તો આપણે આદમી જાતે પણ કરતાં પણ ઉતરવું એ અપસોસ કેટલો છે વિચાર કરો. તે ઉપર એક કવિત.

કવિત.

હંસા તો યોતી ચરે, નહિ તો અપવાસ ।

સિંહા સો લંઘન કરે, તોય ન મક્ષે ઘાસ ॥૧॥

માટે દેશીઓ આ વાત બક્ષમાં રાખી ટેક પકડો.

અંગાડીનાં બાપણોમાં તમોને દેશની ખનતર ઓળોનો ‘સુદમ બાગ ખતાવવામાં આવેલો છેજ, અને તમો સર્વમાંથી ધણાખરો વડેક હો, એટલે દેશની મહત્વતા વિશે વધારે માહારે કહી ઠસાવવું, એ હું નિરર્થક માનું છું. પણ તે તેજમાં નથી, અને પરદેશી ઓળખા સારૂ લોકો મહણ કરેછે; તેનું કાંઈ કારણ જાણવું જોઈએ. તપાસ કરતા એમ માલમ પડેછે કે, કારીગર લોકોનાં જીહા વામદા; તેઓનું બેઠરકારપણું; અને અસત્યતા, એ શીવાય બીજી કાંઈ હકીકત હોય એમ નથી કેહેવત તે ઉપરથી રચાઈ છે કે, “સોઈની કીંજ, અને ઓઆનું વાહાણું.” એટલે દરજી કેહેશે કે, સાદેખ ત-

મારા કપડા સાંજે સીવાઈ તૈયાર થયેજ. અને મોંઘા પાસે ગયા તો કેહેશે કે, તમારા જોડા સાહેબ, કાલે સવારે લઈ જાશે. એવી કેટલી સવાર અને સાંજ કરેછે; તેથી માણસ કંટાળીને તૈયાર ને કાંઈ ચીજ મળે તે ગ્રહણ કરેછે. માટે માહારા દેશી ખારા કારીગરો તમો પ્રમાણિક યાઓ, અને પોતાનામાં ને ને કુટવ હોય તે છાંડો. દેશમાં કારીગર, અને ઝેડુત, એ બેનાં ઉપર દાલત અને દેશની આબાદાની રહેલી છે. અને તમો ગળીઆ બળદ થશે તો પછી હમારે બોલવું શું કામ કરી શકશે. એક તરફથી કારીગરોની ખામી નીકળેછે, તેમ કારીગર લોકોને પૈસા આપવામાં પણ વેપારી ખંડુ દુઃખ આપી પજવેછે. આતો વટાવ, આ છુટ, આ કાપણી, એમ કરી (૧૦૦) આપવા હોય તો, તેમાં પાંચ દસ મુકાવે. તેથી પણ કેટલાએક સુસ્ત કારીગરો નાઉમેદ થઈ જાયછે. બીજા લોકોને બાળે ને રૂપીઆ આપોછો, તેના કરતાં તો તેઓને ધોરધારમાં કાંઈ છુટ મુકો? એટલે વેપારનું બૂધણ, વેપારી તેના પણ કીર્તીછે. આમ નહીં થાય તો પછી તમારે બહુ સી રીતે થશે, કારણમાં કેહેવતછે કે “જરમાજરમી હસ; જરમાજરમી કસદ” અર્થ—પૈસા પૈસાને ખેંચેછે, અને પૈસા પૈસાને ગુમાવેછે. માટે તમોએ જરા ઉદાર દિલ કરી પૈસાને સતમાર્ગે વા ખાતો કરવાથી તમો પોતે, મુખનો પવન ખાશો. નહિતરે બવિધ બાંધી હિમતથી કહ્યું કે, દેશ પાયમાલ થયેજ થશે. હાલ લોકો, ને પ્રમાણે રાજ તેમ પ્રજાએ વર્તવું જોઈએ, એમ મનમાં ખોપ રાખી રહેછે. એટલે રાજાને પાટછત પહેરે, તો પ્રજા તેમ કરેછે. જેથી ટેબલ, પુરસા, ચીમની, લાકડી, વાંકી બાંદિનાં અંગરખા, ઝોડી, હવાખાવી, થોડું બોલવું, મગજ દુખેછે, ડાઙરને લાવો, મુંગો, જુસ્સો, તમો પ્રકૃતી, કારીવાકારણ અર્થે એક બીજાને ઘેર જવું, અને વરસોડામાં પણ ચીઠી લખી બોલાવવા; ઇત્યાદિક રાજદારી શૈલી હાખલ કરવાની લોકોના ઉલટ ને હાંસ છે, પણ પેટમાં ખાડો, અને માહાઈ નામ ઉમરાવખા એ કેહેવું હસવા સરખું છે. જેવી રાજ્યની રીત તેમ લોકો આણે, એ નવાઈ પણ નથી, એ ઉપર એક રસીકનો સંમત.

શ્લોક.

યદ્રશોજાયનેરાજા, તાંદ્રશોસ્થજનોમ્ભવેત્ ।

અંધર્મીધર્મતામ્વાતી, સ્વામીચેદ્દાર્મીકોવદિ ।

સ્વામિનોગુણદોષાભ્યામ્, અત્યાસ્યુર્નાત્રિસંઘવાઃ ॥૧॥

અર્થ—જેવો રાજા હોયછે તેવીજ તેની પ્રજા હોયછે. સ્વામી જો ધાર્મિક હોય તો, અધર્મ છે તે પણ ધર્મરૂપી થાયછે. તેનાં પુત્ર્ય પ્રતાપથી, સ્વામીનાં ગુણદોષથી, આકરણિકો પણ તેવાજ થાયછે. તારે આપણે તેમ થવું કે, આપણા દેશનું કલ્યાણ થાય, આપણા ધર્મની સ્થાપનાં થાય, આપણે બીજા દુનિઆમાં અથવા પાછા આ દુનિઆમાં આવીએ, તારે ઉત્તમ મુખ્ય, અને રાજ્ય પામીએ, તેને વાસ્તે પરીપકાર કરી પાર ઉતરવું, એ વધારે સારું છે. તમો જ્ઞાતાઓ સમજો, વિચાર કરો, જરા જીવને સ્વસ્થ રાખો, અને પછી માહારા ખેલવાનો ખ્યાલ કરો તેમ થાઓ, અસ્તુ. ઉપરનાં અર્થથી સ્પષ્ટ થાયછે કે, જે પ્રમાણે રાજા ચાલેછે, તેમ ચાલવું, પણ ભાવાર્થ સમજવો જોઈએ કે, હીંદુસ્થાનનો સર્વ પાક, તે જ્યારે પરદેશ જાય, અને તેની રોટલી બની આપણા વારસે આવે, તારે આપણે ઊંઘમાંથી મોં મોળતા ઉઠવું, એ ઠીક કે? જાહેનત કરવી એ ઠીક? આખી રાતને દિવસ તેનો વિચાર કરો. અને જો આઠ રોજનો અવકાશ મળ્યો, તો હું મારા બીજા કામને સમાલી આપ લોકોની શેરા બજાવવાને તત્પર થવો. મોટે અવકાશ છે તેમાં શુદ્ધ વિચાર કરો. સમજો, સમજો.

હાલનાં પ્રસંગમાં જે રીવાજ ચાલેછે, તે કેટલેક દરજ્જે ઉત્તમ છે, તેનું થોડુંક ખ્યાન કરવું જોઈએ.

૧. હાલમાં જે જમણની શૈલી ચાલેછે, અને પૂર્વે જે જમણની શૈલી ચાલતી હતી, તેમાં માત્ર તફાવત એટલોજ હતો કે, પોતાની દ્રબની ચકિત ઉપર નીધા રાખી, કામ કરતા હતા. અને હાલ તેમ ચાલતુ નથી. મઠિ તે ઉપર વિચાર કરી જમણની શૈલી રાખો તો જમણું પણ સાર્યું છે.

૨. અગાડીનાં લોકો યુજરાનને વાસ્તે પોતાનાં કમાણીમાંથી ધરણું રૂપી થમણીથી, ત્રાંખાપીતળનાં વાસણથી, અને રોકડ દાટી રાખી, પછી અગાડી કામ ચલાવતા હતાં. તેમ ન થતાં હાલ ખડું ખાલી કરીને, મોટાં મોટાં મકાન બાંધેછે. અને નાશવંત કપડા હાંપ્યાદિ અને ખાનપાન ઉપર હુમલો કરેછે, તેમ ન કરો.

૩. માણસોમાં વિવેક કેટલો હતો, તેનો વિચાર કરો. લોકોને સાજન માજનમાં તેડવા, તેનો મુખ્ય હેતુ એટલોજ કે, વેહેવાઇને રીત ખાતમાં તંટો ધાપ, તો તેનું સમાધાન પેલા સાજન માજન કરે. અથવા દ્રવ્યની ખામતમાં તકરાર આવે તો, પેલા સાજન લોકો તે વખતે મદત કરી કામ ઉકેલતા, તેથી વિવાહ ખામત કેહેવત ચાલી છે કે બાઈ, “કાંઈ નાળનાં ગાડા નાળમાંજ અટકી રહેવાતા નથી.” તેને બદલે હાલ તો અટકી તો કેવું રહેછે કે, સાજનને નાળાએર આપ્યા કે ચાખ્યા. તો એ સાજન શાનાં ? માણસની બુદ્ધિમાં બહુજ ફેર પડ્યો છે.

૪. ચાંલો કરવાનો જે રીવાજ છે, તે અતિ ઉત્તમ છે. તેનું કારણ કે, એક આદમી કકડે, કકડે, જે રૂપીઆ બીજને આપે, તે પોતાને ત્યાં કાર્ય થતી વખતે સામટી રકમ આવે તેથી તેને એક ખરચમાં રકમનો મોટો ટેકો ધાયછે. એ કાંઈ થોડો લાભ છે, એમ નથી. તો જે રીવાજ ચાલેછે, તેને ધિકારવા એ તાની અને પ્રિયાળ બુદ્ધિને લાજમ નથી.

આપણે ત્યાં દ્રવ્ય કેટલું હતું, તેનો એક દાખલો.

કોહીનુર નામનો હીરો પંજાબમાંથી આપણી માહારાણી વિહોરીઆ પાસેછે. તેનું વજન અને કીંમત ઉપરથીજ ખ્યાલ કરશો તો માલમ પડશે કે, અગાડી લોકો કેટલા ધનાઢ્ય હતા કે, તેઓ પાસે હાથી અમુલ્ય ચીજો તો એક ખુણામાં પડી રહેતી હતી. જે કે, એક સાધારણ ચેહેરની મોહોટી દૌલતની રકમ, તેની કીંમત ગણાય. તેને લઈ આપણા હિંદુસ્થાનને (હાથવિનોદાય) તેનો અળકાટનો ભાગ વહેંચી આપેછે. જે કીતાબને “મટાર ઓફ ઇંડીઆ” કરી કહેછે. કોઈ દેશની કારીગરી બતાવે, કાંઈ આપણે માથે ધુન્ડે

હમ થાય, તેવી હકિકત. જાહેર કરે, જેમ મીઠું ઇલાદિ તે કામમાં આપણા દેશનો ગ્રેરજાબનો થયાવિધી વિચાર બાંધે, તેને તે તારો બક્ષીસ થાય છે. અને જે આપનાર છે, તેને ધન્ય છે. કેમકે પરિક્ષા કરે છે. અને મોહોટાં લોકને મશ્કરીમાં આપણે કહીએ છીએ કે, વાહ ! તમારી વાતમાં શી ભુલ, તમારો એક “દીવાળ જો.” એ સાદથી એનો અર્થ તમે સમજો, એટલે પછી સ્પષ્ટ ધ્યાનમાંજ ભિતરશે. ભાલવાનું ધણું છે. પણ દેશ, કાળ, વખત, દુનિયા, અને લોકોની પ્રવૃત્તિ, તેમજ સહનશીલતા, તે ઉપર વિચાર કરી, અગાડી ડગલુ બરબું એ સાર. માટે હવે હું ઘોડાએક દુનિયા બાબત બોલી મારે લખવું બંધ કરવાને હચ્છુધું.

બવાપાલોકો, નાટકકાર, જાદુગરલોકો, જે પ્રવંચથી હજારો રૂપિયા લઈ જાય છે, તે જેમ આપણા મુધરેલ દેશીઓ જમણ, અને વરઘોડાનાં અર્ચને ધીકારે છે. તેના બરાબર છે. માટે તેવા લોકો એ ઉદ્યમમાં વળગવું જોઈએ. જેથી વેપારમાં, મહેનતમાં, દેશનું સાર થવામાં, એક વધારે ટેકો મળે. હસ્તઆલાકી બાબત નિચે પ્રમાણે પ્રકૃતિ થાય છે, તે સાંભળી તેમ કરી જોવાથી ખાતરી થશે કે, એમાં કોઈ જ્ઞાન વધારે વપરાતુ નથી.

ભુગબટીઆ, વ. વડાદરા ખાસણ, હાથમાં કુંડુનો સાથી-ઓ, વ. ત્રીશુળ, કાહાડે છે, તે શી રીતે; તથા લીંબુ શી રીતે કુદાવે છે; તે વિગરેની પ્રકૃતિ નિચે ખતલાવવાને છુટ લઉં.

૧. આઠડાનાં દુધવતી ત્રીશુળ વ. સાથીઓ હાથેલીમાં કાહાડી, તેનાં ઉપર કુંડુનો મુઠો વાળી અંખેરે તો, જે પ્રમાણે દુધની આકૃતિ કરેલી હોય તે જગ્યાએ કુંડુ ચોટી રહેવાથી ત્રીશુળ વ. સાથીઓ જણાય છે.

૨. આંકડાનાં દુધવતી કાગળ ઉપર અક્ષર લખીને, દેવતા ઉપર ધરવાથી, અક્ષર લાલ થાય છે.

૩. સુકાં લીંબુમાં પાસો બરી, તાપમાં ટુકીએ તો લીંબુ કુદ.

૪. કાગળનાં પુતળાં અને વીંટી, રાતની વખતે કુદાવે છે, તે ઝીણા ઘોડાનાં વાળ બાંધી કુદાવે છે.

આ પ્રમાણે બીજા બધા બેસી યાયછે; તો તે કાંઈ અફલ અથાક વાપરી હોય; અથવા એથી દેશનું કલ્યાણ થતું હોય, એમ નથી. માટે તેવા લોકોને મદત ન કરતાં તેનેજ, દેશની આત્માદાનીનાં હુજરમાં નાખીશો તો બહુજાન પ્રવીણ થશે.

નિચે પ્રમાણે થોડાએક હુજરો કરવાને બતાવુંછું, તે બક્ષમાં રાખી અજમાવી જુઓ.

૧. હાંડીતો કાચ સાંધવો હોય તો તેનો ઉપાય—મીનીનાં ડાબામાં ફલદાર ભરવો, તેને સળગાવી, જે કાચ ભાંગ્યો હોય તે ધરવો, બત્તી સળગાવવી, અને પ્લોપાઈપથી દીવાને જરી જોર આપવું. મતલબ જરા પવનથી ચલણુ આપવું.

૨. કાળી શાહી—જેમ એક ભાગ, અરડા બે ભાગ, તે ન મળે તો માયુ, ફટકડી, તે નહી તો હીરાકસા; બાવળનો ઘુંદર એક ભાગ, આ સરવે એકઠા કરીને ખલમાં ઘુટેથી સાહી ધાય.

૩. લાલ શાહી—પોથી નાંખીને ઘુંદરથી ઘુટે, તો લાલ શાહી ધાય. (૧) પતંગનાં લાકડા ઉકાળી એક બે આર નાંખવાથી લાલ સાહી ધાયછે.

૪. લીલી શાહી—ગળી, કેસુડોનાં ફુલ, હારસંગાર, (પારભતીક) તેની દાંડી, એ ત્રણેને ખલ કરી અંદર ઘુંદર નાખવાથી શાહી તૃષ્ઠિઆર ધાયછે.

૫. લીલો મીનો—ખેરંછુ શેર ૧, જંગાલ શેર ૦૧, નખતેલ શેર ૦૧, આ ત્રણે એકઠા કરીને ઘુંટી લાકડાને વ. કાગળને લગાડવાથી લીલો મીનો ધાયછે.

૬. રબર બનાવવાનું—આમડીઓ સરસ તોલો ૧, ફટકડી તોલો ૦૧, આ બેને ઉકાળવાથી રબર જાડું મોઢાટું તૃષ્ઠિઆર ધાયછે.

૭. ભુરી શાહી—મોરચુડ તોલો ૧, ગળી તોલો ૦૧, અને ઘુંદરનું નીતર પાણી થોડું મળવવાથી ભુરી શાહી ધાયછે.

૮. મુનેરી રંગ—ચુજરે પાંચ ભાગ, ચંદ્રસ ત્રણ ભાગ, એ બે મીઠને સ્પીરિટ ઓફ વાઇનમાં પલાળી રાખવો; બાદ ખલ કરવો, એટલે રંગ તૃષ્ઠિઆર.

૯. અઢીક અથવા ગમે તે પછર ઉપર લખવાનું—સાજા ખા-
રનો ખાર; અથવા સોડા, એને લીંબુનાં રસમાં નાખી ખલ કરવો
પછી તેથી લખવું, બાદ દુરથી તાપ આપવાથી, જે અક્ષર લખ્યા
હયે, તે સફેદ થયે કે, તમારે થીલી તઈઆર થઈ.

૧૦. લોહડા ઉપર અક્ષર પછી લેહરો—નવસાગર તોલો ૧, મોર-
ધુધુ તોલા ૩, હડતાલ તોલો ૧, ફટકડી તોલો ૦૧, આ સધળાને
લીંબુનાં રસમાં ખલ કરવો, પછી લોહડા ઉપર મીણુ ચોપડવું.
પછી મીણુમાં અક્ષર કોરી કાઢાડી તેનાં અંદર દવા બરવી, એટલે
લોહડા ઉપર અક્ષર પડી રહેય.

૧૧. લોહડા ઉપર ત્રાંખા જેવા અક્ષર લખવા તે બાબત—મોર-
ધુધુ અને સોમલ, એ બેનો લીંબુનાં રસમાં ખલ કરવાથી અને
પછી લોહડા ઉપર મીણુ ચોપડવું, પછી મીણુમાં અક્ષર કોરી કા-
ઢાડી તેની અંદર દવા બરવી, એટલે લોહડા ઉપર અક્ષર પડી રહેય.

૧૨. ઝંપાન અથવા લાકડા ઉપર મુનેરી મોલીન—ચંદ્રસ શેર
૧, હાથીદાંતનો બુકો શેર ૦, હીરાદખણ તોલા ૨, બીલામો તોલા ૨,
નખતલ શેર ૦૧, ટરપેનટાઈન શેર ૦, સંખાએત્ર તોલો ૧, અળ-
સીનું તેલ શેર ૦, આ સધળુ એકઠું કરી, ખલ કરવું. પેસનકતા
ઉપર, ૫. લાકડા ઉપર લગાડવું, એટલે લાકડા ઉપર મુનેરી
રંગ થાય.

વળી આપણાલોકો બરફનાં બહુ હોંસીલા છે, હુનાલમાં બ-
રફ વગર તો ચાલે નહી. માટે પાણી ઠંડું કરવાનો એક ઢલાળ
ખતાથી તમો સર્વને ઠંડા કરી વદાય થવા માગ્રુધું.

૧. એલચીના છોડાં, અને વાળો, તથા રૂમીમુગતકી, એ ત્રણ-
નો બાફ પાણીની ગોળીને આપવાથી પાણી મુગંધદાર અને ઠંડુથયેળ.

આ શીવાએ ખીલ બણા હુબરો છે.

સમાપ્ત.

આશ્રયપત્ર.

વડોદરા.

- ૨૫ શ્રીમંત સરકાર મહારાજાના આ-
એકવાડ સયાજીરાવ સેના આ-
સખિલ સમચીર બહાદુર. રાજ્ય
વડોદરા.
- ૨ આનંદભાઈ કાજી શાહાજી-
દીન સા. આઈ. ઈ. દીવાન
સાહેબ રાજ્ય વડોદરા.
- ૧ રાવબહાદુર લક્ષ્મણરાવ જગ-
ન્નાથ માહાંબાનીદાસ સરસુબા
સાહેબ.
- ૨ રા. બા. આનંદરાવ સખારામ
બર્વે મીલીટરી સેક્રેટરી સાહેબ
રાજ્ય વડોદરા.
- ૧ અમીન કેસીયાબાઈ વલ્લભદા-
સ શ્રીમંતસરકારના માનકરી
સાહેબ.
- ૧ રાવસાહેબ બાગીલાલ પ્રાણ-
લભદાસ ડીરેક્ટર એન્ડ પબ્લીક
ઈન્સ્ટ્રક્શન સાહેબ.
- ૧ રા. સા. મોતીરામ ગોકળદાસ
ટ્રેઝરી ઓફીસર સાહેબ.
- ૨ રા. સા. પીતાંબર જ્ઞાનાઈ
નાએમ સરસુબે સાહેબ.
- ૧ રા. સા. લાલબાઈ કાસીદાસ
આસિસ્ટન્ટ ટ્રેઝરી ઓફીસરસા.
- ૧ રા. સા. દામોદર મીઠાબાબ આ-
સિસ્ટન્ટ ટ્રેઝરી ઓફીસરસાહેબ.
- ૧ રા. રા. નાનાજી મણિય આંડક-
ર નીસબતકંડણીસ સાહેબ.
- ૧ રા. રા. દીનમણિયંકર ગીરજા-
શંકર વડોદરા હજુસ્કેપાઈન્ટ
સાહેબ.
- ૧ રા. રા. રામચંદ્ર આબાજી રા-
જે હેડક્લાર્ક સરસુબે ઓફીસ.

- ૧ રા. રા. પ્રેમ્લાદબાઈ સેવકર/મ
વડોદરા સરસુબે. ઓફીસના
મીટનીસ.
- ૧ રા. રા. ગીરધરલાલ ગણપત
રામ પોલીટીકલ શરસ્તેદાર સ
રસુબે ઓફીસ.
- ૧ રા. રા. ગોવંદરાવ નારાયણ
એકાદશ વડોદરાસુબે ઓફીસ
- ૧ શંકર અરદેસર માણિકજી દેશાઈ
ક્લાર્ક બાઈડરી ડીપાર્ટમેન્ટ.
- ૧ રા. રા. નારો વીઠલ ઘણિકર
રેલવે કામદાર સરસુબે ઓફીસ
- ૧ રા. રા. જસબાઈ બચુબાઈ ડે-
પ્યુટી મીટનીસસેટમેન્ટ ઓફીસ
- ૧ રા. રા. મકનજી બીમબાઈ
વડોદરા સરસુબે ઓફીસ.
- ૧ રા. રા. વામનરાવ માધવ સર
સુબે ઓફીસના કારકુન.
- ૧ રા. રા. બળવંતરાવ રામચંદ્ર
વડોદરા મહમદવાડી.
- ૧ રા. રા. સુનીલાલ મંચારામ
હજુર વડોદરા આડીટ ઓ-
ફીસના કારકુન.
- ૧ રા. રા. હચ્છારામ મયારામ
કારકુન હજુર વડોદરા આડી-
ટ ઓફીસ.
- ૧ રા. રા. મનસુખરામ અમૃત-
લાલ હજુર આડીટ ઓફીસ-
ના કારકુન.
- ૧ રા. રા. મણીબાઈ બાલાજી
મજબુદાર સાહેબ.
- ૧ રા. સા. વામનરાવ સાતારામ
પરસનલ નાએમ સુબે સાહેબ
વડોદરા.
- ૧ રા. રા. રામચંકર મયાશંકર સ્કે-
કન્ડ આડીટર હજુર ઓફીસ.

૧ રા. રા. નરેણ્ણલાલ કેશવલાલ
આવરશીયર ચીફ ઈન્જનીયર
ઓફીસ.

૨ રા. સા. ખાલકુભાઈ હરી કર્વે મી-
નંતસરકારહાથુરેહીસાખીખાલુ

૧ રા. રા. મહેબર જગન્નાથ જકા-
ત વહીવટદારસાહેબ વડોદરા.

૧ રા. રા. ગોવીંદરાવ અમૃત વૈ-
દ્ય હેડક્લાર્ક સરવૈ કમીશનર
ઓફીસ.

વરીયાવ.

૨ રા. રા. દેશાઈ ડાહ્યાભાઈ ગો-
વીંદળ.

૨ રા. રા. ભીમભાઈ ગોવીંદળ.

૧ રા. રા. નરોત્તમભાઈ ગોવીંદળ.

૧ રા. રા. રણછોડભાઈ ગોવીંદળ.

૧ રા. રા. વામુદેવ સખારામ.

૧ પંચા નધુરામ દેવશંકર.

૧ રા. રા. ડાહ્યાભાઈ ભીમભાઈ
મેહેતાળ.

પાનોલી.

૧ રા. રા. લલ્લુભાઈ દલપતરામ
ડબ્બુટી રેટેશન માસ્ટર.

મહુવા.

૨ દેશાઈ રૂદરભાઈ ખંડુભાઈ
વસીઈનામદાર સાહેબ.

૧ રા. રા. પ્રાણુવણદાસ જાની-
લદાસ અવલકારકુન સાહેબ.

૧ રા. રા. વજ્રલાલ શામદાસકારકુન

૧ રા. રા. લલ્લુ પરાગળ કાર-
ભારી નીસખત દેશાઈસાહેબ.

૧ રા. રા. વજેરામ સેવકરામ મ-
જમુદાર.

૧ દેશાઈ લલ્લુભાઈ મુલાબભાઈ

૧ પાંચ્યા દયાશંકર કરેણાશંકર.
પેટલાદ.

૧ રા. રા. બુખણદાસ પરચેત-
મદાસ અવલકારકુન સાહેબ.

કઠોર.

૧ રા. સા. લલ્લુભાઈ દેશાઈનાં
ઈ સેરફાઈદાર સાહેબ.

૧ ખાનસાહેબ કાળ નીળમુદીન
આપકારી દરોગા સાહેબ.

૧ રા. રા. સખારામ નારાયણ
ડાક્ટર સાહેબ.

૧ ખાનસાહેબ રતનશા કુવેરજી
ફાઈદાર સાહેબ.

૧ રા. રા. દુલ્લભરામ મુંદરલાલ
કારકુન નીસખત મુનસેફ કોર્ટ.

૧ રા. રા. કેશવલાલ અમૃતલાલ
વકીલ.

૧ રા. રા. દયાશંકર રામસેવક વકીલ

૧ બાવસાર નરોત્તમ મેતી પટેલ
કચ્છભુજ.

૨૦ મીનંત મહારાજ માહારાવમી
એગારજી બહાદુર.

ધરમપુર.

૪ મીનંત મહારાણા મી મોદેના-
દેવજી સાહેબ પાટવી કુંવર.

૨ મીનંત કુમાર માહારાણા મી
હરદિવજી સાહેબ.

૨ નેકનામ માહારાણામી બળદે-
વજી સાહેબ.

૧ રા. રા. છોટાલાલ મુનીલાલ
હેડમાસ્ટર સાહેબ.

૧ ખારોટમી નારસીંગજી ભમ-
વાનસીંગજી.

૧ શેઠ એદલજી ખરસેદજી ડાક્ટર
સાહેબ.

૧ ડક્ટર જીવણરામ બચુભાઈ.
ભરૂચ.

૧ પુરેમ પરાગદાસ દાદાભાઈ.
મુરત.

૧ મી કાશીવિષ્ણુધર માહાદેવ શે-
ટવાળી સેરી.

૨ રા. રા. રણુજીડદાસ નરોત-
મદાસ ઓવરશીખરે પખ્ખીક
વક્ત્રી ડીપાર્ટમેન્ટ.

૧ રા. રા. અભિરામ ગોકળદાસ
શીખન ગાએકવાડ સરકારના
સુરતના એજન્ટ.

૧ રા. રા. નરભિરામ મનસુખરામ

૧ પારેખ રણુજીડદાસ નથુભાઈ
સોનાધડ કર.

૧ પારેખ બેચરદાસ ગોકળદાસ.

૧ અસારાવાળા પટેલ વનમાળી
દાસ દયારામ.

૧ ખાનસાહેબ હીરજીભાઈ જી-
વણુજી કોઠવાલ.

૩ રા. રા. સુરજરામ રાજરામ
કુંવાકટર.

૧ રા. રા. ઉમેદરામ બગવાન-
દાસ લેન્ડ હોલડર.

૧ રા. રા. હીરાચંદ નાહાનાભાઈ
માસ્તર.

૨ મેહેરખાન રાંસીંહ ઉત્તમરામ
નરભિરામ હેડમાસ્તર હાઇસ્કુલ

૧ રા. રા. કુલ્લખરામ નાહાના-
ભાઈ ડીક્ષીકૃષ્ણ બુકડેપોલીસર.

૧ રાવસાહેબ મયારામ શંખુનાથ
પેનશીમર ડેપુટી એન્ડુકેશનલ
ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ.

૧ રા. રા. કેશરામ અંબારામ
કોટચેરી.

૧ રા. રા. દોત્તરામ ઉત્તમરામ.

૧ રા. રા. નડેતમરામ ઉત્તમરામ

૧ રા. રા. જમીયતરામ મનસુ-
ખરામ મહેતા.

૧ રા. રા. દોત્તરામ રણુજીમુડાકટર
આચંદ.

૧ રા. રા. નવનીતરાય પેત્રાભાઈ
દેશાઈ, અવકારકુન સાહેબ
મામલેદાર કચેરી.

૧ રા. રા. કુભારાજ ગોવીંદ શુ-
ક ડસ ક્લાર્ક.

૧ શાહા દામોદર તારાચંદ મામડી
નડીઆદ.

૧ રા. રા. દેશાઈ હીરાભાઈ ના-
નાભાઈ.

૧ રા. રા. રામચંદ્ર મયારામ કા-
રકુન મામલતદાર કચેરી.

ઉમેરેક.

૧ રા. રા. બાપુજી વજીરામ રો-
થન દલાલ.

પાટણ.

૧૦ મેહેરખાન ખાનસાહેબ શેખ
બહાદુર નાએખ સુભિ સાહેબ.

ગણુદેવી.

૧ રાવસાહેબ સખારામ રામચંદ્ર
વહીવટદાર સાહેબ.

૧ રા. રા. ગુલાબભાઈ પેત્રાભાઈ

૧ રા. રા. ગોવીંદરાવબાપુજી કારકુન
સોનધડ.

૧ રા. સા. સીતારામ દાજી વહી-
વટદાર સાહેબ.

૧ રા. રા. માધવરાવ સદાશીવ
અવકારકુન સાહેબ.

૧ રા. રા. પરાગજી કથનજી કારકુન

૧ રા. રા. બીમભાઈ ડાહ્યાભા-
ઈ પોલીસ કારકુન.

બારા.

૧ રા. રા. વીખજી બાબાજી કારકુન

૨ શેઠ એદલજી પેત્રતજી જાંબી

૧ શેઠ રૂસ્તમજી એદલજી પેરી.

આ વાવના.

જલાલપુર.

૧ રા. રા. મોતીરામ જશંકર સ-
ખ રજીસ્ટ્રાર સાહેબ.

માંડવી જિલ્લે સુરત.

૨ બાવાજી વલ્લભદાસજી ગુસ્લા-
રકાદાસજી.

બીજીઓરા.

- ૧ રા. રા. જમીયતરામ શંખુરામ
ટાઢિન માણજી સાહેબ.
૧ રા. રા. માધવરાવ વાસુદેવ કારકૂ
અરવાસા.
૧ રા. રા. હરોકુણ નારણજી.
૧ રા. રા. પરબુ દેવજી.
૧ રા. રા. વનમાળી ખુશાળ.
૧ રા. રા. ગુમાન વિરંમ.
૧ પટેલ માધવ વિઠલ.
દેખામ તાલુકે ચીખણી.
૧ દેશાઈ હરીબાઈ શાંઈ.
તાલુકે નવસારી.
૧ રા. રા. ગોંડદ દાજી ઉમરાટ.
૧ દેશાઈ ડાહ્યાબાઈ ખુશાલબા-
ઈ વેશમા.
૧ ખાનસાહેબ બીખાજી કાવ-
સજી કાંગા ફાજદાર સાહેબ.
વેશમા.
૧ રા. રા. વસનજી લાલબાઈ
પડધા.
૧ રા. રા. નરોત્તમદાસ તાપીદા-
સ કારકુન.
કઠોર ભામ.
૧ રા. રા. પુરષોત્તમ ખાળકાણ અ-
ભેગોવકર તપાસણી કાંમદાર.
૧ રા. રા. જ્યેષ્ઠકર બહેચરબાઈ
બદ સુપરવાઈઝર સાહેબ.
૧ રા. રા. હરી રંધુનાથ કારકુન.
૧ રા. રા. લલુબાઈ હરીવલ્લભ-
દાસ કારકુન.
૧ રા. રા. રામરાવ વિશંબરકારકુન
બેખાજા.
૧ ખાનસાહેબ જમાદાર યુસફ-
અલીખાન યાકુબઅલી વહી-
વટદાર સાહેબ. બી. એ.
૧ ખાનસાહેબ સરદારખા મદા-
રખા ફાજદાર સાહેબ.

- ૧ રા. રા. અનંદરાવ બગવંત.
વાંકલ. માહાલકરી સાહેબ.
૧ રા. રા. યારબાઈ ગુલબાઈ
નાએમ ફાજદાર ધળા.
૧ શેઠ દીનશાજી જીવણજી ઈ-
લાવકર.
૧ રા. રા. યશવંતરાવ અમૃતયા-
રદી જમાબંધી કારકુન.
૧ રા. રા. દેશાઈ મણીલાલ વ-
સનજી ગીજરમકર.
૧ રા. રા. સદાશીવ માહુદેવ અ-
વલ કારકુન સાહેબ.
૧ રા. રા. વિશંબર મહીપત પેટા-
ના અવલકારકુન સાહેબ.
૧ રા. રા. બાઈદાસ દયારામ ગુજ-
રાતી સર. નિશાળના મહેતાજી.
૧ રા. પ. ગોમાન કરચન વેળાજા.
૧ રા. પેલાબાઈ પરસોતમદાસ
કારકુન.
૧ રા. કમ્બાણજી નાગરજી તલાટી
૧ પટેલ દુધ્ધભે જગદીશ વેળંજા.
૧ રા. પ્રાણજીવનદાસ દલપત-
રામ નંદાવ.
૧ રા. કેશવરામ જ્યેષ્ઠકર તલાટી.
૧ રા. નથુરામ ગોવંદરામ તલાટી.
૧ રા. મુળજી જીવણજી તલાટી.
૧ શેઠ ઉત્તમરામ જ્યેષ્ઠતારામધળા
૧ રા. ડાહ્યાબાઈ મકનજી પટેલ
અખામા.
૧ રા. રા. દુધ્ધભરામ રામેશ્વર
તલાટી અખામા.
૧ પટેલ લાલા રામજી બીડીયાદ.
૧ રા. પ્રાણજીવકર નરસિંહરામ તલાટી
૧ રેફ જ્યેષ્ઠકર માધવરામ પટેલ
ખોરશરા નાહાના.
૧ રા. કુણ્ડરાવ વામન તલાટી.
૧ શા. મુદરલાલ બગવાનદાસ.
૧ નાએકસાહેબ દાજી બાપુજી.

- ૧ પટેલ ધેલા વનમાળી વાલેસા.
 ૧ પટે. પ્રેમશંકર હરીકાંત ગીજરમ.
 ૧ રા. દામોદર બાહુ તલાટી.
 ૧ શાહા મોદી હરજીવન ન્યાહાલા.
 ૧ રા. બળવંતરાવ જગનાથ તલાટી.
 ૧ રા. ઉમેશરામ કેશવરામ તલાટી.
 ૧ રા. મોહનલાલ જગવાનદાસ પોલીસ કારકુન.
 ૧ રા. વિનાયક ગણેશ કારકુન.
 ૧ રા. દામોદર કેવળદાસ તલાટી.
 ૧ રા. કૃષ્ણરામ દુરસરામ તલાટી.
 ૧ રા. વસંતજી હરીભાઈ તલાટી.
 ૧ પટેલ શેઠ ડોસાભાઈ જમશે-
 દજી ડુંગરીના.
 ૧ શાહા ગમ્મલ જીવણ મોદી.
 ૧ રા. બુખણ જીવણરામ તલાટી.
 ૧ રા. ત્રીધુવન ભાઈદાસ તલાટી.
 ૧ રા. માધવરાવ અમૃત તલાટી.
 ૧ રા. હરકીશનદાસ તુળસીદાસ.,
 ૧ પટેલ નરોત્તમ રૂણજીડ કરજણ.
 ૧ રા. ત્રીકમ જગવાનદાસ તલાટી.
 ૧ રા. વિનાયક બાળકૃષ્ણ તલાટી.
 ૧ રા. નારો રામચંદ્ર તલાટી.
 ૧ રા. કાશીનાથ વીનાયક તલાટી.
 ૧ રા. વરજીવન અમીચંદ તલાટી.
 ૧ રા. બળકૃષ્ણપ્રાણજીવન તલાટી.
 ૧ રા. મારતંડરાવ બળવંત તલાટી.
 ૧ રા. નીહાભાઈ જીવણજી તલાટી.
 ૧ રા. યશવંત નીલકંઠ તલાટી.
 ૧ પટેલ ગોવિંદ ગણેશ પાનસરા.
 ૧ પટેલ કરીમ પીરભાઈ હથોડા.
 ૧ પટેલ કેસુર માના નરોત્તી મો-
 ડીના.
 ૧ રા. પુરણજી ત્રીકમજી તલાટી.
 ૧ રા. જીરાલાલ બુધરાદાસ કારકુન
 હરિશંકર આગુ ખોરણપારડી.
 ૧ દેશાઈ હરીભાઈ દલપતરામ
 સરકારી ગુજરાતી નીયામજી
 માસ્તર કોસાડ તા. ખોરપાડ.
 પલસાણા.
 ૧ ખાનસહિબ મહેરવાનજી મા-
 જીકજી વહીવટદાર સાહેબ.
 ૧ રા. રા. ચીંતામણ માધવરાવ
 ગોળેએનાકર જાગીરદાર સાહે.
 ૧ રા. રા. ગણેશ ગોવિંદ કોલદારસા
 ૧ રા. રા. ભીખાભાઈ શંકરજી
 અવલકારકુન સાહેબ.
 ૧ રા. રા. લલ્લુભાઈ કેશવરામ
 મજમુદાર.
 ૧ દેશાઈ ગુલાબભાઈ ખંડુભાઈ
 ૧ રા. રા. કસનદાસ સોવદાસપારેખ
 ૧ રા. રા. યજ્ઞેશ્વર પાડુરંગ કારકુન.
 ૧ રા. રા. લલ્લુભાઈ ખુશાલભાઈ
 ગુજરાતી સરકારી નીયામના
 મહેતાજી.
 ૧ રા. રા. ડાહ્યાભાઈ દયાળજી
 સખ પોસ્ટમાસ્તર.
 ૧ રા. રા. વામનરાવ અમૃત
 યારદી જમામંધી કારકુન.
 ૧ રા. રા. મગનલાલ હરેગોવિંદ
 જકાત હિન્દુપેકટર.
 ૧ રા. જમીનરામદયારામ તલાટી.
 ૧ વેદ રામશંકર કૃષ્ણારામ.
 ૧ રા. મકનજી પરજી તલાટી.
 ૧ રા. આત્મારામ હરીદાસ તલાટી.
 ૧ રા. હુંદર કસનદાસ તલાટી.
 ૧ રા. કસનદાસ આત્મારામ તલાટી.
 ૧ રા. ડાહ્યા હરીભાઈ તલાટી.
 ૧ રા. ગુલાબ મોરારજી તલાટી.
 ૧ રા. ભવાનશંકર વિષ્ણુરામ.,
 ૧ રા. બાપુજી માધવ તલાટી.
 ૧ રા. રામચંદ્ર બળવંત તલાટી.
 ૧ રા. હુંદર તુળસીદાસ તલાટી.
 ૧ રા. શંકર ગોપાલદાસ તલાટી.
 ૧ રા. હરીશંકર ચંપકરામ તલાટી.

૧૧ રા. બાંજરાવ રામચંદ્ર તલાટી
 ૧ પટેલ દયારામ કુકીર ધામડો-
 'દ લુંબાના.
 ૧ રા. હરીભાઈ કુલ્લબ તલાટી.
 ૧ રા. ભગવાનદાસ દયારામ ,,
 ૧ રા. ચંદ્રશંકર ઉમેદરામ તલાટી.
 ૧ રા. રામશંકર પ્રેમશંકર તલાટી.
 ૧ દેશાઈ રઘુનાથજી વસનજી.
 ૧ રા. રા. કેશવ લક્ષ્મણ નામ્બે-
 ફાળદાર.
 ૫ દેશાઈ દયાળજી મોનભાઈ.
 ૨ દેશાઈ મકનજી ગોરીદભાઈ.
 ૧ દેશાઈ અંકુભાઈ દયાળજી.
 ૧ દેશાઈ મોનભાઈ ગોરીદજી.
 ૧ દેશાઈજી રઘુનાથજી બીમભાઈ
 ૧ દેશાઈજી હોડુભાઈ અમરરાવ
 ૧ રા. રા. રામકૃષ્ણ ગોપાલ કારકુન
 ૧ દેશાઈ રઘુનાથજી કુવેરજી.
 ૧ દેશાઈ બીમભાઈ કુવેરજી.
 ૧ રા. ખુશાલભાઈ બીમભાઈ ત.
 ૧ રા. બુલા દયાલજી તલાટી.
 ૧ રા. દલપતરામ ગોપાલજી તલાટી
 ૧ રા. ગુલાબદાસ વિઠ્ઠલદાસ તલાટી
 ૧ પ. પેમા નારણજી એરયાણના
 ૧ નામ્બેકમકનજી કુકીરાપલયાણા
 ૧ દેશાઈ લલુભાઈ વચનજી પ.
 ભંચાણાનાં.
 ૧ શાહ પેલાભાઈ પ્રાણવલ્લભ-
 દાસ બેચેર.
 ૧ રા. ડાહ્યાભાઈ રામદાસ તલાટી
 ૧ રા. મોરારજી બીખાભાઈ તલાટી
 ૧ રા. દામોદર કશનદાસ તલાટી.
 ૧ રા. રણછાડજી કશનજી.
 ૧ દેશાઈ બાણા ડાહ્યાભાઈ.
 ૧ પટેલ મોરાર નીજા અંબોલી
 બહાગીરી.

કામરેજ.

૧ રાવસાહેબ જયુભાઈ હરીભા-

ઈ વહીવટદાર સાહેબ.
 ૧ રા. સા. ત્રીભુવનદાસ લલુ-
 ભાઈ ફાળદાર સાહેબ.
 ૧ રા. રા. ગોરધનદાસ બાગીલા-
 લ અવલકારકુન સાહેબ.
 ૧ રા. રા. જર્મીયંતરામ નરમે-
 રામ મજમુદાર.
 ૧ રા. રા. કેશવલાલ ડાહ્યાભાઈ
 મજમુદાર.
 ૧ રા. બબજી રામચંદ્ર કારકુન.
 ૧ રા. રણછોડદાસ કશનદાસ તલાટી
 ૧ રા. નગીનદાસ હરીકીશનદાસ ,,
 ૧ રા. વામનરાવ ચીતામણી તલાટી
 ૧ રા. ત્રીભુવન ડાહ્યાભાઈ તલાટી
 ૧ રા. દામોદર બીજુખુખજી તલાટી
 ૧ રા. ઘોડો રામચંદ્ર તલાટી.
 ૧ રા. જીવણરામ લખમીદાસ ,,
 ૧ રા. કશનદાસ ગોરધનદાસ તલાટી
 ૧ પટેલ પરભુ રણછાડ એરયાણા
 ૧ રા. કૃષ્ણાનંદ માધવાનંદ તલાટી
 ૧ રા. કાંતીદાસ મથુરાદાસ તલાટી
 ૧ પટેલ કુકીર જગા ભવાનધાતયા
 ૧ રા. લક્ષ્મીશંકર મુળજી તલાટી.
 ૧ રા. નાગરજી રઘુનાથજી તલાટી
 ૧ રા. યથવંતરાવ રઘુનાથ તલાટી
 ૧ જોષી કૃપાશંકર ચેતેશ્વર.
 ૧ રા. સંખારામ નાગેશ તલાટી.
 ૧ રા. નાગર જીવણરામ તલાટી
 ૧ પટેલ પરભુ નાગર કુમરના.
 ૧ રા. દામોદરદાસ વિઠ્ઠલદાસ તલાટી
 ૧ રા. બાજીરાવ બાબાજી ,,
 ૧ રા. વિઠ્ઠલ સીતારામ તલાટી.
 ૧ રા. અંકુભાઈ કુલ્લભાઈ તલાટી
 ૧ પટેલ બીખા વનમાળી નેત્રંગ.
 ૧ રા. નાની રાવજી તલાટી.
 ૧ રા. બુલા મોરારજી તલાટી.
 ૧ રા. કશનદાસ મથુરાદાસ તલાટી
 ૧ રા. મોતીરામ દામોદરદાસ તલાટી

૧ રા. નાથજી હરિશંકર તલાટી.

૧ રા. નરભિરામ ગંગારામ તલાટી
નવસારી.

૧ રાવખહાદુર રામચંદ્ર ગોપાલ દે-
શમુખ સુભિ સાહેબ, બી. એ.
એલ. એલ. બી.

૨ રાવખહાદુર વિઠ્ઠલ બાઉ દાજી
એમ. એ. દીક્ષીકૃષ્ણજી સાહેબ

૧ ખાનસાહેબ દમનુરજી સાહેબ
મધ્યારજી કેકોખાજી.

૧ રાવસાહેબ મોતીભાઈ વીનાએ-
ક નાએમ સુભિ સાહેબ નવ-
સારી વિભાગ.

૧ રા. સા. નારાયણ બલાળ એક
કાનસરવેટર એફ. ફૅરિસ્ટ સાહે.

૧ રા. સા. વિષ્ણુ મખારામ ખાપટ.
નાએમ સુભિસાહેબ. બ્યારાભાગ

૧ રા. સા. નાગો બીખાજી નાન-
બ સુભિ સાહેબ, કઠારભાગ.

૧ રા. સા. નારાયણ પાંડુરંગ બે-
ડારકર એલ. સી. ઈ. સમ
ઈન્જનીયર સાહેબ

૧ રા. સા. સીતારામ મીધર મુ-
નસક સાહેબ ભાગ નવસારી.

૧ રા. સા. ગુલામશંકર દયાશંકર
પોઢીસ ઈન્સપેક્ટર સાહેબ.

૨ રા. રા. ચીંતામણરાવ નારાય-
ણ માહાજન ખરોદદારસાહેબ

૧ રા. રા. નરહર ચંબંક એકાકી-
ટંટ સાહેબ.

૧ રા. રા. કાસાજી ખેહીરવ ચી-
ટનીસ સાહેબ.

૧ રા. રા. ખંડેરાવ ગણેશ. ચી-
ટણીસ સાહેબ.

૧ રા. રા. ભગવાનજી નાગજી
ત્રોવેદી. એલ. સી. ઈ.

૧ રા. રા. બુપતરાય માણેકલાલ
ઉપુટી એકાકીટંટ સાહેબ.

૧ રા. રા. માધંવરાવખંડુરંગ ફા-
જદારી શિરસ્તેદાર સાહેબ.

૧ રા. રા. શંતરામ રામચંદ્ર આ-
પકારી દરોગા સાહેબ.

૧ રા. રા. ઘોડા વીઠ્ઠલ પાગેદારસા.
૨ શેડ બરબોરજી રસ્તમજીગારદા

૧ રા. રા. રણજીરાય નરસીંહરામ
શિરસ્તેદાર સાહેબ જજકોર્ટ.

૧ રા. રા. વીનાએકરાવ માધવ
જીશી એકાકીટંટ જંગલખાતુ.

૧ રા. રા. ભગવંતરાવ દાજી પો-
લીસ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ.

૧ રા. રા. ગણેશ વાસુદેવ ગડક-
રી ફાજદાર સાહેબ.

૧ રા. રા. વીસાજી સખ રામ સ-
રવૈર સાહેબ.

૧ રા. રા. મીધરવખળવત વકીલ.

૧ રા. રા. ગોવંદરાવ ખાપુજી મો-
ડક શિરસ્તેદાર બ્યારાભાગ.

૧ રા. રા. વામનરાવ વીઠ્ઠલ પુરો-
હીત શિરસ્તેદારનવસારીભાગ.

૧ રા. રા. વીલમુ બળવંત ગોંગટે
હેડક્લાર્ક જજકોર્ટ.

૧ રા. રા. જમનાદાસ ઘેનાભાઈ
દેખુટી શિરસ્તેદાર જજકોર્ટ.

૧ રા. રા. બારકર સુખારામ દે-
ખુટી એકાકીટંટ.

૧ રા. રા. સીતારામ રંગનાથગુરુજી
૧ શેડ નવરોજજી કુરામજી તંખાળી

૨ રા. રા. કંદા નાથ જગન્નાથવકીલ
૧ શેડ દીનશાદાભાઈમુદ્રાવકીલ

૧ રા. રા. રૂદરજી મોનભાઈ વકીલ
૧ રા. રા. દેવચંદ હરીવલ્લભદાસ વ૦

૨ રા. રા. દામોદરદાસ મુરજલાલવ૦
૧ રા. રા. નરભિરામ મણીશંકર

હેડમાસ્ટર.
૧ રા. રા. રંગરાવ લક્ષ્મણચે-
લીસ માસ્ટર.

૧ રા. રા. ભાઈશંકર જમજીવન
 ઈશ્રિજી મુકુલના હેડમાસ્તર. .
 ૧ રા. રા. યથવંતરાવ નારાયણ
 મુનીશ્વરપલ સેક્રેટરી.
 ૧ રા. રા. માધવરાવ બીકાજી
 કારકુન.
 ૧ રા. રા. છોટાલાલ લલુભાઈ
 પો. કારકુન.
 ૧ રા. રા. દામોદર સીતારામ મો-
 કાસી કારકુન.
 ૧ રા. રા. ગોવિંદરાવ કુમ્હારીજી કારકુન
 ૧ રા. રા. મનસુખરામ ખેચર-
 દાસ મીસ્તરી.
 ૧ રા. રા. મગનલાલ તાપીદાસ
 કારકુન.
 ૧ શેઠ ફરફુનજી નસરવાનજી
 મટાંપવેન્ડર.
 ૧ ઠાકર દયારામ શંભુરામ.
 ૧ સોની કાલાનદાસ જોરધનદાસ.
 ૧ શેઠ સોરાખજી અરજીરજી કોટ.
 ૧ શેઠ ગાંડાભાઈ ગોકલદાસ મુ-
 ખડીઆ.
 ૧ રા. રા. નથુરામ માહાદેવ મહેતા.
 ૧ રા. રા. વીઠલ માહાદેવ દામ-
 લે કારકુન.
 ૧ રા. રા. વીનાએકર ધુનાય કારકુન
 ૧ રા. રા. રામચંદ્ર માહાદેવ.
 ૧ શેઠ જમસેદજી એદલજી દયા-
 હિ સહિય.
 ૧ શેઠ નસરવાનજી સોરાખજી વ-
 જીદાર સહિય.
 ૧ ખાનસહિય જમસેદજી ખેરા-
 મજી જી. જી. અંમ. શી. ડાકટર
 સહિય કાલીઆવાડી.
 ૧ શેઠ રતનજી હેરમતજી ખાતા
 ૨ શેઠ રતનજી કરામજી ડાખ.
 ૧ શેઠ ખેતનજી એદલજી આ-
 ખારી દારના ઈન્જરદાર સહિ.

૧ દયાહસાહે. અરજીરજી નવરોજી
 ૧ દયાહસાહે. ખમનજી દોરાખજી
 ૧ દયાહસાહે. ડોસાભાઈ ખમનજી
 ૧ દયાહસા. ખાપુજી મેહેરવાનજી
 ૧ દયાહસા. અરજીરજી પાલજીજી
 ૧ રા. રા. દામોદર જમખાચ દી-
 ક્ષીત ગોડમોલ.
 ૧ રા. રા. ગણેશ વીનાએક શિર-
 સ્તેદાર જંગલખાવુ.
 ૧ શેઠ સોરાખજી પાલજીજી ખાં-
 મજી ડાકટરસહિય.
 ૧ શાસ્ત્રી મણીશંકર અંખારામ
 સાગરાના ઈનામદારસહિય.
 ૧ રા. રા. લલુભાઈ જીવજીજી દેશાઈ
 ૧ રા. રા. ધોરજરામ લક્ષ્મીરામ
 શિરસ્તેદારસહિય પોલીસખાવુ
 ૧ રા. ખાળકજી નારાયણ પંડીત
 હેડવૈદર ફાજદાર.
 ૧ રા. રા. રાજભાઈ બીખારી-
 દાસ ડેપુટી મેજિસ્ટ્રાટ.
 ૧ જર્જીરદારસહિય અખાસમી-
 યા ઉરેનનુમીયા હાજીમીયા.
 ૧ રા. રા. ભોગીલાલ ત્રેમક ના-
 જર સહિય.
 ૧ શેઠ ફરફુનજી રૂમતજી બેદવાડ
 ૧ રા. રા. વામનરાવ મહારી કલાઈ
 ૧ રા. રા. કાળીદાસ કશનજી રૂમર
 ૧ રા. રા. બગવાનજી હરીનંદ ડે-
 પુટી મીટનીય મુખે ઓફીસ.
 ૧ રા. રા. ગણેશ બાશ્કર હેડક-
 લાઈ મુખે ઓફીસ.
 ૧ રા. રા. ખજવંતરાવ ગંગાધર
 જકાત અવલકારકુન.
 ૧ રા. રા. જીંઘાભાઈ દેવશંકર
 મહેતાજી.
 ૧ રા. રા. માહાશંકર જોઈતારા-
 મ મહેતાજી.

- ૧ રા.રા.દયાળુ દાહુભાઈ વકી.
 ૧ શેઠ જીવણજી પરાગજી.
 ૧ રા. રા. બુઝાખીભાઈ લલ્લુ-
 ભાઈ માણજી ટી શિરસ્તેદાર
 જમકોટ.
 ૧ રા. રા. અમૃતલાલ ઘેઝાભા-
 ઈ વકીલ.
 ૧ રા. રા. મોતીલાલ નથુભાઈ સુ-
 પરવાઈઝર બારા ભાગ.
 ૧ રા. રા. માણિકલાલ શીવલાલ
 મુખ્યત્વારે વકીલ.
 ૧ રા.રા.વશનજી લાલભાઈ દિશા.
 ૧ રા. રા. જગજીવન જીવણરા-
 મ કારકુન.
 ૧ રા. રા. પારેખ ઘેલાભાઈ ગો-
 કળદાસ.
 ૧ રા.રા. સંખારામ બાપુજી વકી.
 ૧ શાહા વક્તા બવાજી.
 ૧ રા. રા. કેશવરાવ આત્મારામ
 ચાંચે આપઝરી અવલકારકુન
- ૧ પારેખ ડાહ્યાભાઈ દીપચંદ.
 ૧ પારેખ બીજાજી અણુદાસ દામો-
 દરદાસ
 ૧ રા.રા.ભાગીરાવ રાવંજી કારકુન.
 ૧ રા.રા. ચરવંતરાવ રઘુનાથ કાર.
 ૧ શેઠ જીવણદાસ હરીવલ્લભદાસ
 ૧ શેઠ જમનાદાસ ત્રીકમદાસ.
 ૧ રા. રા. નારણરાવ ગોપાળ પ-
 ઘડખંધ.
 ૧ રા.રા.મોરા નારાયણ કારકુન.
 ૧ ખા. મોસુમભીયા નસુરેભીયા.
 ૧ જોષી ચીતામણી પ્રાણશંકર.
 ૧ રા. રામકૃષ્ણ પુરેષોત્તમ જ-
 માદાર મુનસંદ કાંટ.
 ૧ રા.રા.મોરારજીગોપાલજીકારકુન
 ૧ ઠક્કર કાસીરામ ધનજી.
 ૧ રા. રા. ઠાકોરદાસ દામોદરદા-
 સ નાચેખ ફોજદાર.
 ૧ શાહા હરગોવંદદાસ હમ્મદારામ

